

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE

PATRUM APOSTOLICORUM OPERA

TEXTUM AD FIDEM CODICUM
ET GRAECORUM ET LATINORUM ADHIBITIS
PRAESTANTISSIMIS EDITIONIBUS

RECENSUERUNT

COMMENTARIO EXEGETICO ET HISTORICO ILLUSTRAVERUNT
APPARATU CRITICO VERSIONE LATINA PASSIM CORRECTA
PROLEGOMENIS INDICIBUS INSTRUXERUNT

OSCAR DE GEBHARDT ADOLFUS HARNACK
THEODORUS ZAHN

EDITIO POST DRESSELIANAM ALTERAM TERTIA
FASCICULI PRIMI PARTIS ALTERIUS EDITIO ALTERA

LIPSIAE
J. C. HINRICHS
1878

FASCICULUS I, 2.

Noticed (by S. Davidson ?) in the Athenaeum, Aug. 24, 1878, p. 234.

Vs. p. XXXVIIII. n. 9.
XXVI. n. 6.

PATRUM APOSTOLICORUM OPERA

PATRUM APOSTOLICORUM OPERA

TEXTUM AD FIDEM CODICUM
ET GRAECORUM ET LATINORUM ADHIBITIS
PRAESTANTISSIMIS EDITIONIBUS

RECENSUERUNT

COMMENTARIO EXEGETICO ET HISTORICO ILLUSTRAVERUNT
APPARATU CRITICO VERSIONE LATINA PASSIM CORRECTA
PROLEGOMENIS INDICIBUS INSTRUXERUNT

OSCAR DE GEBHARDT **ADOLFUS HARNACK**
THEODORUS ZAHN

EDITIO POST DRESSELIANAM ALTERAM TERTIA

FASC. I PART. II EDITIO ALTERA

LIPSIAE
J. C. HINRICHS
1878

BARNABAE EPISTULA

GRAECE ET LATINE

RECENSUERUNT ET ILLUSTRAVERUNT

PAPIAE QUAE SUPERSUNT
PRESBYTERORUM RELIQUIAS AB IRENAEO
SERVATAS VETUS ECCLESIAE ROMANAE
SYMBOLUM EPISTULAM AD DIOGNETUM

ADIECERUNT

OSCAR DE GEBHARDT **ADOLFUS HARNACK**

PATRUM APOSTOLICORUM OPERA
FASC. I PART. II ED. II

LIPSIAE
J. C. HINRICHS
1878

1885 June 4
Gift of
Mrs. Ezra Abbot.

PRAEFATIO.

Barnabae epistulae textus qui infra exhibetur idem est qui anno MDCCCLXXVII. exeunte in minore Patrum Apostolicorum editione prodiit.[1] Quem si cum eo contuleris qui in primi huius operis fasciculi editione priore exstat,[2] haud ita multis locis alterum ab altero invenies differre. Quamquam enim in textu denuo recensendo novum illum codicem a Bryennio Constantinopoli inventum non parvi duximus, tamen eum non tanti

---

1. Patrum Apostolicorum Opera. Textum ad fidem codicum et Graecorum et Latinorum adhibitis praestantissimis editionibus recensuerunt Oscar de Gebhardt, Adolfus Harnack, Theodorus Zahn. Editio minor. Lipsiae 1877.

2. Editio prior huius fasciculi (Barnabae epistula Graece et Latine. Clementis Romani epistulae. Recensuerunt atque illustraverunt, Papiae quae supersunt, Presbyterorum reliquias ab Irenaeo servatas, epistulam ad Diognetum adiecerunt O. de Gebhardt, Ad. Harnack) prodiit Lipsiae anno 1875. Editio altera fasc. I part. I (Clementis Romani quae dicuntur epistulae. Recensuerunt et illustraverunt O. de Gebhardt, Ad. Harnack) prodiit Lipsiae 1876. Versionis Syriacae epistularum Clementis notitiam ex appendice Lightfootiana (*S. Clement of Rome. An Appendix, containing the newly recovered portions. With introductions, notes, and translations. By J. B. Lightfoot, D. D. London* 1877) nacti hos fere locos indicandos duximus, ubi nunc primum genuina scriptoris verba aut certe lectiones non neglegendae innotuerunt: I Clem. 15, 5: *ἄλαλα γενηθήτω τὰ χείλη τὰ δόλια τὰ λαλοῦντα κατὰ τοῦ δικαίου ἀνομίαν· καὶ πάλιν· Ἐξολεθρεύσαι κύριος κτλ.* I Clem. 16, 2: *τὸ σκῆπτρον τοῦ θεοῦ* (Hieron.), absque *τῆς μεγαλωσύνης.* I Clem. 21, 8: *τὰ τέκνα ἡμῶν* (Clem. Alex) *κτλ.* I Clem. 22, 7 sq.: *ἐρύσατο αὐτόν· πολλαὶ αἱ θλίψεις τοῦ δικαίου, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτὸν ὁ κύριος· καὶ πάλιν· Πολλαὶ αἱ μάστιγες κτλ.* I Clem. 36, 2: *ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς* (Clem. Alex.), absque *θαυμαστὸν αὐτοῦ* (cf. I Pet. 2, 9). I Clem. 46, 8: *ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου διαστρέψαι* (Clem. Alex.) pro *ἢ ἕνα τῶν μικρῶν μου σκανδαλίσαι* (cf. Mt. 18, 6 etc.). I Clem. 48, 2: *ἵνα εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς ἐξομολογήσωμαι κτλ.* (simil. Clem. Alex. Strom. I, 7 p. 338, sed om. *ἵνα* Strom. VII, 8 p. 772). I Clem. 57, 7: *κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι πεποιθὼς* (Clem. Alex.) *καὶ ἡσυχάσει κτλ.* I Clem. 63, 1: *καὶ τὸν τῆς ὑπακοῆς τόπον ἀναπληρώσαντας προσκλιθῆναι τοῖς ὑπάρχουσιν ἀρχηγοῖς τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὅπως ἡσυχάσαντες κτλ.* II Clem. 3, 2: *τὸν ὁμολογήσαντά με*, absque *ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων* (cf. Mt. 10, 32. Lc. 12, 9). II Clem. 12, 5: *μηδὲ ἀδελφὴ ἰδοῦσα ἀδελφὸν* pro *μηδ' ᾖδε* (*μηδὲ* cod.). II Clem. 13, 2: *καὶ πάλιν· Οὐαὶ δι' ὃν βλασφημεῖται τὸ ὄνομά μου· ἐν τίνι βλασφημεῖται; ἐν τῷ μὴ ποιεῖν ἡμᾶς ἃ λέγομεν.* II Clem.

faciendum esse putavimus quanti vir ille clarissimus, cui notitiam usumque eius debemus.[1]

Praeter codicem Constantinopolitanum tribus codicibus Graecis iisque hucusque ignotis apparatum criticum augere nobis contigit, quorum unum bibliotheca Borbonica, alterum bibliotheca nationalis Parisina, tertium bibliotheca universitatis Lugduno-Batavae suppeditavere.

Viris aestumatissimis Fr. Delitzschio, Th. equiti de Otto, W. N. du Rieu, G. Schlauio, studiorum nostrorum benevolis adiutoribus, gratissimum palam profitemur animum.

Prolegomenis scribendis notisque criticis exegeticis historicis elaborandis denuo operam navavimus; recognovimus Papiae et Presbyterorum reliquias, libris in appendice coniunctis vetustissimum ecclesiae Romanae symbolum e patrum qui ante Tertulliani tempus florebant scriptis illustratum inseruimus.

Ceterum monere iuvat, in edendo hoc libro nos ita versatos esse, ut alter (Gebhardt) Barnabae et epistulae ad Diognetum textus recensuerit atque in prolegomenis de utriusque epistulae codicibus manu scriptis et editis disseruerit, alter (Harnack) Barnabae epistulam notis illustraverit additis iis quae in prolegomenis de aetate, auctore, historia, similibus dicenda erant; idemque Papiae, Presbyterorum, Symboli ecclesiae Romanae textus constituit atque commentatus est deque epistulae ad Diognetum indole et aetate brevi disputavit.

Consociatos nostros labores tribus abhinc annis inauguratos hominibus doctis non ingratos fuisse laetamur. Summum in votis habemus ut nostra Patrum Apostolicorum editio antiquitatis Christianae studio aliquid adferre praesidii pergat.

Scribebamus Halae et Lipsiae
mense Martio anni MDCCCLXXVIII.

GEBHARDT. HARNACK.

20, 4: *καὶ ἐβάρυνε δεσμοῖς*. Porro I Clem. 35, 5 versione Syriaca confirmatur Iunii *διὰ πίστεως* (pro *πιστῶς*), I Clem. 59, 4 Hilgenfeldii (*ἀξιοῦμέν*) *σε*, II Clem. 7, 3 Cotelerii *θέωμεν* (pro *θῶμεν*), II Clem. 18, 2 Zahnii *φυγὼν* (pro *φεύγων*), II Clem. 19, 3 *ἀθάνατον* (Hilgf.) absque *δ'* in nostra editione praemisso. De aliis lectionibus, quae minus certae nobis videntur, conferas si placet censuras libri Lightfootiani in Schuereri *Theolog. Literaturzeitung* II (1877) p. 354 sqq. et in *Gött. gel. Anzg.* 1877 p. 897 sqq.

1. Barnabae epistula. Integram Graece iterum edidit, veterem interpretationem Latinam, commentarium criticum et adnotationes addidit Adolphus Hilgenfeld. Lips 1877.

PROLEGOMENA.

§ 1.

Cum ante hos tres annos Barnabae epistulam una cum Clementinis aliisque veterum patrum reliquiis ederemus[1], spatii angustia impeditus sum quominus varios textus fontes uberius tractarem. Aequum igitur est, oblata novae editionis adornandae occasione, quae tum praeterita sunt pro viribus explere. Accedit quod ex eo tempore non solum famoso illo codice Constantinopolitano, sed etiam aliis libris antehac non adhibitis apparatus criticus valde auctus est. De his principalibus textus fontibus, codices dico Graecos, primum disseram; deinde breviter exponam de veteri interpretatione Latina et de scriptorum veterum ex Barnabae epistula excerptis; denique de mutua fontium relatione deque huius novae editionis ratione disputabo.

1. DE CODICIBUS GRAECIS.

Omnium Barnabae codicum antiquissimus est Sinaiticus, quarto p. Chr. saeculo exaratus[2], qui in clausula Novi Testamenti una cum

1. Barnabae epistula Graece et Latine. Clementis Romani epistulae. Recensuerunt atque illustraverunt etc. O. de Gebhardt, Ad. Harnack [Patrum Apostol. opera. Fasc. I. Lips. 1875].

2. Iuvat hic adtexere quae de aetate codicis Sinaitici exposui in *Real-Encyklopädie für protest. Theol. u. Kirche.* T. II. Ed. II. p. 412: *Letzterer Umstand, dass nämlich die Apokalypse des Hermas im Anhange zum N. T. Aufnahme gefunden, ist für die Bestimmung des Alters der Handschrift von nicht zu unterschätzender Bedeutung, sofern die aus paläographischen Gründen mit Sicherheit nicht zu erweisende Abfassung im 4. Jahrh. hierdurch in entscheidender Weise gefordert wird. Der Gebrauch des Hirten im Morgenlande, sei es nun im Gottesdienste oder im Unterricht, ist seit dem Ende des 4. Jahrh. (Athanasius) nicht mehr zu erweisen. Da nun der Cod. Sin. jedenfalls nicht zum privaten, sondern zum öffentlichen Gebrauch in einer der Hauptkirchen des Reichs hergestellt worden ist, so darf man mit Sicherheit schliessen, dass er zu einer Zeit geschrieben ist, in welcher die Urtheile des Eusebius und Athanasius noch allgemein gültige waren, also nicht später als im Verlauf des 4. Jahrhunderts* (cf. Proleg. ad nostram Hermae editionem p. LX et ea quae Harnackius de historia ep. Barnabae infra exponet). Aliter de hac re Hilgenfeld iudicavit (*Ztschr. f. wiss. Theol.* 1864 p. 74 sqq. p. 211 sqq., cf. ibid. p. 202 sqq., ubi Tischendorf sententiam suam defendit).

Pastoris parte priore Barnabae epistulam integram continet (fol. 135^{a}—141^{b}). Si recte de variis codicis scriptoribus Tischendorfius iudicavit, Barnabae epistula ab eodem scripta est qui totum Novum Testamentum exceptis foliis septem et Pastore exaravit. Omnia igitur quae de scripturae indole, de interpunctione (rarissima illa et simplicissima), de scripturae signis compendiisque etc. in Prolegomenis ad varias Novi Testamenti Sinaitici editiones Tischendorfius retulit, ad Barnabae quoque epistulam pertinent. Aliter se res habet si correctores respicimus. Omnium enim qui, post diorthotam quem dicunt, saeculis fere sexto, septimo et postea antiquissimam saeculi quarti scripturam mutavere, nonnisi unus Barnabae epistulam recensuit. Quisnam fuerit, ipse Tischendorfius certo definire non ausus est, veri autem simillimum esse iudicavit, eundem fuisse quem siglo C^{c} a C^{a} et C^{b} correctoribus distinxit[1] quemque saeculo septimo vixisse coniecit.[2] Vitia haud pauca haec altera manus sustulit, etiam orthographiam nonnunquam adtingens. Errata autem satis multa, ex itacismo maximam partem profecta, locosque nonnullos corruptos etiamnunc emendandos reliquit, neque desunt quae recte prima manus dederat, altera male mutavit; de quibus infra dicendum. Signatur codex Sinaiticus a correctore non mutatus ℵ. Ubi correctio ab alia manu profecta conspicitur, ℵ* est prima manus, $\aleph^{c}$ manus correctoris.

---

1. Nov. Test. Sinait. sive N. T. cum epistula Barnabae et fragmentis Pastoris. Ex cod. Sin. descr. A. F. C. Tischendorf. Lips. 1863 p. XXIV sq.: ‚Excepit autem illos (sc. C^{a} et C^{b} correctores) is quem C^{c} diximus, quo siglo et ipsum arctiore cum iis vinculo coniunximus. In utroque Testamento sunt quibus operam navavit, textum non modo corrigendo sed etiam variis notis adornando. . . Eundem etiam epistulam Barnabae recensuisse verisimillimum est.‘

2. Correctores C^{a} et C^{b} ineunte fere saeculo septimo vixisse Tischend. iudicavit (l. l. p. XXXIII). Quae quidem correctiones eodem teste sunt secundum vetus Pamphili martyris exemplar instauratae, non autem epistulae Barnabae correctiones (C^{c}). Unde corrigenda sunt quae ea de re Muellerus (*Erklärung des Barnabasbriefs* p. 28 sq.) scripsit, nec capio quo iure Rendall in eandem sententiam disputaverit (in libro Cunninghamiano infra laudando p. 82 n.). Conferas planissima Tischendorfii verba l. l. p. XXIV: ‚In N. T. postquam evangelia utrumque nacta sunt correctorem (i. e. C^{a} et C^{b}), epp. Paulinae, acta apostolorum, epp. catholicae, apocalypsis, Pastoris liber non habuerunt nisi C^{a}, qui quidem unam Barnabae epistulam praeteriit‘. Quibus adde quae p. XXXIII scripsit: ‚Spectant enim (i. e. correctiones ad fidem exempli Pamphiliani factae) ad ea quae a C^{a} et C^{b} correctoribus nostris . . mutata sunt.‘ A quibus diversum esse C^{c} (i. e. epistulae Barnabae correctorem) nemo non videt.

Codex **Constantinopolitanus**, a Philotheo **Bryennio** metropolita Serensi in bibliotheca monasterii patriarchalis Hierosolymitani nuper inventus, membranaceus est, foliorum 120 in octavo minore (alt. 19 centim., lat. 15 centim.), anno p. Chr. 1056 a Leone quodam scriptus. Continet Barnabae epistulam inter Chrysostomi Synopsin Veteris et Novi Testamenti et Clementis epistulam priorem[1] (fol. 33—51[b]). Variarum huius codicis lectionum notitiam Hilgenfeldio debemus, qui accurata, ut ait, codicis Constantinopolitani collatione a Bryennio accepta, novam Barnabae epistulae editionem anno superiore emisit.[2] Pauca quae in apparatu textui subiecto omiserat vel minus accurate notaverat, ipse editor doctissimus postmodum correxit vel supplevit.[3] Non relatum ei erat de ν ἐφελκυστικῷ addito vel omisso nec de οὕτως pro οὕτω scripto. ‚Tales minutias' inquit[4] ‚Bryennius mihi non descripsit, sed quae retulit, illam observationem (i. e. codicem Constantinop. ante consonantes ν ἐφελκ. plerumque omisisse et οὕτω, non οὕτως plerumque exhibere) confirmaverunt.[5] In his igitur semper receptum morem secutus sum.'

---

1. Cf. part. I. huius fasc. Proleg. p. XII. Ibidem Bryennium sequens retuli, codicem illum signatum esse numero 456; sed dubito an recte. In libro enim cui inscribitur: *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ἐπιστασίᾳ Κ. Ν. Σαθᾶ*, T. I. Venet. 1872 p. 287 sqq., ubi editor clarissimus catalogum exhibuit *χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ παναγίου τάφου*, numero 456 signatur codex quo continetur *Ἀρμενόπουλος*, ille vero cui inscribitur *Χρυσοστόμου σύνοψις εἰς ἅπασαν τὴν Π. καὶ Ν.* (*ἐν μεμβράνῃ*), numero 446 notatus est. Quem eundem esse apparet quo Bryennius usus est, quamquam mireris neque Barnabae neque Clementis neque Ignatii in catalogo illo mentionem fieri.

2. Cf. supra p. VI n. 1.

3. In *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1878 p. 295. Restant tamen quae usque adhuc aliquid dubitationis habent. In c. 14 p. 36, 11 pro ‚*τὰς γεγραμμένας* (S. Hg.[1] Ml. Gh.)' legi iussit ‚*γεγραμμένας τὰς* (I. S. [sic] vulg. Dr.)'; ex litteris autem viri cl. d. 21. m. Nov. a. 1877 ad me datis percepi, codicem C exhibere *γεγραμμένας* absque *τὰς*. In nota ad c. 1 p. 4, 6 addi iussit: ‚*καὶ* Clem. Al. L. Vr. Hg.[1], om. Ml. Gh.'; sed eadem ibi iam scripta sunt, nisi quod pro ‚om. Ml. Gh.' rectius ut videtur legimus ‚om. I. S. Ml. Gh.' An forte ad alium quempiam locum nota illa pertinet? In nota ad c. 6 p. 13, 7. 8 post *τὴν πληγὴν* inseri iussit *τῆς σαρκὸς;* sed litteris ad me datis scripsit, in codice Constantinopolitano desiderari illud *τῆς σαρκὸς*.

4. Barnabae epistula. Ed. II. Proleg. p. XIX.

5. Fieri potest ut ita se res habeat, fieri potest ut non. Iam vero revocanda mihi sunt quae ea de re in Proleg. ad priorem huius fasciculi particulam p. XIV n. 6 exposui his verbis: ‚Tacet de hac re Bryennius. Sed cum accurate omnia adnotasse videatur quibus cod. Constantinop. a textu ipsius differt, haec non praeteriisse putandus est'. Nam qui in Barnabae epistula conferenda eiusmodi minutias neglexit, in Clementinis vix accuratius versatus est.

Equidem ut idem facerem a me impetrare non potui. Praesto erat antiquissimus codex Sinaiticus, de cuius scriptura nulla est dubitatio. Hunc ducem elegi. Ut in Clementinis, ita in Barnabae quoque epistula codex Constantinopolitanus mihi est C.

Hi codices, Sinaiticus et Constantinopolitanus, Barnabae epistulam integram continent. Reliqui quotquot hucusque innotuerunt initio truncati sunt, cum ex uno eodemque fluxerint exemplo (licet non ex ipso exscripti), ubi folio intermedio deperdito[1] Polycarpi ad Philippenses epistula cum epistula Barnabae in unum velut corpus coniuncta exstabat. Verba enim illius καὶ δι' ἡμᾶς ὑπὸ (cap. 9), eaque in fine alterius paginae posita, initio alterius paginae haec Barnabae exceperunt: τὸν λαὸν τὸν καινὸν [κενὸν plerique codices] ἑτοιμάζων κτλ. (cap. 5 v. 7). Quod cum librarii non animadvertissent, omnia Polycarpi verba esse putantes uno tenore transscripserunt. Ita sese rem habere, ut de veteribus scriptoribus Polycarpum et Barnabam laudantibus taceam, ex antiquis epistularum illarum interpretationibus intellegi poterat, quarum ope superioribus iam saeculis fine altera, altera initio donatae sunt.[2] Sunt autem codices familiae illius (G) hice:[3]

b: codex Barberinus 7, Lucae Holstenii manu exaratus, qui secundo folio haec inscripsit: ‚S. Polycarpi Episcopi et Martyris Epistola ad Philippenses. S. Barnabae Apostoli ἀκέφαλος. Ex Msto. bibliothecae S. Silvestri in Quirinali[4] collata cum Msto. vetustiore Vatic. bibl.' Codex ipse S. Silvestri, quem bibliothecae Theatinorum Isaacus

---

1. Quaternionem excidisse (cf. ‚Iacobi Armachani de Barnabae epistola Praemonitio' in editione Oxoniensi infra laudanda, p. [5.], Mueller, *Erklärung des Barnabasbriefs* p. 20) vix crediderim, cum ea epistulae Polycarpi pars quae hucusque Graece desideratur cum quinque illis Barnabae capitibus facile uno folio vel duobus contineri possit.

2. Erravit Muellerus scribens (l. l. p. 21) primum Steph. Le Moyne hoc detexisse. Cf. fasc. II. huius operis, Proleg. p. XLIII.

3. In codicibus b c f o v describendis Dresselii verba mea feci, nisi quod alia omisi alia ipse addidi.

4. In hoc codice post voc. *συντελεσθήσεται* c. 12 v. 1 inserta erant nonnulla ab epistula Barnabae prorsus aliena, quorum hic initium habe: *καὶ πίτε ταῦτα τῶν ἡρώων ἐτύγχανε, τῶν τέκνων τοῦ Σήμ, καὶ αὐτὸς πρῶτος ἐβασίλευσεν ἐπὶ τῆς γῆς. τῷ δὲ ἑπτακοσιοστῷ ἔτει τῆς τρίτης χιλιάδος ἐκτίσθη Βαβυλὼν ἡ μεγάλη κτλ.* Quo additamento uncinis incluso atque obliterato margini Holstenius inscripsit: ‚hic octo folia ex nescio quo alio opere irrepserunt scriptoris recentissimi et nugacissimi.' Quod opus consulto viro clarissimo A. de Gutschmidt Hilgenfeldius cognatum esse cognovit Methodii Patarensis episcopi libello *περὶ τῶν ἀπὸ συστάσεως κόσμου συμβάντων κτλ.* (in: Monum. S. Patrum orthodoxogr. Vol. I. Basil. 1569 fol. 93 sq., cf. Hilgenf., Barn. ep. Ed. II. Proleg. p. XVI).

Vossius nuncupavit, hucusque reperiri non potuit,[1] codex Vaticanus autem, ab Holstenio allegatus, est cod. Vat. 859 (v), carptim tantummodo ab eo inspectus; de quo vide infra. Dresselio, qui ipse eum contulit, codex Barberinus erat B.

c: codex Casanatensis G. V. 14, chartaceus, foliorum octonariorum non una eademque manu scriptus, idem est qui Ignatii epistulas e Mediceo codice exscriptas continet.[2] Cum Polycarpi epistula ad Philippenses contexta exstat in 22 foliis cum dimidio Barnabae epistula.[3] Una eademque manus utramque scripsit, diversa quidem ab ea quam in epistulis Ignatianis vidimus. Collatus est a Dresselio, cui erat C.

f: codex Florentinus Mediceus plut. VII. n. 21, chartaceus, saec. XV. in 4° min. Insunt ,Divi Ignatii epistolae interpolatae XI, Polycarpi una, et Hippolyti de consummatione mundi et Antichristo, et de secundo adventu D. N. Iesu Christi oratio.'[4] Barnabae epistulam cum epistula Polycarpi coniunctam Dresselius eiusque amici ,in omnibus locis qui alicuius momenti videbantur post alios iterum iterumque' inspexerunt. Hoc codice iam usus erat Isaacus Vossius[5] in editione an. 1646 adornanda, eiusdemque apographon a Rullaeo quodam Stephanus Le Moyne acceperat. Sed neuter textum Barnabae ad fidem codicis expressit neque (ut de minutiis taceam) lectiones eius graviores adnotavit.[6] Codex Mediceus Dresselio erat F.

n: codex Borbonicus II. A. 17, chartaceus, saec. XV., foliis constans 561 in fol., praeter Athanasii, Anastasii Bibliothecarii, Methodii

---

1. De bibliotheca Theatinorum S. Silvestri in Quirinali cf. Blume, Iter Italicum III, 170. Codicem nostrum incendio quodam absumptum esse Cunningham narravit (*A Dissertation on the Epistle of S. Barnabas*, Lond. 1877 p. IV), fonte unde hauserit non indicato. Nescio an hoc quoque ipse sibi excogitasse putandus sit, qui in enarranda textus ante inventum codicem Sinaiticum vulgati historia mirum in modum vera cum falsis confudit (vide infra p. XXI n. 3).

2. Cf. fasc. II. Proleg. p. XVI. XLIV.

3. Errorem Muelleri (l. l. p. 22) perhibentis, mutilum esse codicem Casanatensem, male repetivit Cunningham (l. l. p. V). Verum est, epistulas Ignatianas non integras ibi exstare, cf. fasc. II. Proleg. p. XXI sqq.

4. Bandinius, Catal. codd. Graec. Biblioth. Laurent. T. I p. 269.

5. Erravit Hilgenfeldius scribens (l. l. p. XV): ,hoc codice iam Isaacum Voss quodam modo usum esse, O. de Gebhardt (l. l. p. XVI, not. 4) dubitavit, sed vix dubitandum est.' Videtur vir doctissimus non recte intellexisse verba mea, quae ita sonant: ,unde conicere licet Vossium nonnisi codices f et b adhibuisse etc.', i. e. usus est Vossius codice Mediceo, sed praeter eum non duobus, ut ait, sed uno tantummodo codice usus est, sc. b (Barber. 7).

6. De editionibus illis infra plura invenies.

opera nonnulla Polycarpi et Barnabae epistulas continet (fol. 533ᵇ—548).[1] Codicem editoribus prioribus ignotum nostrum in usum contulit Emidius Martini Neapolitanus.[2]

o: codex Ottobonianus 348, chartaceus, foliorum quaternariorum min., ineuntis saec. XIV. Fuit quondam Cardinalis Columnae, postea Ioannis Angeli Ducis ab Altaemps.[3] Undecim Ignatii epistulas recensionis longioris subsequitur (pag. 63—84) Polycarpi ad Philippenses epistula, quam fragmentum epistulae Barnabae absque distinctione excipit. Compendiis scriptus est haud raro ambiguis. Adsunt in margine scholia, adnotationes, correctiones ac coniecturae.[4] Dresselio, qui primus eum contulit, erat O.

p: codex Parisinus Biblioth. Nation. 937 (olim Colbert.), chartaceus, saec. XVI. ut videtur, foliis constans 120 (alt. c. 24 centim., lat. c. 17, 3 centim.), miscellaneus est, a variis scriptoribus exaratus. Prior codicis pars eodem atque codex Mediceus (f) ordine haec scripta continet: 1) Ignatii epistulas spurias inde ab epistula ad Trallianos acephala, 2) Polycarpi epistulam cum epistula Barnabae conglutinatam (fol. 48ᵃ—63ᵇ), 3) Hippolyti sermonem de consummatione mundi, de Antichristo et de secundo adventu Christi.[5] Secuntur Cyrilli, Athanasii aliorum opuscula. Accurate collatus est a Harnackio.[6]

v: codex Vaticanus 859, membraneus, foliorum quaternariorum mai. 288, saec. XI. Graeca ac docta manu scriptus. Continet inter alia aliorum opera Ignatii epistulas prolixiores[7] et Barnabae epistulam

---

1. Cf. Codices Graeci MSS. Regiae Bibliothecae Borbonicae descripti a Salvatore Cyrillo. T. I. Neapoli 1826. p. 43 sqq.

2. Locis nonnullis dubito an satis accurate Martinius codicem contulerit. Intacta enim in plagulis impressis sibi transmissis reliquit quae in nullo huius familiae codice inveniuntur. Eiusmodi lectiones significavi apposito (n?).

3. Saeculo XVI. exeunte Ascanius Colonna Card. bibliothecae nunc Ottoboniano-Vaticanae possessionem nactus est, illo autem mortuo Io. Angelus de Altaemps (Blume, Iter Ital. III p. 68 sq.). Cf. fasc. II. Proleg. p. XXII. XLIII sq.

4. Hunc codicem ex Vaticano 859 (v) exscriptum esse probabiliter Zahnius exposuit (fasc. II. Proleg. p. XXXVIII), sed caute adiecit: ,Tamen utriusque lectiones seorsum exhibui, ne in re dubia meam aliis obtruderem sententiam, praesertim cum non absint quae minus commode explicentur, si ipsum Vaticanum Ottoboniani archetypum esse sumamus.'

5. Fortasse ex ipso Mediceo codice haec Parisini pars exscripta est (vide infra).

6. Pauca amicum carissimum fugisse videntur, cf. ad p 38 l. 3 sq. p. 40 l. 7. p. 48 l. 1. p. 58 l. 16. p. 76 l. 18 et l. 19.

7. Cf. fasc. II. Proleg. p. XXI sq.

cum epistula Polycarpi coniunctam (fol. 195—211). ,Codex est optimae notae, scribendi quidem ratio nostrorum Graecorum, idcirco ob itacismum vocales ac diphthongos haud raro permutans.' Dresselio erat V.

His codicibus inter se collatis neminem fugit, ut in epistula Polycarpi[1], ita in Barnabae quoque epistula eundem illum archetypum alios accuratius, alios minus accurate servasse, ita quidem ut unam familiam efficiant codices vofp, alteram eamque deteriorem codices bcn. Porro, si codices vofp respicimus, apparet artissimo vinculo inter se iunctos esse codices v et o, neque dubito quin alter ex altero exscriptus sit.[2] Rectius igitur codicem o prorsus neglexissem. Similiter de ratione codicem f inter et codicem p intercedente iudicandum, quamquam ex apparatu nostro hoc intellegi nequit. Constat enim codicem f in usum Dresselii nonnisi selectis quibusdam locis collatum esse,[3] iamque tres priores huius editionis plagulae typis exscriptae erant, cum e codicis Medicei apographo manu Isaaci Vossii exarato accuratiorem textus illius cognitionem perciperem. Unde factum est ut usque ad cap. 11 v. 2 haud raro soli p codici adscriberentur quae pariter in f exstant.[4] Sed iam de apographo illo Vossiano plura scire cupienti respondendum mihi est.

Est codex bibliothecae Universitatis Lugduno-Batavae Voss. Graec. Oct. Nr. 16 (alt. c. 13, 2 centim., lat. c. 9, 5 centim.), inter varia viri illius clarissimi collectanea Polycarpi epistulam cum Barna-

1. Cf. fasc. II. Proleg. p. XLIV.

2. Cf. supra p. XII n. 4. Fere ubique alterum cum altero convenire ex apparatu nostro critico intellegitur. Ubi variant, plerumque non agitur nisi de scripturae vitiis a posteriore librario aut correctis (cf. e. c. ad p. 22 l. 4, p. 24 l. 7, p. 30 l. 17, p. 34 l. 2, p. 56 l. 7, p. 62 l. 2) aut ab ipso commissis (cf. ad p. 32 l. 9, p. 48 l. 17, p. 50 l. 1, p. 62 l. 16, p. 66 l. 6). Perpaucis locis per coniecturam codicis Vaticani scripturam librarius Ottobonianus mutasse videtur (e. c. p. 28 l. 4 *ἀνακαινίσαι*, p. 36 l. 8 *καὶ ἴσους*).

3. Cf. supra p. XI: ,in omnibus locis qui alicuius momenti videbantur.'

4. Addendum est siglum f p. 22, 13 (*ἰσχύσουσιν*), p. 24, 7 (*σιαγῶνας*), p. 28, 12 (*δευτέραν πλάσιν* om. fp), p. 28, 14 (*εἰσέλθατε*), p. 30, 1 (*ὠφθήσομαι τῷ κυρίῳ*), p. 30, 5 (*εἶτα* om. fp), p. 30, 7 (*ζήσομεν*), p. 30, 9 (*τί*), p. 32, 9 (*τὸν ἔντερον*), p. 34, 2 (*σάκκῳ καὶ σποδῷ*), p. 34, 13 (*οὕτως*), p. 36, 3 (*ἐπειδὴ*), p. 36, 12 (*ὃς ἐὰν*), p. 36, 16 (*ὅτι* om. fp), p. 38, 2 (*σφάξαντες*), p. 38, 5 (*οὕτω*), p. 38, 13 (om. *καὶ* c. opv), p. 38, 15 (*Ἰησοῦ*), p. 40, 6 (*ὑμῶν*), p. 40, 15 sq. (om. *Ἀκούσατε — κ. πάλιν λέγει* fp), p. 42, 4 (om. *καὶ* c. opv), p. 42, 13 (om. *καὶ* fp), p. 42, 15 (*ὀκτώ* illud non omittitur in apogr. Voss.), p. 42, 16 (*ἤμελλον*), p. 44, 12 (*τρώγῃ*), p. 44, 13 (*πεινάσῃ*) p. 46, 6 (*γένηται*), p. 46, 8 (*ἀφόρευσιν*), p. 48, 16 (*φέρων*), p. 48, 16 sq. (*προσδέξονται*), p. 48, 17 (*ἔκσταθι*), p. 48, 18 (om. *καὶ* fp).

bea coniunctam continens (fol. 17—64).[1] Apographon esse codicis Medicei (f), cum ex lectionibus a Dresselio prolatis tum ex ipsis Vossii verbis intellegitur, testantis se tribus in Barnabae textu corrigendo exemplis usum esse. ‚Primum mihi' inquit ‚Florentiae suppeditavit Bibliotheca Medicea. Altera duo Bibliotheca Vaticana, et Theatinorum, qui Romae agunt. Illorum usum acceptum fero Lucae Holstenio.'[2] Ex quibus verbis iampridem concluseram, Vossium neque codicem Vaticanum neque Theatinum vidisse, sed praeter codicem Mediceum (f) nonnisi Holstenii apographon e codice Theatinorum exscriptum cumque codice Vaticano collatum (b) adhibuisse.[3] Quam coniecturam codice Leidensi inspecto veram esse repperi. Ipsi enim textui praeter lectiones nonnullas Clementis Alexandrini et Menardi adscriptae sunt eadem (Vossii) manu variae lectiones codicum Vat[icani] et Theat[inorum], additis iisdem Holstenii coniecturis quae Dresselio teste in codice Barberino (b) leguntur.[4] Lectiones autem illae codici Vaticano tributae perpaucae sunt, quia neque in codice Barberino multae exstabant. Atque, ut de codicis Vaticani collatione Dresselius testatus est, carptim tantummodo a Holstenio eum inspectum esse, ita de codicis ‚Theatini' (videlicet b) collatione Vossiana iudicandum, longe eam a perfectione abesse. Quo autem modo hoc apographo sua manu scripto Vossius usus sit, infra exponam; praemittenda sunt nonnulla de altera codicum familia et de principe Barnabae editione.

Editio princeps Menardi est, post eius obitum a Luca Dachery emissa (a. 1645).[5] Qui, cum ille ‚praefationis nihil praemisisset, quo

---

1. Cf. Catologus librorum tam impressorum quam manuscriptorum bibliothecae publicae Univers. Lugduno-Batavae. Cura et opera Wolferdi Senguerdii et al. Lugd. Bat. 1716 p. 400.

2. In notis ad Barnabae epist. (ed. I.) p. 310.

3. Cf. supra p. XI n. 5.

4. Ita fol. 36 b legimus: ‚Holst. ἔτι vel τί δέ; interrogative. Sed nihil mutandum forsan etc.' Spectant autem haec c. 8 v. 4, ubi Dress. adnotavit: ‚Holstenius monet legendum esse ἔτι vel τί δέ interrogative.' Similiter fol. 47b legimus: ‚μόνονο [pro μόνον] Th[eatinus], unde Holst. μονονοῦ', Dresselio ad voc. μόνον c. 12 v. 8 adnotante: ‚B [i. e. b] ad oram Holstenii manu: an leg. μονονοῦ'. Fol. 56b cod. Voss.: ‚punctis subducta [i. e. vocc. εἰδωλολατρεία ἦν οἶκος] Holst. putat esse delenda', Dress. ad c. 16 v. 7: ‚Holstenius ad oram Cod. B notat, vocabula [εἰδωλολατρεία ἦν οἶκος] ab ipso uncis inclusa, videri expungenda'. Fol. 61 b cod. Voss.: ‚τὸ ψεῦδος supplet Holst.', Dress. ad vocc. τὴν ἀλήθειαν c. 20 v. 2: ‚τὴν addidi c. B, ad cuius marg. Holstenius recte monuit, supplendum esse τὸ ψεῦδος ante ἀγαπῶντες etc.'

5. De editione a. 1643 ab Usserio parata, sed nunquam edita, infra dicam.

rationem operis redderet', editoris vice fungi conatus est. Sed pauca sunt quae de textus Graeci fonte Dachery retulit. Codicem unicum, dixit, habuisse Menardum, quem a Sirmondo accepisset. ,Is quippe de apographo Graeco, quod Romae inter ms. et schedas Thurriani . . repererat, libentissime accommodavit Menardo. Unde autem exscripserit apographum Thurrianus? Res est nobis prorsus ignota'. Iam vero accuratius ad hanc quaestionem respondere possumus. Collato enim textu Menardiano cum nostris codicibus, apparet codicem Turrianeum e familia deteriore fuisse, quam codicibus bcn repraesentari diximus.[1] Licet autem ulterius progredi. Plus etiam quam cum reliquis huius familiae codicibus cum codice c textus Menardianus convenit, idque in insignissimis scripturae vitiis,[2] ita ut

---

1. Cuius rei exempla haec sunto (utor hac occasione ut nonnullis locis lectionem codicis f ex apographo Voss. proferam, quo clarius appareat, artissima eum necessitudine cum opv codd. iunctum esse): 5, 10 (p. 22, 11) *ἐσώθημεν* bcn Mn: *ἐσώθησαν* fopv | 6, 16 (p. 30, 3) *ψαλῶ* bcn Mn: *ψαλῶ σοι* fopv | 7, 4 (p. 32, 9) *τὸν ἕτερον* bcn Mn: *τὸ* (*τόν* o) *ἔντερον* fopv | 7, 6 (p. 33, 5 sq.) *ὁλοκαύτωμα* bcn Mn: add. *ὑπὲρ ἁμαρτιῶν* fopv | 7, 9 (p. 36, 2 sq.) *ἐστεφανωμένον* bcn Mn: praem. *καὶ ὅτι τὸν ἐπικατάρατον* fopv | 9, 3 (p. 40, 16) *βοώσης* bc (n?) Mn: *βοῶντος* fopv | 9, 5 (p. 42, 1) *ἐπ'* (*ἐπὶ* cn) *ἀκάνθαν* bcn Mn: *ἐπὶ ἀκανθας* fopv | 10, 2 (p. 44, 6) *διαθήσονται* bcn Mn: *διαθήσομαι* fopv | 10, 5 (p. 46, 5) *κατὰ* bc (n?) Mn: *κάτω* fopv | 11, 3 (p. 50, 3) *ἀνιστάμενοι* bcn Mn: *ἀνιπτάμενοι* fopv | 11, 11 (p. 52, 9) *καλουμένων* bcn Mn: *λαλουμένων* fopv | 12, 10 (p. 56, 11) *τύπῳ καὶ* bcn Mn: *τύπῳ δὲ* fopv | 13, 5 (p. 58, 19) *μεταξὺ* bcn Mn: *τοῦ μεταξὺ* fopv | 15, 4 (p. 64, 12) *ὁ θεὸς κύριος* bcn Mn: *κύριος* fopv | 16, 1 (p. 68, 2) *τὸν θεὸν αὐτὸν* bc (n?) Mn: *τὸν θεὸν αὐτῶν* fopv | 16, 10 (p. 72, 5 sq.) *αὐτοῦ* bcn Mn: *ἐκ τοῦ* fopv | 19, 5 (p. 74, 18) *διψήσῃς* bcn Mn: *διψυχήσῃς* fopv | 19, 9 (p. 76, 18) *λόγον* bcn Mn: *τὸν λόγον* fopv. Perpaucis locis genuinam lectionem servavere codices bcn (Mn), veluti 6, 16 (p. 30, 1) *τῷ θεῷ* (*θεῷ* fopv), 10, 7 (p. 46, 9) *οὐ μή* (*οὐ μὴν* fov), 19, 4 (p. 74, 15) *τοῦ θεοῦ* (*ὁ τοῦ θεοῦ* fopv); similiter accedentibus f et p: 6, 16 (p. 30, 2) *ἐξομολογήσομαι* (*-σωμαι* ov), 9, 8 (p. 42, 13) *τούτῳ* (*αὐτῷ* apogr. Voss., *τοῦτο* ov), 12, 5 (p. 54, 13) *ἀπέθνησκον* (*-σκαν* ov).

2. Exempla sunt: 6, 1 (p. 24, 10), *ἀντιστήτω μοι* om. c et Mn: non om. bn | 6, 7 (p. 26, 13) *βεβούλευται* c et Mn: *βεβούλευνται* bn | 6, 8. 13 (p. 26, 15. 28, 14) *εἰσέλθετε* c et Mn: *-θατε* bn | 6, 14 (p. 28, 19) *ἔμελλεν* c et Mn: *ἤμ.* bn | 6, 19 (p. 30, 11) *ὑμῖν* c et Mn: *ἡμῖν* bn | 7, 5 (p. 34, 1) *μέλλεται* c et Mn: *μέλλετε* bn | 7, 8 (p. 34, 7 sq.) *ἐκπτύσατε* c et Mn: *ἐμπτύσατε* bn | 9, 8 (p. 42, 16) *τὸ μὲν* c et Mn: *τὸν μὲν* bn | 11, 8 (p. 50, 19) *οἵ* om. c et Mn: non om. bn | 12, 2 (p. 54, 4) *πηγμῆς* c et Mn (errore *πηγῆς* in textu, vid. not.): *πήγης* b (n?) | 12, 7 (p. 54, 21) *δειχθῇ* c et Mn: *δηχθῇ* bn | 14, 2 (p. 60, 16) *πνεύματι* om. c et Mn: non om. bn | 16, 2 (p. 68, 7 sq.) *οἰκοδομήσατε* c et Mn: *οἰκοδομήσετε* bn | 16, 6 (p. 70, 6) *οἰκοδομηθήσονται* c et Mn: *οἰκοδομηθήσεται* bn | 16, 9 (p. 72, 2) *εἰσάγαγε* c et Mn: *εἰσάγει* bn | 17, 1 (p. 72, 9 sq.) *ἀνοικόντων* c et Mn: *ἀνηκόντων* bn | 19, 4 (p. 74, 16) *παραπτώματα* c et Mn:

hunc ipsum codicem illius fontem fuisse verisimillimum sit.[1] Non desunt quidem loci ubi cum b vel cum n Menardus facit, c aut solo aut cum b vel n aliam lectionem eamque deteriorem exhibente[2]; sed haec non obstant quin sumamus, ex ipso codice c apographon illud Turrianeum fluxisse. Nec magis coniecturae nostrae obstant lectiones haud paucae textus Menardiani, quae in librorum manu scriptorum nullo reperiuntur; de quibus infra dicam. Facile enim fieri poterat ut vitia codicis aut ab ipso Turriano aut a Sirmondo Turrianeum exemplar describente corrigerentur, facilius etiam ut ab hoc vel ab illo codicis vitiis alia adderentur. Sunt autem alia quibus prohibemur quominus statuamus, merum codicis c apographon Menardo traditum fuisse. Locos dico quamvis perpaucos, ubi vestigia quaedam alterius codicum familiae conspiciuntur. Gravissimum eius rei exemplum exstat cap. 9 v. 5 (p. 42, 2 sq.), ubi quae in codicibus bcn desiderantur vocabula: καὶ τί λέγει; Περιτμήθητε τὸ σκληρὸν τῆς καρδίας ὑμῶν, ut in codicibus fopv, ita apud Menardum quoque leguntur. Aliud nec minus grave exemplum hoc est. In c. 19 v. 10 (p. 76, 19) codices fopv praebent μνησθήσῃ ἡμέρας κρίσεως νυκτὸς καὶ ἡμέρας, codices bc (n?) μνησθήσῃ αὐτὸν καὶ (om. καὶ c) ἡμέρας καὶ νυκτός, Menardo exhibente μνησθήσῃ αὐτὸν ἡμέρας κρίσεως νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Priore videlicet loco lacuna deteriorum codicum e codice quodam alterius familiae expletur, altero utriusque familiae lectiones coniunctas vidimus. Unde haec coniectura se offert: Turrianus codice c descripto in alium quendam codicem incidit, cuius varias lectiones hic illic margini inscripsit. Quo apographo ita usus est Sirmondus, ut plerumque ipsum textum servaret, paucis tantummodo

---

παραπτώματι bn | 19, 5 (p. 76, 1) *εἰς ὄνομα* c et Mn: *ὄνομα* bn | 19, 12 (p. 78, 7) *σχήμα* c, *σχῆμα* Mn: *σχίσμα* bn.

1. Turriani apographon codici c cognatum, fortasse ex ipso descriptum fuisse iam Hilgenfeldius cognovit (Barnabae epistula. Ed. II. Proleg. p. VIII et p. X).

2. Cf. 5, 7 (p. 22, 4) *ἐπείδειξει* c: *ἐπιδείξει* b Mn | 6, 2 (p. 24, 13) *ἐμβαλῶ* cb: *ἐμβάλλω* n Mn | 6, 7 (p. 26, 11) *προσεφανεροῦτο* c: *προεφαν.* bn Mn | ibid. (p. 26, 14) *δύσχριστος* c: *δύσχρηστος* bn Mn | 6, 18 (p. 30, 11) *κηριεύσῃ* c: *κυρ.* bn Mn | 7, 8 (p. 34, 11) *ἀφερεῖ* c: *ἀφαιρεῖ* bn Mn | 7, 9 (p. 36, 3) *τοῦ ποδήρη* cn: *τὸν ποδ.* b Mn | ibid. (p. 36, 5) *ἐξουθυνήσαντες* c: *ἐξουθεν.* bn Mn | 8, 1 (p. 36, 16) *ἐντέλεται* cn: *ἐντέλλεται* b Mn | 8, 2 (p. 38, 7 sq.) *προσενεγκόντες αὐτῶν* c, cf. n: *προσενέγκαντες αὐτὸν* b Mn | 9, 8 (p. 42, 16) *εἶτα* cn: *ἦτα* b Mn | 10, 11 (p. 48, 2) *μαρυκόμενον* c: *μαρυκώμ.* bn Mn | 11, 9 (p. 52, 2) *δοξάσει* c: *δοξάζει* bn Mn | 12, 5 (p. 54, 10) *ποιεῖν* cn: *ποιεῖ* b Mn | ibid. (p. 54, 11) *ἀπολωκέναι* c: *ἀπολωλεκ.* bn Mn | 14, 3 (p. 60, 19) *ἠνόμησαν* c: *ἠνόμησεν* bn Mn | 20, 1 (p. 78, 11 sq.) *ἀποτελοῦντα* c: *ἀπολοῦντα* bn Mn.

locis lectionibus marginalibus insertis.[1] Ita factum est ut in adnotationibus Menardi nusquam de variis lectionibus sermo sit, quamquam re vera textum ex duobus codicibus depromptum ante oculos habuit. Quonam codice in emendanda codicis c scriptura usus sit Turrianus, iam certo definire nequimus. Cum vero Florentiae degisse atque in bibliotheca Laurentiana codicibus excutiendis incubuisse virum doctissimum constet,[2] haud absurdum est conicere, fuisse eundem codicem Mediceum quo Vossius usus est quique nobis est f. Utcumque res se habeat, equidem nullus dubito quin omnes, quotquot in editione Menardiana a nostris codicibus variantes lectiones exstant, nulla omnino librorum manu scriptorum auctoritate nitantur. Par igitur erat Menardum e testium numero excludere.

Revertamur ad **Vossium** et videamus iurene hunc quoque in archetypo illo (G) restituendo neglexerim an non. Praesto sunt fontes unde hausit: textus Menardi et codex Leidensis.[3] Conferatur uterque cum editione Vossiana. Proferam tres lectionum series: primum (A) lectiones Menardi a Vossio ad fidem apographi sui mutatas, deinde (B) lectiones Vossio proprias, quae neque apud Menardum neque in codice Leidensi exstant, tertium (C) lectiones Menardi a Vossio receptas, scriptura codicis a se ipso descripti, eiusque longe praestantioris, aut prorsus neglecta (id quod plerumque factum est), aut ad marginem delegata. In quibus catalogis conficiendis ita versatus sum ut nonnisi eas lectiones respicerem, quas vel a Menardo vel a Vossio absque ulla codicum bcfnopv auctoritate editas repperi.[4]

---

1. Ex quorum numero fuisse possunt vitia nonnulla codicis c correcta, quae supra p. XVI n. 2 protulimus, et alia, veluti 10, 5 (p. 46, 3) *κεκρυμμένοι* cb: *κεκριμένοι* fopv Mn | 10, 11 (p. 48, 2 sqq.) *τὴν τροφὴν λαμβάνων — τί οὖν λέγει* om. c: non om. rell. Mn | 15, 4 (p. 64, 15) *συντελεσθήσονται* bcn: *συντελεσθήσεται* fopv Mn | 18, 1 (p. 72, 15) *πολὺ* bc: *πολλὴ* fopv Mn | 19, 8 (p. 76, 15) *στόμα* om. c: non om. rell. Mn.

2. Cf. Turrian. explanat. in Clement. Constitut. Apost. lib. 9. cap. 17. Id. pro epist. Pontif. lib. 2. cap. 10., ubi Usserio teste (Append. Ignat. p. 1; mihi libros illos videre non contigit) Ignatianorum exemplum Mediceum ‚vetustissimum et emendatissimum fuisse praedicat'.

3. Coniecit Hilgenf. (l. l. p. IX), adhibitum quoque esse a Vossio apographon Schottianum, de quo infra dicendum. Quasi vero, si ullo modo eo usus esset, hunc ‚quartum' codicem enumerare omisisset iactator ille rerum a se gestarum. Accedit quod lectiones Vossii marginales quas Hilgenf. spectavit, apographi Leidensis sunt, exhibentis 7, 8 (p. 34, 10) *εἰς τὸν ἔρημον*, 10, 5 (p. 46, 1) *ὅτι μὴ* pro *οὐ μὴ*, 11, 11 (p. 52, 7) *υἱὸν* pro *Ἰησοῦν*, 12, 10 (p. 56, 14) *ἵνα* pro *ἕως*.

4. Mn i. e. Menardus, V^{st} i. e. Vossius in textu, V^{sc} i. e. Vossii codex, V^{sm} i. e. Vossii margo.

A.

6, 3 (p. 26, 1) *ὡς ἐλπίσει* Mn: *ὃς ἐλπίσει* Vst et Vsc (G)
— (p 26, 2) *ἐπὶ λίθον* Mn (G): *ἐπὶ λίθου* Vst et Vsc
6, 5 (p. 26, 7) *ἡμῖν* Mn (errore): *ὑμῖν* Vst et Vsc (G)
6, 16 (p. 30, 2) *ἐξομολογήσομαι* Mn: add. *σοι* Vst et Vsc (G)
6, 18 (p. 30, 9) *ἄρχειν* Mn: *νῦν ἄρχειν* Vst et Vsc (G)
7, 2 (p. 30, 17) *πληγὴ* Mn: *ἡ πληγὴ* Vst et Vsc (G)
7, 3 (p. 32, 2) *ὡς ἂν* Mn: *ὃς ἂν* Vst et Vsc (G)
7, 8 (p. 34, 12) *βατοὺς* Mn (*βαστοὺς* c): *βλαστοὺς* Vst et Vsc (bfopv)
7, 9 (p. 36, 1) *ἐπὶ θυσιαστήριον* Mn: *ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον* Vst et Vsc (G)
7, 10 (p. 36, 8) *αὐτόν ποτε* Mn: *αὐτὸν τότε* Vst et Vsc (G)
7, 11 (p. 36, 10) *καὶ μέσον ἀκανθ.* Mn: *εἰς μέσον τῶν ἀκανθ.* Vst et Vsc (G)
— (p. 36, 13) *κυριῶσαι* Mn[1]: *κυριεῦσαι* Vst et Vsc (G)
8, 5 (p. 38, 14) *ἔριον* Mn: *τὸ ἔριον* Vst et Vsc (G)
8, 6 (p. 40, 2) *ἐν αἷς ἡμέραις* Mn: *ἐν αἷς ἡμεῖς* Vst et Vsc (G)
9, 1 (p. 40, 6) *αἰτίων* Mn (errore): *ὠτίων* Vst et Vsc (G)
— (p. 40, 8) *καὶ οἱ πόρρωθεν* Mn: *οἱ πόρρωθεν* Vst et Vsc (G)
9, 3 (p. 40, 14) *ὁ θεὸς* Mn: *κύριος* Vst et Vsc (G)
9, 5 (p. 42, 1 sq.) *περιτμήθητε* Mn (G): add. *δὲ* Vst et Vsc
9, 8 (p. 42, 12) *καὶ ὀκτὼ* Mn (errore): *δέκα καὶ ὀκτὼ* Vst et Vsc (G)
— (p. 42, 13) *δοθεῖσα* Mn: *ἡ δοθεῖσα* Vst et Vsc (G)
10, 2 (p. 44, 6) *γέ τοι λέγει λόγοις* Mn[2]: *γέ τοι λέγει* Vst et Vsc (G)
10, 4 (p. 44, 16) *πυρίζειν* Mn (errore): *πορίζειν* Vst et Vsc (G)
— (p. 44, 17) *ἐν ἀνομίᾳ* Mn: *ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν* Vst et Vsc (G)
10, 9 (p. 46, 17 sq.) *περὶ βρωμάτων* Mn: add. *προσεδέξαντο*[3] Vst et Vsc
10, 10 (p. 46, 22) *χοῖροι* Mn: *ὁ χοῖρος* Vst et Vsc (G)
10, 11 (p. 48, 9) *δίχηλον* Mn: *διχηλοῦν* Vst et Vsc (G)
11, 6 (p. 50, 11) *πεφυτευμένον* Mn: *τὸ πεφυτευμένον* Vst et Vsc (G)
11, 11 (p. 52, 8) *ὡς ἐὰν* Mn (errore): *ὃς ἐὰν* Vst et Vsc (G)
12, 1 (p. 52, 12) *λέγει κύριος* Mn (G): *καὶ λέγει κύριος* Vst et Vsc
12, 2 (p. 54, 1) *λέγει καὶ* Mn: *λέγει* Vst et Vsc (G)
— (p. 54, 6) *πάλιν λέγει ἐνίκα* Mn: *πάλιν ἐνίκα* Vst et Vsc (G)
12, 7 (p. 56, 3) *δὲ ἐν τούτῳ* Mn: *καὶ ἐν τούτῳ* Vst et Vsc (G)
13, 5 (p. 58, 18) *λαοῦ* Mn: *τοῦ λαοῦ* Vst et Vsc (G)
14, 4 (p. 60, 23) *ἡμεῖς ἐλάβ.* Mn: *δὲ ἡμεῖς ἐλάβ.* Vst et Vsc (G)
14, 9 (p. 64, 1) *κυρίῳ* Mn: *κυρίου* Vst et Vsc (G)
15, 3 (p. 64, 10) *ἐπ' αὐτῇ* Mn: *ἐν αὐτῇ* Vst et Vsc (G)
19, 5 (p. 74, 18) *μὴ λάβῃς* Mn: *οὐ μὴ λάβῃς* Vst et Vsc (G)
21, 4 (p. 80, 14) *πάντα ὑπόκρ.* Mn: *πᾶσαν ὑπόκρ.* Vst et Vsc (G)

B.

5, 7 (p. 22, 4) *ἐπιδείξῃ* Vst: *ἐπιδείξει* Mn Vsc (G, cf. not.)
5, 10 (p. 22, 11) *ἄνθρωποι οἱ* Vst: *ἄνθρωποι* Mn, *οἱ ἄνθρωποι* Vsc (G)

---

1. Voc. *κυριῶσαι* in apographo Menardo tradito desiderabatur.

2. Cod. c Dresselio teste praebet *γέ τοις λόγοις*, unde Menardi lectio facile oriri poterat.

3. Ita fopv, *κατεδέξαντο* bc (n?)

7, 3 (p. 32, 1) πεφανερώκασιν Vst : πεφανέρωκαν Mn[1] Vsc (G)
8, 1 (p. 38, 1) καὶ σφάξαντας Vst : σφάξαντας Mn, καὶ σφάξαντες Vsc (cf. not.)
9, 5 (p. 42, 1) ἐπ' ἀκάνθαις Vst : ἐπ' ἄκανθαν Mn, ἐπὶ ἀκάνθας Vsc (cf. not.)
10, 6 (p. 46, 6) ὁ φησίν Vst : φησίν Mn (G), φησί Vsc
11, 7 (p. 50, 15) ἐπὶ προσώπου Vst : ἀπὸ προσώπου Mn Vsc (G)
16, 1 (p. 68, 2) θεὸν αὐτοῦ Vst : θεὸν αὐτὸν Mn (bc), θεὸν αὐτῶν Vsc (fopv)
16, 5 (p. 68, 13) καὶ ὁ λαὸς Vst : καὶ ὁ ναὸς καὶ ὁ λαὸς Mn Vsc (G)
16, 10 (p. 72, 3 sq.) τ. ἄνθρωπον ἀλλ' εἰς om. Vst : non om. Mn Vsc (G)
21, 7 (p. 80, 19) εἴς τι Vst (bcnov) : εἰς τὸ Mn, εἴ τι Vsc (p)
21, 9 (p. 82, 2) εἰς τὸ Vst (G) : εἰς τὰ Mn (errore), ὡς τὸ Vsc

C.

5, 10 (p. 22, 13) εἰς ἀκτῖνας Mn Vst : εἰς τὰς ἀκτῖνας Vsc (G)
5, 11 (p. 22, 14) ἐς τοῦτο Mn Vst : εἰς τοῦτο Vsc (G)
6, 13 (p. 28, 12) ἐνδείξω Mn Vst : ἐπιδείξω Vsm et Vsc (G)
6, 14 (p. 28, 15) ἰδοὺ Mn Vst : ἴδε Vsc (G)
7, 8 (p. 34, 12) ῥαχιὴλ Mn Vst : ῥαχὶλ Vsm et Vsc (G)
7, 10 (p. 36, 7) καὶ τοῦτον Mn Vst : εἰς τοῦτο Vsm et Vsc (G)
8, 2 (p. 38, 6 sq.) οὗτός ἐστιν Mn Vst : οὖν ἐστὶν Vsc (G)
8, 5 (p. 38, 15) ἐπὶ τῷ ξύλῳ Mn Vst : ἐπὶ ξύλῳ Vsc (G)
— — εἰς αὐτὸν Mn Vst : ἐπ' αὐτὸν Vsm et Vsc (G)
8, 6 (p. 40, 1) τὸν ὕσσωπον Mn Vst : τὸ ὕσσωπον Vsc (G)
— (p 40, 3) τὴν σάρκα Mn Vst : σάρκα Vsc (G)
8, 7 (p. 40, 5) τοῦ κυρίου Mn Vst : κυρίου Vsc (G)
9, 3 (p. 40, 14) ἡ γῆ Mn Vst : γῆ Vsc (G)[2]
9, 4 (p. 40, 17) πιστεύωμεν Mn Vst : πιστεύσωμεν Vsm et Vsc (G)
— (p. 40, 20) ἐσόφισεν Mn Vst : ἐσόφιζεν Vsc (G)
9, 5 (p. 42, 3) σκληρύνετε Mn Vst : σκληρύνητε Vsc (G)
— (p. 42, 4) ὁ κύριος Mn Vst : κύριος Vsc (G)
9, 6 (p. 42, 8) τ. διαθ. αὐτοῦ Mn Vst : τ. διαθ. αὐτῶν Vsc (G)
9, 8 (p. 42, 15) σταυρὸς Mn Vst : ὁ σταυρὸς Vsm et Vsc (G)
10, 3 (p. 44, 13) πεινάζῃ Mn Vst : πεινάσῃ Vsc (G)
10, 7 (p. 46, 12) γίγνεται Mn Vst : γίνεται Vsc (G)
10, 11 (p. 48, 2) τὴν τροφὴν Mn Vst : ὁ τὴν τροφὴν Vsm et Vsc (G)
11, 3 (p. 50, 3) νεοσσιᾶς Mn Vst : νοσσιᾶς Vsc (G)
11, 8 (p. 50, 21) ἀποῤῥυηθήσεται Mn Vst : ἀποῤῥυήσεται Vsm et Vsc (G)
12, 2 (p. 54, 1) Μωσῇ Mn Vst : Μωσέως Vsc (cf. not.)
12, 8 (p. 56, 5) πᾶς λαὸς Mn Vst : πᾶς ὁ λαὸς Vsc (G)
12, 10 (p. 56, 10) οἱ δὲ Mn Vst : εἰ δὲ Vsc (G)[3]
13, 1 (p. 58, 4) ἢ πρῶτος Mn Vst : ἢ ὁ πρῶτος Vsc (G)
14, 9 (p. 64, 2) ἀναποδόσεως Mn Vst : ἀνταποδώσεως Vsc (G, cf. not.)
15, 2 (p. 64, 7) τὰ σάββατα Mn Vst : τὸ σάββατον Vsc (G)
15, 6 (p. 66, 3 sq.) ἢν θεὸς Mn Vst : ἢν ὁ θεὸς Vsc (G)
15, 8 (p. 66, 11) ἃ πεποίηκα Mn Vst : ὃ πεποίηκα Vsc (G)

---

1. Menardus in margine: ‚l. πεφανερώκασι'
2. Eodem versu (p. 40, 16) ἀκρύετε Mn Vst: ἀκούσατε G (om. λόγον κυρίου — ἀκούσατε Vsc p).
3. Hic ipse Vossius in margine apographi sui adnotavit: ‚lego ἴδε'!

16, 2 (p. 68, 8) *καὶ τίς* Mn Vst: *ἢ τίς* Vsc (G)
16, 8 (p. 70, 14) *τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου* Mn Vst: *τῷ ὀνόματι* Vsc (cf. not.)
16, 10 (p. 72, 3) *ὁ καὶ ποθῶν* Mn Vst: *ὁ γὰρ ποθῶν* Vsc (G)
17, 1 (p. 72, 8) *ἡμῖν* Mn Vst: *ὑμῖν* Vsc (G)
18, 1 (p. 72, 14) *ἥ τε τ. σκότ.* Mn Vst: *καὶ ἡ τ. σκότ.* Vsc (G)
18, 2 (p. 74, 2) *εἰς τ. αἰῶνας* Mn Vst: *καὶ εἰς τ. αἰῶνας* Vsc (G)
19, 1 (p. 74, 5) *ὁδεύειν* Mn Vst: *ὁδὸν ὁδεύειν* Vsc (G)
19, 2 (p. 74, 9 sq.) *μισ. ποιεῖν* Mn Vst: *μισ. πᾶν* Vsc (G)
19, 4 (p. 74, 14) *παιδοφθορεύσεις* Mn Vst: *παιδοφθορήσεις* Vsc (G)
— (p. 74, 16) *ἐλέγξας* Mn Vst: *ἐλέγξαι* Vsm et Vsc (G)
19, 6 (p. 76, 6 sq.) *ἀναγραφήσῃ* Mn Vst: *ἀναστραφήσῃ* Vsc (G)
19, 7 (p. 76, 12) *οὐκ ἐπὶ* Mn Vst: *οὐ κατὰ* Vsc (G)
19, 10 (p. 76, 19) *αὐτὸν ἡμ. κρίσεως* Mn Vst[1]: *ἡμέρας κρίσεως* Vsc
— (p. 78, 1) *καὶ διὰ λόγου* Mn Vst: *ἢ διὰ λόγου* Vsc (G)
— (p. 78, 3) *καὶ διὰ τ. χειρ.* Mn Vst: *ἢ διὰ τ. χειρ.* Vsc (G)
19, 12 (p. 78, 7) *μαχομένοις* Mn Vst: *μαχομένους* Vsc (G)
20, 1 (p. 78, 11) *τοῦ θανάτου* Mn Vst: *θανάτου* Vsc (G)
20, 2 (p. 78, 20) *τῷ καταπονουμένῳ* Mn Vst: *καταπονουμένῳ* Vsc (G)
— — *εὐχειρεῖς* Mn Vst: *εὐχερεῖς* Vsc (G)
21, 3 (p. 80, 11) *ἡμέρα* Mn Vst: *ἡ ἡμέρα* Vsc (G)
21, 8 (p. 80, 21) *ἐκλείπητε* Mn Vst: *ἐλλείπητε* Vsc (G)[2]

Quodsi mireris qui factum sit ut tam multis locis a codicum auctoritate Menardus recesserit,[3] perpendas primum, qua via textus epistulae ad eum pervenerit;[4] tum vero videas quam multa ille in edendo Barnaba Latino e codice tum Corbeiensi sibi sumpserit,[5] iamque mirari desines. Quod vero ad Vossium attinet, ex catalogis illis satis superque elucet, hunc codicis Medicei testem (ut de Vaticano Theatinoque taceam) nequaquam accipi posse.

Una cum editionibus Menardi et Vossii inter Barnabae textus fontes laudari solet editio Fellii, quae Oxoniensis nomine plerumque nuncupatur, idque propter folia nonnulla editionis Usserianae, quibus editor usus est; codicem enim manu scriptum ipse Fellius non adhibuit. Quaerendum igitur qualis fuerit illa Usserii editio.

1. Cf. supra p. XVI.

2. Duobus locis lectiones Menardo Vossioque proprias in apographo quoque Vossiano repperi, sc. 9, 2 (p. 40, 11) *ὁ κύριος* (*κύριος* teste Dresselio bcfov), 11, 7 (p. 50, 14) *ἀλλ' ὡσεὶ* (*ἀλλ' ἢ ὡσεὶ* teste eodem bcfov). Voc. *δικαίαν*, quod 15, 7 in margine Voss. exstat („*ἄλλ. δικαίαν*"), nihil est nisi Menardi coniectura, ipso apographo Vossiano *δίκαια* (G) exhibente.

3. De vitiis apographi Sirm. in ipso textu correctis perraro in adnotationibus Menardus retulit. Memini ad 7, 4 (p. 32, 8) notatam esse vitiosam apographi scripturam *φευγέτωσαν* pro *φαγέτωσαν*, cf. supra p. XVIII n. 1.

4. Cf. supra p. XV sq. Codicem quendam antiquiorem ipsi videre non contigit neque apographon ex ipso codice descriptum. Fieri igitur vix poterat quin exemplum quo usus est multis locis ab archetypo illo discreparet.

5. Plura de hac re infra invenies, ubi de versione Latina disseretur.

Accepto ab Isaaco Vossio epistularum Polycarpi et Barnabae coniunctarum exemplo, quod ex Andreae Schotti apographo sua manu Claudius Salmasius descripserat,[1] Usserius anno 1643 librum typis excudi curavit, quò cum Smyrnensis ecclesiae de Polycarpi martyrio epistula fragmentisque Polycarpi quibusdam Barnabae epistula Graece et Latine ederetur.[2] ‚Sed urbis Oxoniae parte magna gravi incendio correpta, typographeum cum tota supellectile, schedis impressis et exemplari ipso conflagravit; ita ut ex clade ista nihil superesset praeter paginas nonnullas, quae penes correctorem, quantum conjicere datur, fuerant'.[3] His paginis, quas ab Eduardo Bernardo Professore Saviliano Fellius accepit, servata esse videntur praeter Praefationis haud exiguam partem[4] capita 1—8 versionis Latinae cum Graeci textus capitibus 5 (v. 7)—8. Etenim variae editionis Usserianae lectiones post cap. 8 v. 2 in notis Fellii iam non comparent. In his autem quae notantur tam pauca sunt, ut, cum in ipso textu Graeco recensendo plerumque Vossium secutus sit editor, difficile esset de codice ab Usserio adhibito certum quoddam iudicium ferre, nisi alia subvenirent indicia, quibus omnis dubitatio tolleretur. Eundem enim codicem quo in Barnabae epistula edenda Usserius usus est, ad Polycarpi quoque textum emendandum vel illustrandum adhibuit.[5] Ex iis vero quae ibi e codice Salmasiano proferuntur, recte Zahnius conclusit,[6] archetypum eius ex ea familia fuisse, quam codicibus bcn repraesentari vidimus. Pervenimus igitur ad fontem Menardiano similem eademque via acceptum. Ut ille, ita Usserius quoque codice quodam deterioris notae usus est intercedentibus duobus apographis. Sed quisnam fuit ille codex? Ad hanc quaestionem fortasse respondebit Petrus Halloix. Qui, cum primus Polycarpi epistulam Graece ederet, utrumque apographon adhibuit, et Schottianum (quo per Salmasium Usserius usus est) et Turrianeum (cuius apographon a Sirmondo Menardus accepit), atque alterum cum altero ita concordare

1. Cf. Praefationem Usserii infra laudandam, in ed. Fell. Oxon. p. [8.]
2. Cf. Polycarpi et Ignatii epp. etc. ed. Iac. Usserius. Oxon. 1644 p. IV.
3. Cf. Barnabae Apost. epist. cath. etc. Oxon. 1685. Praef. p. [1] sq. Somniavit Cunningham scribens (l. l. p. III): ‚*A transcript of it* (sc. editionis Usserianae) *however had been sent to Rome, and was collated with two other Mss. — the Vatican (V) and Ottobonian (O). From these materials Menard* [!] *compiled a text.*' Fabulam esse nemo non videt.
4. Exstat in editione Oxoniensi inde a p. [4.] usque ad p. [20.]
5. Cf. In Polycarpianam epistolarum Ignatianorum Syllogen Annotationes. Oxon. 1644 p. 1 sqq.
6. Cf. fasc. II. Proleg. p. XLIV.

invenit, ut ne unam quidem variam lectionem adnotandam putaret.[1] Iure igitur Zahnius: ‚Illius libri, qui Turriani fuerat, apographum I. Sirmondus Petro Halloix transmisit, ex quo collato cum altero sive eiusdem sive simillimi libri apographo, quod ab Andrea Schotto acceperat, Holloixius epistulam edidit‘.[2] Equidem non dubito quin eundem librum Turrianus Schottusque descripserint (videlicet nostrum c)[3], quamquam ex lectionibus Usserianis a Fellio servatis una tantummodo cum solo c codice convenit. Sunt autem haece[4]: 5, 9 (p. 22, 8) τοὺς μέλλοντας Uss. bcnov: μέλλοντας fp, 6, 18 (p. 30, 7) προείρηκε γὰρ Uss.: προείρηκε δὲ G, ibid. (p. 30, 9) τίς οὖν Uss. opv: τί οὖν bcn (apogr. Voss.), 6, 19 (p. 30, 11) ὑμῖν Uss. c: ἡμῖν bfnov, 8, 2 (p. 38, 8) ἄνδρες ἁμαρτωλοὶ Uss.: ἄνδρες G, 18, 1 (p. 72, 13) μεταλάβωμεν Uss.: μεταβῶμεν G, ibid. (p. 72, 15) πολλὴ Uss. fnopv: πολὺ bc, ibid. μὲν γὰρ Uss. bcnov: μὲν fp. Apparet in his cum codicis lectionibus (22, 8. 30, 11. 72, 15 μὲν γὰρ) mixta esse apographorum errata (30, 7. 72, 13) et doctissimi editoris emendationes (30, 9. 38, 8. 72, 15 πολλή). Quodsi recte conicio, textu Usseriano facile caremus, neque editioni Fellianae inter fontes locus est.[5]

Eodem quo Fellius anno Stephanus Le Moyne Barnabae epistulam edidit, accepto a Rullaeo populari codicis Medicei (f) apographo. Sed praetulit Vossii textum quantumvis, ut vidimus, imperfectum repetere, quam Rullaei labore uti.[6] Inter reliquas saeculi XVII. editiones eminet Coteleriana[7] (1672), a Clerico bis repetita (1698 et 1724), additis variorum hominum doctorum suisque ipsius notis. Fieri autem non poterat quin ipse textus a perfectione longe abesset, cum neque Cotelerius neque Clericus codicem quen-

1. Cf. Illustrium eccl. orient. scriptorum etc. vitae et documenta. Auctore Petro Halloix. Duaci 1633 p. 596.

2. L. l. p. XLIII.

3. Aliter Hilgenf. (l. l. p. VII): ‚Illud vero apographon (sc. Schottianum) codici c cognatum fuisse, sed propriis vitiis non caruisse videtur‘.

4. Lectiones ex c. 5 et c. 18 sumptae in locis ab Usserio in Praefatione allegatis inveniuntur.

5. Vereor ne hominum doctorum arbitrium magis quam libros manu scriptos secuti sint, qui in veterum patrum opusculis edendis saec. XVII. editiones codicibus nostra memoria collatis praetulerint.

6. Textus in Variis Sacris (T. I p. 10 sqq.) editus cum textu Vossiano omnino convenit, iisdem coniecturis variisque lectionibus in margine adscriptis. Quin etiam apertissima typorum vitia corrigere non ausus est nisi in margine, velut 6, 16, ubi cum Vossio (ed. I.) dedit *σήγα εἴγεν*, in marg. ‚l. *εἰσήγαγεν*‘.

7. Editionem hanc rarissimam videre mihi non contigit.

dam manu scriptum adhibuisset[1], idemque de omnibus editionibus Cotelerianam inter et Dresselianam dicendum est, quarum catalogum infra invenies. Primus Dresselius (1857) accuratiorem textum ex codicibus a se ipso collatis eruit, eoque optime meritus est.

Hucusque prima quinque epistulae nostrae capita nonnisi Latine legebantur, codicibus Graecis quotquot innotuerant, ut supra monuimus,[2] initio truncatis. Res mutata est invento codice Sinaitico Barnabam integrum continente, cuius accuratissimam notitiam Tischendorfio debemus.[3] Sed viro artis criticae peritissimo non contigit ut ipse ex hoc novo eximioque fonte novum Barnabae textum cum orbe litterato communicaret[4]; munus hoc difficillimum aliis reliquit. Et primus quidem Volkmarus eam epistulae partem quae adhuc Graece desiderabatur e Sinaitico codice edidit (1864), adhibita quoque, uti par erat, versione Latina, de qua mox dicam.[5] Duobus annis post

1. Mireris Cotelerium, virum in libris manu scriptis investigandis alias curiosum, ne Parisinum quidem codicem (p) adhibuisse.

2. Cf. supra p. X.

3. Si Simonidi fides esset, ipse multo ante Tischendorfium e codice Sinaitico aliisque sex vel septem codicibus integram Barnabae epistulam edidit. Audias quae de famoso illo Graeculo Donaldsonius retulit: ‚*Dr Donaldson mentions* [*The Apostolic Fathers*, Lond. 1874 p. 315] *an edition of the Epistle of Barnabas, printed by Simonides, and containing the text as found in the Sinaitic Codex, but bearing the date 1843, and the place of publication Smyrna . . . The date given, notwithstanding its apparent improbability, is given correctly, and the edition of Barnabas is one of the most curious of the many fabrications which Simonides devised. That Greek went to the trouble of printing at his own expense an edition of the entire Epistle of Barnabas, for the very purpose of putting the date 1843 upon it. He wished to make people believe that he had manuscripts of the entire Barnabas before Tischendorf found his famous codex. The title-page of the strange document states that the text of the Epistle of Barnabas is based on seven manuscripts. In the copy of it which Simonides gave to the writer of this article, he had altered the word* ἑπτά *into* ὀκτώ, *and he had made several corrections in the Preface. Simonides was not content with printing the text, he produced in attestation of the genuineness and date of his edition a newspaper of Smyrna, published in 1843, containing a long review of the work. The paper and the print of the newspaper looked uncommonly fresh, and, on subsequent inquiries at Smyrna, it was found that no such newspaper had ever existed, and that the printer whose name appeared at the bottom of it was also entirely unknown. Simonides had taken the trouble to fabricate his wewspaper as well as the date of his edition*‘ (*The Athenaeum, Jan. 8.* 1876 p. 53 sq.).

4. Verumtamen addi curavit alteri Patrum Apostol. editioni Dresselianae prima quinque Barnabae capita e codice Sin. descripta ut et reliquorum capitum cum eodem collationem (opera Io. Henr. Gerhardts).

5. Monumentum vetustatis christianae ineditum ex recensione Gust. Volkmari. Turici 1864.

princeps totius epistulae editor exstitit Adolphus Hilgenfeld (1866), eidemque concessum fuit ut primus codice Constantinopolitano a Bryennio invento uteretur, cum novam Barnabae editionem adornaret (1877).[1] Priorem inter et alteram Hilgenfeldii editionem aliae tres emissae sunt, I. G. Muelleri (1869), nostra prior (1875), W. Cunninghami (1877), quarum inscriptiones infra exhibentur.

2. DE VERSIONE LATINA DEQUE VETERUM EX BARNABA EXCERPTIS.

Codex bibliothecae Imperialis Petropolitanae Q. v. I. 39 unicus est manu scriptus quo vetus epistulae Barnabae interpretatio saecula permansit. Fuit quondam monasterii Corbeiensis[2], deinde S. Germani a Pratis[3], tum bibliothecae Regiae Parisiensis[4], unde saeculo superiore exeunte vel hoc ipso ineunte Petropolin pervenit.[5] Membranaceus est, foliorum 24 formae quadratae maioris, lineis in quaque pagina 21 stilo ductis. Continebantur pridem uno volumine quattuor haec scripta: 1. liber Filastri episcopi de heresibus (fol. 1—69), 2. liber (Pseudo-)Tertulliani de cibis iudaicis (fol. 70—77), 3. epistola Barnabae (fol. 77—89), 4. epistola Iacobi (fol. 89—93). Postmodum prima 69 folia a reliquis separata sunt, ita ut nunc uno volumine Philastri liber, altero tria illa scripta minora contineantur.[6] Omnia autem in utroque volumine ab una eademque manu, saeculo X. haud inferiore,[7] exarata sunt, nisi quod hic illic correctiones com-

1. Barnabae epistula. Integram Graece iterum edidit, veterem interpretationem Latinam, commentarium criticum et adnotationes addidit Ad. Hilgenfeld. Editio altera emendata et valde aucta. Lips. 1877.

2. In veteri monasterii illius catalogo, ab Angelo Maio in Spicil. Rom. T. V. p. 209 edito, codicis nostri haec invenitur notitia: ,XVIII, 7. Philaster de haeresibus, bis. 8. Tertullianus de cibis iudaicis. 9. Epistola Barnabae. 10. Epistola Iacobi'.

3. Cf. Montfaucon, Bibliotheca bibliothecarum II p. 1134.

4. Hic teste Zotenbergio in catalogo anno 1740 composito numero 717 signatus erat, cf. *Zeitschr. f. wiss. Theol.* 1871 p. 263.

5. Hunc librum ex eorum numero esse qui per Dubrowskium Petropolin delati sunt, in catalogo codicum Latinorum Petropol. manu scripto adnotatur. Cf. Ed. de Muralto in *Bulletin de la classe historico-philologique de l'Académie Impériale des sciences de St.-Pétersbourg.* T. V. 1848 p. 1 sqq.

6. Signatur volumen illud Philastri librum continens Q. v. I. 38. Cf. Corp. haereseol. T. I. Ed. Fr. Oehler. Berol. 1856. Praef. p. VIII.

7. Alios sequens in editione priore saeculo IX. codicem adscripsi, cum ipse in palaeographia Latina tiro essem. Postea autem, adhibito in consilium viro palaeographiae peritissimo Alfredo Holder, ex accurato scri-

parent, quae alii manui paullo recentiori tribuendae videntur. Desunt capita 18—21, quae quidem ab auctore huius versionis translata esse non constat.

Primus hoc codice in edenda Barnabae epistula Menardus usus est,[1] quem de emendandis multis scripturae vitiis optime meruisse constat.[2] Sed, ut tum temporis mos erat, locis haud paucis non tam librarium quam ipsum interpretem correxit. Taceo de orthographia,[3] taceo de grammatica usui solito fere ubique accommodata.[4] Minus placet ordo vocabulorum ex libidine mutatus,[5] offendunt vocabula quaedam sine iusta causa addita[6] vel mutata,[7] neque desunt exempla

---

pturae specimine quod possideo codicem saeculo X. vix antiquiorem esse intellexi.

1. Eundem fuisse qui nunc Petropoli asservatur, cum ex scripturae vitiis a Menardo non correctis, tum ex Lucae Dachery verbis intellegitur scribentis: ‚In Philastrii Episcopi Brixiensis volumen manuscriptum e Corbeiensi Monasterio cum incidisset aliquando [Menardus], ibidem proxime post epistolam Tertulliani de cibis Iudaicis, Barnabae nomine insignatam epistolam una cum Iacobi Apostoli epistola deprehendit' (cf. praef. ad edit. Menardi, sub inscriptione ‚Lectori' p. I. numero carentem).

2. Haud paucae emendationes quae Vossio Cotelerio aliis tribui solent, re vera Menardo debentur; qua in re, ut Hilgenfeldium, ita me quoque in editione priore conficienda nonnunquam peccasse profiteor. Iam vero adnotationibus Menardi accuratius perlustratis operam dedi ut suum cuique tribueretur.

3. Dedit e. c. p. 9, 7 *adiicietis* pro *adicietis*, p. 11, 4 et alibi *intelligere* pro *intellegere*, p. 13, 6 *temporaneum* pro *temporanum*, p. 15, 4 *tentatio* pro *temptatio*, p. 25, 1 *dispargentur* pro *dispergentur*, p. 25, 9 *veterascitis* pro *veterescitis* et sim.

4. E. c. p. 9, 1 sq. *nostris hostiis neque victimis etc.* pro *nostras neque hostias neque victimas etc.*, p. 25, 11 *in adflictionem* pro *in adflictione*, p. 35, 1 *aceto* pro *acetum*, p. 39, 8 sq. 41, 5 sq. *praecordii nostri* pro *praecordiae nostrae*, p. 61, 3 *testamenti* pro *testamento* etc.

5. Hoc saepe factum est, e. c. p. 5, 5 sq. *curae mihi* pro *mihi curae*, p. 9, 5 *hircorum et taurorum* pro *taurorum et hircorum*, p. 9, 12 *dominus iterum* pro *iterum dominus*, p. 11, 9 *nostra salute* pro *salute nostra*, p. 47, 13 *faciunt iniquitatem* pro *iniquitatem faciunt* etc.

6. Ita p. 49, 9 invito codice post *Quaeramus* add. *ergo*, p. 51, 11 post *decident* add. *sed omnia quaecumque faciet prosperabuntur* (ex Ps. 1, 3), p. 57, 1 pro *tunc* dedit *et tunc*, p. 59, 1 *meo domino* pro *domino*, p. 59, 14 post *patris sui* add. *Iacob*, p. 63, 3 post *Iesu* add. *Christi*, p. 65, 2 pro *vocare* dedit *et vocare*.

7. Ita p. 13, 4 *cum* dedit pro *si*, p. 13, 12 *atque* pro *ante*, p. 15, 4 *sicut* pro *de qua*, p 39, 7 *eum* pro *illum*, p. 41, 14 *clamantis* pro *clamoris*, p. 49, 2 *manducabitis* pro *manducabis*, p. 49, 11 *dicit* pro *dixit*, p. 57, 2 *alias* pro *alios*, p. 65, 8 *die* pro *in die*, p. 65, 13 *quid* pro *quod*, p. 67, 4 *mundo* pro *mundus*, p. 67, 5 *qui* pro *quia*, p. 69, 3 *dei* pro *deo*, p. 71, 1 *pascuae* pro *pascui*.

quibus probetur, in describendo codice Menardum nonnunquam errasse [1] vel minus diligenter versatum esse.[2]

Hanc editionem plus minus emendatam repetivere quicumque post Menardum Barnabam Latinum ediderunt.[3] Quam imperfecta esset, collato ipso codice Petropolitano primus Tischendorfius intellexit.[4] Qui, cum in aliis laboribus desudans collatione sua uti non posset, auctor fuit Hilgenfeldio ut accuratioris editionis curam in se susciperet. Contigit Hilgenfeldio ut a Bonnello Petropolitano novam Barnabae Latini collationem acciperet, cuius ope ante hos septem annos longe meliorem textum edidit eo qui adhuc circumferebatur.[5] Accuratius etiam Bonnello ipse ego, cum hieme anni 1874 aliquot dies Petropoli degerem, codicem contuli, meaque collatione in adornanda priore huius fasciculi editione usus sum.

Emendando versionis Latinae textui post Menardum inprimis Cotelerius et Fellius operam dedere, inter recentiores Hefelius Dresselius Hilgenfeldius[6] alii. Restant autem adhuc quae aliquid dubitationis habent.[7]

---

1. E. c. p. 3, 2 *nos* dedit pro *vos*, p. 11, 7 *deo* pro *domino*, p. 17, 7 *quia* pro *quoniam*, p. 39, 6 *nobis* pro *vobis*, p. 41, 16 *praetereunt* pro *praeterierunt*, p. 53, 6 *dominum* pro *deum*, p. 71, 1 *nobis* pro *vobis*, p. 73, 8 *quomodo* pro *quoniam*.

2. Ita p. 9, 8 om. *et sabbata*, p. 11, 3 om. *suum*, p. 11, 7 om. *sic*, p. 15, 7 om. *autem*, p. 15, 8 om. *rex* (errore, cf. not.), p. 17, 2 om. *est*, p. 25, 9 om. *vos*, p. 29, 2 om. *et*, p. 43, 6 om. *cum*, p. 45, 16 om. *et*, p. 49, 5 om. alt. *cum eis*, p. 67, 1 om. *et*, p. 69, 3 om. *aut forsitan*, p. 69, 11 sq. om. *nunc et ipsi inim. min. ab initio aedif. illud*.

3. Etiam Ed. de Muralto in edendis primis quinque Barnabae capitibus (in Cod. N. T. deuterocan. etc. Part. I. Turici 1847 p. 5 sqq.) textui vulgato plus iusto obtemperavit, quamquam praesto erat ipse codex Petropolitanus. Mireris sane ne aperta quidem Menardi vitia hic correcta esse, cum e. c. 4, 4 *pusillus* editum sit, adnotata in margine genuina codicis lectione *pusillus rex!*

4. Cf. Tischendorfii libellum „*Wann wurden unsere Evangelien verfasst?*" Ed. IV. Lips. 1866 p. 92 n. 1. Collationem codicis Petropolitani Tischendorfii manu scriptam Lipsiae inter schedas Tischendorfianas videre me memini.

5. Cf. *Zeitschr. f. wissensch. Theol.* 1871 p. 262 sqq. In altera Barnabae editione mea quoque collatione usus est.

6. Errore factum esse apparet ut emendationes nonnullas sibi Hilgenf. adscriberet quae aliis debentur, velut 2, 2 (p. 7, 8) *adiutores* (Men.), 2, 3 (p. 7, 10) *caste* (Cot.), 2, 10 (p. 11, 9) *ne quando nequam* (Dress.), 6, 10 (p. 29, 1) *qui* (Men.), 6, 17 (p. 31, 4) *sic et* (Men. Cot.), 7, 8 (p. 35, 10) *adsuevimus* (Men.), 10, 5 (p. 47, 3) *morti* (Cot.), 11, 7 (p. 51, 12) *abicit* (Men. Gebh.), 12, 6 (p. 55, 13) *ad summam et* (Cot).

7. Cf. e. c. 3, 8 (*inpotentium*), 3, 5 (*malorum*), 6, 11 (*cognovit*), 7, 10 (*pascentem*), 9, 8 (*primatum*), 10, 8 (*qui iniqu.*), 10, 10 (*consummatam*), 11, 8 (dono),

In edendo textu ita versatus sum ut scripturam codicis ubicumque fieri poterat servarem,[1] coniecturis non receptis nisi quae certae videbantur; exceptis paucis locis, ubi codicis scriptura sensu carebat neque certa quaedam emendatio se obtulit. In his e coniecturis hominum doctorum eam elegi quae prae ceteris se commendabat, quamquam in dubium vocari possit.[2]

Qualis sit vetus illa interpretatio, infra exponam. Iam de veterum scriptorum ex Barnabae epistula excerptis pauca dicenda sunt. Inter quos primum locum Clemens Alexandrinus obtinet, cui Barnabas noster valde placuisse videtur. Locos e capp. I. IV. VI. IX. X. XI. XVI. XXI. laudatos, qui paucis exceptis in secundo quintoque Stromatorum libro leguntur, infra (§ 3) invenies. Huius loci non est nisi quaerere quo modo in allegandis Barnabae verbis Alexandrinus versatus sit. Negari non potest Clementem neque in secundo neque in quinto Stromatorum libro e memoria narrasse[3], sed codicem quendam Barnabae ante oculos habuisse, unde verba eius descripsit. Nam pleraque quae adfert cum textu qui hodie e codicibus editur ad litteram congruunt.[4] Pleraque dico, non omnia. Religioni enim non habuit, quamvis servato ipso sensu, Barnabae verbis sua admiscere vel omissis aliis alia aliter disponere. Cuius rei exempla haec sunto:

Barn. ep. 1, 5:	Clem. Strom. II, 6 (p. 445):
λογισάμενος οὖν τοῦτο, ὅτι ἐὰν μελήσῃ μοι περὶ ὑμῶν τοῦ μέρος	εἰκότως οὖν ὁ ἀπόστολος Βαρνάβας· Ἀφ' οὗ, φησίν, ἔλαβον

14, 5 (*servorum*), 14, 7 (*testimonium*), 14, 8 (*sanctitas*), 16, 10 (*in eo qui habitat in illo*) etc.

1. Dedi igitur 2, 5 *numenias*, 3, 4 *temporanum*, 4, 9 *inicum*, 4, 14 *dereliquit*, 5, 4 *periet*, 6, 18 *inperans*, 7, 8 *inponite*, 7, 9 *clamidem*, *conpungentes*, 7, 11 *conpressi*, 10, 4 *adquirere*, etc., 10, 7 *moecus*, 10, 8 *inmunditiam*, *inmundis*, 10, 11 *adsidua*, 12, 11 *conrumpam*, 13, 5 *Efrem*, et sim., quae paucis exceptis iam Hilgenf. ad fidem codicis restituerat. In aliis receptum morem secutus sum, neque retuli in notis textui subiectis de littera *h* vocalibus saepe praemissa (e. c. 1, 2 *habundantiam*), nec de *e* pro *ae* posito (saepissime), nec de *c* cum *t* (e. c. 2, 2 *pacientia*, 3, 3 *commertiorum*), *d* cum *t* (*illut*, *quit*) confuso.

2. Cf. e. c. 1, 4 (*prorsus et ego cogor*), 4, 1 (*exquirere*), 4, 9 (*caveamus*), 5, 8 (*ad summam*), 12, 6 (*ipse*), 15, 9 (*nunc*) etc.

3. E memoria scripsisse videtur Strom. VI, 11 p. 782 (Barn. 9, 8): *φασὶν οὖν εἶναι τοῦ μὲν κυριακοῦ σημείου τύπον κατὰ τὸ σχῆμα τὸ τριακοστὸν στοιχεῖον, τὸ δὲ ἰῶτα καὶ τὸ ἦτα τοὔνομα σημαίνειν τὸ σωτήριον.* Cf. Paed. II, 10 p. 220 sq. c. Barn. 10, 6 sqq. (Paed. III, 11 p. 297 sq.), Strom. III, 12 p. 550 c. Barn. 11, 9.

4. Cf. Strom. II, 7 p. 447 c. Barn. 4, 11. Strom. II, 18 p. 472 c. Barn. 21, 5 sq. Strom. II, 20 p. 490 c. Barn. 16, 7—9. Strom. V, 8 p. 677 (II, 15 p. 464) c. Barn. 10, 1—4. Strom. V, 10 p. 683 c. Barn 6, 5. 8—10.

τι μεταδοῦναι ἀφ' οὗ ἔλαβον, ὅτι ἔσται μοι τοιούτοις πνεύμασιν ὑπηρετήσαντι εἰς μισθόν, ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῖν πέμπειν, ἵνα κτλ.

μέρους, ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῖν πέμψαι, ἵνα κτλ. (om. v. 6 sq., omissione nullo modo indicata).

Barn. ep. 2, 2 sq.

τῆς οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσὶν βοηθοὶ φόβος καὶ ὑπομονή, τὰ δὲ συνμαχοῦντα ἡμῖν μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια. τούτων μενόντων τὰ πρὸς κύριον ἁγνῶς, συνευφραίνονται κτλ.

Clem. ibid.

τῆς μὲν οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσὶν οἱ συλλήπτορες φόβος καὶ ὑπομονή, τὰ δὲ συμμαχοῦντα ἡμῖν μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια. τούτων οὖν, φησίν, τὰ πρὸς τὸν κύριον μενόντων ἁγνῶς, συνευφραίνονται κτλ.

Sufficiunt haec ad intellegendum quousque Clementi fides habenda sit. Consentientibus inter se reliquis testibus huic uni non facile credideris.

Extrema quattuor Barnabae capita tacite spoliavit auctor incertus libri cui inscribitur ‚Αἱ διαταγαὶ αἱ διὰ Κλήμεντος καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων',[1] quem e codice Vindobonensi Hist. Gr. nr. 45 primus edidit I. W. Bickell.[2] Hunc librum eundem esse quem ‚Iudicii' [Petri] nomine Hieronymus,[3] ‚Duae viae vel Iudicium Petri' Rufinus[4] dixerit, post Hilgenfeldium[5] alii homines docti coniecerunt. Iure, ut videtur; quamquam non desunt quae scrupulum inicere possint. Coniecerit quispiam ex duobus opusculis compositum esse libellum istum quem Rufinus laudaverit quemque

1. Vocc. *Αἱ διαταγαὶ αἱ διὰ Κλήμεντος* non ad hoc opusculum pertinere, sed ad Constitutionum Apostolicarum compendium quod eodem volumine continetur, iure Bickell coniecisse videtur (loco mox laudando p. 88 n. 2), cf. vers. Aethiop.: ‚Isti (sunt) canones patrum apostolorum quos constituerunt ad ordinandam ecclesiam christianam' (ibid. p. 107 n. 2). Verumtamen ad priorem libri partem ne haec quidem inscriptio quadrat.

2. *Geschichte des Kirchenrechts*, *Bd. I. Giessen 1843* p. 107 sqq. Veterem interpretationem Syriacam primus adhibuit P. de Lagarde (Reliquiae iuris eccles. antiquiss. Lips. 1856 p. XXI, cf. E. Boehmeri doctissimam huius editionis censuram in *Deutsche Ztschr. f. christl. Wissensch. u. christl. Leben* 1857 p. 161 sqq.).

3. Hieron. de viris illustr. 1 (Opp. ed. Vallars. T. II. P. II. p. 827).

4. Rufinus in expositione Symboli, cf. Fabricius, Codex Apocr. N. T. Ed. II. Hamb. 1719 p. 802 n.

5. Evangeliorum sec. Hebraeos, sec. Petrum etc. quae supersunt ed. Ad. Hilgenfeld [Nov. Test. extra can. rec. fasc. IV.] Lips. 1866 p. 93 sqq. Ipsum textum Hilgenf. denuo recensuit, adhibitis praeter Bickellianam editionibus Lagardii (inter ‚Reliquias iuris ecclesiastici antiquissimas') et I. B. Pitrae (vide infra).

in codice Vindobonensi legimus, cuius alteram tantum partem Hieronymus Petro suppositam esse dixerit.[1] Cui coniecturae cum ipsa libri inscriptio,[2] tum duo eiusdem libri compendia favere videntur, quorum alterum vir clarissimus I. B. Pitra Cardinalis in codice Ottoboniano 408 (saec. XIV.) invenit,[3] alterum ego Mosquae in bibliotheca S. Synodi inspexi. Utrumque enim, quantumvis alterum ab altero differat, omisso exordio solam priorem libri partem agnoscit. Accedit quod in veteri quoque interpretatione Syriaca cum exordio illo ,Petri iudicium' frustra quaeritur.[4] Iuvat hic adtexere quae e codice illo Mosquensi (125) accurate descripta nobiscum communicavit vir doctissimus Guilielmus Schlau:[5]

'Εκ τῶν διατάξεων τῶν ἁγίων ἀποστόλων.[6]

Ὁδοὶ δύο εἰσί, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου· καὶ ἡ μὲν τῆς ζωῆς ὁδὸς αὕτη ἐστίν· πρῶτον πάντων ἀγαπήσεις, τέκνον, τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ δοξάσεις αὐτόν, τὸν λυτρωσάμενόν σε ἐκ θανάτου· ὅ ἐστιν ἐντολὴ πρώτη. δευτέρα δὲ ἐντολή ἐστιν· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. ἐν ταύταις οὖν ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται. Ματθαῖος εἶπεν· Πάντα ὅσα ἂν μὴ θέλῃς σοι γίνεσθαι, μηδὲ σὺ ἄλλῳ ποιήσῃς. τούτων δὲ τῶν λόγων τὴν διδαχὴν εἰπέ, ἀδελφὲ Πέτρε. Πέτρος εἶπεν· Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ πορνεύσεις, οὐ παιδοφθορήσεις,[7] οὐ κλέψεις, οὐ μαντεύσῃ, οὐ φαρμακεύσεις, οὐ φονεύσεις τέκνον εἰς φθοράν,[8] οὐδὲ γεννηθὲν ἀποκτείνεις· οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ πλη-

---

1. Incipit altera pars (ed. Hilgenf. p. 101): *Πέτρος εἶπεν· Ἀδελφοί, τὰ περὶ τῶν λοιπῶν νουθεσιῶν αἱ γραφαὶ διδάξουσιν· ἡμεῖς δὲ ἃ ἐκελεύσθημεν διδάξωμεν.*

2. Cf. supra p. 30 n. 1. Quae priore eaque maiore libri parte continentur non facile quisquam ,*κανόνες ἐκκλησιαστικοί*' dixerit. Itaque coniciendum, genuinam ,Duarum viarum' inscriptionem omnino perisse, nisi forte in versione Syriaca (,*doctrina apostolorum*', cf. Lagarde l. l. p. XVII) servata est, aut in uno alterove compendiorum, de quibus iam dicendum.

3. Cf. Iuris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta, curante I. B. Pitra. T. I. Romae 1864 p. 75 sqq.

4. Cf. P. de Lagarde, Reliquiae iuris eccles. antiq. p. XX.

5. Cf. Chr. Fr. Matthaei, Accurata Codd. Graec. mss. biblioth. Mosquensium sanct. Synodi notitia et recensio (Lips. 1805) p. 70: CXXV. Cod. membran. sec. X. foliorum 288. Fuit olim in monasterio Dionysii. Continet 1) fol. 4. Chrysostomi 25 homilias. 2) fol. 166. Visiones Danielis. . . . . 10) fol. 272. Andreae Hierosol. *οὐδὲν ὡς ἀληθῶς τῶν ἐν ἀνθρώποις.* 11) fol. 284. *ἐκ τῶν διατάξεων τῶν ἁγίων ἀποστόλων.* 12) fol. 285. Chrysostomi *νουθεσίαι πνευματικαί.*

6. *Ἐπιτομὴ ὅρων τῶν ἁγίων ἀποστόλων καθολικῆς παραδόσεως* cod. Ottob., qui ante *Ὁδοὶ δύο κτλ.* cum Vindob. praem. *Ἰωάννης εἶπεν·*

7. Cf. Barn. 19, 4. Vocc. *οὐ παιδοφθορήσεις* om. Vind. et Ottob.

8. Leg. *ἐν φθορᾷ* c. Vind. (om. plura Ottob.) et mox *ἀποκτενεῖς*

σίον·[1] οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀλλ' οὐδὲ ὀμόσεις ὅλως. οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐ κακολογήσεις τινά, οὐδὲ μνησικακήσεις· οὐκ ἔσῃ δίγνωμος οὐδὲ δίγλωσσος· παγὶς γὰρ θανάτου ἐστὶν ἡ διγλωσσία· οὐκ ἔσται[2] ὁ λόγος σου κενὸς οὐδὲ ψευδής· οὐκ ἔσῃ ἅρπαξ οὐδὲ ὑποκριτὴς οὐδὲ κακοήθης οὐδὲ ὑπερήφανος· οὐ λάβῃς βουλὴν πονηρὰν κατὰ τοῦ πλησίον σου, οὐ μισήσεις οἱονδήποτε ἄνθρωπον, ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐλέγξεις πταίοντας, τοὺς δὲ ἐλεήσεις, καὶ ὑπὲρ ἄλλων προσεύξῃ, τινὰς δὲ καὶ ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου ἀγαπήσεις. Καὶ ὁ Ἀνδρέας εἶπε· Τέκνον μου, φεῦγε ἀπὸ παντὸς πονηροῦ καὶ ἀπὸ παντὸς ὁμοίου αὐτῶν. μὴ γίνου ὀργίλος·[3] ὁδηγεῖ γὰρ ἡ ὀργὴ πρὸς τὸν φόνον. μὴ γίνου ζηλεύων, μὴ ἐριστικὸς μηδὲ θυμώδης· ἐκ γὰρ τούτων φόνος γίνεται. Φίλιππος εἶπεν· Τέκνον μου, μὴ γίνου ἐπιθυμητής· ὁδηγεῖ γὰρ ἡ ἐπιθυμία πρὸς τὴν πορνείαν καὶ ἕλκει τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἑαυτὴν καὶ μεθ' ἡδονῆς ἀπόλλυσι τοὺς εἰσερχομένους εἰς αὐτήν. ὁδὸς δὲ πονηροῦ πνεύματος ἁμαρτία ψυχῆς, καὶ ὅταν βραχεῖαν εἴσδυσιν σχῇ, ἐπὶ πλεῖον πλατύνει αὐτήν, καὶ ἄγει ἐπὶ πάντα τὰ κακὰ τὴν ψυχὴν ἐκείνην, καὶ οὐκ ἐᾷ διαβλέψαι τὸν ἄνθρωπον καὶ ἰδεῖν τὴν ἀλήθειαν. ἐπιγελᾷ δὲ τὸ πονηρὸν πνεῦμα τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ καὶ εὐφραίνεται ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτοῦ. Σίμων[4] εἶπε· Τέκνον, μὴ γίνου αἰσχρολόγος μηδὲ ὑψηλόφθαλμος· ἐκ γὰρ τούτων γεννᾶται μοιχεία. Ἰάκωβος εἶπεν· Τέκνον μου, μὴ γίνου οἰωνοσκόπος· ἐπειδὴ ὁδηγεῖ εἰς τὴν εἰδωλολατρίαν· μηδὲ ἐπαοιδὸς μηδὲ μαθητικὸς[5] μηδὲ περικαθαίρων, μηδὲ θέλε αὐτὰ εἰδέναι μηδὲ ἀκούειν· καὶ γὰρ ἐκ τούτων ἁπάντων εἰδωλολατρίαι γίνονται. Βαρθολομαῖος[6] εἶπεν· Ἐρωτῶμεν ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὡς ἔτι καιρός ἐστι καὶ ἔχετε εἰς οὓς ἐργάζεσθε μεθ' ἑαυτῶν, μὴ ἐκλείπητε ἐν μηδενί, ἐξουσίαν [ἐὰν][7] ἔχητε· ἐγγὺς γὰρ ἡ ἡμέρα κυρίου ἐν ᾗ συναπολοῦνται πάντα σὺν τῷ πονηρῷ· ἥξει γὰρ ὁ κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ. ἑαυτῶν γίνεσθε σύμβουλοι ἀγαθῶν, θεοδίδακτοι·[8] ἃ παρελάβετε, μήτε προσθήσετε μήτε ὑφέλετε ἀπ' αὐτῶν. Θωμᾶς εἶπεν· Τέκνον· τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἀγαπήσεις ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ· μνήσθητι δὲ αὐτοῦ ἡμέραν[9] καὶ νύκτα, καὶ τῶν λοιπῶν δὲ ἁγίων· κολλώμενος γὰρ ἁγίοις ἁγιασθήσῃ. τιμήσεις δὲ αὐτοὺς καθ' ὃ δυνατὸς εἶ ἐκ τοῦ ἱδρῶτός σου καὶ ἐκ τοῦ πόνου τῶν χειρῶν σου. Πέτρος[10] εἶπεν· Οὐ ποιήσεις συνάψαι τινὰ μάχην πρὸς ἕτερον, εἰρηνεύσεις δὲ

1. Cf. Barn. 19, 6. Ottob. *οὐκ ἐπιθυμήσεις τὰ τοῦ πλησίον σου* exhibet post *οὐ φαρμακεύσεις*, om. Vindob. Mox *ὀμώσεις* cod. Mosqu.

2. *ἔστιν* cod. Mosqu., *ἔσται* Vindob. et Ottob.

3. *ὀργίλλος* cod. Mosqu. Paullo superius *ὁμοίου αὐτοῦ* Vindob. et Ottob.

4. *σήμων* cod. Mosqu., infra *οἰονοσκόπος* pro *οἰωνοσκ.*

5. *μαθηματικὸς* cod. Vindob. (et Ottob. ut vdtr).

6. Sequitur *Ναθαναὴλ* in codd. Vindob. et Ottob., qui Bartholomaeum ultimo loco loquentem faciunt.

7. *ἐὰν* deest in codice Mosqu.

8. Cf. Barn. 21, 6. Vindob. *διδακτοί* (cod. Ottob. alia prorsus exhibet). Infra *προσθήσεται* pro *προσθήσετε* cod. Mosqu., paullo inferius *κόριν*

9. *ἡμέρα* et infra *κολλόμενος* cod. Mosqu. Ceterum quae hoc voc. in codd. Vindob. et Ottob. excipiunt, e nostro codice corrigenda esse videntur.

10. Male. *Κηφᾶς* Vindob. et Ottob.

μαχομένους. κρινεῖς δικαίως· οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐλέγξαι τινὰ ἐν παραπτώματι· ἐὰν ἔχῃς, διὰ τῶν χειρῶν σου δὸς εἰς λύτρον τῶν ἁμαρτιῶν σου· οὐ διστάσεις δοῦναι οὐδὲ δοὺς γογγύσεις οὐδὲ ἀποστραφήσῃ ἐνδεόμενον· λήψῃ γὰρ τὸν ἄξιον μισθὸν παρὰ τοῦ φιλανθρώπου θεοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Hoc textu cum editis collato, si nihil aliud, hoc certe omnes concedent, scripturam codicis Vindobonensis a perfectione longe abesse. Utinam alterum libri illius antiquissimi exemplum, idque integrum, emendate scriptum, invenire cuipiam contingat.

Minus etiam quam Iudicii libro (ut hoc nomine utar) in Barnabae textu emendando iuvamur excerptis illis quae septimo Constitutionum Apostolicarum libro inserta sunt,[1] ex iisdem quattuor extremis Barnabae capitibus deprompta. Ratio autem Constitutionum librum VII. inter et Iudicii librum intercedens eiusmodi est ut difficile sit ad diiudicandum utrum ex ipso Barnaba uterque an alter ex altero hauserit; nisi forte ex libro quodam deperdito utrumque pendere censendum est.[2]

3. BREVE FONTIUM EXAMEN DEQUE HUIUS NOVAE EDITIONIS RATIONE.

In censura alterius Barnabae editionis Hilgenfeldianae Harnackius statuit, ut codici Sinaitico (א) Constantinopolitanum (C), ita textum vulgatum (G) versioni Latinae (L) propinquum esse, neque deesse locos ubi א cum G, neque alios ubi cum L faciat, codice C

1. Constitutiones Apostolorum. P. A. de Lagarde edidit. Lips. 1862 p. 197 sqq.

2. Haec Bickellii est sententia (l. l. p. 90 sqq.), nec desunt exempla quibus probetur. Constat utrumque librum communia quaedam habere quae in Barnabae epistula non leguntur, e. c. Const. Ap. VII, 9 (p. 203): *ὅπου γὰρ ἡ περὶ θεοῦ διδασκαλία, ἐκεῖ ὁ θεὸς πάρεστιν. ἐκζητήσεις καθ᾽ ἡμέραν τὸ πρόσωπον τῶν ἁγίων, ἵν᾽ ἐπαναπαύσῃ τοῖς λόγοις αὐτῶν*, cf. Ind. Pet. p. 99 (ed. Hilgenf.): *ὅθεν γὰρ ἡ κυριότης λαλεῖται, ἐκεῖ κύριός ἐστιν. ἐκζητήσεις δὲ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καθ᾽ ἡμέραν καὶ τοὺς λοιπούς, ἵνα ἐπαναπαύσῃ τοῖς λόγοις αὐτῶν κτλ.* (Barn. 19, 10: *καὶ ἐκζητήσεις καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων, ἢ διὰ λόγου κοπιῶν κτλ.*). Proptereane sumendum, Constitutionum auctorem ex Iudicii libro hausisse? Sed inde non habuit e. c. quae VII, 13 (p. 204) leguntur: *οὐκ ἐπιτάξεις δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ κτλ.* (cf. Barn. 19, 7). Spatii angustia prohibeor quominus accuratius in hanc rem inquiram. Unum exemplum addam quo ea quoque quae Barnabae epistulam inter et Iudicii codices intercedat ratio illustretur. Barn. 9, 2 legimus: *μισήσεις πᾶν ὃ οὐκ ἔστιν ἀρεστὸν τῷ θεῷ, μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν*, quibuscum fere conveniunt quae Const. Ap. VII, 14 (p. 204) leguntur: *μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν, καὶ πᾶν ὃ ἂν ᾖ κυρίῳ*

aut cum L aut cum G conveniente.[1] Adde haud paucis locis tres testium illorum quarto vel, deficiente uno, tertio duos oppositos esse; aliis, etiamsi non ita multis, ne duos quidem inter se convenire; iamque concedes rem in magnis difficultatibus esse, nisi forte unus vel alius codicum praestantia reliquos ita superet, ut spretis illis hunc fere ubique ducem sequi possimus. Talem praestantiam Hilgenfeldius codici C vindicare conatus est, sed mihi non persuasit. Protulit quidem locos nonnullos qui adhibito illo codice nova quadam luce illustrarentur, qui vero, me quidem iudice, paucis exceptis rectius in aliis leguntur.[2] Disputari potest utrum 10, 1 rectius cum C (L) συνειδήσει legatur an cum ℵ G συνέσει, 21, 6 cum C εὕρητε (Clem. Alex. εὕρηται) an cum ℵ εὑρεθῆτε (G σωθῆτε). Locum vexatissimum 1, 6 (ζωῆς ἐλπὶς κτλ.), si non recte, certe rectius reliquis C exhibet; non ita 5, 8 (οὐχ ὅτι ἐκήρυσσε)[3] neque 7, 8 (ῥαχή — ῥαχῆς).[4] Rectissime 12, 11 οὐ λέγει pro θεοῦ λέγει praebet; sed ne hoc uno quidem loco solus genuinam lectionem servavit, cum socium habeat interpretem Latinum. Quodsi alia exempla reperiri non possunt quibus praestantia codicis C probetur, nisi ex eorum numero promantur quae illi cum ℵ vel L communia sunt, fortasse felicius tibi res successerit si alium ducem sequare. Accedit pravarum lectionum haud exiguus numerus[5], quae maximam partem

---

ἀρεστὸν ποιήσεις. In Iudicii libro qui e codice Vindob. editur his similia non inveniuntur, neque exstant in codice Mosquensi. Exstat autem simillimus locus in codice Ottobon. (ap. Pitram, l. l. p. 82 n.): *μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν καὶ πᾶν ὃ μὴ ἀρέσκει κυρίῳ*, idemque inter Bartholomaei verba etiam alia praebet quae in epistula Barnabae pariter atque in VII. Const. Apost. libro leguntur, non ita in Iudicii libro edito.

1. *Theol. Literaturzeitung* 1877 p. 473 sqq.

2. Bis (6, 19. 7, 9) male *τότε* exhibet pro *πότε* (ℵ G), 7, 4 *ἀπὸ* pro *ἐκ* (ℵ G), 10, 1 *χοίρειον* pro *χοῖρον* (ℵ G Clem. Al.), 14, 2 *τῷ πνεύματι* pro *ἐν πνεύματι* (ℵ G), 14, 5 *κληρονόμον* pro *κληρονομοῦντος* (ℵ G), 19, 11 *τὸ πονηρὸν* pro *τὸν πονηρὸν* (G), 21, 2 *εἴ τινα γνώμης* pro *εἴ τινά μου γνώμης* (ℵ G). His locis nullam in codice C lucem inveniri in aprico est, nec aliter de iis iudicabis, ubi grammaticae leges mutationem exigere videbantur. Dedit enim 9, 5 *ἀκροβυστίᾳ* pro *ἀκροβυστίαν* (ℵ), 12, 9 *αὐτῷ τοῦτο τὸ ὄνομα* pro *τοῦτο ὄνομα* (ℵ G), 19, 7 *οὐ φοβηθῶσι* pro *οὐ μὴ φοβηθήσονται* (ℵ).

3. Ex *ἐκήρυσσε* Hilgenfeldius fecit *ἐκήρυσσον*, favente, ut ait, L, ‚qui *ἐκήρυσσον* liberius vertit.‘ Liberrime, sane; dedit *crediderunt*!

4. Equidem non video quomodo ex ΡΑΧΗ ab auctore scripto gigni potuerit ΡΑΧΙΛ (ΡΑΧΗΛ), cf. not. ad h. l.

5. E. c. 1, 2 *ἡμᾶς* et *ἡμῶν* (pro *ὑμᾶς* et *ὑμῶν*), 2, 6 *συμφοράν* (pro *προσφοράν*), 4, 4 *βασιλεῖς* (pro *βασιλεῖαι*), 4, 5 *εἶδε* (pro *εἶδον*), 5, 5 *ως* (pro *ᾧ*), 6, 1 et 6, 3 om. *τί*, 6, 13 om. *πρὸς*, 9, 4 *ἔτεμεν* (pro *περιέτεμεν*), 9, 5 *ἡμῶν* (pro *ὑμῶν*), 9, 6 om. *ἀλλὰ*, 9, 8 om. *ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ* et *ἔχεις*

ne Hilgenfeldio quidem placuerunt, ita ut mireris virum clarissimum dixisse, fere ubique Constantinopolitanum codicem meliorem textum Sinaitico servasse.[1]

Absum ut contendam, codicem Sinaiticum vitiis carere.[2] Caret autem, id quod gravissimum est, manu illa emendatoria docti cuiusdam vel pii lectoris, quam ut in G, ita quoque in C codice tam multis locis offendimus. Ipsam antiquissimam saeculi quarti scripturam specto (א*). Nam qui postea hanc recensuit, non solum id egit ut vitia librarii emendatiore quodam codice adhibito corrigeret,[3] sed etiam ex libidine mutavit quae recte prima manus dederat.[4] Caven-

---

Ἰησοῦν, 10, 1 *ἀετὸς* (? pro *Μωϋσῆς*), om. *ἐν*, 10, 4 *ἢ* pro *οὐδὲ*, 10, 6 et 7 add. *φησί* post *ὁμοιωθήσῃ*, 12, 4 *διεπέτασα* (pro *ἐξεπέτασα*), 12, 5 *ἐνδοξάζουσι* (pro *ὃν δόξουσιν*), 12, 7 add. *τὸν νεκρὸν*, ibid. *κείμενον* (pro *ἐπικείμ.*), 12, 9 om. *πάντα*, 14, 2 om. *παρὰ κυρίου*, 14, 3 *ἐποίησε* (pro *ἐποίησαν*), om. *ἑαυτοῖς*, ibid. *χωνεύω* (? pro *χωνεύματα*), 14, 4 *δι' ἡμῶν* (pro *δι' ἡμᾶς*), 14, 5 om. *ἐν*, 14, 6 *πῶς ὁ πατὴρ ἐντέλλεται τῷ υἱῷ* (pro *πῶς αὐτῷ ὁ πατὴρ ἐντέλλεται*), 14, 7 *οἴκων* (pro *οἴκου*), 14, 9 om. *ἀπέσταλκέν με ἰάσασθαι*, 16, 5 *τύπον* (pro *πύργον*), 16, 8 om. *ἐπὶ*, 16, 9 om. *αὐτὸς ἐν ἡμῖν προφητεύων*, 16, 10 *ἐν αὐτῷ* (pro *ἐπ' αὐτῷ*), 19, 6 om. *καὶ δικαίων* et *ὡς*, 20, 1 *ὅλος* (pro *ὁδὸς*), 20, 2 *ἐπὶ* (pro *ἐν*), 21, 9 om. *σώζεσθε — εἰρήνης* etc.

1. L. l. Proleg. p. XVIII: ‚Omnibus codicibus praetuli codicem I vel Hierosolymitanum (i e. C) .. qui, quamquam tanta antiquitate non gaudet neque vitiis caret, tamen ubique fere meliorem textum servavit.'

2. Hilgenf. (l. l.) haec enumeravit: 2, 5 (p. 8, 7) *ουδε*, 3, 3 (p. 12, 1 sq.) *ουκ ανθρωπον ταπεινουντα την ψυχην αυτου αλλα*, 3, 5 (p. 12, 13) *ελαιησεισ*, 3, 6 (p. 12, 15) *γαρ ημιν*, ibid. (p. 12, 16) *επιλυτοι*, 4, 6 (p. 16, 1 sq.) om. *εκεινων και ημων* [*εστιν*], 5, 8 (p. 22, 7) om. *ουχ οτι*, 6, 12 (p. 28, 11) *ταυτα προσ τον υιον*, 6, 18 (p. 30, 7) *προειρηκαμεν*, 6, 19 (p. 30, 12) *ποτε*, 7, 2 (p. 30, 16) add. *προεφανερωσεν ϊνα γνωμεν ω κατα παντα ευχαριστουντεσ* (ex v. 1), 7, 3 (p. 32, 5 sq.) *θυσιαν τελεσθηναι*, 7, 8 (p. 34, 12) *ραχηλ*, 7, 10 (p. 36, 9 sq.) *τον τραγον τον τυπον*, 9, 4 (p. 40, 17 sq.) *ϊνα ακουσωμεν λογον και μη μονον πιστευσωμεν ημισ*, 9, 5 (p. 42, 4) om. *απεριτμητα*, 9, 9 (p. 44, 1) *διαθηκησ* (ut C), ibid. (p. 44, 2) om. *οιδα*, 12, 11 (p. 58, 3) *υιον θυ λεγει*, 13, 5 (p. 58, 16) *θελων τον εφραιμ ινα ευλογηση*, ibid. (p. 58, 20) *μανασση*, 15, 5 (p. 64, 17) om *του ανομου*, 15, 7 (p. 66, 8) *ου* pro *τοτε*, 16, 4 (p. 68, 12) *αυτοι και οι*. Genuina haud pauca in hoc catalogo cum falsis mixta esse neminem fugit.

3. Hoc plerumque factum esse negari non potest, cf. e. c. 1, 4 *συνειδωσ*, 2, 10 *εν*, 3, 3 *δε*, 4, 1 *αγαπηθωμεν*, 4, 8 *αυτου*, 5, 7 *ετοιμαζων*, 5, 11 *αυτου*, 6, 9 *φησιν*, 6, 11 *ανακαινισασ*, 7, 3 *θανατω*, *υπερ*, *ο τυποσ*, 7, 5 *επειδη*, 7, 7 *ιυ*, 7, 8 *αφαιρει*, *λεγομενον*, 8, 3 *τησ καρδιασ*, 8, 7 *σκοτεινα*, 9, 2 *ακουσατω*, 10, 1 *λεπιδα*, *αλλα αργα καθημενα*, 10, 10 *ομοιωσ*, 11, 1 *προφανερωσαι*, 11, 2 *φριξατω*, 11, 7 *εκριπτει ο ανεμοσ*, 12, 10 *λεγειν*, 12, 11 *εμπροσθεν*, 13, 1 *ει* (l. *η*), 14, 3 *τασ πλακασ*, 15, 1 *ετι*, 15, 6 *ει μη*, 15, 7 *ουν*, *τοτε*, 16, 2 *αυτων*, 16, 9 *ο* (ὃ), 19, 5 *κυ*, 19, 8 *φθαρτοισ* etc.

4. Iuvat hic meminisse quae de epistulae Barnabae correctore in Nov. Test. Sin. Proleg. p. XXIV sq. Tischendorfius retulit: ‚Atramento utebatur

dum igitur est ne codici cuidam antiquiori tribuantur quae de suo vel e Scriptura S. ℵ^c corrector addidit.[1] Ipsam autem primae manus scripturam permultis vitiis ex itacismo ortis deformatam esse constat. Saepissime inter se confunduntur ι et ει, ε et αι, ita quidem ut saepius ι pro ει scriptum sit[2] quam ει pro ι,[3] contra αι saepius pro ε[4] quam ε pro αι.[5] Singulis locis permutantur η et οι,[6] η et υ,[7] ι et η,[8] οι et ι,[9] οι et υ,[10] quin etiam α et ο,[11] ω et ο,[12] ω et ου.[13]

---

plerumque pullo ac sordido, passim fusco. Qua scripturae atque atramenti varietate non est quod offendamus: quum enim ille sine dubio longiore tempore possideret codicem atque ad pias adhiberet meditationes, teste nota illa de sententiarum pulchritudine saepe repetita, alio tempore hoc, alio illud in exemplari suo addidit'. Cf. quae de Barnabae correctore (C^c), diverso ab eo qui Pamphili exemplo utebatur, supra p. VIII n. 2 disputavi.

1. Eiusmodi additamenta sunt: 6, 8 *τοισ πατρασιν υμων*, 10, 4 (p. 44, 19) *δια κοπου*, 14, 5 *κ̅υ̅ ι̅υ̅* et *ι̅υ̅ χ̅υ̅*, 15, 4 *μαρτυρει γαρ μοι δᾱδ λεγων κτλ.*, 15, 8 *ο κ̅σ̅ ημων ι̅σ̅ ο χ̅σ̅*, 17, 1 *ο νουσ και*, 19, 4 *ου λημψη βουλην πονηραν*, 19, 10 *και εργου και κοπου*, 19, 11 *παντι τω αιτουντι σε διδου*, cf. 2, 1 *προσεχειν και*, 7, 10 *ειδετε*, 8, 3 *οι δε*, 11, 9 *δοξασει*, 12, 5 *ον αν*, 12, 7 *τα παντα*, 12, 11 *κυρω*, 13, 5 *εναλλαξασ*, 15, 2 *ι̅η̅λ̅*, 16, 9 *οπωσ*, 17, 2 *γραψω*, 19, 5 *ωσ εαυτον*, 19, 9 *συστελλων* etc.

2. E. c. 1, 1 *ιρηνη*, 1, 4 *πεπισμενοσ*, *συνιδων* (ℵ^c *συνιδωσ*), 1, 7. 2, 1. 9. 10 *οφιλομεν*, 1, 8 *ϋποδιξω*, 2, 5. 5, 10 *χιρων*, 2, 5 *πατιν*, 2, 7. 8 *ενετιλαμην*, 2, 8 *μνησικακιτω*, 2, 9 *ζητιν*, 2, 10 *παρισδυσιν*, 3, 1. 2 *νηστιαν*, 3, 1. 3 *ταπινουντα*, 3, 3 *νηστια*, *πινωσιν*, *ταπινον*, *οικιων*, 3, 5 *ερι*, *πινωντι*, *τεταπινωμενην* etc.

3. E. c. 1, 4 *ελπιδει*, 3, 3 *ειδησ*, 3, 6. 5, 6 *εινα*, 4, 6 *ἴδειωσ*, 5, 14 *σειαγονασ*, 6, 19 *γεινεται*, 7, 10 *εισουσ*, *ειδωσιν*, 7, 10. 8, 1 *ειδε*, 8, 6 *ειαται*, 11, 3 *σεινα*, 11, 7 *γεινωσκι*, 19, 9 *γεινου*.

4. E. c. 1, 2 *ειληφαται*, 1, 5 *εχηται*, 2, 5 *προσθησεσθαι*, *φερηται*, 2, 8 *αγαπαται*, 3, 1 *νηστευεται*, 3, 2 *καμψηται*, *ϋποστρωσεται*, *χαλεσεται*, 3, 5 *ελαιησεισ*, 4, 5 *οφιλεται*, 4, 10 *μοναζεται*, 4, 14 *νοειται*, *βλεπεται*, 5, 5 *μαθεται* etc.

5. E. c. 1, 2 *ϋπερευφρενομε*, 1, 4 *αναγκαζομε*, 1, 6 *δικεοσυνη*, 2, 2 *συνευφρενομε*, 2, 5 *βουλομε*, 3, 6 *ακερεοσυνη*, 5, 7 *κενον*, 5, 13 *φεισε*, 6, 2 *ακρογωνιεον*, 6, 17 *πεδιον*, 7, 3 *εξολεθρευθησετε*, 7, 5 *κενον* etc.

6. Cf. 18, 1 *οισ* pro *ησ*.

7. Cf. 4, 9 *υμασ*, *υμων* pro *ημασ*, *ημων*, 16, 7 *υμασ* pro *ημασ*.

8. Cf. 2, 2. 16, 7 *πληρισ*, 3, 6 *επιλυτοι*. Contra, si recte conicio, 7, 8 *ραχηλ* pro *ραχιλ* (*ραχια*) scriptum est.

9. Cf. 17, 1 *παραλελιπεναι*.

10. Cf. 16, 9 *ανυγων* pro *ανοιγων*.

11. Cf. 13, 5 *μετοξυ* pro *μεταξυ*.

12. Cf. 3, 4 *προϊμον*, 4, 9 *προσεχομεν*, *αναμαρυκωμενον* (pro *-νων*), 13, 3 *μειζον*. Versa vice 7, 11 *ωσ* pro *οσ* scriptum est. Non muto *αγαθωσυνησ* 2, 9.

13. Cf. 10, 11 *μαρυκουμενον*, *μελετουντων*; 16, 4 *ανοικοδομησωσιν*, quod nescio an iure Rendall defenderit (cf. 7, 7 *ποιησωσιν*, 20, 2 *ελεωντεσ*).

Quibus suo loco addidissem η et ει, nisi adhuc de hac re sub iudice lis esset. Saepe enim in codicibus iisque antiquissimis, ubi Graecorum usus aoristi coniunctivi formas -σῃς et -σῃ requirit, futuri formae -σεις et -σει occurrunt, neque desunt qui contendant, eiusmodi formas non tam librariis propter itacismum litteras confundentibus, quam ipsis auctoribus adscribendas esse. Ita nuperrime vir doctissimus G. H. Rendall asseveravit, in Barnaba quoque Sinaitico eiusmodi confusionem non exstare nisi in editorum opinione.[1] Sed dubito an iure. Nam si recte dixisset, statuendum esset, ad libidinem prorsus ipsum auctorem tum futuri tum aoristi coniunctivi formas adhibuisse, cum e. c. 5, 6 scripsisset ἵνα καταργήσει τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δείξει, et rursus 5, 9 ἵνα δείξῃ ὅτι κτλ., 5, 11 ἵνα τὸ τέλειον τῶν ἁμαρτιῶν ἀνακεφαλαιώσῃ κτλ.; quin etiam in una eademque periodo semel cum coniunctivo iterum cum futuro ἵνα composuisset, e. c. 4, 3 ἵνα ταχύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν ἥξει. Accedit quod non semel tantum, ut Rendall asserit, sed quinquies minimum in Barnabae epistula aperto librarii errore ει et η confunduntur.[2] Unde non dubitavi in his Sinaitici

---

1. Enumeratis locis 4, 3 (*ηξει*), 5, 6 (*καταργησει, δειξει*), 5, 7 (*επιδειξει*), 6, 18 (*κυριευσει*), 7, 2 (*ζωοποιησι*), 12, 2 (*υπομνησει*), 12, 6 (*δειξει*) Rendall (l. l. p. 23 n.) hunc in modum disputavit: ‚*Now here we have a series of instances, where the use of the fut. after ἵνα is supported by all or the most respectable portion of the MSS. Such evidence of course becomes specially strong in cases like the present, where the motive for correction is so obvious. Can we then fairly account for these instances by itacism, to which the Edd. have without a misgiving attributed them?*‘ Concedo in eo editores peccasse quod tacite difficultatem illam praeterierunt; sed erravit vir doctissimus dicens (p. 24), non plus quam semel in ep. Barn. aperto errore *ει* pro *η* scriptum esse, sc. 11, 3 *αφειρημενοι*, ‚*which can hardly be a case of simple itacism*‘. Exempla infra invenies.

2. Praetereo *ελαιησεισ* illud 3, 5, quod ipsi scriptori adtribuere Rendall non verecundatur; praetereo etiam 11, 11 *πιστευσει*, 19, 5 *διψυχησεισ* et *αρεισ*, 19, 7 *επιταξεισ*, quoniam de eiusmodi lectionibus in utramque partem disputari potest. Legimus autem 4, 9 *γραφην* (pro *γραφειν*), quod vix quisquam ipsi auctori adscribere conetur. Versa vice 10, 8 pro *κολληθηση* scriptum est *κολληθησει*, quod nihil est nisi merus scribae error ex itacismo ortus. Porro 12, 1 (p. 58, 4) pro *η* in ℵ* omisso ℵ^c reposuit *ει*, de quo similiter iudicandum. Eodem errore 19, 12 scriptum est *εξομολογησει*, quod nulla ratione tueri poteris. Adde *αφειρημενοι* illud 11, 3, et habes quinque exempla confusionis illius a Rendallo denegatae. Plura in reliquis Barnabae codicibus offendunt, e. c. 9, 4 (p. 40, 18) *εἰ* ον pro *ἤ*, 12, 7 *δειχθῇ* c pro *δηχθῇ*, 19, 1 *σπεύσει* G pro *σπεύσῃ*, 19, 3 *λήψει* ον pro *λήψῃ*, 19, 10 *ἐργάσει* ον pro *ἐργάσῃ*; versa vice 10, 6 *πλεονεκτῇ* ον pro *πλεονεκτεῖ*, 10, 7 *ἀλλάσσῃ* ον pro *ἀλλάσσει*, 13, 5 *δουλεύσῃ* p pro *δουλεύσει*, 13, 6 et 14, 8 *τέ-*

codicis scripturam deserere. Alia res est ubi de confusione litterarum ε et η agitur, quam rarissimam neque ad eandem legem revocandam esse constat. Duobus tantum vel tribus locis, nisi fallor, librarii errore in Barnabae epistula codex Sinaiticus ε pro η exhibet; quibus exceptis codicis scriptura non mutatur nisi correcto ipso auctore.[1] Similia in reliquis quoque codicibus occurrunt, sed multo rarius quam in Sinaitico. Omnes enim, ut hoc repetam, textum iam emendatum praebent cum vocabulorum formis ad usitatas grammaticae leges plus minus accommodatis. Demtis igitur apertis scripturae vitiis, in orthographia quantum fieri poterat Sinaiticum codicem secutus sum.[2]

Sed non solum in orthographicis Sinaiticum codicem reliquis praeferendum putavi, quamquam non adeo ut neglectis illis huic fere ubique me adstringerem. In omnibus codicibus, Sinaitico non excepto, genuina cum falsis mixta sunt. At vero, ut iam supra monui, in Sinaitico plura intacta manserunt, quae in reliquis codicibus a sciolis quibusdam in deterius mutata sunt. Hoc saepe factum est ubi Veteris Testamenti verba a Barnaba allegantur, eaque ita correcta, ut cum versione Septuagintavirali conveniant.[3] Rarissime eadem ratione codicis ℵ scriptura mutata est.[4] Alibi, dissentientibus inter

---

θηκε p pro *τέθεικε*, 13, 7 *τέθηκα* ον pro *τέθεικα*, 19, 1 *δοθῆσα* ον pro *δοθεῖσα*. Similia in codicibus Novi Testamenti iisque antiquissimis haud raro occurrere constat, e. c. Matth. 26, 34 *απαρνησει* BC alii pro *απαρνηση* etc.

1. Aperto errore 13, 4 *εστερεσεν* ℵ*, vitio ab ℵc correcto; 19, 12 *προσεξεισ* male immutatum remansit. Dubitari potest an recte 6, 5 codicis ℵ scripturam deseruerim; fortasse *συνιετε* illud ex *συνιειτε* (ita o* v) ortum est, quod pro *συνιητε* in antiquiore quodam codice scriptum erat. In c. 9 v. 5 melius *σπείρετε* cum ℵ scripsissem quam *σπείρητε* cum CG, ut iure 4, 14 *βλέπετε* (ℵ) servasse mihi videor (*βλέπητε* C); nam aliis quoque locis *ὅταν* cum indicativo componitur, e. c. 10, 3. 12, 2. 15, 5.

2. Ita in *ν ἐφελκ.* addendo vel omittendo, in *οὕτως* pro *οὕτω* scribendo ubique cod. Sin. secutus sum. Non relatum est in notis textui subiectis de scripturae vitiis ex itacismo ortis (exceptis iis locis qui aliquid dubitationis habent), nec ubique de *μωϋσησ* et *μωσησ* (ita nonnunquam cod. Sin.), *δαυειδ* vel *δᾱδ* etc. Formas accusativi in *-αν*, ut *σαρκαν*, *χειραν* etc., non servavi, neque *ενγυσ* sim., cum in his ipse codex Sin. sibi non constet. Retinui autem *ενκαταλειπω*, *συνχαιρω* sim.

3. E. c. 2, 4 (*κριῶν* CL c. LXX), 3, 1 (*ἡμέραν* C, cf. LXX), 3, 4 (*δικαιοσ. σου* C c. LXX), 3, 5 (*βοήσῃ*, *εἰσακούσεται*, *ἐμπλήσῃς* C c. LXX), 4, 5 (*θαλάσσης* CL, cf. LXX), 11, 2 (*ὕδατος ζῶσαν* C, cf. LXX, ibid. *λάκκους συντετριμμένους* GL c. LXX), 12, 4 (*ἀπειθοῦντα* CG c. LXX), 13, 2 (*λαὸς λαοῦ ὑπερέξει* CG c. LXX) etc. Solus C 5, 13 pro *ἐπανέστησάν μοι* ex LXX reposuit *περιέσχον με*.

4. Ita 6, 3 *ὁ πιστεύων εἰς* ℵ C c. LXX, 9, 5 *τὴν σκληροκαρδίαν* ℵ C c. LXX, cf. 3, 2. 5, 14 (?). 11, 6.

se testibus, verum esse Sinaiticum inde intellegitur, quod integra servavit quae ab alio aliter depravata sunt, relicta tamen ab alio alia veri particula.[1] Ceterum, si rem omnem spectamus, haud ita multis locis accidit ut omnes testes in diversas partes abeant; plerumque duo vel tres inter se conveniunt. Et perpaucis quidem exceptis, ubi altera parte CGL, altera solum א inveneris, iure tribus potius quam uni credes;[2] similiter ubi contra א GL solus C facit,[3] vel G contra א CL.[4] Nusquam, quod scio, reliquis omnibus ad falsa aberrantibus solus L veram lectionem servavit.[5] Neque hoc mirum, cum liberrime in opere suo conficiendo interpres versatus sit, alia eaque permulta prorsus omittens, alia ad arbitrium mutans,[6] ita ut codicis Graeci ab eo adhibiti nonnisi imperfectam assequi possis imaginem. Quem codici G cognatum fuisse supra monuimus. Caveas autem ne putes, ita depravatum fuisse illum, ut omnia fere vitia cum G codice quem nunc habemus participaret. Contra multo saepius in veris quam in falsis L cum G cónvenit, ita ut his ambobus haud raro codicum א et C consensum postponendum esse duxerim.[7]

---

1. Egregium huius rei exemplum invenitur 5, 10, ubi ex *οὐδ' ἄν πως* C fecit *οὐκ ἄν*, G (quem male in ed. pr. secutus sum) *πῶς ἄν*.

2. Plerumque de apertis scripturae vitiis agitur (e. c. 7, 3 *θυσιαν τελεσθηναι*, 9, 8 *τω τριακοστω*, 10, 10 *εχε*, 11, 4 *σκοτουσ*, 11, 8 *και* pro *εισ*, 13, 5 *εφρεμ*, 15, 5 *ες*) vel de voculis quibusdam omissis (e. c. 6, 16 *λεγει*, 6, 18 *νυν*, 9, 9 *οιδα*, 10, 1 *παντα*, 11, 1 *τουτο λεγει*, 14, 6 *φησι*, 15, 8 *εμοι*, 16, 9 *αυτου* etc.); raro de additamentis (cf. 10, 5 *φαγωσιν*, 10, 12 *δικαιωσ*). Unde nescio an iure 7, 5 *πολλὰ* retinuerim, 7, 10 *τὸν τράγον*, 16, 4 *καὶ*.

3. Cf. supra p. XXXII. Cap. 7 v. 9 huc non pertinet, cum reliqui testes inter se dissentiant.

4. Cf. 5, 8, ubi cum solo G *ὑπερηγάπησεν* edidi, quamquam non sine scrupulo (cf. not.). In c. 11, 5 dubito an iure c. א CL *καί* dederim pro *εἶτα τί λέγει ἐν τῷ υἱῷ* (pro quo in ed. pr. cum Fellio *ἐν τῷ αὐτῷ* scripseram).

5. Excepto *καὶ* illo ante *ὑπομονή* 2, 2, quod Clementem Alexandrinum testem habet.

6. Exempla proferre nihil attinet, cum in unaquaque pagina collato textu Latino cum Graeco facile inveniantur.

7. C. 5, 14 *καὶ τὰς* (*τὰς δὲ* א C), 6, 9 *τί* (*τί δὲ* א C), 9, 2 *καὶ — προφητεύει* (om. א C), 9, 9 *διδαχῆς* (*διαθήκης* א C), 10, 4 *ὡς* (om. א C), 10, 5 *κολλώμενος* (om. א C), 10, 10 *καθὼς* (*καθὼς καὶ* א C), 10, 11 *ὁ τὴν* (*ὅτι τὴν* א C), 11, 3 *ἀφῃρημένης* (*-μένοι* א C), 11, 6 *ἔσται* (*καὶ ἔσται* א C), 12, 2 *ἐν τῷ Μ.* (om. *ἐν* א C); 12, 11 *τῷ Χριστῷ μου κυρίῳ* (*τῷ κυρίῳ μου* א C), ibid. *ἐκράτησα* (*-σεν* א C), 14, 1 *ἀλλὰ τ. διαθ.* (cf. not.), 15, 4 *παρ' αὐτῷ* (add. *σημαίνει* א C), ibid. *σήμερον ἡμέρα* (*ἡμέρα κυρίου* א C), 16, 1 *πῶς* (*ὡς* א C), 16, 2 *ἢ τίς* (om. *τίς* א C), 16, 4 *γίνεται* (om. א C), 16, 6 *οὖν* (*δὲ* א C). Contra cum א C dedi 5, 12 *πατάξωσιν* (*πατάξω* GL), ibid. *ἑαυτῶν* (om. GL), 6, 8 *τί* (om. C) *λέγει ὁ ἄλλος προφ. Μ.* (*λέγει δὲ καὶ Μ.* GL), 10, 3 *κυρίου* (add.

Plura adferre possem quibus probarem, difficillimum esse Barnabae textus edendi munus, cum misere mixta sint omnia neque certa quaedam lex inveniri queat, quam observans editor tutam rationem sequatur. Sed iam vereor ne spatium mihi concessum plus aequo egressus sim. Hoc unum addo, ne Clementem quidem (ut de Iudicii libro deque Constitutionibus Apostolicis taceam) haesitanti subvenire, cum modo cum א C,[1] modo cum GL,[2] nunc cum א G,[3] nunc cum CG,[4] interdum cum solo א[5] vel C[6] vel G[7] vel L faciat.[8] Utinam mihi contigerit, si non ubique (id quod sperare non audeo), at plerisque saltem locis vera a falsis internovisse.

In notis criticis conscribendis ita versatus sum ut textus fontes quam accuratissime recenserem, editorum mentione non facta nisi ubi de emendatione quadam vel de coniecturis memoria dignis agitur.[9] Si in his aliquid peccavi, ignoscant lectores benevoli, certo credentes me per errorem lapsum esse.

ἑαυτῶν GL), 10, 4 *φάγῃ* (add. *φησί* GL), 10, 11 *πάλιν λέγει* (*ἀλλ' εἶπεν* GL), 11, 2 *γὰρ* (*οὖν* GL), ibid. *βόθρον θανάτου* (*λάκκους συντετριμμένους* GL), 11, 4 *πύλας* (*θύρας* GL), 12, 2 *φησίν* (om. GL), 13, 7 *θεῷ* (*κυρίῳ* GL), 14, 2 *Μωϋσῆς* (om. GL), 14, 8 *πάλιν* (*καὶ πάλιν* GL), 15, 1 *οὖν* (om. GL), 15, 7 *καταπαυόμενοι ἁγιάσομεν* (*καταπαυόμενος ἁγιάζει* GL).

1. E. c. 6, 8 *τί* (om. C) *λέγει ὁ ἄλλος προφ. M. αὐτοῖς* (א om. *αὐτοῖς*) א C ClAl (*λέγει δὲ καὶ M. αὐτοῖς* GL), 10, 11 *ἐστὶν ἔργον* א C ClAl (*ἔργον ἐστὶν* G), ibid. *ἀναμαρυκ.* א C ClAl (*μαρυκ.* G), 16, 8 *τὸ ὄνομα* א* C ClAl (*τῷ ὀνόματι* G), 21, 5 *ὑπομονήν* א C ClAl (*ἐν ὑπομονῇ* G), 21, 5 *σύνεσιν ἐπιστήμην* א C ClAl (*ἐπιστήμην σύνεσιν* G).

2. E. c. 6, 9 *τί* GL ClAl (*τί δὲ* א C), 6, 10 *τὴν ῥέουσαν* G(L) ClAl (*γῆν ῥέουσαν* א^c C), 16, 8 *προσέχετε* GL ClAl (*προσέχετε δὲ* א C).

3. E. c. 6, 9 *φανεροῦσθαι ὑμῖν* א G ClAl (*ὑμῖν φανεροῦσθαι* C), 10, 1 (p. 44, 3) *χοῖρον* א G ClAl (*χοίρειον* C), 10, 6 *τὴν ἀφόδευσιν* א G ClAl (*τῇ ἀφοδεύσει* C), 10, 11 *καλῶς* post *Μωϋσῆς* א G ClAl (post *ἐνομοθέτ.* C).

4. E. c. 10, 4 *πορίζειν ἑαυτοῖς* CG ClAl (*εαυτοισ ποριζειν* א, cf. L), 10, 10 *ὁ χοῖρος* CGL ClAl (*οι χοιροι* א), 10, 11 *κυρίου* CG ClAl (*του κυ* א), ibid. *ὁ δίκαιος καὶ* CG ClAl (*και ο δικαιοσ* א), 10, 12 *λαλοῦμεν* CGL ClAl (praem. *δικαιωσ* א).

5. Cf. 4, 11 (p. 18, 8) *τοῦ θεοῦ* א (L) ClAl (*κυρίου* C), 21, 5 *ὁ τοῦ παντὸς* א ClAl (*ὁ τοῦ σύμπαντος* C, *ὁ παντὸς τοῦ* G).

6. Cf. 2, 3 (p. 6, 11) *οὖν* C ClAl (om. א L).

7. Cf. 10, 12 (p. 48, 12) *κύριος* G ClAl (*ὁ κύριος* א C), 16, 8 *τοῦ* (om. G) *κυρίου* G ClAl (*τοῦ θεοῦ* א C).

8. Cf. 2, 2 (p. 6, 10) *καὶ* L ClAl (om. א C).

9. Hanc legem in Herma edendo servans Hilgenfeldio stomachum movi, ac si ipsius fontibus hortulos meos irrigassem. Maluisset lectionibus a me receptis suum clarissimum nomen addidissem, quippe qui ante me fontibus bene usus esset. Scripsit enim in editionis nostrae censura (*Ztschr. f. wiss. Theol.* 1877 p. 126): ,*Wäre Hr. v. Gebhardt in der Angabe Desjenigen, was*

Sigla in notis textui subiectis haec fere adhibui:

א : cod. Sinaiticus (cf. supra p. VII sq. XXXIII sqq.)
C : cod. Constantinopolitanus (cf. p. IX sq. XXXII sq.)
ClAl : Clemens Alexandrinus (cf. p. XXVII sq.)
CoAp : Constitutiones Apostolicae (cf. p. XXXI)
G : cod. acephalus, ex his exemplis restituendus (cf. p. X sqq.):
 b : cod. Barberinus [1]
 c : cod. Casanatensis
 f : cod. Florentinus
 n : cod. Neapolitanus
 o : cod. Ottobonianus
 p : cod. Parisinus
 v : cod. Vaticanus
IuPe : Iudicium Petri (cf. supra p. XXVIII sqq.)
L : versio Latina (cf. p. XXIV sqq.)
Buttm : Buttmann, *Grammatik des NTl. Sprachgebrauchs*. Berol. 1859.
Cler : Clericus (cf. p. XXII)
Cot : Cotelerius (cf. ibid.)
Dr : Dresselius (cf. p. XXIII)
Hef : Hefele (Patrum Apostol. opp. Ed. IV.)
Hg : Hilgenfeld (Hg[1] = Barnabae epist. ed. I., Hg[2] = Barnabae epist. ed. II., cf. p. XXIV) [2]
Ml : Mueller (cf. p. XXIV)
Mn : Menardus (cf. p. XIV sqq.)
Ox : editio Oxoniensis (cf. p. XX)
Us : Usserius (cf. p. XXI)
Vm : Volkmar (cf. p. XXIII)
Vs : Vossius (cf. p. XIII sq. XVII sq.)
Win : Winer, *Grammatik des NTl. Sprachidioms*. Ed. VII. Lips. 1867.

---

er von mir angenommen hat, nur nicht untervollständig gewesen. Wer anders als ich hat z. B. Sim. VI, 2, 5 *in dem Lips.* ἄγρτων (l. ἄγριον) *in* αἴγειον *und* ῥόζους *in* ὄζους *verbessert?*' Litteris a me datis edoctus, lectiones illas non ipsius esse, sed Pseudo-Athanasii a Dindorfio editi (id quod ex notis meis intellegere poterat), erratum suum agnovit quidem, sed libere profiteri noluit. Obscura enim valde et ambigua sunt quae paullo post ea de re scripsit (l. l. p. 296): ,*Meine Behauptung: ,Wäre Hr. v. Gebhardt u. s. w.*' *nehme ich insofern zurück, als derselbe von Lesarten, welche irgendwie urkundlich vorliegen, der Kürze wegen absehen zu müssen geglaubt hat. Das konnte ich freilich nicht wissen, da er Mand.* X, 2, 4 p. 208, 13 (l. 108, 13) ἥ τε *für* ἡ δὲ *als seine Emendation bezeichnete, was nicht der Fall ist*'. Quasi vero, quia hoc uno loco (alium Hilgenf. non invenit) clarissimi emendatoris mentionem facere omiserim, ius potestatemque ille habuerit tam graviter me accusandi. Ceterum ingeniosissimam illam emendationem animo libenti proclivique iusto suo domino redderem, si unquam meam esse dixissem. Sed ne hoc quidem verum est. Scripsi ,ἥ τε em', quo siglo non meas, sed aliorum emendationes significare soleo, id quod Hilgenfeldium fugere non debuit (cf. Fasc. I. part. I. ed. II. Proleg. p. XVII).

1. Apud solum b codicem asteriscus (b*) ipsum textum significat, littera *m* addita (bm) marginem (cf. supra p. X sq.); apud reliquos * est prima manus, ** correctoris.

2. In notis textui Latino subiectis Hg[2] significat editionem in *Ztschr. f. wissensch. Theol.* 1871 p. 262 sqq. (cf. supra p. XXVI), Hg[3] tertiam editionem interpretis in Barnabae epist. ed. II. p. 51 sqq.

§ 2.

1. EDITIONES ET VERSIONES.

1645 Paris. *Η φερομενη του αγιου Βαρναβα Αποστολου επιστολη καθολικη.* Sancti Barnabae Apostoli (vt fertvr) Epistola Catholica. Ab antiquis olim Ecclesiae Patribus, sub eiusdem nomine laudata et vsurpata. Hanc primum è tenebris eruit, Notisque et Obseruationibus illustrauit R. P. domnus Hugo Menardus monachus Congregationis sancti Mauri in Gallia. Opvs posthvmvm (ed. Fr. Lucas Dachery, Cong. S. Mauri in Gallia).

1646 Amstelod. Epistolae genuinae S. Ignatii Martyris; quae nunc primum lucem vident ex bibliotheca Florentina etc. Adhaec S. Barnabae epistola. Ed. Isaacus Vossius. Ed. II. Lond. 1680.

1655 Helmest. Barnabae Apostoli (ut fertur) Epistola Catholica, ed. I. I. Mader.

1672 Paris. SS. Patrum qui temporibus Apostolicis floruerunt etc. opera, ed. I. B. Cotelerius.

1685 Oxoniae. Sancti Barnabae Apostoli, Epistola Catholica. Accessit S. Hermaè Viri Apostolici Pastor (ed. Io. Fell).

1685 Lugd. Bat. Varia Sacra etc., ed. Steph. Le Moyne. I. Ed. 2. 1694.

1698 Antverp. SS. Patrum qui temporibus Apostolicis floruerunt etc. opera, ed. Io. Clericus. I. Ed. 2. Amstel. 1724.

1746 Londini. SS. Patrum Apostol. etc. opera genuina etc., ed. R. Russel.

1765 Venet. Bibliotheca Veterum Patrum etc., ed. Gallandi. I.

1831 Lugd. Bat. Patres Apostolici Graece (Clem. Barn. Ign. Polyc.). [1831—40].[1]

1839 Tubing. Patrum Apostol. opera etc., ed. C. I. Hefele. Ed. 2. 1842, ed. 3. 1847, ed. 4. 1855.

1844 Monach. Patrum Apostol. epistolae etc., rec. Fr. X. Reithmayr.

1844 Londini. *The Epistles of Barnabas, Clemens, Ignatius* etc., ed. (*from the Text of Hefele*) Algernon Grenfell.

1847 Turici. Codex Novi Testamenti deuterocanonicus s. Patres Apostolici, rec. Ed. de Muralto. I.

1857 Lipsiae. Patrum Apostolicorum opera etc., ed. Alb. R. M. Dressel. Ed. 2. 1863.

1857 Paris. Patrologiae cursus completus etc., ed. Migne. Patrol. Graec. II.

1862 Petrop. Bibliorum codex Sinaiticus Petropolitanus etc., ed. C. Tischendorf. IV.[2]

1863 Lipsiae. Nov. Test. Sinaiticum s. N. T. cum epistula Barnabae et fragmentis Pastoris, ed. C. Tischendorf.

1864 Turici. Monumentum vetustatis christianae ineditum ex recensione Gust. Volkmari (cpp. I—V).

1866 Lipsiae. Novum Testamentum extra canonem receptum, ed. Adolphus Hilgenfeld. Fasc. II. Ed. 2. 1877.

---

1. Notitiam libri, quem ipse non vidi, ex catalogo librariae cuiusdam habeo.
2. Ibi facsimile quod dicitur ipsius codicis exhibetur. De correctionibus in Proleg. (vol. I) relatum est.

1869 Lipsiae. *Erklärung des Barnabasbriefs*, ed. I. G. Mueller.
1875 Lipsiae. Barnabae epistula Graece et Latine. Clementis Romani epistulae. Recensuerunt atque illustraverunt, Papiae quae supersunt etc. adiecerunt O. de Gebhardt, Ad. Harnack [Patrum Apostol. Opera. Fasc. I.].
1877 Londini. *A Dissertation on the Epistle of S. Barnabas, including a discussion of its date and authorship. By the Rev. William Cunningham. Together with the Greek text, the Latin version, and a new English translation and commentary* (auctore G. H. Rendallo).[1]

Veterem interpretationem Latinam post Menardum ediderunt Plac. Puccinelli (1649)[2] Is. Vossius alii (vide supra p. XXV sq.).

Germanicam Barnabae epistulae versionem primus edidit Godofr. Arnold, *Zwey Send-Schreiben aus der ersten Apostolischen Kirchen: deren das eine ist des heiligen Jüngers und Paulinischen Gefehrten Barnabae, das andere, des heiligen Märtyrers und Aufsehers zu Rom Clementis, nun zum erstenmal verteutscht. Von M. G. A. A. M.* (s. l. [Luneb.] 1695. 12.). Recusa est in: *Gottfr. Arnolds Erstes Marterthum, nebst Barnabae und Clementis von demselben ins Teutsche übersetzten Send-Schreiben, von neuen abgedruckt* (Halae 1738. 8). Exstat quoque (eodem auctore?) ad calcem Bibliorum Pentaplorum Wandsbeckensium an. 1710, inter ,Novi Testamenti Apocrypha, *oder: Etlicher Lehr-Jünger des Herrn und Apostolischen Männer Send-Briefe etc.*', item ad calcem N. T. an. 1711 Schiffbecae in 12. editi, itemque in: ,Novi Test. Apocrypha etc. *Anitzo zum gemeinen Nutzen nach des Seel. Hn. Gottfr. Arnold genauer Verdeutschung aus dem Grunde dargelegt*' (Buding. 1723. 8.). Alia versio invenitur ad calcem Bibliorum Schiffbecensium an. 1717 in 4. editorum, inter ,Apocrypha *Neues Testaments; oder: Gesamlete Denk-Male der Apostolischen Zeit*' (cf. Fasc. I. part. I. ed. II.). Secuntur I. O. Gluesing, Monumenta apostolica. *Der Apostol. Männer S. Barnabä, Hermä etc. Briefe und Schriften* (Hamb. 1723), S. Grynaeus, *Die ächten Werke apostolischer Männer* (Basil. 1772, denuo ed. V. Moesl, Aug. Vind. 1774), R. Unterkircher, *Die echten Schriften der apostolischen Väter etc.* (Oenip. 1817), *Sämmtliche Werke der Kirchenväter etc.* I. (Campid. 1830), C. I. Hefele, *Das Sendschr. d. Ap. Barn. etc.* (Tub. 1840), Fr. X. Karker, *Die Schriften der apostol. Väter etc.* (Vratisl. 1847), Herm. Scholz, *Die Schriften der apostol. Väter etc.* (Gutersl. 1865), I. Chrys. Mayer, *Die Schriften der apostol. Väter etc.* (*Biblioth. der Kirchenväter*, ed. Fr. X. Reithmayr, I. Campid. 1869), Chr. Ioh. Riggenbach, *Der sog. Brief des Barnabas* (Bas. 1873).

Versionem Anglicam edidit Guil. Wake una cum versione epistularum Clementis Ignatii Polycarpi et Hermae Pastoris (Lond. 1693. 1710 et saep.). Post codicem Sin. inventum denuo epistulam transtulerunt Anonymus quidam in *Journal of Sacred Literature and Biblical Record, New Series* vol. IV. V. (Lond. 1864), Iames Donaldson (et A. Roberts), *Ante Nicene Christian Library*, I. (Edinb. 1869), Charles H. Hoole, *The Apostolic Fathers. The Epistles of S. Clement etc., translated into English, with an introductory notice*

1. Textus Graecus et Latinus ex priore nostra editione repetiti sunt, subiectis notis criticis exegeticis historicis, quibus auctor (G. H. Rendall) se praebet eruditissimum.

2. Ipse hanc editionem non vidi. Citatur a Keilio (Fabricius-Harles, Biblioth. Gr. T. VII p. 6) et a Muellero l. c. p. 22.

(Londini 1872). G. H. Rendall in Cunninghami libro supra laudato (Lond. 1877).

Translatio Gallica exstat in Bibl. Antverp. T. II. a. 1717, eodemque anno Grassio auctore prodiit Paris. sub hac inscriptione: *Ouvrages des S. Pères qui ont vécu du tems des Apôtres* etc.

Versione Italica epistulam donavit Gio. Batt. Galliccioli, *Lettera Universale di S. Barnaba Apostolo, traducione dal Greco* (Venet. 1797).

Interpretatio Russica exstat in Христіанское Чтеніе, за 1830 годъ, часть 37, atque in opere cui inscriptum est: Писанія мужей апостольскихъ изданы въ Русскомъ переводѣ, со введеніями и примѣчаніями къ нимъ. Свящ. Петромъ Преображенскимъ (Mosquae 1862).

2. DISSERTATIONES.[1]

1822. Kelle, Nervae numus auferens quos alebat Barnabae epistola, seditiosos spiritus. Fribergae.

1827. Henke, De epistolae, quae B. tribuitur, authentia. Ienae.

1828. Roerdam, Commentat. de authentia ep. B. Hafniae.

1833. Heyns, Iunius et van Gilse, De PP. App. doctrina morali. Lugd. Bat.

1835. Havercorn van Rysewyk, Dissert. hist.-theol. de B. Arnhemiae.

1837. Schenkel, *Stud. u. Krit.* T. II p. 652 sq. [de interpolationibus ep. B.].

1839. Hefele, PP. App. Opp. edit. I Prolegg. (cf. edit. IV 1855 p. VII sq.).[2]
Hefele, *Tüb. Theol. Quartalschr.* I p. 50 sq.

1840. Hefele, *D. Sendschreiben d. Ap. Barn. u. s. w. Tüb.*
Francke in: *Zeitschr. f. luth. Theol.* II p. 67 sq. [de theologia ep. B.]
Moehler, *Patrologie* ed. Reithmayr p. 84 sq.

1841. Hoefling, *D. Lehre d. App. VV. v. Opfer im christl. Cultus. Erlangen* p. 3 sq.

1845. Dorner, *Entwickl.-Gesch. d. L. v. d. Person Chr.* T. I p. 167 sq.

1846. Heberle, *Ueb. d. Leser d. Briefs Barn.* in: *Stud. d. ev. Geistlichkeit Würtembergs* I p. 32 sq.
Schwegler, *Nachapost. Ztalter.* T. II p. 240 sq.

1851. Kayser, *L' épitre de Barn.* in: *Revue de théol.* Vol. II p. 202 sq.
Kontogones, *Φιλολ. κ. κριτ. ἱστορία τ. … ἁγ. πατέρων. Ἐν Ἀθήναις.* T. I p. 73 sq.

1852. Krueger in: *Tüb. Theol. Quartalschr.* IV p. 615 sq. [de capp. VII et VIII].

1853. Hilgenfeld, *Die App. VV.* p. 11 sq.[3] (Cf. *eiusdem*: *D. Urchristenth.* 1855 p. 77. *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1858 p. 282 sq. 569 sq. 1860 p. 328. p. 334. 1861 p. 221 sq. *Die Propheten Esra und Daniel* 1863 p. 7. p. 70. *D. Kanon u. d. Kritik d. N. T.* 1863 p. 235. Barnabae epistula edit. I 1866 (Nov. Test. extra can. recept. fasc. II). *Zeitschr.*

---

1. Titulos librorum, quos adhibere mihi non contigit, lunulis inclusi. Dissertationes vetustiorum scriptorum de Barnabae epistula invenies in Fabricii Biblioth. Graec. T. IV p. 826 sq. T. VII p. 6 sq. (ed. Harles).

2. Cf. *Zeitschr. f. Theol.* edid. Hug etc. *Freiburg i. Br.* 1839. T. II p. 465 sq. T. IV p. 472 sq.

3. Cf. Lipsius in: *Lpzg. Repertor.* 1854 T. III p. 65 sq.

f. wiss. Theol. 1868 p. 214 sq. 1870 p. 115 sq. 1871 p. 262 sq. *Hist.-krit. Einl. i. d. N. T.* 1875 p. 544 sq. *Zeitschr. f. wiss. Theol.* 1875 p. 596 sq. 1876 p. 438 sq. 1877 p. 278 sq. p. 417 sq. Barnabae epistula edit. II 1877.[4] *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1878 p. 150 sq. p. 295 sq.).

1856. Volkmar, *Ueb. Clemens v. Rom .... mit bes. Bezieh. auf den Barn.-Brief* in: *Tüb. Theol. Jahrbb.* p. 350 sq. (Cf. *eiusdem: D. Ev. Marcion's* 1852 p. 176. *Religion Jesu* 1857 p. 392 sq. *Zeitschr. der deutschen morgenländischen Gesellsch.* 1860 I p. 100 not. p. 296. *Zeitschr. f. wiss. Theol.* 1861 p. 115 sq. 126 sq. 433 sq. *Comment. z. Apok. Joh.* 1862 p. 12. *Handbuch d. Apokr.* T. II 1863 p. 24. p. 376 sq. Monumentum vetust. Christ. ineditum 1864.[5] *Rhein. Mus. f. Philol.* 1865 p. 265 sq. *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1865 p. 445 sq. *Ursp. uns. Evang.* 1866 p. 65 sq. p. 140 sq. *Die Evang.* 1870 p. 361 sq. etc. etc.).

1857. Ritschl, *Entsteh. d. altkath. K.* edit. II p. 294 sq.

1860. Tischendorf, Notitia edit. cod. bibl. Sinait. p. 13.

1863. Weizsaecker, *Z. Kritik d. Barnab.-Briefes aus dem Cod. Sinait. Tübingen.*

1866. Kayser, *Ueb. d. sog. Barnabasbrief. Paderborn.*[6]

1867. Keim, *Gesch. Jesu v. Nazara.* T. I p. 141 sq. [de Barn. ep. et ev. Ioann.].

1869. Mueller, *Erklärung des Barnabasbriefes.*[7]
Lipsius, *Barnabasbrief* in: Schenkel, *Bibellex.* I p. 363 sq.

1870. Wieseler, *D. Brief d. B.* in: *Jahrbb. f. deutsche Theol.* p. 603 sq. [de tempore ep. B.].

1871. Holzmann, *Barnabas u. Joh.* in: *Ztschr. f. wiss. Theol.* p. 336 sq.

1873. Riggenbach, *D. sog. Brief des B. Basel.*[8]

1874. Donaldson, *The Apostolical Fathers.* London. edit. II.
Heydecke, Dissertat., qua B. epistola interpolata demonstretur. Brunsv.[9]

1875. Skworzow, *Patrol. Untersuchungen. Leipzig.*[10]
Braunsberger in: ‚*Der Katholik*' *Sept.* p. 251 sq. *Nov.* p. 449 sq.
de Gebhardt et Harnack, Patr. App. Opp. Fasc. I.[11]

1876. Braunsberger, *Der Apostel Barnabas. Sein Leben und der ihm beigelegte Brief. Mainz.*[12]
Guedemann, *Religionsgesch. Studien. Leipzig. Zur Erklärung des Barnabasbriefes* p. 109 sq.[13]

---

4. Cf. *Theol. Lit.-Ztung.* 1877 nr. 17. *Tüb. Theol. Quartalschr.* 1878 p. 146 sq.

5. Cf. Weizsaecker in: *Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1865 p. 391 sq.

6. Cf. Peters in: *Bonner Theol. Lit.-Blatt* 1866 p. 451. Weizsaecker in: *Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1867 p. 355 sq.

7. Cf. Ewald in: *Gött. Gel. Anz* 1869 nr. 50 p. 1987 sq. *Bonner Theol. Lit.-Blatt* 1869 p. 542. 1870 p. 124. Weizsaecker in: *Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1871 p. 570 sq.

8. Cf. Lipsius in: *Jenaer Lit.-Ztung.* 1874 nr. 17 p. 241 sq.

9. Cf. Lipsius in: *Jenaer Lit.-Ztung,* 1875 nr. 28 p. 491 sq. Weizsaecker in: *Theol. Lit.-Ztung.* 1876 nr. 8.

10. Cf. Weizsaecker in: *Theol. Lit.-Ztung.* 1876 nr. 8.

11. Censuras h. edit. numeravi in fasc. I, 1 edit. II p. XXIV n. 1.

12. Cf. *Theol. Lit.-Ztung* 1876 nr. 19. Funk in: *Tüb. Theol. Quartalschr.* 1876 p. 504 sq.; cf. p. 110 sq.

13. Cf. *Theol. Lit.-Ztung.* 1877 nr. 3. *Tüb. Theol. Quartalschr.* 1878 p. 146 sq.

1877. **Cunningham,** *A Dissertat. on the Ep. of S. Barn.* London.[14]
1878. **Harnack** ‚*Barnabas*' in: Herzog et Plitt, *Theol. Real-Encykl.* T. II p. 101 sq.

1824. **Gieseler,** *Kirchengesch. Thl.* I *Abth.* 1 (edit. IV 1844 p. 146).
1828. **Ullmann,** *Ueb. d. Identität d. Barn. u. Barsabas* in: *Stud. u. Krit.* T. II p. 381 sq., cf. 437 sq.
Bleek, *Versuch einer vollständigen Einl. i. d. Br. an d. Hebr.* p. 415 sq.
1829. **Mynster,** *Stud. u. Krit.* T. II p. 323 sq.
Credner, *Beitr. z. Einl. i. d. bibl. Schriften.* T. I p. 11 sq. p. 78.
1843. **Neander,** *Allg. Gesch. d. christl. Relig. u. K.* T. I P. II p. 1133 sq.
1844. **Kirchhofer,** *Quellensammlung u. s. w.* p. 77 sq.
1847. **Winer,** *Bibl. Reallex.* T. I p. 138 sq.
1848. **Hellwag,** *D. Vorstellung v. d. Präexist. Chr. i. d. ältest. K.* in: *Tüb. Theol. Jahrbb.* II p. 252 sq.
1852. **Anger,** Synopsis p. XX.
Luecke, *Versuch e. vollst. Einl. i. d. Offenb. Joh.* edit. II Vol. I p. 318. p. 151 sq.
Koestlin, *D. Urspr. d. synopt. Evv.* p. 121.
1854. **Zeller,** *Apostelgesch.* p. 7.
Luebkert, *D. Theol. d. app. VV.* in: *Zeitschr. f. d. hist. Theol.* IV p. 589 sq.
1855. **Lipsius,** De Clementis R. ep. ad Cor. pr. Lips. p. 49 sq.
Westcott, *A general survey of the hist. of the canon of the N. T.* p. 27 sq. (edit. II 1866 p. 37 sq.)
1857. **Lechler,** *Ap. u. Nachap. Zeitalter* edit. II p. 482 sq.
1858. **Baur,** *Lehrb. d. christl. Dogmengesch.* edit. II p. 80 sq.
1860. **Credner-Volkmar,** *Gesch. d. NTlich. Kanon.* p. 119 sq.
1862. **Ewald,** *Die joh. Schriften* T. II p. 394.
1863. **Baur,** *D. Christenth. u. d. K. der 3 ersten Jahrh.* edit. II p. 131 sq.
1864. **Reuss,** *Hist. de la théol. chrét. au siècle apost.* edit. III T. II p. 305 sq.
1685. **Baur,** *Vorles. üb. christl. Dogmengesch.* T. I P. I p. 248 sq.
1866. **Alzog,** *Grundriss d. Patrologie* (edit. III 1876 p. 30 sq.).
(**Donaldson,** *Hist. of christ. literat. and doctrin.* Vol. I p. 204 sq.).
Riggenbach, *D. Zeugnisse f. d. Joh. Ev. Basel.* p. 84 sq.
Tischendorf, *Wann wurden uns. Evv. u. s. w.* edit. IV p. 92 sq.
1867. **Scholten,** *Die ältesten Zeugnisse u. s. w.* p. 7 sq.
1868. **Davidson,** *An introd. to the N. T.* Vol. I p. 216 sq. 268 sq. 513.
Ewald, *Gesch. d. Volkes Israel.* T. VII edit. II p. 155 sq.
1869. **Wittichen,** *d. gesch. Character d. Ev. Joh.* p. 103 sq.
(**Horne.** *Introduction to the N. T.* ed. Tregelles. T. IV p. 333).
1870. **Nitzsch,** *Dogmengesch.* p. 100 sq.
1872. **Delitzsch Ioh.,** De inspirat. S. S. quid statuerint PP. App. et apologetae sec. saec. Lips. p. 31 p. 60 sq.
1873. **Pfleiderer,** *D. Paulinismus* p. 390 sq. [de theologia ep. B.].
Zahn, *Ignatius v. Antiochien.* p. 397 sq. p. 455 sq.
1874. **Hausrath,** *NTliche Ztgesch.* T. III p. 522 sq.
Luthardt, *D. joh. Urspr. d. 4. Ev.* p. 75 sq.
Hackenschmidt, *D. Anfänge d. cathol. Kirchenbegriffs* p. 47 sq.
Reuss, *Gesch. d. h. Schriften N. T.'s* edit. V T. I p. 242 sq.
Schuerer, *Lehrb. d. NTlichen Ztgesch.* p. 355 not. 2.
Supernatural Religion Vol. I p. 237 sq. p. 128. Vol. II v. 251 sq.
1875. **Siegfried,** *Philo v. Alex.* p. 330 sq.
Bleek-Mangold, *Einl. i. d. N. T.* edit. III p. 740 sq. p. 279.
Rothe-Weingarten, *Vorles. üb. Kirchengesch.* T. I p. 96.

---

14. Cf. *Theol. Lit.-Ztung.* 1877 nr. 17. *Tüb. Theol. Quartalschr.* 1878 S. 146 sq.

§ 3.[1]

Vestigia Barnabae epistulae lectae ante tempus Clementis Alexandrini admodum obscura atque incerta sunt. Negari quidem non potest, Iustinum in dialogo cum Tryphone nonnunquam tantopere cum Barnaba convenire, ut verba eius repetere videatur, sed in ipsis iis ubi conveniunt tanta apparent discrimina, ut vix tibi persuadere possis, Iustinum epistulam Barnabae ad manum habuisse. At vero cum uterque scriptor saepius non modo ex eodem traditionis fonte hauserit, sed etiam in explicandis locis idem revelaverit consilium, sumendum est, utrumque pari tempore et condicione esse usum.[2] Necessitudinem quandam inter Hermam[3], Ignatium[4],

---

1. Cf. Hilgenfeld, Barnabae ep. (edit. II 1877) p. XXII—XXX. Donaldson, *The apostolical Fathers* (1874) p. 250 sq. Braunsberger, *D. Apostel B.* (1876) p. 144—171. Cunningham, *A. Diss. on the ep. of S. Barn.* (1877) p. LXIII—LXXIV. Diligenter Hilgenfeldius et Braunsberger historiam ep. perscrutati sunt, quorum ille incerta certis admiscens vera saepius obfuscavit.

2. Hilgenfeldius (l. c. p. XXII sq. p. 110.), Skworzowius (1875 p. 1 sq.), Guedemannus (1876 p. 106 n. 1), alii asseveraverunt, Iustinum Barnabae epistula usum esse; Braunsberger (l. c. 1876 p. 148) mecum facit; Overbeckius (*Theol. Lit.-Ztung.* 1876 nr. 13 p. 337) certum iudicium ferre recusavit. Ll., ubi convenit Iustino cum Barnaba, potissimum haec sunt: Dial. c. Tryph. 40: *καὶ οἱ ἐν τῇ νηστείᾳ δὲ τράγοι δύο ὅμοιοι κελευσθέντες γίνεσθαι, ὧν ὁ εἷς ἀποπομπαῖος ἐγίνετο, ὁ δὲ ἕτερος εἰς προσφοράν, τῶν δύο παρουσιῶν τοῦ Χριστοῦ καταγγελία ἦσαν· μιᾶς μέν, ἐν ᾗ ὡς ἀποπομπαῖον αὐτὸν παρεπέμψαντο οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ οἱ ἱερεῖς, ἐπιβαλόντες αὐτῷ τὰς χεῖρας καὶ θανατώσαντες αὐτόν, καὶ τῆς δευτέρας δὲ αὐτοῦ παρουσίας, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τῶν Ἱεροσολύμων ἐπιγνώσεσθε αὐτόν, τὸν ἀτιμωθέντα ὑφ' ὑμῶν, καὶ προσφορὰ ἦν ὑπὲρ πάντων τῶν μετανοεῖν βουλομένων ἁμαρτωλῶν .... καὶ ὅτι καὶ ἡ τῶν δύο τράγων τῶν νηστείᾳ κελευσθέντων προσφέρεσθαι προσφορὰ οὐδαμοῦ ὁμοίως συγκεχώρηται γίνεσθαι εἰ μὴ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπίστασθε*; cf. Barn. 7, 7 sq. Dial. 91. 94. Apol. I, 60; cf. Barn. 12, 5 sq. Dial. 90. 91. 111; cf. Barn. 12, 2 sq. Dial. 81 p. 308 A; cf. Barn. 15, 4. Dial. 42 p. 261 A; cf. Barn. 5, 9 (Overb.).

3. Zahnius (*Hirt d. Hermas* p. 301 n. 4) dixit, Barnabam Hermae librum despoliasse; Hilgenfeldius (l. c. p. XXII) contrarias partes tenere videtur; sed Herm. Vis. III, 4, 3 coll. Barn. 19, 5, Mand. II, 4 coll. Barn. 19, 11, Mand. VI, 2, 1 sq. coll. Barn. 18 etc. non sufficiunt, etsi Hermas illic Barnabae verba fusius exposuisse videtur; cf. Prolegg. mea ad Hermae libr. fasc. III p. XLV not.

4. Zahnius (*Ignat. v. Antioch.* p. 514 n. 1) Ignatium Barnabae auctorem fuisse censuit, cui Hilgenfeldius (l. c. p. XXIII sq.) respondit, e contrario Ignatium epistulam B. legisse; sed ea quae uterque attulit certitudinem admittunt nullam; cf. Eph. 14, 1 cum Barn 1, 6, Eph. 5, 3 cum Barn. 4, 10, Eph. 15, 3 cum Barn. 6, 14 sq. 16, 7 etc.

Polycarpum,[5] Irenaeum,[6] Gnosticos,[7] et Barnabam intercedentem nonnulli viri docti detexisse sibi visi sunt; sed exempla quae proposuerunt haud sufficiunt, quibus ipsorum coniecturae confirmentur. Cum vero tempus quo scriptus sit liber Duae viae vel Iudicium Petri certo indagari non possit,[8] Clemens Alexandrinus primus epistulae Barnabae testis habendus est.

Clemens Alexandrinus epistulam sub titulo Barnabae allegavit et ipsi scriptori auctoritatem apostolicam adsignavit. Idem epistulam inter sacras scripturas — licet minoris auctoritatis[9] —

---

5. Polyc. ad Philipp. 3, 1: *οὐκ ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας γράφω ὑμῖν* coll. Barn. 1, 8. 4, 9 etc. 3, 2 sq.: *οἰκοδομεῖσθαι εἰς τὴν ... πίστιν, ἐπακολουθούσης τῆς ἐλπίδος, προαγούσης τῆς ἀγάπης* coll. Barn. 1, 6. Polyc. 6, 2: *οἱ εὐαγγελισάμενοι ἡμᾶς ἀπόστολοι* coll. cum Barn. 8, 3, etc. etc. Nihil inde effici potest. Etiam e II Clem. 10, 1 coll. cum Barn. 4, 1 nihil probatur. Hilgenfeldius (N. T. extra can. recept. fasc. 1 edit. I Prolegg. p. XIX sq.) censuit, Barnabae epistulam ad Clementis epistulam priorem tam prope accedere, ut eius notitia vix possit negari. At vestigia epistulae Clementis, quae in ep. Barnabae indagasse sibi visus est vir doctissimus, re vera nulla sunt.

6 Hilgenfeldius (l. c. p. XXIV) non dubitat, quin Irenaeus Barnabae epistulam legerit. Ea sane quae scripsit Lugdunensis IV, 17, 2 Ps. 51, 19 citato mirum in modum consentiunt cum Barn. 2, 10, sed inde hoc solum sumi potest, saeculo secundo bibliorum exempla circumlata esse, in quibus phrasis ista continebatur. Praeterea nonnulla in Iren. libris praesertim in quinto occurrunt, quae B. cognata videantur (cf. V, 2⁹, 3 cum B. 15, 4; V, 1, 1 cum B. 5; V, 8, 3 cum B. 10, 11 sq. etc.), sed notitiam ep. B. minime probant. Etiam in Hippolyti librorum fragmentis Barnabae ep. usus desideratur.

7. Hilgenfeldius (p. XXII) contulit Valentini gnostici effatum a Clemente Alex. Strom. II, 20, 114 p. 489 servatum cum B. 16, 7, sed neque inde neque e Philos. V, 8 p. 160, 7 sq. coll. cum B. 6, 8 sq. quidquam effici potest. In marg. cod. C c. 2, 10 legitur: *ψαλμ. Ν' καὶ ἐν ἀποκαλύψει Ἀδάμ*: Hilgf. igitur coniecit, vel Barnabam apocalypsi ista vel scriptorem apocalypseos Barnabae epistula usum esse. Utrumque prorsus incertum est. — Auctorem acrostichi (Orac. Sibyll. VIII, 217—255) Barn. epistulam legisse (cf. 245 sq. 250—255) non affirmaverim.

8. Scriptor libri *Duae viae* (Hilgf., N. T. extra can. fasc. IV p. 93 sq.) tacite partem alteram paraeneticam epistulae fere totam transscripsit (cf. not.), quem Lagardius (Reliq. iur. eccl. antiquiss. Lips. 1856 p. XIX) et Hilgenfeldius (l. c. Barn. ep. edit. II p. XXIV) iam ante Clementem Alex. vixisse contenderunt. A quorum partibus etiam me quondam stetisse confiteor. Verisimile est, auctorem libri Alexandrinum fuisse (cf. p. 95, 5—7 cum Clem. Alex. Hypotyp. fragm. serv. ab Euseb. h. e. I, 12, 2. p. 98, 23 sq. cum Clem. Alex. Strom. I, 20, 100 p. 377).

9. Perbene Lightfootius (*S. Clement of Rome* 1869 p. 12) observavit: *He* (scil. Clemens) *cites the ‚Apostle Clement‘, as he cites the ‚Apostle Barnabas‘, one of whose interpretations he nevertheless criticises and condemns with a*

numerasse videtur.[10] Sequitur Clementem popularis Origenes, qui in libro contra Celsum epistulam et Barnabae tribuit et catholicam

freedom which he would not have allowed himself in dealing with writings regarded by him as strictly canonical (cf. Clem. Alex. Strom. II, 15, 67 sq. p. 464. Paedag. II, 10, 83 p. 220 sq. de Barn. c. 10). Simile iudicium tulit Braunsberger (l. l. p. 163 sq.). Aliter iudicavere Hilgenfeldius (l. c. p. XXVI. *App. Väter* p. 44 sq.) et Donaldsonius (l. c. p. 251 sq.). Clemens Barnabam apostolum quidem nominavit, sed Strom. V, 10, 63 scripsit: *B. συγκηρύξας τῷ ἀποστόλῳ κατὰ τὴν διακονίαν τῶν ἐθνῶν τὸν λόγον.*

10. Cf. Clem. Alex. Strom. II, 6, 31 (p. 445): *εἰκότως οὖν ὁ ἀπόστολος Βαρνάβας ,ἀφ' οὗ', φησίν, ,ἔλαβον μέρους ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν κτλ.'* (Cf. B. 1, 5, cui loco transscripto subiunxit Clemens B. 2, 2. 3).

Strom. II, 7, 35 (p. 447): *καὶ Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος ,οὐαὶ οἱ συνετοὶ παρ' ἑαυτοῖς κτλ.'* (Cf. B. 4, 11).

Strom. II, 15, 67 (p. 464): *,ἀλλὰ καὶ Δαβὶδ καὶ πρὸ Δαβὶδ ὁ Μωϋσῆς τῶν τριῶν δογμάτων κτλ.'* (Cf. B. 10, 9. 10; finem facit Clemens verbis: *ταῦτα μὲν ὁ Βαρνάβας*).

Strom. II, 18, 84 (p. 472): *ἀμέλει μυστικῶς ὁ Βαρνάβας· ,ὁ δὲ θεὸς ὁ τοῦ παντὸς κτλ.'* (Cf. B. 21, 5. 6. 9).

Strom. II. 20, 116 (p. 489): . . . *μάρτυν τὸν ἀποστολικὸν Βαρνάβαν [ὁ δὲ τῶν ἑβδομήκοντα ἦν καὶ συνεργὸς τοῦ Παύλου] κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγοντα· ,πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι κτλ.'* (Cf. B. 16, 7).

Strom. V, 8, 51 sq. (p. 677 sq.): . . . . *μηνύων, φησὶν ὁ Βαρνάβας, ,κολλᾶσθαι δεῖν μετὰ τ. φοβουμένων κτλ.'* (Cf. B. 10, 11: 12, 4).

Strom. V, 10, 63 (p. 683 sq.): *ἀλλὰ καὶ Βαρνάβας ὁ καὶ αὐτὸς συγκηρύξας τῷ ἀποστόλῳ κατὰ τὴν διακονίαν τῶν ἐθνῶν τὸν λόγον ,ἁπλούστερον', φησίν, ,κτλ.'* (Cf. B. 6, 5. 8—10).

Strom. VI, 8, 65 (p. 772) Clemens B. 6, 10 tacite allegavit: *,παραβολὴν δὲ κυρίου κτλ.'* (Unde cognoscitur, iam Clementem Barnabae verba male percepisse et ad vaticinium prophetae cuiusdam reduxisse, cf. not. ad 6, 10).

Strom. VI, 8, 64 (p. 772) Clemens Ps. 118, 19 sq. citato pergit *,ἐξηγούμενος δὲ τὸ ῥητὸν τοῦ προφήτου Βαρνάβας ἐπιφέρει· ,πολλῶν πυλῶν ἀνεῳγυιῶν ἡ ἐν δικαιοσύνῃ κτλ.'*, quae verba ex ep. Clem. Rom. priore (46, 4) desumpta esse patet. Cum vero Clemens Alex. ad litteram Clementis Rom. verba hic repetiverit, omnes mihi errare videntur, qui Clementem *memoriae* lapsus hic accusaverunt; immo in codice, quo usus est Clemens Alex., epistulam Barn. ante epistulam Clementis locum habuisse censendum; inde apparet, ecclesiam Alexandrinam utrique epistulae eandem attribuisse dignitatem.

Strom. III, 12, 86 (p. 550) legimus: *καὶ ,ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν', φησὶν ὁ προφήτης, ,τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δοξάζων.'* Haec transscripta sunt e Barn. 11, 9; Clementem vero Barnabae verba male intellexisse, cum *τὸ σκεῦος — δοξάζων* ad vaticinium retulerit, luce clarius est. Praeterea Clemens Al. Paedag. II, 10, 83 p. 220 sq. (cf. Barn. 10), III, 11, 75. 76 p. 927 sq. (cf. Barn. 10), Strom. VI, 11, 84 p. 782 (cf. Barn. 9, 8) Barnabae epistula tacite usus est. Overbeckius contulit Paedag. II, 8, 63 cum B. 5, 1. 11. 14, 5.

nominavit.[11] Auctor Constitt. App. lib. VII tacite capp. 18—20 epist. B. in suum convertit usum.[12] Epistulam igitur exeunte saeculo secundo necnon tertio apud ecclesiam, quae Alexandriae florebat, pone Nov. Test. locum obtinuisse patet; quod quidem confirmat famosus ille codex (א), quem Tischendorfius in monasterio Sinaitico detexit, qui usus canonici (deuterocanonici, liturgici) epistulae celeberrimus testis est.[13] Quem codicem ante finem saeculi quarti scriptum esse etiam inde conicio, quod iam Athanasius de usu

Clementem Barnabam in numero LXX discipulorum domini habuisse, etiam ex fragm. Hypotyp. l. VII (Euseb. h. e. II, 1, 4) probatur, ubi legimus: *ἀπόστολοι* [scil. *παρέδωκαν τὴν γνῶσιν*] *τοῖς ἑβδομήκοντα, ὧν εἷς ἦν καὶ Βαρνάβας.* Clementem secuti sunt Eusebius et alii. In libro Hypotyp. Clemens una cum ceteris N. T. libris etiam Barnabae epistulam adumbravit (Euseb. h. e. VI, 14, 1: *ἐν δὲ ταῖς ὑποτυπώσεσι, ξυνελόντα εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετμημένας πεποίηται διηγήσεις, μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας παρελθὼν τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς ἐπιστολάς, τήν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην ἀποκάλυψιν*), unde efficitur, Clementem epistulam inter sacras scripturas numerasse. Cf. Euseb. h. e. VI, 13, 6: *κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς* (scil. Clemens in Strom.) *καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων γραφῶν μαρτυρίαις, τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος σοφίας καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιρὰχ, καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς τῆς τε Βαρνάβα καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα.*

11) Orig. c. Cels. I, 63 (Opp. edid. Ruaeus I p. 378, cf. Gregor Naz. in Philocal. c. 18): *γέγραπται δὲ ἐν τῇ Βαρνάβα καθολικῇ ἐπιστολῇ· ὅτι ἐξελέξατο κτλ.* (cf. B. 5, 9). Orig. Comment. in ep. ad Rom. 1, 24 (Opp. IV p. 473): ‚Sunt praeterea (sicut in multis Scripturae locis nvenimus) etiam utriusque partis vel utriusque viae fautores quidem et adiutores angeli' (cf. B. 18, 1). Orig. de Princip. III, 2, 4 (Opp. I p. 140): ‚Eadem quoque Barnabas in epistula sua declarat, cum duas vias esse dicit, etc.' (cf. B. 18, 1). Orig. hom. in Lc. 35 (Opp. III p. 973). Origenes (c. Cels. I, 62. 63), Hilgenfeldius (l. c. p. XXIV), Braunsberger (l. c. p. 160) coniecerunt, iam Celsum epistulam Barn. legisse. Unde Muellerus (*Commentar* p. 5) illud hauserit, Origenem authentiam epistulae infestasse ipsique Barnabae auctoritatem apostolicam abiudicasse, non video. Ceterum e l. c. Cels. I, 63 conicias, Origenem epistulam omnino non tanti aestimasse quanti evangelia. — Hilgenfeldius B. 9, 7 cum Method. Sympos. I, 3 conferens censuit (p. XXVI), Methodium Barnabae imitatorem videri; at vero nihil ex verbis istis effici potest.

12. Cf. Constitt. App. l. VII, 1-4. 8—14. 17. 18. (Hilgf., l. c. p. 43—49).

13. Nov. Test. Sinaitic. sive N. T. cum ep. Barnabae et fragmentis Pastoris. Ex codice Sin. accurate descripsit C. Tischendorf. Lips. 1863. In Cod. Sin. epistula Barnabae post apocalypsin Ioannis, sed ante Petri apocalypsin (?) et Pastorem Hermae locum habet; etiam inde consequitur, Alexandriae epistulam tanti aestimatam non esse quanti libros N. T. canonicos.

epistulae Barnabae ecclesiastico, immo de ipsa epistula prorsus silet.[14] Epistulam vero ante Eusebii tempus excepta ecclesia Alexandrina usquam in oriente lectam, ne dicam receptam esse, nescimus. Auctoritatem igitur epistulae canonicam **Eusebius** suo iure agnoscere noluit; utrum vero authentiam eius infestare voluerit episcopus Caesariensis, omni fiducia asseverare non audeo.[15]

---

14. De aetate cod. Sin. cf. quae supra § 1 et in Prolegg. ad fasc. III h. edit. p. LX n. 5 adnotavimus et Gebhardtus noster in: *Theol. Real-Encykl.* T. II (edit. II) p. 411 sq. De codicis correctoribus eorumque aetate cf. § 1 et fasc. III Prolegg. § 1 p. VI sq. Braunsberger (l. c. p. 167) coniecit, correctorem ep. Barn. (in N. T. Sinaitico) codicem quendam Pamphili epistulam B. continentem adhibuisse, et pergit: *Wenn Pamphilus unseren Brief den h. Schriften angereiht hat, so mag derselbe auch im Sprengel von Cäsarea als Kirchenbuch gedient haben* (cf. p. 155); sed haec coniectura prorsus futilis est. Suo autem iure idem (p. 165) dixit: *Auffallend ist, dass Athanasius den Brief nicht einmal unter den Vorlesebüchern aufführt. Nach Nennung der canonischen Schriften nämlich erklärt er, der Genauigkeit halber wolle er noch beisetzen, dass es ausserdem noch andere Bücher gebe, welche zwar nicht im Canon stünden, aber von den Vätern zur Vorlesung bestimmt worden seien für die, welche eben erst zum Glauben kämen, das seien die Weisheit Salomo's, die Weisheit Sirach's, Esther, Judith, Tobias, die sog. Unterweisung der Apostel und der Hirte.* Sed falsus est Braunsberger dicens (l. c.): *Wer sollte es da noch für möglich halten, dass die Kirche von Alexandria je den Barnabasbrief unter die ϑεῖαι γραφαί gerechnet habe?* Hoc solum concludi licet, Alexandriae iam medio saeculo quarto auctoritatem epistulae deuterocanonicam sensim evanuisse.

15. Cf. Euseb. h. e. III, 25, 4: *ἐν τοῖς νόθοις κατατετάχθω καὶ τῶν Παύλου πράξεων ἡ γραφὴ ὅ τε λεγόμενος Ποιμὴν καὶ ἡ ἀποκάλυψις Πέτρου καὶ πρὸς τούτοις ἡ φερομένη Βαρνάβα ἐπιστολή, καὶ τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι διδαχαί.* h. e. VI, 13, 6: *κέχρηται* [scil. Clem. Alex. in Strom.] *δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγομένων γραφῶν μαρτυρίαις, τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος σοφίας καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιρὰχ, καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς τῆς τε Βαρνάβα καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα.* Clementis Alex. sententia Eusebium perductum esse, ut epistulam hic inter scripturas melioris notae numeraret, iure conicias. Disceptari vero potest, utrum e loco h. e. III, 25, 4 concludendum sit, Eusebium de authentia epistulae dubitasse. Quod quidem negavit Crednerus (*Gesch. d. Kanon* 1860. p. 120), monens contra Hilgenfeldium (*Apost. VV.* p. 45. Cf. N. T. fasc. II edit. I p. X), Eusebium omnino hic non de authentia, sed de auctoritate apostolica (canonica) epistulae iudicium tulisse. *Ein Brief des Barnabas schien gewisse Ansprüche auf eine Aufnahme in die Sammlung der apostolischen Schriften oder in unser N. T. zu haben; denn dieser Barnabas war nicht blos als der ältere Freund und Gefährte des Paulus bekannt, er wird Ap.-Gesch. 14, 4. 14 auch geradezu ein Apostel genannt. Indess diess fand mit Recht Widerspruch, da die katholische Kirche den Begriff eines Apostels ausdrücklich auf Paulus und zwölf beschränkt hatte. Daher hatte Eusebius vollkommen Recht, wenn er bei Entscheidung der Frage, welche Schriften apostolisch seien* (h. e. III, 25), *welche nicht, den Brief des Barnabas als einen, der keine Ansprüche auf apostolische*

Ex scriptis Hieronymi liquet, epistulam tum temporis auctoritate omni canonica destitutam fuisse, cum auctor ille versatissimus referat, eam inter apocryphas scripturas legi. At authentiam eius Hieronymus aggressus non est.[16] In libro vero *de nominibus hebraicis*

Geltung habe, also in Bezug auf Apostolicität als νόϑη oder unächt, bezeichnete. His verbis verum tulit Crednerus iudicium. Quaestionis cardo in eo versatur, utrum Barnabas apostolus habendus sit annon. Qui Barnabae auctoritatem apostolicam (stricte sic dictam) tribuit, eius erat, epistulam inter N. T. libros recipere, qui negavit, vel ex ἀντιλεγομένων numero (Eusebii tempore) eam excludere debuit. Hoc Eusebius maluit. utrum vero epistulam insuper a Barnaba abiudicaverit an pro genuina habuerit, vix certo definiri potest, cum usque ad hunc diem nemo satis accurate indicare potuerit, qua ratione Eusebius in libris N. T. canonicis, antilegomenis, spuriis, apocryphis disponendis versatus sit. At vero negandum non est, Hilgenfeldium verisimiliorem sententiam defendisse, ubi dixit, ex illa appositione (ἡ φερομένη) coniciendum, Eusebium de ipsa authentia ep. scrupulos fovisse: namque appositio ἡ φερομένη — licet saepissime ‚quae circumfertur' vertenda — respondet hic alteri ‚αἱ λεγόμεναι', ita ut vertendum sit ‚quae dicitur'. Accedit, quod Eusebius epistulam nostram una cum libris nominavit, quos certissime ipse spurios habuit. Crednerus vero iure pergit: *Es konnte dem fortwährenden Ansehn des Briefs nur förderlich sein* (ab altera parte vero infaustum; cf. Prolegg. ad fasc. III p. LVII), *dass seit der letzten Hälfte des 4. Jahrh.'s nicht bloss ein Timotheus, sondern auch ein Barnabas und alle Apostelgefährten* (vel femina illa famosa Pauli comes, *Thecla;* cf. Act. Theclae inscript. c. 45 cod. G.) *mit dem Prädicat ‚Apostel' vielfach belegt wurden.* At praetermisit vir doctissimus adnotare, terminum ‚apostoli' illis temporibus sensu tum strictiore tum latiore usurpatum esse. Quod considerantes non miramur, epistulam nostram inter scripturas antilegomenas habitam esse a viris, qui neque authentiam epistulae negaverunt neque Barnabae auctoritatem apostolicam respuerunt.

16. Cf. De vir. illustr. 6 (Opp. ed. Vallars. II p. 839): ‚Barnabas Cyprius, qui et Joseph Levites cum Paulo gentium *apostolus* ordinatus unam ad aedificationem ecclesiae pertinentem epistulam composuit, *quae inter apocryphas scripturas legitur.*' Cf. Comment. ad Ezech. 43, 19 (T. V. p. 531): ‚Vitulum autem, qui pro nobis immolatus est, et multa scripturarum loca et praecipue Barnabae epistula, *quae habetur inter scripturas apocryphas*, nominat' (Cf. Barn. 8, 2). Valde erraverunt, qui Hieronymi ad Laetam verbis nixi (‚apocrypha sciat non eorum esse, quorum titulis praenotantur') opinati sunt, Hieronymum authentiam epistulae Barnabae addubitasse; immo ex loco de vir. ill. 6 omni iure concludi potest, Hieronymum Eusebii scrupulos, si quos Caesariensis habuerit, non excepisse. Et recte quidem Hefele (PP. App. Opp. edit. IV. p. XI sq.): ‚Apocryphi libri tum ii vocantur [scil. ab Hieronymo], qui authentici quidem, sed ab auctoritate canonica remoti, et in S. S. canone non repositi sunt; tum ii, qui non sunt eorum, quorum titulis praenotantur (ψευδεπίγραφα). Hieronymum priori sensu Barnabae epistulam apocrypham appellasse patet' — In Dialogo contra Pelag. III, 2 (T. II p. 783) scripsit Hieronymus: ‚Ignatius vir apostolicus et Martyr scribit audacter: elegit do-

Hieronymus nomina quoque nonnulla, quae in ep. Barn. occurrunt, explicavit; unde sequitur, c. ann. 388 biblia ad manus Stridonensis fuisse, quae post apocalypsin Ioannis epistulam illam — licet in appendice — continebant.[17] Inde ab exitu quarti saeculi auctoritas epistulae deuterocanonica ubique fere ad nihilum redacta esse videtur. Tacet enim *Cyrillus Alex.*[18], tacent *Gregorius uterque*[19], *Cyrillus*

---

minus apostolos, qui super omnes homines peccatores erant.‘ Haec re vera in Barnabae exstant epistula (cf. 5, 9). Neque coniectura Menardi sagaci, in volumine, quo usus erat H, Ignatiana Barnabae epistulae praecessisse, opus est, quae si tamen vera est, epistulam nostram in bibliis Hieronymi non fuisse putaveris, cum Ignatiana, ni fallor, nusquam ne ad calcem quidem N. T. locum adepta sint. In ep. ad Paulin., in qua Hieron. libros S. S. numeravit, deest ep. Barn.; cf. Braunsberger, l. c. p. 152.

17. Hieron. Opp. T. III P. 119 sq.: post apocalypsin Ioannis: De epistola Barnabae [in cod. Bodleiano omissa sunt; cf. Hug, *Freiburger Ztschr. 2. Heft* p. 137. Hefele, *Sendschreiben* p. 154 sq. Braunsberger, l. c. p. 153]: *Abraam*, pater videns populum (cf. 6, 8. 8, 4. 9, 7 sq. 13, 7), *Adam*, homo (cf. 6, 9), *Amalec*, populus lingens, sive populus bruchus (cf. 12, 9), *David*, desiderabilis (cf. 10, 10. 12, 10 sq.), *Eva*, calamitas sive vae aut certe vita (cf. 12, 5), *Ephraim*, frugifer, sive ubertas (cf. 13, 5), *Manasse*, oblitus (cf. 13, 5), *Naum* [sic! lege Nave], germen (cf. 12, 8 sq.), *Rebecca*, patientia (cf. 13, 2 sq.), *Sabbatha*, requies (cf. 2, 5. 15, 1 sq. 8), *Sion*, specula (cf. 6, 2), *Sina*, mensura, mandatum vel tentatio (cf. 11, 3. 14, 2. 15, 1), *Satan*, adversarius sive praevaricator (cf. 18, 1). Inde consequitur, etiam Hieronymum cc. 18 - 21 in fine epistulae legisse. Desunt Daniel, Henoch, Iacob, Iesus, Isaac, Israel, Ioseph, Moyses. — *Ein Weg zur Beseitigung der Schwierigkeit (dass Hieron. hier den Barnabasbrief mitberücksichtigt hat, während er ihn sonst vom Canon ausschliesst), bestände darin, dass man sagte, Hieron. habe den Brief immer für uncanonisch gehalten, ihn aber im liber de nomin. hebr. berücksichtigt als ein Werk des gefeierten Barnabas, das zudem als Lesebuch niederen Rangs benutzt wurde* (Braunsberger, l. c. p. 153). Rectius conicias, Hieron. libellum de nom. hebr. elaborans exemplum bibliorum vel exemplum indicis nominum hebr. Graece scriptum ad manum habuisse, quod ep. Barnabae vel nomina hebr. in ep. Barn. inventa continebat; hoc exemplum Hieronymus pro levitate contra iudicium proprium secutus est. Hilgenfeldio (l. c. p. XXVIII) vero minime assentior dicenti, Hieronymum ‚epistulam Barnabae apostoli‘ libris N. T. addidisse.

18. Quae Hilgenfeldius (l. c. p. XXVIII p. 92) suggessit, epistulae usum non probant.

19. Gregor. Naz. in Philocal. 18 Origenis verba (c. Cels. I, 63) repetivit. Idem in carmine de veris et germanis S. S. libris v. 30 sq. (Greg. Naz. Opp. T. II p. 268 Paris. 1840) epistulam non memoravit. Desideratur etiam in canone, cui inscriptum est: *ἀψευδέστατος κανὼν τῶν θεοπνευστῶν γραφῶν* (v. 289 sq. Opp. T. II p. 1104). Cf. Braunsberger, l. c. p. 154. Hilgenfeldius (l. c. p. XXVIII) censuit, Gregorium Nyss. in Excerptis adv. Iudaeos tacite ep. Barn. usum esse; sed argumenta, quae attulit, prorsus incerta sunt.

Hierosol.[20], *Chrysostomus*[21], *Syri omnes*[22], *auctor can. apost. 85.*, *auctores can. 60. conc. Laodic.*[23] etc. etc.; immo ipsi Cyprii, *Epiphanius* et *scriptores historiae apostoli Barnabae* ne notitiam quidem epistulae produnt.[24] Attamen neque notitia neque auctoritas quaedam epistulae apud *viros doctos* ecclesiarum orientalium prorsus intercidit. In stichometria illa Nicephori (826 †) saeculo sexto conscripta Barnabae epistula inter ἀντιλεγομένας, non inter νόθας recepta est;[25] sed Anastasius Sinaita (590 †), cum duo tantum in canone S. S. definiendo librorum genera agnoverit, epistulam Barnabae extra libros LX canonicos una cum XXIV libris exterminatis memoravit.[26] Medio aevo anonymus quidam anonymi cuiusdam interpretationem nominum hebraicorum invenit, qua etiam Barnabae epistula eaque inter epistulas catholicas continebatur; sed ipsum notitia epistulae prorsus iam fugit.[27] Archetypus textus vulgaris (ante saec. X) nul-

20. Catech. 4. c. 36 ep. Barn. desideratur. Cf. Braunsberger, l. c.

21. In hom. in illud: ‚In qua potestate etc.' (Opp. T. VI p. 318), ubi Chrysostomus scripturas sacras numeravit. G. Braunsberger, l. c.

22. Neque in bibliis Syrorum (Peschito) neque in libris scriptorum ecclesiae Syriae ep. Barn. memoratur.

23. In canonibus illis libri S. S. recensentur.

24. Neque in Epiphanii operibus neque in Actis Barnabae auctore Marco (Act. apost. apocr. edid. Tischendorf p. 64 sq.) neque in aliis libellis in honorem Barnabae apostoli scriptis epistula memoratur; menaea quoque Graeca tacent.

25. Niceph. Stichometr. (Credner, l. c. p. 242 sq.):

καὶ ὅσαι τῆς νέας ἀντιλέγονται·

1) *ἀποκάλυψις Ἰωάννου στίχοι ‚αυ'.*

2) *ἀποκάλυψις Πέτρου στίχοι τ'.*

3) *Βαρνάβα ἐπιστολὴ στίχοι ‚ατξ'.*

4) *Εὐαγγέλιον κατὰ Ἑβραίους στίχοι ‚βσ'.* tum secuntur: *καὶ ὅσαι τῆς νέας ἀπόκρυφα*, ubi Periodus Petri, Ioannis, Thomae, ev. Thomae, doctrina Apostolorum, Clementis epp. I et II, Ignatii, Polycarpi, Pastoris et [sic] Hermae opera recensentur. — Patet, stichometriae auctorem in aestimanda ep. Barn. cum scriptore Cod. Sinait. fecisse neque Hieronymi severum iudicium excepisse.

26. Cf. Anastasii Sin. Stichometriam (Credner, l. c. p. 240 sq.). Hic Barn. epistula decimum octavum locum obtinuit Pauli actis succedentibus.

27. Ex Bibl. Vindob. Codd. Gr. CCCII fol. 354b retulit mihi Gebhardtus: *Ἰστέον ὅτι Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἑρμηνείαν ἀνευρόντες ἔν τινι βίβλῳ φιλοπόνου τινὸς, ἐν ταῖς καθολικαῖς ἐπιστολαῖς καὶ Βαρνάβα ἐπιστολῆς εὕρομεν ἑρμηνείαν. διὸ σημειωτέον ὅτι καὶ Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος ἐπιστολὴν ἐποίησεν· ἧς αἱ ἑρμηνεῖαι τῶν ὀνομάτων αὗται· Δαυίδ· πεποθημένος ἢ ἱκανὸς χειρί· Ἔυα· ζωή ἢ συμφορά ἢ λύπη· Ἐφραίμ· καρποφορῶν, παρεύχων· Μανασσῆς· ἐπιλελησμένος· Σιών· σκοπευτήριον· σκοπιά· Σινά· μέτρον ἢ ἐντολή ἢ πρόσταγμα.* Reliqua desiderantur.

lum cum N. T. libris nexum habuisse videtur[28]; in *Cod. C.* (ann. 1056) epistula B. ante epp. Clementis, doctrinam Apostolorum, epp. Ignatii locum adepta est.[29]

In ecclesia occidentali (Romana, Africana) huius epistulae ante

---

In editione huius fasciculi I temere iudicavi, auctorem huius collationis esse Ioannem Philoponum (saec. sexto ineunte; cf. Gass, *Theol. Real-Encykl.* T. VI p. 760. Hoerschelmann, De Dionysii Thracis interpretibus veteribus. Lips. 1874 p. 72 sq.); iudicium meum repetiverunt Hilgenfeldius (l. c. p. XXIX) et Braunsberger (l. c. p. 169 n. 3). Sed verba *ἔν τινι βίβλῳ φιλοπόνου τινὸς* vertenda sunt: *‚in libro quodam industrii cuiusdam.* Prorsus absimile vero non est, *φιλόπονον* illum Hieronymi auctorem vel interpretem quendam Graecum Hieronymi fuisse; nomina enim hic explicata eadem in Hieronymi libro de nomin. hebr. exstant. At cum auctor Graecus Coll. interpret. vocc. hebr. bibl. epistulam B. duce Origene epistulis catholicis adnumeraverit, eum non post initium saeculi quarti scripsisse conicio. — Notandum, ipsam epistulae B. notitiam eum, qui librum interpret. vocc. hebr. invenit et transscripsit, prorsus iam fugisse, cum dicat, *διὸ σημειωτέον ὅτι καὶ Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος ἐπιστολὴν ἐποίησεν.*

Cum in Fabricii Bibliotheca Graeca legissem, in codice quodam Biblioth. Caes. Vindob. epistulam Barnabae citari et catholicis epp. adnumerari, virum illustrem Th. equitem de Otto rogavi, ut codicem illum inspiceret, qui precibus meis benevole satisfaciens litteris die XIII. mensis Febr. 1876 mecum communicavit haec: *Der Codex theol.-gr.* CLXIX (*bei Lamb.* XLVII) *fol.* 249a *Z. 7 bis fol.* 250a *Z. 27 theilt das Stück aus Origenes c. Cels.* (*ed. Lommatzsch*) l. I. 62 p. 112 *Z.* 6 *bis c.* 64 p. 119 *Z.* 6 *ohne Unterbrechung mit. In diesem Stücke findet sich denn auch die Sie interessirende Stelle* fol. 249b: *γέγραπται δὲ ἐν τῇ βαρνάβα καθολικῇ ἐπιστολῇ u. s. w., wie bei Lommatzsch* p. 116. *Beiliegend übersende ich Ihnen ein Facsimile dieser Stelle. Der Codex, welcher eines Anonymus ‚Loci communes theologici contra Iudaeos et haereticos ex sacra scriptura et patrum operibus collecti'* (*Kollar. l. III col.* 179) *enthält, stammt etwa aus der ersten Hälfte des 15. Jahr.'s, ist auf orientalischem Papier in Quarto geschrieben, besteht aus 539 Blättern, jede Seite enthält 32 Zeilen. Am Rande der Seiten sind mit rother Tinte die benutzten Autoren von der ersten Hand verzeichnet. Ich habe die 1078 Seiten des Codex durchgesehen, aber nirgends weiter am Rande den Barnabas angeführt gefunden. Wenn Barnabas von dem Anonymus benutzt worden wäre, so hätte der Bibliothekar Trugnagel* (1636 †), *von welchem die Randbemerkung* (‚Barnabae catholica epist.') *zu jener Stelle fol.* 249b (*vgl. das Facsimile*) *herrührt, diess am Rande zu bemerken gewiss nicht unterlassen. Trugnagel hat den Codex durchgelesen und seine Notizen sind von Lambek-Kollar bei der Beschreibung des Codex benutzt worden. Es thut mir leid, dass diese Antwort Ihren Erwartungen nicht entspricht. Doch ist es immerhin gut, dass das wahre Sachverhältniss aufgeklärt worden.*

28. In archetypo textus vulg. epistula Barnabae epistulam Polycarpi a Philipp. excipit; cf. Prolegg. § 1. Hieronymus sane (de vir. ill. 17) contestatur, epistulam Polycarpi *usque hodie in conventibus Asiae* legi; sed inde minime efficitur, eam ad auctoritatem quandam canonicam adspirasse (cf. Zahn, *Ignat. v. Antioch.* p. 498 not.).

29. Cf. epp. Clem. edid. Bryennius p. η'.

saeculum quartum usus ne vestigia quidem certa patent;[30] omnino nesciremus, eam unquam ecclesiae occidentali notam fuisse, nisi veteris versionis Latinae epistulae exemplum superesset. Versio illa epistulae in occidente lectae unicus testis est.[31]

---

30. *Auctor fragm. Murat.* Romanus epistulae nullam fecit mentionem, nisi quis temere sibi persuadere velit ,epistulam ad Alexandrinos Pauli nomine fictam ad haeresem Marcionis' (vv. 64. 65) eandem esse atque nostram. *Irenaeum et Hippolytum* itidem tacere, supra iam monui. Omni vero fiducia asseverandum, in veterrimis bibliis Latinis, quae vulgo ,Itala' nominantur, epistulam Barn. locum habuisse nullum. Hoc etiam inde efficitur, quod Tertullianus, Philastrius (de haer. 89), aliique Latini epistulam ad Hebraeos datam a Barnaba scriptam esse putavere epistulae Barnabae nullam prodentes notitiam (Cf. Tertull. de pudicitia 20. In indiculo S. S. *codici Claromontano* adiecto ,Barnabae epistula [versus DCCCL'] memoratur inter Iudae epistulam et Ioannis revelationem; quam epistulam non esse nostram sed epistulam ad Hebr. datam Credner [l. c. p. 175 sq.], Hilgenfeldius [*Hist.-krit. Einl.* p. 108 sq.], alii iure censuerunt; quod ex loco, qui epistulae inter libros N. T. datus est, et ex versuum numero probatur [aliter iudicavere Tischendorfius in Notit. edit. cod. bibl. Sinait. Lips. 1860 p. 13 et Cunninghamus, l. c. p. LXX p. LXV]). Itaque vix tibi persuadebis, *Tertullianum* (Pseudo-Tertullianum) ea, quae adv. Marc. III, 7, adv. Iud. 14 de hircis (cf. Barn. 7) et adv. Marc. III, 18, adv. Iud. 10 de Mosis manibus et de aereo serpente (cf. Barn. 12) narravit, e Barn. hausisse epistula. Verba adv. Marc. III, 7 in multis bene conveniunt cum Barn. 7 (,Si enim et duorum hircorum qui ieiunio offerebantur faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? Pares quidem atque consimiles propter eundem dominum conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat a quibus laesus est. Alter autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputus et convulsus et conpunctus, a populo extra civitatem adiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicae passionis. Alter vero pro delictis oblatus et sacerdotibus templi in pabulum datus secundae repraesentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute'), sed Braunsbergero assentior dicenti (l. c. p. 148): *Die Uebereinstimmung ist nicht so gross, dass man mit Hilgenfeld* (cf. l. c. p. XXVI sq.: ,his si nihil efficitur, omnino nihil effici potest [!]) *behaupten könnte, Tertullian habe ohne Zweifel den Brief gekannt ... Die beiden Schriftsteller weichen bedeutend von einander ab in der Art und Weise wie sie jene Bräuche als Vorbilder Christi fassen.* — *Cyprianus* in *testimoniis* hic illic cum Barnaba facit; libellus eius *de opere et eleemosynis* verbis incipit: ,Multa et magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina, quibus in salutem nostram etc.' (cf. Barn. 1, 1), sed nihil inde efficitur. Hilgenfeldius (l. c. XXVII sq.) auctorem (*Pseudo-Cyprianum*) libelli de pascha comp., *Commodianum, Prudentium* epistulae Barnabae testes facit; sed dubito an cuiquam persuaserit. Denique prorsus non confidenter sumendum, auctorem carminum *adv. Marcionem* (*Pseudo-Tertullianum*) epistulam nostram legisse (cf. not. h. edit.).

31. De epistula Barnabae tacent *Philastrius* (de haer. 88. 89), *Rufinus*

Apparet igitur, Barnabae epistulam in sola Alexandrina ecclesia saeculo secundo exeunte inter N. T. libros fere receptam, haud multis ecclesiis notam, saeculo quarto in ecclesia orientali a viris doctis

---

(Expos. Symb. Apost. 37), *patres concilii Hipp.* ann. 393 (can. 36), *concilii Carthag.* ann. 397 (can. 47), ann. 419 (can. 29), *Innocentius* I (ep. 6 ad Exup. Tolos. c. 7), *Augustinus*, *Cassiodorius* (Inst. div. litt. c. 14), *Isidorus Sevill.* (de origin. eccles. VI, 2). Tacent, quod maximi est momenti, omnes *episcopi et scriptores Mediolanenses*, qui Barnaba apostolo ecclesiae Mediol. conditore gloriabantur (cf. Braunsberger, l. c. p. 83—113); tacet denique *Pseudo-Gelasius* in *decreto de libris recipiendis sive non recipiendis*, quamquam anonymus iste evangelium nomine Barnabae apocryphum respuit (Credner, l. c. p. 287 sq. 290) atque omnino sexcentos fere libros diiudicavit. Hoc mihi testimonium sane gravissimum videtur, ecclesiam occidentalem omni epistulae notitia prorsus fere caruisse.

Accuratius definire non ausim, quo tempore versio illa Latina confecta sit. Cum textus S. S. ab Hieronymo constituti vestigia desint, eam ante saeculi VII. exitum conscriptam esse credas (cf. Reusch in: *Theol. Lit.-Bl.* 1876 nr. 7 p. 145 n. 2); verisimile vero videtur, eam multo antiquiorem esse (cf. Braunsberger, l. c. p. 151). Utrum Hieronymus Latinam epistulae interpretationem legerit annon, certo affirmari nequit; hoc autem certum est, eum hanc interpretationem, quam nunc habemus, ignorasse. In comment. enim ad Ezech. 43, 19 (cf. not. 16) scribit Barn. 8, 2 laudans ‚*vitulum*‘, interpres Lat. offert ‚*vaccam*‘; in dialogo c. Pelag. III, 2 (cf. not. 16) Barnabae sententiam repetens apostolos, *super omnes homines peccatores*‘ nominat, interpres Lat. offert ‚*super omne peccatum peccatores*‘; in libello de nom. hebr. (cf. not. 17) vocem ‚*Satan*‘ a Barnaba (c. 18, 1) usurpatam esse dicit; sed in versione Lat. desunt capp. 18—21, ubi vocabulum illud occurrit.

Quaerendum est, utrum Barnabae epistula Latina cum libris canonicis quondam coniuncta fuerit annon. Inde quod in apographo Corbeiensi olim iam Petropolitano epist. Iacobi nostram excipit, coniceres, eam epistulis catholicis (cf. Origenis iudicium) adnumeratam esse; at cum idem codex opera quaedam Philastrii et Pseudo-Tertulliani contineat, coniectura ista prorsus incerta est. Neque vero Cunninghami sententiam (l. c. p. LXVI) probaverim dicentis, e doxologia c. 17, 2 adiecta concludendum esse, epistulam in usu ecclestastico fuisse; namque talia librarii saepissime apographis subscripserunt. Braunsbergero autem adstipulor affirmanti (l. c. p. 150 sq.): *Die Art und Weise wie der uralte Verf. der lat. Uebersetzung seine Urschrift behandelt hat, ist ein Zeugniss für die Thatsache, dass der Barnabasbrief im Abendlande kein canonisches Ansehen genoss. Er ändert den Text nach der Septuaginta, erlaubt sich viele Abkürzungen und geht überhaupt mit einer Freiheit zu Werke, welche deutlich zeigt, dass er das Sendschreiben nicht für eine Urkunde der Offenbarung gehalten hat; ja er hätte wohl ein solches Verfahren selbst dann nicht gewagt, wenn der Brief damals im Abendlande zu den kirchlichen Vorlesebüchern niederen Ranges gehört hätte.* Correcturae c. 4, 3 (‚Daniel‘ pro ‚Henoch‘); 12, 10. 11; 13, 1. 3 dogmaticae nominari possunt.

Fabulantur, qui Philastrium vel Philostorgium quendam auctorem versionis nominaverunt (Fabric.-Harles T. VII p. 5 sq.: ‚Vetus Lat. versio epistolae ....

inter antilegomena maioris quidem auctoritatis reiectam, mox omni auctoritate destitutam oblivione paene obrutam esse; in occidentali vero ecclesia nullam unquam quaestionem de epistulae auctoritate obortam esse ipsamque nullo tempore ad canonicam auctoritatem evectam esse, cum ecclesiae occidentales praesertim Romana omni fere epistulae notitia destitutae fuerint.[32] Authentiam epistulae, nisi unicum Eusebium scrupulos fovisse nobis persuadeamus, nemo, quoad scimus, ante Menardum (edit. posthuma 1645) infestavit.

---

in antiquo Corbeiensi tribuitur S. Philastrio Brix. episc.: ita enim legendum in Act. Sanct. T. II Iun. mens. p. 457 et 460, ubi bis perperam excusum est nomen Philostorgii'). Braunsberger (l. c. p. 151 sq.): *Es dürfte im nordwestl. Africa die Heimath der Leser und des Uebersetzers zu suchen sein* [?].

32. Prorsus aliud iudicium tulit Hilgenfeldius (e. gr. l. c. p. XXIX: ‚Barnabae igitur epistulae magna auctoritas fuit, quae non a solis orientalibus Christianis ipsis N. T. libris adnumerabatur' vel p. XXVII: ‚minime igitur sola versio latina in occidente Barnabae epistulae testis est' etc.); Braunsbergerus in omnibus fere quaestionibus verum vidit, sed hic illic eum studio auctoritatem epistulae destruendi abreptum deprehendi; e. gr. p. 171, ubi scripsit: *Der Barn.-Brief war niemals im Canon irgend einer apostolischen Mutter- oder Stammkirche enthalten . . . Ob auch Clemens und Origenes zu jenen Schriftstellern gehören, die den Brief als eine göttliche Schrift angesehen haben, oder nicht, das ist nicht ausgemacht.* — Praeterea sub nomine Barnabae citantur haec:

a) *Epist. ad Hebr. data* (cf. quae supra not. 30 adnotavi).
b) *Evang. secundum Barnabam* in decreto Gelasiano necnon ab Anastasio Sinaita reiectum (cf. Credner, l. c. p. 241). Nec fragmenta nec testimonia huius libri exstant. De ‚*Vero Evangelio di Iessu chiamato Christo, novo profeta, mandato da Dio al mondo, secondo la descrittione di Barnaba Apostolo suo*' cf. Braunsberger, l. c. p. 15 sq.
c) *Περίοδοι καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Βαρνάβα τοῦ ἀποστόλου* (‚Acta Barnabae auctore Marco'), liber nullius fere pretii saeculo quarto vel quinto conscriptus, insertus a Tischendorfio Actis Apost. Apocr. pp. XXVI—XXXI pp. 66—74; cf. Braunsberger, l. c. p. 1—7.
d) Fabulae historiam Barnabae spectantes iam ab auctoribus libr. pseudoclem. uberius narrantur. Cf. Daniel Papebrochius, Act. Sanct. ad diem XI Iun. mens. T. II p. 421 sq. Braunsberger, l. c. p. 1—16. 75—135.

Praeterea notandum, Grabium in Spicilegio (T. I edit. II p. 302 sq.) e cod. Barocc. 39 Bibl. Bodl. sententiam evulgasse Barnabae nomine inscriptam, quae in epistula (et actis) Barnabae desideratur: *Βαρνάβας ὁ ἀπόστολος ἔφη· ἐν ἁμίλλαις πονηραῖς ἀθλιώτερος ὁ νικήσας, διότι ἐπέρχεται* (*ἀπέρχεται* legendum est, cum Grabius ipse verterit ‚abit') *πλέον ἔχων τῆς ἁμαρτίας.* Desideratur quoque Gregorii Naz. illud (Orat. XLIII c. 32 Opp. ed. Paris. 1841 T. I p. 796): *Γίνεται* (scil. *ὁ Βασίλειος τοῖς μὲν τεῖχος ὀχυρὸν καὶ χαράκωμα, τοῖς δὲ πέλεκυς κόπτων πέτραν ἢ πῦρ ἐν ἀκάνθαις, ὅ φησιν ἡ θεία γραφὴ, ῥαδίως ἀναλίσκον τοὺς φρυγανώδεις καὶ ὑβριστὰς τῆς θεότητος. Εἰ δέ τι καὶ Βαρνάβας ὁ ταῦτα λέγων καὶ γράφων Παύλῳ συνηγωνίσατο κτλ.* Cf. Braunsberger in: *d. Katholik*' 1875 Nov. p. 464; l. c. p. 159. Hilgenfeld, l. c. p. XXX.

§ 4.

In cap. 1[1] beatis legentium animis, qui gratiae divinae abundantiae donum sibi retinuissent, laudatis consilium suum auctor declaravit: se cum filiis filiabusque partiri velle id, quod ipse accepisset; id se facturum esse non doctoris auctoritate praeditum, sed ut parem inter pares, ut unum ex ipsis; rerum vero cardinem in eo verti, quod cum fide perfectam simul haberent scientiam[2], ut consummata dei decretorum salutiferorum cognitione instructiores ad aram illius accederent et in tam tristi rerum condicione aliquid solatii acciperent. Idcirco intellegenda esse tria illa dogmata domini, vitae spem, iustitiam, caritatem cum laetitia coniunctam; neque vero ignaros nos esse dei consiliorum, quippe quibus ipse deus per prophetas cognitionem rerum praeteritarum et instantium aperuisset atque futurorum initia percipienda donasset.[3]

Iam vero veteris foederis (τῶν παρεληλυθότων) veram naturam ostensurus est praemissa admonitione, ut rebus tam adversis implicati omni cura consilia dei inquirerent, additaque consolatione, veram cognitionem semper coniunctam esse cum fide sincera (2, 1—3).

Deum sane per omnes V. T. prophetas adaperuisse, se non indigere hircorum ac taurorum sacrificiis (2, 4—5. 7) eundemque palam praedicasse, ieiunium verum misericordiam erga egenos esse (3, 1—5); itaque ceremonias abrogatas esse, ut spiritalem nunc hostiam, cor nempe contritum et humiliatum, offerrent (2, 6. 9—10). Id postquam deus dilucide manifestavisset, haudquaquam accedendum nobis, in simplicitate per filium dilectum vocatis, tamquam proselytis ad Iudaeorum legem, ne diabolus haberet introitum in nos neve nos retunderet a vita nostra (2, 10. 3, 6).

---

1. Cf. Dressel. Prolegg. p. VII sq. Hefele, *Das Sendschreiben des Ap. Barn.* 1840. Hilgenfeld, *Die Apost. Väter* 1853 p. 13. Mueller, *Barnabasbrief* 1869 p. 7 sq. Lipsius, *Barnabasbrief* in: Schenkel, *Bibellex.* 1869 p. 363 sq. Heydecke, Dissert. qua Barnabae epistola interpolata demonstretur. Brunsvig. 1874 p. 8 sq. Donaldson, *The Apost. Fathers.* 1874 p. 277 sq. Argumentum ep. enarrans hic illic Dresselii verba repetivi.

2. Cf. 1, 5: *ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε τὴν γνῶσιν.* Vetus Latinus interpres finem epistulae c. 17, 2 ita expressit: ‚Habes interim de maiestate Christi, quomodo omnia in illum et per illum facta sunt.'

3. Heydecke (l. c. p. 8 sq.) auctoris consilium nebulis obduxit, dicens: ‚tres igitur domini constitutiones sunt: spes vitae, initium (sc. vitae i. e. *πίστις*) et perfectio (sc. vitae i. e. *γνῶσις*). Quarum duas priores lectoribus esse, cum scriptori persuasum esset, tertiam adicere voluit constitutionem sc. *γνῶσιν*.' Etiam in iis, quae secuntur, pergit Heydecke argumentationum auctoris genus atque finem obscurare.

Tum auctor exponere voluit qua ratione in rebus instantibus (ἐν τοῖς ἐνεστῶσιν) lectores versarentur, cum iam immineret terminus adventus filii dei. Monuit igitur, ut periculosam evitarent animarum securitatem et opera iniquitatis fugerent (4, 1—5), praecipue autem id egit, ut lectores a Iudaizantium cultu ac religione et a Iudaeorum imitatione avocaret, historiae Iudaeorum cum triste initium (4, 6—8), tum tristissimum exitum eos respicere iubens (4, 14); maximum enim peccatum summamque culpam eos sibi imponere, qui novi foederis singularis naturae incuriosi dicerent: ἡ διαθήκη ἐκείνων (scil. Iudaeorum) καὶ ἡμῶν ἐστίν. namque Iudaeos foedus, quod Moyses accepisset, ipso eodem die in perpetuum perdidisse; itaque foedus, quod re vera numquam fuisset Iudaeorum, nostrum esse factum, consignatum in praecordiis nostris novissimis temporibus per dilectum Iesum. Idcirco nobis hac nova lege fundatis resistendum esse tempore iniquo vel futuris scandalis; ast ne inflemur spiritiferi quasi plene iustificati, neve dormiamus iam vocati, sed vigilemus et caveamus tentationes diaboli (4, 9—13).

Inde apparet, auctorem imprimis quidem contra Iudaizantes inter Christianos monere, legis autem cuiusvis despectores uti salutem haud minus periclitantes apertis verbis significare; lex enim Mosaica ei tanti est, ut gnosis in ipsa novam intueatur legem. Summam igitur gnoseos auctor hoc habuit, ut intellegerent lectores eos errare, qui dicerent, instituta Iudaica Christianis observanda esse, quasi foedus Iudaeorum non esset confractum, deinde ut discerent, vetus illud foedus nullo prorsus tempore Iudaeorum fuisse, immo semper Christianorum; omnes idcirco veteris testamenti constitutiones atque mandata ad novum populum, quem deus novissimo tempore sibi parasset, pertinere eademque vere et sincere (i. e. allegorice) adhibita omni cura ab iis esse servanda.

Hanc ut veteris testamenti gnosin demonstraret commendaretque, quam simplicem esse sibi persuaserat auctor, leges et praecepta V. T. explicavit praemisso gravissimo argumento, nempe crucem Iesu Christi iam in V. T. adnuntiatam esse (c. 5—8)[4]; inde

4. Heydecke (l. c. p. 14) dicit: ,Caput 5 cum antecedentibus comparanti id caput et nexu et contextu cum antecedentibus capitibus carere perspicuum erit; nullo enim unquam antecedente capite quidquam reperimus, ad quod disputationem, quam cap. 5 sq. explicatam legimus, dico: Dominum Iesum Christum ad redimendos homines pati necesse fuisse, referre possimus. Quae quamquam ita sunt, ne nova quidem haec disputatio introducta, sed velutsi de passione Christi supra iam disputatum sit ita adiuncta est: εἰς τοῦτο κτλ. Hinc ergo patet, hanc disputationem non in loco esse.' At miror, Heydeckium neglexisse nexum 4, 13 cum 5, 1: ἵνα μήποτε ἐπαναπαυόμενοι ὡς κλητοὶ

enim certissime intellegi posse, testamentum dei Christianorum esse. Itaque c. 5 et 6 ex effatis prophetarum passio et mors Christi praemonstrata ostenditur[5] et in c. 7 et 8 exponitur, quo modo ritus festo expiatorio celebrati et purgatio per cinerem vaccae rubrae typi mortis sint Iesu salutiferae. Tum c. 9 et 10 circumcisionem spiritualiter aeque ac mandata de cibis intellegenda esse asseveravit; Iudaeos vero dei praecepta male percepisse, quia angelus malus eos perduxisset[6]; namque ipsum Abraamum, qui primus circumcisionis praeceptum accepit, circumcidentem recte Iesum Christum prospexisse (9, 7 sq.) et Moysen mandata de cibis praescribentem similitudinis haud ignarum fuisse. At non solum veteris foederis ritus sensum typicum homini Christiano facile recludendum continere, sed etiam ipsius novi foederis sacramenta in vaticiniis veteris abscondita latere. demonstravit igitur auctor c. 11 et 12, arcanam illam crucis et aquae coniunctionem a prophetis praefiguratam, imprimis vero crucis salutiferam naturam multis V. T. locis adnuntiatam esse.[7] Quae cum ita essent, non Iudaeos, sed Christianos dei foederis veros heredes esse, quod probari liceret ex historia patriarcharum, Isaaci, Iacobi, Abraami (c. 8).[8] At ne quis temere iniceret, promissum a deo patriarchis datum, nempe populum ab ipsis oriundum foedus accepturum, ad nihilum redactum esse, auctor c. 14 iterum affir-

---

ἐπικαθυπνώσωμεν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν — εἰς τοῦτο γὰρ ὑπέμεινεν ὁ κύριος παραδοῦναι τὴν σάρκα εἰς καταφθοράν, ἵνα τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν ἁγνισθῶμεν. Luce autem clarius est, versum 14 cap. 4 vero argumentationis nexui posterius insertum esse.

5. Nusquam vero oblitus est auctor afferre argumenta, quibus probaret, populum Iudaeorum repudiatum esse. — Tum moneo, eum patriarchas (5, 7. 8, 4. 13) et prophetas *novo* adnumerasse populo. — Cap. 6, 11—19 a consilio proposito excurrit auctor, duplicem vaticinii Exod. 33, 1. 3 sensum proferens. Similia habes 7, 11. 8, 3 sq. etc.

6. Cf. 9, 4: *ἀλλὰ παρέβησαν, ὅτι ἄγγελος πονηρὸς ἐσόφιζεν αὐτοίς;* cf. 10, 2: *ἄρα οὖν οὐκ ἔστιν ἐντολὴ θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν.*

7. C. 12, 8—9 argumentationis ordine perturbato ostendit auctor, Iesum Nave filium typum esse Iesu Christi et nomine et rebus gestis aliaque adfert (12, 10—11) nexum orationis violantia.

8. Heydecke (l. c. p. 10) Schenkelium secutus ait, c. 13 cum c. 12, antecedentibus, non cohaerere. Sed vidimus (cf. not. 7) etiam vv. 8—11 c. 12 nexu cum antècedentibus carere, tum apparet, in c. 13 auctorem iis quae a c. 5—12 exhibuit summam imponere omniaque comprehendere. Addit Heydeckius: ‚Nescio quo iure scriptor c. 13, 1 significationibus: *οὗτος ὁ λαὸς — ἢ ὁ πρῶτος* et: *εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς ἐκείνους* uti possit, nisi in antecedente iam argumentatione eandem rationem distinguendi inter populum Iudaeorum et Christianorum adhibuerit. *Hanc vero in antecedentibus capitibus frustra quaeras.*‘ At fugerunt criticum ll. 2, 9. 3, 6. 4, 6. 8, 7.

mavit, dedisse quidem deum foedus, quod ipsi Iudaei illico perdidissent illum relinquentes; idcirco foedus in novum delatum esse populum i. e. in nos, quos iniquitati iam traditos Iesus liberasset et heredes fecisset. Iudaeos vero exterminatos esse, etiam inde apparere, quod verum sabbatum non haberent neque verum dei de sabbato mandati sensum perciperent (c. 15), imprimis autem, quod ex more Gentilium deum templo inclusissent, praeceptum ipsius de templo accepto i. e. de habitaculo spirituali miserrime violantes (c. 16).

His demonstratis auctor ad finem pervenit: bene vero sibi conscius fuit, se modo τὴν γνῶσιν τῶν παρεληλυθότων cum lectoribus communicasse; at vero sperare ausus non est, eos τὴν γνῶσιν τῶν ἐνεστώτων καὶ μελλόντων percepturos esse, διὰ τὸ ἐν παραβολαῖς κεῖσθαι (c. 17).[9]

9. Ex hoc brevi epistulae argumento sequitur, neque Hilgenfeldium (l. c. p. 14 sq.) neque Muellerum (l. c. p. 7 sq.), ut de Heydeckio taceam, eam recte disposuisse. Hanc dispositionem propono: cap. 1: Introductio. Auctor consilium aperit veram dei praeceptorum (V. T.) cognitionem cum lectoribus communicandi. cap. 2—4 brevem dat rerum praeteritarum (veteris foederis c. 2—3) et instantium (novi foederis c. 4) verae cognitionis conspectum, ut intellegant lectores, quae sit natura utriusque foederis, quae ratio inter utrumque intercedat, qualis sit status populi Iudaeorum, quanta sit possessio novi populi, qua denique ratione Christianis vivendum sit. Apparet, omnia posita esse in Veteris Testamenti verbis recte intellegendis; itaque auctor cap. 5—17 id egit, ut ex interpretatione V. T. (*τῶν παρεληλυθότων*) sententiam cap. 2—4 prolatam, vetus testamentum Christianorum esse, populum vero Iudaeorum nunquam in foedere cum deo fuisse, sed verba modo librorum V. T. sibi arripuisse et in malam explicasse partem perductos a diabolo, tum vetus foedus spiritualiter percipiendum typum esse novi, institutiones igitur Iudaeorum minime Christianis observandas esse, plenissime probaret; ita quidem, ut c. 5—8 ostenderet, mortem Christi a prophetis praemonstratam et in ritibus praefiguratam esse, c. 9—10 indicaret, qua ratione praecepta V. T. accipienda essent, c. 11—12 demonstraret, sacramenta novi foederis iam in V. T. latere, c. 13—14 summam argumentationis comprehenderet, c. 15—16 cultus utriusque populi diversam naturam diiudicaret. Itaque re vera in argumentationibus c. 5—17 fere nil nisi *τὰ παρεληλυθότα* exposuit, quamquam, cum praeteritis instantia praenotarentur, hic illic *τῶν ἐνεστώτων γνώσει* aperiendae supersedere non potuit.

Hilgenfeldius hanc proposuit dispositionem: *Gruss und Eingang. Der Verfasser will das Christenthum als das selbstgenugsame* (?), *alleinige göttliche Bündniss im Verhältniss zum Judenthum seinen Lesern darlegen* (c. 1). *I. Th.: Nachweisung der Selbstgenugsamkeit des christlichen Glaubens durch das Zeugniss der ATlichen Prophetie* (c. 2-4). *II. Thl.: Die völlig selbständige Stellung des Christenthums zum Judenthum hängt mit der Bedeutung und dem Zweck des Erlösungstodes Christi zusammen. Nachweis dafür aus dem A. T.* (c. 5—8). *III. Th.: Andere christliche Wahrheiten werden aus der Schrift*

His γνώσεως speciminibus adiuncta est paraenetica pars de via lucis et tenebrarum (c. 18—21).

§ 5.

Epistulam Barnabae ab interpolatore corruptam esse iam *Is. Vossius*[1] suspicatus est; nostra aetate non sine iudicii acumine primus *D. Schenkelius*[2] ostendere studuit, ex genuinis itemque interpolatis elementis epistulam coaluisse: genuinam partem ab ipso apostolo Barnaba scriptam esse,[3] quam Therapeuta quidam adauxisset capp. 7—12 et 15—21 adiectis. Schenkelii sententiam ab *Hefelio*[4] et *Hilgenfeldio*[5] refutatam nuperrime *C. Heydeckius*[6] subtiliore argumentatione neque mediocri sagacitate vindicare conatus est. Heydeckius non negavit, merito contradictum esse cum rationi qua Schenkelius spurias partes a genuina epistulae parte separandas censuisset tum ipsi etiam argumentationi, qua suam sententiam stabilire conatus esset, at persuasum habet, Schenkelianam sententiam de epistula interpolata non posse profligari. Itaque nova instituta disquisitione hic novus criticus probare studet, epistulae capita 1—3. 13—16 (exceptis c. 15 vv. 8—9, c. 16 vv. 3—4), c. 4 (exceptis vv. 6—9[a]) 17—21 genuinam apostoli Barnabae epistulam continere, scriptam vero esse ad Christianos e Iudaeis circa an. 70 vel 71,

---

dargethan; das neue Gesetz des Christenthums wird unter der Hülle des alten Gesetzes nachgewiesen (c. 9—12). *IV. Th.: Nach solchen Erörterungen wird die Frage entschieden, ob die christliche oder die jüdische Gemeinde die Inhaberin des göttlichen Bündnisses, das Erbvolk Gottes sei* (c. 13—16). *Paränetischer Anhang* (c. 18—21). Cf. Barn. ep. edit. II p. XXXI sq. Muellerus ita epistulam disposuit: *Zweck: Bekämpfung der judenchristlichen Forderungen. Thema: Der alte Bund buchstäblich verstanden, ist nicht giltig, geistig verstanden aber ein Vorbild auf den neuen, an den die Christen allein sich zu halten haben. Gruss. Einleitung* (c. 1). *I. Th.: Die alten Cultushandlungen haben keine Giltigkeit, sondern allein der durch Christi Leiden und Sieg erworbene neue Bund* (c. 2—6). *II. Th.: Der alte Bund bildet jedoch den neuen vor durch Typen in Cultus und Geschichte* (c. 7—16). *Anhang. Von den beiden Wegen* (c. 17—21).

1. Ep. gen. S. Ignat. Mart. etc. Amst. 1646 p. 317. Vossium secutus est *Clericus* hist. eccl. p. 474.

2. *Theol. Stud. u. Krit.* 1837 II p. 652 sq.

3. i. e. capp. 1—6 et 13—14.

4. *Tüb. Theol. Quartalschr.* 1839 I p. 60 sq. *Sendschreiben.* 1840 p. 196 sq. Prolegg. in ep. Barn. (Patr. App. Opp. edit. IV 1855) p. XIV sq.

5. *Apost. Vät.* 1853 p. 30 sq.

6. Dissertatio, qua Barnabae epistola interpolata demonstretur. Brunsvig. 1874.

ut animi lectorum formidolosis eventibus populi Iudaici excitati et territi laetiores redderentur eo quod ex voluntate dei constitutum fuisset, ut religio Iudaica nunc abrogaretur religione Christiana; itaque auctorem genuinae ep. partis lectoribus cum populo Iudaico intime copulatis de veritate religionis Christianae persuadere voluisse[7]; at capp. 5—12 (cum nonnullis vv. c. 4. 15. 16) interiecta esse circ. an. 119—121 ab interpolatore Ethnico-Christiano, qui Iudaeis et Iudaizantibus infestissimus adversarios observationem institutorum Iudaicorum omnibus Christianis necessariam postulantes oppugnare voluisset, demonstrans, instituta Iudaica ne ullius quidem unquam veritatis fuisse, nec aliam vim habuisse, nisi quibus Christus eiusque regnum typice praemonstrarentur, itidemque populum Iudaicum nunquam in foedere fuisse apud deum, quippe qui testamentum a deo Moysi datum eodem illo die in perpetuum amisissent; interpolatorem vero sua genuinis admiscentem verae epistulae argumentum et finem non solum perturbasse et obscurasse, sed etiam mira calliditate illa in suum convertisse usum. Heydeckio bene responderunt *Lipsius, Hilgenfeldius, Overbeckius, Weizsaecker.*[8] Lipsius iure monuit, etiam c. 9, 4 obviam venire καταργεῖν illud. ab altera parte c. 14, 1. 4 disertis verbis auctor dixit, deum quidem testamentum dedisse tempore Moysis, populum vero Iudaicum iam tum illud perdidisse; errat igitur Heydeckius opinans, discrimen esse inter 14, 1—5 et 4, 6—8. Abraamus c. 13, 7 πατὴρ ἐθνῶν nominatur: nulla igitur dubitatio relicta est, quin auctor Christianos e gentilibus illic tamquam veros respexerit heredes. Tum, si Heydeckius rectum invenisset contendens, genuinae partis epistulae scriptorem nullos impugnasse errores, quis explicuerit c. 3, 6? Neque cuiquam persuadebit Heydeckius c. 16, 1. 2 ab Christiano circumciso scriptum esse. Denique critico assentientium esset concedere, interpolatorem consulto stili auctoris proprietatem esse imitatum (cf. Heyd. l. c. p. 40); namque ut de vilioribus (cf. 5, 2

---

7. Cf. p. 17 sq. p. 19: ‚*Non errores quidam* ad scribendam epistulam eum (i. e. scriptorem genuinae ep.) moverunt, sed *quaedam calamitates.*' p. 18: ‚Itaque demonstrare conabimur, scriptorem Iudaeo-Christianum genuinae partis epistulae a partibus Iudaeo-Christianorum disputantem hoc argumento lectores Iudaeo-Christianos voluisse docere, religiones iudaicas ab ipsis quoque administratas nova domini Iesu Christi lege abrogatas esse (*καταργεῖν*) — ex qua significatione: ‚abrogationis' iam patet, eas *ex eius iudicio valuisse usque ad Christi tempora.*'

8. In: *Jenaer Lit.-Zeitung.* 1875 Nr. 28 [454] p. 491 sq. Cf. Hilgenfeld, *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1875 p. 598 sq. Ep. Barn. edit. II. p. XIX sq. p. XXX sq. Overbeck, *Theol. Lit.-Ztung* 1876 nr. 13 p. 337. Weizsaecker, *Theol. Lit.-Ztung.* 1877 nr. 8 p. 210 sq.

cum 2, 9) hic taceamus, ἡμεῖς — ἐκεῖνοι illud in omnibus epist. partibus invenitur. Alia praeterea argumenta apud Lipsium[9] invenies. Itaque mihi quidem videtur tantum abesse, ut Heydeckius epistulam interpolatam esse demonstraverit, ut ipsae viri sagacis argumentationes integritatem epistulae evicerint.

Fuerunt vero, qui integritatem capp. 1—17 non infestantes contenderent, capp. 18—21 posteriore tempore ab altero quodam scriptore adiecta esse. Ita iudicaverunt *Stephanus Le Moyne*[10] et alii. His nituntur argumentis: 1) Consilium in capp. 18—21 conspicuum aliud esse atque illud, quod auctor capp. 1—17 sibi proposuerit. 2) Stilum utriusque partis diversum esse. 3) Partem priorem terminatam esse iusta conclusione. 4) Capp. 18—21 in vetere Latina translatione desiderari. Quos scrupulos e medio sustulerunt *Muellerus*[11] et *Heydeckius*[12] demonstrantes vestigia necessitudinis utriusque partis minime frustra quaeri. Re vera pars posterior non solum nexu verborum sed etiam contextu sententiarum cum priore iuncta est.[13] Accedit, quod c. 18, 1 scriptum invenimus: μεταβῶμεν δὲ καὶ ἐπὶ ἑτέραν γνῶσιν καὶ διδαχήν i. e. ab argumentationibus partis

---

9. Sed viro doctissimo adstipulari non possum dicenti: *Was die Hauptfragen nach dem Ursprunge und der Abfassungszeit des Briefes betrifft, so gebührt dem Verf. jedenfalls das Verdienst, sie vielfach in ein neues Licht gestellt und dadurch zu weiterer Forschung angeregt zu haben.* Concedo, Heydeckium non sine prudentia varias ac diversas criticorum sententias ad propriam opinionem stabiliendam adhibuisse et in unum redegisse corpus, sed nova, quibus fruamur, non attulit. Accedit, quod auctor in dissertatione nullam prodidit cognitionem rationis, quae inter Christianos e circumcisione et e gentilibus ann. 70—140 intercesserit. itaque occurrunt multae viles argumentationes, cf. e. c. p. 25, ubi Heydecke ex ‚ἡμῖν‘ illo c. 2, 4. 5 conclusit, auctorem et lectores olim in numero Iudaeorum fuisse; p. 44, ubi invenies, ‚interpolatorem Ethnico-Christianum non solum *religionem* Iudaicam, sed etiam [sic] *populum* Iudaicum impugnasse‘; p. 45 ad c 9, 7. 8 legimus: ‚rerum Iudaicarum (interpolator) tam imperitus fuisse videtur, ut nesciam, nonne crediderit, Abrahamum *Graece* locutum esse‘. p. 67 sq. etc. Taceo de methodo, quam adhibuit auctor, taceo de discriminibus, quae ex Heydeckii iudicio inter scripta aetatis apostolicae et opera priore dimidio saeculi II p. Chr. composita regnaverint. Dissertationem vero Heydeckii perlegentem non fugiet, auctorem illas epistulae partes, quae etiam nunc theologis placent, ipsi Barnabae, quae displicent, interpolatori adscripsisse. Observatio sane minus apta, qua nobis persuadeat scriptor.

10. L. c. II p. 929.

11. L. c. p. 344—347. Muellerus consilii necessitudinem modo inter capp. 1—17 et 21 vidit; inter capp. 1—17 et 18-20 nullam detegere potuit convenientiam; negare vero noluit, ab eodem auctore etiam haec scripta esse.

12. L. c. p. 12 sq.

13. Cf. notas ad capp. 18—21.

didacticae ad exhortationes, qua ratione suam quisque vitam instituat. Quis igitur mirabitur, quod in altera ep. parte novae rationes novaque praecepta proponuntur? Itaque nimis caute iudicasse mihi videtur Muellerus opinans, auctorem epistulam primum sine quattuor illis capitibus edidisse, quae tum posteriore tempore ipse adiunxerit[14]; namque auctoritas Latini interpretis, quem ex opinione epistulam correxisse constat, nihil valet,[15] praesertim cum veteres testes partem paraeneticam tueantur.[16] At vero ipse interpres Latinus capp. 18—21 testis est; legit enim ille procul dubio in fine cap. 17 verba ταῦτα μὲν οὕτως (‚haec autem sic sunt'); verbis autem ταῦτα μὲν οὕτως respondent ea quae initio cap. 18 exstant: Μεταβῶμεν δὲ καὶ ἐπὶ ἑτέραν γνῶσιν.[17] Censendum igitur, epistulam, qualem nunc habemus, integram esse.

Quod Hilgenfeldius[18] coniecit, in cap. 4 vv. 1—5 una cum verbis συνιέναι οὖν ὀφείλετε (v. 6) transponenda esse post verba γράφειν ἐσπούδασα, περίψημα ὑμῶν (v. 9), nobis non persuasit.

§ 6.

Epistulae auctor, ubi ad V. T. effata provocat, LXX sequitur,[1] sed hic illic lectiones textui Hebraico conformatas offerre videtur.[2] Certum est, tum temporis apud Graecos bibliorum codices e textu Hebr. correctos exstitisse.[3] Invenies vero in ep. Barn. locos, ubi auctor

---

14. L. c. p. 347: *Die Sache bei unserm Briefe wäre nun so zu denken, dass der Verfasser zuerst ein Exemplar ohne die vier Capitel absandte, welches in das Abendland kam, und aus welchem die lat. Uebersetzung floss. Nachher müsste dann unser Verfasser noch die Abhandlung über die beiden Wege, die er bei einer andern Gelegenheit in einer andern Stimmung und zu einem andern Zwecke aufgesetzt hatte, beigefügt haben* (c. 18—20), *die er, um den brieflichen Character zu bewahren, noch mit einem Schlusscapitel begleitete.*

15. Conicias, interpretem hanc ob rem postrema illa capita non transtulisse, quia argumentum eorum lectoribus satis iam notum videbatur.

16. Origen., Constitutt. App., Iudic. Petri. Codd. G. et C. Hieronymus.

17. Ita sese rem habere primus animadvertit Rendall (ap. Cunningh. ad h. l.).

18. Cf. Barn. ep. p. XIX sq.

1. Cf. index locorum V. T. Cf. Hefele, *Sendschreiben* p. 215 sq. Hilgenfeld, *App. VV.* p. 46 sq. Barn. ep. edit. II p. XXXVII. Riggenbach, *Prgr.* 1873 p. 34 sq. Io. Delitzsch, De inspiratione S. S. etc. 1872 p. 31.

2. Cf. 2, 5. 6, 2. 4. 9, 3. 11, 2. 12, 11. 15, 3. Hilgenfeldio (l. c. p. XXXII) concedo, hanc observationem certam non esse.

3. Cf. Mueller, l. c. p. 76 sq. Credner, *Beiträge u. s. w.* II p. 7 sq. p. 317 sq. (de Iustino). Fränkel, *Vorstudien u. s. w.* p. 59 sq. Bleek, *Einleit. i. d. Hebrbr.* p. 369 sq. Boehlii (*Forschungen nach einer Volksbibel.* 1873 p. 168 sq.) con-

textum V. T. excepisse videtur a Christianis interpolatum.[4] Omnino e memoria nonnulla adlegavit, alia sibi composuit secundum opinionem vel composita repetivit.[5] Profecto operae pretium esset, si quis susciperet in ea quae Barnabas et Iustinus tamquam e Vetere Testam. desumpta laudaverunt diligenter inquirere. Christiani homines saeculo secundo textum V. T. multis locis ex libidine correxisse videntur. Praeterea Iesu Siracidae, Henochi, Esdrae prophetae aliorumque scriptorum libros, quos nunc desideramus, Barnabas usurpavit.[6] Disceptari potest, an illa, quibus scriptor tamquam e sacris libris repetitis c. 7, 3 sq. et c. 8 innititur, e Veteris Testamenti exemplo hausta sint. Haud vero absimile videtur, talia primum ad marginem sacri codicis posita postmodo in ipsum irrepsisse textum.[7] V. T. citandi formulas a Barnaba usurpatas p. 7 sq. collegi.

---

iecturam, textum V. T., quem Apostoli et Patres adhibuerint, Graecam translationem interpretationis Syriacae vel Aramaicae textui LXX conformatae fuisse, nemo sanae mentis accipiet.

4. Cf. 8, 5 (Ps. 96, 10: ἐπὶ ξύλου); similia apud permultos patres. minime recte Muellerus (p. 213 sq.): *Justin behauptet, die Juden hätten diese Worte aus ihren Exemplaren ausgemerzt. . . . Diese Beschuldigung klingt nicht unwahrscheinlich.* Vera apud Crednerum l. c. p. 129. Cf. 5, 13. 14. 6, 1. 16. 9, 2. 3. 11, 2. 3. 12, 2. 9. 11. 15, 1. 2. 6.

5. Cf. 4, 3—5. 6, 2. 3. 7, 3. 4. 6. 7. c. 8. 9, 1. 2. 3. 5. 8. 10, 1. 11, 2. 3. 4. 6. 12, 2. 4. 9. 13, 5. 14, 2. 15, 1. 2. 6. 16, 3. 5, 12 [ex Matth.?]. Cf. Hefele, *Sendschreiben* p. 240—242.

6. Cf. 2, 10. 4, 3. 6, 13. 11, 9. 10. 11. 12, 1. 16, 5. 6. 19, 9. Sine ullo iure Heydeckius (p. 69 sq.): ‚Epistolae auctor, ut Novi Testamenti scriptores, libris apocryphis neglectis ex solis Veteris Testamenti libris canonicis argumentatus est, eorumque textum, quamquam in aliquot locis ratione a LXX diversa legit, semper (!) integrum reddidit. . . . Haec auctoritas in interpolata epistolae parte sacris Iudaeorum scriptis non tributa est, quae eadem et in scriptis saec. sec. non adhibita (?) invenitur. Prout enim ei convenit, scriptor modo eorum textum mutavit; etc.‘ Recte Lipsius (*Jenaer Lit.-Ztg.* 1875 p. 493): *Der Gebrauch des A. T. ist ebenfalls in beiden Theilen des Briefes wesentlich derselbe: beide mal wird LXX nach Bedürfniss ziemlich frei benutzt.* Hilgenfeldius opinatur, Barnabam scripta Pseudo-Aristeae legisse (N. T. fasc. II edit. II p. 99 sq.). Sed vestigia incerta sunt.

7. Cf. Hefele, l. c. p. 67 sq. p. 224. Braunsberger, l. c. p. 253 sq. Guedemann, *Religionsgesch. Stud.* 1876 p. 99 sq. Krueger, *Theol. Quartalschr.* 1852 p. 615 sq. Funk, l. c. Mueller, l. c. etc. etc. Eusebius, ubi talia invenit, fontem nominavit Ἰουδαϊκὴν ἄγραφον παράδοσιν, cf. h. e. IV, 22, 7. III, 39, 8. 11; sed dubito num recte ἄγραφον appellaverit traditionem. — Barnabae, Iustini, aliorumque convenientiam in iisdem V. T. locis allegatis conspicuam considerans iudicabis, a Christianis priscae ecclesiae certam V. T. usus rationem tacito consensu sancitam esse. Haud sine iure igitur Crednerus (*Beiträge* II p. 320 sq.) titulum ‚*Alttestamentliches Urevangelium der ältesten Kirche*‘ pro-

Certum est, Barnabam etiam libros N. T. inspexisse:[8] namque eum Pauli epistulas legisse effici potest cum e nonnullis locis ep. cum Pauli epp. comparatis, tum ex theologiae scriptoris genere atque indole.[9] Notitia historiae evangelicae secundum relationem synopticam auctorem non deficit;[10] sed iure quaeritur, utrum priora tria evangelia canonica vel unum ex illis cognoverit annon.[11] Confiteor, me rem non ita absolvere posse, ut omnes tollantur dubitationes; attamen verisimillimum videtur, scriptorem evangelium sec. Matthaeum adhibuisse.[12]

---

posuit. Guedemannus diligenter in rationem, quae inter V. T. et Barn. epistulam intercedat, inquirens Barnabae malignus interpres evasit.

8. Cf. index locorum N. T. huic editioni subiectus. Hefele, l. c. p. 229 sq. Hilgenfeld, *App. VV.* p. 47 sq. Ep. Barn. edit. II p. XXXVII sq. Io. Delitzsch, l. c. p. 60 sq. Cunningham, l. c. p. LXXV sq. p. LXXXV sq.

9. Cf. Heydecke l. c. p. 73 sq. Lipsius (*Bibellex.* I p. 367): *Der Barnabasbrief steht nun offenbar bereits unter dem Einfluss der paulinischen Anschauung.* Mihi quidem certum esse videtur, eum epp. ad Rom., ad Cor. II legisse; disceptari potest, an epp. ad Galat. Ephes. Coloss. Timoth. Titum. Vestigia ep. Petri I occurrunt nec minus ep. Iacobi et ep. ad Hebr.; sed affirmare nolim, scriptorem hos libros ad manum habuisse. Apoc. 1, 13 cum Barnab. 7, 9 comparari potest.

10. De hac re nulla controversia est. Cf. Hefele, l. c. p. 231 sq. Hilgf., *App. VV.* p. 48 sq.

11. Negaverunt hoc Weizsaeckerus, *Prgr.* p. 34 sq. Reussius, *Gesch.* edit. V § 234. Lipsius, *Bibellex.* I p. 371. *Jen. Lit.-Ztg.* 1874 Nr. 17 et alii, cf. *Supernatural Religion* Vol. I p. 237—261. Hilgenfeldius (*App. VV.* p. 48 sq.) certum iudicium ferre ausus non est. Weizs. antiquiorem nostro Mt. evangelio scripturam respici voluit.

12. Hilgenfeld, Nov. Testam. extr. can. fasc. II edit. I p. 69 [Prolegg. p. XII]. Koestlin, *Synopt. Evv.* p. 121 sq. Mueller, l. c. p. 126 sq. Volkmar, *Ursprung uns. Evv.* p. 65. *Evv.* p. 172. Holtzmann, *Ztschr. f. w. Theol.* 1871 p. 346 sq. Riggenbach, *Prgr.* 1873 p. 35 sq. etc. etc. Locus c. 4, 14 procul dubio non ad scripturam apocrypham referendus (hoc moneo contra Volkmarum et Lipsium. Recte Riggenbachius l. c.: *Es war nicht gerade ein Zeichen von grosser Unbefangenheit, wenn man versucht diese Citation lieber auf IV Esra 8, 3 zurückzuführen*), cum certum sit, Barnabam evangelia synopticis cognata, ne dicam ipsum Mt. evangelium, legisse. Sed negare nolo, Overbeckium (*Theol. Lit.-Ztung.* 1876 p. 338) verum iudicium tulisse, ubi dicat: *Selbst die Thatsache als völlig sicher zugestanden, dass im Zeitalter Hadrians die Evangelien kirchliche Vorlesebücher waren, so ist damit das Auffallende des ὡς γέγραπται, unter der Voraussetzung, dass hier ein Evangeliencitat vorliegt, keineswegs beseitigt. Nicht die Autorität, die der Verf. einem Evangelium zuerkennen würde, sondern die Form, in welcher er es thut, steht in Frage. So ursprünglich wesentlich nämlich die Form der γραφή dem A. T. ist im Ansehen, in welchem es bei den ältesten Christen steht, so sehr dieser Form das Ansehen unmittelbar zukommt, so wenig ist das ursprünglich bei den Evangelien der Fall gewesen, deren Ansehen zunächst ihnen nur als Zeugnissen der von Christus gesprochenen Worte galt und von diesen Worten*

Keimius aliquando,[13] cui adstipulatus est *Wittichen*,[14] contendit, Barnabam legisse ev. Ioannis; tum *Holtzmannus*[15] perdocta disquisitione huic quaestioni satisfecit. Negari non potest, nonnulla in ep. obviam venire, quae aliquam exhibeant necessitudinem cum ev. Ioann.,[16] sed non sufficiunt, quibus usus ev. probari possit. Sin vero ii rectius iudicasse videntur, qui ev. usum negaverunt,[17] maiore cura in locos ep. Barnab. cum ev. Ioann. cognatos inquirendum est, quippe qui aliquam lucem origini ev. Ioann. nec minus theologiae generi detegendo atque explicando adferre possint.

§ 7.

Tempus, quo scripta sit epistula, accurate definiri non potest:[1] post eversionem templi Hierosolymitani eam exaratam esse, e. ll. 4,

---

auf sie überging (Cf. *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1872 p. 306 sq.). Papias: *λόγια κυριακά.* Hegesippus: *ὡς ὁ νόμος κηρύσσει καὶ οἱ προφῆται καὶ ὁ κύριος. — τῶν τε θείων γραφῶν καὶ τοῦ κυρίου λέγοντος.* Polyc. ad Philipp. 6, 2: *καθὼς αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ οἱ εὐαγγελισάμενοι ἡμᾶς ἀπόστολοι.* I Clem. 13, 2. 46, 8. Dionysius Cor.: *αἱ κυριακαὶ γραφαί.* Sed iam in ep. II Clementis c. 3, 2 effatum Iesu allegatur his verbis: *καὶ ἑτέρα δὲ γραφὴ λέγει* (cf. not. ad h. l., *Zeitschr. f. KG.* T. I 1877 p. 358 p. 361 sq.); itaque sumendum, iam Hadriani tempore interdum collectiones effatorum Iesu (evangelia), quae in conventibus publicis praelegebantur, una cum libris V. T., tamquam *γραφάς* citatas esse. — Tum moneo, ne quis e loco c. 15, 8 audacius (cf. Lipsius l. c. Reuss l. c.) concludat, fieri non posse, quin auctor historiam synopticam hic neglexerit (cf. quae adnotavi ad h. l.). Wieselerus (*Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1870 p. 603 sq.), Muellerus (l. c. p. 313 sq.), Riggenbachius (p. 36 sq.) interpretatione harmonistica textum corrigere frustra laboraverunt. Ll. 5, 12. 19, 2, quibus innixi nonnulli affirmaverunt, auctorem Mt. evangelium non legisse, nihil probant. At vero hoc iure quaerendum est, cur scriptor in cap. 4 sermonum dominicorum (Mt. 24—25) prorsus incuriosus fuerit. Utrum evangelium apocryphum adhibuerit annon, vix decerni potest; vestigia desunt, cf. Lipsius, *Jen. Lit.-Ztung.* 1874. Nr. 17.

13. *Gesch. Jesu v. Nazara* I p. 141 sq. Optime meritus est Keimius, quod hanc quaestionem denuo movit.

14. *Der gesch. Charakter d. Ev. Joh.* p. 103 sq.

15. *Barnabas u. Joh.* in: *Zeitschr. f. w. Theol.* 1871 III p. 336 sq.

16. Cf. index h. edit.

17. Muellerus, l. c. p. 281. Scholten, *Aelteste Zeugnisse* p. 7 sq. Lipsius, l. c. p. 371. Riggenbach, *Zeugnisse* p. 89 sq. 99. *Prgr.* 1873 p. 37. Luthardt, *Ursprung* p. 75 sq. *Supernatural Relig.* Vol. II p. 251 sq. Keimius et Wittichen ipsi sententiam priorem nunc retractaverunt (*Gesch. Jesu v. Nazara* T. II p. 550. *Gesch. Jesu* 1873 p. 41). — Volkmari (*Prgr.* 1864 p. 20. *Evv.* p. 143) et Holtzmanni (l. c. p. 341) scrupulos de loco c. 5, 13 sustulerunt Riggenbachius (*Zeugnisse* p. 90. *Prgr.* p. 37) et Muellerus (l. c. p. 151).

1. Cf. Donaldsonii (*The apostolical Fathers* 1874 p. 267 sq.) circumspectum iudicium (p. 273).

14. 16, 1 sq. apparet; ab altera parte verisimillimum est, epistulam prius quam circ. ann. 130—140 confectam esse, cum auctor controversias cum gnosticis ethnico-christianis habitas nusquam respexerit.[2] Tum recte monuit Hefele,[3] post annum 137, secundo bello Iudaico finito, nullum amplius *Iudaistarum* periculum adfuisse,[4] accedere autem, quod ex c. 16 pateat, Aeliam Capitolinam nondum ab Hadriano fuisse exstructam. Itaque intra ann. 71—132 epistulam delegamus. Suspicandum vero, eam ultimis huius spatii lustris compositam esse, quia infestissima populi et religionis Iudaeorum oppugnatio et theologiae genus ab auctore propositum melius ad virum serioris temporis quadrat.[5] Ita iudicaverunt Tentzelius, Steph. Le Moyne, Baurius, Donaldsonius, Guedemannus, Hausrathius, Hefele, Hase, Keimius, Koestlinus, Lipsius, Muellerus, Schuererus, Tischendorfius, Volkmarus, Zahnius, Zellerus, Heydeckius[6] etc. etc. primam *Hadriani* imperatoris aetatem respicientes. At Hilgenfeldius, Ewaldius, Pfleidererus epistulam ad *Nervae*, Wieselerus, Riggenbachius, Skwor-

---

2. Valde erraverunt Walchius (Biblioth. p. 594), Hefele (*Sendschreiben* p. 138. p. 182 sq. p. 249), Muellerus (l. c. p. 11. p. 128) capp. 5 et 6 innisi opinantes, auctorem homines *docetismum* vindicantes impugnasse. Perbene Weizsaeckerus (l. c. p. 15 sq.): *In der Darlegung über die Person Christi in c. 5 ist die Hauptsache nicht die Erscheinung Christi im Fleisch, sondern sein Todesleiden. Hiebei kommt allerdings auch die Erscheinung ἐν σαρκί zur Erörterung, aber nicht nach ihrer Realität, sondern nach ihrer Nothwendigkeit.* Cf. Lipsius (l. c. p. 368: *Eher könnte man umgekehrt beim Verfasser selbst doketische Ansätze finden wollen*). Hilgf. (*App. V V.* p. 37). Zahnius (*Ignatius v. Ant.* p. 397 sq.: *Seine Erscheinung im Fleisch wird gerechtfertigt gegenüber einer Verkennung der darin liegenden Herablassung des Sohnes Gottes... Wenn also hier ein häretischer Gegensatz obwaltet, so ist es gerade nicht Doketismus, sondern eher eine gemein-ebionitische Meinung*). Heydeckius (l. c. p. 34 sq.: ,apparet, interpolatorem voluisse adversarios oppugnare eos, qui in morte Christi offendentes eius divinitatem negarent et hanc suam infitiationem defenderent contendendo, eum filium esse Davidis').

3. PP. App. Opp. Prolegg. p. XIV.

4. In factionem illam, quae ipsius monumentum homilias et recognitiones Pseudo-Clementis nobis reliquit, viri ecclesiastici nunquam arma verterunt. Clemens Alex. sane librum composuit cum titulo *κανὼν ἐκκλησιαστικὸς ἢ πρὸς τοὺς Ἰουδαΐζοντας* (Euseb. h. e. VI, 13, 3) et Serapionis episc. Antioch. (c. ann. 200) liber Eusebii tempore (VI, 12, 1) exstabat *πρὸς Δομνῖνον ἐκπεπτωκότα τινὰ παρὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν ἀπὸ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἐθελοθρησκείαν*, sed haec scripta non magis huc referenda sunt quam libri de pasch. celebr. vel Dialogi Iustini cum Tryphone, Iasonis cum Papisco vel Tertulliani adv. Iudaeos libellus.

5. Cf. Hefele, *Sendschreiben* p. 176 sq. Heydecke l. c. p. 72.

6. Heydeckius ponit, interpolatorem circa Hadriani tempus scripsisse (p. 65 sq.).

zowius, Funkius (?) ad *Domitiani*, Weizsaeckerus ad *Vespasiani* tempus referre volunt. Interpretes in constituendo tempore dissidentes ad duos potissimum locos provocaverunt: c. 4, 4—5 et c. 16, 3—5, quorum alter (16, 3—5) nostrae favere videtur sententiae, alter (4, 4—5) ansam tempus accuratius constituendi praebet nullam.

Hoc quidem apertissimum est, auctorem Dan. 7, 24. 7, 7 sq. allegasse, uti ostenderet, nunc temporis vaticinium Danielis esse impletum;[7] attamen frustra laborabis in quaestione, cuius imperatoris Romani imperium auctor respexerit, solvenda; nescimus enim, quem imperatorem scriptor pro primo habuerit, itemque utrum Galbae, Othonis, Vitellii regnum neglexerit annon.[8] A priori, ut dicunt, verisimile videtur, tres imperatores aequales tria illa cornua esse, quae ὑφ' ἕν deposita sunt; sed nulla arte Vespasianus undecimus numerari potest;[9] qua coniectura explosa Lipsius (1874. p. 241 sq.) recte monuit: *Die Demüthigung von drei Königen auf einmal lässt sich, da die Beziehung des kleinen Horns auf Vespasian unzulässig ist, aus der ganzen uns bekannten Zeitgeschichte nicht erläutern.* Itaque nostrum est, missis ambagibus confiteri, in tempore confectionis ep.

---

7. Hoc etiam inde apertum, quod scriptor Danielis vaticinium ex opinione hic illic mutilavit.

8. Verisimillimum vero videtur, *parvum regem undecimum* habendum esse; cf. Lipsius, l. c. p. 373: *Bei der Deutung hat man Folgendes festzuhalten*: 1) *Der ‚kleine König' gehört nicht zu den zehn, sondern kommt nach ihnen. Auch an einen wiederkehrenden 'Cäsar' ist nicht zu denken.* 2) *Die drei grossen Hörner, welche das kleine Horn ‚zumal' demüthigt, sind in der Zehnzahl inbegriffen, wie hier und an der ersten Stelle der Artikel zeigt.* 3) *Der ‚kleine König' ist ebenso wie die Uebrigen nicht als ein noch Künftiger, sondern als ein bereits Erschienener vorgestellt.* Quae cum procul dubio vera sint, quominus tempus *Vespasiani* Weizsaeckerum sequentes respiciamus prohibemur (Weizs. l. c. p. 29 sq.: Caesar — Nero = 1—6. Galba, Otho, Vitell. = 7—9. Vespas. = 10; cf. Ewald, *Gesch. d. Volkes Israel* edit. I 1859. Heydecke p. 52 sq., qui sine ullo iure supponit, auctorem Vespasianum pro antichristo habuisse. Mueller l. c. p. 105 sq.). Etiam Volkmari computatio (Monum. vetust. p. 11 sq. *Ursprung der Evv.* p. 143 sq.: August. — Nero = 1—5. Galba, Otho = 6—7. Vespas. — Domitian. = 8—10. Nerva — Hadr. = 11—13. parvus rex = 14 = exspectandus Nero vel Domitianus rediens) consistere non potest, nec minus coniectura Lipsii, quam nuperrime (*Jen. Lit.-Zeitung* 1874. N. 17 p. 241 sq.) caute viris doctis proposuit (*Wenn aber Vermuthungen unabweislich, so könnte man die 10 Könige von Augustus bis Trajan* [Galba, Othone, Vitellio neglectis] *zählen, das kleine Horn also auf Hadrian beziehen und bei den drei gedemüthigten Königen etwa an drei Kronprätendenten denken*); sed Lipsius ipse nos docuit (cf. quae supra transscripsimus), tria magna cornua numero decem cornuum contineri.

9. Cf. not. 8.

Barnabae definiendo loci c. 4, 4—5 usu esse supersedendum.[10] Transeamus igitur ad alterum locum (c. 16, 3—4) explicandum. Inter omnes constat, auctorem h. l. de *refectione* cuiusdam templi disputasse, quaeritur autem, utrum templum Hierosolymitanum hic respexerit annon. quod negaverunt negantque multi interpretes[11] misere locum illum vexantes; affirmant enim, quae vv. 3 et 4 leguntur imagine dicta esse de aedificatione ecclesiae Christianae per Christianos e Iudaeis et Gentilibus. At vero totius capituli nexum diligenter perlustrantem certo non fugiet, auctorem a versu primo usque ad versum quintum de uno atque eodem templo agere,[12] ita ut nulla relicta sit dubitatio, eum etiam in vv. 3 et 4 templi Hierosolymitani refectionem spectare.[13] Itaque ii verum tuentur, qui persuasum habent,

---

10. Has computationes dederunt viri docti, nullo vitio laborantes, nisi hoc uno, quod τρεῖς ἐφ' ἕν illud inexplicatum remansit: Hilgenfeldius (Nov. Test. fasc. II p. 65. *Zeitschr. f. wiss. Theol.* 1870 p. 115 sq. vv. 11., cui adstipulati sunt Ewaldius, *Gött. Gelehrt. Anz.* 1869 p. 1985 sq. Pfleidererus, *Paulinismus* p. 390 sq. Riggenbachius, *Zeugnisse* 1866 p. 86): Augustus — Nero = 1—5. Galba, Otho = 6—7. Vespas. — Domit. = 8—10. Nerva = 11. Lipsius (*Bibellex.* I p. 373): Caesar — Nero = 1—6. Galba — Vitell. = 7. Vespas. — Domit. = 8—10. Nerva = 11. Nitzschius (*Dogmengesch.* p. 103) Lipsium secutus est neglectis Othone et Vitellio. Wieselerus (*Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1870 IV p. 603 sq.) et Riggenbachius (*Progr.* 1873 p. 38 sq.): August. — Nero = 1—5. Galba — Vitellius = 6—8. Vespasianus, Titus = 9—10. Domitianus = 11. Haec computatio assensu dignior videtur ceteris; sed Wieselerus minime probavit, Domitianum Vitellium et Vespasianum deposuisse. Skworzow (*Patrologische Untersuchungen* 1875 p. 3 sq.) et ipse Domitianum respiciens, τρία τῶν μεγάλων κεράτων pro tribus nationibus habet, quibus devictis Domitianus (Britannicus, Dacicus, Germanicus) gloriatus esse dicitur. — Quid Keimius *Gesch. Jesu v. Naz.* I p. 143 n. 2 sibi voluerit, non intellego. — Denique moneo, Muellerum aliosque, quamquam c. 4, 4 sq. ad Nervae referri volunt imperium, nihilo secius cum Volkmaro facere in constituendo confectionis ep. tempore. Quam rem Heydeckius perbene in suum usum convertit (cf. p. 52—67).

11. Cf. Menardus, Hefele (PP. App. p. 42 sq. *Sendschreiben* p. 115. 141), Hilgenfeldius (*App. VV.* p. 28 sq. *Ztschr. f. w. Theol.* 1858 p. 285. 1870 p. 116 sq. Barnab. ep. edit. II p. XXXV sq.), Wieselerus (*Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1870 p. 612 sq.), Riggenbachius (*Progr.* p. 41—45), Lightfootius (*Academy 26. Jul. 1876*).

12. Cf. v. 3: *ἰδοὺ οἱ καθελόντες τὸν ναὸν τοῦτον, αὐτοὶ* (scil. Iudaei) *αὐτὸν* (scil. τὸν ναὸν τοῦτον i. e. Hierosolymitanum) *οἰκοδομήσουσιν.*

13. Imprimis Muellerus (l. c. p. 335) Hilgenfeldii aliorumque sententiam revicit (cf. Lipsius, *Bibellex.* I p. 372. Weizsaecker, *Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1871. p. 570. Heydecke, l. c. p. 61 sq.): 1) *Die ὑπηρέται τ. ἐχθρῶν können, insofern sie den geistigen Tempel wieder aufbauen, nicht als Diener der Heiden bezeichnet werden.* 2) *αὐτοί können wegen des vorhergehenden αὐτούς keine andern als dieselben sein, also Juden.* 3) *αὐτόν bezieht sich auf den steinernen*

vv. 3 et 4 de restitutione *templi Hierosolymitani* disputari. Novae autem exsistunt quaestiones. Weizsaeckerus[14] de templo a Serubabelo instaurato cogitat; Ewaldius opinatur, iam tempore Flaviorum et Nervae Iudaeos exspectasse, Romanorum ope templum restitutum iri, quas vanas exspectationes auctorem hic in animo habuisse;[15] Lipsius templum in loco destructi templi Iudaici ab Hadriano ad honorem Iovis aedificatum respici vult;[16] Volkmarus,[17] quem secuti sunt Muellerus,[18] Koestlinus,[19] Schuererus,[20] Hausrathius,[21] Heydeckius,[22] Baurius, Hase, Tischendorfius, Zellerus, ponit, Hadrianum circ. an. 119 precibus Iudaeorum indulgentem templum Hierosol. restituendum iussisse, cuius consilii imperatoris haud ignarum scriptorem Iudaeis exprobrare, quod templum Ethnicorum ope reaedificaretur, tamquam luculentissimum testimonium, ritus eorum eodem habendos esse loco cum cultu gentili, ipsum vero iam intellexisse, domum in loco destructi templi aedificatam non dei Iudaeorum, sed Iovis Gentilium templum fore. Weizsaeckeri et Ewaldii sententiis refutatis[23] Lipsii et Volkmari remanent interpretationes. At vero, etiamsi lectio καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται vera esset, tamen Lipsii sententia[24] consistere non posset; namque αὐτόν illud (ἀνοικοδομήσουσιν

Tempel, von dem im vorhergehenden die Rede war, dass er zerstört worden sei. 4) v. 5 *ist auch noch vom irdischen Tempel die Rede.* Haec argumenta Riggenbachius (p. 44 sq.) non redarguit.

14. *Progr.* p. 21 sq. Cf. *Theol. Lit.-Ztung.* 1876 nr. 8.

15. *Gött. Gelehrt. Anz.* 1869 Nr. 50 p. 1984 sq.; cf. *Gesch. d. Volkes Israel.* T. VII p. 158 sq.

16. *Bibellex.* I p. 371 sq.; cf. *Jen. Lit.-Zeitung* 1875 nr. 28.

17. *Tüb. Theol. Jahrbb.* 1856 p. 350 sq. et vv. ll.

18. L. c. p. 334—340.

19. *Synopt. Evv.* p. 121.

20. *Lehrb. d. NTlich. Ztgesch.* p. 355 n. 2.

21. *NTliche Ztgesch.* T. III p. 522 sq.

22. L. c. p. 60—65.

23. Contra Weizs. scripserunt Muellerus (p. 335 sq.), Riggenbachius (*Progr.* p. 42), Heydeckius (p. 61). *νῦν* illud in v. 4 (*νῦν καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ τ. ἐχθρῶν ὑπηρέται*) obstat interpretationi Weizsaeckeri. Ewaldius, ubi dicit: *Das blosse Gerücht einer solchen römischen Absicht* (scil. restituendi templum) *konnte ebensowohl von Trajan und Nerva, ja schon von Vespasian ausgehen,* neglexit, scriptorem v. 3 et 4 non famae cuidam inniti; immo nescimus, tempore Flaviorum, Nervae, Traiani talem famam ortam esse, cum ad auctoritatem Iosephi hic provocandum non sit.

24. Lipsius l. c. p. 371: *Es ist nicht von einem Bau durch die Juden und die Diener der Feinde, sondern nur von einem durch letztere die Rede. ... Wie der Prophet vorhersagt, ist der Tempel nicht blos zerstört worden, sondern wird sogar von den Feinden als Götzentempel eingerichtet.*

αὐτόν) referendum est ad ναόν v. 3 (ἰδοὺ οἱ καθελόντες τὸν ναὸν τοῦτον) i. e. ad templum Iudaeorum.[25] Suscipienda igitur est Volkmari et Muelleri interpretatio, quam refutare Hilgenfeldio, Weizsaeckero, Riggenbachio, Lipsio non contigit: καὶ αὐτοί sunt Iudaei, οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται fabri Romanorum, ναὸν ὃν ἀνοικοδομήσουσιν templum Iudaeorum. Itaque liquet, tempore, quo scripta est epistula, de restitutione templi Hierosolymitani actum esse.[26] Sunt vero vestigia, licet obscurata,[27] e quibus evinci possit, Hadrianum Iudaeis indulgentem templum reaedificandum iussisse; quod si cui incertum esse videbitur, illud velim agnoscat, ubi refici coeptum est templum, et Iudaeis et ei qui conscripsit epistulam persuasum fuisse *Iudaicum* ab Hadriano templum restitui;[28] neque enim aliter satis explicari potest, Iudaeos ipsos manum aedificando admovere: quae si ita sunt, ad illud tempus haec epistula pertinet, quo Hadriano cum Iudaeis amicitia intercederet, ut post ann. 120—125 conscripta esse nequeat.

§ 8.

Quaerendum iam est, ad quosnam epistula fuerit scripta. Sententia antiquiorum, eam ad Christianos e Iudaeis datam esse, iam obsolevit; omnes fere interpretes nunc consentiunt, locis 2, 6. 13, 6. 14, 5. 16, 7 potissimum innixi, lectores Christianos e Gentilibus

---

25. Cf. Schuerer, l. c. Riggenbach, l. c. p. 43. Heydecke p. 65. Heydeckius lectionem *καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται* excipiens iure dicit, haec verba *de ipsis Iudaeis* dicta esse: ‚*jetzt werden sie ihn auch selbst als die Diener der Feinde* (i. e. ductu hostium suorum) *wiederaufbauen.*‘ Lipsii interpretationem l. 16, 3. 4 recusantes tempus, quo scripta sit epistula, vix aliter circumscribemus. Lipsius: *Der Wiederaufbau des Tempels durch Hadrian hat zwar schon begonnen, ist aber noch nicht vollendet. Dies führt in die Zeit vor dem Barkochba-Krieg .... etwa in die Jahre 120—125.*

26. Haud parvi momenti est, auctorem v. 4 initio scripsisse ‚*γίνεται*‘, quod Muellerus male tantum ad destructionem templi referri vult.

27. Cf. Volkmar, *Das Buch Judith.* 1860 p. 131—134. Adde Orac. Sibyll. V, 10—50. XII (X), 163—175.

28. Volkmarus (*Ztschr. f. w. Theol.* 1861 II p. 116) dixit: [*Der Brief*] *ist unter Adrian geschrieben und zwar angesichts von dessen Neubau* c. 125 *u. Z., dessen endlich förmliche dedicatio an den römischen Gott, von dem Brief vorausgesehn, den Barkocheba-Krieg zum Ausbruch brachte.* Apparet, Volkmarum hic cum Lipsio facere, ita ut vix differentia inter utriusque interpretis sententiam remaneat. Sed haec, quae scripsit Volkmarus, e loco c. 16 probari non possunt. Sumendum est, et Iudaeos et auctorem et lectores de reaedificatione templi *Iudaici* cogitasse.

conversos fuisse.[1] Iure vero monuit Weizsaeckerus[2]: ***Mit einer gewissen Absichtlichkeit überträgt der Verfasser auf die Juden und ihre Sache Bezeichnungen, welche sonst dem Heidenthum zugehören;*** itaque sententiam eorum non vituperem, qui Hilgenfeldium, Muellerum, Lipsium secuti negare nolunt, etiam Christianos e Iudaeis ortos in ecclesia, ad quam data erat epistula, fuisse, etsi hanc coniecturam sine ullo damno mitti posse crediderim.[3] Quaenam illa ecclesia fuerit, nescimus;[4] hoc autem e ll. c. 1, 2—4. 8. 4, 9. 21, 9

1. Postremus Hefele (*Sendschreiben* p. 129 sq.) hanc sententiam defendit; Heydeckius (p. 18—33) eam quam genuinam ducit epistulae partem scriptam esse ad Christianos e Iudaeis conversos opinatur. Verum primus invenit Lardnerus; secuti sunt recentiores (cf. Heberle, *Stud. d. ev. Geistlichk. Würtembergs.* 1846 p. 32 sq. Hilgenfeld, *App. V V.* p. 32 sq. Ep. Barn. edit. II p. XXXIII. Lipsius, *Bibellex.* I p. 364 sq. Riggenbach, *Progr.* p. 28 sq. etc. etc.).

2. *Progr.* p. 8. Weizs. opinatur, maiorem lectorum partem natione Iudaeos fuisse: hoc certissime negandum.

3. Illud tenendum est, scriptores ecclesiasticos saec. sec. saepissime ita agere, acsi omnes Christiani e Gentilibus orti fuissent neque quisquam Iudaeorum fidei Christianae esset addictus, cf. II Clem. 2. Etiam auctor noster nusquam differentiam facit inter Christianos e Gentilibus ortos et Iudaeo-Christianos (aliter Iustin., cf. Apol. I, 53 et vv. ll.). Non errabis igitur censens, tum temporis illos numero hos iam superasse. Cf. Lipsii circumspectum iudicium l. c. p. 364 sq.: *Wir erhalten sonach das Bild einer überwiegend schon heidenchristl. Gemeinde, in welcher aber der judenchristl. Einfluss noch mächtig sich geltend macht.* Hackenschmidtio adstipulari non possum dicenti (*D. Anfänge des cathol. Kirchenbegriffs.* 1874 p. 46): *Wir können die sonst allgemein gutgeheissene Ansicht nicht billigen, als hätte der Verf. dieses Briefes judenchristliche Gegner im Auge. Es sind keine Judenchristen und sind keine ihrer Rechtfertigung allzu sichere Pauliner, sondern Heidenchristen, die dem A. T. jede Bedeutung für das Christenthum absprechen. Geht doch die ganze Argumentation des Briefes dahin, die Anstösse, welche Heidenchristen an dem A. T. nehmen konnten, hinwegzuräumen.* Argumenta, quibus Hackenschmidtius hanc coniecturam probare conatus est, futilia se praebent. Sed etiam Hilgenfeldii (l. c. p. XXXIV) aliorumque opinionem, in ep. (c. 4) Pauli asseclas acriores revocari et arceri, minime probaverim. Scriptor Iudaismi cuiusdam defensores solos castigat arcetque aliorum vel haereticorum vel schismaticorum prorsus incuriosus. Denique moneo, Guedemannum (l. c.) et finem et consilium scriptoris misere obfuscasse (cf. *Theol. Lit.-Ztung.* 1877 nr. 3).

4. Schenkelius, Hilgenfeldius (Epist. Barn. edit. I p. 64), alii epistulam ad *Alexandrinam* ecclesiam pertinere censent, Volkmarus et Lipsius ecclesiam *Romanam* respici iubent. Muellerus (p. 13): *Noch eher könnten die Leser ... in den Gemeinden von Klein-Asien zu suchen sein ... aber ein Beweis, oder auch nur eine etwas starke Wahrscheinlichkeit für irgend eine Gegend lässt sich weder mit äussern, noch mit innern Gründen beibringen.* (Cf. Riggenb. p. 28). Hoc unum scimus, epistulam primum a patribus Alexandrinis laudatam esse. E ll. c. 4. 7. 8. 16, 3. 4 et e genere theologiae nihil effici potest; namque et

equidem persuasum habeo, epistulam certo cuidam lectorum coetui destinatam fuisse.[5]

Haud magni momenti est definire, utrum auctor ex Ethnica an Iudaica stirpe fuerit, quem quidem cum certum sit doctrinae genus nationi et religioni Iudaicae infestissimum fovisse, rectius Ethnico-Christianum habeas.[6] Ubi scripserit, quis fuerit, frustra quaeras. Iam inter omnes qui non praeiudicata tenentur opinione constat, epistulam non Barnabae apostoli, comitis Pauli esse, sed ψευδεπίγραφον. Ita iudicaverunt Laudius, Menardus, Dan. Papebrochius, Tentzelius, Natalis Alexander, Remi Ceillier, Ittigius, Moshemius, recentiores. Sed non est, quod credas, ipsum auctorem nomen Barnabae sibi arripuisse. Alexandrinos hunc titulum excogitasse verisimillimum est. Inscriptionis veritatem defendere conati sunt Vossius, Dupinus, N. Nourrius, Gallandius; e recentioribus Gieselerus, Henkius (1827), Roerdamus (1828), Franckius (1840), Schneckenburgerus (1855). Taedet vero, denuo huius rei inquisitionem instituere. Sufficiat monere, traditionis vestigia ei esse deserenda, qui sibi persuaserit, epistulam ante Hadriani imperatoris aetatem scriptam non esse.

De consilio et doctrina epistulae agere, paginarum angustiis vetamur; desunt vero dissertationes, ad quas rei studiosos delegare possimus.

παράδοσις Iudaeorum (cf. Papiae libros) et methodus allegorica Alexandrinorum (cf. Wieseler l. c.) ubique in ecclesia tum temporis occurrunt.

5. Dresselius (p. IX): ‚Quod ei ab Origene (contra Cels. I, 63) datur *καθολική* epitheton, potest id vix retineri, nisi forte magnus Alexandrinorum magister etiam in hoc *πνευματικῶς* capiendus esse videatur. Eodem iure quodvis scriptum nuncupari queat ‚catholicum', quod christianae doctrinae elementis non prorsus caret.' Revera in saec. 2 et 3 epitheton ‚catholica' epistulis tributum est pervetustis eisdemque laude dignissimis, quae licet singulis datae, ecclesiae catholicae fructui essent, cf. Euseb. IV, 23, 1. V, 18, 5. Fragm. Murat. vv. 59 sq. — Muellerus (p. 12): *Eine Gruppe zusammengehöriger Gemeinden* (?) ... *mit diesen war der Verfasser nicht unbekannt.* Lipsius (p. 364): *Wir werden annehmen dürfen, dass der Verfasser eine bestimmte, ihm persönlich bekannte Gemeinde im Auge hatte; aber die vermeintlichen individuellen Beziehungen zu dem Leserkreis, die man im Eingang des Briefs hat finden wollen, sind nicht original, sondern künstliche Nachbildung verwandter Wendungen des paulinischen Römerbriefs.* Haec non dixerim.

6. Ita iudicaverunt Hilgenfeldius, Muellerus, Riggenbachius, Overbeckius (*Theol. Lit.-Ztung.* 1876 p. 338), Lipsius (de ep. Clem. ad Cor. pr. p. 133 n. 1), alii. Lipsius (l. c. p. 363. *Jen. Lit.-Ztg.* 1874 N. 17) nunc: *Der Briefsteller ist als Christ aber aus jüdischem Geschlecht geboren.* Sed argumenta, quae attulit vir doctissimus, non sufficiunt. Funkius (*Tüb. Theol. Quartalschr.* 1878 p. 146 sq.), Guedemannus (l. c.), alii coniecerunt, scriptorem fuisse natione Iudaeum, Alexandrinum.

ELENCHUS.

BARNABAE EPISTULA

GRAECE ET LATINE

ΒΑΡΝΑΒΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

I. Χαίρετε, υἱοὶ καὶ θυγατέρες, ἐν ὀνόματι κυρίου τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς, ἐν εἰρήνῃ.

2. Μεγάλων μὲν ὄντων καὶ πλουσίων τῶν τοῦ θεοῦ δικαιωμάτων εἰς ὑμᾶς, ὑπέρ τι καὶ καθ' ὑπερβολὴν ὑπερευφραίνομαι ἐπὶ τοῖς μακαρίοις καὶ ἐνδόξοις ὑμῶν πνεύμασιν· οὗ τὸ ἔμφυτον, τῆς δωρεᾶς πνευματικῆς χάριν εἰλήφατε. 3. διὸ καὶ μᾶλλον συνχαίρω ἐμαυτῷ ἐλπίζων σωθῆναι, ὅτι ἀληθῶς βλέπω ἐν ὑμῖν ἐκκεχυμένον ἀπὸ τοῦ πλουσίου τῆς ἀγάπης κυρίου πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς. οὕτω με ἐξέπληξεν ἐπὶ ὑμῶν

* *Βαρνάβα ἐπιστολή*: ita inscribunt א et C, cf L | 1. *κυρίου* c. א C: add *'Ιησοῦ Χριστοῦ* IuPe (p. 95, 4 sq. ed. Hg), cf L | 2. *ἡμᾶς* c. א C: *ὑμᾶς* L | 3. *μὲν ὄντων* (C L): maluit *μενόντων* Hg[2] | 4. *ὑμᾶς* c. א L: *ἡμᾶς* C | *ὑπέρ τι*: coniecit *ὑπερλίαν* Hg[1] | *ὑπερβολὴν* c א: *ὑπεροχὴν* C | 5. *ὑμῶν* c. א L: *ἡμῶν* C | *οὗ τὸ* (Vm) c. א C: edideram *οὕτως* (post Hg) coll. L | *τῆς* c. א: om C | 6. *συνχαίρω* (cf Win § 5, 4 p. 48) c. א: *συγχαίρω* C | 8. *ἀγάπης* c. א: *πηγῆς* C, cf L

I, 1. Epistulae introitum imitatus est auctor libri ‚Iudicium Petri' (Hilgf. Nov. Test. ext. can. rec. fasc. IV p. 95). — *υἱοὶ κ. θυγ.*] scil. filii et filiae spirituales auctoris; cf. I Cor. 4, 15. 17. Gal. 4, 19 (ita Dress. Hilgf.; Volkmarus *dei* filios vult intellegi). — *κυρίου*] i. e. *Χριστοῦ* (ita ubique fere in epist.; sed vide 4, 8. 6, 12. 14, 3 etc.). Magni momenti est, auctorem dominum nullo alio nomine hic nominasse nisi ‚*ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς*.' Omnino in ep. haud pauca deprehendes vestigia, ubi scriptor, a Paulo apostolo et librorum N. T. auctoribus in multis rebus quam maxime alienus, tamen sententias Paulinis cognatas repetivit, quas in omnibus saeculi secundi hominum Christianorum libris frustra quaeres. — *ἐν εἰρήνῃ*] ad *χαίρετε* referendum.

2. Cf. II Pet. 1, 3. Vox *δικαίωμα* saepius (cf. 2, 1. 4, 11. 10, 11. 16, 9. 21, 1. 5) in epist. invenitur, ubique significationem habens ‚statutum [decretum] rectum quod spectat salutem hominum' (חֹק, מִשְׁפָּט, cf. Lc. 1, 6. Rom. 1, 32. 5, 16. Apoc. 15, 4. 19, 8. I Clem. ad Corinth. 2, 8: *τὰ προστάγματα καὶ τὰ δικαιώματα τ. κυρίου*. Euseb. h. e. V, 1, 9: *αἱ ἐντολαὶ καὶ δικαιώματα*). Nusquam vertere licet ‚recte factum, rectitudo', erratque Muellerus bonos lectorum mores auctorem hic respicere opinans. Magni momenti est, auctorem *τοῖς τοῦ θεοῦ*

EPISTOLA BARNABAE.

I. Havete, filii et filiae, in nomine domini nostri Iesu Christi, qui vos dilexit, in pace.

2. Magnarum et honestarum dei aequitatum abundantiam sciens esse in vobis, supra modum exhilarior beatis et praeclaris spiritibus vestris, quod sic naturalem gratiam accepistis. 3. propter quod plurimum gratulor mihi sperans liberari, quia vere video in vobis in-

* *Epistola Barnabae* edidi: (*explicit epistola tertulliani de cibis iudaicis* ∵) *Incipit epistola barnabae* ∵ *feliciter* ∵ cod | 3. *magnarum* ex *magnare* corr. cod | *aequitatum*: *equitate* cod | 4. *exhilarior*: *i* sec supra lin. add cod (pr. m. ut vdtr) | 6. *in vobis* supra lin. add cod

δικαιώμασι primum tribuisse locum. — *ὑπέρ τι*] plus quam de aliqua re (Volkm.). — *ὑπερευφραίνομαι*] Acta Theclae 7. Clem. Alex. Cf. 5,8: *ὑπεραγαπάω*. 5, 3: *ὑπερευχαριστέω*. 2, 3: *συνευφραίνομαι*. — *μακαρίοις*] saepius apud Clementem Rom., cf. Herm. Sim. IX, 24, 2: *πάντοτε ἁπλοῖ καὶ ἄκακοι καὶ μακάριοι ἐγίνοντο*. Vis. III, 8, 4: *μακάριος γίνεται ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ*. — *πνεύμασιν*] i. e. spiritibus lectorum, non donis S. S., cf. 1, 5. — *ἔμφυτον*] Cf. 9, 9: *τὴν ἔμφυτον δωρεὰν τῆς διδαχῆς αὐτοῦ θέμενος ἐν ἡμῖν*. Iac. 1, 21. Ignat. ad Eph. 17 (rec. mai.): *διὰ τί ἔμφυτον τὸ περὶ θεοῦ παρὰ Χριστοῦ λαβόντες κριτήριον*. Clem. Strom. III, 1, 3 (p. 510): *ἡ ἔμφυτος ἐκλογή*. Vox *ἔμφυτος* verti potest ‚naturalis' (cf. Euseb. h. e. X, 8, 8. De martyr. Palaest. 4, 1) aut ‚insitus'. quae notio procul dubio hic accipienda est (cf. Ignat. ad Eph 1, 1: *ἀποδεξάμενος ... τ. πολυαγάπητόν σου ὄνομα ὃ κέκτησθε φύσει δικαίᾳ*. Const. App. VIII, 9 [p. 244, 9]: *νόμος ἔμφυτος*). — *χάριν*] Appos. ad *τὸ ἔμφ*. — *τ. δωρ. πνευμ.*] Genet. pro appos.

3. *συνχαίρω*] Cf. Philipp. 2, 17 sq. — *σωθῆναι*] Cf. II Clem. ad Cor. 15, 1: ... *ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν σώσει κἀμὲ τὸν συμβουλεύσαντα. μισθὸς γὰρ οὐκ ἔστι μικρὸς πλανωμένην ψυχὴν καὶ ἀπολλυμένην ἀποστρέψαι εἰς τὸ σωθῆναι*. I Tim. 4, 16. Iac. 5, 19 sq. — *πλουσίου*] Conicio *τοῦ πλουσίου* esse = *τοῦ πλούτου*, cf. c. 20, 2: *οὐ κολλώμενοι ἀγαθῷ ... ἀγρυπνοῦντες ... ἐπὶ τὸ πονηρόν*. Similiter Rendall ap. Cunningham; alii: *τοῦ πλουσίου κυρίου*; sed offendit *ἀπὸ* illud. — *ἐξέπληξεν*] Cf. 16, 10, i. e. gaudio commovit. Hippol. Philos. VII, 23 (p. 366, 33): *ἐθαύμασε καὶ ἠγάπησε καὶ κατεπλάγη*. — *ἐπὶ ὑμῶν*] Pleonast.

ἡ ἐπιποθήτη ὄψις ὑμῶν. 4. πεπεισμένος οὖν τοῦτο καὶ συνειδὼς ἐμαυτῷ, ὅτι ἐν ὑμῖν λαλήσας πολλὰ ἐπίσταμαι ὅτι ἐμοὶ συνώδευσεν ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης κύριος, καὶ πάντως ἀναγκάζομαι κἀγὼ εἰς τοῦτο, ἀγαπᾶν ὑμᾶς ὑπὲρ τὴν ψυχήν μου· ὅτι μεγάλη πίστις καὶ ἀγάπη ἐγκατοικεῖ ἐν ὑμῖν ἐλπίδι ζωῆς αὐτοῦ. 5. λογισάμενος οὖν τοῦτο, ὅτι ἐὰν μελήσῃ μοι περὶ ὑμῶν τοῦ μέρος τι μεταδοῦναι ἀφ' οὗ ἔλαβον, ὅτι ἔσται μοι τοιούτοις πνεύμασιν ὑπηρετήσαντι εἰς μισθόν, ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῖν πέμπειν, ἵνα μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε τὴν γνῶσιν. 6. τρία οὖν δόγματά ἐστιν κυρίου· ζωῆς ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος πίστεως ἡμῶν· καὶ δικαιοσύνη, κρίσεως ἀρχὴ καὶ τέλος· ἀγάπη εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως, ἔργων δικαιοσύνης μαρτυρία.

1. *ἐπιποθήτη* (cf I Clem. 65, 1. Win § 11, 1 p. 67) c. ℵ: *ἐμοὶ ἐπιπόθητος* C | *συνειδὼς* c. ℵ[c] (*συνιδωσ*) C L: *συνιδων* ℵ* | 2. *λαλήσας* c. ℵ: praem *ὁ* C | *ἐπίσταμαι ὅτι* c. ℵ C: om L (Ml) | 3. *ἀναγκ. κἀγὼ εἰς τοῦτο* c. ℵ: *εἰς τοῦτο κἀγὼ ἀναγκ.* C | 5. *ἐλπίδι* c. ℵ: *ἐπ' ἐλπίδι* C | 9. *τὴν γνῶσιν* c. ℵ C: praem *καὶ* ClAl Strom. II, 6 p. 445 | *τρία κτλ*: *περὶ τοῦ τρία εἶναι δόγματα κυρίου ζωῆς* C in marg. | *ζωῆς ἐλπίς* (Hg[1]) c. C (*ζωῆς. ἐλπίς*) L: *ζωη· πιστισ· ελπισ·* ℵ | 10. *πίστεως* c. C: om ℵ | *κ. δικαιοσύνη, κρίσεως ἀρχὴ κ. τέλος* c. ℵ (ubi punctum post *αρχη* rasum) C (*κ. δικαιοσύνη κρίσεως, ἀρχὴ κ. τέλος*): edideram *κ. δικαιοσύνη πίστεως ἀρχή, καὶ τέλος* | 11. *εὐφροσύνης* (Vm) c. C: *ευφροσυνη* ℵ | *ἔργων δικαιοσύνης* (*-σύνη* C, em Br) *μαρτυρία* c. C: *εργων εν δικαιοσυναισ μαρτυρια* ℵ, edideram (*κ. τέλος ἀγάπη, εὐφροσύνης κ. ἀγαλλιάσεως*) *ἔργον ἐν δικαιοσύνης μαρτυρίᾳ*

— *ἐπιποθήτη*] Cf. Philipp. 4, 1: *ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ κ. ἐπιπόθητοι.* I Clem. 65, 1: *ἐπιποθήτην εἰρήνην.*

4. Sensus: Fructus, quos iuvante deo ipse — verbum dei inter vos praedicans — percepi, necnon vestra fides et dilectio maiorem in me erga vos caritatem excitant. — Primum et alterum *ὅτι* obiectum, tertium *ὅτι* causam indicat. Rendall verba a *πεπεισμένος οὖν* usque ad *ζωῆς αὐτοῦ* pro parenthesi habet. *The true explanation seems to be that at the first ὅτι a parenthesis commences etc. The long parenthesis serves to give the ground of the confidence expressed in πεπεισμένος κτλ.* — *συνώδευσεν*] *συνοδεύειν* (Act. 9, 7. Acta Thecl. 1) et *παροδεύειν* contraponuntur Sap. Sal. 6, 24. 25. Ignat. ad Eph. 9, 1. ad Rom. 9, 3; cf. Zahn, *Ignatius v Antioch.* pp. 254. 59. *διοδεύειν* Iren. I, 4, 1. I, 7, 2. *μεθοδεύειν* Polyc. ad Philipp. 7, 1. — *κἀγώ*] Sensus: Auxilium dei et caritas vestra etiam me cogunt. Falso Volkm.: ‚sicuti alii doctores, qui vos cognoverunt', et haud omnino recte Muell.: *Eure Liebe hat auch die meinige mir abgenöthigt.* Rend.: *the promptings of my own heart, no less than the conviction of the Lord's working with me, constrain me.* — *ὑπὲρ τ. ψυχήν*] Cf. 4, 6. 19, 5. Testam. Gad 2: *ἕως ψυχῆς ἐμίσουν.* — *ἐλπίδι ζωῆς*] Cf. Tit. 1, 2. 3, 7. — *ἐλπὶς ζωῆς, πίστις ἀγάπη*] Cf. I Cor. 13, 13. Iam hic auctor dogmata illa in mente habuisse videtur, de quibus in v. 6 diserte loquitur.

5. Sensus: Bonam vestram condicionem videns spero fore, ut in meam ipsiusmet mercedem redundet, si talibus serviam animis. — *ὅτι* repetitur. — *εἰς μισθόν* = *μισθός*, cf. 12, 6: *εἰς θεόν.* — *τελείαν τ. γνῶσιν*] Cf. 13, 7:

fusum spiritum ab honesto fonte dei. 4. cum persuasum mihi sit hoc et plenus sciam, quia dum ad vos adloquor multa mihi bona successerunt in via aequitatis domini: ideo prorsus et ego cogor diligere vos super animam meam, quia magnitudo fidei et dilectio habitat in illo et spes vitae illius. 5. cogitans ergo hoc, quia si mihi curae fuerit ut vobiscum partiar ex eo quod accepi, futurum mihi talibus spiritibus servienti hoc in mercede, adproperavi pauca vobis mittere, ut fidem vestram consummatam habeatis et scientiam. 6. tres sunt ergo constitutiones domini: vitae spes, initium et consummatio.

2. *plenus* c. cod: coniecit *plenius* Mn, *plane* Dr | 3. *prorsus* em Hg: *fors* cod, coniecit *forsan* Mn, *fratres* Vs | *cogor* em Hg: *cogito* cod | 5. *quia si* em Cot: *quasi* cod, coniecit *quodsi* Dr | 7. *spiritibus servienti* em Us: *spiritus servientes* cod, coniecit *spiritu serviens* Mn, *spiritu servienti* Cot | *adproperavi* em Cler: *adpropiavi* cod

τὸ τέλειον τῆς γνώσεως. 2, 3. 6, 9. 9, 8. 10, 10. 18, 1. 19, 1. 21, 5. I Clem. ad Cor. 1, 2: ἡ τελεία γνῶσις. Barnabas et Clemens γνῶσιν cognitionem illam e typica interpretatione V. T. ortam nominant, qua voluntas dei perpetuo mansura et beneplacitum eius, quod in mundo per I. Chr. salvando ostensurus est, ex typis, signis, ritibus V. T. cognoscitur (cf. Lipsius, De Clem. Rom. epist. p. 52 sq. et in *Schenkel, Bibellex.* T. I. p. 365 sq. Hilgf., *App. V V.* p. 41 sq.). Sed iam epistulae quae dicitur alterius Clementis auctor Romanus (3, 1) aliam γνώσεως notionem offert i. e. ‚antignosticam', nec minus Ignatius, cf. e. c. ad Eph. 17, 2: λαβόντες θεοῦ γνῶσιν, ὅ ἐστιν Ἰ. Χρ. Uterque enim veram gnosin veram de Iesu Christi persona et dignitate sententiam esse docet. At Barnabas, qui dicitur, et Clemens profundiorem οἰκονομίας et δικαιωμάτων dei cognitionem in opere et persona Iesu Chr. conspicue revelatam et e V. T. spiritus auxilio revelandam γνῶσιν esse confitentur.

6. Specimen γνώσεως auctor exhibet. Δόγματα sunt dei praecepta, in quibus sensus aliquis gravis et arcanus inest. Cf. 10, 10: ἡ γνῶσις τ. δικαιωμάτων. Hilgf. contulit Philon. de concup. § 5 (Opp. II, p. 353): τὰ σοφίας δόγματα καὶ θεωρήματα. de vit. contempl. 8 (Opp. II, p. 482): αἷς δυνήσεται θεωρεῖν τὰ σοφίας δόγματα. Mueller Phil. de mundi opif. § 2. 56. 61. citavit. — Τρία δόγματα 9, 7. 10, 1. 9 (Hilgf., *App. V V.* p. 23. Muell. p. 64). — ζωῆς ἐλπὶς κτλ.] Locus nondum perfecte sanatus esse videtur. Sensus: Tria sunt dogmata domini: 1) *Vitae spes*, quae principium et finis fidei nostrae est. 2) *Iustitia*, quae principium et finis iudicii est. 3) *Caritas cum laetitia et exultatione coniuncta*, quae opera iustitiae testatur. Cf. 1, 4: ὅτι μεγάλη πίστις καὶ ἀγάπη ἐγκατοικεῖ ἐν ὑμῖν ἐλπίδι ζωῆς αὐτοῦ. Sed non nego, verba ἀγάπη — μαρτυρία etiam aliter verti posse (‚amor laetitiae et exultationis operum, quod iustitiae nostrae testimonium est' Hilgf.), cf. 10, 11: ἔργον εὐφροσύνης. Hilgf. male ‚ζωῆς' cum ‚κυρίου' coniunxit nec perspicue indicavit, quem in modum locum vexatissimum intellegi velit. Emendationes a viris doctis cod. C ignaris propositae repetendae non sunt (Cf. priorem huius libri editionem). In vitae spe (= fide), iustitia, caritate cum laetitia coniuncta auctor Christianismi indolem ratam atque per-

7. ἐγνώρισεν γὰρ ἡμῖν ὁ δεσπότης διὰ τῶν προφητῶν τὰ παρεληλυθότα καὶ τὰ ἐνεστῶτα, καὶ τῶν μελλόντων δοὺς ἀπαρχὰς ἡμῖν γεύσεως. ὧν τὰ καθ' ἕκαστα βλέποντες ἐνεργούμενα, καθὼς ἐλάλησεν, ὀφείλομεν πλουσιώτερον καὶ ὑψηλότερον προσάγειν τῷ φόβῳ αὐτοῦ. 8. ἐγὼ δὲ οὐχ ὡς διδάσκαλος ἀλλ' ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὑποδείξω ὀλίγα, δι' ὧν ἐν τοῖς παροῦσιν εὐφρανθήσεσθε.

II. Ἡμερῶν οὖν οὐσῶν πονηρῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐνεργοῦντος ἔχοντος τὴν ἐξουσίαν, ὀφείλομεν ἑαυτοῖς προσέχοντες ἐκζητεῖν τὰ δικαιώματα κυρίου. 2. τῆς οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσὶν βοηθοὶ φόβος καὶ ὑπομονή, τὰ δὲ συνμαχοῦντα ἡμῖν μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια· 3. τούτων μενόντων τὰ πρὸς κύριον ἁγνῶς, συνευφραίνονται αὐτοῖς

1. *ἡμῖν* c. ℵ: *ὑμῖν* C | 2. *καὶ τῶν* c. ℵ^c C: om *καὶ* ℵ* | 2 sq. *γεύσεως* c. ℵ C: *γνώσεως* (?) L (Hg[1]) | 4. *φόβῳ* c. ℵ C: edideram *βωμῷ* (post Hg) coll. L | 6. *εὐφρανθήσεσθε* c. ℵ L: *εὐφρανθησόμεθα* C | 7. *οὖν* c. ℵ L: om C | *ἐνεργοῦντος* c. ℵ C: coniecit *ἀντενεργ.* Hg[1] coll. L | 8. *προσέχοντες* c. ℵ* C L: *προσεχειν και* ℵ^c | 9. *οὖν* c. ℵ C: *μὲν οὖν* ClAl (Hg[2]) | 10. *καὶ* pr c. ClAl L: om ℵ C | *συνμαχοῦντα* c. ℵ: *συμμαχ.* C | 11. *τούτων* c. ℵ L: add *οὖν* C ClAl (*τούτων οὖν, φησί, τὰ πρὸς τὸν κύριον μενόντων ἁγνῶς*)

fectam esse censet; cf. Ignat. ad Eph. 14, 1: *ὧν οὐδὲν λανθάνει ὑμᾶς, ἐὰν τελείως εἰς Ἰ. Χρ. ἔχητε τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ ζωῆς καὶ τέλος. Ἀρχὴ μὲν πίστις, τέλος δὲ ἀγάπη. τὰ δὲ δύο ἐν ἑνότητι γενόμενα, θεός ἐστιν. τὰ δὲ ἄλλα πάντα εἰς καλοκἀγαθίαν ἀκόλουθά ἐστιν* (cf. Barn. 2, 2: *τῆς οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσὶν βοηθοὶ κτλ.*). I Tim. 1, 5: *τὸ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη.* Inutile non est conferre Apoc. Baruchi c. 57, 2: ‚quia illo tempore non scripta lex apud eos nominabatur, et opera praeceptorum tunc complebantur, et fides iudicii futuri tunc gignebatur, et spes mundi qui innovabitur, tunc aedificabatur, et promissio vitae, quae postea veniet, plantabatur.'

7. *ἐγνώρισεν γάρ*] Frustra in *γάρ* illo laborabis; verisimile est, *γάρ* hic et aliis huius libri locis esse = *δέ*; sed audias Winerum (*Gramm. d. NTlich. Sprachidioms. 7. Aufl. p. 422 sq.*). Hilgf.: ‚tria illa dogmata, quibus B. christianae salutis ordinem Iudaismo superiorem descripsit, ipsa summa revelatione divina comprobantur.' — *δεσπότης*] Cf. 4, 3. Ter in N. T. deus *δεσπότης* nominatur (Lc. 2, 29. Act. 4, 24, Apoc. 6, 10, bis Christus: II Petr. 2, 1. Iud. 4), sed a scriptoribus sec. saec. (iam a Clemente Rom.) sexcenties. — *τὰ παρεληλυθότα — τὰ ἐνεστῶτα — τὰ μέλλοντα*] Cf. 5, 3. Ies. 42, 9. Similia apud omnes apologetas: Iust. Apol. I, 12 (p. 60 A sq.). 52 (p. 87 A): *ἐπειδὴ τοίνυν τὰ γενόμενα ἤδη πάντα ἀποδείκνυμεν πρὶν ἢ γενέσθαι προκεκηρυχθῆναι διὰ τῶν προφητῶν, ἀνάγκη καὶ περὶ τῶν ὁμοίως προφητευθέντων, μελλόντων δὲ γίνεσθαι, πίστιν ἔχειν ὡς πάντως γενησομένων.* Theoph. ad Autol. I, 14 (p. 78 D): *οἱ ἅγιοι προφῆται καὶ προεῖπον διὰ πνεύματος θεοῦ τὰ προγεγονότα ᾧ τρόπῳ γέγονεν, καὶ τὰ ἐνεστῶτα τίνι τρόπῳ γίνεται, καὶ τὰ ἐπερχόμενα ποίᾳ τάξει ἀπαρτισθήσεται.* Cf. l. c. II, 9 fin. II, 33 (p. 109 D): *καὶ οὐ μόνον τὰ προγενόμενα ἢ ἐνεστῶτα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπερχόμενα τῷ κόσμῳ ἐχρῆν αὐτοὺς προκαταγγεῖλαι.* Iren. IV, 33, 1: Et futura pronuntiavit et praesentia ostendit et praeterita enarrat. Tertull. Apol. 20:

7. propalavit enim dominus per prophetas quae praeterierunt, et futurorum dedit nobis initia scire. sicut ergo locutus est, honestius et altius accedere [debemus] ad aram illius. 8. ego autem non tamquam doctor sed unus ex vobis demonstrabo pauca, per quae in plurimis laetiores sitis.

II. Cum sint ergo dies nequissimi et contrarius habeat huius saeculi potestatem, debemus adtendentes inquirere aequitates domini. 2. fidei ergo nostrae adiutores timor et sustinentia, quae autem nobiscum pugnant, patientia est et continentia. 3. haec cum apud dominum permanent casta, conlaetantur illis sapientia et intellectus.

1. *quae* em Ox: *qui* cod | 3. *accedere* [*debemus*] edidi (cf 2, 1. 9 sq. 4, 6 etc): *accedere* cod, coniecit *accedite* Mn, *oportet accedere* Ox | 7. *aequitates* em Mn: *equitatis* cod | 8. *adiutores* em Mn: *adiutor est* cod | 10. *casta* c. cod: coniecit *caste* Cot

Hinc igitur apud nos futurorum quoque fides tuta est, iam scilicet probatorum, quia cum illis, quae quotidie probantur, praedicebantur .... quid delinquimus futura quoque credentes, qui iam didicimus illi per duos gradus [scil. per praesens et praeteritum] credere? Hippol. de Chr. et Antichrist. 2: *οἱ μακάριοι προφῆται ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ἐγένοντο .... οὐ μόνον τὰ παρῳχηκότα εἰπόντες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐνεστῶτα καὶ τὰ μέλλοντα ἀπαγγείλαντες, ἵνα μὴ μόνον πρόσκαιρος εἶναι ὁ προφήτης δειχθῇ, ἀλλὰ καὶ πάσαις γενεαῖς προλέγων τὰ μέλλοντα ἀληθῶς προφήτης εἶναι νομισθῇ.* Hom. Clem. II, 10. — *γεύσεως*] Hilgf. contulit Hebr. 6, 5. — *ἐνεργούμενα*] Quia singula in suo quaeque ordine evenire videmus, certiores facti maiora offerre debemus. Simili admonitionis genere auct. ep. ad Heb. saepius utitur.

8. *οὐχ ὡς διδάσκαλος*]: Cf. 4, 9. Ignat. ad Eph. 3, 1: *προσλαλῶ ὑμῖν ὡς συνδιδασκαλίταις μου*, cf. Zahn, l. c. p. 275 n. 2. Epist. Pet. ad Iacob. 2 (Lag. p. 3, 22): *οὐχ ὡς προφήτης ὢν ἐπίσταμαι.* Epist. Dionys. Alex. ad Basilid. (Lagarde, Reliq. iur. antiquiss. eccl. p. 59, 18 sq.): *ἐγὼ δὲ οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς μετὰ πάσης ἁπλότητος προσῆκον ἡμᾶς ἀλλήλοις διαλέγεσθαι.* — *ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν*] Cf. 4, 6. — *ὀλίγα*] Cf. 1, 5. I Pet. 5, 12. — *ἐν τοῖς παροῦσιν*] in rebus adhuc tam adversis (Volkm.), cf. 2, 1. — *εὐφρανθήσεσθε*] Cf. I Ioann. 1, 4. Philipp. 3, 1. 4, 4. II Cor. 6, 10. Non parvi pendas, auctorem multis epistulae locis laetitiam commendare vel eam pro necessaria Christiani hominis condicione habere. Inde efficitur, eum praeceptorum Pauli et verae Christianae religionis indolis atque finis nondum prorsus esse oblitum.

II, 1. Cf. Eph. 5, 16. — *ἐνεργοῦντος*] i. e. Satanas, cf. Eph. 2, 2. Guedemannus (l. c. p. 128) contulit Bab. Kam. 60 a: בירן שנתנה רשות למשחית, et Ier. Sabb. II: אין השטן מקטרג אלא בשעת סכנה. — *προσέχειν*] Cf. 4, 6. — *ἐκζητεῖν*] disquirere, cf. I Clem. 35, 5. — *δικαιώματα*] statuta recta; falso Muell: *die Tugenden, die von Gott kommen.*

3. *τὰ πρὸς κύριον* ad *συνευφραίνονται* referre malim. — Scientia quippe sine fide et sine virtutibus ei coniunctis inflat, cf. II Pet. 1, 6: *ἐν τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν.* Iac. 3, 17: *σοφία ἁγνή.* — Iam sequitur accuratior *δικαιωμάτων* disquisitio paullo ante commendata. — Citandi formulae a Barnaba usurpatae hae sunt: *λέγει* (*εἶπεν*, *ἐλάλησεν*, *ἐνετείλατο*

σοφία, σύνεσις, ἐπιστήμη, γνῶσις. 4. πεφανέρωκεν γὰρ ἡμῖν διὰ πάντων τῶν προφητῶν ὅτι οὔτε θυσιῶν οὔτε ὁλοκαυτωμάτων οὔτε προσ-
Ies. 1, 11—13. φορῶν χρῄζει, λέγων ὁτὲ μέν· 5. *Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει κύριος. πλήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων, καὶ στέαρ ἀρνῶν καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδ' ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι. τίς γὰρ ἐξεζήτησεν ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; πατεῖν μου τὴν αὐλὴν οὐ προσθήσεσθε·* ὁτὲ δέ· *Ἐὰν φέρητε σεμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα, βδέλυγμά μοί ἐστιν· τὰς νεομηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι.* 6. ταῦτα οὖν κατήργησεν, ἵνα ὁ καινὸς νόμος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄνευ ζυγοῦ ἀνάγκης ὤν, μὴ ἀνθρωποποίητον ἔχῃ τὴν προσφοράν. 7. λέγει δὲ

4. *ὁλοκαυτωμάτων* c. ℵ: add *κριων* C L (LXX) | 7. *ὁτὲ δέ* edidi: *ουδε* ℵ, om C L | 9. *καὶ τὰ σάββατα κτλ*: *ὅτι οὐδενὸς χρῄζει ὁ δεσπότης. Ἡσαΐου.* C in marg. | *ἀνέχομαι* c. ℵ C: add *νηστείαν καὶ ἀργίαν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου* Hg[1] c. L (LXX) | 10. *ἵνα κτλ*: *ὅτι οὐ κατ' ἀνάγκην ὁ τοῦ κυρίου ζυγός B'* (?) *ἱερεύς* (?) C in marg. | *ἄνευ* c. ℵ: *ἄτερ* C | 11. *προσφοράν* c. ℵ L: *συμφοράν* C

etc.) *ὁ θεός* (supplend.) 2, 4. 7. 10. 3, 1. 5, 2. 5. 12. 6, 1. (6, 10). (6, 12). 7, 6. (8, 1). 9, 1—3. 5. 8. 10, 2 sq. 11, 10. 13, 5. 7. 15, 1. 4. 6. 8. *λέγει κύριος* 4, 8. 6, 12. 13. 16. 14, 3. 16, 2. 3. *λέγει ὁ θεὸς (κύριος) ἐν τῷ [ἑτέρῳ] προφήτῃ* 6, 14. 7, 4. 9, 1. 3. 11, 6. 12, 1. 4. 15, 2. *λέγει ἐν τῷ Μωϋσῇ* 12, 2. *τὸ πνεῦμα κυρίου προφητεύει* 9, 2. *λέγει ἡ γραφή* 4, 7. 11. 5, 4. 6, 12. 13, 2. 16, 5. *γέγραπται* 4, 14. (4, 3). (5, 2). 15, 1. 16, 6. *γεγραμμένης ἐντολῆς* 7, 3. *λέγει (εἶπε, ἐκήρυξε) ὁ προφήτης* 4, 4. 5, 13. 6, 2. 3. 4. 6. 7. 13. 11, 2. 4. 9. 14, 2. 7. 8, 9. *λέγει Δανιήλ* 4, 5. *ὡς Ἐνὼχ λέγει* 4, 3. *Δαυίδ λέγει* 10, 10. 12, 10. *Ἡσαΐας λέγει* 12, 11. *λέγει (ὁ ἄλλος προφήτης) Μωϋσῆς* 6, 8. 10, 1. 11. 12, 6—9. Formulae *θεὸς λέγει — προφήτης λέγει* invicem se excipiunt.

5. Hi versus persaepe a PP. allegantur. Cf. 15, 8. Iust. Apol. I, 37. Tertull. de idolol. 14. adv. Marc. I, 20. II, 18. 19. 22. IV, 12. V, 4. contra Iud. 5. de orat. 28. Apologetae sec. saec. sexcenties similia exhibent. Deo non terrenis, sed spiritualibus sacrificiis esse litandum, PP. e Maleach. 1, 11 potissimum comprobaverunt; cf. Iust. Dial. c. Tryph. 28 (p. 246 B), 41 (p. 260 B), 117 (p. 344 D). Tert. adv. Marc. III, 22. contra Iud. 5. Cypr. Testim. I, 16. — Barnabas in h. l. (Hilgf. contulit Clem. Al. Paedag. III, 12, 90) LXX sequitur, sed hic illic lectiones textui Hebr. conformatas offert. — *ὁλοκαυτωμάτων*] *κριῶν* add. LXX. — *αὐλήν*] LXX: *τ. αὐλήν μου.* — *σάββατα*] *καὶ ἡμέραν μεγάλην* add. LXX. — *τ. νεομηνίας κτλ.*] Cf. Clem. Rom. Homil. XIX, 22: *ἔνθεν γοῦν τις ἐκ τῆς Μωϋσέως παραδόσεως μεμαθηκώς, αἰτιώμενος τὸν λαὸν ἐπὶ ἁμαρτίαις, υἱοὺς νεομηνιῶν τῶν κατὰ σελήνην καὶ σαββάτων ἀπεκάλει.* Col. 2, 16. Gal. 4, 10. Ep. ad Diogn. 4.

6. *κατήργησεν*] Cf. Eph. 2, 15 (Col. 2, 14). Aliter iam Iustinus, Auctor Hom. Clem., Tert. (e. c. de orat. 1: ‚oportebat enim in hac quoque specie novum vinum novis utribus recondi et novam plagulam novo adsui vestimento. ceterum quidquid retro fuerat, aut *demutatum* est, ut circumcisio, aut *suppletum*, ut reliqua lex (!), aut *impletum*, ut prophetia, aut *perfectum*, ut fides ipsa. Omnia de carnalibus in spiritalia renovavit nova dei gratia,

**4. adaperuit enim nobis per omnes prophetas quia non utitur nostras
neque hostias neque victimas neque oblationes, haec dicens: 5.** ***Quo*** Ies. I, 11—14.
***mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit dominus. plenus
sum holocaustomatibus arietum et pinguaminibus agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo, nec si veniatis videri mihi.
quis enim exquisivit haec de manibus vestris? calcare aulam meam
non adicietis. si attuleritis mihi similaginem, vanum; supplicamentum exsecratio mihi est. numenias vestras et sabbata et diem magnum non sustineo; ieiunium et ferias et dies festos vestros odit
anima mea.*** **6. haec ergo vacua fecit, ut nova lex domini nostri
Iesu Christi, quae sine iugo necessitatis est, humanam habeat oblationem. 7. dicit iterum dominus ad illos:** ***Numquid ego praecepi*** Ier. 7, 22 sq.

1 sq. *nostras neque hostias* etc: cf Roensch, *Itala u. Vulgata* p. 414 sq. | 5. *videri* em Mn: *videre* cod | 8. *numenias*: sic cod

superducto evangelio, expunctore totius retro vetustatis'). — *ὁ καινὸς νόμος*] Prorsus aliud Ioanneum illud *ἡ καινὴ ἐντολή* 13, 34. I Ep. 2, 7 etc., sed conferas quae adnotavi ad Herm. Simil. VIII, 3, 2: *νόμος θεοῦ ἐστὶν ὁ δοθεὶς εἰς ὅλον τὸν κόσμον· ὁ δὲ νόμος οὗτος υἱὸς θεοῦ ἐστίν* (Sim. V, 6, 3). Iust. Dial. c. 43 (p. 261 C): ... *Χριστὸς ὅστις καὶ αἰώνιος νόμος καὶ καινὴ διαθήκη* (cf. c. 11 [p. 228 E]). c. 18 (p. 236 A): ... *Χριστὸς ὁ καινὸς νομοθέτης*, cf. c. 14 (p. 231 E). c. 11 (p. 228 B): *Αἰώνιός τε ἡμῖν νόμος καὶ τελευταῖος ὁ Χριστὸς ἐδόθη καὶ ἡ διαθήκη πιστή, μεθ' ἣν οὐ νόμος οὐ πρόσταγμα, οὐκ ἐντολή*. Athenag. Suppl. c. 32 (p. 36 C). Iren. IV, 9, 2: ,Maior est igitur legisdatio quae in libertatem, quam quae data est in servitutem'. Tertull. de praescript. haer. 13: ,Iesum Christum praedicasse novam legem'. de spect. 4. de orat. 7: ,ut [Christus] legem in melius reformaret'. de orat. 11: ,Christus amplians legem'. 22: ,nostra lex ampliata atque suppleta'. de baptism. 13. de patient. 6. Cypr. Testim. I, 13 etc. De ,novae legis' notione cf. Ritschl., *Altkath. Kirche.* edit. II p. 312 sq. Zahn, *Hirt des Hermas* p. 143 sq. Epistulae huius auctor addendo *ἄνευ ζυγοῦ ἀνάγκης* clare inter veteris et novae legis naturam formamque distinxit (Ritschl, l. c. p. 295 sq.); cf. Iacob. 1, 25: *νόμος τέλειος ὁ τῆς ἐλευθερίας*. Gal. 5, 1. Act. 15, 10. Tert. de pud. 6: ,Onera legis usque ad Ioannem, non remedia. Operum iuga reiecta sunt, non disciplinarum' (!). Iren. III, 12, 14: ,Apostoli libertatis novum testamentum dabant'. IV, 9, 2: ,legisdatio in libertatem'. Sulp. Sev. Chron. II, 31: ,domino ordinante dispositum, ut legis servitus a libertate fidei atque ecclesiae tolleretur.' Distinguendum vero est inter Iacobum, Barnabam, Hermam, Iustinum et Irenaeum, Tertullianum et cett. Aliter *ζυγός* apud Mt. 11, 29 sq. Iust. Dial. c. 53 (p. 272 D): *τὸν ζυγὸν τοῦ λόγου [τοῦ Χριστοῦ] βαστάζων*. I Clem. ad Cor. 16, 17: *ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς χάριτος αὐτοῦ δι' αὐτοῦ ἐλθόντες*. — *ἀνθρωποποίητον*] *ἅπ. λεγ.* Cf. *αὐτοποίητος* Athenag. Suppl. 34 (p. 37 C). *θεοποίητος* Isocr. 7, 62. *ἀχειροποίητος* II Cor. 5, 1. Ad rem conferas omnium sec. saeculi apologetarum expositiones, e. g. Iust. Apol. I, 9. 10.

7) Elcesaitae (Epiph. h. 19, 3) reprobaverunt *θυσίας καὶ ἱερουργίας*,

Ier. 7, 22 sq. πάλιν πρὸς αὐτούς· *Μὴ ἐγὼ ἐνετειλάμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν ἐκπορευομένοις ἐκ γῆς Αἰγύπτου, προσενέγκαι μοι ὁλοκαυτώματα*
Zach. 8, 17. *καὶ θυσίας;* 8. *ἀλλ' ἢ τοῦτο ἐνετειλάμην αὐτοῖς· Ἕκαστος ὑμῶν κατὰ τοῦ πλησίον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ κακίαν μὴ μνησικακείτω, καὶ ὅρκον ψευδῆ μὴ ἀγαπᾶτε.* 9. αἰσθάνεσθαι οὖν ὀφείλομεν, μὴ ὄντες ἀσύνετοι, τὴν γνώμην τῆς ἀγαθωσύνης τοῦ πατρὸς ἡμῶν· ὅτι ἡμῖν λέγει, θέλων ἡμᾶς μὴ ὁμοίως πλανωμένους ἐκείνοις ζητεῖν
Ps. 51, 19. πῶς προσάγωμεν αὐτῷ. 10. ἡμῖν οὖν οὕτως λέγει· *Θυσία τῷ θεῷ καρδία συντετριμμένη, ὀσμὴ εὐωδίας τῷ κυρίῳ καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακότα αὐτήν.* ἀκριβεύεσθαι οὖν ὀφείλομεν, ἀδελφοί, περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἵνα μὴ ὁ πονηρὸς παρείσδυσιν πλάνης ποιήσας ἐν ἡμῖν ἐκσφενδονήσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ζωῆς ἡμῶν.

Ies. 58, 4 sq. III. Λέγει οὖν πάλιν περὶ τούτων πρὸς αὐτούς· *Ἱνατί μοι νηστεύετε, λέγει κύριος, ὡς σήμερον ἀκουσθῆναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν; οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει κύριος, οὐκ ἄνθρωπον ταπεινοῦντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ,* 2. *οὐδ' ἂν κάμψητε ὡς κρίκον τὸν τράχηλον ὑμῶν, καὶ σάκκον ἐνδύσησθε καὶ σπυδὸν ὑποστρώσητε, οὐδ' οὕτως καλέσετε νηστείαν δεκ-*
Ies. 58, 6—10. *τήν.* 3. πρὸς ἡμᾶς δὲ λέγει· *Ἰδοὺ αὕτη ἡ νηστεία ἣν ἐγὼ ἐξελεξά-*

4. *αὐτοῦ* c. C: it. ℵ prius, sed ipsa prima manus addidit *ε*, ut legatur *εαυτου* | 5. *οὖν* c. ℵL: om C | 6. *ἀγαθωσύνης* c. ℵ: *ἀγαθοσύνης* C | 7. *μὴ* c. ℵC: om Hg[1] c. L non emendato | 8. *Θυσία κτλ*: *ψαλμ. Ν' καὶ ἐν ἀποκαλύψει Ἀδάμ* C in marg. | *θεῷ* c. ℵ: *κυρίῳ* C L | 10. *οὖν* c. ℵL: om C | 12. *ἐν* c. ℵ[c] C L: om ℵ* | 14. *ἐν* c. C L: om ℵ | 15 sq. *λέγει κύριος* c. ℵL: om C | 16. *οὐκ* c. ℵ: *ἡμέραν* C (cf LXX) | 16 sq. *οὐδ' ἂν* c. ℵ: *οὐδὲ ἐὰν* C | 17 sq. *ἐνδύσησθε* c. C, cf L: om ℵ (LXX) | 18. *καὶ σποδὸν ὑποστρ.* c. ℵ, cf L: om C | 19. *δὲ* c. ℵ[c] C L: om ℵ* | *αὕτη ἡ* c. C: om *ἡ* ℵ

ὡς ἀλλοτρίας οὔσας θεοῦ καὶ μήτε ὅλως θεῷ ἐκ τῶν πατέρων καὶ τοῦ νόμου ποτὲ προσενεχθείσας. Ierem. 7, 22: *καὶ οὐκ ἐνετειλάμην αὐτοῖς ἐν ἡμέρᾳ ᾗ ἀνήγαγον αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου περὶ ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσίας.* ,Eodem modo Clemens Al. Paed. III, 12, 91 p. 306 Barnabam secutus coniunxit Ier. VII, 22. 23 et Zach. 8, 17, (Hilgf.).

8. Cf. Höfling, *Die Lehre der app. Väter ... vom Opfer im christl. Cultus.* 1841. p. 3 sq. — *τοῦτο*] LXX: *τὸ ῥῆμα τοῦτο.* — Zach. 8, 17: *ἕκαστον τὴν κακίαν τοῦ πλησίον αὐτοῦ μὴ λογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν καὶ ὅρκον ψευδῆ μὴ ἀγαπᾶτε.* — *μνησικακείτω*] LXX. Diognet. 9, 3. Testam. Sym. 4. Herm. Vis. II, 3, 1. Mand. IX, 3. Sim. IX, 23, 4. *μνησίκακος* Sim. IX, 23, 3. *μνησικακία* Vis. II, 3, 1. Mand. VIII, 3. *ἀμνησίκακος* I Clem. 2, 5. Test. Zab. 8. Herm. Mandat. VIII, 10. IX, 3. Clem. Alex. Strom. VII, 14 (p. 883). *ἀμνησικακία* Strom. II, 18 (p. 474). *ἀμνησικάκως* I Clem. 62, 2.

9. *αἰσθάνεσθαι οὖν*] Persaepe auctor hac formula vel simili utitur. — *ἡμῖν*] Cf. 4, 6. — *ἡμᾶς κτλ.*] Etiam inde apparet, lectores e nationibus ortos esse. — *μὴ ὁμοίως*] Cf. Col. 2, 16 sq. Iust. Dialog. c. 18 sq. — *πλανωμένους*] Erraverunt, sacrificia offerentes maleque dei praecepta percipien-

parentibus vestris, cum exierunt de terra Aegypti, ut offerrent
mihi hostias et victimas? 8. *sed hoc praecepi illis dicens: Unusquis-* Zach. 8, 17.
que vestrum adversus proximum suum non habeat malitiam, et iura-
mentum mendax non amet. 9. intellegere ergo debemus, cum non
simus sine intellectu, consilium benignitatis patris nostri; quia nobis
dicit, nolens nos similiter errantes quaerere quemadmodum ad illum
accedamus. 10. nobis enim sic dicit: *Sacrificium domino cor con-* Ps. 51, 19.
tribulatum, et humiliatum deus non despicit. certius ergo inquirere
debemus, fratres, de salute nostra, ut ne quando [nequam] habeat
introitum in nobis et evertat nos a vita nostra.

III. Dicit ergo iterum de his ad illos: *Ut quid mihi ieiunatis,* Ies. 58, 4 sq.
ut hodie audiatur vox vestra in clamore? non tale ieiunium elegi,
dicit dominus, ut quis humiliet animam suam sine causa, 2. *neque*
si curvaveris quasi circulum collum tuum et saccum te circum-
dederis et cinerem straveris: nec sic celebrabis mihi ieiunium ac-
ceptum. 3. ad nos autem sic dicit: *Cum ieiunaveritis, solve omnem* Ies. 58, 6—10.

1. *offerent* cod | 4. *mendax* (Hieron.) em Mn: *mendum* cod | *amet* em Cot: *habet* cod, coniecit *habeat* Mn | 6. *nolens* edidi: *volens* cod | 9. *ne quando nequam* em Dr: *ne quando* cod, coniecit *ne ṇequam* Vm | 10. *evertat* c. cod: coniecit *avertat* Rhode (Hef) | 11. *Ut quid*: cf Roepsch p. 253 sq. | *ieiunaveritis*: fort. *ieiunaveris* (Cot)

tes, cf. 9, 4. — *ἐκείνοις*] scil. Iudaeis, cf. 3, 6. 4, 6. 8, 7. 9, 6. 10, 12. 13, 1. 3. 14, 5. Cf. Holtzmann, *Barnabas u. Johannes* (*Zeitschr. f. wissensch. Theol.* 1871 III p. 336 sq.).

10. Ps. 51, 19: *θυσία τῷ θεῷ πνευμα συντετριμμένον, καρδίαν συντετριμμένην.* Verba *ὀσμή* usque ad *πεπλακότα αὐτήν* in bibliis desiderantur. Cod. C in margine: *καὶ ἐν ἀποκαλύψει Ἀδάμ;* haec apocalypsis perdita est. Volkm. Iudith 16, 16, Muell. aptius Iren. IV, 17, 2 adhibet: ‚Sacrificium dei spiritus contribulatus, quemadmodum alibi ait: sacrificium deo cor contribulatum; odor suavitatis deo cor clarificans eum, qui plasmavit.' Clem. Al. Paedag. III, 12, 63. Strom. II, 18, 79. — *ὀσμὴ εὐωδίας*] Eph. 5, 2. Philipp. 4, 18. — *παρείσδυσιν*] Cf. 4, 9. Gal. 2, 4. Iud. 4. — *ἐκσφενδονήσῃ ἀπὸ*] Cf. 4, 13. I Clem. ad Cor. 57, 2: *ἐκριφῆναι ἐκ τῆς ἐλπίδος.* Ignat. ad Eph. 17, 1: *μὴ αἰχμαλωτίσῃ ὑμᾶς ἐκ τοῦ προκειμένου ζῆν.* Iren. I, 3, 6: *αἰχμαλωτίζουσιν ἀπὸ τῆς ἀληθείας.*

III, vv. 1—5. Tertull. de ieiun. 2: ‚Non tale ieiunium dominus elegit, sed opera iustitiae, quae subtexit'. Iustin. Dial. c. Tryph. c. 15 init. c. 40 fin. Hermas, Sim. V, 1 sq.

1. *λέγει κύριος*] Deest ap. LXX. — *ἐγώ*] Deest ap. LXX. — *λέγει κύριος*] Deest ap. LXX, sed pergunt: *καὶ ἡμέραν ταπεινοῦν ἄνθρωπον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.*

2. *κάμψητε*] LXX: *κάμψῃς .... σου.* — *σάκκον*] LXX pergunt: *καὶ σποδὸν ὑποστρώσῃ.*

3. LXX: *οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐξελεξάμην, λέγει κύριος, ἀλλὰ κτλ.* — *πᾶν*] LXX: *πάντα.* — *ἄδικον*] LXX: *συγγραφὴν ἄδικον.* — *πεινῶσιν*] LXX: *πεινῶντι.* — *ἄρτον σου*] LXX: *καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, περίβαλε, καὶ ἀπὸ*

μην, λέγει κύριος· οὐκ ἄνθρωπον ταπεινοῦντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀλλά· λύε πᾶν σύνδεσμον ἀδικίας, διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, καὶ πᾶσαν ἄδικον συνγραφὴν διάσπα. διάθρυπτε πεινῶσιν τὸν ἄρτον σου, καὶ γυμνὸν ἐὰν ἴδῃς, περίβαλε· ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ ἐὰν ἴδῃς ταπεινόν, οὐχ ὑπερόψῃ αὐτόν, οὐδὲ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου. 4. *τότε ῥαγήσεται πρώϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἱμάτιά σου ταχέως ἀνατελεῖ, καὶ προπορεύσεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη, καὶ ἡ δόξα τοῦ θεοῦ περιστελεῖ σε·* 5. *τότε βοήσεις, καὶ ὁ θεὸς ἐπακούσεταί σου, ἔτι λαλοῦντός σου ἐρεῖ· Ἰδοὺ πάρειμι· ἐὰν ἀφέλῃς ἀπὸ σοῦ σύνδεσμον καὶ χειροτονίαν καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ, καὶ δῷς πεινῶντι τὸν ἄρτον σου ἐκ ψυχῆς σου, καὶ ψυχὴν τεταπεινωμένην ἐλεήσῃς.* 6. εἰς τοῦτο οὖν, ἀδελφοί, ὁ μακρόθυμος προβλέψας, ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ πιστεύσει ὁ λαὸς ὃν ἡτοίμασεν ἐν τῷ ἠγαπημένῳ αὐτοῦ, προεφανέρωσεν ἡμῖν περὶ πάντων, ἵνα μὴ προσρησσώμεθα ὡς ἐπήλυτοι τῷ ἐκείνων νόμῳ.

IV. Δεῖ οὖν ἡμᾶς περὶ τῶν ἐνεστώτων ἐπιπολὺ ἐραυνῶντας ἐκζητεῖν τὰ δυνάμενα ἡμᾶς σώζειν. φύγωμεν οὖν τελείως ἀπὸ πάντων

1 sq. *οὐκ ἄνθρ. — ἀλλά* c. ℵ: om C L | 2. *πᾶν* (cf Win § 8, 2 p. 62. § 9, 2 p. 64 n. 2) c. ℵ: *πάντα* C | 4. *συνγραφὴν* c. ℵ: *συγγραφὴν* C | 7. *πρώϊμον* C: *προΐμον* ℵ | 8. *ἱμάτια* c. C L: *ἴαματα* ℵ ex corr. („verisimile est, ipsum scriptorem, antequam absolveret *ἵματια*, quod omnino videtur scripturus fuisse, *ἴαματα* reposuisse etc' Ti) | *προπορεύσεται* c. ℵ L: *πορεύσεται* C | 9. *δικαιοσύνη* c. ℵ L: add *σου* C (LXX) | *τότε*: praem *κα* ℵ, sed ipsa prima manus improbavit | 10. *βοήσεις* c. ℵ: *βοήσῃ* C (LXX) | *ἐπακούσεται* c. ℵ: *εἰσακούσεται* C (LXX) | 13. *ἐλεήσῃς* c. ℵ (*ελαιησεισ*): *ἐμπλήσῃς* C (LXX) | 14. *μακρόθυμος* c. ℵ C: add *θεὸς* Vm c. L | 15. *ἡτοίμασεν ἐν* c. ℵ: *ἡτοίμασε* (*-σεν*?) C L | *προεφανέρωσεν* c. C L: add *γαρ* ℵ | 16. *προσρησσώμεθα* (*-ρησώμεθα* C) c. ℵ C: coniecit *προσερχώμεθα* Hg[1] coll. L | *ἐπήλυτοι* (Vm) c. ℵ (*επιλυτοι*): *προσήλυτοι* C (L?), coniecit *ἐπηλύται* Hg[1] | *νόμῳ* C: *νομων* ℵ | 17. *ἐπιπολὺ* c. ℵ: *πολὺ* C | *ἐραυνῶντας* (cf Buttm p. 50) c. ℵ: *ἐρευνῶντας* C | 18. *δυναμενα* (C) ex *γενομενα* corr. ℵ*

τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει.

4. *ταχέως*] LXX: *ταχύ.* — *δικαιοσύνη*] LXX add. *σου.*

5. *βοήσεις*] LXX: *βοήσῃ.* — *ἐπακούσ.*] LXX: *εἰσακούσ.* — *ἄρτον σου*] *σου* om. LXX. — *ἐλεήσῃς*] LXX: *ἐμπλήσῃς.*

6. *ἐν ἀκεραιοσύνῃ*] i. e. legis Iudaicae opera non admiscendo. *Es ist nicht, wie Weizsäcker Programm S. 45 will, der einfache kindliche Glaube, der noch ohne γνῶσις ist, ... sondern gerade der durch die Verbindung mit der γνῶσις vollkommen gewordene Glaube. So ist 6, 5 ἁπλούστερον ὑμῖν γράφω, ἵνα συνίητε zu fassen. Hier wie 8, 2 mit den Worten ἐν ἁπλότητι λέγει ὑμῖν will der Verfasser den höhern Sinn seiner Allegorie als etwas Einfaches bezeichnen* (Muell.). Aliter Iustin. Dial. c. 112, qui expositionem litteralem exercentes *ταπεινῶς ἐξηγεῖσθαι* dicit et de expositione mystica addit: *ὡς μὴ ῥαδίως τὰ πλεῖστα ὑπὸ πάντων νοηθῆναι.* Verbum *ἀκεραι.*

nodum iniustitiae, et omnem consignationem iniquam dele, resolve suffocationes inpotentium commerciorum, dimitte quassatos in remissionem, et omnem cautionem malignam dissipa. frange esurienti panem tuum, et egenos sine tecto induc in domum tuam; si videris nudum, vesti, et domesticos seminis tui non despicies. 4. *tunc erumpet temporanum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur. et praeibit ante te iustitia, et claritas dei circumdabit te.* 5. *tunc exclamas, et deus exaudiet te; cum adhuc loqueris, dicet: Ecce adsum; si abstuleris a te nodum et suadelam malorum et verbum murmurationis, et dederis esurienti panem ex animo.* 6. in hoc ergo, fratres, providens est et misericors deus, quia in simplicitate crediturus esset populus quem conparavit dilecto suo: ante ostendit [de] omnibus nobis, ut non incurramus tamquam proselyti ad illorum legem.

IV. Oportet ergo nos de instantibus multum scrutantes exquirere quae nos possint sanare. fugiamus ergo ab omni opere iniquitatis, et

2. *inpotentium* (sic cod): fort. *impiorum* | 6. *temporanum*: cf Roensch p. 122 | *orientur* em Mn: *oriuntur* cod | 8. *exclamas*: fort. *exclamabis* (Mn) | 9. *a te* em Mn: *ante* cod | *suadela* cod | *malorum*: coniecit *manuum* Roensch (p. 46), *manorum* Schmitz (Hg[3]) | 13. *de* addidi (cf 11, 1): om cod | *proseliti* cod | 15. *instantibus* em Mn: *histantibus* cod | *exquirere* em Hg[3]: *scribere* cod, conieceram *sciscere* | 16. *nos* em Mn: *non* cod

habes c. 10, 4. — *τῷ ἠγαπημένῳ*] i. e. Christo. Cf. 4, 3. 8. Eph. 1, 6. Col. 1, 13: *ὁ υἱὸς τ. ἀγάπης*. Matth. 3, 17. 12, 18. 17, 5: *ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός*. Ioann. 3, 35. 10, 17. 15, 9. 17, 23 sq. 26. Herm. Sim. V, 2, 6. IX, 12, 5. Ignat. ad Smyrn. inscript. Martyr. Polyc. 14: *ὁ ἀγαπητὸς παῖς*. Acta Theclae 1: *ἡ ἀνάστασις τοῦ ἠγαπημένου*. Iren. I, 10, 1: *ὁ ἠγαπημένος Χρ. Ἰ.* Iustin. Dial. c. 93 (p. 321 A): *ὁ ἄγγελος ἐκεῖνος ὁ ἀγαπώμενος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ* (scil. Christus). Diognet. 8, 11. Const. App. I (p. 1, 13). I, 8 (p. 9, 22). II, 61 (p. 93, 16). V, 19 (p. 152, 14). VIII, 39 (p. 273, 32) etc. Nomen erat Messiae apud Iudaeos ex Ies. 42, 1 repetitum; invenitur in libro Enochi et in Anabat. Iesaiae VII, 17. 23. VIII, 18 (cf. Lücke, *Einl. in die Apokal.* edit. II p. 281 n. 2. Langen, *Das Judenthum in Paläst. z. Z. Christi* p. 162. 427). — *ἐπήλυτοι*] i. e. proselyti.

IV, 1. Hilgenfeldius versibus 6 (*ἔτι* [*δὲ*] *καὶ τοῦτο*), 7, 8, 9 (usque ad verba *περίψημα ὑμῶν*) praemissis verba *δεῖ οὖν ἡμᾶς κτλ.* cum verbis *ἵνα ὁ τ. ἠγαπ. Ἰησοῦ ἐγκατασφραγισθῇ* coniunxit. (cf. Prolegg. Hilgf. p. XIX). Libenter viro doctissimo concedo, sententiarum ordinem ab eo propositum perspicuum atque bonum esse. At cum constet, scriptorem epistulae saepius verum ordinem turbasse, quominus Hilgenfeldium sequar impedior. — *ἐνεστώτων*] i. e. eorum, quae ad novum testamentum spectant. — *φύγωμεν κτλ.*] Cf. Ioan. 8, 34. Pseudoclem. hom. (vulgo altera Clem. ad Cor.) 10, 1: *φύγωμεν τὴν ἀσέβειαν, μὴ ἡμᾶς καταλάβῃ κακά.* Omnia iniquitatis opera vitentur; sed imprimis certo iudaizantium vitae rationem

τῶν ἔργων τῆς ἀνομίας, μήποτε καταλάβῃ ἡμᾶς τὰ ἔργα τῆς ἀνο-
μίας· καὶ μισήσωμεν τὴν πλάνην τοῦ νῦν καιροῦ, ἵνα εἰς τὸν μέλλοντα
ἀγαπηθῶμεν. 2. μὴ δῶμεν τῇ ἑαυτῶν ψυχῇ ἄνεσιν, ὥστε ἔχειν αὐτὴν
ἐξουσίαν μετὰ ἁμαρτωλῶν καὶ πονηρῶν συντρέχειν, μήποτε ὁμοιωθῶ-
μεν αὐτοῖς. 3. τὸ τέλειον σκάνδαλον ἤγγικεν, περὶ οὗ γέγραπται, ὡς
Ἐνὼχ λέγει. εἰς τοῦτο γὰρ ὁ δεσπότης συντέτμηκεν τοὺς καιροὺς καὶ
τὰς ἡμέρας, ἵνα ταχύνῃ ὁ ἠγαπημένος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν κληρο-
Dan. 7, 24. νομίαν ἥξῃ. 4. λέγει δὲ οὕτως καὶ ὁ προφήτης· *Βασιλεῖαι δέκα ἐπὶ
τῆς γῆς βασιλεύσουσιν, καὶ ἐξαναστήσεται ὄπισθεν αὐτῶν μικρὸς
βασιλεύς, ὃς ταπεινώσει τρεῖς ὑφ' ἓν τῶν βασιλέων.* 5. ὁμοίως
Dan. 7, 7 sq. περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγει Δανιήλ· *Καὶ εἶδον τὸ τέταρτον θηρίον πονη-
ρὸν καὶ ἰσχυρὸν καὶ χαλεπώτερον παρὰ πάντα τὰ θηρία τῆς
γῆς, καὶ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἀνέτειλεν δέκα κέρατα, καὶ ἐξ αὐτῶν
μικρὸν κέρας παραφυάδιον, καὶ ὡς ἐταπείνωσεν ὑφ' ἓν τρία τῶν
μεγάλων κεράτων.* 6. συνιέναι οὖν ὀφείλετε. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο
ἐρωτῶ ὑμᾶς ὡς εἷς ἐξ ὑμῶν ὤν, ἰδίως δὲ καὶ πάντας ἀγαπῶν ὑπὲρ
τὴν ψυχήν μου, προσέχειν νῦν ἑαυτοῖς καὶ μὴ ὁμοιοῦσθαί τισιν, ἐπισω-

3. *ἀγαπηθῶμεν* c. ℵ^c C L: *αγαπησωμεν* ℵ* | *αὐτὴν* c. ℵ: *τὴν* C | 5. *σκάνδαλον*: add *γεγραπται* ℵ, sed ipsa pr. m. improbavit | 6. *Ἐνὼχ* (*ἑνώχ* C) c. ℵC: *Daniel* L | 8. *ἥξῃ* C: *ηξει* ℵ | *λέγει δὲ κτλ*: *Δανιὴλ καὶ Ἔσδρας ἀπόκρυφος* C in marg. | *οὕτως κ. ὁ προφ.* c. ℵ: *κ. ὁ προφ. οὕτω* C | *Βασιλεῖαι* c. ℵL: *βασιλεῖς* C | 9. *αὐτῶν* c. ℵ (LXX): om C L | 11. *εἶδον* c. ℵL: *εἶδε* C | 11 sq. *πονηρὸν* c. ℵ: praem *τὸ* C | 13. *γῆς* c. ℵ: *θαλάσσης* C L, cf LXX | 15. *οὖν* c. ℵL: om C | *δὲ* c. ℵ: om C L | 17. *νῦν* c. ℵ: om C L | *ὁμοιοῦσθαι* c. ℵC: maluit *ὁμοιοῦσθε* Vm | 17 sq. *ἐπισωρεύοντας* (Hg[1]) c. C: *επισωρευοντεσ* ℵ (Vm, it. Weizs., qui etiam pro sq. *λέγοντας* scribi voluit *λέγοντες*)

auctor condemnat *ἀνομίαν* eam nominans, ut Paulus Colossensium *ἀφειδίαν σώματος* severam ‚*πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός*' evadere scripsit. — *Ὁ νῦν καιρός* est totum illud temporis spatium ab Adami lapsu usque ad reditum Christi. Cf. II Clem. 6, 3 sq. Herm. Sim. I. Interdum scriptores Christiani tempora disponunt primum Christi adventum respicientes, e. c. ep. ad Diognet. 9, 1; at recte Ritschelius (*Altkath. Kirche* edit. II. p. 55 n. 1): *Das N. T. nimmt nicht Theil an dem Schwanken der jüdischen Vorstellung, ob die Zeit des Messias zur gegenwärtigen oder zur zukünftigen Welt gehöre, sondern rechnet die erste Erscheinung Christi mit dem Bestande der Gemeinde zu dem gegenwärtigen Zeitlauf.*

2. *συντρέχειν*] Cf. Ps. 50, 18: *εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ.* I Pet. 4, 4.

3. Incipit apocalypsis, alteram invenies in c. 15, 4. Cf. Matth. 24, 6. 22. Marc. 13, 7. 20. Gravissimum videtur, scriptorem ad ipsa Christi effata hic non provocasse (cf. Weizs., *Unters. u. d. ev. Gesch.* 1864 p. 124 sq.). Non modo verba *τὸ τέλειον — ἤγγικεν* (Ml.), sed etiam illa *εἰς τοῦτο — κληρονομίαν ἥξῃ* ex libro Enochi desumpta esse videntur, sed in libro Enochi, quem nunc habemus, desiderantur. Cf. Lipsius, *Bibellex.* I p. 372, Weizsäcker l. c. p. 125 n. 2 (ubi sententiam, quam

odio habeamus errorem huius temporis, ut futuro diligamur. 2. non demus animae nostrae spatium, ut possit habere potestatem discurrendi cum nequissimis et peccatoribus, ne quando similemus illis. 3. consummata enim temptatio, de qua scriptum est, sicut Daniel dicit, adpropinquavit. propter hoc enim dominus intercidit tempora et dies, ut adceleret dilectus illius ad hereditatem suam. 4. dicit autem sic propheta: *Regna in terris decem regnabunt, et resurget* Dan. 7, 24. *retro pusillus rex, qui deponet tres in unum de regnis.* 5. similiter de hoc ipso dicit iterum Daniel: *Et vidi quartam bestiam, nequam* Dan. 7, 7 sq. *et fortem et saeviorem celeris bestiis marinis. et apparuerunt illi decem cornua, et ascendit aliud cornu breve in medio illorum, et deiecit cornua tria de maioribus cornibus.* 6. intellegere ergo debemus. adhuc et hoc rogo vos tamquam unus ex vobis, omnes amans super animam meam, ut adtendatis vobis et non similetis eis qui

2. *demus* ex *debemus* corr. cod | 4. *consumata* cod | 5. *intercidit* em Mn: *interdicit* cod | 6. *dilectus* prius ipse cod, post ex *u* factum *a* vel *o* | 8. *pusillus* corr. ex *pusillis* cod | 9. *danihel* cod (l. 4 *daniel*) | 11. *cornu*: *cornū* (i. e. *cornum*) cod

in dissertat. *Zur Kritik d. Barnabasbriefes* 1863 p. 27 promulgaverat, retractavit). Hilgf. Enoch 89, 61 sq. et 90, 17 collatis scripsit: ‚Enochus igitur Barnabae non tam *τὸ τέλειον σκάνδαλον* adventurum ipsum quam *τὸ τέλειον σκάνδαλον, περὶ οὗ γέγραπται*, vel scriptione caelesti notatum, testari videtur.' — *συντέτμηκεν*] Cf. Dan. 9, 24: *ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συνετμήθησαν*.

4. Dan. 7, 24: *καὶ τὰ δέκα κέρατα αὐτοῦ .... δέκα βασιλεῖς ἀναστήσονται, καὶ ὀπίσω αὐτῶν ἀναστήσεται ἕτερος ὃς ὑπεροίσει κακοῖς πάντας τοὺς ἔμπροσθεν, καὶ τρεῖς βασιλεῖς ταπεινώσει.* De industria epist. auctor et hic et in versu 5 Danielis verba mutilavit. — *ὑφ' ἕν*] i. e. simul (‚zumal' Lips.). — *ὄπισθεν*] Parvus rex undecimus est (Wieseler [*Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1870 IV], Riggenbach [*der sog. Brief d. Barnab.* 1873], Lipsius [l. c. p. 372 sq.], Hilgf. [vv. ll., Nov. Test. ext. can. fasc. II edit. II p. 78 sq., *histor. krit. Einleit. i. d. N. T.* p. 544 sq.], Pfleiderer [*Paulinismus* 1873 p. 390 n. 1], Keim [*Geschichte Jesu* 1867 I p. 143 n. 2]), non decimus (Weizs. [l. c. p. 27 sq.], Ml. [p. 105 sq.], Heydecke [p. 52 sq.]) nec quartus decimus (Volkm. [vv. ll. Monumentum vetust. p. 10], Lipsius [*Jen. Lit. Zeitung* 1874 nr. 17 p. 241 sq.]).

5. Dan. 7, 7 sq.: *ὀπίσω τούτου ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ θηρίον τέταρτον φοβερὸν καὶ ἔκθαμβον καὶ ἰσχυρὸν περισσῶς ... καὶ αὐτὸ διάφορον περισσῶς παρὰ πάντα τὰ θηρία τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ κέρατα δέκα αὐτῷ ... καὶ ἰδοὺ κέρας ἕτερον μικρὸν ἀνέβη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ τρία κέρατα τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐξερριζώθη ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ.* — De vv. 4 et 5 cf. Prolegomena. — *παραφυάδιον*] Cf. Herm. Sim. VIII, 1, 17: *παραφυάς*. Hilgf. contulit Orac. Sibyll. III, 400: *παραφυόμενον κέρας*. Cf. IV Esra 9, 1 sq. (Vis. V: pennacula).

6. *εἷς ἐξ ὑμῶν*] Cf. 1, 8. — *προσέχειν*] Cf. 2, 1. 4, 14. — *ἐπισωρεύοντας*] Cf. II Tim. 4, 3. 3, 6. — *τισιν*] Iudaizantes hic vituperat Christianos; versu primo omnia inquitatis opera fugienda esse monuit. — *λέγοντας κτλ.*] Iudaizantes Christiani dicebant,

ρεύοντας ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν, λέγοντας ὅτι ἡ διαθήκη ἐκείνων καὶ
ἡμῶν. ἡμῶν μέν· ἀλλ' ἐκεῖνοι οὕτως εἰς τέλος ἀπώλεσαν αὐτήν, λα-
Ex. 31, 18. 34, 28. βόντος ἤδη τοῦ Μωϋσέως. 7. λέγει γὰρ ἡ γραφή· *Καὶ ἦν Μωϋσῆς*
ἐν τῷ ὄρει νηστεύων ἡμέρας τεσσεράκοντα καὶ νύκτας τεσσερά-
κοντα, καὶ ἔλαβεν τὴν διαθήκην ἀπὸ τοῦ κυρίου, πλάκας λιθίνας
γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς τοῦ κυρίου. 8. ἀλλὰ ἐπι-
στραφέντες ἐπὶ τὰ εἴδωλα ἀπώλεσαν αὐτήν. λέγει γὰρ οὕτως κύ-
Ex. 32, 7. Deut. 9, 12. ριος· *Μωϋσῆ Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός*
σου, οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου. καὶ συνῆκεν Μωϋσῆς καὶ
Ex. 32, 19. ἔριψεν τὰς δύο πλάκας ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ· καὶ συνετρίβη αὐτῶν
ἡ διαθήκη, ἵνα ἡ τοῦ ἠγαπημένου Ἰησοῦ ἐνκατασφραγισθῇ εἰς τὴν
καρδίαν ἡμῶν ἐν ἐλπίδι τῆς πίστεως αὐτοῦ. 9. πολλὰ δὲ θέλων
γράφειν, οὐχ ὡς διδάσκαλος ἀλλ' ὡς πρέπει ἀγαπῶντι, ἀφ' ὧν ἔχομεν μὴ
ἐλλείπειν, γράφειν ἐσπούδασα, περίψημα ὑμῶν. διὸ προσέχωμεν ἐν ταῖς
ἐσχάταις ἡμέραις. οὐδὲν γὰρ ὠφελήσει ἡμᾶς ὁ πᾶς χρόνος τῆς πίστεως
ἡμῶν, ἐὰν μὴ νῦν ἐν τῷ ἀνόμῳ καιρῷ καὶ τοῖς μέλλουσιν σκανδάλοις,

1 sq. *ἐκείνων καὶ ἡμῶν. ἡμῶν μέν* (Vm in *Zeitschr. f. wiss. Theol.* 1865 p. 447; coniecit *ἡμῶν κ. ἐκείνων ἐστίν· ἡμῶν μέν* Rendall) c. L: *ημων μεν* ℵ, *ὑμῶν ὑμῖν μένει* C | 4 sq. *τεσσεράκοντα* (bis) scripsi, cf 14, 2: *μ̄* (bis) ℵ, *τεσσαράκοντα* (bis) C? | 6. *τοῦ* c. ℵ: om C | 7. *οὕτω* C? | 8. *Μωϋσῆ Μωϋσῆ* (cf 14, 3) c. C: *μωση μωση* ℵ, (*κύριος*) *Μωϋσῇ· Μωϋσῆ* L (Ml) | 9. *μωσησ* ℵ | 10. *ἔριψεν* (cf Win § 13, 1, b p. 72) c. ℵ: *ἔρριψε* C | *αὐτοῦ* c. ℵ^c C L: *αυτων* ℵ* | 12. *ἡμῶν* c. ℵ C: *ὑμῶν* L | 14. *ἐλλείπειν* c. C: *ελλιπειν* ℵ | *γράφειν*: *γραφην* ℵ* | *διὸ* ante *προσέχ.* c. L, cf 15, 9: ante *περίψημα* ℵ C. ceterum pro *περίψ. ὑμῶν* maluerunt *τὸ περίψ. ὑμῶν ὢν* Vm Ml, *ἐγὼ περίψ. ὑμῶν* Hg¹ | 15. *οὐδὲν* c. ℵ L: *οὐδὲ* C | *ἡμᾶς* c. C L: *υμασ* ℵ | 15 sq. *τῆς πίστεως ἡμῶν* (*υμων* ℵ) c. ℵ: *τῆς ζωῆς ἡμῶν* C, *τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ τῆς πίστεως* Hg² c. L | 16. *νῦν ἐν τῷ ἀνόμῳ καιρῷ* c. ℵ C, cf L: coniecit *ἐν τῷ νῦν καιρῷ τῷ Ἀνόμῳ* Vm

legem Mosaicam Christianis esse observandam, foedus enim Vet. T. non solum Iudaeis sed etiam Christianis datum esse; immo Christianorum proprium esse, respondet auctor (cf. Gal. 4, 30), namque Iudaeos testamentum iam eo tempore, quo Moses illud accepisset, prorsus perdidisse, tum sensum eius male percepisse. Si vero foedus Christianorum proprium est, una legis observatio valet, spiritualis nempe. Similia, licet non eadem, apud Iustinum in Dial. c. Tryph. cc. 45—48. c. 29 (p. 246 D): *ἐπιγινώσκεις αὐτοὺς Τρύφων; ἐν τοῖς ὑμετέροις ἀπόκειν-ται γράμμασι, μᾶλλον δὲ οὐχ ὑμετέροις ἀλλ' ἡμετέροις· ἡμεῖς γὰρ αὐτοῖς πειθόμεθα, ὑμεῖς δὲ ἀναγινώσκοντες οὐ νοεῖτε τὸν ἐν αὐτοῖς νοῦν.* c. 82 init. c. 123 (p. 352 C). Cohort. ad Graec. 13: *εἰ δέ τις φάσκοι (τῶν προχείρως ἀντιλέγειν εἰθισμένων) μὴ ἡμῖν τὰς βίβλους ταύτας, ἀλλ' Ἰουδαίοις προσήκειν, διὰ τὸ ἔτι καὶ νῦν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν σώζεσθαι, ... γνώτω ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐν τοῖς βίβλοις γεγραμμένων, ὅτι οὐκ αὐτοῖς, ἀλλ' ἡμῖν ἡ ἐκ τούτων διαφέρει διδασκαλία.* Aliter iam argumentantur Iren. et Tertull. (e. c. de testim. anim. 5: ,Divinae

peccata sua congerunt et dicunt quia testamentum illorum et nostrum est. nostrum est autem, quia illi in perpetuum perdiderunt illud, quod Moyses accepit. 7. dicit enim scriptura: *Et fuit Moyses in* Ex. 31, 18. 34, 28. *monte ieiunans quadraginta diebus et quadraginta noctibus, et accepit testamentum a domino, tabulas lapideas scriptas manu dei.* 8. sed conversi in idola perdiderunt illud. dicit enim dominus Moysi: *Moyses, descende celerius, quoniam praeteriit legem populus tuus,* Ex. 32, 7. Deut. 9, 12. *quem eduxisti de terra Aegypti.* et proiecit Moyses tabulas lapideas Ex. 32, 19. de manibus suis, et confractum est testamentum eorum, ut dilecti Iesu consignetur in praecordiis vestris in spem fidei illius. 9. propter quod adtendamus novissimis diebus. nihil enim proderit nobis omne tempus vitae nostrae et fidei, si non modo inicum et futuras temp-

1. *et nostrum* c. cod: coniecit *et non nostrum* Nolte (Hef), *non et nostrum* Dr | 9. *dilecti* edidi: *dilectio* cod | 12. *modo*: νῦν | *inicum*: ita cod

scripturae penes nos vel Iudaeos sunt); cf. Euseb. hist. eccl. I, 2—3. — εἰς τέλος] Lat. recte: ‚in perpetuum.‘

7. Cf. c. 14, 2. LXX (Exod. 34, 18): καὶ ἦν ἐκεῖ Μωϋσῆς ἐναντίον κυρίου τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, ἄρτον οὐκ ἔφαγε καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιε. (Exod. 31, 18): καὶ ἔδωκε .... πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ θεοῦ.

8. LXX (Exod. 32, 7): Βάδιζε τὸ τάχος κατάβηθι ἐντεῦθεν· ἠνόμησε γὰρ ὁ λαός σου ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου. (Deut. 9, 12): Ἀνάστηθι κατάβηθι τὸ τάχος ἐντεῦθεν, ὅτι ἠνόμησεν ὁ λαός σου οὓς ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου. — συνῆκεν] i. e. Moses intellexit, foedus, quod deus cum Iudaeis nunc fecerat, iam solutum et confractum esse. Inde a saeculo tertio ecclesiae patres alio modo Iudaeorum et Iudaizantium aggressus retuderunt; quin immo iam Iustinus in dial. c. Tryph. hanc rem prorsus alia via expedire conatus est. — ἐνκατασφραγισθῇ] Auctor baptismum (τὴν σφραγῖδα) hic respicit. Apoc. 5, 1: κατασφραγίζεσθαι. Iren. I, 2, 6: συνεπισφραγίζεσθαι. — πίστεως] Gen. subiect. — αὐτοῦ] Gen. obiect.

9. οὐχ ὡς διδάσκαλος] Cf. Ignat. ad Eph. 3, 1: Οὐ διατάσσομαι ὑμῖν ὡς ὤν τις .... προσλαλῶ ὑμῖν ὡς συνδιδασκαλίταις μου. Pseudotertull. Carm. adv. Marc. IV, 3—4: ‚Non ut doctores.‘ Polycrat. ap. Euseb. h. e. V, 24, 6: κἀγὼ ὁ μικρότερος πάντων. — περίψημα] Cf. 6, 5. I Cor. 4, 13. Ignat. ad Eph. 8, 1. 18, 1. Dionys. Alex. ap. Euseb. h. e. VII, 22, 7. De hac voce cf. Heinichen (Euseb. III p. 710 sq. edit. II), qui vertit ‚addictissimus minister‘. rectius Hefele: ‚ego sum minimus et a vobis repurgandus, vos estis magni et spirituales‘. Zahn (*Ignatius.* 1873 p. 420 sq. n. 4): *Eine fast nichtssagend gewordene Höflichkeitsbezeugung.* — ὡς πρέπει ἀγαπῶντι] Cf. Ignat. Eph. 3, 2: ἡ ἀγάπη οὐκ ἐᾷ με σιωπᾶν. — μὴ ἐλλείπειν referri potest aut ad πρέπει, aut ad γράφειν ἐσπούδασα (cf. 21, 9). illud malim. — διό] scil. quia testamentum Iesu consignatum est in animis nostris. πολλὰ usque ad περίψημα ὑμῶν parenthesis est. — ἐὰν μὴ κτλ.] nisi nunc in tempore iniquo (cf. 15, 5. 18, 2) etiam futuris scandalis resistamus. — παρεισδύσιν] Cf. Duae viae (Hilgf. Nov. Test. ext. can. fasc. IV p. 98, 5): καὶ ὅταν (πονηρὸν πνεῦμα) βραχεῖαν εἴσδυσιν σχῇ ἐν αὐτῷ κτλ. Euseb. h. e. V, 16, 7: πάροδον δοῦναι εἰς ἑαυτὸν τῷ ἀντικειμένῳ. — ὁ μέλας] i. e. diabolus,

ὡς πρέπει υἱοῖς θεοῦ, ἀντιστῶμεν, ἵνα μὴ σχῇ παρείσδυσιν ὁ μέλας. 10. φύγωμεν ἀπὸ πάσης ματαιότητος, μισήσωμεν τελείως τὰ ἔργα τῆς πονηρᾶς ὁδοῦ. μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἐνδύνοντες μονάζετε ὡς ἤδη δεδικαιωμένοι, ἀλλ' ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνερχόμενοι συνζητεῖτε περὶ τοῦ
Ies. 5, 21. κοινῇ συμφέροντος. 11. λέγει γὰρ ἡ γραφή· *Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες.* γενώμεθα πνευματικοί, γενώμεθα ναὸς τέλειος τῷ θεῷ. ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἐν ἡμῖν, μελετῶμεν τὸν φόβον τοῦ θεοῦ καὶ φυλάσσειν ἀγωνιζώμεθα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτοῦ εὐφρανθῶμεν. 12. ὁ κύριος ἀπροσωπολήμπτως κρινεῖ τὸν κόσμον. ἕκαστος καθὼς ἐποίησεν κομιεῖται. ἐὰν ᾖ ἀγαθός, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ προηγήσεται αὐτοῦ· ἐὰν ᾖ πονηρός, ὁ μισθὸς τῆς πονηρίας ἔμπροσθεν αὐτοῦ· 13. ἵνα μήποτε ἐπαναπαυόμενοι ὡς κλητοὶ ἐπικαθυπνώσωμεν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ ὁ πονηρὸς ἄρχων λαβὼν τὴν καθ' ἡμῶν ἐξουσίαν ἀπώσηται ἡμᾶς ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ κυρίου. 14. ἔτι δὲ κἀκεῖνο, ἀδελφοί μου, νοεῖτε· ὅταν βλέπετε

1. *ἵνα* c. ℵ: add *οὖν* C (unde *ἀντιστῶμεν· ἵνα οὖν μὴ σχῇ παρείσδυσιν ὁ μέλας, φύγωμεν κτλ* Hg[2] | 2. *ἔργα* c. ℵ L: praem *κακὰ* C | 3. *πονηρᾶς* (Hg[1]) c. C L: *πονηριας* ℵ | 4. *συνζητεῖτε* c. ℵ: *συζεῖτε* (sic) C | 5. *ἑαυτοῖς* c. ℵ L: praem *ἐν* C (LXX), *παρ'* ClAl Strom. II, 7 p. 447 | 7. *ἐν* c. ℵ C: *ἐφ'* ClAl | 8. *τοῦ θεοῦ* c. ℵ ClAl L: *κυρίου* C | *καὶ* c. C ClAl L: om ℵ | *ἀγωνιζώμεθα* c. ℵ* C ClAl: praem *ἵνα* ℵ[c] | 8 sq. *ἵνα — εὐφρανθῶμεν* c. ℵ[c] C ClAl: om *ἐν* et *αὐτοῦ εὐφρανθ.* ℵ* | 9. *ἀπροσωπολήμπτως* c. ℵ: *-λήπτως* C (? cf I Clem. 1, 3) | 11. *ἡ δικαιοσ.* c. ℵ: om *ἡ* C | 12. *ἵνα* c. ℵ C: praem *προσέχωμεν* Vm Hg Ml coll. L | 15. *νοεῖτε* (*νοειται* ℵ) c. ℵ* et[c] C: *οταν νοειται οταν* ℵ* prius | *βλέπετε* (cf Win § 42, 5 p. 290) c. ℵ (*-ται*): *βλέπητε* C

cf. 20, 1. Guedemannus (l. c. p. 128) contulit Kidd. 30[a]: מבודל.

10. Cf. Polyc. ad Philipp. c. 2, 1: *ἀπολιπόντες τὴν κενὴν ματαιολογίαν κτλ.* c. 7, 2: *διὸ ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τ. πολλῶν.* — *πονηρ. ὁδ.*] De duplice via cf. infra cc. 18—20. — *μονάζετε*] Cf. Herm. Sim. IX, 26, 3: *μὴ κολλώμενοι τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ μονάζοντες ἀπολλύουσι τὰς ἑαυτῶν ψυχάς.* Auctor separationes et schismata vituperat (cf. Hebr. 10, 25. saepissime in epp. Ign.). non in iudaizantes Christianos neque in gnosticos haereticos neque in Pauli ap. doctrinae asseclas (Hilgf.) invehit, sed animarum securitatem excludere vult (*ἐνδύνοντες* = *sich auf sich selbst zurückziehen*), cf. quae adnotavi ad v. 14. — *συνερχόμενοι*] Cf. Ignat. ad Eph. 5, 3: *ἔρχεσθαι ἐπὶ τὸ αὐτό.* 13, 1 et saepius. I Clem. 34, 7: *ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνάγεσθαι.* — *συνζητεῖτε κτλ.*] Cf. I Clem. 48, 6: *ζητεῖν τὸ κοινωφελὲς πᾶσιν.* Iis quae ibi adnotavi add. Const. App. VI, 12 (p. 172, 19): *συζητοῦντες πρὸς τὸ κοινωφελὲς εἰς διόρθωσιν.*

11. *ἑαυτοῖς*] LXX: *ἐν ἑαυτοῖς.* — *πνευματικοί*] Cf. Gal. 6, 1. — *ναός*] Cf. I Cor. 3, 16 sq. *Hier ist der Tempel für Gott die christliche Gemeinde. Dagegen ist 6, 15 und im ganzen cap. 16 der Tempel Gottes das Herz des Christen* (Ml.). Cf. Tertull. adv. Marc. III, 7: ‚templum spiritale, id est ecclesia'. Saepissime ap. scriptores prisc. eccl. — *ἐφ' ὅσον*] ‚*Barnabas hat unvermuthet*

tationes caveamus, sicut decet filios dei. 10. resistamus omni iniquitati et odio habeamus eam. ergo considerate opera malae viae. non separatim debetis seducere vos tamquam iustificati, sed in unum convenientes inquirite quod communiter dilectis conveniat et prosit. 11. dicit enim scriptura: *Vae illis qui sibi soli intellegunt et apud* Ies. 5, 21. *se docti videntur*. simus spiritales, simus templum consummatum deo; in quantum est in nobis, meditemur timorem dei et custodiamus mandata illius. 12. dominus non accepta persona iudicat mundum. unusquisque secundum quae fecit accipiet: si fuerit bonus, bonitas eum antecedit, si nequam, merces nequitiae eum sequitur. 13. adtendite, ne quando quiescentes tamquam vocati addormiamus in peccatis nostris, et nequam accipiens potestatem nostram suscitet et excludat a regno domini. 14. adhuc et illud intellegite: ′cum videritis tanta

1. *caveamus* em Vm: *habeamus* cod | *decet filios* em Vm: *dicit filius* cod | *omni* em Mn: *omne* cod | 5. *soli* c. cod: *solis* (errore ut vdtr Mn in textu) Vs al | 9. *fecit* em Hg: *facit* cod | 11. *tamquam* edidi: *iam* cod | 12. *suscitet*: coniecit *suscitetur* Mn (Dr) | *excludat*: praem [*nos*] Dr

lateinisch gedacht' (?) Holtzmann, *Barnab. u. Joh.* in Hilgf. *Zeitschr.* 1871 III p. 345. — *μελετᾶν*] Cf. 11, 5. Ies. 33, 18. Iust. Dial. c. Tryph. c. 86 (p. 313 E): *τ. νόμον τ. θεοῦ μελετᾶν*. — *φόβος τ. θεοῦ*] In N. T. haec vox rarius, apud scriptores sec. saeculi saepissime invenitur. — *φυλάσσειν*] II Clem. 8, 4: *τὰς ἐντολὰς τ. κυρίου φυλάξαντες*.

12. *ἀπροσωπολήμπτως*] Cf. Gal. 2, 6. Rom. 2, 11. I Pet. 1, 17. Rendall: *indeed there are several parallels in expression with this ep.; cf. c. 5, 1 c. I Pet. 1, 2; while the next verse introduces a quotation used also in I Pet. 2, 24. Again, c. 6, 2 quotes from Is. 28, 16 the same verse as does I Pet. 2, 6, and c. 6, 4 follows the quotation with a second from Ps. 118, which S. Peter also introduces in the succeding verse of his epistle. This coincidence becomes more striking when we find S. Peter's οἶκος πνευμ. of v. 5 reproduced in πνευμ. ναός 16, 10)*. I Clem. 1, 3. Pseudohippol. *περὶ συντελ.* 39 (p. 117, 12 Lag.): *κριτὴς ἀπροσωπόληπτος*. — *προηγήσεται*] Cf. Ies. 58, 8. — *μισθὸς τ. πονηρίας*] Cf. II Pet. 2, 13.

13. *ἐπαναπαυόμ. κτλ.*] Cf. Mt. 25, 5 sq.

14. Totum capitulum in duas partes dividi potest sibi respondentes: vv. 1—8, 9—14. In utriusque partis particula priore (v. 1—5. 9—13) auctor epistulae monuit, ut periculosam animarum securitatem lectores evitarent et opera iniquitatis fugerent; tum in altera parte (vv. 6—8. 14) verbis *ἔτι δὲ καὶ τοῦτο ἐρωτῶ* (*ἔτι δὲ κἀκεῖνο νοεῖτε*) id egit, ut lectores a Iudaizantium cultu ac religione et a Iudaeorum imitatione avocaret, historiae Iudaeorum cum triste initium (v. 6—8), tum tristem exitum (v. 14) eos respicere iubens. — *τὰ γεγονότα*] ad *σημεῖα καὶ τέρατα* referendum est. Ad rem cf. Mt. 23, 34 sq. 21, 34 sq. — *καὶ οὕτως*] i. e. vel hunc in modum. — *ἐνκαταλελεῖφθαι*] Cf. Iren. IV, 4, 1. Barnabas Hierosolymorum eversionem respicit. — *γέγραπται*] Cf. v. 3. c. 5, 2. 15, 1. 16, 6. Epist. auctorem hic ad Matth. evangelium provocasse, verisimillimum est; alii de IV Esr. 8, 3

μετα τηλικαῦτα σημεῖα καὶ τέρατα τὰ γεγονότα ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ
οὕτως ἐνκαταλελεῖφθαι αὐτούς· προσέχωμεν μήποτε, ὡς γέγραπται,
Mt. 22, 14. *πολλοὶ κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ* εὑρεθῶμεν.

V. Εἰς τοῦτο γὰρ ὑπέμεινεν ὁ κύριος παραδοῦναι τὴν σάρκα εἰς
καταφθοράν, ἵνα τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν ἁγνισθῶμεν, ὅ ἐστιν ἐν τῷ
αἵματι τοῦ ῥαντίσματος αὐτοῦ. 2. γέγραπται γὰρ περὶ αὐτοῦ ἃ μὲν
Ies. 53, 5. 7. πρὸς τὸν Ἰσραήλ, ἃ δὲ πρὸς ἡμᾶς. λέγει δὲ οὕτως· *Ἐτραυματίσθη
διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν,
τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν
ἤχθη καὶ ὡς ἀμνὸς ἄφωνος ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτόν.*
3. οὐκοῦν ὑπερευχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ κυρίῳ, ὅτι καὶ τὰ παρεληλυ-
θότα ἡμῖν ἐγνώρισεν, καὶ ἐν τοῖς ἐνεστῶσιν ἡμᾶς ἐσόφισεν, καὶ εἰς
Prov. 1, 17. τὰ μέλλοντα οὐκ ἐσμὲν ἀσύνετοι. 4. λέγει δὲ ἡ γραφή· *Οὐκ ἀδίκως
ἐκτείνεται δίκτυα πτερωτοῖς.* τοῦτο λέγει ὅτι δικαίως ἀπολεῖται
ἄνθρωπος, ὃς ἔχων ὁδοῦ δικαιοσύνης γνῶσιν, ἑαυτὸν εἰς ὁδὸν σκότους
ἀποσυνέχει. 5. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο, ἀδελφοί μου· εἰ ὁ κύριος ὑπέμει-
νεν παθεῖν περὶ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ὢν παντὸς τοῦ κόσμου κύριος, ᾧ
Gen. 1, 26. εἶπεν ὁ θεὸς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ'
εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν·* πῶς οὖν ὑπέμεινεν ὑπὸ χει-
ρος ἀνθρώπων παθεῖν; μάθετε. 6. οἱ προφῆται, ἀπ' αὐτοῦ ἔχοντες

1. *τέρατα τὰ* c. ℵ^c: om *τὰ* ℵ* C | 2. *ἐνκαταλελεῖφθαι* c. ℵ (*-λελιφθαι*): *ἐγκαταλελεῖφθαι* C | 5. *καταφθοράν* c. ℵ: *φθοράν* C | 5 sq. *ἐν τῷ αἵματι τοῦ ῥαντίσματος αὐτοῦ* c. ℵ: *ἐν τῷ ῥαντίσματι αὐτοῦ τοῦ αἵματος* C, cf L | 13 sq. *Οὐκ ἀδίκως κτλ*: *Παροιμιῶν* C in marg. | 15. *ὃς* (Vm) c. C: *ο* (ὁ) ℵ, cf L | 16. *ὁ κύριος* c. ℵ L: add *ἡμῶν* C | 17. *περὶ* c. ℵ: *ὑπὲρ* C | 17 sq. *ᾧ εἶπεν ὁ θεὸς* c. ℵ L: *ὡς εἶπεν ὁ κύριος* C

cogitaverunt sine iusta causa, alii ad librum apocryphum nunc deperditum confugerunt (Uberrime de hac re disputavit auctor incertus libri ‚*Supernatural Religion*'. Lond. 1874. Vol. I p. 241 sq.). Matthaeus praesto est. Sed caveas, ne temere e *γέγραπται* illo conicias, Barnabam nostrum scripta evangelica tanti aestimasse, quanti V. T. libros; plura in Prolegg. invenies. Cf. quae in fasc. I, 1 (edit. II) p. XXIX, p. LXXI sq. *Zeitschr. f. Kirchengesch.* T. I (1877) p. 358. p. 361 sq. disputavi.

V, 1. *γάρ*] ad 4, 13 respicit: *μήποτε ἐπικαθυπνώσωμεν ταῖς ἁμαρτίαις.* — *υπέμεινεν*] Cf. vv. 5. 6. II Clem. 1, 2: *ὅσα ὑπέμεινεν Ἰ. Χρ. παθεῖν ἕνεκα ἡμῶν.* Polyc. ad Philipp. 1, 2: *Ἰ. Χρ. ὑπέμεινε ... ἕως θανάτου καταντῆσαι.* Iustin. Apol. I, 63 (p. 96 A): *ὑπέμεινε καὶ παθεῖν ὅσα αὐτὸν ἐνήργησαν οἱ δαίμονες.* (p. 96 D): *καὶ παθεῖν ὑπέμεινεν, ἵνα ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν θάνατον.* Iust. Dial. 121 (p. 350 A): *ὑπομένειν πάντα πάσχειν.* Barn. 5, 13: *αὐτὸς ἠθέλησεν οὕτω παθεῖν.* Passio Christi necessaria eademque voluntaria erat. — *εἰς καταφθοράν*] Cf. Rom. 8, 3. — *αἵματι*] De sanguine Christi conferas quid censeat Clemens in ep. I c. 7, 4. 12, 7. 21, 6. 49, 6. Iust. Dial. c. 13. 24. 80—100. 111. — *ῥαντίσματος*] I Pet. 1, 2. Heb. 12, 24.

2. *ἃ μὲν — ἃ δὲ*] *πρὸς τὸν Ἰσραήλ*

signa et monstra in populo Iudaeorum, et sic illos derelinquit dominus: adtendamus ergo ne forte, sicut scriptum est, *multi vocati,* Mt. 22, 14.
pauci electi inveniamur.

V. Propter hoc dominus sustinuit tradere corpus suum in exterminium, ut remissione peccatorum sanctificemur, quod est sparsione sanguinis illius. 2. scriptum est enim de illo, quaedam ad populum Iudaeorum, quaedam ad nos. dicit autem sic: *Vulneratus est* Ies. 53, 5. 7.
propter iniquitates nostras et vexatus est propter peccata nostra; sanguine illius sanati sumus. tamquam ovis ad victimam adductus est, et sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. 3. supergratulari ergo debemus domino, quia et praeterita nobis ostendit et sapientes fecit, et de futuris non sumus sine intellectu. 4. dicit autem: *Non iniuste tenduntur retia avibus.* hoc dicit quia iuste Prov. 1, 17.
periet homo habens viae veritatis scientiam, et se a via tenebrosa non continet. 5. adhuc et ad hoc dominus sustinuit pati pro anima nostra, cum sit orbis terrarum dominus, cui dixit deus ante constitutionem saeculi: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem* Gen. 1, 26.
nostram. quomodo ergo sustinuit, cum ab hominibus hoc pateretur? discite. 6. prophetae ab ipso habentes donum in illum propheta-

1. *derelinquit*: cf Roensch p. 287 | 12. *de futuris non sumus* em Mn: *defuturus non simus· sumus* cod | 14. *periet*: cf Roensch p. 298 | *viae* em Ox: *viam* cod | 16. *deus* edidi: *die* cod | 18. *ergo* supra lin. add cod

scriptum est, Christum crucifixum et contemptum iri propter malitiam ipsorum ipsosque viam rectam relicturos esse (cf. 6, 7. 5, 11. 5, 4); *πρὸς ἡμᾶς* scriptum est, Iesum sanguine suo peccata nostra abluturum nosque salvaturum esse. — *λέγει*] Cf. Act. 8, 32. I Clem. 16, 3 sq. Iust. Apol. I, 50. — *ἀνομίας*] LXX: *ἁμαρτίας .... ἀνομίας.* — *ἀμνός*] LXX pergunt: *ἐναντίον τοῦ κείραντος ἄφωνος.*

3. *ὑπερευχαριστεῖν*] Cf. Euseb. de martyr. Palaest. XI, 26, ubi idem verbum offertur. Ad rem cf. c. 1, 7. — *ἐσόφισεν*] II Tim. 3, 15. II Pet. 1, 16. Ignat. ad Smyr. 1, 1. Sensus: Scientes quae praedicta iam evenerunt, haud ignari sumus eorum quae ventura sunt (Dress.).

4. *οὐκ ἀδίκως*] LXX: *οὐ γάρ.* — *τοῦτο κτλ.*] Cf. Hilgf. *App. VV.* p. 16. Via tenebrarum est religio inscitiae Iudaica, quam hic respicit scriptor. — *ἀποσυνέχει*] ἅπ. λεγ.

5. Cf. 6, 12. LXX: *κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν.* — *παντὸς τοῦ κόσμου κύριος*] Cf. Herm. Sim. IX, 23, 4: *ὁ θεὸς καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ὁ πάντων κυριεύων καὶ ἔχων πάσης τῆς κτίσεως αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν.* Sim. XII, 12, 2. 28, 8. Sim. V, 6, 1. 3. 5. Mt. 28, 18. — Eadem pluralis *ποιήσωμεν* explicatio reperitur apud Philonem, Iust. Dial. c. 62. Theoph. Antioch. ad Autolyc. II, 10. 18. Tertull. adv. Prax. c. 12. Orac. Sibyll. VIII, 264 sq. 447 sq. etc. etc.

6. Christum V. T. prophetas inspirasse et ab iis visum esse, ad unum omnes priscae eccl. scriptores confitentur. Cf. e. c. I Pet. 1, 11. Apoc. 19, 10. II Clem. 17, 4. Ignat. ad Magnes. 8, 2. Iust. Apol. I, 31—33. 62 sq. Dial. c. 56 sq. 111. Iren. IV, 20, 4. Fragm. Murat. v. 44 sq.: ‚Ro-

τὴν χάριν, εἰς αὐτὸν ἐπροφήτευσαν. αὐτὸς δὲ ἵνα καταργήσῃ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δείξῃ, ὅτι ἐν σαρκὶ ἔδει αὐτὸν φανερωθῆναι, ὑπέμεινεν, 7. ἵνα καὶ τοῖς πατράσιν τὴν ἐπαγγελίαν ἀποδῷ καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ τὸν λαὸν τὸν καινὸν ἑτοιμάζων ἐπιδείξῃ, ἐπὶ τῆς γῆς ὤν, ὅτι τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας κρινεῖ. 8. πέρας γέ τοι διδάσκων τὸν Ἰσραὴλ καὶ τηλικαῦτα τέρατα καὶ σημεῖα ποιῶν ἐκήρυσσεν, καὶ ὑπερηγάπησεν αὐτόν. 9. ὅτε δὲ τοὺς ἰδίους ἀποστόλους τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ ἐξελέξατο, ὄντας
Mt. 9, 13. ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομωτέρους, ἵνα δείξῃ ὅτι *οὐκ ἦλθεν καλέσαι δικαίους ἀλλὰ ἁμαρτωλούς*, τότε ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν εἶναι υἱὸν θεοῦ. 10. εἰ γὰρ μὴ ἦλθεν ἐν σαρκί, οὐδ' ἄν πως οἱ ἄνθρωποι ἐσώθησαν βλέποντες αὐτόν· ὅτε τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι ἥλιον, ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ ὑπάρχοντα, ἐμβλέποντες οὐκ ἰσχύουσιν εἰς τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ ἀντοφθαλμῆσαι. 11. οὐκοῦν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ εἰς τοῦτο ἐν σαρκὶ ἦλθεν, ἵνα τὸ τέλειον τῶν ἁμαρτιῶν ἀνακεφαλαιώσῃ τοῖς διώξασιν ἐν θανάτῳ τοὺς προφήτας αὐτοῦ. 12. οὐκοῦν εἰς τοῦτο ὑπέμεινεν. λέγει γὰρ ὁ

1. *ἐπροφήτευσαν* c. ℵ: *προεφήτευσαν* C | *καταργήσῃ* C: *καταργησει* ℵ | 2. *δείξῃ* C: *δειξει* ℵ | 3. *καὶ* c. ℵ: om C L | 4. *τὸν λαὸν κτλ*: accedit cod G (cf Proleg. § 1) | *καινὸν* C p: *κενὸν* ℵ b c f n o v | *ἑτοιμάζων* c. ℵ[c] C G L: *ονομαζων* ℵ* | *ἐπιδείξῃ* (Vs) c. C n (?): *ἐπιδείξει* ℵ b f o p, *ἐπείδειξει* c, *ἐπὶ δείξει* v | 5. *τῆς*: *την* ℵ* | 5 sq. *πέρας δ' ἔτι* b | 7. *ἐκήρυσσεν* c. ℵ: *ἐκήρυξε* G, *οὐχ ὅτι ἐκήρυσσε* C (*οὐχ ὅτι ἐκήρυσσον* Hg[2]) | *ὑπερηγάπησεν* c. G: *ὑπερηγάπησαν* ℵ C (coniecit *οὕπερ ἠγάπησαν* Hg[1] coll. L), fort. legendum *ὑπερηπάτησαν* | 8. *τοὺς*: om f p | 9. *δείξει* p | 10. *ἁμαρτωλούς* c. ℵ C L: add *εἰς μετάνοιαν* G | *ἐφανέρωσεν*: *σεν* ℵ* | *εἶναι* hoc loco c. ℵ: post *θεοῦ* G, om C | 11. *οὐδ' ἄν πως* c. ℵ: *οὐκ ἂν* C, *πῶς ἂν* G L | *οἱ ἄνθρωποι* hoc loco c. ℵ: post *ἐσώθησαν* (*ἐσώθημεν* b c n) G, om C | 12. *βλέποντες* c. ℵ G: *ἐμβλέποντες* C | *ὅτε* c. ℵ C L: *ὅτι* G, coniecit *οἵ γε* M. Schmidt (Hg[1]) | *τῶν* c. ℵ C: om G | 13. *ἐμβλέποντες* c. ℵ C, cf L: *βλέποντες* G | *ἰσχύσουσιν* o p v | 14. *εἰς τοῦτο* c. C G L: om ℵ | *ἐν σαρκὶ ἦλθεν* c. ℵ (L): *ἦλθεν ἐν σαρκί* C G | 15. *ἁμαρτιῶν* c. ℵ G: *ἁμαρτημάτων* C | *ἀνακεφαλαιώσῃ* c. ℵ C: *κεφαλαιώσῃ* (-*σει* v) G | 16. *αὐτοῦ* c. ℵ[c] C G L: *αυτων* ℵ* | *γὰρ* c. ℵ[c] C G: om ℵ*

manis autem ordinem scripturarum sed et principium earum esse Christum intimans.' Tertull. adv. Marc. II, 27. Hipp. c. Noët. 12. etc. etc. — Constr.: Ille autem — quia in carne oportebat eum adparere, ut vacuam faceret mortem et de mortuis resurrectionem ostenderet — passus est, ut promissum parentibus redderet et populum novum etc. (Hef.).

7. *πατράσιν*] Patres, qui promissa acceperunt, non Iudaeorum, sed Christianorum parentes sunt. — *ποιήσας*] Utrum auctor verbis *τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας* mortuorum (Hef. Dress.) an ipsius Christi (Hilgf. Muell.) resurrectionem respexerit, diiudicare non audemus; *κρινεῖ* illi favet explicationi. Cf. Pseudoiust. de resurrect. 1: *διδοὺς ἡμῖν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν.*

8. *ὑπερηγάπησεν*] Cf. Lc. 19, 41. Mt. 23, 37.

9. Hunc locum Origenes defendit contra Celsum (I, 63. T. XVIII P. 1. p. 116 edid. Lommatsch) et Hieronymus allegat (adv. Pelag. T. II p. 783) sub nomine Ignatii. Baurius (*Kirchen-*

verunt. ille autem, ut vacuam faceret mortem et de mortuis resurrectionem ostenderet, quia in carne oportebat eum adparere, sustinuit, 7. ut promissum parentibus redderet. et ipse sibi populum parans resurrectione facta in terris iudicabit illos. 8. ad summam docens populum Iudaeorum et magna signa et monstra faciens: non crediderunt nec dilexerunt illum. 9. tunc apostolos suos, qui incipiebant praedicare evangelium suúm, elegit, qui erant super omne peccatum peccatores, ut ostenderet quia *non venit vocare iustos sed* Mt. 9, 13.
peccatores: tunc ostendit se esse filium dei. 10. si enim non venisset in carne, quomodo possent homines sanari, cum respicientes solem, qui est opus manus dei, non possint radios eius diutius intueri? 11. filius ergo dei ideo in carne venit, ut consummationem peccatorum definiret eis qui persecuti sunt ad mortem prophetas illius. 12. dicit autem Esaias: *Plaga corporis illius omnes sanati sumus*, et alius Ies. 53, 5.

4. *resurrectionem* cod | *iudicabit* em Cot (vel *iudicat*): *iudicabat* cod | *illos* em Ox: *illis* cod, coniecit *ille* Cot, *ipse* Hg[1] et[2], *illic* Hg[3] | *ad summam* (vel *finem*, sed cf 10, 2. 12, 6 etc) em Cot: *ad vitam* cod | *docens* em Mn: *ducens* cod | 10. *sanari*: cf 4, 1. 8, 6.

gesch. I p. 132 edit. III), Hilgf. (*App. VV.* p. 38 sq. N. T. extra can. II edit. II p. 83 sq.), Lipsius (*Bibellex.* I p. 363) et alii ex hoc loco concluserunt, Barnabam, qui dicitur, duodecim apostolis non fuisse. Sententiarum capituli nexum perlustrans temerariam istam interpretationem certo repudiabis, cf. quae secuntur et 8, 3. — *μέλλοντας*] Cf. Mt. 10, 7. 28, 19. — *ὑπὲρ κτλ.*] Unde scriptor haec hauserit, non patet. — *οὐκ ἦλθεν κτλ.*] Et hic elucet, Barnabam nostrum synopticam traditionem nosse (cf. 4, 14 etc. II Clem. 2, 4—7. Iust. Apol. I, 15 [p. 62 C]). — *υἱὸν θεοῦ*] Vide sis, quo modo Barnabas c. 12, 10 hoc nomen percipi voluerit.

10. *ἔρχεσθαι ἐν σαρκί*] Cf. I Ioann. 4, 2. Eandem similitudinem sed aliter versam invenis apud Theophil. ad Autolyc. I, 5 (p. 72 C), Minuc. Fel. c. 32 et apud alios, e. g. Cyrill. cat. 10, 7: *διὰ τοῦτο τοίνυν, ἐπειδὴ τὸ τῆς θεότητος πρόσωπον οὐδεὶς ἠδύνατο ἰδεῖν ζῶν, ἀνέλαβε τὸ τῆς ἀνθρωπότητος πρόσωπον, ἵνα τοῦτο ἰδόντες ζήσωμεν.* cat. 12, 13: *εἰ γὰρ ἥλιον, τὸν ἐν τετάρτῃ ἡμέρᾳ γενόμενον, ἐντελῶς ἰδεῖν οὐ δυνάμεθα· θεὸν ἄρα τὸν ἐκείνου ποιητὴν ἰδεῖν δυνάμεθα;* Orac. Sibyll. Prooem. ap. Theoph. ad Autolyc. II, 10. Guedem. (l. c. p. 117 sq.) contulit Chull. 60[a]: ‚*Der Kaiser* (*Hadrian*) *sagte zu R. Josua b. Chananja: Ich will eueren Gott sehen. Darauf jener: Du kannst ihn nicht sehen. Der Kaiser: Aber ich will. Da stellte ihn R. Josua um die Sommersonnenwende gegen die Sonne u. sagte zu ihm: Sieh' hinein. Darauf der Kaiser: Ich kann nicht. Nun denn, sprach hierauf R. Josua, die Sonne, die nur eine von den Dienerinnen Gottes ist, u. s. w.*‘ Quae Guedemannus ad haec verba adnotavit, prorsus futilia se praebent. — *τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι*] sol, qui mox evanescet; cf. II Cor. 3, 7: *τὴν καταργουμένην.* — *αὐτοῦ*] Christus creator mundi est, cf. II Clem. 1, 4 et quae disputavi in *Ztschr. f. Kirchengesch.* T. I p. 338 sq. — *ἀντοφθαλμῆσαι*] I Clem. 34, 1. Act. 27, 15. Theoph. I, 5: *ἀντωπῆσαι.*

Zach. 13, 6 sq. θεὸς τὴν πληγὴν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ὅτι ἐξ αὐτῶν· *Ὅταν πατάξωσιν*
τὸν ποιμένα ἑαυτῶν, τότε ἀπολεῖται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.
13. αὐτὸς δὲ ἠθέλησεν οὕτω παθεῖν. ἔδει γὰρ ἵνα ἐπὶ ξύλου πάθῃ.
Ps. 22, 21. 119, 120. λέγει γὰρ ὁ προφητεύων ἐπ᾽ αὐτῷ· *Φεῖσαί μου τῆς ψυχῆς ἀπὸ*
22, 17. *ῥομφαίας*· καί· *Καθήλωσόν μου τὰς σάρκας, ὅτι πονηρευομένων*
Ies. 50, 6 sq. *συναγωγαὶ ἐπανέστησάν μοι.* 14. καὶ πάλιν λέγει· *Ἰδοὺ τέθεικά*
μου τὸν νῶτον εἰς μάστιγας καὶ τὰς σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα,
τὸ δὲ πρόσωπόν μου ἔθηκα ὡς στερεὰν πέτραν.
Ies. 50, 8 sq. VI. Ὅτε οὖν ἐποίησεν τὴν ἐντολήν, τί λέγει; *Τίς ὁ κρινόμενός*
μοι; ἀντιστήτω μοι· ἢ τίς ὁ δικαιούμενός μοι; ἐγγισάτω τῷ
παιδὶ κυρίου. 2. *οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιω-*
θήσεσθε, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς. καὶ πάλιν λέγει ὁ προφήτης,
Ies. 28, 16. ἐπεὶ ὡς λίθος ἰσχυρὸς ἐτέθη εἰς συντριβήν· *Ἰδοὺ ἐμβαλῶ εἰς τὰ θε-*
μέλια Σιὼν λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτόν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον.

1. *πηγὴν* cn | *τῆς σαρκὸς*: om C | *ὅτι* c. ℵ^c G: om ℵ*C | *Ὅταν κτλ*: *Ζαχαρίου ιγ´* C in marg. | *πατάξωσιν* c. ℵC: *πατάξω* (*κατατάξω* p) G, cf L | 2. *ἑαυτῶν* c. ℵ: *αὐτῶν* C, om GL | *ἀπολεῖται* (Vm) c. C: *απολιπεται* ℵ*, *σκορπισθησεται και απολιται* ℵ^c, *σκορπισθήσεται* GL | 3. *δὲ* c. ℵCL: om G | *οὕτως* o | 4. *τὴν ψυχὴν* p | 5. *καί* c. ℵ CL: om G | 5 sq. *πονηρ. συναγωγαί* c. GL: *συναγωγὴ πονηρ.* ℵ C (LXX) | 6. *ἐπανέστησάν μοι* c. ℵ GL: *περιέσχον με* C (LXX) | *τέθηκα* p | 7. *καὶ τὰς* c. GL: *τὰς δὲ* ℵ C (LXX) | *σιαγῶνας* bpv | *μου* c. ℵ L: om CG | *ῥαπισμόν* b | 9. *οὖν*: om p | *τὴν* c. ℵ C: om G | *τί* c. ℵ GL: om C | 10. *ἀντιστήτω μοι*: ante *ἐγγισάτω μοι* b, om c | *δικαιούμενος* c. ℵ C: *δικαζόμενος* G | *μοι* c. ℵ GL: om C | *ενγισατω* ℵ | *τῷ* c. ℵ G: om C | 11 sq. *ὑμεῖς* (*ῦμισ* ℵ) *πάντες ὡς ἱμ. παλαιωθήσ.* c. ℵ C: *πάντες ὑμεῖς παλαιωθήσ. ὡς ἱμ.* G, cf L | 13. *ἐμβάλλω* n | 14. *πολυτελην* ℵ*, cf Win. § 9 p. 64 n. 3 | *ἀκρογονιαῖον* p

11. Profert aliam causam adventus Christi, ut consummarentur peccata Iudaeorum addita Christi morte (Men.). Cf. 5, 2. 6, 7. 14, 5. Matth. 23, 31 sq. Diognet. 9, 1. 2. — *τὸ τέλειον*] Cf. 13, 7. — *ἀνακεφαλαιώσῃ*] Rom. 13, 9. Eph. 1, 10. Cf. Iren I, 10, 1. III, 22, 2. IV, 40, 3. V, 29, 2. Theoph. ad Autol. III, 1. saepius apud Hippolytum. Ad rem cf. Iren. V, 1, 1 et multis al. loc. — *διώξασιν*] Cf. Mt. 23, 32. 34. I Thess. 2, 15.

12. *εἰς τοῦτο*] scil. ut summam imponeret peccatis. — *λέγει γὰρ κτλ.*] Unde haec verba consarcita sint, ignoramus (Ies. 53, 5. Zach. 13, 6), cf. Matth. 26, 31, quem locum Barnabam respexisse, Hilgf. (l. c. edit. I p. 69 sq.) suspicatus est; at Weizs. (l. c. p. 36) ev. Matth. fontem esse negavit. Verba *τῆς ποίμνης* in cod. Alex. exstant, in Vatic. et Sinait. desiderantur. Cf. ad h. l. Anger, Ratio, qua loci V. T. in ev. Matth. laudantur. 1861. P. 1. p. 36 sq.

13. *ἠθέλησεν*] Cf. quae v. 1 adnotavi. — *ἔδει*] sc. *παθεῖν*. Sensus: Ut *in ligno* pateretur, pateretur necesse erat. Cf. Iustin. Dial. c. 86, cc. 96—106. — *φεῖσαι*] LXX (Ps. 22, 21): *ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου.* (Ps. 119, 120): *καθήλωσον ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς σάρκας μου.* (Ps. 22, 17): *συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με.* — *ῥομφαίας*] Propheta praedixit, Christum non gladio, sed cruce interfectum iri. Auctorem loc. Ioann. 19, 34 ignorasse, concludi non potest

propheta: *Feriam pastorem, et dispargentur oves gregis.* 13. ipse Zach. 13, 7.
autem voluit sic pati. dicit enim qui prophetat de illo: *Parce ani-* Ps. 22, 21. 119, 120.
mae meae a gladio, et: *Confige clavis carnes meas, quia nequissi-* 22, 17.
morum conventus insurrexerunt in me. 14. et iterum dicit: *Ecce* Ies. 50, 6 sq.
posui dorsum meum ad flagella et maxillas meas ad palmas, faciem autem meam posui tamquam solidam petram.

VI. Cum autem fecit dei praeceptum, quid dicit? *Quis est qui* Ies. 50, 8 sq.
contradicit? resistat mihi. quis aequalis futurus est mihi? propinquet puero dei. 2. *vae vobis, quia vos omnes veterescitis tamquam vestimentum, et tinea devorabit vos.* iterum dicit propheta: *Tamquam lapis expositus est in adflictione. Ecce mittam in funda-* Ies. 28, 16

1. *dispargentur*: cf Roensch p. 466 | 4. *insurrexerit* cod | 9. *veterescitis*: cf Roensch p. 179 | 11. *adflictione*: maluerunt *adflictionem* Mn al

(Volkm. l. c. p. 20, quem secutus est Holtzmannus, *Barnabas u. Ioh.* l. c. p. 341), cf. Riggenbach: *die Zeugnisse f. d. Ev. Ioh.* p. 90 et *d. sog. Brief d. Barnab.* p. 37. — *συναγωγαί*] Certo non displicuerit Barnabae vox illa oblata ‚*συναγωγαὶ πονηρευομένων*'. Sed etiam christiani coetus interdum ‚synagogae' appellantur; cf. quae Herm. Mand. XI, 9 adnotavi. Sed scriptor huius epistulae iam discrimen fecit inter Synagogam et Ecclesiam tamquam inter Iudaismum et Christianismum; cf. c. 6, 16, ubi Ps. 42, 3. 22, 23 citatis (*ἐξομολογ. σοι ἐν ἐκκλησίᾳ ἀδελφῶν μου κ. ψαλῶ σοι ἀναμέσον ἐκκλησίας ἁγίων*) pergitur: *οὐκοῦν ἡμεῖς ἐσμὲν κτλ.*

14. Cf. Ies. 50, 6 sq.: *τὸν νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων.* Et hic Barn. Christum crucifixum vidit, cf. Iust. Apol. I c. 38. Tertull. adv. Marc. III, 5. de resurr. car. 20. — *πέτραν*] i. e. immobilis permansi. Textus mutatus est, licet verba *αἰσχύνης ἐμπτύσματα* haud spernenda essent; sed e verbis *πρόσωπον ὡς στερεὰν πέτραν* concludi potuit, ‚Iesum' non capite damnatum iri.

VI, 1. *λέγει*] scil. *ὁ κύριος* (*ὁ νόμος* falso Dress.). Recte Muell. Heb. 1, 6 hic in comparationem vocavit: de tempore, quo patris mandatum executurus esset, filius praedixit. — *ἀντιστήτω*] LXX (Ies. 50, 8): *ἀντιστήτω μοι ἅμα· καὶ τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἐγγισάτω μοι.* — *παιδί*] B. textum correxit, uti Christum nominatum inveniret; de Christo tamquam *παιδὶ θεοῦ* cf. 9, 2. Mt. 12, 18. Act. 3, 13. 26. 4, 27. 30. Athenag. Suppl. 10 (p. 10 C). 12 (p. 12 D). Mart. Polycarpi 14. 20. Iren. III, 12, 6. 7. Hippolyt. de antichr. 3. 61. Clem. Alex. saepius. Philos. X, 33 (p. 540, 77). Dionys. Al. ap. Euseb. h. e. VII, 6. Diognet. ep. 8, 11. Acta Pauli et Theclae 17. 24. Carmen de piscat. 35. Orac. Sibyll. I, 324. Acta Iust. 2. Const. App. I (p. 1, 13). VII, 25 (p. 208, 16). VII, 26 (p. 209, 12). VIII, 12 (p. 259, 2). VIII, 39 (p. 273, 35) etc. Euseb. vit. Const. I, 32, 2. Laud. Const. XVII, 13. 15. hist. eccl. X, 4, 56: *ὁ θεόπαις.* Constant. ad Sanct. Coet. IX, 4. XI, 8. Epiph. h. 78, 3. Chronic. pasch. Praef. (ed. Dindorf) p. 14. Carmen adv. Marc. V, 204. Acta Ioann. 11. etc.

2. *οὐαὶ ὑμῖν*] Desunt ap. LXX. — *ὡς λίθος κτλ.*] Cf. Ies. 8, 14. 15. — *ἐμβαλῶ*] LXX: *ἐγὼ ἐμβαλῶ.* Etiam Paulus Rom. 9, 33 ll. Ies. 8, 14. 15 et

Ies. 28, 16. 3. εἶτα τί λέγει; *Καὶ ὃς ἐλπίσει ἐπ᾽ αὐτὸν ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.*
ἐπὶ λίθον οὖν ἡμῶν ἡ ἐλπίς; μὴ γένοιτο. ἀλλ᾽ ἐπεὶ ἐν ἰσχύι τέθεικεν
Ies. 50, 7. τὴν σάρκα αὐτοῦ κύριος. λέγει γάρ· *Καὶ ἔθηκέν με ὡς στερεὰν*
Ps. 118, 22. *πέτραν.* 4. λέγει δὲ πάλιν ὁ προφήτης· *Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν*
οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. καὶ πάλιν
Ps. 118, 24. λέγει· *Αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη καὶ θαυμαστή, ἣν ἐποίησεν*
ὁ κύριος. 5. ἁπλούστερον ὑμῖν γράφω, ἵνα συνιῆτε, ἐγὼ περίψημα
Ps. 22, 17. 118, 12. τῆς ἀγάπης ὑμῶν. 6. τί οὖν λέγει πάλιν ὁ προφήτης; *Περιέσχεν με*
συναγωγὴ πονηρευομένων, ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ μέλισσαι κηρίον·
Ps. 22, 19. καί· *Ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.* 7. ἐν σαρκὶ οὖν
αὐτοῦ μέλλοντος φανεροῦσθαι καὶ πάσχειν, προεφανερώθη τὸ πάθος.
Ies. 3, 9 sq. λέγει γὰρ ὁ προφήτης ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· *Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι*
βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ᾽ ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δήσωμεν
τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν. 8. τί λέγει ὁ ἄλλος προ-
Ex. 33, 1. 3. φήτης Μωϋσῆς αὐτοῖς; *Ἰδοὺ τάδε λέγει κύριος ὁ θεός· Εἰσέλθατε*
εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, ἣν ὤμοσεν κύριος τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ
καὶ Ἰακώβ, καὶ κατακληρονομήσατε αὐτήν, γῆν ῥέουσαν γάλα
καὶ μέλι. 9. τί λέγει ἡ γνῶσις; μάθετε. ἐλπίσατε, φησίν, ἐπὶ
τὸν ἐν σαρκὶ μέλλοντα φανεροῦσθαι ὑμῖν Ἰησοῦν. ἄνθρωπος γὰρ γῆ
ἐστιν πάσχουσα· ἀπὸ προσώπου γὰρ τῆς γῆς ἡ πλάσις τοῦ Ἀδὰμ
ἐγένετο. 10. τί οὖν λέγει· *Εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, γῆν ῥέουσαν*

1. *τί* c. ℵ G L: om C | *ὃς ἐλπίσει ἐπ᾽* c. G: *ὁ πιστεύων εἰς* ℵ C (LXX); quid legerit L, non liquet, cum v. *ἐλπίζω* plerumque reddat *spero*, cf 6, 9. 8, 5. 12, 2. 16, 8 | 2. *τέθεικεν* c. ℵ C: *ἔθηκε* (*ἔθεικε* n) G | 3. *σάρκαν* ℵ* (*ν* rasum) p, cf ad p. 24, 14 | *κύριος* c. ℵ: *ὁ κύριος* C G | 5. *γονίας* p | 7. *συνιῆτε* c. G (*συνιεῖτε* o* v) ClAl Strom. V, 10 p. 683: *συνιετε* ℵ, *συνῆτε* C | 8. *Περιέσχεν* (-*έσχε* G) c. ℵ G: *περιέσχον* C L (LXX) | 11. *προεφανερώθη* c. ℵ C: *προεφανεροῦτο* (*προσεφ.* c) G | 13. *βεβούλευται* c o* v | 14. *δύσχριστος* c p | 14 sq. *τί* (om C) *λέγει — Μοϋσῆς* (*μωσησ* ℵ) *αὐτοῖς* (om ℵ) c. ℵ C ClAl: *λέγει δὲ καὶ Μωσῆς αὐτοῖς* G L | 15. *Εἰσέλθατε* c. ℵ b n o p v: *εἰσέλθετε* C c (ClAl) | 16. *κύριος* (add *ὁ θεὸς* ClAl) c. ℵ* C G ClAl L: add *τοισ πατρασιν υμων* ℵ^c | *Ἰσαὰκ*: *ἴσακ* ℵ | 17. *κατακληρονομήσατε αὐτήν* c. ℵ^c C G ClAl: *κατακληρονομησατω την* ℵ* | *ῥέουσα* n | 18. *τί* c. G ClAl L: add *δὲ* ℵ C | *φησίν* c. ℵ^c C ClAl L: om ℵ* G | 19. *φανερ. ὑμῖν* c. ℵ G ClAl: *ὑμῖν φανερ.* C | *γὰρ* c. ℵ C ClAl L: om G | 21. *Εἰς* c. ℵ C ClAl L: om G | *γῆν* sec c. ℵ^c (*γη* ℵ*) C: *τὴν* G ClAl, cf L

28, 16 coniunxisse videtur; at vero pro certo affirmare nolumus, Barnabam verbis *ἐπεὶ — εἰς συντριβήν* Ies. 8, 14 respexisse. LXX secutus non est, ubi invenitur l. c.: *καὶ οὐχ ὡς λίθου προσκόμματι συναντήσεσθε, οὐδὲ ὡς πέτρας πτώματι.* Hebr. textus habet וְהָיָה לְאֶבֶן נֶגֶף . . . .

3. LXX (Ies. 28, 16): *καὶ ὁ πιστεύων [ἐπ᾽ αὐτῷ] οὐ μὴ καταισχυνθῇ.* — *Σάρξ* Christi propter *ἰσχύν* a propheta *πέτρα* (cf. c. 5, 14) vocatur (Hef.). Simile interpretationis genus in I Cor. 9, 9 sq.

4. *λίθον κτλ.*] Cf. Matth. 21, 42. — *αὕτη*] LXX (Ps. 118, 24): *αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος.*

menta Sion lapidem pretiosum, electum. 3. et quid dicit? *Et qui* Ies. 28, 16.
crediderit in illum non confundetur. in lapide ergo fides nostra?
absit. sed quia in fortitudine posuit corpus illius. 4. dicit iterum
propheta: *Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est* Ps. 118, 22.
in caput anguli. Hic est dies quem fecit dominus. 6. quid ergo Ps. 118, 24.
dicit? *Circumvenerunt me conventus nequissimorum, vallaverunt* Ps. 22, 17. 118, 12.
me tamquam apes. et iterum dixit: *Super vestem meam sortes* Ps. 22, 19.
miserunt. 7. in carne ergo incipiente illo venire, ante ostensa sunt
quae passurus erat. dicit ergo propheta ad Iudaeos: *Vae animae* Ies. 3, 9 sq.
iniquorum, qui dicunt inter se: Circumveniamus iustum, quia in-
suavis est nobis. 8. et Moyses autem dicit ad illos: *Haec dicit* Ex 33, 1. 3.
dominus deus: Intrate in terram bonam, quam promisit dominus
Abrahae, Isaac et Iacob, et domini estote illius terrae, quae trahit
lac et mel. 9. quid dicat scientia, discite. credite, inquit, in eum
qui in carne apparebit, Iesum. homo enim terra est, cum ex terra
sit figmentum Adae. 10. quid ergo dicit? *In terram bonam, fluen-*

1. *quid* em Mn: *qui* cod | 9. *passurus* ex *passuris* corr. cod | 10. *qui*: fort. *quia* (Mn) | 15. *Iesum*: *hu* (pro *ihū* vel *ihm̄*) cod

5. *ἁπλούστερον*] Cf. 3, 6. 8, 2. 17, 1. aliter 6, 10. — *περίψημα*] Cf. 4, 9.

6. *συναγωγή*] Cf. 5, 13. — *ἱματισμόν*] Cf. Ioann. 19, 24. Iust. Apol. I, 38.

7. *φανεροῦσθαι*] Cf. v. 9. 14. 12, 10. I Tim. 3, 16. — *Ἰσραήλ*] Cf. c. 5, 2. — *ὅτι*] LXX: *διότι*. — *δύσχρηστος*] Cf. Sap. Sal. 2, 12. Iust. Dial. 17 (p. 335 A).*

2/ *Et. Just. Dial. 136 (p. 365 C). 137 (p. 367 A) et ibi Otto.

8. *Ἰδοὺ κτλ.*] LXX (Exod. 33, 1 sq.): *καὶ εἶπε κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Προπορεύου ... σὺ καὶ ὁ λαός σου ... εἰς τὴν γῆν ἣν ὤμοσα τῷ Ἀβρ. κ. Ἰσ. κ. Ἰακ. ... καὶ εἰσάξω σε εἰς γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι.* — Cf. Philosoph. V, 8 (p. 160, 7 sq.): *αὕτη, φησίν* (scil. Naassenorum quidam), *ἐστὶν ἡ γῆ ἡ καλὴ καὶ ἀγαθή, ἣν λέγει Μωϋσῆς· εἰσάξω ὑμᾶς εἰς γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι. Τοῦτο, φησίν, ἐστὶν τὸ μέλι καὶ τὸ γάλα, οὗ γευσαμένους τοὺς τελείους ἀβασιλεύτους γενέσθαι καὶ μετασχεῖν τοῦ πληρώματος.* — *γῆ* = אָדָם = homo, cf. Hipp. frag. 36 (p. 132, 15 ed. Lag.).

9. *γνῶσις*] i. e. profundior V. T. et antiquae oeconomiae divinae cognitio homini christiano reclusa (Hef.); cf. 1, 5. Gnosis ubique nos Iesum in carne manifestandum respicere et in eum sperare iubet, si V. T. signa et typos intellegimus. — *πάσχουσα*] non est referendum ad philosophorum *τεχνικὴν γλῶτταν* (Mazoch., Hef., Hilgf.), sed *homo* est *γῆ πάσχουσα* quia deus terram, e qua hominem exstruxit, *formavit: γῆ πάσχουσα* = *γῆ πλάσιν πάσχουσα*, ut contextus docet; de industria vero auctor hoc vocabulum sibi elegit, ut Christi significaret passionem. Quid Muell. sibi voluerit, theologumenon de terra-virgine respiciens, non intellego. — *ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς* = מִפְּנֵי הָאָרֶץ.

10. Hic incipit secunda loci biblici Exod. 33, 1. 3 interpretatio allegorica seu gnostica. Terra illa (*πάσχουσα, ῥέουσα γάλα καὶ μέλι*) 1) primum humanam Christi naturam denotabat, nunc 2) Christianos per salvatorem renatos = pueros dei innuit (Hef.). — *κρυφίων*] Cf. Ps. 51, 8 (I Clem. 18, 6). — *λέγει γάρ*] Editores colon post *προφήτης* posuerunt et cum Pottero

γάλα καὶ μέλι; εὐλογητὸς ὁ κύριος ἡμῶν, ἀδελφοί, ὁ σοφίαν καὶ νοῦν θέμενος ἐν ἡμῖν τῶν κρυφίων αὐτοῦ. λέγει γὰρ ὁ προφήτης παραβολὴν κυρίου· τίς νοήσει, εἰ μὴ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων καὶ ἀγαπῶν τὸν κύριον αὐτοῦ; 11. ἐπεὶ οὖν ἀνακαινίσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν, ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τύπον, ὡς παιδίων ἔχειν τὴν ψυχήν, ὡς ἂν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμᾶς. 12. λέγει γὰρ ἡ γραφὴ περὶ
Gen. 1, 26. ἡμῶν, ὡς λέγει τῷ υἱῷ· *Ποιήσωμεν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμῶν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν θηρίων τῆς γῆς καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης.*
Gen. 1, 28. καὶ εἶπεν κύριος ἰδὼν τὸ καλὸν πλάσμα ἡμῶν· *Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν.* ταῦτα πρὸς τὸν υἱόν. 13. πάλιν σοι ἐπιδείξω πῶς πρὸς ἡμᾶς λέγει. δευτέραν πλάσιν ἐπ' ἐσχάτων
? ἐποίησεν. λέγει δὲ κύριος· *Ἰδοὺ ποιῶ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα.* εἰς τοῦτο οὖν ἐκήρυξεν ὁ προφήτης· *Εἰσέλθατε εἰς γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς.* 14. ἴδε οὖν, ἡμεῖς
Ez. 11, 19. 36, 26. ἀναπεπλάσμεθα, καθὼς πάλιν ἐν ἑτέρῳ προφήτῃ λέγει· *Ἰδού, λέγει κύριος, ἐξελῶ τούτων*, τουτέστιν ὧν προέβλεπεν τὸ πνεῦμα κυρίου, *τὰς λιθίνας καρδίας καὶ ἐμβαλῶ σαρκίνας.* ὅτι αὐτὸς ἐν σαρκὶ ἔμελλεν φανεροῦσθαι καὶ ἐν ἡμῖν κατοικεῖν. 15. ναὸς γὰρ ἅγιος, ἀδελφοί μου, τῷ κυρίῳ τὸ κατοικητήριον ἡμῶν τῆς καρδίας. 16. λέγει

1. *ἀδελφοί* c. ℵ C np ClAl: om bcov (?) L | 2. *ἐν*: om p | 4. *αὐτοῦ* c. ℵ G ClAl: *ἑαυτοῦ* C | *ἐπεὶ* c. codd: maluit *ἐκεῖ* Hg² | *ἀνακαινίσας* c. ℵc C G (*-νίσαι* o, in marg. *ἴσως ἀνακαινίσας*) L: *εκαινισεν* ℵ*, coniecit *ἀνεκαίνισεν* Ml | 5. *παιδίων* (Hef) c. ℵ: *παιδίον* C G | 6. *δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμ.* (*ἡμ. αὐτοῦ* C) c. ℵ C: *δὲ* (*καὶ* bcn) *ἀναπλασσομένους αὐτοὺς* (*αὐτὸς* bc) *ἡμ.* G | 10. *ἡμῶν* c. ℵ C L: *ἄνθρωπον* G | 11. *ταῦτα πρὸς τὸν υἱόν* c. ℵ G: om C (L) | 12. *πρὸς*: om C | *λέγει* c. C L: *λεγει κσ* (*κύριος*) ℵ, om G | *δευτέραν πλάσιν*: om p | *ἐπ' ἐσχάτων*: praem *πρὸς ἡμᾶς* ov | 13. *δὲ* c. ℵ: *δὲ ὁ* C, om G L | *ποιῶ* c. ℵ C L: *ποιήσω* G | 14. *Εἰσέλθατε* c. ℵ bnopv: *εἰσέλθετε* C c | 15. *μέλι καὶ γάλα* p | 18. *ἐμβαλῶ* c. ℵ C: *βαλῶ* G | *σαρκίνας* c. ℵ C: add *αὐτοῖς* G | *αὐτὸς* c. ℵ C L: om G | 18 sq. *ἐν σαρκὶ ἔμελλεν* c. ℵ C: *ἤμελλεν* (*ἔμ.* c) *ἐν σαρκὶ* G | 20. *τῆς ἡμῶν* (*ἡμῶν* supra lin.) *καρδίας* p

(ad Clem. Alex. l. c.) adnotaverunt: ,haec verba in sacris libris frustra quaerentur; similia occurrunt Ies. 40, 13. Proverb. 1, 6.' At Hilgf. recte interpungens primus monuit, ipsum Barnabam haec dicere. *ὁ προφήτης* est Moses (cf. v. 8), et Barnabas censuit, neminem nisi sapientem etc. effatum parabolicum Mosis (Exod. 33, 1. 3) intellegere posse.

11. *ἀνακαινίσας*] Cf. 16, 8. Heb. 6, 6. Ioann. 3, 3 sq. Herm. Sim. VIII, 6, 3 et quae Vis. III, 8, 9 adnotavi; ap. Iust. saepius. Testam. Levi 16. 17: *ἀνακαινοποιεῖν*. Sensus: Remissione peccatorum fecit, ut nova (alia) simus creatura (figura). — Participium haud raro loco verbi finiti apud script. eccl. et purioris linguae occurrit. Vid. A. Matthiae, *Ausführl. griech. Grammatik* edit. II § 556 not. 1. 2. Winer, *NTliche Gram.* p. 328 sq.; cf. 19, 1: *ἐάν τις θέλων*. — *παιδίων*] Lac et mel esca infantium est, cf. v. 17.

tem lac et mel, et: *Benedictus dominus, qui sapientiam et sensum posuit in nobis absconditorum suorum.* dicit autem et per prophetas parabolam dominus; quis intelleget, nisi sapiens et diligens dominum suum? 11. quia ergo, cum nos cognovit in remissionem peccatorum, fecit nos aliam figuram tamquam pueros habere, ut spiritu figuraret nos. 12. nos enim, sicut dicit scriptura: *Faciamus* Gen. 1, 26.
hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et supersit bestiis terrae et avibus caeli et piscibus maris. et dominus videns bonam figuram nostram dixit: *Crescite et multiplicamini et replete terram.* Gen. 1, 28.
13. iterum vobis ostendam quomodo nobis dicit. secundam figuram in novissimis [fecit]. dicit dominus: *Ecce facio novissima tamquam* ?
priora. propter hoc ergo praedicavit propheta: *Intrate in terram quae trahit lac et mel, et dominamini eius;* 14. quia ipse incipiebat apparere et in nobis habitare. 15. templum enim domini inhabitatio cordis nostri est. 16. dicit ergo iterum: *Et quomodo appa-* Ps. 42, 3.

1. *qui* em Mn: *quia* cod | 3. *prophetas*: fort. *prophetam* (Cot) | 4. *cognovit*: fort. *recognovit* (Mn) vel *renovavit* (Ox) vel *innovavit* (Hg[3]) | 9. *multiplicate et replemini* cod | 10. *nobis* em Cot: *vobis* cod | 11. *fecit* addidi (*nobis fecit sec. fig. in noviss.* Ox, *in novissimis fecit dominus* Hg[2]): om cod

12. *περὶ ἡμῶν*] Auctor Gen. 1, 26 ad regenerationem Christianam hic refert. — *ὡς λέγει*] Cf. 5, 5. LXX (Gen. 1, 26): *ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν· καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης κ. τ. πετεινῶν τ. οὐρανοῦ κ. τ. κτηνῶν κ. πάσης τ. γῆς.*

13. *δευτέρα*] C. v. 11: *ἀναπλάσσοντος.* — *ἰδοὺ ποιῶ*] Haec verba in bibliis desiderantur. Dress. II Cor. 5, 17 (Ies. 43, 18. 19. Apoc. 21, 5), alii alios S. S. locos respexerunt. aprocrypham quandam scripturam Barnabam laudasse (Hef., Hilgf., Volkm., Weizs.), dubium non est. Locum IV Esr. 5, 42 comparare nolumus, cum nihil cum nostro loco communis habeat. Maur. Schmidt (Hilgf. l. c. fasc. II edit. I p. 70) contulit illud Hesychii: *τοῦτο Πύθιον· τοῦτο πρῶτον καὶ ἔσχατον,* sed nullam invenio convenientiam. Hippolytum quoque (in Daniel c. 26) obscurum illud effatum respicere, Lagarde (Hipp. Opp. p. 161, 20 sq.) primus vidit, cf. Hilgf. l. c. fasc. IV p. 107. — *εἰς τοῦτο*] i. e. respectu secundae huius creationis praedicavit propheta: intrate etc., i. e. renascimini (Hef.). — *κατακυριεύσατε*] Cf. v. 8, ubi *κατακληρονομήσατε*, sed vide v. 17 et Gen. 1, 28 (LXX).

14. LXX (Ezech. 11, 19): .... *καὶ ἐκσπάσω τὴν καρδίαν τ. λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτῶν καὶ δώσω αὐτοῖς καρδίαν σαρκίνην.* (Ezech. 36, 26): *καὶ ἀφελῶ τ. καρδίαν τ. λιθίνην ἐκ τ. σαρκὸς ὑμῶν καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην.* — *τουτέστιν ὧν*] i. e. non Iudaeorum, sed Christianorum, cf. v. 16. 4, 6. — *κατοικεῖν*] in nobis, non inter nos, cf. Eph. 3, 17.

15. *ναός*] Cf. 4, 11. 16, 1 sq. — *κατοικητήριον*] Cf. 16, 8. Eph. 2, 22. Apoc. 18, 2.

16. LXX (Ps. 42, 3): *πότε ἥξω καὶ ὀφθήσομαι τ. προσώπῳ τ. θεοῦ.* (Ps. 22, 23): *διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.* Cum auctor *ἐξομολογεῖσθαι*

Ps. 42, 3. γὰρ κύριος πάλιν· *Καὶ ἐν τίνι ὀφθήσομαι τῷ κυρίῳ τῷ θεῷ μου*
Ps. 22, 23. *καὶ δοξασθήσομαι;* λέγει· *Ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἐκκλησίᾳ ἀδελ-
φῶν μου καὶ ψαλῶ σοι ἀναμέσον ἐκκλησίας ἁγίων.* οὐκοῦν ἡμεῖς
ἐσμὲν οὓς εἰσήγαγεν εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν. 17. τί οὖν τὸ γάλα
καὶ τὸ μέλι; ὅτι πρῶτον τὸ παιδίον μέλιτι, εἶτα γάλακτι ζωοποιεῖται.
οὕτως οὖν καὶ ἡμεῖς τῇ πίστει τῆς ἐπαγγελίας καὶ τῷ λόγῳ ζωοποι-
ούμενοι ζήσομεν κατακυριεύοντες τῆς γῆς. 18. προειρήκαμεν δὲ ἐπάνω·
Gen. 1, 26. 28. *Καὶ αὐξανέσθωσαν καὶ πληθυνέσθωσαν καὶ ἀρχέτωσαν τῶν
ἰχθύων.* τίς οὖν ὁ δυνάμενος νῦν ἄρχειν θηρίων ἢ ἰχθύων ἢ πετεινῶν
τοῦ οὐρανοῦ; αἰσθάνεσθαι γὰρ ὀφείλομεν ὅτι τὸ ἄρχειν ἐξουσίας ἐστίν,
ἵνα τις ἐπιτάξας κυριεύσῃ. 19. εἰ οὖν οὐ γίνεται τοῦτο νῦν, ἄρα ἡμῖν
εἴρηκεν πότε· ὅταν καὶ αὐτοὶ τελειωθῶμεν κληρονόμοι τῆς διαθήκης
κυρίου γενέσθαι.

VII. Οὐκοῦν νοεῖτε, τέκνα εὐφροσύνης, ὅτι πάντα ὁ καλὸς κύριος
προεφανέρωσεν ἡμῖν, ἵνα γνῶμεν ᾧ κατὰ πάντα εὐχαριστοῦντες ὀφεί-
λομεν αἰνεῖν. 2. εἰ οὖν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὢν κύριος καὶ μέλλων
κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς, ἔπαθεν ἵνα ἡ πληγὴ αὐτοῦ ζωοποιήσῃ
ἡμᾶς, πιστεύσωμεν ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ οὐκ ἠδύνατο παθεῖν εἰ μὴ
Mt. 27, 34. 48. δι' ἡμᾶς. 3. ἀλλὰ καὶ σταυρωθεὶς ἐποτίζετο ὄξει καὶ χολῇ. ἀκούσατε

1. *κύριος πάλιν* c. ℵ C: *πάλιν κύριος* ($\overline{\kappa\sigma}$ in p erasum ut vdtr) G | *ὠφθήσομαι* p | *τῷ κυρίῳ τῷ* c. ℵ b c: *τῷ κυρίῳ* n o p v, *κυρίῳ τῷ* C | 2. *λέγει* c. C G L: om ℵ | *ἐξομολογήσωμαι* o v | *ἐν ἐκκλησίᾳ* c. ℵ C L: add *ἐν μέσῳ* G | 3. *σοι*: om b*c n | 5. *τὸ μέλι* c. ℵ C: om *τὸ* G | *εἶτα*: om p | *ζωοποιῆται* p | 6. *οὖν* c. ℵ C: om G L | 7. *ζήσομεν* c. ℵ b c n p: *ζήσωμεν* C o v | *προειρήκαμεν* c. ℵ: *προείρηκε* C G | 8. *Καὶ* pr c. ℵ C: *ὅτι* G | *αὐξανέτωσαν* p | *καὶ πληθυνέσθωσαν* c. ℵ C: om G | 9. *ἰχθύων* pr c. ℵ G: *θηρίων* C | *τίς* c. ℵ C o p v L: *τί* b c n | *νῦν* c. C G L: om ℵ | *ἢ πετ.* c. ℵ G: *ἢ περὶ πετ.* C | 10. *ἐξουσίας* c. ℵ C L: *ἐξουσία* G | 11. *κυριεύσῃ* C G (*κηριεύσῃ* c): *κυριευσει* ℵ | *οὐ* c. ℵ G: om C | *τοῦτον* b | *ἡμῖν*: *ὑμῖν* c | 12. *πότε* c. ℵ G: *τότε* C | 14. *νοῆτε* o v | 16. *κύριος* c. C G L: add *προεφανερωσεν ἵνα γνωμεν ω κατα παντα ευχαριστουντεσ* (ex v. 1) ℵ | 17. *ζωοποιήσῃ* C G (*-σει* v): *ζωοποιησι* ℵ

scripserit, concludendum, hanc vocem fuisse tum temporis iam in cultu ecclesiastico usurpatum. Ad vocem *ἐκκλησία* cf. quae c. 5, 13 adnotavi. Notes deinde, hisce verbis tertiam loci illius biblici explicationem allegoricam seu gnosticam incipere, quae terram illam de ecclesia christiana interpretatur (Hef.). — *ἡμεῖς*] Cf. 4, 6. 5, 2. 6, 14.

17. Muell. bene contulit Can. Copt. B. II, 46: *Die Diaconen sollen bringen ... Milch und Honig mit einander gemischt, um zu erfüllen die Verheissungen der Patriarchen: Ich will ein Land geben, das von Milch und Honig fliesst. Das ist das Fleisch Christi, das für uns gegeben ward, auf dass die, so an ihn glauben, damit genährt werden wie Kinder u. s. w.* — Barnabae tempore nondum consuetudo ecclesiae erat, neophytos post baptismum mellis et lactis concordiam praegustare (Tert. de corona 3. adv. Marc. I, 14); si fuisset, Barnabas certo typum non neglexisset. Sed Tertull. adv. Marc. IV, 21 *omnes*

rebo deo domino meo et magnificabor? inquit: *Confitebor in ec-* Ps. 22, 23.
clesia fratrum meorum et decantabo tibi in ecclesia sanctorum.
nos ergo sumus quos induxit in terram bonam. 17. quid ergo lac
et mel? quia ab initio infans melle et lacte vivificatur. sic et per fidem
promissionis, verbo dum adnutrimur, sic vivificamur, dominatum agentes terrae. 18. quis est qui possit modo esse super bestias aut super aves aut super pisces? sentire debetis quia superesse potestatis est, ut quis inperans dominus sit.

VII. Intellegite ergo, filii dilecti, quia omnia bonus dominus ostendit nobis, ut sciremus cui per omnia gratias agere debeamus.
2. si ergo filius dei, cum sit dominus qui incipiet iudicare vivos et
mortuos, passus est ut plaga illius vivificaret nos: credamus quia
filius non poterat pati nisi propter nos. 3. sed et potatur aceto et Mt. 27, 34. 48.

4. *melle*: *mel* cod | *sic et* (Cot, *sic et nos* Mn): *sicut* cod | 8. *inperans*: ita cod | *domino* cod | 9. *intelligite* cod, cf supra p. 11 l. 4, p. 15 l. 12 etc | *fili* cod | 10. *cui* em Mn: *cũ* (i. e. *cum*) cod

infantes post partum ‚melle medicari' refert. Guedemannus (l. c. p. 126 n. 1) consuetudinem Iudaicam respici vult et censet, auctorem v. 9 verbis *μέλι* et *μέλλοντα* ludere (?). — *πίστις τῆς ἐπαγγελίας*] *πίστις* fere idem ac *ἐλπίς* apud Barnabam significat, cf. 4, 8. 16, 8 etc. (Lipsius, de Clem. Rom. ep. pr. p. 65 sq. *Bibellex.* I p. 368 sq.). — *ζωοποιούμενοι*] Cf. 7, 2. 12, 5. 7. Ioann. 5, 21. 6, 63. — *λόγῳ*] Cf. Iac. 1, 18: *ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας.* — *κατακυριεύοντες*] Cf. Gen. 1, 28.

18. *ὅτι τὸ ἄρχειν*] *dass das Herrschen Sache der Macht ist, dass einer durch Befehlen Herr sei* (Riggenb.).

19. Sensus: In praesenti quidem imperium illud in volucres etc. non tenemus, sed hanc dominationem (Christianis solis promissam) aliquando recuperabimus (Hef.). Alia, quoad formam vero similis est argumentatio auct. epist. ad Heb. 2, 6 sq. ex Ps. 8, 5 sq. (cf. Delitzsch, *Hebräerbr.* p. 57. 59).

VII, 1. *εὐφροσύνης*] Cf. 1, 8 etc. — *καλός*] Cf. I Clem. 49, 3: *ἡ καλλονὴ τ. θεοῦ.*

2. De morte vicaria (Dress., Hef., Francke in: *Ztschr. f. d. ges. luther. Theol.* ed. Rudelbach et Guericke 1840. II p. 80 sq.) nihil in hoc versu inest, cf. 14, 4: *δι' ἡμᾶς ὑπομείνας.* — *μέλλων κρίνειν*] Cf. Ioann. 5, 22. Act. 10, 42. I Pet. 4, 5. II Tim. 4, 1. II Clem. 1, 1. Polyc. ad Phil. 2, 1.

3. *ἐποτίζετο κτλ.*] Cf. Mt. 27, 34. 48. — *οἱ ἱερεῖς*] Moses et Aaron (Dress.), posterioris temporis sacerdotes (Ml.). — *ὃς ἂν μὴ κτλ*] Cf. LXX (Lev. 23, 29): *πᾶσα ψυχὴ ἥτις μὴ ταπεινωθήσεται ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τ. λαοῦ αὐτῆς.* Barn. notare voluit diem expiationis magnum, qui etiam Act. 27, 9 *ἡ νηστεία* appellatur (Hilg.). — *σκεῦος τ. πνεύματος*] i. e. corpus; cf. 11, 9. 21, 8. II Cor. 4, 7. Herm. Mand. V, 1, 2. Sensus: Mandato de ieiunio dominus typum passionis suae praebere voluit (Hef.). Veteris Test. typos congerens argumentationis perspicuitatem hic obscuravit auctor. — *Ἰσαάκ*] De Isaaco Christi passionem denotante cf. Tertull. de patient. 6: ‚Abraham filium immolare iussus est ad fidei typicam contestationem'. adv. Iudaeos 10. Me-

πῶς περὶ τούτου πεφανέρωκαν οἱ ἱερεῖς τοῦ ναοῦ. γεγραμμένης ἐντο-
Lev. 23, 29. λῆς· *Ὃς ἂν μὴ νηστεύσῃ τὴν νηστείαν, θανάτῳ ἐξολεθρευθήσεται,*
ἐνετείλατο κύριος, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν
ἔμελλεν τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος προσφέρειν θυσίαν, ἵνα καὶ ὁ τύπος
ὁ γενόμενος ἐπὶ Ἰσαὰκ τοῦ προσενεχθέντος ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τελε-
? σθῇ. 4. τί οὖν λέγει ἐν τῷ προφήτῃ; *Καὶ φαγέτωσαν ἐκ τοῦ
τράγου τοῦ προσφερομένου τῇ νηστείᾳ ὑπὲρ πασῶν τῶν ἁμαρ-
τιῶν.* προσέχετε ἀκριβῶς· *Καὶ φαγέτωσαν οἱ ἱερεῖς μόνοι πάντες
τὸ ἔντερον ἄπλυτον μετὰ ὄξους.* 5. πρὸς τί; Ἐπειδὴ ἐμέ, ὑπὲρ
ἁμαρτιῶν μέλλοντα τοῦ λαοῦ μου τοῦ καινοῦ προσφέρειν τὴν σάρκα

1. *πῶς* hoc loco c. G L: post *τούτου* C, om ℵ | *ναοῦ* c. ℵ C L: *λαοῦ* G | 1 sq. *ἐντολῆς* c. ℵ C: add *αὐτοῦ* G | 2. *τὴν* c. ℵ G: om C | *θανάτῳ* c. ℵ^c C G L: om ℵ* | *ἐξολεθρ.* c. ℵ C: *ἐξολοθρ.* G | 3. *ὁ κύριος* p | *ὑπὲρ* c. ℵ^c C G: *επι* ℵ* | 4. *ἔμελλεν* c. ℵ C: *ἤμελλε* G | *τὸ σκ.*: om *τὸ* b*cn | *ὁ τύπος*: *ουτοσ* ℵ* | 5. *Ἰσαὰκ* c. ℵ^c C G L: *ϊσαχ* ℵ* | 5 sq. *θυσιαστήριον τελεσθῇ* c. C G L: *θυσιαν τελεσθηναι* ℵ | 6. *ἐκ* c. ℵ G: *ἀπὸ* C, non item L (Hg[2]), qui saepe *ἐκ* vertit *de*, cf. e. c. 2, 7. 4, 8 etc | 7. *τὴν νηστείαν* p | 9. *τὸ* (*τὸν* o) *ἔντερον*: *τὸν ἕτερον* bcn | *Ἐπειδὴ* c. ℵ^c C G: *επι* (*ἐπεὶ*) ℵ* | *ἐμέ* c. ℵ^c C L: *εμεν* ℵ*, *ἐμὲ εἶδον* G | 9 sq. *ὑπὲρ ἁμαρτ. μέλλ.* c. ℵ G: *μέλλ. περὶ ἁμαρτ.* C | *μου* c. ℵ C L: om G | *σαρκαν* ℵ

litonis Sard. reliq. fragm. IX, X, XII (Otto, Corp. Apologg. Vol. IX p. 416 sq.): *Ἰσαὰκ τύπος ἦν τοῦ μέλλοντος πάσχειν Χριστοῦ.* Carmen adv. Marc. II, 70 sq.

4. Non ex S. S. auctor refert; traditiones potius, quae inter primaevos Christianos invaluerunt de Iudaeorum ritibus in festo expiatorio celebratis, respicere videtur (Dress.). sed Muell. recte monuit: *Man muss wegen des Ausdrucks ἐν τῷ προφήτῃ an eine Fixirung dieser Tradition in einer prophetischen [jüdischen] Schrift denken, also einer pseudepigraphischen.* Nescimus vero, e quo libro Barnabas sumpserit illa, certo e traditione rabbinica, cf. quae adnotavimus ad v. 8. Similia licet aliter illustrata de hircis invenies apud Iust. (Dial. c. 40) et Tertull. (adv. Marc. III, 7. adv. Iud. 14). Hilgenfeldius, Guedemannus, alii censuerunt, Iustinum et Tertullianum Barnabae ep. legisse; mihi non persuaserunt; cf. Prolegg. Etiam in Stephani oratione (Act. 7) traditiones historiae V. T. admixtae inveniuntur et Eusebius (h. e. IV, 22, 7) narrat, Hegesippum nonnulla *ἐξ Ἰουδαϊκῆς ἀγράφου* (?) *παραδόσεως* hausisse; cf. Pap. ap. Euseb. h. e. III, 39, 11. Krueger in: *Tüb. Theol. Quartalschrift.* 1852 p. 615 sq. Hefele, *das Sendschreiben* p. 67. Funk, l. c. Braunsberger, *d. Apost. Barn.* p. 253 sq. Guedemann, l. c. p. 104 sq. — *τῇ νηστείᾳ*] Dat. temp. — *φαγέτωσαν*] Cotelerius, Braunsberger, Guedemannus, alii hic Num. 29, 11 (Ioseph. Antiq. III, 10, 3) respici volunt; quam sententiam Tertulliani verborum memor nullatenus pro certo haberi velim. Guedemannus prorsus non probavit, Barnabam rituum Iudaicorum haud ignarum consulto eos obfuscasse et turbasse. Equidem re denuo diligentius volutata contendo, scriptorem tradita cum inventis ita in unum consarcinasse et in suum convertisse usum, ut nulla arte ea in vera redigere queas. At vero nostrum non est, talia explicare; viderint, quibus res Iudaicae curae sunt. Cf. *Theol.*

fellè. audite quemadmodum de hoc significaverint sacerdotes templi. inscripta lege praecepti ut si quis non ieiunaret ieiunium, morte Lev. 23, 29. **moreretur, praecepit dominus, quia ipse pro peccatis nostris incipiebat vas spiritus sui offerre hostiam, ut et figuram quae fuerat sub Isaac, qui oblatus est ad aram, consummaret. 4. quid dicit propheta? *Et manducent de hirco quem oblaturi sunt ad ieiunium*** ? ***pro omnibus peccatis.* adtendite diligenter: *Et manducent sacerdotes soli intestinum non lotum cum aceto.* 5. ad quid? Quoniam me pro peccatis populi mei incipientem offerre corpus meum pota-**

5. *quid* em Mn (tacite, ut saepius): *qui* cod | 6. *hyrco* cod

Lit.-Ztung. 1877 Nr. 3. Braunsberger (l. c. p. 258): *Ueber die letzten Schicksale des 3. Bocks schweigt d. h. Schrift. Aber nach Temidin umusaphia* c. 10 n. 1 *wurde er während oder nach der Rückkehr des Hohenpriesters in seine Wohnung von den im Tempel zurückgebliebenen Priestern verzehrt. Die Mischnah* (Menachoth c. 11 n. 7) *sagt: ,Fällt das Versöhnungsfest auf einen Sabbath, so theilen sich die Priester Abends in die Opferbrode. Fällt es auf einen Freitag, so isst man den Ziegenbock des Versöhnungstages noch an demselben Abend. Die babylonischen (alex.) Priester assen denselben roh, weil sie keinen Ekel davor hatten.*' Similiter Guedemannus p. 106 sq. Talmud Menach. 100a: *R. Jochanan sagte: ,Nicht babylonische Priester thaten dies sondern alexandrinische, weil aber die Palästinenser die Babylonier hassten, schoben sie die Sache diesen in die Schuhe.*' Sed neque ἄπλυτον illud neque verba μετὰ ὄξους in scriptis Iudaicis reperiuntur. Sine iure Guedemannus (l. c. p. 109 sq.): *Dem Barn. mochte das unfeine Verhalten der alex. Priester bekannt sein und es gehörte eben nur ein wenig Malice dazu, um dieses noch schimpflicher darzustellen, als es in Wirklichkeit war, etc.* Ad verba τῇ νηστείᾳ ὑπὲρ πασῶν τ. ἁμαρτιῶν Guedemannus (l. c. p. 107 sq.) adnotavit: *Noch deutlicher tritt hier die Vertrautheit des Verf's. mit dem Opferritus hervor. Der Sinn ist nicht, dass dieser* (Num. 29, 11) שעיר של מועדות *am Versöhnungstage ,für alle Sünden' geopfert wurde, sondern er wurde auch an diesem Tage, überhaupt aber an allen Festen und insofern für alle Sünden dargebracht. Man muss daher übersetzen: ,Die Priester sollen von dem auch am Versöhnungstage (wie an den übrigen Festen) für alle Sünden dargebrachten Bocke (d. h. dem gewöhnlichen* שעיר של מועדות, *nicht aber von den anderen Böcken des Versöhnungstages) essen.*' At vero luce clarius est, Guedemannum hic textum non transtulisse sed mutasse (cf. Hilgf. ad h. l.); re vera e verbis ,ὑπὲρ πασῶν κτλ.' suspiceris, Barnabam hircum Lev. 16, 27 nominatum respexisse; quod cum verbis τὸν ἕνα εἰς ὁλοκαύτωμα (v. 6) vetari dixeris, mecum censeas, scriptorem nescivisse, utrum propheta iste apocryphus, cuius verba procul dubio misere mutilata repetivit, de hirco altero an de hirco quodam tertio locutus esset.

5. Aliam typi explicationem a Tertulliano l. c. proferri, Muell. iam vidit. — ἐμέ] Dominus loquitur. — καινὸς λαός] nempe pro Christianis, non pro Iudaeis Christus mortuus est. — ὑμεῖς μόνοι] Guedemannus, l. c. p. 106 n. 2: *Wenn B. weiter die Sache so darstellt, als ob die Priester bei Tage gegessen hätten, während das Volk fastete, so ist*

μου, μέλλετε ποτίζειν χολὴν μετὰ ὄξους, φάγετε ὑμεῖς μόνοι, τοῦ
λαοῦ νηστεύοντος καὶ κοπτομένου ἐπὶ σάκκου καὶ σποδοῦ· ἵνα δείξῃ
ὅτι δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν ὑπ' αὐτῶν. 6. ἃ ἐνετείλατο προσ-
Lev. 16, 7 sq. έχετε· *Λάβετε δύο τράγους καλοὺς καὶ ὁμοίους καὶ προσ-
ενέγκατε, καὶ λαβέτω ὁ ἱερεὺς τὸν ἕνα εἰς ὁλοκαύτωμα ὑπὲρ
ἁμαρτιῶν.* 7. τὸν δὲ ἕνα τί ποιήσωσιν; *Ἐπικατάρατος*, φησίν, *ὁ
? εἷς.* προσέχετε πῶς ὁ τύπος τοῦ Ἰησοῦ φανεροῦται· 8. *Καὶ ἐμπτύ-
σατε πάντες καὶ κατακεντήσατε, καὶ περίθετε τὸ ἔριον τὸ κόκ-
κινον περὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ οὕτως εἰς ἔρημον βληθήτω.*
καὶ ὅταν γένηται οὕτως, ἄγει ὁ βαστάζων τὸν τράγον εἰς τὴν ἔρη-
μον, καὶ ἀφαιρεῖ τὸ ἔριον καὶ ἐπιτίθησιν αὐτὸ ἐπὶ φρύγανον τὸ
λεγόμενον ῥαχία, οὗ καὶ τοὺς βλαστοὺς εἰώθαμεν τρώγειν ἐν τῇ
χώρᾳ εὑρίσκοντες. οὕτω μόνης τῆς ῥάχου οἱ καρποὶ γλυκεῖς εἰσίν.

1. *μέλλεται* c | 2. *σάκκου κ. σποδοῦ* c. ℵ C: *σάκκου κ. σποδῷ* o v, *σάκκῳ κ. σποδῷ* b c n p | *δείξει* v | 3. *πολλὰ* c. ℵ: om C G L | *ὑπ'* c. ℵ C, cf L: *ὑπὲρ* G | *ἃ* c. ℵ C: *πῶς οὖν* G | 4. *ὅμοιως* (sic) c | 5. *ἱρεὺς* o | *ἕνα*: *εναν* hic et l. sq. ℵ* | *ὁλοκαύτωμα* c. C G L: add *τον ενα* ℵ | 5 sq. *ὑπὲρ ἁμαρτιῶν*: om b* c n | 6. *ποιήσωσιν* (cf Win. § 41, 4 b p. 280) c. ℵ: *ποιήσουσιν* C G | 7. *Ἰησοῦ* c. ℵ[c] C G L: *θῦ* (*θεοῦ*) ℵ* | 7 sq. *ἐκπτύσατε* c | 8. *περίθετε* (*-ται* ℵ) c. ℵ C: *περιθεῖτε* (*-θῆτε* o p v) G | 9. *ἔρημον*: *aram* L | 11. *ἀφαιρεῖ* c. ℵ[c] C G L: *φερι* (*φέρει*) ℵ* | *ἐπιτίθησιν* c. ℵ G: *τίθησιν* C | *αὐτὸ* c. ℵ C L: om G | 12. *λεγόμενον* c. ℵ[c] C G L: *γενομενον* ℵ* | *ῥαχία* edidimus: *ραχηλ* ℵ, it. *ῥαχίλ* G (ΡΑΧΙΛ pro ΡΑΧΙΑ), *ῥαχή* C (Hg[2]), *rubus* L; coniecerunt *ῥαχίη* Vs Dr Ml, *ῥαχὸν* Mn, *ῥάχιν* Bernardus | *βλαστοὺς* c. ℵ G (*βαστοὺς* c): *καρποὺς* C, cf L | *τρώγειν* c. ℵ G: *ἐσθίειν* C | 13. *οὕτω* c. ℵ (C?) b c n: *οὕτως* o p v, coniecerunt *ταύτης* Vs al | *τῆς* c. codd: edideram *ταύτης τῆς* coll. L | *ῥάχου* em Vs (*ῥαχοῦ* Mn): *ραχουσ* ℵ, it. *ῥαχοῦς* G (unde edideram *ῥάχους*), *ῥαχῆς* C (Hg[2])

dies offenbar absichtliche Entstellung(?). *Denn ein Mann, der die Opfervorschriften so genau kannte* (?), *wie B., wusste ohne Zweifel auch* (?), *dass die Priester ebenso gut wie das Volk fasten mussten.*

6. *καλοὺς καὶ ὁμοίους*] desunt in LXX (*χιμάρους*), sed vide Mischna Ioma VI, 1. Iust. l. c. Tertull. ll. cc., cf. Baehr, *Symbolik d. Mos. Cult.* II p. 679 et quae adnotavit Hilgf. ad h. l. — *ὁλοκαύτωμα*] Sed in bibliis *περὶ ἁμαρτιῶν* (חטאת). *Sachrichtiger und dabei gelehrter ist ὁλοκαύτωμα, da der Bock in der That ein holocaustum u. der priesterliche Mitgenuss untersagt war* (Guedem.).

7. *ἐπικατάρατος*] = לַעֲזָאזֵל. LXX: *ἀποπομπαῖος*, cf. Baehr, l. c. p. 668. — *ὁ τύπος*] Cf. Iren. IV, 26, 1: *Χριστὸς .... διὰ τύπων καὶ παραβολῶν ἐσημαίνετο.*

8. Cf. Ioma VI, 3—6 secundum versionem Iostii: *Er* (*der Hohepriester*) *übergab hierauf den Bock dem, der ihn führen sollte. Jedermann ist ihn abzuführen geeignet. Aber die Hohenpriester haben es sich zum Gesetz gemacht, keinem Israeliten zu gestatten ihn abzuführen .... Von den angesehensten Männern Jerusalems begleiteten ihn mehrere bis zur ersten Hütte. Es waren nämlich zehn Hütten von Jerusalem bis zur Felsenspitze* (עַד צוּק) .. *ausser von der letzten aus, von wo man nicht bis zur Felsenspitze* (לַצּוּק) *kam, sondern in der Ferne stehen blieb und*

bitis acetum cum felle: manducate vos soli, populo ieiunante, et plangite vos in cilicio et cinere. et ut ostenderet quia ab illis debet pati, 6. sic praecepit: *Sumite hircos duos bonos similes et* Lev. 16, 7 sq. *offerte, et accipiant sacerdotes unum holocaustum pro peccatis, 7. alium autem in maledictione.* adtendite quomodo figura Iesu ostendebatur. 8. *Expuite in illum,* inquit, *omnes et pungite, et* ? *inponite lanam coccineam circa caput illius, et sic in aram ponatur;* et cum ita factum fuerit, adducat qui ferat hircum in eremum et auferat [lanam] et ponat illam in stirpem quae dicitur rubus, cuius et fructus in agris adsuevimus invenientes manducare. huius stirpis

1. *acetum*: cf Roensch p. 376 | 2. *plangite vos*: *κοπτόμενοι* (Hg) | 3. *hyrcos* cod | 5. *maledictione*: cf supra p. 25 l. 11 | 7. *aram*: cave corrigas *eremum* (Ox); quod si interpres scripsisset, certo pro *ponatur* dedisset *mittatur* (*βληθήτω*) | 8. *adducat* em Hg: *adducite* cod, coniecit *adducit* Ox | *ferat*: maluit *fert* Ox | *hyrcum* cod | 9. *lanam* add Mn: om cod (Hg[3], qui pro sq. *illam* dedit *lanam*) | *s!yrpem* cod et l. sq. *styrpis* | 10. *adsuevimus* em Mn (‚*adsuemus?*' Hg): *adsumus* cod

was er that beobachtete. Was hatte er zu thun? Er theilte den purpurfarbenen Streifen, ***band die Hälfte an den Fels*** (חֶצְיוֹ קוֹשֵׁר בַּסֶּלַע), *die andere Hälfte an die Hörner des Bockes, und stiess ihn dann von hinten, so dass er sich wälzend hinabstürzte. Ehe er noch die Hälfte des Berges erreichte, war er schon an allen Gliedern zerschlagen.* Ioma VI, 2: *Hierauf* (*nach dem Loosen*) *band er* (*der Hohepriester*) ***einen Streifen von Purpurwolle*** *an den Kopf des fortzusendenden Bockes, stellte ihn gegen das Thor, wodurch er geschickt ward.* In Mischna nusquam narratur, mittendum hircum consputum et vulneratum esse. hoc unum afferri potest e Ioma VI, 4, ubi traditur: *Die Babylonier* ***zupften den Bock oft an den Haaren*** (scil. Iudaei Babylonici) *und riefen: Nimm (unsere Sünden) mit und geh'.* Guedemannus (l. c. p. 111): *Auch zu dieser Stelle bemerkt der Talmud Ioma 66*b: ‚*Es waren nicht Babylonier, sondern* ***Alexandriner***, *aber weil jene verhasst waren, schob man ihnen die Sache in die Schuhe.*' Idem iam Braunsberger (l. c. p. 262) vidit. ‚Iustinus (Dial. c. Tryph. 40): *ὡς ἀποπομπαῖον αὐτὸν παρεπέμψαντο οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ οἱ ἱερεῖς ἐπιβαλόντες αὐτῷ τ. χεῖρας καὶ θανατώσαντες αὐτόν.* ‚*Das Handanlegen muss eine Misshandlung des Bockes vor seiner Tödtung gewesen sein.*' (Braunsb.). Tertull. adv. Iud. c. 14: ‚unus autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputatus et convulsus et compunctus a populo extra civitatem abiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus Christi passionis, qui coccinea circumdatus veste et consputatus et omnibus contumeliis afflictus extra civitatem crucifixus est.' — צוק nom. appellat. (cf. Baba mezia VII, 10) mons altus et praeruptus, praeceps, declivis (Buxtorf, Lex. Chald. s. v.) = מָצוּק I Sam. 14, 5. (Surenhusius צוק falso nom. proprium esse opinatus est). Graece = *ῥάχις* vel *ῥαχία*. sed Barnabas *ῥαχία* pro *ῥάχος* (*ἄκανθα*, rubus, spinae) sumpsit, ut typum ostenderet coronae Christi spinosae. Quae Braunsberger (l. c. p. 265 sq.) alias doctissimus hic disputavit, futilia se praebent. Verum est, scriptorem disertis verbis coronam

9. τί οὖν τοῦτό ἐστιν; προσέχετε· *Τὸν μὲν ἕνα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, τὸν δὲ ἕνα ἐπικατάρατον*, καὶ ὅτι τὸν ἐπικατάρατον ἐστεφανωμένον· ἐπειδὴ ὄψονται αὐτὸν τότε τῇ ἡμέρᾳ τὸν ποδήρη ἔχοντα τὸν κόκκινον περὶ τὴν σάρκα, καὶ ἐροῦσιν· Οὐχ οὗτός ἐστιν ὅν ποτε ἡμεῖς ἐσταυρώσαμεν ἐξουθενήσαντες καὶ κατακεντήσαντες καὶ ἐμπτύσαντες; ἀληθῶς οὗτος ἦν ὁ τότε λέγων ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ εἶναι. 10. πῶς γὰρ ὅμοιος ἐκείνῳ; εἰς τοῦτο *ὁμοίους τοὺς τράγους, καλούς, ἴσους*, ἵνα ὅταν ἴδωσιν αὐτὸν τότε ἐρχόμενον, ἐκπλαγῶσιν ἐπὶ τῇ ὁμοιότητι τοῦ τράγου. οὐκοῦν ἴδε τὸν τράγον τὸν τύπον τοῦ μέλλοντος πάσχειν Ἰησοῦ. 11. τί δὲ ὅτι τὸ ἔριον μέσον τῶν ἀκανθῶν τιθέασιν; τύπος ἐστὶν τοῦ Ἰησοῦ τῇ ἐκκλησίᾳ θέμενος, ὅτι ὃς ἐὰν θέλῃ τὸ ἔριον ἆραι τὸ κόκκινον, δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν διὰ τὸ εἶναι φοβερὰν τὴν ἄκανθαν, καὶ θλιβέντα κυριεῦσαι αὐτοῦ. Οὕτω, φησίν, οἱ θέλοντές με ἰδεῖν καὶ ἅψασθαί μου τῆς βασιλείας ὀφείλουσιν θλιβέντες καὶ παθόντες λαβεῖν με.

VIII. Τίνα δὲ δοκεῖτε τύπον εἶναι, ὅτι ἐντέταλται τῷ Ἰσραὴλ

1. *τοῦτό ἐστιν* c. ℵ C: *καὶ τοῦτο* G | *ἐπὶ* c. ℵ G, cf L: *εἰς* C | 2 sq. *κ. ὅτι τ. ἐπικατ. ἐστεφαν.* c. G (om *κ. ὅτι τ. ἐπικατ.* bcn) L: *κ. οτι τ. εστεφαν. επικατ.* ℵ, *ἐστεφανωμένον* C | 3. *ἐπειδὴ* c. ℵ C bnp L: *ἐπεὶ δὲ* cov | *τὸν*: *τοῦ* cn | 5. *ποτε* c. ℵ G: *τότε* C | 5 sq. *ἐξουθεν. κ. κατακεντ. κ. ἐμπτύσ.* c. C, cf L (*κ. ἐμπτύσ.* ante *κ. κατακεντ.*): *ἐξουθεν.* (-*θυν.* c) *κ. κατακεντ. κ. ἐμπαίξαντες* (*ἐμπτύξαντες* np) G, *και εξουθενησαμεν και* (*και* supra lin. add ℵ*) *εμπτυσαντεσ* ℵ | 6. *τοῦ* c. ℵ: om CG | 7. *ὅμοιος* c. ℵ CL: *ὁμοίως* G | *ἐκείνῳ* c. ℵ C: om GL | *ὁμοίους*: *ὁμοίως* p | 8. *καλούς, ἴσους* c. ℵ C fpv: *καλοὺς καὶ ἴσους* bcno, edideram *καὶ ἴσους* c. L | *ἵνα* c. ℵ C: *ἵν'* G | 8 sq. *ἐκπλαγῶσιν* c. ℵ C: *ἐκπλαγήσονται* G | 9. *τοῦ τράγου* c. ℵ GL: *αὐτοῦ* C | *ἴδε* (*ειδε* ℵ*) c. ℵ* CG, cf 6, 14. 8, 1 etc: *ειδετε* (*ἴδετε*) ℵᶜL | *τὸν τράγον* c. ℵ: om CGL | 10. *ὅτι*: om p | *μέσον* c. ℵ: praem *εἰς τὸ* C, *εἰς* G | 11. *θέμενος* c. ℵ L: *κείμενος* CG | *ὅτι* c. ℵ L: *ἵνα* G, om C | 12. *ὃς ἐὰν* c. G (bopv, *ὃν ἐὰν* cn): *ωσ εαν* ℵ, *ὅστις ἂν* C | *δεῖ*: *εδει* ℵ | 13. *αὐτοῦ* c. ℵ CL: om G | *οὕτως* ov | 16. *ὅτι*: om p | *ἐντέταλται* c. ℵ CL: *ἐντέλλεται* (*ἐντέλεται* cn, *ἐντέλλεσθε* p) G

Christi spinosam non nominasse, sed e contextu et ex usu vocis *ῥαχία* sequitur, eum coronae memoria captum esse.

9. *ἐστεφανωμένον*] Cf. Mt. 27, 29. — *ποδήρη*] Cf. Mt. 27, 28. Ioann. 19, 2. Apoc. 1, 13. Pseudohippol. *περὶ συντελείας* c. 39. 40. — *υἱὸν τ. θεοῦ*] Cf. Mt. 26, 63 sq.

11. Incipit altera spinarum et lanae coccineae interpretatio allegorica seu gnostica. Spinae primum coronam spinosam et lana coccinea chlamydem Christi denotabant, deinde lana inter spinas docet, Christianos multa perpeti debere, si regnum Christi (lanam) attingere velint. Similem duplicem interpretationem inveneris c. 6, 9—11. Coronae spinosae causa traditionem rabbinicam mutilavit auctor, *ἄκανθα* pro saxo (*ῥαχία*, *ῥάχος*) supponendo. sed similitudinem fusius non exposuit, quia (v. 9) iam redeuntis Christi signa triumphalia (lana coccinea, *ποδήρης*) praecipue denotare voluit. — *κυριεῦσαι*] = occupare. — *φησίν*] scil. ὁ

dulces fructus inveniuntur. 9. ad quid ergo hoc? adtendite: *Unum ad aram, alium tamquam maledictum;* et quare is qui maledictus coronatus? quia videbunt illum tunc in illa die clamidem habentem coccineam circa corpus, et dicent: Nonne hic est quem nos crucifiximus fastidientes et conspuentes et conpungentes? vere hic fuit qui tunc se dicebat esse filium dei. 10. sicut ergo similis, sic *similes hircos et aequales,* ut cum viderint unum ex illis tunc pascentem, admirentur in similitudinem capri. ergo videtis figuram eius qui passurus erat, Iesu. 11. quare et lanam in medio spinarum ponunt? figura Iesu ecclesiae posita; quia qui voluerit tollere lanam coccineam, oportet illum multa pati propter spinae nequitiam, et coartatum sic dominari illius. Sic, inquit, qui volunt me videre et adtingere regnum meum, debent conpressi et multa passi accipere.

VIII. Quam autem figuram putatis esse, quia praeceptum est

2. *quarei* cod | 3. *clamidem*: ita cod | 7. *hyrcos* cod | 7 sq. *pascentem*: coniecit *patescentem* Cot, fort. c. Hg[3] leg. *praesentem* | 9. *Iesu*: *ih̄s* (i. e. *Iesus*) cod | 10. *Iesu*: *ih̄s* cod | *ecclesiae* em Mn: *ecelesia* cod | 17. *passi* em Vs (coniecit *patientes* Mn): *pati* cod

Ἰησοῦς. Recte Muell.: *φησίν führt hier keine Citation ein, wie Lardner, Eichhorn, Bleek, Hilgf. wollen. Erstere denken an ein ἄγραφον Christi, oder an Matth.* 16, 24. 20, 22. Act. 14, 22, *Hilgf. an* IV *Esr.* 7, 14, *wo aber die Worte anders lauten .... Die ganze Rede macht einfach einen Schluss aus dem Vorigen, der aber Iesu in den Mund gelegt wird.* Hilgenfeldius nunc aliter de ea re iudicare videtur (cf. l. c. p. 93).

VIII, 1. *Ἰσραήλ*] Nomine ‚Israel' Barn. omnibus locis populum Iudaeorum significat (nusquam populum Christianorum, quorum sane patres patriarchas habet); cf. c. 4, 14. 5, 2. 8. 6, 7. 8, 3. 9, 2. 12, 2. 5. 16, 5. Idem apud Hegesippum; cf. Euseb., h. e. IV, 22, 6: *ἦσαν δὲ γνῶμαι διάφοροι ἐν τῇ περιτομῇ ἐν υἱοῖς Ἰσραήλ· τῶν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰούδα καὶ τοῦ Χριστοῦ.* — *δάμαλιν*] Cf. Num. 19 (Hebr. 9, 13). Barnabas etiam hic traditionem rabbinicam (cf. Mischna, Para III, 1—11) sequitur, nonnulla addens vel typi causa mutilans. Cf. Hefele, *Sendschreiben* p. 74—78, Ml., Braunsberger, l. c. p. 268—278. Guedemann, l. c. p. 112 sq. — *τοὺς ἄνδρας*] Sed re vera unus vir vaccam trucidavit. ‚*Diese Mehrzahl von Unreinen entspricht ganz der von den Midraschim vielfach ausgebeuteten Bestimmung Para IV, 4, dass nämlich alle mit der Kuh Beschäftigten unrein wurden, nur setzt B. seines Zweckes wegen* (?) *die erst nach dem Akte eintretende Unreinigkeit bereits im Beginne desselben voraus*' (Guedem.). — *ἐν οἷς κτλ.*] De industria Barnabas hoc addit, etsi cum traditione nullo modo conveniat: conclusit fortasse ex illo, quod legimus Para III, 7: *Draussen war ein Tauchbad. Sie verunreinigten absichtlich den die Kuh verbrennenden Priester wegen der Sadducäer, damit sie nicht behaupteten, die Kuh werde nicht von solchen bereitet, die nicht durch den Sonnenuntergang rein geworden.* Guedemannus: ‚*B. braucht unreine Männer, wie die nachherige Anwendung beweist, desshalb benutzt er geschickt die ihm bekannte Thatsache von der ex officio-Verunreinigung des Priesters und stellt die Sache so dar,*

Num. 19, 2 sq. προσφέρειν δάμαλιν τοὺς ἄνδρας ἐν οἷς εἰσὶν ἁμαρτίαι τέλειαι, καὶ σφάξαντας κατακαίειν, καὶ αἴρειν τότε τὰ παιδία σποδὸν καὶ βάλλειν εἰς ἄγγη, καὶ περιτιθέναι τὸ ἔριον τὸ κόκκινον ἐπὶ ξύλον (ἴδε πάλιν ὁ τύπος ὁ τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἔριον τὸ κόκκινον) καὶ τὸ ὕσσωπον, καὶ οὕτως ῥαντίζειν τὰ παιδία καθ' ἕνα τὸν λαόν, ἵνα ἁγνίζωνται ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν; 2. νοεῖτε πῶς ἐν ἁπλότητι λέγει ὑμῖν· ὁ μόσχος ὁ Ἰησοῦς ἐστίν, οἱ προσφέροντες ἄνδρες ἁμαρτωλοὶ οἱ προσενέγκαντες αὐτὸν ἐπὶ τὴν σφαγήν. εἶτα οὐκέτι ἄνδρες, οὐκέτι ἁμαρτωλῶν ἡ δόξα. 3. οἱ ῥαντίζοντες παῖδες οἱ εὐαγγελισάμενοι ἡμῖν τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὸν ἁγνισμὸν τῆς καρδίας, οἷς ἔδωκεν τοῦ εὐαγγελίου τὴν ἐξουσίαν, οὖσιν δεκαδύο εἰς μαρτύριον τῶν φυλῶν (ὅτι δεκαδύο φυλαὶ τοῦ Ἰσραήλ), εἰς τὸ κηρύσσειν. 4. διατί δὲ τρεῖς παῖδες οἱ ῥαντίζοντες; εἰς μαρτύριον Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, ὅτι οὗτοι μεγάλοι τῷ θεῷ. 5. ὅτι δὲ τὸ ἔριον ἐπὶ τὸ ξύλον· ὅτι ἡ βασιλεία Ἰησοῦ ἐπὶ ξύλου, καὶ ὅτι οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτὸν ζήσονται

1. *εἰσὶν* c. ℵ C L: om G | 2. *σφάξαντας* c. ℵ C np: *σφάξαντες* bcov | *τὰ παιδία σποδὸν* c. ℵ: *τὴν σποδὸν παιδία* C G (L?) | *βάλλειν* c. C G: *βαλῖ* (*βαλεῖν*) ℵ | 3. *ἐπὶ ξύλον* c. C G (fnopv, om bc) L: *επι ξυλων* ℵ^{c}, om ℵ* | 3 sq. *ἴδε* (*ειδε* ℵ) *πάλιν ὁ τύπος ὁ* (om *ὁ* C) *τοῦ στ. καὶ τὸ ἔρ. τὸ κόκκινον* c. ℵ C: om *ὁ τύπος* et *καὶ* (p?) fnopv, om omnia bc | 4. *τὸ* (a. *ὕσσ.*) c. ℵ^{c} C: *τὸν* ℵ* G | 5. *οὕτως* c. ℵ nov: *οὕτω* (C?) bcp | *παιδεία* o*v | *ἁγνίζονται* o*pv | 6. *ἀπὸ* c. ℵ C: *ὑπὸ* G | *ἐν* c. ℵ C: om G | *λέγει* c. C G L: *λεγεται* ℵ | 6 sq. *ὁ μόσχος ὁ Ἰησοῦς ἐστίν* c. ℵ^{c}: *νομοσ* $\overline{χσ}$ $\overline{ισ}$ *εστιν* ℵ*, *ὁ μόσχος Ἰησοῦς* C, *ὁ μόσχος οὖν ἐστὶν ὁ Ἰησοῦς* G | 7 sq. *προσενεγκόντες αὐτῶν* c, *προσένεγκον δὲ αὐτῶν* n | 8. *τὴν* c. ℵ C: om G | *ἄνδρες*: addideram *ἁμαρτωλοὶ* c. Us | 9. *οἱ* pr c. ℵ* C L: add *δὲ* ℵ^{c} G | *οἱ* sec c. ℵ^{c} C (L): om ℵ* G | 9. *εὐαγγελισάμενοι* c. ℵ L: *εὐαγγελιζόμενοι* C G | 10. *τῆς καρδίας* c. ℵ^{c} G (L): om ℵ* C | 11 sq. *δεκαδύο* (bis) c. G (*δὲ καὶ δύο* p): $\overline{ιβ}$ ℵ, *δώδεκα* C | 12. *φυλαὶ* c. ℵ C: *αἱ φυλαὶ* G | 13. *Ἰσαάκ* (*ἴσακ* ℵ), *Ἰακώβ* c. ℵ C: *καὶ* (om opv) *Ἰσαὰκ καὶ* (om n?) *Ἰακώβ* G | 14. *ὅτι* pr: coniecit *τί* Holstenius (Hg^{1}), *διατί* Mn | *τὸ ἔριον* c. ℵ G L: add *τὸ κόκκινον* C | 15. *Ἰησοῦ* c. ℵ C opv: praem *τοῦ* bcn | *ξύλου* c. ℵ: *ξύλῳ* C G | *καὶ ὅτι* c. ℵ C: *διότι* G

als ob es bei der Verunreinigung sein Bewenden gehabt hätte, wie er auch die levitische Unreinigkeit in moralische verwandelt.' — *τὰ παιδία*] Sed sacerdotis aspergere erat (Para III, 9). pueris aliud mandatum erat (Para III, 1—3). Guedemann, l. c. p. 113 sq. Braunsb., l. c. p. 273 sq. Braunsbergero non contigit, traditiones Bibliorum et Talmudi cum Barnabae narratiunculis conciliare. — *τὸ ἔριον*] Cf. Para III, 10: *Sobald sie aufflammt, nimmt ... der Priester Cedernholz, Ysop und Purpurfaden* (Num. 19, 6) .... 11: *Dann bindet er sie mit dem überhangenden Faden zusammen und wirft sie in die Kuh hinein.*

2. Hieronym. (in Ezech. c. 43) Barnabae auctoritate praecipue nisus Iesum vitulum nominat. Cf. carmen Adami a St. Vict. ‚Iocundare plebs fidelis': ‚Natus homo declaratur, vitulus sacrificatur'. — *μόσχος*] LXX: *δάμαλις*; sed scriptori haec vox offensioni erat; cf. Ioseph. Antiq. IV, 4, 6: *μόσχος θή-*

populo Iudaeorum offerre vaccam homines in quibus peccata consummata sint, et occisam comburere, et tollere tunc cinerem pueros et mittere in vasa fictilia, et suspendere in ligno lanam coccineam et hysopum, et sic spargere pueros circa singulas turbas populi, ut sanctificentur a peccatis? 2. videte ergo quomodo in similitudine dicat vobis: vacca erat Iesus; qui offerebant homines peccatores, hi qui obtulerunt illum ad victimam. 3. qui sparserunt pueri, hi erant qui nuntiaverunt nobis remissionem peccatorum et castitatem praecordiae nostrae, quibus dedit evangelii potestatem, qui sunt duodecim [in] testimonium tribuum, quia duodecim sunt tribus Iudaeorum. 5. quare ergo et lana in ligno est? quia qui crediderit in illum vivet in per- Num. 19, 2 sq.

2. *sint* c. cod: *sunt* edd | 4. *hysopum*: ita cod | 5. *similitudine* (ὁμοιότητι? Mn): *simplitudine* fort. recte Ox al | 6. *hii* cod (saepius) | 8 sq. *praecordiae* (*prec.* cod) *nostrae*: cf p. 41 l. 5 sq. | 9. *in* add Mn: om cod | 11. *vivet* em Mn: *vivit* cod

λεια. — Verba εἶτα οὐκέτι — δόξα omni sensu carent. Dresselii interpretationem Muell. iure repudiavit. etiam Riggenb. (l. c. p. 13 n. 1) frustra sensum retegere conatus est.

3. εὐαγγελισάμενοι] Cf. Lc. 24, 47. Act. 13, 38. — ἁγνισμός] Cf. Act. 21, 26. — ἐξουσίαν] Cf. Mr. 16, 17. Mt. 10, 7 etc. — δεκαδύο] Duodecim apostolos nominat, neglecto Paulo, quia XII nec XIII est numerus typicus. Itaque caveas, ne temere scriptores ecclesiasticos Iudaismi cuiusdam arguas, ubi ad duodecim modo apostolos eos provocasse deprehendas; cf. Apoc. 21, 14. Iust. Apol. I, 39. (49). Dial. c. Tryph. 42 (p. 260 C). Iren. Fragm. (Harvey. Tom. II p. 494. num. 29). Valent. ap. Iren. I, 3, 2. Tert. de praescr. 20. Hipp. de antichr. 61. Tredecim apostolos nominat Hippol., Constit. App. c. 26. (Lactant. de morte persecut. 2). Hilgf. bene contulit ev. Ebion. (Nov. Test. extra can. fasc. IV p. 33, 14 sq.), ubi Iesus ad apostolos loquitur: ὑμᾶς οὖν βούλομαι εἶναι δεκαδύο ἀποστόλους εἰς μαρτύριον τοῦ Ἰσραήλ. — εἰς μαρτύριον] Cf. Ps. 122, 4. — δεκαδύο φυλαί] Perbene Rendall: *From this (among other things), we may infer that the Epistle is not addressed to Jewish Christians alone.* — Ἰσραήλ] Cf. c. 5, 2. 6, 7. Iust. Apol. I, 53: *τὰ μὲν γὰρ ἄλλα πάντα γένη ἀνθρώπεια ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος καλεῖται ἔθνη, τὸ δὲ Ἰουδαϊκὸν καὶ σαμαρειτικὸν φῦλον Ἰσραὴλ καὶ οἶκος Ἰακὼβ κέκληνται.*

4. ῥαντίζοντες] Unius sacerdotis aspergere erat. — εἰς μαρτύριον] Falso Muell.: *Unser Verfasser muss seine Ansicht aus der Ueberlieferung des gemeinen christlichen Volks geschöpft haben; denn die Zahl drei und ihre Beziehung auf die Patriarchen lag seinem antijüdischen Standpunkt doch nicht so nahe.* Sed ep. auctor non in patriarchas sive prophetas V. T. invehit, quos certo maximi aestimavit (cf. 5, 7. 8. 11), sed in impium Iudaeorum populum.

5. ἐπὶ ξύλου] Cf. Muell. ad hunc locum. In bibliis Graecis tempore Barnabae, Iustini (Dial. 73), Tertull. (adv. Marc. III, 19 adv. Iud. 10) in Ps. 96, 10 legebatur: ὁ κύριος ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, quem locum Barnabas hic respicere videtur. — ζήσονται] Cf. 6, 3. 11, 10. 11. Ioann. (20, 31). 6, 51. 58. Herm. saepius etc.

εἰς τὸν αἰῶνα. 6. διατί δὲ ἅμα τὸ ἔριον καὶ τὸ ὕσσωπον; ὅτι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἡμέραι ἔσονται πονηραὶ καὶ ῥυπαραί, ἐν αἷς ἡμεῖς σωθησόμεθα· ὅτι ὁ ἀλγῶν σάρκα διὰ τοῦ ῥύπου τοῦ ὑσσώπου ἰᾶται. 7. καὶ διὰ τοῦτο οὕτως γενόμενα ἡμῖν μέν ἐστιν φανερά, ἐκείνοις δὲ σκοτεινά, ὅτι οὐκ ἤκουσαν φωνῆς κυρίου.

IX. Λέγει γὰρ πάλιν περὶ τῶν ὠτίων, πῶς περιέτεμεν ἡμῶν
Ps. 18, 45. τὴν καρδίαν. λέγει κύριος ἐν τῷ προφήτῃ· *Εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπή-*
Ies. 33, 13. *κουσάν μου.* καὶ πάλιν λέγει· *Ἀκοῇ ἀκούσονται οἱ πόρρωθεν,*
Ier. 4, 4. *ἃ ἐποίησα γνώσονται·* καί· *Περιτμήθητε,* λέγει κύριος, *τὰς καρ-*
Ier. 7, 2 sq. *δίας ὑμῶν.* 2. καὶ πάλιν λέγει· *Ἄκουε, Ἰσραήλ, ὅτι τάδε λέγει*
Ps. 34, 13. *κύριος ὁ θεός σου.* καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα κυρίου προφητεύει· *Τίς*
Ex. 15, 26. *ἐστιν ὁ θέλων ζῆσαι εἰς τὸν αἰῶνα; ἀκοῇ ἀκουσάτω τῆς φωνῆς*
Ies. 1, 2. *τοῦ παιδός μου.* 3. καὶ πάλιν λέγει· *Ἄκουε οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου*
γῆ, ὅτι κύριος ἐλάλησεν ταῦτα εἰς μαρτύριον. καὶ πάλιν λέγει·
Ies. 1, 10. *Ἀκούσατε λόγον κυρίου, ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου.* καὶ πάλιν
Ies. 40, 3. λέγει· *Ἀκούσατε, τέκνα, φωνῆς βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ.* 4. οὐκοῦν περιέτεμεν ἡμῶν τὰς ἀκοάς, ἵνα ἀκούσαντες λόγον πιστεύσωμεν ἡμεῖς. ἀλλὰ καὶ ἡ περιτομὴ ἐφ' ᾗ πεποίθασιν κατήργηται· περιτομὴν γὰρ εἴρηκεν οὐ σαρκὸς γενηθῆναι. ἀλλὰ παρέβησαν, ὅτι ἄγγελος πονη-
Ier. 4, 3 sq. ρὸς ἐσόφιζεν αὐτούς. 5. λέγει πρὸς αὐτούς· *Τάδε λέγει κύριος ὁ θεὸς*

2. *πονηρ. κ. ῥυπ.* c. C G L: *ρυπ. κ. πον.* ℵ | 3. *ὁ* c. ℵ: *καὶ ὁ* C, *καὶ* G | *ῥύπου*: maluit *τύπου* Hg² | 4. *οὕτω* (C?) b c n | 5. *σκοτεινά*: *σκοτια* ℵ* | 6. *ἡμῶν*: *ὑμῶν* n o* p | 7. *τὴν καρδίαν* (*καρδιαν* ex *σαρκαν* corr. ℵ) c. ℵ C: *καὶ* (om p?) *τὴν καρδίαν* G | *κύριος* c. ℵ C: *ὁ κύρ.* G | 9. *Περιτμήθητε* (*-ται* ℵᶜ) c. ℵᶜ C: *περιτμηται* ℵ*, *περιτμηθήσεσθε* (*-σεται* o v*) G | 11. *καὶ — προφητεύει* c. G L: om ℵ C | *Τίς* c. ℵ G: *τίς δὲ* C | 12. *τὸν αἰῶνα* c. ℵ G: *τοὺς αἰῶνας* C | *ακουσαται* ℵ* | 15 sq. *Ἀκούσατε λόγον κυρίου — ἐν τῇ ἐρήμῳ* c. ℵ G (om *Ἀκούσατε — καὶ πάλιν λέγει* p), cf L: *Ἀκούσατε, τέκνα, φωνῆς βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· καὶ πάλιν λέγει· Ἀκούσατε λόγον κυρίου, ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου* C | 16. *φωνῆς* c. ℵᶜ C: *φωνη* ℵ*, *τῆς φωνῆς* G (n?) | *βοώσης* b* c | 17. *περιέτεμεν* c. ℵ G L: *ἔτεμεν* C | 17 sq. *ἵνα ἀκούσ. λόγον πιστεύσ. ἡμεῖς* (om *ἡμεῖς* G) c. C G, cf L: *ἵνα ακουσωμεν λογον και μη μονον πιστευσωμεν ημισ* ℵ | 18. *ἀλλὰ καὶ ἡ* c. ℵ C: *ἡ* (*εἰ* o v) *γὰρ* G | *ᾗ* c. C G: *ησ* ℵ | *πεποίθασιν* c. ℵ G: *ἐπεπείθεισαν* C (unde *ἐπεποίθεισαν* Hg²) | 19. *γεννηθῆναι* c o v | 20. *ἐσόφιζεν* c. ℵᶜ C G: *εσφαξεν* ℵ* | *λέγει* c. ℵ G: add *δὲ* C L

6. *σωθησόμεθα*] Cf. Herm. Vis. IV. — *ἀλγῶν σάρκα*] Cf. I Petr. 4, 1: *ὁ παθὼν σαρκί.* — *ῥύπου τοῦ ὑσσώπου*] ‚succus hyssopi' Dress., ‚purgatio hyssopi' Muell. מֵי־נִדָּה conferens. fortasse = *σποδὸς τ. ὕσσ.*

7. *σκοτεινά*] Carnaliter enim omnia dei mandata percipiunt; cf. 9, 4. II Cor. 3, 15 sq.

IX, 1. *ὑπήκουσαν*] LXX (Ps. 18, 45): *ὑπήκουσέ μοι.* Hilgf. iure contulit II Sam. 22, 45. — *ἀκοῇ*] Deest ap. LXX (Ies. 33, 13). — *τ. καρδίας κτλ.*] LXX (Ierem. 4, 4): *περιτμήθητε τῷ θεῷ ὑμῶν, καὶ περιτέμεσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν.*

2. *ἄκουε κτλ.*] Cf. LXX (Ierem. 7, 2 sq.): *ἀκούσατε .... τάδε λέγει κύριος*

petuum. 6. quare in unum lanam et hysopum? quia in regno illius
dies erunt nequissimi et sordidi, quibus nos sanabimur. 7. et propter
hoc, dum sic fiunt, nobis lucida, illis autem obscura, quia non audi-
erunt vocem domini.

IX. Dicit autem de auribus, quomodo circumcidat aures prae-
cordiae nostrae. dixit per prophetam: *Auditu auris exaudivit me.* Ps. 18, 45.
et iterum dicit: *Auditione audient qui longe sunt, et quae feci* Ies. 33, 13.
scient. Circumcidite, dicit dominus, *aures vestras.* 2. et iterum Ier. 4, 4.
dicit: *Audi, Israel, quia haec dicit dominus deus tuus.* et iterum Ier. 7, 2 sq.
spiritus domini prophetat: *Quia qui vult vivere in perpetuum, audi-* Ps. 34, 13. Ex. 15, 26.
tione audiat vocem pueri mei. 3. et iterum dicit: *Audi caelum,* Ies. 1, 2.
et percipe auribus terra, quia dominus locutus est. et iterum dicit:
Audite verbum domini, principes populi huius. et iterum: *Audite* Ies. 1, 10. 40, 3.
vocem clamoris in eremo. 4. ergo circumcidit aures nostras, ut
audito verbo credamus. circumcisionem autem dixit non corporis.
sed praeterierunt, quia angelus nequam docebat illos. 5. dicit autem

1. *hysopum*: ita cod, cf supra p. 39 l. 4 | 7. *Auditione* (cf l. 10 sq.) em Mn: *auditionem* cod | *qui* em Mn: *que* cod | *feci* em Mn: *faciet* cod | 10. *Quia*: coniecit *quis* Cot, *quis est* Ox | 14. *circumcidit* em Mn: *circumcidite* cod | *nostras*: corr. *vestras* sec. man.

ὁ θεὸς Ἰσραήλ. — τίς ἐστιν κτλ.] LXX (Ps. 34, 13): *τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωήν.* Neque *ζῆσαι εἰς τὸν αἰῶνα* illud, neque verba *ἀκοῇ ἀκουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδός μου* in bibliis reperiuntur. Additamentum Christianum est, cf. c. 8, 5.

3. *ἐλάλησεν*] Desunt ap. LXX verba *ταῦτα εἰς μαρτύριον* (Ies. 1, 2). — *ἄρχοντες τ. λαοῦ τούτου*] LXX (Ies. 1, 10): *ἄρχοντες Σοδόμων.* De industria B. textum correxit. — *ἀκούσατε κτλ.*] LXX (Ies. 40, 3) *φωνῆς βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ.* Desunt verba *ἀκούσατε τέκνα.* B. verba *ἐν τῇ ἐρήμῳ* retulit ad *βοῶντος*; idem in evv.

4. *ἀκοάς*] Haec est ex sententia scriptoris vera circumcisio. — *πεποίθασιν*] scil. Iudaei; quos consulto scriptor hic non nominavit. — *κατήργηται*] Cf. c. 2, 6. 5, 6. 15, 5. 16, 2. Sensus: effata prophetarum luculentissime demonstrant, circumcisionem corporis nunquam a deo esse mandatam. — *παρέβησαν*] scil. Iudaei, qui adversus dei voluntatem prophetarumque effata circumcisionis praecepta servaverunt servantque; cf. Iust. Dial. c. Tryph. 16. — *ἄγγελος πονηρός*] Cf. Marcionis, Apellis, Gnosticorum, Pseudoclementis, Elcesaitarum similia dogmata. Apparet, Barnabam hic a Pauli apostoli sententia multum abhorrere; cf. v. 6. — *ἐσόφιζεν*] Cf. c. 5, 3 (II. Tim. 3, 15); sed videas II Pet. 1, 16. Angelus malus circumcisionem carnalem commendans sophista est.

5. *τάδε λέγει κτλ.*] Cf. LXX (Ierem. 4, 3 sq.): *τάδε λέγει κύριος . . . . . μὴ σπείρητε ἐπ᾽ ἀκάνθαις, περιτμήθητε τῷ θεῷ ὑμῶν.* Circumcidi carnaliter scriptor habet = seminare in spinis. — *ὧδε εὑρίσκω ἐντολήν*] His verbis B. significare voluit, dominum disertis verbis circumcisionem carnalem vetuisse. — *περιτμήθητε*] LXX (Deut. 10, 16): *περιτεμεῖσθε τὴν σκληροκαρ-*

ὑμῶν (ὧδε εὑρίσκω ἐντολήν)· *Μὴ σπείρητε ἐπ᾽ ἀκάνθαις, περι-*
Deut. 10, 16. *τμήθητε τῷ κυρίῳ ὑμῶν.* καὶ τί λέγει; *Περιτμήθητε τὸ σκληρὸν*
τῆς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὸν τράχηλον ὑμῶν οὐ σκληρυνεῖτε.
Ier. 9, 25 sq. λάβε πάλιν· *Ἰδού, λέγει κύριος, πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα*
ἀκροβυστίαν, ὁ δὲ λαὸς οὗτος ἀπερίτμητος καρδίας. 6. ἀλλ᾽
ἐρεῖς· Καὶ μὴν περιτέτμηται ὁ λαὸς εἰς σφραγῖδα. ἀλλὰ καὶ πᾶς
Σύρος καὶ Ἄραψ καὶ πάντες οἱ ἱερεῖς τῶν εἰδώλων. ἄρα οὖν κἀκεῖ-
νοι ἐκ τῆς διαθήκης αὐτῶν εἰσίν· ἀλλὰ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐν περιτομῇ
εἰσίν. 7. μάθετε οὖν, τέκνα ἀγάπης, περὶ πάντων πλουσίως, ὅτι
Ἀβραὰμ πρῶτος περιτομὴν δοὺς ἐν πνεύματι προβλέψας εἰς τὸν Ἰη-
σοῦν περιέτεμεν, λαβὼν τριῶν γραμμάτων δόγματα. 8. λέγει γάρ·
Gen. 17, 23 sqq. *Καὶ περιέτεμεν Ἀβραὰμ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἄνδρας δεκαοκτὼ*
cf. 14, 14. *καὶ τριακοσίους.* τίς οὖν ἡ δοθεῖσα αὐτῷ γνῶσις; μάθετε ὅτι τοὺς
δεκαοκτὼ πρώτους, καὶ διάστημα ποιήσας λέγει τριακοσίους. τὸ δε-
καοκτώ· Ι δέκα, Η ὀκτώ· ἔχεις Ἰησοῦν. ὅτι δὲ ὁ σταυρὸς ἐν τῷ Τ
ἤμελλεν ἔχειν τὴν χάριν, λέγει καὶ τριακοσίους. δηλοῖ οὖν τὸν μὲν
Ἰησοῦν ἐν τοῖς δυσὶν γράμμασιν, καὶ ἐν τῷ ἑνὶ τὸν σταυρόν. 9. οἶδεν

1. *ὑμῶν* c. ℵ G L: *ἡμῶν* C | *ὧδε* (Mn) c. ℵ C L: *ὁ δὲ* (*ὃ δὲ* p, *ὅδε* corr. ex *ὁδέ* v) G (n?) | *ἐντολήν*: praem *νέαν* L (Mn al) | *σπείρητε* c. C G: *σπειρεται* (i. e. *σπείρετε*) ℵ | *ἐπ᾽ ἀκάνθαις* (Vs) c. ℵ C: *ἐπὶ ἀκάνθας* f o p v, *ἐπὶ ἀκάνθαν* c n, *ἐπ᾽ ἀκάνθαν* b | 2. *κυρίῳ* c. C G L: *θῶ* (*θεῷ*) ℵ | 2 sq. *κ. τί λέγει — καρδ. ὑμῶν*: om b* c n | 2. *Περιτμήθητε* (praem *καὶ* p) c. C G: *περιτμηται* ℵ | 2 sq. *τὸ σκληρὸν τῆς καρδίας* c. G, cf L: *τὴν σκληροκαρδίαν* ℵ C (LXX) | 3. *οὐ σκληρυνεῖτε* c. ℵ (LXX B) *οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι* C (LXX A), *οὐ μὴ σκληρύνητε* (-*ρήνητε* p) G | 4. *λάβε* c. ℵ[c] C: *ἴδου λαβε* ℵ*, *καὶ* (om o p v) G | *ἀπερίτμητα* c. C G L: om ℵ | 5. *ἀκροβυστίαν* c. ℵ: *ἀκροβυστίᾳ* (Hg) C, *ἀκρόβυστα* G | *καρδίας* c. ℵ: *καρδίᾳ* C G | 6. *περιτέτμηται* c. ℵ C L: *περιτέμνεται* G | *ἀλλὰ* c. ℵ G L: om C | 7. *ἄρα* (C b o v): edideram *ἆρα* cum pler. | 8. *τῆς διαθήκης* c. ℵ C L: *τῶν διαθηκῶν* G | *καὶ οἱ*: om *οἱ* b c n | *ἐν περιτομῇ* c. ℵ G: *ἐμπερίτομοι* C | 9. *ἀγάπης* c. ℵ C: om G | *πλουσίως* hoc loco c. C G: post *πνεύματι* l. sq. ℵ | 10. *πρῶτος* c. ℵ C: *ὁ* (om n?) *πρῶτος* G | 10 sq. *Ἰησοῦν*: *υἱὸν* b c f p | 11. *τριῶν*: *γ̄* ℵ | 12. *ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ* c. ℵ G L: om C | *δεκαοκτὼ* c. ℵ C: *δέκα καὶ ὀκτὼ* G | 13. *καὶ*: om p | *αὐτῷ* c. ℵ C: *τούτῳ* b c n p, *τοῦτο* o v | *ὅτι* c. ℵ C: om G | 14. *κ. διάστ. ποι. λέγει* c. ℵ C L: *εἶτα τοὺς* G | 14 sq. *δεκαοκτώ* c. ℵ C f p: *δὲ δεκαοκτώ* o v, *δὲ* (om n) *δέκα καὶ ὀκτώ* b c n | 15. *Ι δέκα, Η ὀκτώ* (Hg): *ἰῶτα δέκα* (om *δέκα* f p) *ἦτα* (*εἶτα* c n o*) *ὀκτώ* (om *ὀκτώ* f) C G, om ℵ | *ἔχεις Ἰησοῦν* c. ℵ G, cf L: om C | *ὅτι* c. ℵ C c n p: *ἔτι* b f o v | *τῷ Τ* c. b c n (*τ̄*), it. *τῷ ταῦ* C f o p v: *τω τριακοστω* ℵ*, *τουτω* ℵ[c] | 16. *ἤμελλον* p | *ἔχει* n | *καὶ* c. ℵ: *τοὺς* C, *καὶ* (*γὰρ* b[m]) *τοὺς* G | *οὖν τὸν μὲν*: *οὖν τὸ μὲν* C c, *μὲν τὸν* p | 17. *Ἰησοῦν* c. ℵ G: *ὀκτωκαίδεκα* C | *ἐν τῷ* c. ℵ C: om *τῷ* G

δίαν ὑμῶν. — ἰδοὺ κτλ.] LXX (Ierem. 9, 25 sq.): *ἰδοὺ .. λέγει κύριος ... πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα σαρκί, καὶ πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ἀπερίτμητοι καρδίας αὐτῶν.*

6. *εἰς σφραγῖδα*] Cf. Rom. 4, 11; Barn. disertis verbis sententiam Pauli ap. refutasse videtur. — *πᾶς Σύρος κτλ.*] Cf. Ierem. 9, 25. 26 (sed vide Baudissin, Iahve et Moloch. 1874. p.

ad illos: *Haec dicit dominus deus vester* (hic invenio novam legem): Ier. 4, 3 sq. *Vae illis qui seminant in spinis. circumcidite vos domino vestro* (hoc est: audite dominum vestrum) *et circumcidite nequitiam de praecordiis vestris.* dicit autem iterum: *Ecce, dicit dominus, omnes* Ier. 9, 25 sq. *nationes sine circumcisione corporis sunt, hic autem populus sine circumcisione cordis est.* 6. sed etiam cum circumcisus est populus in signo. sed et Iudaeus et Arabs et omnes sacerdotes idolorum et Aegyptii. ergo et hi de testamento sunt, 7. quos dicit filios Abrahae de omnibus gentibus. quia Abraham primus circumcisionem dedit in spiritu, quod prospiciebat in Iesum. 8. circumcidit de domo sua Gen. 17, 23 sqq. homines trecentos XVIII, quia primo XVIII, tum trecenti sunt, et cf. 14, 14. distinctione facta dicit X et VIII. habes in duabus litteris Iesum, in quibus incipiebat habere donum. tunc dicit et trecentos: habes in una littera · tau · crucem. 9. scitote quia naturale donum doctrinae

7. *Iudaeus* (*iudeus* cod): coniecit *Syrus* Mn, *Idumaeus* Ox | 11. *primo* XVIII *tum* em Ox (simil. Mn): *primatum* cod (Hg) | 14. *scitote quia* (cf ℵ) c. cod: coniecit *scit hoc qui* (οἶδεν ὁ) Cot

56 n. 3). Cot. Muell. Iust. Dial. 28 (p. 245 D): ὁρᾶτε ὡς οὐ ταύτην τὴν περιτομὴν τὴν εἰς σημεῖον δοθεῖσαν ὁ θεὸς θέλει· οὐδὲ γὰρ Αἰγυπτίοις χρήσιμος οὐδὲ τοῖς υἱοῖς Μωὰβ οὐδὲ τοῖς υἱοῖς Ἐδώμ. Cf. Cels. ap. Orig. I, 22. V, 41. B. hic non solum cum Gnosticis sed etiam cum ethnicis Christianismi hostibus facit.

7. δόγματα] Cf. 1, 6. 10, 1.

8. καὶ περιέτεμεν] Consulto auctor Gen. 17, 23—27 et 14, 14 in unum conflavit, quia alio modo circumcisionem ab Abrahamo susceptam vindicare non potuit. Gen. 17, 23 non narratur, quot virorum Abrahamus circumciderit. Gen. 14, 14 legimus: ἀκούσας δὲ Ἄβραμ ὅτι ᾐχμαλώτευται Λὼτ ὁ ἀδελφιδοῦς αὐτοῦ, ἠρίθμησε τοὺς ἰδίους οἰκογενεῖς αὐτοῦ, τριακοσίους δέκα καὶ ὀκτώ, καὶ κατεδίωξεν ὀπίσω αὐτῶν. Guedemannus (l. c. p. 119 sq.) censuit, Barnabam hebraicum Geneseos textum legisse, cum apud LXX non ιηт, sed τιη exstaret. Sed iam e multis locis concluseris, Barnabam textum LXX in suum usum correxisse. Siegfried (*Philo v. Alex.* p. 330) et Guedemannus nos ad Beresch. rabb. 43, 44 delegavere: ‚*Er umgürtete* (Gen. 14, 14) *seine Geübten, seine Hausgeborenen, 318 Mann. — Es war Elieser allein; denn der Zahlenwerth von Elieser = 318.*‘ — γνῶσις] Cf. Coteler. ad h. l. Hefele, *Sendschreiben* p. 83 sq., Schürer, *NTliche Zeitgesch.* p. 449. Hausrath, *NTliche Zeitgesch.* ed. II, I p. 98 sq. Gematriam rabbinicam adhibet auctor, cf. Apoc. 13, 18. ll. Sibyll. I. III. fere omnes eccl. scriptt. — Tertull. adv. Marc. III, 22: ‚Ipsa est enim littera Graecorum Tau, nostra autem T, species crucis quam portendebat futuram in frontibus nostris.‘ Clem. Alex. Stromm. VI, 11 p. 782. Carmen adv. Marc. III, vv. 90—98. Prudent. in Psychomach. praefat. v. 56 sq. Irenaeus Valentinianorum verba repetens (I, 3, 2) haec dicit: ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν προηγουμένων τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ (scil. Iesu) δύο γραμμάτων, τοῦ τε ἰῶτα καὶ τοῦ ἦτα, τοὺς δεκαοκτὼ Αἰῶνας εὐσήμως μηνύεσθαι. Non solum Clem. Alex., sed etiam auctor libri de pascha comp. (Opp. Cypr. III, 257 edid. Hartel) Barnabae inventum repetivit (Hilgf.).

ὁ τὴν ἔμφυτον δωρεὰν τῆς διδαχῆς αὐτοῦ θέμενος ἐν ἡμῖν· οὐδεὶς
γνησιώτερον ἔμαθεν ἀπ᾽ ἐμοῦ λόγον· ἀλλὰ οἶδα ὅτι ἄξιοί ἐστε ὑμεῖς.
Lev. 11. Deut. 14. X. Ὅτι δὲ Μωϋσῆς εἶπεν· *Οὐ φάγεσθε χοῖρον οὔτε ἀετὸν
οὔτε ὀξύπτερον οὔτε κόρακα, οὔτε πάντα ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει
λεπίδα ἐν ἑαυτῷ*, τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. 2. πέρας
Deut. 4, 1 sq. γέ τοι λέγει αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· *Καὶ διαθήσομαι πρὸς
τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου.* ἄρα οὖν οὐκ ἔστιν ἐντολὴ
θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν, Μωϋσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησεν. 3. τὸ οὖν
χοιρίον πρὸς τοῦτο εἶπεν· οὐ κολληθήσῃ, φησίν, ἀνθρώποις τοιού-
τοις, οἵτινές εἰσιν ὅμοιοι χοίρων· τουτέστιν ὅταν σπαταλῶσιν, ἐπιλαν-
θάνονται τοῦ κυρίου, ὅταν δὲ ὑστεροῦνται, ἐπιγινώσκουσιν τὸν κύ-
ριον, ὡς καὶ ὁ χοῖρος ὅταν τρώγει, τὸν κύριον οὐκ οἶδεν, ὅταν
δὲ πεινᾷ κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. 4. *Οὔτε φάγῃ
τὸν ἀετὸν οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα οὐδὲ τὸν κό-
ρακα*· οὐ μή, φησίν, κολληθήσῃ οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ ἀνθρώποις τοιού-
τοις, οἵτινες οὐκ οἴδασιν διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν
τροφήν, ἀλλὰ ἁρπάζουσιν τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν καὶ ἐπιτη-
ροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες, καὶ περιβλέπονται τίνα ἐκ-
δύσωσιν διὰ τὴν πλεονεξίαν, ὡς καὶ τὰ ὄρνεα ταῦτα μόνα ἑαυτοῖς
οὐ πορίζει τὴν τροφήν, ἀλλὰ ἀργὰ καθήμενα ἐκζητεῖ πῶς ἀλλο-
τρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. 5. *Καὶ οὐ*

1. *ὁ* c. C G: *ὅτι* ℵ, cf L | *ἔμφοιτον* o*v | *διδαχῆς* c. G L: *διαθήκης* ℵ C | 2. *ἀλλὰ* c. ℵ C: *ἀλλ᾽* G (n?) | *οἶδα* c. C G L: om ℵ | 3. *Μωϋσῆς* (*Μωσῆς* G): *ἀετὸς* („corruptum ex *αὐτὸς*‘ Hg) C | *εἶπεν* c. ℵ C: *εἴρηκεν* G | *χοῖρον* c. ℵ G ClAl Strom. II, 15 p. 464. V, 8 p. 677: *χοίρειον* C | 3 sq. *οὔτε ἀε. οὔτε ὀξ. οὔτε κόρ.* (*κόρακαν* ℵ p) c. ℵ C ClAl Strom. V, 8: *οὐδὲ ἀε. οὐδὲ ὀξ. οὐδὲ κόρ.* G ClAl Strom. II, 15. | 4. *οὔτε* (ante *πάντα*) c. ℵ G: *οὐδὲ* C | *πάντα* (*πάντ᾽* ClAl) c. C G (*πᾶν* o*v) ClAl L: om ℵ | *ὅς*: *ὅ* o*p v | 5. *λεπίδα*: *μεριδα* ℵ* | *ἑαυτῷ* c. ℵ C: *αὐτῷ* G (n?) ClAl | *ἐν* c. ℵ G L: om C | *συνέσει* c. ℵ G: *συνειδήσει* C L | 6. *γέ*: om C | *τοι λέγει*: *τοις λόγοις* c | *διαθήσονται* b*cn | 7. *οὖν* c. ℵ C: om G | 9. *χοιρίον* c. ℵ G (*χοῖρον* n): *χοίρειον* C | *εἶπεν* c. ℵ C: *εἴρηκεν* G | *οὐ* c. ℵ C: *οὐ μὴ* G | 10. *εἰσιν ὅμοιοι* c. ℵ: *ὅμοιοι* C, *ὅμοιοί εἰσι* G | *χοίρων* (cf Win § 30, 4 p. 183) c. ℵ: *χοίροις* C G | *τουτέστιν ὅταν* c. ℵ C: *ὅταν γὰρ* G | 11. *κυρίου* c. ℵ C: add *ἑαυτῶν* G L | *ὑστεροῦνται* (cf Win § 42, 5 p. 290) c. ℵ: *ὑστερῶνται* C, *ὑστερηθῶσιν* G | 12. *ὡς* c. ℵ C: om G | *χοῖρος*: *χοικσ̄* ℵ* | *τρώγει* c. ℵ o*v: *τρώγῃ* C bcno**p | *τ. κύρ. οὐκ οἶδεν* c. ℵ C L: *οὐκ οἶδε τ. κύρ.* G | 13. *πεινᾷ* (*πινα* ℵ^c) c. ℵ^c C: *επι* ℵ*, *πεινάσῃ* bcov, *πεινώσῃ* n, *πεινάσει* p | *Οὔτε φάγῃ* c. ℵ: *οὐδὲ φάγῃ* C, *οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησίν* G, cf L | 14 sq. *οὐδὲ τ. κόρ.* c. C G: *ουτε τ. κορ.* ℵ | 15. *οὐδὲ* (*ἢ* C) *ὁμοιωθ.* c. ℵ C ClAl L: om G | 16. *πορίζειν ἑαυτ.* c. C G ClAl: *εαυτ. πορίζειν* ℵ (L) | 17. *ἀλλὰ* c. ℵ (C?) fop: *ἀλλ᾽* bcnv | 17 sq. *ἐπιτηροῦσιν* c. C G: *περιτηρουσιν* ℵ | 18. *ὡς* c. G L: om ℵ C | 18 sqq. *κ. περιβλέπονται* (*-βλέπουσι* C) — *τὴν τροφήν* l. 20 c. ℵ* (post *μονα* add *δια κοπου* ℵ^c) C, cf L: om G | 20. *ἀλλὰ ἀργὰ καθήμ.* c. ℵ^c L: *αλλα και τα καθημ.* ℵ*, *ἀλλὰ ἀργὰ καὶ καθήμ.* C, *καὶ καθήμ. ἀργὰ ταῦτα* G | 21. *καταφάγῃ* c. C G: *φαγη* ℵ | 21 sq. *οὐ φάγῃ* c. ℵ C: *οὐ μὴ φάγῃς* G

suae posuit in nobis. nemo aptius didicit a me verbum, sed scio quia digni estis.

X. Quare autem Moyses dicit: *Non manducabis porcinam nec* Lev. 11. Deut. 14.
aquilam nec accipitrem nec corvum, nec omnem piscem qui non habet in se squamam? tres accepit Moyses in conscientia sua constitutiones. 2. ad summa dicit illis in secunda lege: *Et disponam* Deut. 4, 1 sq.
ad populum hunc aequitates meas. ergo non est mandatum dei ne manducent, sed Moyses in figura locutus est illis. 3. porcinam ergo ad hoc dixit: non eris coniunctus hominibus talibus, qui cum luxuriant, obliviscuntur dominum suum. porcus enim cum manducat, dominum non novit; cum esurit, tunc clamat, et cum accepit, iterum tacet. 4. *Nec manducabis,* inquit, *aquilam aut accipitrem aut corvum.* hoc dicit: non adiunges te nec similabis talibus hominibus, qui nesciunt per laborem et sudorem sibi adquirere escam, sed rapiunt alienam per suam iniquitatem et observant quasi in simplicitate ambulantes quem dispolient. sic et aves istae solae sibi non adquirentes escam, sed pigrae sedentes quaerunt quomodo alienas carnes devorent, cum sint pestilentiosae per suam nequitiam. 5. *Non*

1. *aptius* em Ox: *artius* cod | 4. *qui* em Mn: *quia* cod | 8. *porcinam* em Mn: *porcine* cod | 15. *alienam* c. cod: coniecit *aliena* (*ἀλλότρια*) Cot | 16. *sic et* c. cod: coniecit *sicut* (*ὥς καὶ*) Hg[3] | 17. *pigrae* (*ἀργὰ*): *pigre* cod

9. *ἔμφυτον*] Cf. 1, 2. Ut allegoriae veritatem confirmet, ad deum auctor provocat et aptissima gloriatur expositione. — *ἄξιοι*] Cf. Apoc. 3, 4. 16, 6.

X, 1. Ad hoc cap. cf. quae Cotel., Hilgf. (l. c. p. 99 sq.), Mueller, Guedemannus et commentatores Aristotelis, Pseudo-Aristeae (cf. Hilgf. p. 99 sq.), Physiologi disputavere; taedet has quisquilias repetere. — *ὀξύπτερον*] Deest ap. LXX.

2. Deut. 4, 1 sq. e libidine hic citavit auctor. — *ἄρα*] E verbo *δικαιώματα* B. conclusit. — *ἐν πνεύματι*] Cf. v. 9. c. 9, 7. Ne Tertull. quidem haec praecepta allegorice tantum interpretatus est, cf. adv. Marc. 19, 18: ‚Et si lex aliquid cibis detrahit et immunda pronuntiat animalia, quae aliquando benedicta sunt, consilium exercendae continentiae intellege et frenos impositos … gulae agnosce‘; sed addit l. c. 19: … ‚ut nihil de arcanis attingam significantiis legis, spiritalis scilicet et propheticae et in omnibus paene argumentis figuratae.‘ Tertull. et posterioris tomporis patres et verbalem et spiritualem interpretationem illorum praeceptorum admittunt. Barnabae proprium est, ut spiritualem tantum tueri voluerit.

4. Cf. Theoph. ad Autol. II, 16. 17. Euseb. Praepar. evangel. VIII, 9. Cyrill. in Iulian. p. 317 (Hilgf. l. c. p. 101—105). — *κόπου*] Cf. c. 19, 10.

5. Ap. LXX animalia ista nominata non sunt. Cf. Tertull. adv. Marc. II, 20: ‚Sed enim sepiae isti, quorum figura illud quoque pisculentum de cibis lex recusavit etc.‘ — *ἐπικατάρατος*] Cf. Gen. 3, 14.

φάγῃ, φησίν, *σμύραιναν οὐδὲ πώλυπα οὐδὲ σηπίαν*· οὐ μή, φησίν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκριμένοι ἤδη τῷ θανάτῳ, ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικατάρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα ὡς τὰ λοιπά, ἀλλὰ ἐν τῇ γῇ κάτω τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. 6. ἀλλὰ *καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ*. πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. 7. ἀλλὰ *οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ*· οὐ μή, φησίν, γένῃ μοιχὸς οὐδὲ φθορεύς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. πρὸς τί; ὅτι τὸ ζῶον τοῦτο παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄρρεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίνεται. 8. ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησεν καλῶς. οὐ μή, φησίν, γενηθῇς τοιοῦτος, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας ἐν τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς ἀκαθάρτοις ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις ἐν τῷ στόματι. τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόματι κύει. 9. περὶ μὲν τῶν βρωμάτων λαβὼν Μωϋσῆς τρία δόγματα οὕτως ἐν πνεύματι ἐλάλησεν, οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς ὡς περὶ βρώσεως προσεδέξαντο. 10. λαμβάνει δὲ τῶν αὐτῶν τριῶν δογμάτων
Ps. 1, 1. γνῶσιν Δαυίδ, καὶ λέγει ὁμοίως· *Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν*, καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη, *καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη*, καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον ἁμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος, *καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν*, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν.

1. *σμύραιναν* c. C G: *σμυρναν* ℵ | *πώλυπα* c. ℵ (*-παν*): *πολύποδα* C G | *σηπίαν* c. C G L: add *ου μη φαγωσιν* ℵ | 2. *κολλώμενος* (*κολλόμενος* p) c. G L: om ℵ C | 2 sq. *εἰς τέλος εἰσ. ἀσεβ.* c. C G L: *εισ. ασεβ. εισ τελοσ* ℵ | 3. *κεκρυμμένοι* b*c, *κεκρυμένοι* n | *ἤδη* c. ℵ C L: om G | 4. *ἐν* c. C G: *τα εν* ℵ | *ὡς* c. C G L: *ωσ και* ℵ | 5. *ἀλλὰ* pr c. ℵ: *ἀλλ'* C G (n?) | *κάτω*: *κατὰ* b c | 6. *οὐ φάγῃ* c. C: *ου μη φαγη* ℵ, *οὐ φάγῃ, φησίν* G (L?) | *γένῃ* c. ℵ G (*γένηται* b n o p v): add *φησί* C L | 7. *ὁμοιωθήσῃ* c. ℵ G L: add *φησί* C | *πλεονεκτῇ* o v | 8. *τὴν ἀφόδευσιν* c. ℵ G (*ἀφόρευσιν* b[m] p) ClAl Paed. II, 10 p. 220: *τῇ ἀφοδεύσει* C | *ἀλλὰ* c. ℵ o: *ἀλλ'* (C?) b c n p v | 9. *μή*: *μὴν* f o v | 10. *ὁμοιωθήσῃ* c. ℵ G L: add *φησί* C | *ὅτι τὸ ζ. τοῦτο* c. ℵ C L: *τοῦτο γὰρ τὸ ζ.* G | 11. *ἀλλάσσῃ* o v *δὲ* c. C G: om ℵ | 12. *οὐ μή* c. ℵ C: add *γὰρ* G | 13. *γενηθῇς τοιοῦτος* c. ℵ C L: *ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις* G | *οἵους*: *οἷος* C | *ἀνομίαν* c. C G L: *ανομιασ* ℵ | *ἐν τῷ* c. ℵ C: *τῷ* G | *στόματι* c. C G: *σωματι* ℵ | 14 sq. *οὐδὲ κολλ.* (*κολληθήσι* o v) — *στόματι* c. G (nisi quod c. ℵ l. 15 *ἐν τῷ* pro *τῷ* scripsi), cf L: *ουδε ταισ την ανομιαν ποιουσαι* (ℵ[c] *-σαισ*) *εν τω στοματι και ακαθαρσια κολληθησει* ℵ, *αὐτοῖς* C | 16. *περὶ μὲν τ. βρ.* c. ℵ C: *περὶ τ. βρ. μὲν οὖν* G | *λαβὼν* c. ℵ C L: om G | *οὕτως* c. ℵ C L: om G | 17 sq. *βρώσεως* c. ℵ C: *βρωμάτων* G (L? cf v. 10 fin.) | 18. *προσεδέξαντο*: *κατεδέξαντο* b c | *τῶν αὐτῶν* c. ℵ C L: om G | 19. *Δαυίδ* c. ℵ (*δαυειδ*): *Δαβίδ* C G (codd compendio?) | *ὁμοίως* c. ℵ[c] C G: om ℵ* L | 20. *καθὼς* c. G L: add *καὶ* ℵ C | 22. *ὁ χοῖρος* c. C G ClAl Strom. II, 15 p. 464 L: *οι χοιροι* ℵ | *καθέδραν* (cf Win

manducabis, inquit, *muraenam nec polypum nec sepiam:* non, inquit, similabis adhaerens talibus hominibus, qui in perpetuo impii et iudicati iam morti sunt. hi enim pisces soli maledicti sunt, non natantes sicut reliqui, sed in ima altitudinis terra inhabitant. 6. sed *nec leporem manducabis.* ut quid dicit? non eris, inquit, corruptor puerorum nec similabis talibus. quia lepus singulis annis facit ad adsellandum singula foramina, et quotquot annis vivit, totidem foramina facit. 7. sed *nec beluam,* inquit, *manducabis.* hoc est: non eris moecus aut adulter, nec corruptor, nec similabis talibus. quia haec bestia alternis annis mutat naturam et fit modo masculus modo femina. 8. sed et quod dicit: *Mustelam odibis,* non eris, inquit, talis, qui audit iniquitatem et loquitur inmunditiam. non, inquit, adhaerebis inmundis, qui iniquitatem faciunt ore suo. 9. de escis ergo Moyses, acceptis tribus constitutionibus, in spiritu sic locutus est. illi autem secundum concupiscentiam corporis, tamquam de escis diceret, sic perceperunt. 10. accepit autem earum trium constitutionum scientiam David et dicit: *Beatus vir qui non abiit in con-* Ps. 1, 1. *silio impiorum,* sicut pisces eunt in tenebras, *nec in via peccatorum stetit,* sicut qui videntur [dominum] timere et exerrant sicut porcus, *nec in pestilentiae cathedra sedit,* sicut aves quae sedent ad

§ 49, 1 p. 380 sq.) c. ℵ C o*pv ClAl: *καθέδρᾳ* bco**n | 23. *τὰ* sec c. G, cf L: om ℵC

1. *murenam* cod | *polipum* cod | 3. *morti* em Cot: *mortui* cod | 4. *terra* em Mn: *terre* cod | 5. *ut quid*: cf Roensch p. 253 | 9. *moecus*: ita cod | 13. *qui*: fort. *quae* (Cot) | 16. *accepit*: fort. *accipit* (Cot) | 18. *tenebras*: ita cod | 19. *dominum* add Mn: om cod, verbo *videntur* in fine alterius, *timere* in initio alterius paginae posito | *sicut*: superscr. *tamquam* sec. man.

6. *παιδοφθόρος*] Cf. c. 19, 4. Muell. hic illos respici censet, qui ventri fructum immaturum extundunt. Cf. Cotel. et Muell. adnotationes etiam ad ea, quae secuntur. Recogn. VIII, 25 etc.

8. *τῷ στόματι*] Fellatores et fellatrices (Hef.).

9. *τρία δόγματα*] Cf. 1, 6. 10, 1. 10. 4, 4: *τρεῖς βασιλεῖς*. 4, 5: *τρία κέρατα*. 8, 4: *τρεῖς παῖδες*. 9, 7: *τριῶν γραμμάτων δόγματα*. Ignat. ad Eph. 19: *τρία μυστήρια κραυγῆς*. Pseudohipp. *Θεοφανεία* 6: *τρία παράδοξα πράγματα*. — *κατ' ἐπιθυμίαν τ. σαρκός*] Cf. (c. 9, 4). Coloss. 2, 23, ubi Paulus Iudaizantium doctorum de cibis praecepta *πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός* esse dicit (vid. Mayer. in comm. ad h.l.). Seyerlen (*Entsteh. u. erste Schicksale d. Christengemeinde in Rom.* 1874. p. 35 sq. n. 1) Philipp. 3, 19 (*ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία*) explicat: *sofern sich's bei ihnen um ängstliche Einhaltung der Speisevorschriften handelte.* Cf. Diogn. 4, 4: *τὸ δὲ καὶ τὴν μείωσιν τῆς σαρκὸς μαρτύριον ἐκλογῆς ἀλαζονεύεσθαι, ὡς διὰ τοῦτο ἐξαιρέτως ἠγαπημένους ὑπὸ θεοῦ, πῶς οὐ χλεύης ἄξιον;*

10. *καθέδραν*] *καθέδρᾳ* LXX (Ps. 1, 1).

Lev. 11, 3. Deut. 14, 6. ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς βρώσεως. 11. πάλιν λέγει Μωϋσῆς· *Φάγεσθε πᾶν διχηλοῦν καὶ μαρυκώμενον.* τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμβάνων οἶδεν τὸν τρέφοντα αὐτόν, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἀναπαυόμενος εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. καλῶς εἶπεν βλέπων τὴν ἐντολήν. τί οὖν λέγει; κολλᾶσθε μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον, μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ τῶν λαλούντων δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων ὅτι ἡ μελέτη ἐστὶν ἔργον εὐφροσύνης καὶ ἀναμαρυκωμένων τὸν λόγον κυρίου. τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιπατεῖ καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνομοθέτησεν ὁ Μωϋσῆς καλῶς. 12. ἀλλὰ πόθεν ἐκείνοις ταῦτα νοῆσαι ἢ συνιέναι; ἡμεῖς δὲ δικαίως νοήσαντες τὰς ἐντολάς, λαλοῦμεν ὡς ἠθέλησεν κύριος. διὰ τοῦτο περιέτεμεν τὰς ἀκοὰς ἡμῶν καὶ τὰς καρδίας, ἵνα συνιῶμεν ταῦτα.

XI. Ζητήσωμεν δὲ εἰ ἐμέλησεν τῷ κυρίῳ προφανερῶσαι περὶ τοῦ ὕδατος καὶ περὶ τοῦ σταυροῦ. περὶ μὲν τοῦ ὕδατος γέγραπται ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ, πῶς τὸ βάπτισμα τὸ φέρον ἄφεσιν ἁμαρτιῶν οὐ μὴ προσδέξονται, ἀλλ' ἑαυτοῖς οἰκοδομήσουσιν. Ier. 2, 12 sq. 2. λέγει γὰρ ὁ προφήτης· *Ἔκστηθι οὐρανέ, καὶ ἐπὶ τούτῳ πλεῖον φριξάτω ἡ γῆ, ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαὸς οὗτος· ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ζωῆς,*

1. *ἔχετε* c. C G L: *εχε* ℵ | *βρώσεως* c. ℵ C (L): *γνώσεως* G (p?) | *πάλιν λέγει* c. ℵ C: *ἀλλ' εἶπε* G L | 1 sq. *Φάγεσθε* c. C G (L): praem *καὶ* ℵ | 2. *μαρυκώμενον* c. C bnov: *μαρυκουμ.* ℵ, *μαρυκόμ.* c, *μηρυκώμ.* fp | *ὁ* c. G (c om *ὁ τὴν τροφὴν — τί οὖν λέγει* l. 4) L: *ὅτι* ℵ C | 3. *λαμβάνον* C | *ἐπ'* c. ℵ G: *ἐν* C | 5. *κολλᾶσθε* c. C L: *κολλᾶσθαι* ℵ G (n?) | *μελετουντων* ℵ | 7. *δικαιώματα* c. C ClAl Strom. V, 8 p. 677: praem *τὰ* ℵ G | 8. *ἐστὶν ἔργον* c. ℵ C ClAl: *ἔργον ἐστὶν* G | *ἀναμαρυκωμένων* (*-νον* ℵ) c. ℵ C ClAl: *μαρυκωμένων* (*μηρυκ.* p) G | *κυρίου* c. C G ClAl: *του* $\overline{\textit{κυ}}$ ℵ | 9. *ὁ δίκ. καὶ* c. C G (om *καὶ* bcn) ClAl: *και ο δικ.* ℵ | *τούτῳ*: om C | 10 sq. *ἐνομοθέτ. ὁ* (om *ὁ* ℵ G) *Μωϋσῆς* (*Μωσῆς* G) *καλῶς* c. ℵ G ClAl: *ἐνομοθέτ. καλῶς ὁ Μωϋσῆς* C | 11. *δὲ* c. ℵ C L: *οὖν* G | 12. *λαλοῦμεν* c. C G ClAl L: praem *δικαιωσ* ℵ | *κύριος* c. G ClAl: *ὁ κύριος* ℵ C | 14. *δὲ* c. C G: *ταυτα* ℵ | *ἐμέλησεν* c. ℵ C (*-σε?*) b (*-σε*): *ἠμέλησε* cfnp, *ἠμέλησεν* ov | *προεφανερωσεν* ℵ* | 15. *περὶ* pr c. ℵ C L: om G | 16. *φέρων* p | *ἄφεσιν* c. ℵ C L: *εἰς ἄφεσιν* G | 16 sq. *προσδέξονται* c. ℵ nopv: *προσδέξωνται* C bc | 17. *οἰκοδομήσουσιν* (*-σι* C? bcnp): coniecerunt *οἰκονομήσουσι* Vs al (Hg[2]) coll. L | *γὰρ* c. ℵ C: *οὖν* G L | *ἔκσταθι* op | 18. *καὶ* pr: om p | *πλεῖον* (*πλέον* C) c. ℵ C L: om G | *φριξάτω* c. ℵ[c] G: *φραξατω* ℵ*, *φρίξον* C | *δύο* c. ℵ C L: add *μεγάλα* G | 19. *ἐγκατέλειπον* ov | *ζωῆς* c. ℵ: *ὕδατος ζῶσαν* C, *ζῶσαν* G, *ὕδατος ζωῆς* L (LXX)

11. *διχηλ. κ. μαρυκώμενον*] i. e. bifidum ac ruminans. Hilgf. allegat Iren. V, 8, 3 et Pseudo-Melitonis Clavem IX, 1, 5. Cf. Clem. Al. Strom. VII, 18, 109 p. 901). Hilgf. contulit Iren. ep. ad Flor. (Euseb. h. e. V, 20, 7): *γνησίως αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι.* — *διάσταλμα*] praeceptum (Muell.), differentia (Rigg.). hoc malo: alludit auctor ad Iudaeorum et Chri-

rapinam. habetis consummatam de escis. 11. sed dixit Moyses: *Manducabis omne quod ruminat,* hoc est: qui esca accepta scit eum Lev. 11, 3 Deut. 14, 6. qui se pascit in se refrigerari. bene dicit, providens mandatum. quid ergo dicit? adhaerete eis qui tenent distinctum sermonem in corde suo, et cum eis qui locuntur aequitates domini, cum eis qui sciunt quia adsidua lectio utilis est. videte quomodo spiritaliter legem constituit Moyses. 12. sed unde illis haec intellegere? nos autem intellegentes mandata loquimur sicut voluit dominus.

XI. Quaeramus si curae fuerit domino ostendere de aqua et de cruce. de aqua scriptum est ad populum Iudaeorum, quomodo tinctionem quae adfert remissionem peccatorum non recipiant, sed sibi instituant. 2. dicit ergo propheta sic: *Horruit caelum, et in* Ier. 2, 12 sq.
hoc plurimum expavit terra, quia duo mala fecit populus hic: me derelinquerunt fontem aquae vitae, et foderunt sibi lacus detritos,

1. *consummatam* (sc. cognitionem, quod addi voluit Mn) c. cod: coniecit *consummatim* (*τελείως*) Cot | 5. *aequitates* em Mn: *equitas* cod | 14. *derelinquerunt*: cf supra p. 21 l. 1 | *lacus*: *lacum* cod

stianorum differentiam, cf. v. 12. — *ἐκδέχεται*] Prorsus aliter Diogn. 5, 9: *ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν* (scil. Christiani), *ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται.* Cf. Heb. 13, 14.

12. *πόθεν*] Cf. Iren. IV, 26, 1: ‚Unde poterat hoc quod secundum hominem est intelligi, priusquam consummatio eorum, quae consummata sunt, veniret, quae est adventus Christi.' — *ἠθέλεσεν*] Cf. 9, 9. — Ad hoc capitulum conferas regulam presbyteri cuiusdam (apud Iren. IV, 30, 4), quam secutus est Barnabas: ‚De quibus scripturae non increpant, sed simpliciter sunt positae, nos non debere fieri accusatores, non enim sumus diligentiores deo ..., sed *typum quaerere.*' Praeterea cf. *τ. ἁγ. ἱερομάρτ. Παμφίλου ἐκ τ. ἐν Ἀντιοχείᾳ τ. ἀποστόλων συνόδου ... μέρος τῶν ὑπ' αὐτοῦ εὑρεθέντων εἰς τὴν Ὠριγένους βιβλιοθήκην* (Lagarde, Reliq. iur. eccl. antiq. [1856] p. 19, 15—26).

XI, 1. Coniunctionem crucis et baptismi in N. T. apud Paulum et Ioannem inveniri neminem fugit. Cf. Iust., Tryph. 138. — *ἄφεσιν ἁμαρτιῶν*] Cf. 5, 1: *τῇ ἀφέσει τ. ἁμαρτιῶν ἁγνισθῶμεν.* 6, 11: *ἀνακαινίσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τ. ἁμαρτιῶν.* 8, 3: *οἱ εὐαγγελισάμενοι ἡμῖν τὴν ἄφεσιν τ. ἁμαρτιῶν.* 11, 1: *τὸ βάπτισμα τὸ φέρον ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.* 16, 8: *λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.* Constat in veterrimo symbolo eccl. Romanae saec. II (Cf. *Herzog's REncykl. 1. Bd.* [2. *Aufl.*]. p. 567) verba *ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* fuisse. Cf. Herm. Mand. IV, 3, 1—3.

2. LXX (Ierem. 2, 12 sq.): *ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ καὶ ἔφριξεν ἐπὶ πλεῖον σφόδρα, λέγει κύριος, ὅτι δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαός μου* (Barn. de industria: *ὁ λαὸς οὗτος!*)· *ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζωῆς, καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους οἳ οὐ δυνήσονται ὕδωρ συνέχειν* (Barn. consulto *βόθρον θανάτου!*). Hilgf.: ‚Barnabas initio propius ad hebraica accessit, sed in fine etiam ab hebraicis discessit. eum casu (?) cum hebraicis ex parte convenisse putare licet.' Verisimilius est, Barnabam textus LXX formam, quae nos nunc fugit, respexisse.

Ies. 16, 1 sq. *καὶ ἑαυτοῖς ὤρυξαν βόθρον θανάτου.* 3. *Μὴ πέτρα ἔρημός*
ἐστιν τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου Σινᾶ; ἔσεσθε γὰρ ὡς πετεινοῦ
νοσσοὶ ἀνιπτάμενοι νοσσιᾶς ἀφῃρημένης. 4. καὶ πάλιν λέγει ὁ
Ies. 45, 2 sq. προφήτης· *Ἐγὼ πορεύσομαι ἔμπροσθέν σου, καὶ ὄρη ὁμαλιῶ καὶ*
πύλας χαλκᾶς συντρίψω καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνκλάσω, καὶ
δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινούς, ἀποκρύφους, ἀοράτους, ἵνα γνῶ-
Ies. 33, 16. *σιν ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεός.* καί· *Κατοικήσεις ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ*
Ies. 33, 16 sqq. *πέτρας ἰσχυρᾶς.* 5. καί· *Τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν· βασιλέα μετὰ*
δόξης ὄψεσθε, καὶ ἡ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσει φόβον κυρίου. 6. καὶ
Ps. 1, 3–6. πάλιν ἐν ἄλλῳ προφήτῃ λέγει· *Ἔσται ὁ ταῦτα ποιῶν ὡς τὸ ξύλον*
τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν
αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπο-
ρυήσεται, καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ κατευοδωθήσεται. 7. *οὐχ οὕτως*
οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἢ ὡς ὁ χνοῦς ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος
ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται οἱ ἀσεβεῖς
ἐν κρίσει, οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων· ὅτι γινώσκει κύριος
ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται. 8. αἰσθάνεσθε πῶς τὸ
ὕδωρ καὶ τὸν σταυρὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὥρισεν. τοῦτο γὰρ λέγει· Μα-
κάριοι οἳ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἐλπίσαντες κατέβησαν εἰς τὸ ὕδωρ· ὅτι τὸν
μὲν μισθὸν λέγει *ἐν καιρῷ αὐτοῦ·* τότε, φησίν, ἀποδώσω. νῦν δὲ
ὃ λέγει· *Τὰ φύλλα οὐκ ἀπορυήσεται,* τοῦτο λέγει ὅτι πᾶν ῥῆμα ὃ
ἐὰν ἐξελεύσεται ἐξ ὑμῶν διὰ τοῦ στόματος ὑμῶν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ,
ἔσται εἰς ἐπιστροφὴν καὶ ἐλπίδα πολλοῖς. 9. καὶ πάλιν ἕτερος προ-

1. *βόθρον θανάτου* c. ℵ C: *λάκκους* (*λάκους* fo) *συντετριμμένους* G (LXX), cf L | 2. *ἅγιον*: *αἴτιων* b* | *Σινᾶ*: *σεινα* ℵ | 3. *νοσσοὶ* c. ℵ C o* v: *νεοσσοὶ* bcfno**p | *ἀνιπτάμενοι* c. $\aleph^{c}$ C b^{m}fov: *ανεπταμενοι* ℵ*, *ἀνιστάμενοι* b*cn | *ἀφῃρημένης* c. G L: *αφειρημενοι* ℵ, *ἀφῃρημένοι* C | 5. *πύλας* c. ℵ C: *θύρας* G (n?) L (LXX) | *συνκλάσω* (*συγκλ.* C) c. ℵ C o v: *συνθλάσω* bcfnp | 6. *σκοτει-νούς* c. C G L: *σκοτουσ* ℵ | *ἀποκρύβους* fp | 7. *ἐγὼ* c. ℵ C L: om G | *Κατοικήσεις* c. ℵ C f p: *κατοικήσης* o v, *κατοικήσει* (LXX) b c n | 8. *καί* c. ℵ C L: *εἶτα τί λέγει ἐν τῷ υἱῷ* G (edideram *αὐτῷ* pro *υἱῷ* c. Ox) | 10. *Ἔσται* c. G L: praem *καὶ* ℵ C (LXX) | *ὡς τὸ*: *ὥσπερ* b^{m}f | 12 sq. *ἀπορυήσεται* c. ℵ: *ἀπορρυήσεται* C G | 13. *κατευοδοθήσεται* fp | 14. *ὡς ὁ* c. ℵ C: *ὡσεὶ* G | 14. *ἐκρίπτει* (*ἐκρύπτει* p) *ὁ ἄνεμος*: *εκριμοσ* ℵ* | 15. *οἱ* c. ℵ (LXX B): om C G (LXX A) | 19. *οἳ*: om c | 20. *μισθὸν*: add *αὐτοῦ* p | 21. *ὃ* pr c. ℵ C L: om G | *ἀπορυήσεται* c. ℵ: *ἀπορρυή-σεται* C G | 21 sq. *ὃ ἐὰν*: cf Win § 42, 6 p. 291 | 22. *ἐξελεύσεται* (Win § 42, 3 p. 287) c. ℵ C: *ἐξέλθῃ* G | *ἐξ ὑμῶν διὰ τοῦ στόμ. ὑμῶν* c. ℵ: *ἐξ ὑμῶν* (*ἡμῶν* p) *διὰ τοῦ στόμ.* G, *ὑμῶν ἐκ τοῦ στόμ.* C | 23. *ἔσται*: *ἐστὲ* o* v | *εἰς* c. C G L: *και* ℵ | *καὶ* pr: *δὲ καὶ* b c | *καὶ* sec c. ℵ C L: om G (n?)

3. LXX (Ies. 16. 1): *μὴ πέτρα ἔρημός ἐστι τὸ ὄρος θυγατρὸς Σιών*; (B. consulto scripsit: *τὸ ἅγιόν μου Σινᾶ;* probare enim voluit, montem Sinae aquarum i. e. baptismi expertem esse) *ἔσῃ γὰρ ὡς πετεινοῦ ἀνιπταμένου νοσσὸς ἀφῃρημένος.* ‚Animadvertendum est, Iustinum Dial. c. 114 p. 342

qui non possunt aquam portare. 3. *numquid petra eremosa est* Ies. 16, 1 sq. *mons sanctus meus Sina? eritis enim tamquam alites pusillis ablatis.* 4. et iterum dicit Esaias: *Ego antecedam te, et montes aequabo* Ies. 45, 2 sq. *et ostia aerea contribulabo et seras ferreas confringam, et dabo tibi thesauros obscuros, invisos, ut sciant quia ego sum dominus deus, inhabitans in altissima spelunca fortis petrae.* 5. et: *Aqua illius fidelis; regem cum magnitudine videbitis, et anima* Ies. 33, 16 sqq. *vestra meditabitur timorem.* 6. et iterum David dicit: *Erit qui haec* Ps. 1, 3–6. *facere coeperit tamquam lignum quod plantatum est iuxta tractus aquarum, quod fructum suum dabit tempore suo; et folia eius non decident.* 7. *non sic impii, non sic, sed tamquam pulvis quem abicit ventus a facie terrae. propterea non resurgunt impii in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum, quoniam scit deus viam iustorum, et via impiorum peribit.* 8. sentire autem debetis quomodo aquam et crucem in uno dono constituit. hoc ergo dicit: Felices qui speraverunt in aquam et in crucem; mercedem *in tempore suo:* tunc, inquit, reddam. modo autem quod dicit: *Folia illius non decident,* hoc est quia omnis sermo qui exierit per os vestrum, erit in spem et resurrectionem multis. 9. et iterum alius propheta dicit:

1. *petra eremosa* em Ox (coniecerunt alii *renudosa, ruinosa, arenosa, rimosa*): *petre remiosa* (non *renuosa* ut Mn legit) cod | 2. *alites* em Hg: *aliis* cod, coniecit *alitis* Ox (*alitis pullus ablatus* Mn, *alitis pusilli ablati* Cot) | 4. *ostia aerea*: *hostia herea* cod | *seras*: *serras* cod | 12. *abicit* edidi (coniecit *abiicit* Mn, cf p. 9 l. 7): *abiecit* cod | *resurgunt*: fort. *resurgent* (Mn) | 14. *via* ex *viam* corr. cod | 15. *dono*: fort. *loco* (Ox) | 17. *quod* em Hg: *qui* cod

C hunc locum eodem modo statim post Ierem. 2, 12 sq. dedisse‘ (Hilgf.).

4. LXX (Ies. 45, 2 sq.): *ἐγὼ ἔμπροσθέν σου πορεύσομαι καὶ ὄρη ὁμαλιῶ, θύρας χαλκᾶς συντρίψω καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συγκλάσω καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοὺς ἀποκρύφους ἀοράτους· ἀνοίξω σοι, ἵνα γνῷς, ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεός σου.* B. baptismum hic respici censet. LXX (Ies. 33, 16 sq.): *οὗτος οἰκήσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς .... καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν.* Cetera consonant excepto *κυρίου* illo, quod Ies. 33, 18 ap. LXX non legitur.

6. *ὁ ταῦτα ποιῶν*] deest ap. LXX. — *κατευοδωθήσεται*] Cf. Ign. ad Magn. 13: *κατευοδωθῆτε σαρκὶ καὶ πνεύματι.* Testam. Iud. 1: *βασιλεὺς ἔσῃ [κατ]ευοδούμενος ἐν πᾶσιν.* Testam. Gad 7: *εὐοδόω.* Rom. 1, 10. I Cor. 16, 2. III Ioan. 2. Herm. Simil. VI, 3.

7. *οὐκ ἀναστήσονται*] Resurrectio ad damnationem non est vera resurrectio, cf. Tatiani Oratio ad Graec. 13.

8. *τοῦτο γὰρ λέγει*] i. e. hic est sensus psalmi. Etiam hic duplex psalmi sensus offertur: *τὸ ξύλον* = 1) crux; 2) = Christiani homines. — *ὅτι τὸν μὲν μισθὸν λέγει ἐν καιρῷ αὐτοῦ*] i. e. verbis *ἐν καιρῷ αὐτοῦ* mercedem spectat, quam in resurrectione dabit. — *ἔσται εἰς*] Rigg. Apoc. 22, 2 confert; quae Guedem. (l. c. p. 121 sq.) attulit e Talmude animadversione vix digna sunt.

9. *προφήτης*] Apocryphum allegat

? φήτης λέγει· *Καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακὼβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν
τὴν γῆν.* τοῦτο λέγει· τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δοξάζει.
Ezech. 47, 1—12. 10. εἶτα τί λέγει; *Καὶ ἦν ποταμὸς ἕλκων ἐκ δεξιῶν, καὶ ἀνέβαι-
? *νεν ἐξ αὐτοῦ δένδρα ὡραῖα· καὶ ὃς ἂν φάγῃ ἐξ αὐτῶν ζήσεται
εἰς τὸν αἰῶνα.* 11. τοῦτο λέγει ὅτι ἡμεῖς μὲν καταβαίνομεν εἰς τὸ
ὕδωρ γέμοντες ἁμαρτιῶν καὶ ῥύπου, καὶ ἀναβαίνομεν καρποφοροῦντες
ἐν τῇ καρδίᾳ, τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ πνεύ-
ματι ἔχοντες. *Καὶ ὃς ἂν φάγῃ ἀπὸ τούτων ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα,*
τοῦτο λέγει· ὃς ἄν, φησίν, ἀκούσῃ τούτων λαλουμένων καὶ πιστεύσῃ,
ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

? XII. Ὁμοίως πάλιν περὶ τοῦ σταυροῦ ὁρίζει ἐν ἄλλῳ προφήτῃ
4 Esr. 5, 5. λέγοντι· *Καὶ πότε ταῦτα συντελεσθήσεται; λέγει κύριος· Ὅταν
ξύλον κλιθῇ καὶ ἀναστῇ, καὶ ὅταν ἐκ ξύλου αἷμα στάξῃ.* ἔχεις
Ex. 17, 8 sqq. πάλιν περὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος. 2. λέγει
δὲ πάλιν ἐν τῷ Μωϋσῇ, πολεμουμένου τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν ἀλλο-
φύλων, καὶ ἵνα ὑπομνήσῃ αὐτοὺς πολεμουμένους ὅτι διὰ τὰς ἁμαρ-

2. *δοξάζει* c. ℵ* C L: *δοξασει* ℵ[c], *ὃ δοξάζει* b n, *ὃ δοξάσει* c f o p v | 4. *ἂν* c. ℵ C: *ἐὰν* G | 5. *τοῦτο λέγει* c. C G L: om ℵ | 7. *τὸν φόβον* c. C G L: praem *και* ℵ | *ελπιδαν* ℵ* | *Ἰησοῦν*: *υἱὸν* f p | 7 sq. *ἐν τῷ πν. ἔχοντες* c. ℵ C: *ἔχοντες ἐν τῷ πν.* G | 8. *ἂν* c. ℵ C: *ἐὰν* G | 9. *ἀκούσει* o v | *λαλουμένων* c. ℵ C b[m] f o p v: *καλουμένων* b* c n | *πιστεύσῃ* c. C f n p: *πιστεύσει* ℵ b c o v | 12. *λέγοντι* c. C G L: *λεγῶ οτι* (*λέγων ὅτι*) ℵ | 13. *στάξει* p | 14. *περὶ τοῦ* c. ℵ C: *ἐπὶ* G | 15. *ἐν* c. G L: om ℵ C | 16. *ὑπομνήσῃ* c. C G: *ϋπομνησει* ℵ

auctor vaticinium. Multi editores Zeph. 3, 19 respiciunt. Arripuit vaticinium Clem. Strom. III, 12 p. 550. — *γῆ*] est corpus Christi (Cf. 6, 8. 9), *Ἰακώβ* est ipse Christus (Cf. Iust. Dial. 36 p. 254 D: *εἰς ἐπίδειξιν ὅτι καὶ Ἰακὼβ ὁ Χριστὸς καλεῖται ἐν παραβολῇ.* c. 126 p. 355 C). De nominibus Christi e V. T. repetitis cf. l. c. cc. 33. 34. 36. 58. 61. 64. 68. 70. 76. 86. 98. 99. 100. 113. 114. 118. 121. 123. — *σκεῦος*] est corpus Christi, quod crucifixum (7, 3. cf. 21, 8) praeclarum factum erit.

10. *ζήσεται κτλ.*] Cf. v. 11. (bis). 6, 3. 8, 5. 9, 2. Ioann. 6, 51: *ἐάν τις φάγῃ ἐκ τοῦ ἐμοῦ ἄρτου, ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα.* 4, 14: *ὃς ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος, οὐ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα.* Iust. Tatian. saepius. Herm. Vis. II, 3. III, 8. IV, 3. Acta Pauli et Thecl. 29. 37. Testam. Aseri 5. Verba *καὶ ὃς — αἰῶνα* in Ez. 47 desunt, similia vero occurrunt.

11. Cf. v. 8. Muell. Herm. Simil. IX, 16 (Cf. Mand. IV, 3) adhibet: *ἀνάγκην εἶχον δι' ὕδατος ἀναβῆναι, ἵνα ζωοποιηθῶσιν ... ἡ σφραγὶς οὖν τὸ ὕδωρ ἐστίν· εἰς τὸ ὕδωρ οὖν καταβαίνουσι νεκροὶ καὶ ἀναβαίνουσι ζῶντες.* — *καρποφοροῦντες*] Cf. Rom. 7, 4. 5. Col. 1, 6. 10. — *τὸν φόβον* ad *ἔχοντες* referendum est; Hilgf. et Rendall: ad *καρποφορ.* — *ἀκούσῃ*] Cf. 9, 4. Ioann. 5, 24. 6, 60—65. (Mt. 7, 24. Luc. 6, 47). — *πιστεύσῃ, ζήσεται*] Cf. Ioann. 20, 31.

XII, 1. *προφήτῃ*] Ex libro apocrypho. Hilgf. (l. c. edit. I p. 75) IV Esr. 4, 33. 5, 5 citat. sed deest ibi prior pars vaticinii *ὅταν ξύλον κλιθῇ καὶ ἀναστῇ.* Utrum auctor e duobus hic fontibus

Erit [*terra*] *Iacob laudabilis super omnem terram.* vas spiritus illius ? magnificat. 10. deinde quod dicit: *Erat flumen trahens a dextra,* Ezech. 47, 1–12. *et ascendebant inde arbores speciosae; et quicunque ex illis manducaverit vivet in perpetuum,* ? 11. hoc est quia nos descendimus in aquam pleni peccatis et sordibus, et ascendimus fructibus pleni, in praecordiis nostris timorem et spem habentes in deum. ideo dicit: *Et qui manducaverit vivet in perpetuum.*

XII. Similiter et crucem significat in alio propheta dicente: *Et* ? *quando haec consummabuntur? et dixit dominus: Cum lignum* 4 Esr. 5, 5. *inclinatum fuerit et resurrexerit, et cum de ligno sanguis stillaverit.* habes iterum de cruce et de eo qui incipit crucifigi. 2. dicit Ex. 17, 8 sqq. autem iterum in Moyse, cum pugnaret populus Iudaeorum, et ceciderunt Iudaei ab alienigenis, ut illos commemoraret dum oppugnan-

1. *Erit*: maluit *Erat* (ἦν) Cot (Hg[3]) | *terra* add Mn (Hg[3]): om cod | *terram* bis scriptum est in codice, alterum abundare iam Mn vidit | 4. *vivet* em Mn: *vivit* cod | *imperpetuum* cod | 12. *Moyse* ex *Moysen* corr. cod | 13. *illos*: maluit *illis* Mn

hauserit, an ex uno, vix decerni potest. Cf. Comm. in Marc. 15, 33 inter Hieronymi Opp. XXI, 3, 126: hic stillavit sanguis de ligno. Gregor. Nyssen. *Ἐκλογαὶ πρὸς Ἰουδ.* c. 7. ap. Zacagn. Collect. Monum. vet. p. 309: *καὶ πότε ταῦτα συντελεσθήσεται; λέγει κύριος· ὅταν ξύλον κλιθῇ καὶ ἀναστῇ, καὶ ὅταν ἐκ ξύλου αἷμα στάξει.* ubi duo libri legunt: *λέγει κύριος ὅτι ἐκ ξύλων αἷμα στάξει.* sed cod. Ambros. biblioth. C, 135 Inf.: *καὶ πότε ταῦτα συντελεσθήσεται; λέγει κύριος· ὅτ' ἂν ξύλον ξύλῳ κλιθῇ καὶ ὅτ' ἂν ἐκ ξύλου αἷμα στάξῃ*, cf. Ceriani Monum. sacr. et profan. T. V., fasc. I (Mediol. 1868) p. 108 (Hilgf.). Similia vaticinia in II Clem. ad Cor. 12 inveniuntur.

2. Cf. Iust. Dial. 90 (p. 317 D sq.). 111 (p. 338 A). Tertull. adv. Marc. III, 18. adv. Iud. 10. Cypr. Testim. II, 21. de exhort. martyr. 8. Orac. Sibyll. VIII, 251 sq. Etiam Iustinus et Tertullianus Exod. 17, 8 sq. cum Num. 21, 6 sq. coniunxerunt; similia iam Mischna habet; cf. Guedem. (l. c. p. 122–125) doctam expositionem. Rosch Hasch. 3, 8: ‚*Und es war, wenn Moses seine Hand erhob, so obsiegte Israel. Führten oder entschieden denn die Hände Mosis den Krieg? Die Schrift will vielmehr sagen, solange Israel nach oben schaute und die Herzen seinem Vater im Himmel unterwarf, obsiegte es, wo nicht, unterlag es. Ebenso heisst es: Mache Dir eine Schlange und setze sie auf eine Stange und es wird sein, wenn Einer, der gebissen worden, sie ansehen wird, so wird er gesund werden. Tödtete denn etwa die Schlange, oder machte sie gesund? Sondern die Schrift will sagen: Wenn Israel nach oben schaute und die Herzen seinem Vater im Himmel unterwarf, ward es gesund, wo nicht, verging es.*' — Christianos orantes manus expandisse, notum est, cf. I Clem. 2, 3. Acta Pauli et Thecl. 34. Tertull. de orat. 13–16 etc. — *λέγει εἰς τ. καρδίαν κτλ.*] Hoc B. consulto addidit. — *παρεδόθησαν*] Cf. v. 5. 14, 5. 16, 5. Herm. Mand XII, 1, 2 (Sim. VI, 5, 4). — *λέγει εἰς τ. καρδίαν, ἵνα*] Cf. Apoc. 17, 17: *ὁ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι* (Ml.). Ioann. 13, 2: *τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν, ἵνα παραδοῖ.* — *ἓν ἐφ' ἓν*] Nihil de armorum acervo in Exodo reperitur. — *πυγμή*

τίας αὐτῶν παρεδόθησαν εἰς θάνατον· λέγει εἰς τὴν καρδίαν Μωϋσέως τὸ πνεῦμα, ἵνα ποιήσῃ τύπον σταυροῦ καὶ τοῦ μέλλοντος πάσχειν, ὅτι ἐὰν μή, φησίν, ἐλπίσωσιν ἐπ' αὐτῷ, εἰς τὸν αἰῶνα πολεμηθήσονται. τίθησιν οὖν Μωϋσῆς ἓν ἐφ' ἓν ὅπλον ἐν μέσῳ τῆς πυγμῆς, καὶ ὑψηλότερος σταθεὶς πάντων ἐξέτεινεν τὰς χεῖρας. καὶ οὕτως πάλιν ἐνίκα ὁ Ἰσραήλ. εἶτα, ὁπόταν καθεῖλεν, πάλιν ἐθανατοῦντο. 3. πρὸς τί; ἵνα γνῶσιν ὅτι οὐ δύνανται σωθῆναι, ἐὰν μὴ ἐπ' αὐτῷ
Ies. 65, 2. ἐλπίσωσιν. 4. καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ προφήτῃ λέγει· *Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθῆ καὶ ἀντιλέγοντα ὁδῷ δικαίᾳ μου.* 5. πάλιν Μωϋσῆς ποιεῖ τύπον τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν παθεῖν καὶ αὐτὸς ζωοποιήσει ὃν δόξουσιν ἀπολωλεκέναι ἐν
Num. 21, 6 sqq. σημείῳ, πίπτοντος τοῦ Ἰσραήλ. ἐποίησεν γὰρ κύριος πάντα ὄφιν δάκνειν αὐτούς, καὶ ἀπέθνησκον (ἐπειδὴ ἡ παράβασις διὰ τοῦ ὄφεως ἐν Εὔᾳ ἐγένετο), ἵνα ἐλέγξῃ αὐτοὺς ὅτι διὰ τὴν παράβασιν αὐτῶν εἰς θλῖψιν θανάτου παραδοθήσονται. 6. πέρας γέ τοι αὐτὸς Μωϋσῆς
Deut. 27, 15. ἐντειλάμενος· *Οὐκ ἔσται ὑμῖν οὔτε χωνευτὸν οὔτε γλυπτὸν εἰς θεὸν ὑμῖν*, αὐτὸς ποιεῖ, ἵνα τύπον τοῦ Ἰησοῦ δείξῃ. ποιεῖ οὖν Μωϋσῆς χαλκοῦν ὄφιν καὶ τίθησιν ἐνδόξως, καὶ κηρύγματι καλεῖ τὸν λαόν. 7. ἐλθόντες οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐδέοντο Μωϋσέως ἵνα περὶ αὐτῶν ἀνενέγκῃ δέησιν περὶ τῆς ἰάσεως αὐτῶν. εἶπεν δὲ πρὸς αὐτοὺς Μωϋ-
Num. 21, 8 sq. σῆς· Ὅταν, φησίν, δηχθῇ τις ὑμῶν, ἐλθέτω ἐπὶ τὸν ὄφιν τὸν ἐπὶ τοῦ

1. *Μωϋσέως* (*μωσέως* ℵ fopv) c. ℵ C fopv: *μωσέα* b (c?) n | 2. *τὸ*: *τῷ* c | *σταυροῦ καὶ τοῦ* c. C G: *του σταυρου του* ℵ | 3. *φησίν* c. ℵ C: om G L | 4. *πυγμῆς* c. ℵ C: *ποιγμῆς* ov, *πηγμῆς* cf (n?) p, *πήγης* b | 5. *ὑψηλότερος* hoc loco c. ℵ: post *σταθεὶς* C G | *οὕτως* c. ℵ fnopv: *οὕτω* C (?) bc | 6. *καθεῖλεν* c. ℵ C L *πάλιν καθεῖλε* (om cn) G | *πάλιν* sec c. C G: om ℵ L | 8. *πάλιν* c. ℵ C L: om G | 9. *ἐξεπέτασα* c. ℵ G L: *διεπέτασα* C | *πρὸς λαὸν ἀπειθ.* ante *τὰς χεῖράς μου* pon. fp | *ἀπειθῆ* c. ℵ (*απιθη*): *ἀπειθοῦντα* C G (LXX) | 10. *πάλιν* c. ℵ C, cf L: *καὶ πάλιν* G | *ποιεῖν* cn | 11. *αὐτὸς ζωοποιήσει* c. ℵ L: *αὐτὸν* (n?) *ζωοποιήσουσιν* (*-σι* ov) G, *παθόντα ζωοποιῆσαι* C | *ὃν* (add *αν* ℵ[c]) *δόξουσιν* c. ℵ fopv: *ὃν δόξωσιν* bcn, *ἐνδοξάζουσι* C | *ἀπολωκέναι* c | 12. *κύριος* c. ℵ C L: om G | *πάντ' ὄφιν* n | 13. *ἀπέθνησκαν* b (supra) ov | 14. *ἐν*: om p | *ἐγένετο* c. ℵ C: *γέγονεν* G | 15. *εἰς θλῖψιν* c. ℵ C: *ἐν θλίψει* G | *αὐτὸς* c. C G L: *ουτοσ* ℵ | 16. *Οὐκ ἔσται* c. C G (*οὐ κεστὲ* o*, *οὐκ ἐστὲ* v) L: *ουκ εστιν* ℵ | *χων. οὔτε γλυπτὸν* c. ℵ C L: *γλυπτὸν οὔτε χων.* G | 17. *αὐτὸς* c. ℵ C L: om G | *δείξῃ* c. C G: *δειξει* ℵ | 18. *ἐνδόξως* c. ℵ C G: *in cruce* L, unde *ἐν δοκῷ* Galland. al. | 19. *περὶ* c. ℵ C b[m] fopv: *ὑπὲρ* b* cn | 20. *δέησιν* c. ℵ C: *δεόμενος* G | 20 sq. *Μωϋσῆς* (*μωσῆς* G) hoc loco c. C G L: ante *πρὸς αὐτοὺς* ℵ | 21. *δειχθῇ* c | *ὄφιν* c. ℵ G L: add *τὸν νεκρὸν* C

= *πυγμαχία* (Hilgf.). — *σταθείς*] Revera sedebat Moses; sed Barn. typum crucifixi quaesivit. — *ἐξέτεινεν*] Re vera sustulit manum Moses. — *χεῖρας*] Textus hebr. semel: יָדָיו.

4. Cf. Iust. Dial. 96 (p. 324 B). Apol. I, 35 (p. 76 A). LXX (Ies. 65, 2): *ἐξεπ. τ. χεῖρ. μ. ὅλ. τ. ἡμέρ. … ἀπειθοῦντα κ. ἀντιλέγοντα* (desunt ibi verba *ὁδῷ δικαίᾳ μου*).

tur, quia propter peccata sua traduntur in mortem; dixit in praecordiis Moysi spiritus: Fac figuram crucis, quia si non crediderint in illum, in perpetuo oppugnabuntur. et iterum: Ascendit Moyses in aggerem et stans manus extendebat, et vincebant Iudaei. deinde cum deposuerat, vincebat Amalech. 3. hoc ad quid? ut scirent quia non possunt liberari, nisi in cruce Christi speraverint. 4. et iterum dicit in alio propheta: *Expandi manus meas tota die ad populum* (Ies. 65, 2.) *inpersuadibilem et contradicentem viae iustae.* 5. item Moyses facit figuram Iesu, quia oportebat illum pati et quia ipse vivificabit quem illi putaverunt perdidisse. cadente enim populo Iudaeorum, quia (Num. 21, 6 sqq.) iusserat dominus ut morsu colubrae morerentur (quia praeteritio Evae per colubram fuerat), voluit illos corripere, et ideo sic morti tradere, quia mandata eius praeterierunt. 6. ad summa ipse Moyses, qui praeceperat dicens: *Non erit vobis neque conflatile neque sculptile,* (Deut. 27, 15.) ipse fecit serpentem aereum, ut figuram Iesu ostenderet, et posuit in cruce, et per praecones convocavit populum. 7. et cum venissent, rogabant Moysen ut pro sanitate eorum dominum rogaret.

1. *traduntur* em Cot: *trahuntur* cod | 5. *Amalech*: ita cod, it. infra | 8. *inpersuadibilem*: ita cod | *item*: fort. *iterum* (Ox) | 9. *vivificabit* em Cot: *vivificavit* cod | 10. *perdidisse*: coniecit *periisse* Cot | 13. *quia* em Cot: *qui* cod | *summa* (cf c. 15 v. 6 et v. 8): corr. *summā* (i. e. *summam*) sec. man. | *ipse* (Mn): praem *ut* cod, pro quo *et* Cot proposuit, Hg edidit

5. ὃν ad αὐτός referendum est (Hef., Dress.). aliter Muell., Rigg., Hilgf., ὃν esse τοῦτον ὄν, ἕκαστον ὄν. Itaque Rigg. Muellerum secutus vertit: *Abermal macht Moses ein Vorbild auf Jesum, dass er leiden müsse, und dass er selbst werde lebendig machen den, von welchem sie meinen mochten, er sei umgekommen in einem Zeichen, als Israel darniederfiel.* Sed ὃν idem esse ac πάντας οὓς vix probabile est. accedit, quod etiam in vers. 7 ζωοποιῆσαι sine obiecto positum est. Allegoriae explicatio in iis demum, quae secuntur, offertur; itaque verto: ‚Iterum Moses facit typum Iesu (quia pati eum oportebat et quia ipse vivificabit, quem periisse in [crucis] signo putabant) cadente populo Israel.' Quid sibi voluerit Ml. in nota ad πίπτοντος κτλ., non intellego. Ad typum cf. Ioann. 3, 14. 15. Iust. Apol. I, 60 (p. 93 A). Dial. 94 init.: . . . *καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ τοῦ Μωϋσέως τὸν χαλκοῦν ὄφιν ἐνήργησε γενέσθαι καὶ ἐπὶ σημεῖον ἔστησε, δι᾽ οὗ σημείου ἐσώζοντο οἱ ὀφιόδηκτοι, καὶ ἀναίτιός ἐστιν ἀδικίας. Μυστήριον γὰρ διὰ τούτου ἐκήρυσσε, δι᾽ οὗ καταλύειν μὲν τὴν δύναμιν τοῦ ὄφεως, τοῦ καὶ τὴν παράβασιν ὑπὸ τοῦ Ἀδὰμ γενέσθαι ἐργασαμένου, ἐκήρυσσε, σωτηρίαν δὲ τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τοῦτον τὸν διὰ τοῦ σημείου τούτου, τουτέστι τοῦ σταυροῦ, θανατοῦσθαι μέλλοντα ἀπὸ τῶν δηγμάτων τοῦ ὄφεως.* c. 91 (p. 319 A). Tertull. adv. Marc. III, 18. adv. Iud. 10. de idolol. 5. Cypr. Testim. II, 20. — *Εὔᾳ*] Cf. II Cor. 11, 3.

6. *αὐτὸς Μωϋσῆς*] Cf. Iust., Tertull., ll. cc. — LXX (Deut. 27, 15): *ἐπικατάρατος ἄνθρωπος ὅστις ποιήσει γλυπτὸν καὶ χωνευτόν.* — *κηρύγματι*] *durch Heroldsruf* (Ml.).

7. *περὶ τ. ἰάσεως*] Appos. epexeget.

ξύλου ἐπικείμενον, καὶ ἐλπισάτω πιστεύσας ὅτι αὐτὸς ὢν νεκρὸς δύναται ζωοποιῆσαι, καὶ παραχρῆμα σωθήσεται. καὶ οὕτως ἐποίουν. ἔχεις πάλιν καὶ ἐν τούτοις τὴν δόξαν τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἐν αὐτῷ πάντα καὶ εἰς αὐ-
Num. 13, 17. τόν. 8. τί λέγει πάλιν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή, ἐπιθεὶς αὐτῷ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὄντι προφήτῃ, ἵνα μόνον ἀκούσῃ πᾶς ὁ λαὸς ὅτι ὁ πατὴρ πάντα φανεροῖ περὶ τοῦ υἱοῦ Ἰησοῦ; 9. λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή, ἐπιθεὶς τοῦτο ὄνομα, ὁπότε ἔπεμψεν αὐτὸν κατάσκοπον
Ex. 17, 14. τῆς γῆς· *Λάβε βιβλίον εἰς τὰς χεῖράς σου καὶ γράψον ἃ λέγει κύριος, ὅτι ἐκκόψει ἐκ ῥιζῶν τὸν οἶκον πάντα τοῦ Ἀμαλὴκ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν.* 10. ἴδε πάλιν Ἰησοῦς, οὐχὶ υἱὸς ἀνθρώπου ἀλλὰ υἱὸς τοῦ θεοῦ, τύπῳ δὲ ἐν σαρκὶ φανερω-
Mt. 22, 43 sq. θείς. ἐπεὶ οὖν μέλλουσιν λέγειν ὅτι Χριστὸς υἱὸς Δαυίδ ἐστιν, αὐτὸς προφητεύει ὁ Δαυίδ, φοβούμενος καὶ συνίων τὴν πλάνην τῶν ἁμαρτω-
Ps. 110, 1. λῶν· *Εἶπεν κύριος τῷ κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.* 11. καὶ
Ies. 45, 1. πάλιν λέγει οὕτως Ἡσαΐας· *Εἶπεν κύριος τῷ Χριστῷ μου κυρίῳ, οὗ*

1. *ἐπικείμενον* c. ℵ G: *κείμενον* C | *αὐτὸς ὢν νεκρὸς* c. ℵ C L: *νεκρὸς ὢν* G | 2 sq. *πάλιν καὶ ἐν τούτοις* c. ℵ C: *καὶ ἐν τούτῳ* G | 3. *πάντα* c. ℵ* C G: praem *τα* ℵ[c] | 4. *Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή* c. ℵ C: *τῷ* (*ἐν τῷ* b[m]f) *ἰησοῦ τῷ τοῦ ναυῆ* (*ναβῆ* b) *υἱῷ* G | *επιθεσ* ℵ* | 5. *τὸ* c. ℵ C: om G | 5 sq. *ὁ πατὴρ* (add *σου* ℵ*, improbavit ℵ[c]) *πάντα φανεροῖ* c. ℵ: *πάντα φανεροῖ ὁ πατὴρ* C, *πάντα* (*πάντ᾽* n) *ὁ πατὴρ φανεροῖ* G L | 6. *Ἰησοῦ* pr: *ἴσως* p | *λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ* c. ℵ C, cf L: om G | 7. *υἱῷ*: *υἱῶν* v, *υἱοῦ* p | *Ναυή*: *ναβῆ* b | *ἐπιθεὶς* c. ℵ C: praem *καὶ* G | *τοῦτο* c. ℵ G: *αὐτῷ τοῦτο τὸ* C | *αποτε* (ℵ[c] *οποτε*) *επεμπεν* ℵ | *αὐτὸν* c. ℵ C: om G | 9. *ἐκκόψει* (*εκκοψεισ* ℵ) *ἐκ ῥιζῶν* c. ℵ C L: *ἐκ ῥιζῶν ἐκκόψει* G | *τὸν οἶκον πάντα* c. ℵ: *πάντα τὸν οἶκον* G, *τὸν οἶκον* C | 10. *ἴδε* (Cot): *ειδε* ℵ, *εἰ δὲ* G (n?) | 11. *οὐχὶ* c. ℵ: *οὐχ* C G | *υἱὸς* pr c. ℵ o v: *ὁ υἱὸς* C b c f n p | *ἀλλὰ* c. ℵ: *ἀλλ᾽* C G (n?) | *υἱὸς* sec c. ℵ f o p v: *ὁ υἱὸς* C b c (n?) | *δὲ*: *καὶ* b c n | 12. *λέγειν*: om ℵ* | *Χριστὸς υἱὸς Δαυίδ* (*δα̅δ* ℵ) *ἐστιν* c. ℵ: *ὁ χριστὸς υἱός ἐστι τοῦ* (om *τοῦ* G) *δαβίδ* C G | 12 sq. *αὐτὸς* (add *ο* ℵ, sed improb. pr. m.) *προφητ. ὁ* (om *ὁ* ℵ) *Δαυίδ* (*δα̅δ* ℵ, *δαβίδ* C) c. ℵ C: om G, qui post *ἁμαρτωλῶν* l. sq. add *λέγει* | 14. *κύριος* c. ℵ: *ὁ κύριος* C G (LXX) | 16. *οὕτως*: *οὗτος* o* v | *Ἡσαΐας*: in b erat *ἡ βασιλείας* | *τῷ Χριστῷ μου κυρίῳ* (*κύρῳ* b* f): c. G L: *τῷ κυρίῳ μου* ℵ* C, *τω χ̅ω̅ μου κυρω* ℵ[c] (LXX)

— *ὢν νεκρός*] Christus non modo *νεκρούς* (Ioann. 5, 21), sed etiam *νεκρός* potest vivificare. — *ἐν αὐτῷ πάντα κ. εἰς αὐτόν*] Coloss. 1, 16. Fragment. Murat. vv. 44—45: ‚Ordinem (i. e. argumentum) scripturarum sed et principium earum esse Christum.' Cf. 5, 6.

8. Nomen ‚Iesus' filio Navae datum est, ut futurus filius dei manifestetur. Iosua propheta est et nomine (v. 8) et rebus gestis (v. 9). Cf. Iust. Dial. 75 (p. 300 C). 106 (p. 334 A). 113 (p. 340 B). 132 (p. 362 B). Tertull. adv. Marc. III, 16. adv. Iud. 9. Lactant. Institt. div. IV, 17. Euseb. h. e. I, 3, 4. Carm. adv. Marc. III, 67 sq.: ‚At Iesus Nave filius, Auses ante vocatus, spiritus hunc sanctus socium sibi nomine iunxit.' Cyrill. catech. 10, 11. — *υἱοῦ*

tunc dixit illis Moyses: Cum aliquis ex vobis morsus fuerit, veniat Num. 21, 8 sq.
ad colubram et speret quoniam cum sit ipsa mortua potest alios
sanare, et sine mora curabitur. et ita faciebant. 8. quid dicit ite-
rum Moyses Ause filio Nave, ut ostenderet Iesum esse filium dei,
audiente populo, quia omnia pater ostendit [de] filio suo? 9. clamavit Num. 13, 17.
Moyses filium Nave et inposuit illi nomen Iesus, et dixit: *Accipe* Ex. 17, 14.
*librum in manu tua et scribe quae dicit dominus, quia amputabit
a radicibus omnem domum Amalech filius dei Iesus in novissimis
diebus.* 10. ecce iterum Iesus, non filius Nave sed filius dei, in
carne apparuit. iterum dicit David: *Dixit dominus domino meo:* Ps. 110, 1.
*Sede ad dexteram meam donec ponam inimicos tuos sub pedibus
tuis.* 11. et iterum dicit Esaias: *Sic dicit dominus Christo meo* Ies. 45, 1.

5. *de* add Mn (Hg²): om cod | 7. *amputabit* em Mn: *amputavit* cod | 8. *Amalech*: cf p. 55 l. 5

Ἰησοῦ] Cf. 5, 9. 7, 2. 9. 12, 9. 10. 11. 15, 5.

9. *Nach der Ansicht der Juden der damaligen Zeit wurde Amalek, der erste und beständige Feind Israels, als die Wurzel der alten Schlange angesehen* (Ml.). Cf. Iust. Dial. 49 (p. 269 C). Iren. Reliqu. (Harvey T. II p. 488 sq. fragm. XIX). — Versum 14. c. 17 Exod. B. pro arbitrio correxit; LXX offerunt: *κατάγραψον τοῦτο εἰς μνημόσυνον εἰς βιβλίον, καὶ δὸς εἰς τὰ ὦτα Ἰησοῦ, ὅτι ἀλοιφῇ ἐξαλείψω τὸ μνημόσυνον Ἀμαλήκ.*

10. Verbis *οὐχ υἱὸς ἀνθρώπου κτλ.* auctor Psalmi 110 testimonium praefatus est. Cf. Iust. Dial. 48 init., ubi Tryphon.ait: *τὸ γὰρ λέγειν σε προϋπάρχειν θεὸν ὄντα πρὸ αἰώνων τοῦτον τὸν Χριστόν ... καὶ ὅτι οὐκ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων, κτλ.* c. 49 init.: *Καὶ ὁ Τρύφων· ἐμοὶ μὲν δοκοῦσιν, εἶπεν, οἱ λέγοντες ἄνθρωπον γεγονέναι αὐτὸν .... πιθανώτερον ὑμῶν λέγειν ... καὶ γὰρ πάντες ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενήσεσθαι.* c. 67 (p. 291 B). — *ἀνθρώπου*] B. non scripsit *υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.* — *φανερωθείς*] Cf. I Tim. 3, 16. — *μέλλουσιν λέγειν*] Mt. 22, 42 sq. Mr. 12, 35. Luc. 20, 41 sq., cf. Schuerer, *NTliche Zeitgesch.* p. 582. Iesum non dei, sed Davidis filium esse, Iudaei et cum iis Iudaizantes Christiani dicebant, cf. Iust. Apol. I, 22 init. Dial. 47. 48 (p. 267 E): *Καὶ γάρ εἰσί τινες, ὦ φίλοι, ἔλεγον, ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν εἶναι, ἄνθρωπον δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι.* — *πλάνην*] *πλάνην τ. ἁμαρτωλῶν* B. sententiam eorum habet, qui Iesum filium Davidis (tantum?) fuisse censent; cf. c. 4, 6: *μὴ ὁμοιοῦσθαί τισιν, ἐπισωρεύοντας ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν λέγοντας, ὅτι ἡ διαθήκη ἐκείνων καὶ ἡμῶν.* — *κύριος*] LXX (Ps. 110, 1): *ὁ κύριος.* — Barnabas negasse videtur, Christum e stirpe Davidis esse ortum (quod lectione cod. C v. 11 fin. verisimilius factum est), sed pro certo hoc affirmare nolim (Cf. Renan, Strauss, Schenkel, Schleiermach., Holtzm. ad Mt. 22, 42 sq., aliter Keim, *Gesch. Jesu* I p. 326 sq.). — Ad Ps. 110 cf. Iust. Apol. I, 45 (p. 82 E). Dial 83 (p. 309 C). I Clem. 36, 5.

11. LXX (Ies. 45, 1): *οὕτω λέγει κύριος ὁ θεός.* — *κυρίῳ*] LXX: *Κύρῳ.* Idem invenitur apud Tertull. adv. Iud. 7. adv. Prax. 11. 28. Cypr. Test. I, 21. *Der Fall mag wohl zu denen*

ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ ἰσχὺν βασιλέων διαρρήξω. ἴδε πῶς Δαυὶδ λέγει αὐτὸν κύριον, καὶ υἱὸν οὐ λέγει.

XIII. Ἴδωμεν δὲ εἰ οὗτος ὁ λαὸς κληρονομεῖ ἢ ὁ πρῶτος, καὶ εἰ ἡ διαθήκη εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς ἐκείνους. 2. ἀκούσατε οὖν περὶ τοῦ [Gen. 25, 21 sqq.] λαοῦ τί λέγει ἡ γραφή· *Ἐδεῖτο δὲ Ἰσαὰκ περὶ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ὅτι στεῖρα ἦν. καὶ συνέλαβεν. εἶτα ἐξῆλθεν Ῥεβέκκα πυθέσθαι παρὰ κυρίου. καὶ εἶπεν κύριος πρὸς αὐτήν· Δύο ἔθνη ἐν τῇ γαστρί σου καὶ δύο λαοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, καὶ ὑπερέξει λαὸς λαοῦ, καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.* 3. αἰσθάνεσθαι ὀφείλετε τίς ὁ Ἰσαὰκ καὶ τίς ἡ Ῥεβέκκα, καὶ ἐπὶ τίνων δέδειχεν ὅτι μείζων ὁ λαὸς οὗτος ἢ ἐκεῖνος. 4. καὶ ἐν ἄλλῃ προφητείᾳ λέγει φανερώτερον ὁ Ἰακὼβ πρὸς Ἰωσὴφ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, [Gen. 48, 11. 9.] λέγων· *Ἰδού, οὐκ ἐστέρησέν με κύριος τοῦ προσώπου σου· προσάγαγέ μοι τοὺς υἱούς σου, ἵνα εὐλογήσω αὐτούς.* 5. καὶ προσήγαγεν Ἐφραὶμ καὶ Μανασσῆ, τὸν Μανασσῆ θέλων ἵνα εὐλογηθῇ, ὅτι πρεσβύτερος ἦν· ὁ γὰρ Ἰωσὴφ προσήγαγεν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ πατρὸς Ἰακώβ. εἶδεν δὲ Ἰακὼβ τύπον τῷ πνεύματι τοῦ λαοῦ [Gen. 48, 14 sqq.] τοῦ μεταξύ. καὶ τί λέγει; *Καὶ ἐποίησεν Ἰακὼβ ἐναλλὰξ τὰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἐπέθηκεν τὴν δεξιὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἐφραὶμ τοῦ δευτέρου καὶ νεωτέρου, καὶ εὐλόγησεν αὐτόν. καὶ εἶπεν Ἰωσὴφ*

1. *ἐκράτησα* c. G L: *ἐκράτησεν* (*-σε* C?) ℵ C | *τῆς*: add *χειροσ τησ* ℵ^c | *ἔμπροσθεν* c. ℵ^c C G: om ℵ* L | 2. *Δαυὶδ* (*δᾱδ* ℵ, *δαβὶδ* C) *λέγει* c. ℵ C: *λέγει δαβὶδ* G | 3. *οὐ λέγει* c. C, cf L: *θῡ λέγει* ℵ* (ΘΥ̅ pro ΟΥ), *θεοῦ* ℵ^c G | 4. *Ἴδωμεν* (*ειδωμεν* ℵ) *δὲ* c. ℵ C: *ἀλλ' ἴδωμεν* G | *κληρονομεῖ* c. ℵ L: *κληρονόμος* C G | *ἢ* (om ℵ*, *ει* ℵ^c) *ὁ πρῶτος* c. ℵ G: *ἢ ἐκεῖνος* C | 5. *εἰ* c. C G: om ℵ L | *οὖν* c. ℵ C: *νῦν* G (n?) | 6. *ῥεβέκας* p, it. l. 8 *ῥεβέκα* | 7. *συνέλαβεν* c. ℵ G: praem *οὐ* C | *εἶτα* c. ℵ: *εἶτα καὶ* C G | 10. *ὑπερέξει λαὸς* (*λατοσε* ℵ*, corr. ℵ^c) *λαοῦ* c. ℵ: *λαὸς λαοῦ ὑπερέξει* C G (LXX) | *μειζον* ℵ | 11. *αἰσθάνεσθε* o* v | *ἴσακ* ℵ* | *καὶ* pr c. ℵ C L: om G | 13. *Ἰακὼβ*: *ἰὼβ* p | *Ἰωσὴφ* c. ℵ C: praem *τὸν* G | 14. *εστερεσεν* ℵ* | 16. *Ἐφραὶμ* (cf L, *Ἐφραΐμ* edd) *καὶ Μανασσῆ* c. ℵ C (p?), cf L: *ἐφραΐμ* (non *ἐφραὶμ*?) G (add *καὶ* cum punctis v) | *τὸν Μανασσῆ θέλων* c. C G, cf L: *θελων τον εφραιμ* ℵ | *εὐλογηθῇ* c. C G L: *ευλογηση* ℵ | 17. *προσήγαγεν* c. ℵ C G: add *αὐτὸν* Hg[1] Ml coll. L | *χειραν* ℵ* | 19. *τοῦ μεταξὺ* (*μετοξυ* ℵ*): om *τοῦ* b* c n | *εναλλαξασ* ℵ^c | 20. *ἐπέθηκεν* (*-κε* C?) c. ℵ C o p v (*ἐθέθηκεν* f): *ἔθηκεν* b c n | *τὴν δεξιὰν* (add *αὐτοῦ* C) c. ℵ C L: om G | *Ἐφραὶμ* c. C G L: *μανασση* ℵ

gehören, wo die ältere Lesart der LXX nach dem Hebr. corrigirt wurde (Ml.). falso Dress.: ‚Forte ex paronomasia'; textus a Christianis correctus esse videtur. — *αὐτοῦ*] Deest apud LXX. — *καὶ υἱὸν οὐ λέγει*] In codd. excepto C haec sententia, quae offensioni erat [?], correcta est. B. disertis verbis negat, Iesum Davidis filium posse nominari.

XIII, 1. Cf. ad h. cap. I Clem. 31. 32. — *ὁ πρῶτος*] i. e. populus Iudaeorum; sed cf. v. 6: *τὸν λαὸν τοῦτον εἶναι πρῶτον.* II Clem. ad Cor. 14, 1:

domino, cuius tenui dexteram: exaudient illum gentes, et virtutem regum conrumpam. videte quomodo illum prophetae dominum, non tantum filium dicunt.

XIII. Quaeramus igitur si hic populus hereditatem capit, et
testamentum in illis est aut in nobis. 2. de hoc audite. sic scriptum
est: *Rogabat Isaac pro Rebecca uxore sua, quia sterilis erat. et* Gen. 25, 21 sq.
Rebecca quaerebat a domino quid portaret. et dixit illi dominus:
Duae nationes in utero tuo sunt, et duo populi ex utero tuo nascentur, et maior serviet minori. 3. intellegite qui sit Isaac et quae Rebecca, et qui populus minor aut maior. 4. iterum dixit Iacob
Ioseph filio suo: *Ecce dominus non fraudavit me ex genere tuo.* Gen. 48, 11. 9.
perduc ad me filios tuos, ut benedicam illos. 5. et adduxit Manassem et Efrem. volens autem Manassem benedici, quia maior erat, statuit illum ad dexteram patris sui. vidit autem Iacob in spiritu
figuram populi qui postea futurus erat, et convertit manus et trans- Gen. 48, 14 sqq.
tulit dexteram supra caput Efrem minoris, et benedixit illum. *et dixit Ioseph patri suo: Transfer manum tuam dextram super ca-*

6. *sterelis* cod | 10. *qui*: maluerunt *quis* Mn al | 11. *iosep* cod, at infra *ioseph* | 12. *ut* em Hg: *et* cod

ἐσόμεθα ἐκ τῆς ἐκκλησίας τῆς πρώτης τῆς πνευματικῆς, τῆς πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης ἐκτισμένης, tum citato v. 27 Genes. c. 1 sequitur: *τὸ ἄρσεν ἐστὶν ὁ Χριστός, τὸ θῆλυ ἡ ἐκκλησία*, v. quae ibi adnotavi et adde Acta Pet. et Pauli 29: *ὥσπερ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδὰμ ἐκτίσθη ἡ Εὔα, οὕτως καὶ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ ἐκτίσθη ἡ ἐκκλησία.* — *εἰς ἡμᾶς*] Cf. c. 4, 6.

2. *γραφή*] Isaacus (vv. 2—3), Iacobus (vv. 4—6), Abraamus (v. 7) contestantur filium minorem i. e. populum e nationibus fore heredem. Cf. Rom. 9, 10—12. Tertull. adv. Iud. 1. de pudicitia 8. Cypr. Testim. I, 19. Scriptor Gen. 25, 21—23 citavit, hic illic verba quaedam omittens.

3. *τίς ὁ Ἰσαὰκ κτλ.*] i. e. parentes Christianorum. — *ἐπὶ τίνων*] Cf. v. 6, i. e. de quibusnam declaraverit scil. de populis e gentibus et e circumcisione.

4. Gen. 48 vers. 11 cum 9 coniunxit scriptor.

5. Cf. Tertull. de baptism. 8. sed Tertull. typum aliter vertit: ‚intermutatis manibus benedixerit et quidem ita transversim obliquatis in se, ut Christum (scil. crucem) deformantes iam tunc portenderent etc. Cypr. Testim. I, 21. — *τῷ πνεύματι*] Typi, quorum auctor *τὸ πνεῦμα* est (12, 2), *πνευματικῶς* percipiuntur (9, 7. 10, 2. 9. 14, 2). — *μεταξύ*] = populus sequens; cf. Act. 13, 42: *τὸ μεταξὺ σάββατον*. I Clem. 44, 2. 3. — *καὶ ἐποίησεν κτλ.*] De industria B. omisit, etiam Manassem benedictum esse; cf. Gen. 48, 14—22. — *εὐλόγησεν αὐτόν*] LXX: *αὐτούς*. Omnino hic illic B. textum LXX ex arbitrio mutilavit. — *ὁ μείζων δουλεύσει κτλ.*] Cf. Guedem. l. c. p. 127: *Dass hier aus berechneter Absicht für die Worte* ואחיו הקטן יגדל ממנו *die aus Gen. 25, 23* רב יעבד צעיר *ein- und untergeschoben sind, ist gar nicht zu verkennen.*

πρὸς Ἰακώβ· Μετάθες σου τὴν δεξιὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Μανασσῆ, ὅτι πρωτότοκός μου υἱός ἐστιν. καὶ εἶπεν Ἰακὼβ πρὸς Ἰωσήφ· Οἶδα, τέκνον, οἶδα· ἀλλ' ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι. καὶ οὗτος δὲ εὐλογηθήσεται. 6. βλέπετε ἐπὶ τίνων τέθεικε, τὸν λαὸν τοῦτον εἶναι πρῶτον καὶ τῆς διαθήκης κληρονόμον. 7. εἰ οὖν ἔτι καὶ διὰ τοῦ Ἀβραὰμ ἐμνήσθη, ἀπέχομεν τὸ τέλειον τῆς γνώσεως ἡμῶν. τί οὖν λέγει τῷ Ἀβραάμ, ὅτε μόνος πιστεύσας ἐτέθη εἰς
Gen. 15, 6. 17, 5. δικαιοσύνην; *Ἰδοὺ τέθεικά σε, Ἀβραάμ, πατέρα ἐθνῶν τῶν πι-*
Rom. 4, 11 sq. *στευόντων δι' ἀκροβυστίας τῷ θεῷ.*

XIV. Ναί. ἀλλὰ τὴν διαθήκην ἣν ὤμοσεν τοῖς πατράσι δοῦναι τῷ λαῷ, εἰ δέδωκεν ζητῶμεν. δέδωκεν· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι
Ex. 24, 18. λαβεῖν διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. 2. λέγει γὰρ ὁ προφήτης· *Καὶ ἦν Μωϋσῆς νηστεύων ἐν ὄρει Σινᾶ, τοῦ λαβεῖν τὴν διαθήκην κυρίου πρὸς τὸν λαόν, ἡμέρας τεσσεράκοντα καὶ νύκτας τεσσεράκοντα.*
Ex. 31, 18. *καὶ ἔλαβεν Μωϋσῆς παρὰ κυρίου τὰς δύο πλάκας τὰς γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τῆς χειρὸς κυρίου ἐν πνεύματι.* καὶ λαβὼν Μωϋσῆς κατέφερεν πρὸς τὸν λαὸν δοῦναι. 3. καὶ εἶπεν κύριος πρὸς
Ex. 32, 7 sqq. Μωϋσῆν· *Μωϋσῆ Μωϋσῆ, κατάβηθι τὸ τάχος, ὅτι ὁ λαός σου ὃν ἐξήγαγες ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἠνόμησεν. καὶ συνῆκεν Μωϋσῆς ὅτι ἐποίησαν ἑαυτοῖς πάλιν χωνεύματα, καὶ ἔρριψεν ἐκ τῶν χειρῶν τὰς πλάκας, καὶ συνετρίβησαν αἱ πλάκες τῆς διαθήκης κυρίου.* 4. Μωϋσῆς μὲν ἔλαβεν, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγένοντο ἄξιοι. πῶς δὲ ἡμεῖς ἐλάβομεν; μάθετε. Μωϋσῆς θεράπων ὢν ἔλαβεν, αὐτὸς δὲ κύριος ἡμῖν ἔδωκεν εἰς λαὸν κληρονομίας, δι' ἡμᾶς ὑπομείνας.

1. *Μανασσῆ*: *εφραιμ* ℵ | 2. *υἱός ἐστιν* c. ℵ C: *ἐστὶν υἱός* G | *Ἰωσήφ*: *ιακωβ* ℵ | 3. *δουλεύση* p | *ἐλάττονι* fov | 4. *τέθεικε* c. C G (*τέθηκε* p): *εοικεν* ℵ, fort. leg. *δέδειχεν*, cf v. 3 | 5. *τοῦτον εἶναι* c. ℵ C: *εἶναι τοῦτον* G | 6. *ἐθνήσθη* b^m fov | *ἀπέχομεν* c. ℵ L: *ἀπείχομεν* CG | 7. *ὅτε* c. ℵ C o*v: *ὅτι* bcfo^m np | *μόνος* c. ℵ CL: om G | *πιστεύσας* c. ℵ CL: *ἐπίστευσας* G | 8. *τέθηκά σε* ov | *Ἀβραάμ* c. ℵ C L: om G | 9. *ἀκροβυστίας* c. C G: *ακροβυστιαν* ℵ | *θεῷ* c. ℵ C: *κυρίῳ* GL | 10. *Ναί* c. ℵ G: om CL | *ἀλλὰ τ. διαθ. — ζητῶμεν* (Davis., *ζητοῦμεν* G) c. GL: *ἀλλὰ ἴδωμεν* (*ειδωμεν* ℵ) *εἰ ἡ διαθήκη ἣν ὤμοσεν* (add *δουναι* ℵ) *τοῖς πατράσιν δοῦναι τῷ λαῷ, εἰ δέδωκεν ζητοῦμεν* (om *ζητ.* ℵ) ℵ C | 14. *τεσσεράκοντα* pr c. ℵ: *τεσσαρ.* CG (*μ'* bcn) | *τεσσεράκοντα* sec: *μ̄* ℵ, *τεσσαρ.* CG (*μ'* bn) | 15. *Μωϋσῆς* (*μωσησ* ℵ) c ℵ C: om GL | *παρὰ κυρίου* c. ℵ G, cf L: om C | *τὰς* sec c. ℵ: om CG | 16. *ἐν πνεύματι* c. ℵ G (om c): *τῷ πνεύματι* C | 19. *ὃν* c. ℵ CL: *οὓς* G | *γῆς*: *τῆς* b | *ἠνόμησιν* hoc loco c. ℵ CL: post *ὅτι* l. 18 G (*ἠνόμησαν* c) | 20. *ἐποίησαν ἑαυτοῖς* c. ℵ L: *ἐποίησαν* G, *ἐποίησε* C | *πάλιν χωνεύματα* (*χονεύματα* bc*fopv, *χονεύματι* c**) c. G, cf L: *χωνευματα* ℵ, *χωνεύω* C | 21. *τὰς πλάκας* c. ℵ^c GL: om ℵ* C | 22. *μὲν* c. ℵ C: *μὲν γὰρ* G | 23. *ἐλάβομεν; μάθετε*: *μάθετε ἐλάβομεν* C | 24. *κύριος* c. ℵ: *ὁ κύριος* CG (n?) | *ἔδωκεν* c. ℵ G: *δέδωκεν* C | *δι' ἡμᾶς* c. ℵ G (*δι Η ὑμᾶς* v): *δι' ἡμῶν* C

6. *πρῶτον*] Cf. v. 1.
7. *ἐμνήσθη*] scil. ὁ ἡμέτερος τ. Χριστιανῶν λαός. Act. 10, 31. Apoc. 16, 19. — *ἀπέχομεν*] i. e. scientia nostra

put Manasse, quia primitivus filius meus est. et dixit Iacob: Scio, fili, scio, sed maior serviet minori. sed et hic benedicetur. 6. videte quem voluerit esse primum, testamento heredem. 7. si ergo et per Abraham commemoratus est, habemus consummationem scientiae nostrae. quid ergo dicit Abraham, cum solus credidisset et positus esset Gen. 15, 6. 17, 5. in iustitia? *Ecce posui te, Abraham, patrem nationum quae cre-* Rom. 4, 11 sq. *dunt domino non circumcisae.*

XIV. Sed testamentum quod iuravit parentibus ut daret populo, an dederit quaeramus. dedit, sed illi non fuerunt digni accipere propter peccata sua. 2. dicit enim propheta: *Et erat Moyses ieiu-* Ex. 24, 18. *nans in monte Sina, ut acciperet testamentum a domino, quadraginta diebus et quadraginta noctibus. et accepit a deo tabulas* Ex. 31, 18. *scriptas manu dei,* et ut accepit deferebat ad populum, ut illis daret. 3. et dixit dominus: *Moyses Moyses, descende celerius, quia po-* Ex. 32, 7 sqq. *pulus tuus quem eduxisti de terra Aegypti praeteriit legem. et intellexit Moyses quia fecerunt sibi iterum conflatile, et proiecit de manibus tabulas, et confractae sunt.* 4. Moyses accepit, sed illi non fuerunt digni. quomodo acceperimus nos, discite. ille, cui

1. *Manasse* (Hg², *Manassae* Mn al): *manassem* cod | 3. *si* (Cot, coniecit *si hoc* Mn): *sic* cod | 4. *commemoratus*: cf Roensch p. 353 | 7. *circumcisae* em Mn: *circumcisi* cod | 17. *accepit* ex *accipit* corr. cod | 18. *ille* em Hg: *illi* cod, om edd a. Hg³

ad perfectionem est redacta, omnibus patriarchis testibus, imprimis Abraamo. — μόνος πιστεύσας κτλ.] Cf. Gen. 15, 6: καὶ ἐπίστευσεν Ἄβραμ τῷ θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. Gen. 17, 5: ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε. Rom. 4, 3: ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. Rom. 4, 11: εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας. Unde efficitur, Barnabam epist. Pauli ad Rom. legisse; cf. Sanday, *Gospels in the Second Century*, II p. 19, Rendall ad h. l.

XIV, 1. Inde, quod auctor patriarchas *patres* nominat (Cf. 13, 7), eum vel ipsum Hebraeum fuisse vel ad Christianos a Iudaeis ortos scripsisse, concludi non potest. Ll. 14, 5. 16, 7 obstant. Etiam Clemens Rom. patriarchas patres nostros nominat (4, 8. 31, 2), ut de Iustino taceam. — δοῦναι] Cf. Luc. 1, 73. — δέδωκεν] Scriptor, quamquam in Iudaeos tam vehementer invehit, tamen non solum deum ipsum et legem edidisse et prophetas inspirasse docet, sed etiam deum initio populum Iudaeorum respexisse, cui testamentum daret, non negat.

2 sq. Cf. 4, 6—8. Verba ἐν πνεύματι, quae 4, 7 desunt (omnino hic locus cum illo haud ubique consentit), utrum ad ἔλαβεν an ad γεγραμμένας referenda sint, decerni nequit: Muell. illud, Hef. hoc mavult, cui assentiar.

4. θεράπων ὤν] Cf. Heb. 3, 5. I Clem. 4, 12. 43, 1. 51, 3. 5. Iust. Dial. 56 (p. 274 E). Iren. II, 2, 5. Theophil. ad Autolyc. III. 18. 23 etc. — κύριος κτλ.] Cf. 4, 8: ἵνα ἡ τοῦ ἠγαπημένου Ἰησοῦ ἐγκατασφραγισθῇ κτλ. — ὑπομείνας] = παθών. Sensus: Passione Christi nos e gentibus populus hereditatis facti in foedere apud deum sumus.

5. ἐφανερώθη δὲ ἵνα κἀκεῖνοι τελειωθῶσιν τοῖς ἁμαρτήμασιν καὶ ἡμεῖς διὰ τοῦ κληρονομοῦντος διαθήκην κυρίου Ἰησοῦ λάβωμεν, ὃς εἰς τοῦτο ἡτοιμάσθη, ἵνα αὐτὸς φανεὶς τὰς ἤδη δεδαπανημένας ἡμῶν καρδίας τῷ θανάτῳ καὶ παραδεδομένας τῇ τῆς πλάνης ἀνομίᾳ λυτρωσάμενος ἐκ τοῦ σκότους, διάθηται ἐν ἡμῖν διαθήκην λόγῳ. 6. γέγραπται γὰρ πῶς αὐτῷ ὁ πατὴρ ἐντέλλεται, λυτρωσάμενον ἡμᾶς ἐκ τοῦ σκότους, ἑτοιμάσαι ἑαυτῷ λαὸν ἅγιον. 7. λέγει οὖν ὁ προφήτης· Ies. 42, 6 sq. *Ἐγὼ κύριος ὁ θεός σου ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, καὶ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει.* γινώσκομεν οὖν πόθεν ἐλυτρώθημεν. 8. πάλιν ὁ προφήτης Ies. 49, 6 sq. λέγει· *Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς· οὕτως λέγει κύριος ὁ λυτρωσάμενός σε* Ies. 61, 1 sq. *θεός.* 9. καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει· *Πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέν με εὐαγγελίσασθαι ταπεινοῖς χάριν, ἀπέσταλκέν με ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρῦξαι αἰχμαλώ-*

1. *ἁμαρτήσασιν* p | 2. *διὰ τοῦ κληρονομοῦντος* c. ℵ* (add $\overline{\kappa\upsilon}$ $\overline{\iota\upsilon}$ ℵc) G (add *τὴν* bm): *διὰ τοῦ κληρονόμου* C, coniecit *δι' αὐτοῦ κληρονομοῦντες* Cot coll. L | 2. *διαθήκην*: praem *τὴν* bmf | *κυρίου Ἰησοῦ* c. ℵ* C G, cf L: $\overline{\kappa\upsilon}$ $\overline{\chi\upsilon}$ vel (cum sinistram tantum partem K litterae instauraverit) $\overline{\iota\upsilon}$ $\overline{\chi\upsilon}$ (i. e. *Ἰησοῦ Χριστοῦ*) ℵc | *λάβωμεν* (*λάβομεν* p v): hic praemisso *καὶ* G inserit verba *πάλιν ὁ προφήτης — λυτρωσάμενός σε θεός* (l. 12—15), quae coll. L iam Hef suo loco reddidit | 4. *καρδίας* c. ℵ C L: *κακίας* G | *παραδεδωμένας* b (supra) o v | 5. *διάθητε* o*v | *ἐν* c. ℵ G L: om C | *λόγῳ* c. ℵ G: *λέγω* C, coniecit *λαοῦ* Hg¹ coll. L | 5 sq. *διάθηται ἐν ἡμῖν — ἐκ τοῦ σκότους*: om p | 6. *πῶς αὐτῷ ὁ πατὴρ ἐντέλλεται* c. ℵ G L: *πῶς ὁ πατὴρ ἐντέλλεται τῷ υἱῷ* C | 6. *λυτρωσάμενον* c. ℵ C: *λυτρωσάμενος* G (n?) | 7. *ἑτοιμάσαι ἑαυτῷ* c. C G: *εαυτω ητοιμασε* ℵ | *ὁ προφ.*: om *ὁ* p | 9. *ἐνισχύσω* c. C G (LXX): *ἴσχυσω* ℵ | 11. *καὶ* c. ℵ C: om G | *οἴκου* c. ℵ G: *οἴκων* C | 12. *γινώσκομεν* c. ℵ C: *γινώσκετε* G L | *πάλιν* c. ℵ (qui verba *πάλιν — θεός* l. 15 in fine capitis post *πενθοῦντας* exhibet; addita erant hoc loco ab ℵc, sed ab eodem erasa) C: *καὶ πάλιν* G (cf ad l. 2) L | 13. *τέθηκά* c o v | *εἶναί σε* c. ℵc G: om *σε* ℵ* C | 14. *οὕτως* (*οὕτω* C?) c. ℵ C, cf L: om G | 15. *θεός* c. C G L: $\overline{\vartheta\sigma}$ $\overline{\iota\eta\lambda}$ (i. e. *θεὸς Ἰσραήλ*) ℵ* (LXX), *ο* $\overline{\vartheta\sigma}$ ℵc (ita hoc loco, ubi rasa sunt; infra codicis scripturam ℵc non mutavit) | *καὶ* c. C G: om ℵ L | 16. *ἕνεκεν* b, *ἥνεκεν* f | *ἴχρισέ με* c, *ἴχρησέ με* o* | *ταπεινοῖς χάριν* c. G, cf L: *πτωχοισ* ℵ (LXX), om C | 16 sq. *ἀπέσταλκέν με ἰάσασθαι*: om C

5. *ἐφανερώθη*] scil. *ἐν σαρκί*, cf. 5, 6. 6, 7. 9. 14. 12, 10. *ἦλθεν ἐν σαρκί* 5, 10. 11. — *τελειωθῶσιν*] Cf. 5, 11: *ἵνα τὸ τέλειον τῶν ἁμαρτιῶν ἀνακεφαλαιώσῃ*. — *καὶ ἡμεῖς*] Rigg. male vertit: *und wir durch den Erben des Bundes, den Herrn Jesum, [ihn] empfingen.* vertendum est: ‚et nos per heredem foedus domini Iesu accipiamus.' Quae secuntur huic versioni non obstant. —

nos in hereditatem, propter nos omnia sustinens 5. apparuit, ut illi
consummati sint in peccatis et nos per illum hereditatem testamenti
domini nostri Iesu accipiamus, qui in hoc paratus est, ut adventu
ipsius praecordia nostra, quae iam absumpta erant a morte et tra-
dita iniquitati, liberaret a tenebris, et testaretur in nobis testamen-
tum servorum suorum. 6. scriptum est enim quomodo illi pater
mandaverit ut nos liberaret a tenebris et pararet sibi populum sanc-
tum. 7. dicit ergo propheta sic: *Ego dominus deus tuus vocavi te* Ies. 42, 6 sq.
in aequitatem; tenebo manum tuam et fortem te faciam. dedi te
in testimonium gentibus et in lumen nationum, ut aperias oculos
caecorum et educas de vinculis alligatos. scitote ergo unde liberati
sumus. 8. et iterum propheta dicit: *Posui te in lucem nationum,* Ies. 49, 6 sq.
ut sit sanctitas tua usque in novissimum terrae, sicut dicit dominus
qui te liberavit deus. 9. iterum propheta dicit: *Spiritus domini* Ies. 61, 1 sq.
super me, propter quod unxit me bene nuntiare humilibus, misit

3. *adventu* em Cot: *adventū* (i. e. *adventum*) cod | 6. *servorum* c. cod: fort. leg. *sermonum* (Cot al) | 10. *testimonium*: fort. *testamentum* (Hg²) | *gentibus*: fort. *gentis* (Cot) | 13. *sanctitas*: fort. *sanitas* (Hg², *ut sis tu sanitas* Mn, *ut sis sanitas tu* Cot) vel *salus* (Ox, cf 2, 10) | 15. *humilibus* em Mn: *hominibus* cod

ἑτοιμάζεσθαι] nusquam de Christo usurpatur, sed cf. Rom 1, 4. I Clem, 64. II Clem. 14, 1, ubi Gen. 1, 27: *ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἄρσεν* citato pergitur: *τὸ ἄρσεν ἐστὶν ὁ Χριστός*. Herm. Sim. V, 2, 2. V, 6, 5 et quae his locis adnotavi. — *δεδαπανημένας*] Cf. Herm. Mand. XII, 1, 2: *ἡ ἐπιθυμία δαπανᾷ τ. ἀνθρώπους*. Sim. I, 8. II, 5. V, 3, 7. Tatian. Orat. ad Graec. 6: *κἂν ἐν θαλάτταις ἐκδαπανηθῶ*. Martyr. Polyc. 11. 16: *πυρὶ δαπανηθῆναι*. — *τῷ θανάτῳ* est Dat. commod., cf. Rom. 7, 5: *καρποφορεῖν τ. θανάτῳ*. — *θάνατος* est mors spiritualis aeterna, cf. 20, 1. 12, 2. 5. 10, 5. 16, 9. 19, 2. 7. 8. (Tatian. Orat. 13 [p. 152 C]: *θάνατον ἐν ἀθανασίᾳ λαβεῖν*). — *τῇ τ. πλάνης ἀνομίᾳ*] Cf. 2, 1. Ignat. ad Eph. 10, 2. Polyc. ad Philipp. 2, 1. Et auctorem (Hilgf.) et lectores e gentilibus oriundos fuisse, manifeste hic apparet. — *σκότους*] Cf. vv. 6. 7. 5, 4. Coloss. 1, 13: *ὃς ἐρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ*. II Clem. 1, 6 et quae ibi adnotavi. Tatian. Orat. 13. (l. c.): *ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν σκότος ἐστίν*. — *διάθηται διαθήκην*] Cf. Act. 3, 25. Heb. 8, 10. 10, 16. — *λαὸν ἅγιον*] Hilgf. bene contulit Deut. 9, 6 etc. Iust., Dial. c. Tryph. 119. Cf. Herm. Vis. I, 3, 4: *ἁγία ἐκκλησία* et veterr. eccl. Rom. symb.: *ἁγίαν ἐκκλησίαν;* adde etiam I Pet. 2, 5. 9.

7. *ἔδωκά σε εἰς διαθήκην*] Cf. v. 4. Verbo tenus fere Ies. 42, 6 sq. hic laudati sunt; sed *καί* ante *ἐξαγαγεῖν* deest et in fine exstant: *ἐκ δεσμῶν δεδεμένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς (καὶ) καθημένους ἐν σκότει*. — *πόθεν*] Cf. II Clem. 1, 2 sq.: *οὐκ εἰδότες πόθεν ἐκλήθημεν*.

8. LXX (Ies. 49, 6 sq.): *ἰδοὺ δέδωκά (τέθεικά) σε (εἰς διαθήκην γένους) εἰς φῶς ἐθνῶν ...... ὁ ῥυσάμενός σε ὁ θεὸς Ἰσραήλ*.

9. Cf. Luc. 4, 18 sq. LXX hic verbo tenus secutus est scriptor.

τοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας.

XV. Ἔτι οὖν καὶ περὶ τοῦ σαββάτου γέγραπται ἐν τοῖς δέκα
λόγοις, ἐν οἷς ἐλάλησεν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ πρὸς Μωϋσῆν κατὰ πρόσ-
Ex. 20, 8 sqq. cf. Ps. 24, 4. ωπον· *Καὶ ἁγιάσατε τὸ σάββατον κυρίου χερσὶν καθαραῖς καὶ*
Ier. 17, 24 sq. cf. Ex. 31, 13 sqq. *καρδίᾳ καθαρᾷ.* 2. καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει· *Ἐὰν φυλάξωσιν οἱ υἱοί*
μου τὸ σάββατον, τότε ἐπιθήσω τὸ ἔλεός μου ἐπ' αὐτούς. 3. τὸ
Gen. 2, 2. σάββατον λέγει ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως· *Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς ἐν ἓξ ἡμέραις τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ, καὶ συνετέλεσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ καὶ κατέπαυσεν ἐν αὐτῇ, καὶ ἡγίασεν αὐτήν.* 4. προσέχετε, τέκνα, τί λέγει τό· *Συνετέλεσεν ἐν ἓξ ἡμέραις.* τοῦτο λέγει ὅτι ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσιν συντελέσει κύριος τὰ σύνπαντα. ἡ γὰρ ἡμέρα παρ' αὐτῷ χίλια ἔτη. αὐτὸς δέ μοι μαρτυρεῖ λέγων·
Ps. 90, 4. *Ἰδοὺ σήμερον ἡμέρα ἔσται ὡς χίλια ἔτη.* οὐκοῦν, τέκνα, ἐν ἓξ ἡμέραις, ἐν τοῖς ἑξακισχιλίοις ἔτεσιν συντελεσθήσεται τα σύνπαντα. 5. *Καὶ κατέπαυσεν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ.* τοῦτο λέγει· ὅταν ἐλθὼν ὁ υἱὸς αὐτοῦ καταργήσει τὸν καιρὸν τοῦ ἀνόμου καὶ κρινεῖ τοὺς ἀσε-

1. *καλέσαι* c. ℵ C L: praem *καὶ* G | 2. *ἀνταποδώσεως* f p | *πενθοῦντας*: cf ad p. 62 l. 12 | 3. *Ἔτι οὖν* c. ℵ^c C: *οτι ουν* ℵ*, *ἔτι* G L | 6 sq. *οἱ υἱοί μου* c. ℵ* G L: *μου οἱ υἱοὶ* C, *οι υιοι ῑη̄λ* ℵ^c | 7. *ἐπιθή τὸ* c | 8. *κτήσεως* f p | 9. *ἐν τῇ* c. G (L): *τη* ℵ, *ἐν* C | 10. *ἐν αὐτῇ* c. C G: *αυτῆ* (i. e. *αὐτήν*) ℵ | 12. *ὅτι ἐν ἑξακισχ. ἔτεσιν συντελέσει κύρ. τὰ σύνπαντα* (*σύμπ.* C) c. ℵ C: *ὅτι* (*ὃ* p) *συντελεῖ κύριος* (*ὁ θεὸς κύριος* b c n) *ἐν ἑξακισχ. ἔτεσι τὰ πάντα* G, cf L | 13. *αὐτῷ* c. G, cf L: add *σημαίνει* (*-νι* ℵ) ℵ C | *ἔτη* c. ℵ* C G L: add *μαρτυρει γαρ μοι δᾱδ λεγων οτι χιλια ετη εν οφθαλμοισ σου ωσ η ημερα η εχθεσ ητισ διηλθεν καὶ φυλακη εν νυκτι* (Ps. 90, 4) ℵ^c | *μοι* c. ℵ C L: om G | 14. *σήμερον ἡμέρα* c. G L: *ἡμέρα κυρίου* ℵ C | 15. *συντελεσθήσονται* b c n | *σύνπαντα* (*σύμπ.* C) c. ℵ C: *πάντα* G (n?) | 16. *ἑβδόμῃ*: *ε̅ζ̅* ℵ | 17. *καταργήσει* c. ℵ o** v: *καταργήσῃ* C b c f (n?) o* p | *τοῦ ἀνόμου* (Hg, coniecerat *ἀνομίας* Mn, *ἀνόμου* Fell) c. C, cf L: *αὐτοῦ* G, om ℵ | *κρινεῖ* c. ℵ (*κρινι*) G: *κρινη* C

XV, 1. Verba *χερσὶν — καθαρᾷ* addidit auctor, cf. v. 6. Hilgenfeldius iis, quae asseruit Guedemannus (l. c. p. 126) iure scrupulos iniecit. Procul dubio Barn. additamentum illud e verbis: *οὐ ποιήσεις πᾶν ἔργον* sumpsit.

2. Ad Ierem. 17, 24 sq. scriptor alludere videtur; sed re vera versum sibi confinxit.

3. *ἀρχῇ κτλ.*] i. e.: non sabbatum legis Iudaicae, sed diem festum illum creationis sanctificandum iussit deus. Gen. 2, 2 e memoria repetit. — *ἑβδόμῃ*] LXX, Syr., Samarit. habent *ἕκτῃ*. Deest השביעי in duobus codd. ap. Kennicott. n. 325. 474; sed ep. auctor textum LXX ex Hebr. textu correctum legisse videtur; cf. Muell., Hilgf. ad h. l.

4. Habes hic apocalypsin parvam ut c. 4, 3 sq. Cf. ad hunc locum Hilgf. *Apost. VV.* p. 28 n. 36. *Bardesanes, d. letzte Gnostiker* p. 54 n. 3. p. 70 n. 1. Muell. l. c. p. 315—320. Hef. *Sendschreiben* p. 111. Francke l. c. p. 89 sq. Iren. V, 28, 3 (Graecum Irenaei textum

me curare contribulatos corde, praedicare captivis remissionem et caecis visum, vocare annum domini acceptabilem.

XV. Adhuc et de sabbato scriptum est in decem verbis quibus
locutus est in monte Sina ad Moysen: *Sanctificate sabbatum domini* Ex. 20, 8 sqq. cf. Ps. 24, 4.
manibus mundis et puro corde. 2. et alibi dicit: *Si custodierint* Ier. 17, 24 sq. cf. Ex. 31,
filii mei sabbatum, tunc faciam misericordiam in illis. 3. sabbatum 13 sqq.
dicit initio constitutionis: *Et fecit deus dies sex opera sua, et* Gen. 2, 2.
consummavit in die septimo et requievit in illo die. 4. adtendite,
filii, quid dicit: *Consummavit in sex dies.* hoc dicit quia consummabit deus omnia in sex milia annorum. dies enim apud illum mille
anni sunt. ipse mihi testis est dicens: *Ecce hodiernus dies erit* Ps. 90, 4.
tamquam mille anni. unde scire debetis quia in sex milia annorum consummabuntur omnia. 5. et quod dicit: *Requievit deus die septima,* hoc est: cum venerit filius illius et amputabit tempus iniquitatis et

7. *initio* em Mn: *initium* cod | *dies sex* edidi (*diebus sex* Ox): *die sexto* cod | 9 sq. *consummabit* em Mn: *consummavit* cod

e codice 2215 Regiae Biblioth. Paris. descriptum erudito orbi communicavit Cotelerius in notis ad ep. Barn. Cf. Harvey II p. 402 n. 4): *Ὅσαις ... ἡμέραις ἐγένετο ὁ κόσμος, τοσαύταις χιλιοντάσι συντελεῖται. Καὶ διὰ τοῦτό φησιν ἡ γραφή· καὶ συνετελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ϛ′ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ζ′ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. Τοῦτο δ' ἔστι τῶν προγεγονότων διήγησις, καὶ τῶν ἐσομένων προφητεία. Ἡ γὰρ ἡμέρα Κυρίου ὡς ͵α ἔτη· ἐν ἓξ οὖν ἡμέραις συντετέλεσται τὰ γεγονότα· φανερὸν οὖν, ὅτι ἡ συντέλεια αὐτῶν τὸ ͵ϛ ἔτος ἐστίν.* Iren. V, 23, 2. Marcus ap. Iren. I, 14, 6: *καὶ διὰ τοῦτο Μωϋσέα ἐν τῇ ἕκτῃ τῶν ἡμερῶν εἰρηκέναι τὸν ἄνθρωπον γεγονέναι· καὶ τὴν οἰκονομίαν δὲ ἐν τῇ ἕκτῃ τῶν ἡμερῶν, ἥτις ἐστὶ παρασκευή, τὸν ἔσχατον ἄνθρωπον εἰς ἀναγέννησιν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου πεφηνέναι.* — Barnabas opinatur, post sex milia annorum (a creatione mundi) hoc caelo et hac terra dissoluta devictoque Antichristo Christum per millennium verum esse instituturum sabbatum; cf. Esr. Henoch. apocall., Apoc. 20,6, Cerinthi, Papiae, Iustini, Irenaei, Tertulliani, Bardesanis, Hippolyti (Bardenhewer, *Hippolyt. Daniel* p. 22. 87), Iulii Africani, Lactantii, Chronographorum, Rabbinorum, Talmudistarum similes doctrinas. Cf. Hilgf. ad h. l. — *σήμερον ἡμέρα*] LXX (Ps. 90, 4): *ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου ὡς ἡ ἡμέρα ἡ ἐχθές, ἥτις διῆλθε.* Hilgf. contulit Leptogen. 4: „*Und (Adam) lebte 70 Jahre weniger als 1000 Jahre, denn 1000 Jahre sind wie Ein Tag nach dem himmlischen Zeugniss. Desswegen ist geschrieben über den Baum des Erkenntnisses: An dem Tage, da ihr davon esset, werdet ihr sterben. Darum hat er die Jahre dieses Tages nicht vollendet, sondern er starb an demselben.*

5. *τὸν καιρὸν κτλ.*] Cf. 18, 2: *ὁ ἄρχων καιροῦ τοῦ νῦν τ. ἀνομίας.* II Thess. 2, 3 sq. Mc. 10, 30. Luc. 12, 56. Auctor cum Ioann. Apocal. facit docens regnum I. Chr. per mille ann. fore. — *ἀλλάξει.*] Cf. evv. synopt., Apoc., Assumpt. Mos. 10, 27 etc.

βεὶς καὶ ἀλλάξει τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, τότε
καλῶς καταπαύσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ. 6. πέρας γέ τοι λέγει·
cf. v. 1. *Ἁγιάσεις αὐτὴν χερσὶν καθαραῖς καὶ καρδίᾳ καθαρᾷ.* εἰ οὖν ἣν
ὁ θεὸς ἡμέραν ἡγίασεν, νῦν τις δύναται ἁγιάσαι εἰ μὴ καθαρὸς ὢν
τῇ καρδίᾳ, ἐν πᾶσιν πεπλανήμεθα. 7. ἴδε οὖν ἄρα τότε καλῶς κατα-
παυόμενοι ἁγιάσομεν αὐτήν, ὅτε δυνησόμεθα αὐτοὶ δικαιωθέντες καὶ
ἀπολαβόντες τὴν ἐπαγγελίαν, μηκέτι οὔσης τῆς ἀνομίας, καινῶν δὲ
γεγονότων πάντων ὑπὸ κυρίου· τότε δυνησόμεθα αὐτὴν ἁγιάσαι,
Ies. 1, 13. αὐτοὶ ἁγιασθέντες πρῶτον. 8. πέρας γέ τοι λέγει αὐτοῖς· *Τὰς νεο-
μηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι.* ὁρᾶτε πῶς λέγει·
Οὐ τὰ νῦν σάββατα ἐμοὶ δεκτά, ἀλλὰ ὃ πεποίηκα, ἐν ᾧ καταπαύσας
τὰ πάντα ἀρχὴν ἡμέρας ὀγδόης ποιήσω, ὅ ἐστιν ἄλλου κόσμου ἀρχήν.
9. διὸ καὶ ἄγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδόην εἰς εὐφροσύνην, ἐν ᾗ καὶ
ὁ Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ φανερωθεὶς ἀνέβη εἰς οὐρανούς.

1. *καὶ* pr: om b | *ἀλλάξει* c. ℵ bcn: *ἀλλάξῃ* C opv | *τ. σελήν. κ. τ. ἀστέρ.* c. C G L: *τ. αστερ. κ. τ. σεληv.* ℵ | 2. *ἐν* c. C G L: om ℵ | 3. *χερσὶν*: *ἐν χερσὶ* bcfn | *εἰ οὖν ἣν* c. ℵ C G: coniecit *ἣν οὖν* Hg[1] coll. L | 4. *ἡγίασεν* c. ℵ C: *ἡγίακεν* (-*κε* p) G | *τις* (*τίς* C bopv L): *τί* cn | *εἰ μὴ* c. ℵ[c] G L: om ℵ* C | 5. *πᾶσιν*: *παλιν* ℵ* | *ἴδε* (*ειδε* ℵ[c]) *οὖν* c. ℵ[c] L: *ειδε ου* ℵ*, *εἰ δὲ ὅτι* C, *εἰ δὲ οὐδ'* G (n?) | 5 sq. *καταπαυόμενοι ἁγιάσομεν* c. ℵ C: *καταπαυόμενος ἁγιάζει* (*ἁγιάζῃ* ov) G, cf L | 6. *δυνησώμεθα* o | *δικαιωθέντες καὶ* c. ℵ C: *δίκαια* G | 7. *μηκέτι* c. ℵ C: *οὐκέτι* G | *τῆς* c. ℵ C: om G | 7 sq. *καινῶν δὲ γεγον.* c. ℵ C: *γεγον. δὲ καινῶν* G | 8. *κυρίου* c. C G: *του κ̅υ̅* ℵ | *τότε*: *ου* ℵ* | *δυνησώμεθα* b* | 9. *αὐτοὶ*: *αυτοι γαρ* ℵ* | 10. *τὰ σάββατα* c. ℵ C L: add *ὑμῶν* G | 11. *ἐμοὶ* c. C G, cf L: om ℵ | *ἀλλ'* G (n?) | *ὃ* c. ℵ C G: *ἃ* L | 12. *ποιήσω*: *πονήσω* fov | *ἀρχὴν* c. ℵ G: *ἀρχὴ* C L | 13. *ἄγωμεν* fov | 14. *ὁ Ἰησοῦς* c. ℵ* C G L: *ο κ̅σ̅ ημων ι̅σ̅ ο χ̅σ̅* ℵ[c] | *νεκρῶν*: comma in b, colon in o, punctum in cv post *νεκρῶν* exstare Dr retulit | *οὐρανούς* c. ℵ C: *τοὺς οὐρανούς* G

6. Versio: Si ergo quam diem deus sanctificavit, aliquis nunc potest sanctificare, nisi sit mundus corde, erravimus (Cotel. Dress. Hef. Rigg.). *Das εἰ μή rechtfertigt sich dadurch, dass der erste Satz dem Gedanken nach negativ ist* (Rigg.). Ad sensum cf. Hebr. 4.

7. *δυνησόμεθα*] scil. *ἁγιάζειν*. Sensus: Ne nos quidem Christiani *ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ* verum sabbatum sanctificare possumus, sed in millennio abrogata iniquitate sancti sabbatum sanctificabimus. *Unser Verfasser hat viel geistigere u. sittlichere Ansichten vom tausendjährigen Reiche als Justin der Märt.* (Muell.). — *δικαιωθέντες κτλ.*] Recte Hilgf.: ‚Pauli doctrinam de fide iustificante B. ita mutavit, ut nihil nisi *ἐλπίδα δικαιοσύνης* retinuerit'. Secundum sententiam Barnabae aliorumque saec. sec. scriptorum homo Christianus hoc tempore nil nisi *νόμον* et *ἐπαγγελίαν* habet. Hic est, qui dicitur, Iudaismus hominum priscae ecclesiae, sed re vera non Iudaismus patet, sed notio theologiae quoad *formam* Iudaicae consimilis. — *οὐκέτι οὔσης*] Cf. Apoc. 21, 4. — *καινῶν κτλ.*] Cf. V. et N. T. libros. — *ἁγιάσαι ... ἁγιασθέντες*] Cf. 20, 1: *πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ*. Philipp. 3, 12: *καταλάβω ... κατελήμφθην*. Gal. 4, 9: *γνόντες θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ.*

indicabit impios et mutabit solem et lunam et stellas; tunc bene requiescet in die septima. 6. ad summa hoc dicit: *Sanctificabis* cf. v. 1.
illum diem manibus mundis et corde puro. quem ergo diem sanctificavit deus, quis potest sanctificare modo nisi qui sit mundus corde? in omnibus nos erravimus. 7. vide ergo quia refrigerans sanctificabit illum, et nos tunc poterimus sanctificare, ipsi sanctificati primum. 8. ad summa dicit illis: *Dies sollennes vestros et sabbata non sus-* Ies. 1, 13.
tineo. videte quomodo dicit non haec sabbata sibi nunc accepta, sed quae fecit. et in die quo consummavit omnia, initium octavi diei faciet, qui est alterius saeculi initium. 9. propter quod agimus diem octavum in laetationem, in quem et Iesus resurrexit a mortuis et apparuit et ascendit in caelos.

2. *summa*: cf 1. 7 etc | 5. *nos* em Mn: *non* cod | *vide* em Cot: *videns* cod, coniecit *vides* Mn | *sanctificabit* em Cot: *sanctificavit* cod | 8. *nunc* em Hg: *non* cod, fort. delendum (Mn al) | 9 sq. *octavi diei faciet* em Hg[2]: *octava diei facta* cod, coniecit *octavae diei facturus* Mn, *octava die facta* Cot | 11. *laetationem* em Cot (*laetitiam* Mn, *laetificationem* Ox): *legationem* cod | *quem* c. cod: maluerunt *quo* Mn al

8. Cf. 2, 5. De sabbato cf. Iust. Dial. 19. 21. 23. 24. 26. 27. Tertull. adv. Iud. 4 (de anim. 37). Post septimum diem (millennium) *octavo die* incipiet regnum dei perpetuum in novo caelo et terra (Cf. 16, 6); non enim millennium ipsum futuri aevi initium est, sed praesentis consummatio. Cf. Henoch. 91, 12: ‚*Und darauf wird eine andere Woche sein, die achte, die der Gerechtigkeit.*‘ IV Esr. Vis. III c. 7, 31.

9. *ὀγδόην*] Cf. Iust. Dial. 24 (p. 241 E): *ἡ ἡμέρα ἡ ὀγδόη μυστήριόν τι εἶχε … μᾶλλον τῆς ἑβδόμης.* Dial. 138 (p. 367 C): *ἀριθμῷ ὄντες ὀκτώ* (scil. homines cum Noacho), *σύμβολον εἶχον τῆς ἀριθμῷ μὲν ὀγδόης ἡμέρας, ἐν ᾗ ἐφάνη ὁ Χριστὸς ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἀναστάς, δυνάμει δ᾽ ἀεὶ πρώτης ὑπαρχούσης.* De die dominica (die solis) cf. Act. 20, 7. I Cor. 16, 2. Apoc. 1, 10. Epist. Plin. ad Trai. (‚stato die‘). Euseb. h. e. III, 27, 5. Ignat. ad Magn. 9, 1. Iust. Apol. I, 67 (p. 98 D). Dial. 41 (p. 260 C). Euseb. h. e. IV, 23, 11. V, 23, 2. V, 24, 11. Theophil. ad Autolyc. II, 12. Iren. Reliq. (Harvey Tom. II p. 478 sq. fragm. VII). Tertull. Apol. 16. ad nat. I, 13. de orat. Hippol. *Διατάξεις* 1. Euseb. Laud. Constant. IX, 10. Melitonem librum *περὶ κυριακῆς* scripsisse, Euseb. (h. e. IV, 26, 2) narrat. Cf. Rheinwald, *die kirchliche Archäologie* p. 156 n. 1. Heinichen, Comm. ad Euseb. T. III p. 596 sq. — Errant, qui putant diem domini (solis) sabbati loco in ecclesia esse celebratum (recte Muell.: *den Sonntag vergleicht unser Verfasser nicht mit dem Sabbath, und ebensowenig verwechselt er das siebente und achte Jahrtausend der Welt*). — *εἰς εὐφροσύνην*] Cf. Tertull. Apolog. 16: ‚Diem solis laetitiae indulgemus.‘ Iren. (l. c.), Iust. M. (Quaest. et Resp. ad Orthod. 115), Tertull. (de orat. 23), Petrus Alex. de paschate (Lagarde, Reliq. iur. eccl. p. 73, 22 sq.) narrant, die dominica Christianos genu non flexisse. Muell. contulit Constit. Apost. V, 15. 20: *πᾶσαν κυριακὴν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε — ἀνέβη*] Barnabam hic secundum Mr. 16, 14 sq.

XVI. Ἔτι δὲ καὶ περὶ τοῦ ναοῦ ἐρῶ ὑμῖν, πῶς πλανώμενοι οἱ ταλαίπωροι εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἤλπισαν, καὶ οὐκ ἐπὶ τὸν θεὸν αὐτῶν τὸν ποιήσαντα αὐτούς, ὡς ὄντα οἶκον θεοῦ. 2. σχεδὸν γὰρ ὡς τὰ ἔθνη ἀφιέρωσαν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ. ἀλλὰ πῶς λέγει κύριος κατ-
Ies. 40, 12. αργῶν αὐτόν; μάθετε· *Τίς ἐμέτρησεν τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, ἢ*
Ies. 66, 1. *τίς τὴν γῆν δρακί; οὐκ ἐγώ; λέγει κύριος. Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;* ἐγνώκατε ὅτι
Ies. 49, 17. ματαία ἡ ἐλπὶς αὐτῶν. 3. πέρας γέ τοι πάλιν λέγει· *Ἰδοὺ οἱ καθελόντες τὸν ναὸν τοῦτον, αὐτοὶ αὐτὸν οἰκοδομήσουσιν.* 4. γίνεται. διὰ γὰρ τὸ πολεμεῖν αὐτοὺς καθῃρέθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. νῦν καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ τῶν ἐχθρῶν ὑπηρέται ἀνοικοδομήσουσιν αὐτόν. 5. πάλιν ὡς ἔμελλεν ἡ πόλις καὶ ὁ ναὸς καὶ ὁ λαὸς Ἰσραὴλ παραδίδοσθαι,

1. *δὲ* c. ℵ C: om G (L) | *πῶς* c. G L: *ὡς* ℵ C | 2. *εἰς τὴν οἰκοδομὴν* c. ℵ C L: *ἐπὶ τὴν ὁδὸν* G | *αὐτῶν*: *αὐτὸν* b c | 3. *ὡς* pr c. ℵ C L: *ἀλλ' ὡς* G | *θεοῦ*: coniecit *θεόν* Nolte (Hef) | 3 sq. *σχεδὸν γὰρ ὡς τὰ ἔθνη* c. C G, cf L: *σχεδον εισ τα εθνη γαρ* ℵ* (improbavit *γαρ* ℵ^c) | 4. *ἀφιέρωσαν* c. C G L: add *γαρ* ℵ | 6. *τίς* c. G L: om ℵ C | 7. *ποῖον* c. ℵ G L: *καὶ ποῖον* C | 7 sq. *οἰκοδομήσατε* c | 8. *ἐγνώκατε* c. ℵ C (L?): *γνῶτε* G | 9. *αὐτῶν* c. ℵ^c C G L: *ὑμων* ℵ* | *γέ τοι* c. ℵ C: *γοῦν* G | 10. *αὐτὸν οἰκοδομ.* c. C G L: om *αὐτὸν* ℵ*, add post *οἰκοδομ.* ℵ^c | *γίνεται* c. G, cf L: om ℵ C | 12. *καὶ* c. ℵ: om C G (n?) L | *ανοικοδομησωσιν* ℵ | 13. *ἔμελλεν* c. ℵ C: *ἤμελλεν* G | *ναὸς κ. ὁ λαὸς* c. C G: *λαοσ κ. ο ναοσ* ℵ

(Luc. 24, 51) contra auctoritatem Mt. 28, 10 sq. Act. 1, 3 docere, Christum die resurrectionis in caelum ascendisse negari non potest (Cf. Reuss, *Gesch. d. h. Schriften N. T.'s* edit. V § 234. Weizsaecker, *Zur Kritik u. s. w.* p. 37 sq. Lipsius, *Bib.-Lex.* I p. 371. Holtzmann, *Barnabas und Joh.* l. c. p. 347 sq.). Aliter Muell., Riggenb. l. c. p. 36 sq. (*Die Himmelfahrt wird nach der Auferstehung nur angeführt, um zu betonen, dass Jesus nachher nicht mehr dem Tode verfiel*), Wieseler, *Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1870. p. 606 sq. Recte Holtzm.: *Einen förmlichen Widerspruch aber gegen Matthäus und wohl auch Beweis seiner Unbekanntschaft mit demselben hier zu finden, ist um so weniger Veranlassung, als einerseits dem Verfasser unseres Briefs die Reflexionen, welche auf das ungefüge Verhältniss von Mt. 28, 16 zu Luk. 24, 51 führten, von Keinem, der seine nähere Bekanntschaft gemacht hat, zugetraut werden können, und als andererseits die johanneische Darstellung . . . . zeigt, wie die Annahme von späteren φανερώσεις des Auferstandenen mit der Grundanschauung, wornach ἀνάστασις und ἀνάβασις zusammenfallen, ganz wohl vereinbar ist.* — *φανερωθείς*] Talia Lucas narrat. — *ἀνέβη*] Cf. veterr. Rom. eccl. symb.: *ἀναβάντα εἰς τ. οὐρανούς.* Eph. 4, 9 sq.: *ὁ καταβὰς αὐτός ἐστιν καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τ. οὐρανῶν.* Philipp. 2, 9. 3, 20. Rom. 10, 6. Ioann. 14, 2. 18. 20, 17: *οὔπω ἀναβέβηκα πρὸς τ. πατέρα . . . ἀναβαίνω.* Ioann. 3, 13. 6, 62: *ἀναβαίνειν εἰς οὐρανόν.* Lc. 9, 51: *ἀνάλημψις.* Lc. 24, 51: (manu poster.): *ἀνεφέρετο εἰς τ. οὐρανόν.* Act. 1, 2. 9. 11: *ἀναλημφθεὶς εἰς τ. οὐρανόν* (*ἐπήρθη*). Mr. 16, 19: *ἀνελήμφθη εἰς τ. οὐρανόν.* I Pet. 3, 22: *πορευθεὶς εἰς οὐρανόν.* Hebr. 4, 14: *διεληλυθότα τ. οὐρανούς.* Hebr. 7, 26.

XVI. Adhuc et de templo dicemus, quomodo errantes in aedem spem habuerunt tamquam in dominum qui illos fecit, quasi sit domus deo. 2. aut forsitan tamquam ethnici consecraverunt illum in templo. sed quomodo dicat dominus discite, vacuum faciens templum: *Quis mensus est caelum palmo, aut quis totam terram pugno* Ies. 40, 12. *adprehendit? nonne mihi, dicit dominus, caelum thronus est, terra* Ies. 66, 1. *autem scabellum pedum meorum est? qualem domum mihi aedificabitis, aut quis locus erit requietionis meae?* unde cognoscitis quia vana spes est illorum. 3. et iterum: *Qui deposuerunt templum* Ies. 49, 17. *hoc, ipsi illud et aedificabunt.* 4. et fiet. dum enim belligerarent depositum est ab inimicis. nunc et ipsi inimicorum ministri ab initio aedificant illud. 5. iterum sicut incipiebat civitas et populus totus Iudaeorum tradi, propalavit. dicit enim scriptura: *In novissimis* Henoch 89, 56. 66 sq.

3. *domus* em Mn: *dn̄s* (*dominus*) cod | *deo* c. cod, cf v. 6: *dei* edd | *ethnici* em Mn: *ethinc* cod | *consecraverunt* em Mn: *conservaverunt* cod | 10. *fiet* c. cod: maluerunt *fit* Cot al

Paulus I Cor. 15, 1 sq. assumptionem I. Chr. non refert; tempore vero Iustini procul dubio in symbolis publicis locus de assumptione exstabat; cf. Apol. I, 45. 50—54. In veterr. ecclesiae orientalis symb. notiones *ἀνέρχεσθαι*, *ἀναλαμβάνεσθαι*, *κτλ.* reperiuntur, occidentales confitentur, Iesum in caelum *ascendisse.* In unico solo symbolo occidentali (Pseudo-Augustini nempe, cf. Hahn, *Biblioth. d. Symb.* (*2. Aufl.* [*1877*] p. 31 sq.) legisse memini: ‚assumptus in coelum.‘

XVI. Cf. ad h. cap. Act. 7. Omnino Stephani oratio saepius cum Barnabae verbis comparari potest. 1. *ὡς ὄντα*] App. ad *οἰκοδομήν* = quasi esset domus dei. Cf. Iren. I. 26, 2 de Ebionitis: ‚... uti et Hierosolymam adorent, quasi domus sit dei.‘

2. *ὡς τὰ ἔθνη*] Cf. 9, 6. Ioann. 4, 22 sq. Act. 7, 48 sq. 17, 24. omnium apologetarum similes argumentationes. — *τίς κτλ.*] LXX (Ies. 42, 12): *τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί.* — *ὁ οὐρανός κτλ.*] LXX (Ies. 66, 1): *οὕτως λέγει κύριος· ὁ οὐρανός μου (μοι) θρόνος, καὶ ἡ (ἡ δὲ) γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; καὶ (ἢ) ποῖος τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;* — Auctor populum Iudaeorum fere gentilibus, patriarchas et prophetas ipsis Christianis aequiparat.

3. Sed LXX habent: *καὶ ταχὺ οἰκοδομηθήσῃ ὑφ' ὧν καθῃρέθης, καὶ οἱ ἐρημώσαντές σε ἐξελεύσονται ἐκ σοῦ.*

4. *γίνεται*] i. e. quod propheta de templo destruendo et aedificando praedixit. Muell. sine iusta causa *γίνεται* ad destructionem tantum refert. — *κ. αὐτοὶ κ. οἱ τ. ἐχθρ. ὑπηρ.*] i. e. Iudaei et gentiles, qui Hadriani iussu templum restituturi erant; cf. Prolegg. — *αὐτοὶ καὶ*] Suo iure Rendall: *It is prob. right to retain with Sin. the second καί, which makes a somewhat marked difference in the sense .... Not only is MS. authority on the whole slightly in favour of this, but thus a proper parallelism is introduced, as required by the argument, and by the αὐτούς and τῶν ἐχθρῶν of the preceding sentence.*

5. *ἐφανερώθη*] i. e. declaratum est. — *λέγει ἡ γραφή*] Hen. 89, 56. 66. 67. hic allegari, Hilgf. vidit, sed verba

Henoch 89, 56. 66 sq. ἐφανερώθη. λέγει γὰρ ἡ γραφή· *Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν*
? *ἡμερῶν, καὶ παραδώσει κύριος τὰ πρόβατα τῆς νομῆς καὶ τὴν μάνδραν καὶ τὸν πύργον αὐτῶν εἰς καταφθοράν.* καὶ ἐγένετο καθ' ἃ ἐλάλησεν κύριος. 6. ζητήσωμεν οὖν εἰ ἔστιν ναὸς θεοῦ. ἔστιν,
Dan. 9, 24 sqq. ὅπου αὐτὸς λέγει ποιεῖν καὶ καταρτίζειν. γέγραπται γάρ· *Καὶ ἔσται*
? *τῆς ἑβδομάδος συντελουμένης, οἰκοδομηθήσεται ναὸς θεοῦ ἐνδόξως ἐπὶ τῷ ὀνόματι κυρίου.* 7. εὑρίσκω οὖν ὅτι ἐστὶν ναός. πῶς οὖν οἰκοδομηθήσεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι κυρίου; μάθετε. πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ θεῷ ἦν ἡμῶν τὸ κατοικητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενές, ὡς ἀληθῶς οἰκοδομητὸς ναὸς διὰ χειρός· ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας καὶ ἦν οἶκος δαιμονίων, διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ θεῷ. 8. οἰκοδομηθήσεται δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι κυρίου. προσέχετε, ἵνα ὁ ναὸς τοῦ κυρίου ἐνδόξως οἰκοδομηθῇ. πῶς; μάθετε. λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τὸ ὄνομα ἐγενόμεθα καινοί, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι· διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν. 9. πῶς; ὁ λόγος αὐτοῦ τῆς πίστεως, ἡ κλῆσις αὐτοῦ τῆς ἐπαγγελίας, ἡ σοφία τῶν δικαιωμάτων, αἱ ἐντολαὶ τῆς διδαχῆς, αὐτὸς ἐν ἡμῖν προφητεύων, αὐτὸς ἐν ἡμῖν

1. *τῶν* c. ℵ C: om G | 2. *καί* pr c. ℵ C: om G (n?) | 3. *πύργον* c. ℵ G L: *τύπον* C | 4. *οὖν* c. G L: *δὲ* ℵ C | 6. *οἰκοδομηθήσονται* c | 6 sq. *ἐνδόξως* c. ℵ C o v L: *ἔνδοξος* bcfnp | 8. *οὖν*: om b*cn | *ἐπὶ τῷ* c. ℵ C: *ἐν* G | 9. *ἡμᾶς* c. C G ClAl Strom. II, 20 p. 490 L: *ὕμασ* ℵ | *ἦν* c. C G ClAl (L): om ℵ | *κατηχοιτήριον* p, *οἰκητήριον* ClAl | 10. *ὡς*: om ClAl | 10 sq. *ἦν πλήρης μὲν* c. ℵ C G ClAl: coniecit *ἦμεν πλήρεις* Dr coll. L | 11. *εἰδωλολατρείας καὶ ἦν οἶκος* c. ℵ C ClAl L: *εἰδωλολατρείας οἶκος εἰδωλολατρεία* (praem *ἡ* b[m]) *ἦν οἶκος* G | *δαιμόνων* ClAl | 12. *ἐπὶ*: om C | *τῷ*: *τὸ* o* | 13. *προσέχετε* c. G ClAl L: add *δὲ* ℵ C | *τοῦ* (om G) *κυρίου* c. G ClAl: *τοῦ θεοῦ* ℵ C | *ἔνδοξος* bcfnp | 14. *τὸ ὄνομα* c. ℵ* C ClAl: *το ονομα κ̅υ̅* ℵ[c], *τῷ ὀνόματι* (*τῷ ὄνομα* v) fopv, *τῷ ὀνόματι κυρίου* bcn, cf L | 14 sq. *ἐγενόμεθα* c. ℵ C G (*ἐγενώμεθα* o*v), cf L: *γενώμεθα* ClAl | 16. *πῶς*: *οπωσ* ℵ[c] | 17. *αὐτοῦ* c. C G ClAl L: om ℵ | 18. *διδαχῆς* c. ℵ C G ClAl: *διαθήκης* L | *αὐτὸς ἐν ἡμῖν προφητεύων*: om C

καὶ ἔσται — ἡμερῶν in Henochi libro desiderantur. — Oves pascuae sunt Iudaei, ovile urbs Hierosolyma, turris templum. Muell. contulit Mich. 4, 8: *πύργος ποιμνίου*, cf. Herm. Vis. III. — *ἐγένετο*] per Titum.

6. Iam destructo templo Hierosol. quaerit, an alterum [verum] templum successurum sit (Men.). — *καταρτίζειν*] scil. *αὐτόν*. — *γέγραπται*] Vix e Dan. 9, 24—27 (cf. Hagg. 2, 10) desumptum est, sed e libro apocrypho quodam, ut iam vidit Corrodi. — *συντελουμένης*] i. e. completa hebdomade post millennium die octava, cf. 15, 8. Aliter Muell. et Rigg. (*wenn die Woche eingetreten ist*): tempore, quo hebdomas completur i. e. in ipso millennio. — *ἐπὶ τ. ὀνόματι*] scil. super nomen dei, cf. vv. 7. 8.

7. *πρὸ τοῦ πιστεῦσαι*] Cf. 14, 5. si auctor vel lectores e Iudaeis orti

diebus tradet dominus oves pascui et cubile et turrem eorum in ?
exterminium. et factum est secundum quae dominus locutus est.
6. quaeramus ergo si est templum deo. est, ubi ipse dicit facere
et consummare. scriptum est: *Et erit septimo die consummato, aedi-* Dan. 9, 24 sqq.
ficabitur templum deo praeclare in nomine domini. 7. invenio quia ?
est templum. quomodo ergo aedificabitur in nomine domini, discite.
antequam crederemus deo erat habitatio nostra corrupta et infirma,
sicut templum quod per manus aedificatur, quia pleni eramus ado-
rationibus idolorum, et erat domus daemoniorum, propter quod face-
remus quae deo essent contraria. 8. aedificabitur autem in nomine
domini praeclare templum deo. adtendite, et quomodo, discite: ut
accipiatis remissionem peccatorum. cum crediderimus in nomine
domini, nos sumus iam tales quales ab initio creati. propter quod
in nobis vere deus inhabitat. 9. quomodo? sermo fidei illius, vo-
catio promissionis illius, sapientia aequitatis, praecepta testamenti
illius, in nobis prophetans ipse et in nobis habitans; qui cum sub

1. *cubile*: coniecit *ovile* Mn | 5. *deo* c. cod: maluit *dei* Hg | 7. *infirma* corr. ex *infirmis* cod | 8 sq. *adorationibus* em Mn: *adolationibus* cod (Hg[2]) | 13. *nos* em Ox: *non* cod | 14 sq. *vocatio* em Mn: *vocati* cod | 15. *sapientia* corr. ex *sapientiae* man. sec. | *testamenti*: *testa* cod | 16. *qui* em Cot: *quia* cod

essent, auctor talia vix scripsisset (cf. Muell., Hilgf., Riggenb.). — *δαιμονίων*] Cf. Lc. 11, 24—26. Mt. 12, 43—45. Apoc. 18, 2: *κατοικητήριον δαιμονίων*. Herm. Mand. V, 2, 7: *πεπληρωμένος τοῖς πνεύμασι τοῖς πονηροῖς*.

8. *λαβόντες*] Baptismum hic respicit auctor. — *ἄφεσιν*] Cf. 5, 1. 8, 3. 11, 1. — *ἐλπίσαντες*] Cf. 12, 2. 15, 7. — *καινοὶ πάλιν κτλ.*] Cf. 5, 7. 6, 11. 7, 5. Ioann. 3, 3 sq. II Cor. 5, 17. Gal. 6, 15. I Pet. 1, 3. 23. Herm. Vis. III, 8, 9. III, 11, 3. 12, 2. 3. 13, 2. Sim. VI, 2, 4. Sim. VIII, 6, 3. Sim. IX, 14, 3. Iust. Apol. I, 61 (p. 94 A). Dial. 85 (p. 312 B). Tatian. Orat. 5 (in fin.). — *ἐν κατοικητηρίῳ*] Cf. Herm. Mand. III, 1: *ὁ κύριος ὁ ἐν σοὶ κατοικῶν*. Tatian. Orat. 15 (p. 154 B): *τὸ δὲ τοιοῦτον τῆς συστάσεως εἶδος εἰ μὲν ὡς ναὸς ᾖ, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ βούλεται θεός*. — *ἐν ἡμῖν*] App. epexeget., cf. 12, 7.

9. *ἡ κλῆσις τ. ἐπαγγ.*] Cf. II Clem. vv. ll. Hic est summus in theol. illius temporis terminus. — *σοφία τ. δικαιωμάτων*] sapientia salutiferorum Dei consiliorum, cf. 1. 2. 21, 5. — *προφητεύων*] De dono prophetiae apud Christianos cf. I Cor. 12, 10 sq. 29. 14, 1 sq. Iust. Dial. 82. 87. 88. Iren. II, 32, 4. Tertull. de virg. vel. 1: ‚Spiritus sanctus usque nunc, non olim prophetans' (Cf. Ritschl, *Altkath. Kirche* p. 479 sq.) et quae adnotavi ad Herm. Mand. XI, 1. 5. — *τῷ θανάτῳ*] Cf. 12, 2. 5. 14, 5. Heb. 2, 15. Tatian. Orat. 15 (l. c. C. D). — *στόμα*] Perbene Muell. 11, 8 adhibet, cf. Rom. 10, 10; cor nostrum templum est et deus in corde habitans aperit foras cordis i. e. os nostrum, scil. ut verbum praedicemus dei. — *εἰσάγει*] Auctor hic alteram similitudinem templi arripuit (*Der Verfasser ist aus dem Bilde etwas herausgefallen. Das Herz ist ja der Tempel.* Muell.).

κατοικῶν, τοὺς τῷ θανάτῳ δεδουλωμένους, ἀνοίγων ἡμῖν τὴν θύραν τοῦ ναοῦ, ὅ ἐστιν στόμα, μετάνοιαν διδοὺς ἡμῖν εἰσάγει εἰς τὸν ἄφθαρτον ναόν. 10. ὁ γὰρ ποθῶν σωθῆναι βλέπει οὐκ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀλλὰ εἰς τὸν ἐν αὐτῷ κατοικοῦντα καὶ λαλοῦντα, ἐπ' αὐτῷ ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῷ μηδέποτε μήτε τοῦ λέγοντος τὰ ῥήματα ἀκηκοέναι ἐκ τοῦ στόματος μήτε αὐτός ποτε ἐπιτεθυμηκέναι ἀκούειν. τοῦτό ἐστιν πνευματικὸς ναὸς οἰκοδομούμενος τῷ κυρίῳ.

XVII. Ἐφ' ὅσον ἦν ἐν δυνατῷ καὶ ἁπλότητι δηλῶσαι ὑμῖν, ἐλπίζει μου ἡ ψυχὴ τῇ ἐπιθυμίᾳ μου μὴ παραλελοιπέναι τι τῶν ἀνηκόντων εἰς σωτηρίαν. 2. ἐὰν γὰρ περὶ τῶν ἐνεστώτων ἢ μελλόντων γράφω ὑμῖν, οὐ μὴ νοήσητε, διὰ τὸ ἐν παραβολαῖς κεῖσθαι. ταῦτα μὲν οὕτως.

XVIII. Μεταβῶμεν δὲ καὶ ἐπὶ ἑτέραν γνῶσιν καὶ διδαχήν. Ὁδοὶ δύο εἰσὶν διδαχῆς καὶ ἐξουσίας, ἥ τε τοῦ φωτὸς καὶ ἡ τοῦ σκότους. διαφορὰ δὲ πολλὴ τῶν δύο ὁδῶν. ἐφ' ἧς μὲν γάρ εἰσιν τεταγμένοι

1. *τοὺς τῷ θ. δεδουλωμένους* c. CG (n?), cf L: *τοισ τω θ. δεδουλωμενοισ* ℵ | *ανυγων* ℵ | *τὴν θύραν* c. ℵ C (L): *θύραν* pv, *θύρας* bcfno | 2. *ὅ*: om ℵ* | *εἰσάγαγε* c | 2 sq. *εἰς τὴν ἄφθ. ζωήν* p | 4. *ἀλλ'* G (n?) | *κατοικοῦντα* c. ℵ C: *ἐνοικοῦντα* G (n?) | *ἐπ'* c. ℵ G: *ἐν* C | 5 sq. *ἐκ τοῦ*: *αὐτοῦ* b*cn | 6. *αὐτός* c. ℵ CG: corr. *αὐτόν* Davis. al | *ἐπιθυμηκέναι* c | *τοῦτό ἐστιν* c. ℵ*: *τουτέστιν* ℵ^c G (*τουτέστι* bcp, *τοῦτό ἐστι* n), *τοῦτο δέ ἐστι* C | 8sq. *ἐλπίζη* o*v | 9. *ἡ ψυχὴ* c. ℵ* CG: praem *ο νουσ και* ℵ^c | *τῇ ἐπιθυμίᾳ μου* c. ℵ^c G: om ℵ* C | *μὴ* c. ℵ^c CG: om ℵ* | *παραλελιπεναι* ℵ | *τι* c. ℵ C: *μέ τι* G | 9 sq. *τῶν ἀνηκόντων* (*ἀνοικόντων* c) *εἰς* (praem *ὑμῖν* G, pro quo *ἡμῖν* o*) *σωτηρίαν* c. ℵ^c G: om ℵ* C | *ἐνεστώτων ἢ* c. ℵ C, cf L: om G, qui in fine v. 1. post *σωτηρίαν* add *ἐνεστώτων* (*ἐνεστότων* ov) | 11. *γράφω* c. ℵ* CG: *γραψω* ℵ^c | 13. *καὶ ἐπὶ* c. CG: *εφ* ℵ | *γνῶσιν*: praem *και* ℵ*, improbavit ℵ^c | 14. *ἥ τε* c. CG: om *τε* ℵ | 15. *πολλή*: *πολὺ* bc | *γάρ*: om fp

10. *κατοικοῦντα*] scil. *θεόν*. — *ἐπὶ τῷ μηδέποτε κτλ.*] App. epexeget., cf. Ioann. 5, 37: *οὔτε φωνὴν αὐτοῦ πώποτε ἀκηκόατε κτλ.* — *πνευματικός*] Cf. I Pet. 2, 5: *οἶκος πνευματικός*. Tert. adv. Marc. III, 7: templum spiritale. Herm. Vis. III. Confiteor, me sensum huius vers. non percepisse.

XVII, 1. *ἀνηκόντων*] Cf. I Clem. 45, 1: *ἀνήκοντα εἰς σωτηρίαν*. 35, 5. 62, 1. Herm. Simil. V, 2, 1: *ἀνήκειν τῇ νηστείᾳ*. — *Nach dem Gegensatze zu v. 2 sind die Heilsthatsachen der Vergangenheit gemeint* (Ml.).

2. *τῶν ἐνεστώτων κτλ.*] Sed in iis, quae antecedunt, et de praesentibus et de futuris Barnabas locutus est necnon (c. 1) scientiam laudaverat lectorum spiritalem. *Dieser Widerspruch des Verf. mit sich selbst erklärt sich einigermassen durch die relative Natur der höhern Einsicht, die bald den Lesern zugeschrieben, bald wieder abgesprochen werden konnte* (Ml.); cf. Heb. 5, 11 sq. I Cor. 3, 1 sq. — *ἐν παραβολαῖς*] Non solum res parabolis illustrantur, sed etiam in parabolis absconditae latent. Cf. Mt. 13, 13 sq. Heb. 9, 9. 11, 19, Herm. Vis. III, 3. 12. V etc. Muell. contulit Chrysost. ad Ps. 49 et Iust. Dial. 97 (p. 324B): *καὶ ἐν ἄλλοις πάλιν λόγοις Δαυὶδ εἰς τὸ πάθος καὶ τὸν σταυρὸν ἐν παραβολῇ μυστηριώδει οὕτως εἶπεν*. Hippolytus

servitute mortis eramus, aperiens ostium templi nostri, quod est os sapientiae, fecit de nobis domum incorruptam. 10. qui enim concupiscit liberari vidit non in hominem sed in eo qui habitat in illo, miratur quod nunquam tales sermones audierit eum dicentem neque ipse concupierit audire. hic est spiritaliter aedificatus.

XVII. Quantum fuerit in simplicitate demonstrandi vobis non intermisi quicquam. 2. si enim de instantibus ac futuris scribam vobis, non intellegetis, quoniam in parabolis posita sunt multa. haec autem sic sunt. Habes interim de maiestate Christi, quomodo omnia in illum et per illum facta sunt; cui sit honor, virtus, gloria nunc et in saecula saeculorum.

Explicit epistola Barnabae.

3. *vidit* (cf Roensch p. 283 sq.) em Ox (*videt* Mn al): *vivit* cod | *in eo qui habitat in illo*: fort. *in illum qui in eo habitat*, *in illo* (Ox) vel *in eum qui h. in illo* (Hg) | 4. *miratur*: fort. *miratus* (Cot) | 8. *intellegetis* (Hg², *intelligetis* Mn al): *intellegitis* cod | 12. *explicit epistola barnabae*: ita subscr. cod, tum pergit: *incipit epistola iacobi .feliciter* ∴ | Capitum XVIII—XXI translatio Cotelerii est, ab Hefelio Dresselio atque a nobis castigata.

XVIII. Transeamus autem et ad alteram cognitionem atque doctrinam. Duae sunt viae doctrinae ac potestatis: altera lucis, altera tenebrarum. differentia vero multa duarum viarum. uni siqui-

fragm. CXXX (Lag. p. 196) parabolam ita definivit: *Πολυσήμαντον τὸ ὄνομα τῆς παραβολῆς. ἔστι γὰρ παραβολὴ λάλημα καὶ ἀπόδειγμα καὶ ὀνειδισμός. καὶ παραβολή ἐστι λόγος παραβάλλων τὰ νοητὰ τοῖς αἰσθητοῖς καὶ παριστῶν ἐκ τῶν ἐγκοσμίων καὶ ὁρατῶν τὰ ὑπερκόσμια καὶ τὰ ἀόρατα.* — *κεῖσθαι*] Cf. Iustin. ap. Iren. V, 26, 2: *διὰ τὸ ἐν παραβολαῖς καὶ ἀλληγορίαις κεῖσθαι.* — *μέν*] Suo iure Rendall: *The μέν is noticeable with reference to the genuineness of the last four chapters. It certainly implies to some extent the δέ which commences ch. 18. For the words ταῦτα μὲν οὕτως we have the Latin as witness, to shew that they are not merely a tag added by the compiler of ch. 18–21.*

XVIII. De quattuor (18—21) capp. authentia egregie disputavit Muell. p. 344—347. Muell. opinatus est, cap. 17 initio clausulam epistulae fuisse, sed ipsum auctorem quattuor capitula posteriore tempore epistulae affixisse. Rendall authentiam horum capitum bene defendit (p. 78 sq.). Desunt quidem in Latina vetere interpretatione, sed iam Clem. Alex. (Strom. II, 18, 84 p. 472), Orig. (*περὶ ἀρχ.* III, 2, 4 p. 140), Constitut. App. VII, 1—18, Duae viae vel Iudicium Petri (Cf. Hilgf. N. T. extr. can. rec. fasc. IV p. 93—106) multa ex his capp. repetiverunt; cf. etiam Orac. Sibyll. II, 56—148. Capp., praesertim. c. 21, stilum Barnabae redolent. De duabus viis cf. (1, 4). (4, 10). 5, 4. (10, 10). 11, 7. Mt. 7, 13 sq. Constitut. App. l. c. Iud. Petri l. c. Muell. contulit Testam. Aser. 1. Herm. Mand. VI, 1 sq. Iust. Apol. II, 11. Lactant. Institutt. VI, 3. Prudent. Hamartig. etc. Similitudinem illam iam apud gentiles philosophos inveniri, notum est.

1. *ἑτέραν γνῶσιν*] Gnosis, quam

φωταγωγοὶ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ, ἐφ' ἧς δὲ ἄγγελοι τοῦ σατανᾶ. 2. καὶ ὁ μέν ἐστιν κύριος ἀπὸ αἰώνων καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, ὁ δὲ ἄρχων καιροῦ τοῦ νῦν τῆς ἀνομίας.

XIX. Ἡ οὖν ὁδὸς τοῦ φωτός ἐστιν αὕτη· ἐάν τις θέλων ὁδὸν ὁδεύειν ἐπὶ τὸν ὡρισμένον τόπον, σπεύσῃ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. ἔστιν οὖν ἡ δοθεῖσα ἡμῖν γνῶσις τοῦ περιπατεῖν ἐν αὐτῇ τοιαύτη· 2. ἀγαπήσεις τὸν ποιήσαντά σε, φοβηθήσῃ τόν σε πλάσαντα, δοξάσεις τόν σε λυτρωσάμενον ἐκ θανάτου· ἔσῃ ἁπλοῦς τῇ καρδίᾳ καὶ πλούσιος τῷ πνεύματι· οὐ κολληθήσῃ μετὰ πορευομένων ἐν ὁδῷ θανάτου, μισήσεις πᾶν ὃ οὐκ ἔστιν ἀρεστὸν τῷ θεῷ, μισήσεις πᾶσαν ὑπόκρισιν· οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἐντολὰς κυρίου. 3. οὐχ ὑψώσεις σεαυτόν, ἔσῃ δὲ ταπεινόφρων κατὰ πάντα. οὐκ ἀρεῖς ἐπὶ σεαυτὸν δόξαν. οὐ λήμψῃ βουλὴν πονηρὰν κατὰ τοῦ πλησίον σου· οὐ δώσεις τῇ ψυχῇ σου θράσος. 4. οὐ πορνεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ παιδοφθορήσεις. οὐ μή σου ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐξέλθῃ ἐν ἀκαθαρσίᾳ τινῶν. οὐ λήμψῃ πρόσ-
Ies. 66, 2. ωπον ἐλέγξαι τινὰ ἐπὶ παραπτώματι. ἔσῃ πραΰς, ἔσῃ ἡσύχιος, ἔσῃ τρέμων τοὺς λόγους οὓς ἤκουσας. οὐ μνησικακήσεις τῷ ἀδελφῷ σου.
Ex. 20, 7. 5. οὐ μὴ διψυχήσῃς πότερον ἔσται ἢ οὔ. οὐ μὴ λάβῃς ἐπὶ ματαίῳ

1. *ἧς*: *οισ* ℵ | 2. *ἀπὸ* c. ℵ: *ἀπ'* C G | 3. *τοῦ νῦν* c. ℵ C: om G | 4. *αὕτη* c. C G CoAp IuPe: *τοιαυτη* ℵ | 5. *σπεύσῃ* c. ℵ C: *σπεύσει* G (n?) | 6. *δοθῆσα* o*v | *αὐτῇ* c. C: *ταυτη* ℵ | 7. *ποιήσαντά σε* c. ℵ (IuPe): *σε ποιήσαντα* C G | *φοβηθ. τόν σε πλάσαντα* c. ℵ C: om G | 9. *μετὰ* c. ℵ: *μετὰ τῶν* C G | *πορευομένων ἐν* c. ℵ G: *πονηρευομένων* C | 10. *ἔστιν* c. ℵ C: om G | 11. *ἐγκαταλίπῃ* f p | 12. *κατὰ πάντα* c. ℵ C: om G | *οὐκ*: *ουχ* ℵ* | *λήμψῃ* c. ℵ: *λήψῃ* C G (*λήψει* o*v) | 13. *τοῦ* c. ℵ C f o p v: *τὸν* b c (n?) | 13 sq. *οὐ δώσεις τῇ ψυχῇ σου* (om *σου* G) *θράσος* hoc loco c. ℵ G: ante *οὐκ ἀρεῖς* (l. 12) C | 15. *σου*: *σοι* b c n | *τοῦ*: *ὁ τοῦ* f o p v | *τινῶν* c. ℵ* C G: add *ου λημψη βουλην πονηραν* ℵ^c | *λήμψῃ* c. ℵ o*v: *λήψῃ* C b c f n o** p | 16. *παραπτώματα* c | 17. *οὐ μνησικακήσεις* (-*σῃς* C) c. ℵ C: *οὐ μὴ μνησικακήσῃς* (-*κήσεις* c*, -*κίσῃς* p) G (n?) | 18. *οὐ μὴ* pr c. ℵ G: *οὐ* C | *διψυχήσῃς* (-*σεις* ℵ p): *διψήσῃς* b c* n | 18 sq. *οὐ μὴ λάβῃς ἐπὶ ματαίῳ τὸ* (*εἰς* pro *τὸ* c, om b f n o p v) *ὄνομα κυρίου* (*σου* pro $\overline{κυ}$ ℵ*, corr. ℵ^c) hoc loco c. ℵ G: ante *οὐ μνησικακ.* (l. 17) C

scriptor adhuc usque aperuerat, in interiore V. T. cognitione posita erat; nunc alteram gnosin, moralem nempe (*γνῶσιν σεμνότητος* Act. Pauli et Thecl. 17) commendat (Cf. 19, 1). — *ἐξουσίας*] Hilgf.: ‚equidem intellego duas vias doctrinae et potestatis seu virtutis divinae vel diabolicae'; similiter iam Hefele, quibus nunc assentior. — *σκότους*] Cf. 14, 5. — *τεταγμένοι*] Cf. Orig. *περὶ ἀρχ.* III, 2, 4. Hom. 35 in Luc. Comm. in ep. ad Rom. I, 18. Herm., Mand. VI, 2. — *φωταγωγοί*] Cf. II Cor. 11, 14: *ἄγγελος φωτός*. — *σατανᾶ*] Cf. II Cor. 12, 7.

2. *καιροῦ*] Cf. 4, 1. 9. 15, 5.

XIX, 1. *Ἐάν τις θέλων*] Part. pro verbo finito, cf. 6, 11. — *τόπον*] Cf. Act. 1, 25. I Clem. 5, 4. 7 et quae ibi adnotavi. Polyc. ad Philipp. 9, 2. Ignat. ad Magn. 5. Acta Thecl. 28. Iren. V, 31, 2.

2. *ἀγαπήσεις*] Cf. Const. App. VII, 1. Iud. Pet. (Hilgf. l. c. p. 96, 24). — *λυτρωσάμενον*] Cf. 14, 5. 6. — *ἁπλοῦς τῇ καρδίᾳ*] Barnabam Mt. 5, 3 post *οἱ*

dem praepositi sunt angeli dei lucem praeferentes, alteri vero angeli Satanae. 2. ac ille quidem dominus est a saeculis et in saecula, hic autem princeps temporis praesentis iniquitatis.

XIX. Via igitur lucis haec est; si quis cupit ea via pervenire ad definitum locum, studeat operibus suis. cognitio itaque nobis data in hac via ambulandi eiusmodi est: 2. diliges eum qui te creavit, venereris eum qui te formavit, gloria adficies eum qui redemit te a morte; eris corde simplex et spiritu dives; non adhaerebis iis qui incedunt in via mortis, odio habebis quodcumque deo displicet, odio habebis omnem simulationem; ne derelinquas mandata domini. 3. te ipsum non exaltabis, eris autem humilis in omnibus. non assumes tibi gloriam. non capies malum consilium adversus proximum tuum; non dabis animae insolentiam. 4. non fornicaberis, non adulterium facies, pueros non corrumpes. non ex te verbum dei in quorundam impuritate exeat. non accipies personam ad lapsum cuiuspiam arguendum. eris mansuetus, eris quietus; contremisces ad verba Ies. 66, 2.
quae audivisti. fratri tuo ignosces. 5. non ambigas utrum futurum

πτωχοί nondum legisse *τῷ πνεύματι*, Hilgf. olim (edit. I p. 77) sine iusta causa opinatus est; auctor in hoc versu scribendo memoria Mt. 5, 3 omnino non captus est. Cf. Herm. Mand. II, 1 sq. — *ὑπόκρισιν*] Cf. Herm. Vis. III, 6, 1. Mand. II, 5. VIII, 3. Sim. VIII, 6, 2. IX, 27, 2. Ignat. ad Magn. 3, 2. Polyc. ad Philipp. 6, 3. — *κολληθήσῃ*] Cf. 10, 3. 4. 5. 8. 11. 19, 6. 20, 2. Iud. Pet. 99, 9. — *μισήσεις*] Cf. Const. App. VII, 14. — *ἐγκαταλίπῃς*] Cf. Herm. Mand. IX, 2. Sim. II, 9.

3. *ὑψώσεις*] Cf. Const. App. VII, 8. Iud. Pet. 99, 8. Herm. Mand. IX, 12. Sim. IX, 22, 3. — *ταπεινόφρων*] Cf. quae ad Herm. Mand. XI, 8 adnotavi.— *λήμψῃ*] Cf. Iud. Pet. 97, 13. — *θράσος*] Const. App. VII, 8. Iud. Pet. 99, 8.

4. *οὐ πορνεύσεις*] Cf. Const. App. VII, 2. 10. Iud. Pet. 97, 6. — *παιδοφθορήσεις*] Cf. c. 10, 7. — *τινῶν*] Cf. Mt. 7, 6. *Some explain as neut. gen. after ἀκαθαρσίᾳ and equivalent in sense to τινί. This gives hopelessly harsh and unnatural Greek. It must clearly be taken masculine, and ‚in the uncleanness of any' means ‚in the presence of any infected with uncleanness': the injunction is practically that evil-livers or unclean persons shall not be suffered to form part of the congregation or circle of Christian hearers* (Rendall). — *λήμψῃ*] Cf. Iud. Pet. 100, 7. — *πρόσωπον*] Cf. c. 4, 12. 19, 7. I Clem. 1, 3: *ἀπροσωπολήμπτως*. I Pet. 1, 17. — *ἡσύχιος*] Cf. Iud. 99, 7. Ies. 66, 2. — *τρέμων*] Cf. Philipp. 2, 12. Acta Thecl. 6: *μακάριοι οἱ τρέμοντες τὰ λόγια τ. θεοῦ*. — *μνησικακήσεις*] Cf. 2, 8. Iud. Pet. 97, 9.

5. *διψυχήσῃς*] Cf. Iud. Pet. 100, 10: *ἐν προσευχῇ σου μὴ διψυχήσῃς*. Iac. 1, 6 sq. 4, 8. I Clem. 11, 2. 23, 2. 3. II Clem. 11. Herm. Vis. III, 4, 3. Mand. IX. C. A. VII, 11. Muell. contulit Ignat. ad Her. 7: *μὴ γίνου δίψυχος ἐν προσευχῇ*; cf. quae Zahnius ibi adnotavit. Sensus: Non ambigas, utrum preces tuae exaudiantur annon. Aliter Menardus: utrum iudicium, merces sanctorum et malorum supplicia, venturum sit. — *ὑπὲρ τ. ψυχήν*] Cf. 1, 4. 4, 6. (Lev. 19, 18. Mt. 19, 19. Luc. 10, 27). — *φονεύσεις*] Cf. 10, 6. Const. App. VII, 3. Iud. Pet. 97, 7.

Lev. 19, 18. τὸ ὄνομα κυρίου. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου.
οὐ φονεύσεις τέκνον ἐν φθορᾷ, οὐδὲ πάλιν γεννηθὲν ἀποκτενεῖς. οὐ
μὴ ἄρῃς τὴν χεῖρά σου ἀπὸ τοῦ υἱοῦ σου ἢ ἀπὸ τῆς θυγατρός σου,
ἀλλὰ ἀπὸ νεότητος διδάξεις φόβον θεοῦ. 6. οὐ μὴ γένῃ ἐπιθυμῶν
τὰ τοῦ πλησίον σου, οὐ μὴ γένῃ πλεονέκτης. οὐδὲ κολληθήσῃ ἐκ
ψυχῆς σου μετὰ ὑψηλῶν, ἀλλὰ μετὰ ταπεινῶν καὶ δικαίων ἀναστραφήσῃ. τὰ συμβαίνοντά σοι ἐνεργήματα ὡς ἀγαθὰ προσδέξῃ, εἰδὼς
ὅτι ἄνευ θεοῦ οὐδὲν γίνεται. 7. οὐκ ἔσῃ διγνώμων οὐδὲ γλωσσώδης.
ὑποταγήσῃ κυρίοις ὡς τύπῳ θεοῦ ἐν αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ. οὐ μὴ ἐπιτάξῃς δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ ἐν πικρίᾳ, τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν θεὸν ἐλπίζουσιν, μήποτε οὐ μὴ φοβηθήσονται τὸν ἐπ' ἀμφοτέροις θεόν· ὅτι
ἦλθεν οὐ κατὰ πρόσωπον καλέσαι, ἀλλ' ἐφ' οὓς τὸ πνεῦμα ἡτοίμασεν.
8. κοινωνήσεις ἐν πᾶσιν τῷ πλησίον σου, καὶ οὐκ ἐρεῖς ἴδια εἶναι·
εἰ γὰρ ἐν τῷ ἀφθάρτῳ κοινωνοί ἐστε, πόσῳ μᾶλλον ἐν τοῖς φθαρτοῖς. οὐκ ἔσῃ πρόγλωσσος· παγὶς γὰρ τὸ στόμα θανάτου. ὅσον
Sir. 4, 31. δύνασαι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς σου ἁγνεύσεις. 9. μὴ γίνου πρὸς μὲν τὸ
λαβεῖν ἐκτείνων τὰς χεῖρας, πρὸς δὲ τὸ δοῦναι συσπῶν. ἀγαπήσεις
ὡς κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ σου πάντα τὸν λαλοῦντά σοι τὸν λόγον
κυρίου. 10. μνησθήσῃ ἡμέραν κρίσεως νυκτὸς καὶ ἡμέρας, καὶ ἐκ-

1. *ἀγαπήσαις* o*, *ἀγαπήσης* v | *ὑπὲρ τὴν ψυχήν σου* (pro *τ. ψυχ. σου* ℵ* dederat *τον εχθρον σου*, sed ipse expunxit): *ωσ εαυτον* ℵ^c | 2. *τέκνον* c. ℵ G IuPe: add *σου* C CoAp | *ἀποκτενεῖς* c. ℵ IuPe CoAp: *ἀνελεῖς* C G | 3. *ἄρεις* ℵ fp | *χεῖραν* p | 4. *ἀλλ'* G | *νεότητος* c. ℵ G CoAp: praem *τῆς* C | *θεοῦ* c. ℵ (*τοῦ θεοῦ* CoAp): *κυρίου* C G (n?) | 5. *οὐ* c. ℵ C: *οὐδὲ* G (*ουδ' οὐ* v) | 6. *ταπεινῶν κ. δικ.* c. ℵ: *δίκ. κ. ταπεινῶν* G IuPe, *ταπεινῶν* C | 6 sq. *ἀναστραφήσῃ* c. ℵ G IuPe: *ἀναγραφήσῃ* C | 7. *ὡς* c. ℵ G IuPe: om C | *προσδέξῃ* c. ℵ C IuPe: *πρόσδεξαι* G | 7 sq. *εἰδὼς ὅτι ἄνευ* (*ἄτερ* IuPe) *θεοῦ οὐδὲν γίνεται* c. ℵ C IuPe: om G | 8. *διγνώμων* c. ℵ C: *δίγνωμος* G IuPe CoAp | *γλωσσώδης* c. ℵ: *δίγλωσσος* C G IuPe CoAp | 9. *ὑποταγήσῃ* (*ϋποταγη* ℵ) c. ℵ C: praem *παγὶς γὰρ θανάτου ἐστὶν ἡ διγλωσσία* G IuPe (*παγὶς γὰρ ἰσχυρὰ ἀνδρὶ τὰ ἴδια χείλη* CoAp) | *κυρίοις* c. ℵ C (*τοῖς κυρίοις ὑμῶν* CoAp): *κυρίῳ κυρίοις* G | *ἐν* c. C G CoAp: om ℵ | 9 sq. *ἐπιτάξεις* ℵ p | 10. *δούλῳ σου ἢ παιδίσκῃ* (add *σου* C) c. ℵ C CoAp: *παιδίσκῃ ἢ δούλῳ σου* G | *θεὸν* c. ℵ C CoAp: om G | 11. *οὐ μὴ φοβηθήσονται* (cf Win § 56, 2. 3 p. 468 sq. 471 sq.) c. ℵ: *οὐ φοβηθῶσι* C, *οὐ φοβηθήσῃ* G | 12. *ἦλθεν οὐ κατὰ* c. C G: *ουκ ηλθεν κατα* ℵ | 13. *καὶ* c. ℵ C IuPe CoAp: om G | *εἶναι* c. ℵ C IuPe CoAp: om G | 14. *τῷ ἀφθάρτῳ* c. ℵ C: *τοῖς ἀφθάρτοις* G | 14 sq. *φθαρτοῖς* c. ℵ^c C G (IuPe): *θνητοισ* ℵ* | 15. *πρόγνωσσος* c | *τὸ στόμα* c. ℵ: *στόμα* (om c) C G (n?) | 16. *ὑπὲρ τῆς ψυχῆς* c. ℵ C: *ὑπὲρ* (coniecit *περὶ* Davis) *τὴν ψυχήν* G | *τὸ* pr: *τοῦ* b*c | 17. *συσπῶν* c. ℵ* C G IuPe: *συστέλλων* ℵ^c CoAp | 18. *τοῦ* c. ℵ C: om G (p?) | *σοι*: om fp | *τὸν*: om b*cn | 19. *κυρίου* c. ℵ b*cnopv: praem *τοῦ* C b^m f | 19. *ἡμέραν κρίσεως* c. ℵ C: *ἡμέρας* (n?) *κρίσεως* fnopv, *αὐτὸν* bc (*αὐτοῦ* IuPe CoAp) | *νυκτὸς κ. ἡμέρας* c. ℵ fnopv (*νύκτα κ. ἡμέραν* IuPe): *ἡμέρας* (praem *καὶ* b) *κ. νυκτὸς* C bc CoAp | *καὶ* sec c. ℵ C: om G (p?)

sit necne. ne assumas in vanum nomen domini. diliges proximum Ex. 20, 7. Lev. 19, 18. tuum plus quam animam tuam. non interficies foetum in abortione, nec etiam interimes post nativitatem. ne auferas manum tuam a filio tuo vel a filia tua, sed a pueritia docebis eos timorem dei. 6. bona proximi tui non concupisces, nec eris avarus. neque ex anima tua adhaerebis superbis; sed cum humilibus atque iustis proficiscaris. quae tibi contingunt operationes, tamquam bonas admitte, conscius sine deo nihil fieri. 7. non eris inconstans nec linguax. subicieris dominis ut dei imagini in verecundia et timore. ne in amaritudine imperes servo tuo aut ancillae, qui in eundem deum sperant, ne forte non timeant deum qui super utrumque est, qnoniam non venit vocare secundum personam, sed ad eos quos spiritus praeparavit. 8. communicabis in omnibus cum proximo tuo, nec quicquam dices proprium: si enim in incorruptis consortes estis, quanto magis in iis quae corrumpuntur. non eris lingua praeceps; os enim laqueus est mortis. quantum potes, propter animam tuam, castus sis. 9. noli porrigere manus Sir. 4, 31. tuas ad accipiendum, ad dandum vero contrahere. diliges ut pupillam oculi tui omnem qui tibi loquetur verbum domini. 10. in memoriam tuam die noctuque revocabis iudicii diem, et exquiras

Tertull. Apol. 9. Clem. Alex. Paedag. III,3. Athenag. Suppl.35. Diogn.5,6. — *ἄρῃς*] Cf. Const. App. VII, 12. Eph. 6, 4.

6. Cf. Const. App. VII, 4. 8. Iud. Pet. 97, 12. 99, 9. 10. 11. — *ἐνεργήματα*] Non sunt vexationes daemonum (Men., Dress.), sed operationes dei (Ml.). Rigg. explicans vertit: *Schickungen*.

7. Cf. Const. App. VII, 4. 13. Iud. Pet. 97, 9 sq. — *διγνώμων*] Cf. *δίγνωμος*: Const. App. II, 21 (p. 39, 15). IV, 14 (p. 123, 8). — *γλωσσώδης*] Cf. Iac. 3, 1 sq. *δίγλωσσος*: Const. App. II, 6 (p. 17, 20). — *παγὶς θανάτου*] Cf. v. 8. Const. App. II, 42 (p. 70, 19 sq.). (I Tim. 3, 7). II Tim. 2, 26. — — *ὑποταγήσῃ*] Cf. Eph. 6, 5 sq. — *ἐπιτάξῃς κτλ.*] Cf. Eph. 6, 9: ne Christiani servos male tractarent. — *ἦλθεν*] Deus ipse venit. — *ἐφ' οὓς*] scil. *ἦλθεν*. — *ἡτοίμασεν*] Cf. c. 14, 5. Rom. 8, 29 sq.

8. Cf. Const. App. VII, 12. Iud. Pet. 100, 16 sq. 18. Act. 4, 32. Herm. Sim. V et saepius. Iustin. Apol. I, 14: *ἃ ἔχομεν εἰς κοινὸν φέροντες*. — *εἰ γὰρ κτλ.*] Ad formam huius enuntiati Muell. Mt. 25, 21. Lc. 16, 11 sq. II Clem. 8, 5 adhibet. — *πρόγλωσσος*] Cf. Iac. 1, 19—21. 3. Const. App. III, 5 (p. 99, 22). II, 21 (p. 39, 22). I Clem. 57, 2: *τὴν ἀλάζονα καὶ ὑπερήφανον τῆς γλώσσης αὐθάδειαν*. Tatian. Orat. 3: *γλωττομανία*. Theoph. ad Autol. II, 12: *πολυλογία*. Muell. verbum *ἀθυρόγλωσσος* adhibet, cf. Exod. 4, 10: *βραδύγλωσσος*. — *ὑπὲρ τ. ψυχῆς*] Si Sinaiticum sequamur, sensus est ‚castus sis in commodum animae' (cf. *ὑπὲρ τ. ψυχῆς*: II Cor. 12, 15. Rom. 16, 4); sed fortasse cum text. vulg. legendum *ὑπὲρ τ. ψυχὴν*, cf. 1, 4. 4, 6. 19, 5. si hoc verius, credendum, scriptorem his verbis — sane minus apte — *ὅσον δύνασαι* illud cumulasse et correxisse.

9. Cf. Const. App. VII, 11. 9. Iud. Pet. 100, 11. 99, 13 sq. — *δοῦναι*] Cf. Act. 20, 35. — *λαλοῦντα*] Cf. Hebr. 13, 7. 17. — *κόρην τ. ὀφθαλμοῦ*] Cf. Deut. 32, 10. Proverb. 7, 2.

10. Cf. Const. App. VII, 9. 12. Iud.

ζητήσεις καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων, ἢ διὰ λόγου κοπιῶν καὶ πορευόμενος εἰς τὸ παρακαλέσαι καὶ μελετῶν εἰς τὸ σῶσαι ψυχὴν τῷ λόγῳ, ἢ διὰ τῶν χειρῶν σου ἐργάσῃ εἰς λύτρον ἁμαρτιῶν σου. 11. οὐ διστάσεις δοῦναι οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις, γνώσῃ δὲ τίς ὁ τοῦ μισθοῦ καλὸς ἀνταποδότης. φυλάξεις ἃ παρέλαβες, μήτε προστιθεὶς μήτε ἀφαιρῶν. εἰς τέλος μισήσεις τὸν πονηρόν. κρινεῖς δικαίως. 12. οὐ ποιήσεις σχίσμα, εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους συναγαγών. ἐξομολογήσῃ ἐπὶ ἁμαρτίαις σου. οὐ προσήξεις ἐπὶ προσευχὴν ἐν συνειδήσει πονηρᾷ. αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τοῦ φωτός.

XX. Ἡ δὲ τοῦ μέλανος ὁδός ἐστιν σκολιὰ καὶ κατάρας μεστή. ὁδὸς γάρ ἐστιν θανάτου αἰωνίου μετὰ τιμωρίας, ἐν ᾗ ἐστὶν τὰ ἀπολλύντα τὴν ψυχὴν αὐτῶν· εἰδωλολατρεία, θρασύτης, ὕψος δυνάμεως, ὑπόκρισις, διπλοκαρδία, μοιχεία, φόνος, ἁρπαγή, ὑπερηφανία, παράβασις, δόλος, κακία, αὐθάδεια, φαρμακεία, μαγεία, πλεονεξία, ἀφοβία θεοῦ. 2. διῶκται τῶν ἀγαθῶν, μισοῦντες ἀλήθειαν, ἀγαπῶντες ψεύδη, οὐ γινώσκοντες μισθὸν δικαιοσύνης, οὐ κολλώμενοι ἀγαθῷ, οὐ κρίσει δικαίᾳ, χήρᾳ καὶ ὀρφανῷ οὐ προσέχοντες, ἀγρυπνοῦντες οὐκ εἰς φόβον θεοῦ ἀλλὰ ἐπὶ τὸ πονηρόν, ὧν μακρὰν καὶ πόρρω πραΰτης καὶ ὑπομονή, ἀγαπῶντες μάταια, διώκοντες ἀνταπόδομα, οὐκ ἐλεῶντες πτωχόν, οὐ πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, εὐχερεῖς ἐν καταλαλιᾷ, οὐ

1. *τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων* c. ℵ^c G: om ℵ* C | *λόγου* c. ℵ* C G: add *και εργου και κοπου* ℵ^c | 2. *κοπιῶν* c. ℵ (ex *κοπιωντι*) C f o p v: *σκοπιῶν* c n, *σκοπῶν* b | *μελετοῖς* b | 3. *ἐργάσει* f o v | *λύτρον* c. ℵ C: *λύτρωσιν* G IuPe CoAp | *ἁμαρτιῶν* c. ℵ C b** f o p v CoAp: praem *τῶν* b* c n IuPe | 4. *οὐ*: *καὶ οὐ* C | *διαστάσεις* b | *γογγύσεις* (-*σῃ* ℵ*, corr. ℵ^c, *γογγίσεις* p) sine additam. c. ℵ* C IuPe: add *παντὶ τῷ* (om *τῷ* G) *αἰτοῦντί σε δίδου* (ex Luc. 6, 30) ℵ^c G | 5 sq. *προστιθεὶς* (*προτιθεὶς* b) c. C G CoAp: *προσθισ* (i. e. *προσθεὶσ*) ℵ (IuPe?) | 6. *τὸν* c. G: *τὸ* C, om ℵ | *κρινεῖς* c. C G: praem *καὶ* ℵ | 7. *σχίσμα*: *σχῆμα* c | *δὲ* c. C G IuPe: om ℵ | *συναγαγών* c. ℵ C: *συνάγων* G (n?) | 8. *εξομολογησει* ℵ | *ἐπὶ* c. C G: *εν* ℵ | *ἁμαρτίαις* c. ℵ G (*ἁμαρτίας* p): *ἁμαρτίᾳ* C | *οὐ προσήξεις* (-*εξεισ* ℵ) c. ℵ C: *οὐχ* (*οὐκ* f p) *ἥξεις* G | *ἐπὶ προσευχὴν* (add *σου* CoAp) c. ℵ C CoAp: *ἐν προσευχῇ σου* G | 9. *αὕτη — φωτός* c. ℵ^c G: om ℵ* C | 10. *ἐστιν* (*ἐστι* G) *σκολιὰ* (*σκολιασ* ℵ) c. ℵ G: *σκολιά ἐστι* C | *ὁδὸς* (*ὅλος* C) *γάρ ἐστιν* c. ℵ C: *ἔστι γὰρ ὁδὸς* G | 11. *αἰωνίου* c. C G: *αιωνια* ℵ | *τὰ* c. ℵ^c C G: om ℵ* | 11 sq. *ἀπολλύντα* c. ℵ C o: *ἀπολλοῦντα* v, *ἀπολοῦντα* b n, *ἀποτελοῦντα* c, *πολλύντα* f p | 12. *εἰδωλολατρία* c | 13. *μοιχία* o v | *ὑπερηφανεία* o v | 13 sq. *παραβασεισ* ℵ | 14. *φαρμακία* o p v | *μαγεία* (*μαγία* f o p v) *πλεονεξία* c. C G: om ℵ | 15. *θεοῦ* c. ℵ^c C G: om ℵ* CoAp | *ἀλήθειαν*: praem *τὴν* b | *ἀγαπόντες* f o* p | *ψεύδη* c. ℵ: *ψεῦδος* C, om G | 16. *μισθὸν*: *ὁδὸν* p | 17. *καὶ ὀρφανῷ* (*ὀφανῷ* b): om *καὶ* C | *οὐ* c. ℵ C: om G | 18. *ἀλλ'* G | 19. *μάταια* c. C G CoAp: *ματαιοτητα* ℵ | *ἀνταπόδωμα* o p v | *ἐλεῶντες* c. ℵ, cf I Clem. 13, 2: *ἐλεοῦντες* C G | 20. *ἐν* c. ℵ G: *ἐπὶ* C

Pet. 99, 16. 18 sqq. 100, 13. — *ἐκζητήσεις*] Cf. 4. 10. — *ἁγίων*] Omnes Christiani sancti sunt (N. T., Clem., Herm. etc.). — *κοπιῶν*] Cf. I Tim. 5, 17. —

cotidie vultus sanctorum, sive sermone contendens et ad exhortandum incedens et meditans quomodo animam verbo servare possis, sive manibus tuis operaberis ad redemptionem peccatorum tuorum. 11. non dubitabis dare neque murmurabis cum das; cognosces autem quis sit bonus mercedis retributor. servabis quae accepisti, nec addens nec demens. malus odiosus tibi erit in perpetuum. iuste iudicabis. 12. non facies dissidium, sed pacem conciliabis contendentes associans. confiteberis peccata tua. non accedes ad orationem in conscientia mala. haec est via lucis.

XX. Via autem tenebrarum obliqua est plenaque maledictionis. est enim via mortis aeternae cum supplicio, in qua sunt quae perdunt animam hominum: idololatria, temeritas, elatio ob potentiam, simulatio, cor duplex, adulterium, homicidium, rapina, superbia, transgressio, dolus, malitia, arrogantia, veneficium, magia, avaritia, nullus timor dei. 2. in qua sunt bonorum persecutores, osores veritatis, amatores mendacii, non cognoscentes mercedem iustitiae, non adiuncti ad bonum nec ad iustum iudicium, viduae et pupillo non attendentes, vigilantes non ad timorem dei sed ad malitiam, a quibus longe ac procul sunt mansuetudo et patientia, qui diligunt vana, consectantur remunerationem, non miserentur inopis, non laborant in gratiam labore ac aerumnis confecti, ad obtrectationem prompti, non cognoscentes creatorem suum, liberorum interemptores, in abor-

παρακαλέσαι] Cf. Iac. 1, 27. — *μελετῶν*] Cf. 4, 11. 10, 11. 11, 5. 21, 7. — *σῶσαι*] Cf. Iac. 5, 19—20. — *χειρῶν*] Cf. Herm. Mand. II, 4. Sim. IX, 24, 2. Sine dubio de eleemosynis hic agitur. Sententia scriptoris, redemptionem peccatorem eleemosynis posse acquirere, in saec. sec. inter Christianos non inaudita est (Cf. Muell. ad h. l.). Cf. Tob. 4, 10. Polyc. ad Philipp. 10, 2. Herm. Sim. V et saepius. II Clem. 16, 4.

11. Cf. Const. App. VII, 14. 10. Iud. Pet. 100, 14—16. 101, 5. 105, 2. 100, 6 sq. — *διστάσεις*] Cf. v. 9. Muell. contulit Herm. Mand. II, 4: *μὴ διστάζων τίνι δῷς ἢ τίνι μὴ δῷς, πᾶσιν δίδου.* II, 6. — *γογγύσεις*] Cf. I Pet. 4, 9. II Cor. 9, 7. — *ἀνταποδότης*] Cf. II Clem. 11, 6. Mt. 6, 4. — *προστιθείς*] Cf. Deut. 4, 2. Apoc. 22, 18 sq. — *εἰς τέλος*] Cf. 4, 6. 10, 5: in perpetuum; sine iusta causa Muell. et Rigg. vertunt ‚denique‘; alia enim praecepta secuntur. — *πονηρόν*] i. e. Satanam (Men.); cf. 2, 10. Hef., Muell., Rigg. vertunt ‚malos‘.

12. Cf. Const. App. VII, 10. 14. 17. Iud. Pet. 100, 6. — *σχίσμα*] Cf. 4, 10. Herm. Sim. VIII, 9, 4. IX, 8, 3. — *εἰρηνεύσεις*] Cf. Rom. 12, 18. — *προσήξεις*] Cf. Mt. 5, 23 sq. Ioan. 9, 31. Muell. haud recte explicat: *Für etwas Sündhaftes soll man nicht beten.*

XX, 1. Cf. Const. App. VII, 18. — *μέλανος*] i. e. Satanae, cf. 4, 9. — *ἀπολλύντα*] Similia saepissime ap. Herm. — *μαγεία*] Cf. quae Herm. Mand. XI, 1 sq. adnotavi.

2. *προσέχοντες*] Cf. Iac. 1, 27 et quae adnotavi ad Herm. Vis. II, 4, 3. Mand. VIII, 10. — *ἀγρυπνοῦντες*] Cf. 10, 4. — *καταπονουμένῳ*] Cf. (15, 7).

γινώσκοντες τὸν ποιήσαντα αὐτούς, φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος θεοῦ, ἀποστρεφόμενοι τὸν ἐνδεόμενον καὶ καταπονοῦντες τὸν θλιβόμενον, πλουσίων παράκλητοι, πενήτων ἄνομοι κριταί, πανθαμάρτητοι.

XXI. Καλὸν οὖν ἐστὶν μαθόντα τὰ δικαιώματα τοῦ κυρίου, ὅσα γέγραπται, ἐν τούτοις περιπατεῖν. ὁ γὰρ ταῦτα ποιῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ δοξασθήσεται· ὁ ἐκεῖνα ἐκλεγόμενος μετὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ συναπολεῖται. διὰ τοῦτο ἀνάστασις, διὰ τοῦτο ἀνταπόδομα. 2. ἐρωτῶ τοὺς ὑπερέχοντας, εἴ τινά μου γνώμης ἀγαθῆς λαμβάνετε συμβουλίαν· ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν εἰς οὓς ἐργάσησθε τὸ καλόν· μὴ ἐλλείπητε. 3. ἐγγὺς ἡ ἡμέρα ἐν ᾗ συναπολεῖται πάντα τῷ πονηρῷ. ἐγγὺς ὁ κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ. 4. ἔτι καὶ ἔτι ἐρωτῶ ὑμᾶς· ἑαυτῷν γίνεσθε νομοθέται ἀγαθοί, ἑαυτῶν μένετε σύμβουλοι πιστοί, ἄρατε ἐξ ὑμῶν πᾶσαν ὑπόκρισιν. 5. ὁ δὲ θεός, ὁ τοῦ παντὸς κόσμου κυριεύων, δῴη ὑμῖν σοφίαν, σύνεσιν, ἐπιστήμην, γνῶσιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὑπομονήν. 6. γίνεσθε δὲ θεοδίδακτοι, ἐκζητοῦντες τί ζητεῖ κύριος ἀφ' ὑμῶν, καὶ ποιεῖτε ἵνα εὑρεθῆτε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. 7. εἰ δέ τίς ἐστιν ἀγαθοῦ μνεία, μνημονεύετέ μου μελετῶντες ταῦτα, ἵνα καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀγρυπνία εἴς τι ἀγαθὸν χωρήσῃ. ἐρωτῶ ὑμᾶς, χάριν αἰτούμενος. 8. ἕως ἔτι τὸ καλὸν σκεῦός ἐστιν μεθ' ὑμῶν, μὴ ἐλλείπητε μηδενὶ ἑαυτῶν, ἀλλὰ συνεχῶς ἐκζητεῖτε

1. *τέκνοιν* v | 2. *καὶ* c. ℵ: om C G | 2 sq. *πανθαμάρτητοι* c. C CoAp: *πανταμάρτ.* ℵ G | 5. *οὖν* c. C G: om ℵ | *μαθόντα* c. ℵ G: *μανθάνοντα* C | *τοῦ* c. ℵ C: om G | 6. *γέγραπται* c. ℵ C: *προγέγραπται* G | 8. *αναστασεισ* ℵ* | 8 sq. *ἀνταπόδομα* c. ℵ C: *ἀνταπόδοσις* (*-δωσις* p) G | 9. *μου* c. ℵ G: om C | 10. *μεθ' ἑαυτῶν* hoc loco c. ℵ C: post *ἐργάσ.* G IuPe | *ἐργάσησθε* c. ℵ: *ἐργάσεσθε* C, *ἐργάσασθε* G, *ἐργάζεσθε* IuPe | 10 sq. *τὸ καλόν* (recte C ante punctum) c. ℵ C: om G | 11. *ἐλλείπητε* (Br ap. Hg, cf infra v. 8) c. ℵ (*ενλιπηται*) C (*ἐλλίπητε*): *ἐγκαταλείπητε* (*-λίπητε* c n) G | *ἐγγὺς* (*ενγυσ* ℵ) c. ℵ C: add *γὰρ* G IuPe | *πάντα* c. ℵ G: *τὰ πάντα* C | 12. *τῷ πονηρῷ*: *τὰ πονηρὰ* p | *αὐτοῦ* c. ℵ G: *ὁ αὐτοῦ* C | 13. *ἀγαθοί* c. C G IuPe: *αγαθων* ℵ | 14. *πασαν* ex *παρρησιαν* corr. ℵ | 14 sq. *ὁ τοῦ παντὸς* c. ℵ ClAl Strom. II, 18 p. 472: *ὁ τοῦ σύμπαντος* C, *ὁ παντὸς τοῦ* G | 15. *σύνεσιν ἐπιστήμην* c. ℵ C ClAl: *ἐπιστήμην σύνεσιν* G | 16. *ὑπομονήν* c. ℵ C ClAl: *ἐν ὑπομονῇ* G | *γίνεσθε δὲ* c. G: *γιγνεσθε δε* ℵ, *γίνεσθε* C, *γίνεσθε οὖν* ClAl | *θεοδίδακτοι* c. C G ClAl: om ℵ | 17. *κύριος* c. ℵ C G: *ὁ κύριος* ClAl | *εὑρεθῆτε* (*-ται* ℵ) c. ℵ: *εὕρητε* C, *εὕρηται* ClAl, *σωθῆτε* G | 18. *τίς* c. C G: *τι* ℵ | 19. *εἴς τι*: *εἴ τι* fp | 20. *ἕως* c. ℵ C: *ὡς* G | 21. *ἐλλείπητε* (C G): *ενλιπηται* ℵ | *ἑαυτῶν* c. ℵ C: *αὐτῶν* G

Act. 7, 24. II Pet. 2, 7. Clem. Hom. II, 2 p. 22, 15. Saepius in Const. App., e. c. VIII, 11 (p. 246, 14). VIII, 12 (p. 253, 4). — *εὐχερεῖς*] Muell. contulit Ign. ad Rom. 1: *ὑμῖν εὐχερές ἐστιν.* — *γινώσκοντες*] Cf. 19, 2. — *ἀποστρεφόμενοι*] Cf. Iud. Pet. 100, 16. — *πανθαμάρτητοι*] *ἅπ. λεγ.*

tione corrumpentes dei creaturam, aversantes egenum et opprimentes adflictum, divitum advocati, pauperum iniqui iudices, per omnia peccatores.

XXI. Aequum igitur est ut homo edoctus mandata domini, quotquot scripta sunt, in eis ambulet. qui enim haec perficit, in regno dei gloria cumulabitur; qui vero illa elegerit, simul cum suis operibus peribit. propterea resurrectio, propterea retributio. 2. rogo vos proceres, si bonae voluntatis meae consilium accipere velitis: habetis vobiscum pro quibus bonum laborare possitis; ne derelinquatis. 3. prope est dies in qua omnia cum malo peribunt. prope est dominus et merces eius. 4. etiam atque etiam rogo vos: estote boni legislatores, vobis manete consiliarii fideles, tollite ex vobis omnem hypocrisin. 5. deus autem, qui universo mundo dominatur, det vobis sapientiam, intellegentiam, scientiam, cognitionem mandatorum suorum, perseverantiam. 6. efficiamini autem docti a deo, exquirentes quid a vobis requirat dominus, et efficite ut inveniamini in die iudicii. 7. si qua vero est in vobis boni recordatio, mementote mei, haec verba mea meditantes, ut et desiderium et vigilantia in aliquod bonum evadat. rogo vos, gratiam postulans. 8. usquedum in hoc pulcro vase estis, in nullo horum mandatorum deficite, sed indesinenter haec

XXI, 1. *δικαιώματα*] Cf. 1, 2 etc. — *γέγραπται*] scil. in Script. S. (Hilgf.). — *ἐκεῖνα*] i. e. quae divinae voluntati sunt contraria, de quibus c. 20 fuerat sermo (Hef.). Cf. Gal. 5, 21.

2. *ὑπερέχοντας*] i. e. qui nobili et bona condicione fruuntur, imprimis divites, cf. Iud. Pet. 100, 21: *καὶ ἔχετε, εἰς οὓς ἐργάζεσθε, μεθ' ἑαυτῶν.* Ioan. 12, 8: *τοὺς πτωχοὺς πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν.* Saepius similia ap. Hermam, e. c. Vis. III, 9, 5: *οἱ ὑπερέχοντες οὖν ἐκζητεῖτε τοὺς πεινῶντας.*

3. *ἐγγύς*] Cf. Iud. Pet. 101, 2. Ies. 40, 10. Philipp. 4, 5. I Cor. 16, 22. Iac. 5, 9. Apoc. 1, 3. 22, 10. I Clem. 34, 3. — *τῷ πονηρῷ*] i. e. cum Satana, cf. 2, 10. 4, 13. 9, 4. 19, 11.

4. *ἔτι καὶ ἔτι*] Latinum redolet dicendi genus, cf. Holtzm. l. c. p. 345 et 4, 11. 17, 1. 21, 6. 21, 9 (*σώζεσθε* = salvete). — *νομοθέται*] Cf. Iud. Pet. 101, 4.

5. Cf. 2, 2 sq. Eph. 1, 17. Cf. Clem. Alex. Strom. II, 18, 84.

6. *θεοδίδακτοι*] Cf. I Thess. 4, 9. (Ioan. 6, 45). Tatian. Orat. c. 29 (p. 165 B): *θεοδιδάκτου δέ μου γενομένης τῆς ψυχῆς.* Athenag. Suppl. 11 (p. 11 B). 32 (p. 36 C). Theoph. ad Autol. II, 9 init. — *ἐκζητοῦντες . . . ζητεῖ*] paronomasia, cf. 20, 2: *πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ.*

7. *μνημονεύετε*] Cf. Coloss. 4, 18. — *μελετῶντες*] Cf. 4, 11. 10, 11. 11, 5. 19, 10 = meditari. Iren. I, 6, 4: *μελετᾶν τὸ τῆς συζυγίας μυστήριον.* I, 9, 4: *ὑποθέσεις μελετᾶν.* (IV, 20, 7). — *χωρεῖν εἰς*] Cf. II Pet. 3, 9. Iren. I, 7, 2: *χωρεῖν εἰς τὸ μηκέτ' εἶναι.*

8. *σκεῦος*] sc. corpus, cf. 7, 3. 11, 9. — *ἐλλείπητε*] Cf. 4, 9. — *ἀναπληροῦτε*] Cf. Gal. 6, 2. — *ἄξια*] Cf. 9, 9.

ταῦτα καὶ ἀναπληροῦτε πᾶσαν ἐντολήν· ἔστιν γὰρ ἄξια. 9. διὸ μᾶλλον ἐσπούδασα γράψαι ἀφ' ὧν ἠδυνήθην, εἰς τὸ εὐφρᾶναι ὑμᾶς. Σώζεσθε, ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης. ὁ κύριος τῆς δόξης καὶ πάσης χάριτος μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν.

'Επιστολὴ Βαρνάβα.

1. *ἀναπληροῦται* p | *ἄξια* c. ℵ* C (*ἀξία*): *αξιον* ℵ^{c}, *ταῦτα ἄξια* G | *διὸ*: add *καὶ* b^{m}f | 2. *ἐδυνήθην* fp | *εἰς τὸ εὐφρᾶναι ὑμᾶς* c. ℵ^{c} G: om ℵ* C | 3. *Σώζεσθε* (-*σθαι* b) — *εἰρήνης*: om C | 4. *ὑμῶν* c. ℵ C: add *ἀμήν* G | 5. *'Επιστολὴ Βαρ-*

exquirite, et adimplete omne mandatum; namque digna sunt. 9. quare vel maxime id operam dedi ut scriberem quantum in me fuit, quo exhilararem vos. Salvete, filii dilectionis et pacis. dominus gloriae et omnis gratiae sit cum spiritu vestro!

νάβα c. ℵ: *Ἐπιστολὴ Βαρνάβα* (*-βου* b) *τοῦ ἀποστόλου συνεκδήμου Παύλου τοῦ ἁγίου ἀποστόλου* bv, epigraphe nulla in C cf(n?) op

9. *ἐσπούδασα*] Cf. 4, 9. – *εὐφρᾶναι*] Cf. 1, 8. — *μετὰ τοῦ πνεύματος*] Cf. Gal. 6, 18. Philipp. 4, 23. II Tim. 4, 22. Philem. 25. etc.

APPENDIX

PAPIAE FRAGMENTA

CUM TESTIMONIIS VETERUM SCRIPTORUM.

I.

Quando[1] et creatura renovata et liberata multitudinem fructificabit universae escae, ex rore caeli et ex fertilitate terrae: quemadmodum presbyteri meminerunt, qui Ioannem discipulum domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de temporibus illis docebat dominus et dicebat:

,Venient dies, in quibus vineae nascentur, singulae decem millia palmitum habentes, et in uno palmite dena millia brachiorum, et in uno vero palmite[2] *(brachio)* dena millia flagellorum, et in unoquoque flagello dena millia botruum, et in unoquoque botro dena millia acinorum, et unumquodque acinum expressum dabit vigintiquinque metretas vini. Et cum eorum apprehenderit aliquis sanctorum[3] botrum, alius clamabit: Botrus ego melior sum, me sume, per me dominum benedic. Similiter et granum tritici decem millia spicarum generaturum, et unamquamque spicam habituram decem millia granorum, et unumquodque granum quinque bilibres similae clarae mundae:[4] et

I, 1. Exstat haec sectio etiam Armeniace usque ad verba ,subiecta homini cum omni subiectione', quam primus exhibuit Pitra in Spic. Solesm. T. I p. 1 sq. (1852), tum Harvey (Tom. II p. 448 sq.) Irenaei fragmentorum collectioni immisit. MS. Arm. saec. XII exaratum esse Mechitaristae iudicaverunt. Incipit fragm. his verbis: ,Irenaei est sermo'. Pitra Latinam versionem MS. apposuit.

2. ,quovis brachio' Arm. Gratias ago quam maximas viro doctissimo Lightfootio, quod me a gravi vitio liberavit: ,et in uno vero palmite' = *καὶ ἐν ἑνὶ δὲ κτλ. Academy* 29. *Iuly* 1876 p. 114).

3. Cum Lat. Arm.: ,sanctum'.

4. *There is room for both these qualifying terms in the text, though perhaps they have been transposed; the Greek having been σιλίγνεως εἰλικρινοῦς, where the term σίλιγνις means ,pure flour', as distinguished from χονδρῖτις, ,coarse meal', and as such might well be rendered by ,similia munda'. So Lampridius in Al. Sev.* 37, 42, *distinguishes ,panis mundus', from the ,panis sequens', which was made from ,second flour'.* (Harvey).

reliqua autem poma et semina et herbam[5] secundum congruentiam iis consequentem: et omnia animalia iis cibis utentia quae a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem[6] fieri, subiecta hominibus cum omni subiectione.'

Haec autem et[7] Papias Ioannis auditor, Polycarpi autem contubernalis, vetus homo, per scripturam testimonium perhibet, in quarto librorum suorum: sunt enim illi quinque libri conscripti.

(Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας ὁ[8] Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνήρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ[9] ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν ἑαυτοῦ[10] βιβλίων· ἔστι γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα. Euseb. h. e. III, 39, 1.) Et adiecit dicens:

5. Cum Lat. ,herbae' Arm.

6. ,et mitia' add. Arm.

7. Cum Irenaeus ,et' scripserit, conicias verba illa, quae ante memorata sunt, non ex ipso libro Papiae esse desumpta; sed ,adiecit' illud, quod sequitur, contrariam evincit sententiam.

8. ὁ om. GHO Nic.

9. *μαρτυρεῖ* CF[a] R[a].

10. *αὐτοῦ* AE[a] F[b]. Ad hanc sectionem cf. Grabe, Spicileg. SS. Patr. Oxon. 1700. T. II p. 30 sq. p. 230 sq. Routh, Reliq. Sacr. Oxon. 1814 edit. I Vol. I p. 9 sq. p. 26 sq. Zahn, *Papias v. Hierap.* in: *Stud. u. Krit.* 1866 IV p. 649 sq. Hilgenfeld, *Papias v. Hierap.* in: *Zeitschr. f. w. Theol.* 1875 II p. 260 sq. Recte Hilgenfeldius: *Diese Verheissung schliesst sich ganz an die jüd. Apokalyptik an. Vgl. Henoch 10,19: ,Alle Bäume der Lust wird man auf ihr (der Erde) pflanzen; .. und von allem Samen, der darauf gesäet wird, wird Ein Maass 1000 tragen, und Ein Maass Oliven wird 10 Pressen Oel geben.' Noch näher steht die Apokalypse des Baruch c. 29:* ,etiam terra dabit fructus suos, unum in X millia, et in vite una erunt M palmites, et unus palmes faciet M botros, et botrus unus faciet M acinos, et unus acinus faciet corum vini.' Dissidia in regno Messiae futuro sublatum iri Iesaias (c. 11. 65, 25) testatus est idemque tempus iudicii sic descripsit (c. 5, 10): כִּי עֲשֶׂרֶת צִמְדֵּי־כֶרֶם יַעֲשׂוּ בַּת אֶחָת וְזֶרַע חֹמֶר יַעֲשֶׂה אֵיפָה. ,Rem ipsam quod attinet, omnes quidem primaevi Christiani orthodoxi secundum dicta apostolorum et promissa prophetarum novum caelum et novam terram exspectarunt, in secundo Messiae adventu isti restituendam felicitatem, qua ante lapsum Adami florebat. Atque hanc felicitatem plurimi non in spiritualibus solum bonis, sed et temporalibus posuerunt, persuasi tunc solum terrae a maledictione ob peccatum Adami ei inflicta liberum fore, ac abundantiam omnis boni sine humano labore prolaturum.' (Vix igitur Cerinthus multum a communi christiana sententia, quae tum valebat, aberravit, qui Caio maligno interprete testante [h. e. III, 28, 2] docebat, *μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπίγειον εἶναι τὸ βασίλειον τοῦ Χριστοῦ, καὶ πάλιν ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ τὴν σάρκα πολιτευομένην δουλεύειν. καὶ .. ἀριθμὸν χιλιονταετίας ἐν γάμῳ ἑορτῆς ... γίνεσθαι*). ,Quae et priscorum Iudaeorum fuit sententia, ut ex Rabbinorum dictis a Raymundo Martini in Pugione fidei Part. III Dist. III cap. 15 et Galatino lib. X cap. 4 adductis liquet.' (Grabius). Quibus addit vir doctissimus verba R. David Kimchi in Oseae c. 14, 8 (Lat. versa): ,Sunt qui exponunt ista verba *vivent tritico*, quod futura sit

,Haec autem credibilia sunt credentibus. Et Iuda', inquit, ,proditore non credente et interrogante: quomodo ergo tales geniturae a domino perficientur?' dixisse dominum: ,Videbunt qui venient in illa.'

[Iren. V, 33, 3 sq. Mass., Harvey T. II p. 417 sq.]

II.

Τοῦ δὲ Παπία συγγράμματα πέντε τὸν ἀριθμὸν φέρεται, ἃ καὶ ἐπιγέγραπται λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις. τούτων καὶ Εἰρηναῖος ὡς

mutatio naturae in tritico, quando venturus est redemptor.' — Franc. Delitzschius liberaliter, ut solet, mecum communicavit haec: Eodem fere tempore, quo Papias monstrosa illa sibi tradita esse narrat, Gamaliel II, princeps academiae Iamnensis, publice similia docuit, uti in Talmudis Babylonici tr. Schabbath 30 b refertur contradicente anonymo quodam discipulo, quem nonnulli Gamalielem illum pro primo non secundo habentes Paulum apostolum fuisse coniectaverunt. ,R. Gamaliel (sic ibi narratur) consedit quondam atque exposuit, futurum esse, ut mulier pariat cotidie, quod probavit ex Ierem. 31, 8, tum irrisit eum iste discipulus dicens, nihil novi evenire sub sole; veni, inquit Gamaliel, et ostendam tibi rei simulacrum in mundo praesenti. Exierunt et demonstravit ei gallinam. Rursus consedit et exposuit, aliquando arbores fructus edituras esse cotidie, allato loco Ezech. 17, 23, et discipulo rursus cum irrisione idem illud opponente foras tamquam praesentem futurae rei similitudinem fruticem capparis demonstravit. Tertio consedit atque exposuit terram Israelis aliquando producturam esse placentas (גלוסקאות) et vestes Milesias (כלי מילת), adhibito loco Psalm. 72, 16, et discipulo rursus eadem regerenti tamquam futurorum similitudines demonstravit fungos atque spongias atque involucrum, quo nucleus dactyli opertus est.' Sunt vero Papianorum eorum etiam similiora, quae de terrae sanctae fertilitate compluribus locis utriusque Talmudis referuntur, quorum nonnisi ea adducere iuvat, quae de mira vitium fecunditate praedicantur. In Talmudis Hierosolymitani tr. Peah c. VII refertur: ,R. Pereda a Rabbi rogatum esse ut sibi ostenderet uvam vineae suae; qui cum uvam afferret, Rabbi e longinquo taurum conspicere sibi visus est.' De futura vitium feracitate in Talmudis Babylonici tr. Ketuboth 111 b legimus: ,Mundus futurus dissimilis est praesenti; namque in praesenti gravi cum molestia vindemiamus ac torculamur, in mundo futuro afferet quis uvam unam in plaustro vel navi eamque in angulo domus suae deponet et habebit inde, quod bibat tamquam dolii magni copiam et tantum ligni, ut quoslibet cibos coquere possit neque enim ullam uvam futuram esse, quae non contineat triginta amphoras (גרבי) vini'. Quod comprobatur ex Deut. 32, 14, ubi pro חמר (חֶמֶר) legendum esse חומר (חֹמֶר) dicitur; etenim Chomer sive Cor decem Epha, triginta Sata, complectitur; Papias exhibet viginti quinque metretas ex uno acino expressas, quod multo monstrosius est. —

Fragmentum ab Irenaeo V, 36, 1, servatum haud sine causa a multis Papiae attribuitur; at quia haec coniectura non ab omni parte confirmata videbatur, fragmentum hic exhibere nolui, cf. Presbyt. ap. Iren. fragm. XVII.

II. Cf. Halloix, Illustr. eccl. oriental. scriptt. vit. et docum. Duaci 1633. T. I p. 635 sq. Schleiermacher, *Ueb. d. Zeugnisse d. Papias* in: *Stud. u.*

μόνων αὐτῷ γραφέντων μνημονεύει, ὧδέ πως λέγων· Ταῦτα δὲ καὶ κτλ. (cf. Iren. V, 33, 4). 2. Καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος ταῦτα. Αὐτός γε μὴν ὁ Παπίας κατὰ τὸ προοίμιον τῶν αὐτοῦ λόγων ἀκροατὴν μὲν καὶ αὐτόπτην οὐδαμῶς ἑαυτὸν γενέσθαι τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ἐμφαίνει, παρειληφέναι δὲ τὰ τῆς πίστεως παρὰ τῶν ἐκείνοις γνωρίμων διδάσκει δι' ὧν φησι λέξεων·

3. „Οὐκ ὀκνήσω δέ σοι καὶ ὅσα ποτὲ παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καλῶς ἔμαθον καὶ καλῶς ἐμνημόνευσα, συγκατατάξαι ταῖς ἑρμηνείαις, διαβεβαιούμενος ὑπὲρ αὐτῶν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ τοῖς τὰ πολλὰ λέγουσιν ἔχαιρον ὥσπερ οἱ πολλοί, ἀλλὰ τοῖς τἀληθῆ διδάσκουσιν, οὐδὲ τοῖς τὰς ἀλλοτρίας ἐντολὰς μνημονεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς τὰς παρὰ τοῦ κυρίου τῇ πίστει δεδομένας καὶ ἀπ' αὐτῆς παραγινομένοις τῆς ἀληθείας. 4. Εἰ δέ που καὶ παρηκολουθηκώς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἔλθοι, τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους· τί Ἀνδρέας ἢ τί Πέτρος εἶπεν ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος ἢ τί Ἰωάννης ἢ Ματθαῖος ἤ τις ἕτερος

Krit. 1832, II p. 578 sq. Steitz, *Der h. Papias* in: Herzog, *RE.* XI, p. 78 sq. Zahn, *Papias v. Hierapolis* in: *Stud. u. Krit.* 1866 p. 649 sq. Keim, *Leben Jesu v. Naz.* 1867 I, p. 161 sq. Holtzmann, *Joh. der Presbyter* in: Schenkel, *Bibellex. III*, p. 352 sq. Riggenbach, *Joh. d. Apost. u. d. Presbyter* in: *Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1868 p. 319 sq. Steitz, *Des Papias von Hierapolis ,Auslegung der Reden des Herrn'* in: *Stud. u. Krit.* 1868 p. 63 sq. Scholten, *Der Apostel Joh. in Kleinasien. Aus dem Holländischen übersetzt v.* Spiegel. 1872 p. 21 sq. Leuschner, *Das Ev. St. Joh. u. s. neuesten Widersacher.* 1873 p. 72 sq. Luthardt, *Der joh. Urspr. des vierten Ev.* 1874 p. 71 sq. p. 104 sq. Weiffenbach, *Das Papiasfragment bei* Euseb. III, 39, 3—4. 1874. Lipsius in: *Jen. L. Z.* 1874 Nr. 38. *Supernatural Religion.* 1874. Vol. I p. 449 sq. Vol. II p. 320 sq. Loman, *Het getuigenis van Papias over schrift en overlevering* in: *Theol. Tijdschrift.* 1875 p. 125 sq. Hilgenfeld, *Papias v. Hierapolis* in: *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1875 p. 231 sq. Leimbach, *Das Papiasfragment u. s. w.* (adversus Weiffenbachium). 1875. Ewald, *Gött. gel. Anz.* 1875. p. 103 sq. Martens, *Pap. als Exeget van Logia u. s. w.* Amsterd. 1875. Lightfoot, *Contemp. Review* 1875 Aug. p. 377—403. Octob. p. 828—856. Ceteras dissertationes intra ann. 1875—1877 de Papio conscriptas invenies in: *Ztschr. f. K. G.* 1876 T. I p. 121 n. 1. 1877 T. II. p. 73. p. 80. *Theol. Lit. Ztng.* 1876 p. 112 sq. et ap. Weiffenbachium, *Rückblick auf die neuesten Papiasverhandl. mit bes. Beziehung auf Leimbach* in: *Jahrbb. f. protest. Theol.* 1877 p. 323—379. 406—468. Traditionem, duos vixisse Ephesi viros nomine Ioannis, ne apud Dionysium Alex. quidem invenimus (Cf. Euseb. h. e. VII, 25, 16. Hieronym. de vir. ill. c. 9): ... *ἐπεὶ καὶ δύο φασὶν ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα, καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου λέγεσθαι.* Cf. App. Const. VII, 46 (p. 228): *τῆς δὲ Ἐφέσου Τιμόθεος ὑπὸ Παύλου, Ἰωάννης δὲ ὑπ' ἐμοῦ Ἰωάννου.*

3. *συγκατατάξαι* cum AE[a] O Ruf.: ,tibi omnia — recordantes exponere cum interpretationibus suis', ,*συντάξαι*' BCDF[a] GHJ Nic. — *παραγινομένοις* cum E[a] GHJO Nic. ,*παραγινομένας*' cett.

τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν, ἅ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, οἱ τοῦ κυρίου μαθηταί, λέγουσιν. οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὠφελεῖν ὑπελάμβανον, ὅσον τὰ παρὰ ζώσης φωνῆς καὶ μενούσης."

5. Ἔνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἄξιον δὶς καταριθμοῦντι αὐτῷ τὸ Ἰωάννου ὄνομα, ὧν τὸν μὲν πρότερον Πέτρῳ καὶ Ἰακώβῳ καὶ Ματθαίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις συγκαταλέγει, σαφῶς δηλῶν τὸν εὐαγγελιστήν, τὸν δ' ἕτερον Ἰωάννην διαστείλας τὸν λόγον ἑτέροις παρὰ τὸν τῶν ἀποστόλων ἀριθμὸν κατατάσσει, προτάξας αὐτοῦ τὸν Ἀριστίωνα, 6. σαφῶς τε αὐτὸν πρεσβύτερον ὀνομάζει, ὡς καὶ διὰ τούτων ἀποδείκνυσθαι τὴν ἱστορίαν ἀληθῆ τῶν δύο κατὰ τὴν Ἀσίαν ὁμωνυμίᾳ κεχρῆσθαι εἰρηκότων, δύο τε ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου ἔτι νῦν λέγεσθαι. Οἷς καὶ ἀναγκαῖον προσέχειν τὸν νοῦν· εἰκὸς γὰρ τὸν δεύτερον, εἰ μή τις ἐθέλοι τὸν πρῶτον, τὴν ἐπ' ὀνόματος φερομένην Ἰωάννου ἀποκάλυψιν ἑωρακέναι. 7. Καὶ ὁ νῦν δὲ ἡμῖν δηλούμενος Παπίας τοὺς μὲν τῶν ἀποστόλων λόγους παρὰ τῶν αὐτοῖς παρηκολουθηκότων ὁμολογεῖ παρειληφέναι, Ἀριστίωνος δὲ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου αὐτήκοον ἑαυτόν φησι γενέσθαι. Ὀνομαστὶ γοῦν πολλάκις αὐτῶν μνημονεύσας, ἐν τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασι τίθησιν αὐτῶν καὶ παραδόσεις. Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν οὐκ εἰς τὸ ἄχρηστον εἰρήσθω.

4. Editt. *ἢ τίς ἕτερος* Leimbach. — *ἅ τε*] interrog., ut II Clem. 1, 2: *οὐκ εἰδότες, εἰς ὃν τόπον ἐκλήθημεν.* Om. *οἱ* ante *τοῦ κυρίου* E[a] GHO Nic. Niceph. (edid. Fronto Duc. Paris. 1630 T. I p. 252) haec offert: *τί Ἀνδρέας, ἢ τί Πέτρος εἶπεν· ἢ τί Θωμᾶς, ἢ Φίλιππος· ἢ τί Σίμων, ἢ Ἰάκωβος· ἢ τί Ἰωάννης, ἢ Ματθαῖος· ἤ τις ἕτερος τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν, ἅ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, τοῦ κυρίου μαθηταί, λέγουσιν.* Alia, ubi Nicephorus ab Eusebio discessit, verba Euseb. sive contrahens et commutans sive adaugens et violans, adnotare operae pretium non est. — Rufinus (Eccl. hist. edid. P. T. Cacciari. Romae. 1740 P. I p. 172) Papiae verba ita interpretatus est: ‚Non pigebit autem nos tibi omnia, quae quondam a presbyteris didicimus et et bene retinemus, recordantes exponere cum interpretationibus suis, et ut eorum veritas habeat explicare. Neque enim multa dicentibus, sed vera tradentibus auscultavimus; neque his, qui hominum praecepta, sed qui domini mandata memorabant ab ipsa veritate suscepta. Quod si quando advenisset aliquis ex his, qui secuti sunt *apostolos*, ab ipso sedulo expiscabar, quid Andreas, quid Petrus dixerit; quid autem Philippus, vel Thomas; quid vero Iacobus, quid Ioannes aut Matthaeus, vel alius quis ex discipulis domini; quaeve Aristion, vel Ioannes Presbyter, *caeterique* discipuli dicebant. Nec enim tantum mihi librorum lectiones prodesse credebam, quantum vivae vocis praesentisque magisterium.'

7. *καί* ante *παραδόσεις* cum GHJO — Ruf. (?) om. cett.

8. Ἄξιον δὲ ταῖς ἀποδοθείσαις τοῦ Παπία φωναῖς προσάψαι λέξεις ἑτέρας αὐτοῦ, δι' ὧν παράδοξά τινα ἱστορεῖ καὶ ἄλλα, ὡσὰν ἐκ παραδόσεως εἰς αὐτὸν ἐλθόντα. 9. Τὸ μὲν οὖν κατὰ τὴν Ἱεράπολιν Φίλιππον τὸν ἀπόστολον ἅμα ταῖς θυγατράσι διατρῖψαι, διὰ τῶν πρόσθεν δεδήλωται, ὡς δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ὁ Παπίας γενόμενος διήγησιν παρειληφέναι θαυμασίαν ὑπὸ τῶν τοῦ Φιλίππου θυγατέρων μνημονεύει, τὰ νῦν σημειωτέον. Νεκροῦ γὰρ ἀνάστασιν κατ' αὐτὸν γεγονυῖαν ἱστορεῖ, καὶ αὖ πάλιν ἕτερον παράδοξον περὶ Ἰοῦστον τὸν ἐπικληθέντα Βαρσαββᾶν γεγονός, ὡς δηλητήριον φάρμακον ἐμπιόντος καὶ μηδὲν ἀηδὲς διὰ τὴν τοῦ κυρίου χάριν ὑπομείναντος. 10. Τοῦτον δὲ τὸν Ἰοῦστον μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἀνάληψιν τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους μετὰ Ματθία στῆσαί τε καὶ ἐπεύξασθαι ἀντὶ τοῦ προδότου Ἰούδα ἐπὶ τὸν κλῆρον τῆς ἀναπληρώσεως τοῦ αὐτῶν ἀριθμοῦ, ἡ τῶν πράξεων ὧδέ πως ἱστορεῖ γραφή· Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαββᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν· καὶ προσευξάμενοι εἶπαν. 11. Καὶ ἄλλα δὲ ὁ αὐτὸς ὡσὰν ἐκ παραδόσεως ἀγράφου εἰς αὐτὸν ἥκοντα παρατέθειται, ξένας τέ τινας παραβολὰς τοῦ σωτῆρος καὶ διδασκαλίας αὐτοῦ, καί τινα ἄλλα μυθικώτερα. 12. Ἐν οἷς καὶ χιλιάδα τινά φησιν ἐτῶν ἔσεσθαι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, σωματικῶς τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἐπὶ ταυτησὶ τῆς γῆς ὑποστησομένης. Ἃ καὶ ἡγοῦμαι τὰς ἀποστολικὰς παρεκδεξάμενον διηγήσεις ὑπολαβεῖν, τὰ ἐν ὑποδείγμασι πρὸς αὐτῶν μυστικῶς εἰρημένα μὴ συνεωρακότα. 13. Σφόδρα γάρ τοι σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, ὡσὰν ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων τεκμηράμενον εἰπεῖν, φαίνεται· πλὴν καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν πλείστοις ὅσοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῆς ὁμοίας αὐτῷ δόξης παραίτιος γέγονε, τὴν ἀρχαιότητα τἀνδρὸς προβεβλημένοις, ὥσπερ οὖν Εἰρηναίῳ, καὶ εἴ τις ἄλλος τὰ ὅμοια φρονῶν ἀναπέφηνεν. 14. Καὶ ἄλλας δὲ τῇ ἑαυτοῦ γραφῇ παραδίδωσιν Ἀριστίωνος τοῦ πρόσθεν δεδηλωμένου τῶν τοῦ κυρίου λόγων διηγήσεις καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου παραδόσεις, ἐφ' ἃς τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμψαντες, ἀναγκαίως νῦν προσθήσομεν ταῖς προεκτεθείσαις αὐτοῦ φωναῖς παράδοσιν, ἣ περὶ Μάρκου τοῦ τὸ εὐαγγέλιον γεγραφότος ἐκτέθειται διὰ τούτων·

15. „Καὶ τοῦτο ὁ πρεσβύτερος ἔλεγε· Μάρκος μὲν ἑρμηνευτὴς Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μέντοι τάξει, τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα. οὔτε γὰρ ἤκουσε τοῦ κυρίου, οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ, ὕστερον δέ, ὡς ἔφην, Πέτρῳ, ὃς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λογίων, ὥστε οὐδὲν ἥμαρτε Μάρκος, οὕτως ἔνια γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν. ἑνὸς

14. *ἣν περὶ Μάρκου* KO, Ruf.: ,quod de Marco protulit'.

15. *λογίων* cum AE^{a}F^{b}GHJ Nic., ,*λόγων*' CF^a(K?).

γὰρ ἐποιήσατο πρόνοιαν, τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσε παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαί τι ἐν αὐτοῖς."

Ταῦτα μὲν οὖν ἱστόρηται τῷ Παπίᾳ περὶ τοῦ Μάρκου. 16. Περὶ δὲ τοῦ Ματθαίου ταῦτ' εἴρηται·

„Ματθαῖος μὲν οὖν Ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο, ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος."

Κέχρηται δ' αὐτὸς μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Ἰωάννου προτέρας ἐπιστολῆς καὶ ἀπὸ τῆς Πέτρου ὁμοίως. ἐκτέθειται δὲ καὶ ἄλλην ἱστορίαν περὶ γυναικὸς ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ κυρίου, ἣν τὸ κατ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον περιέχει. Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν ἀναγκαίως πρὸς τοῖς ἐκτεθεῖσιν ἐπιτετηρήσθω.

[Euseb. h. e. III, 39 ed. Heinichen; cf. Rufin. h. e. ed. P. T. Cacciari P. I p. 172. Niceph. h. e. ed. Fronto Duc. T. I p. 252.]

III.

Ἀπολιναρίου· Οὐκ ἀπέθανε τῇ ἀγχόνῃ Ἰούδας, ἀλλ' ἐπεβίω καθαιρεθεὶς πρὸ τοῦ ἀποπνιγῆναι. καὶ τοῦτο δηλοῦσιν αἱ τῶν ἀποστόλων πράξεις, ὅτι πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. τοῦτο δὲ σαφέστερον ἱστορεῖ Παπίας ὁ Ἰωάννου μαθητὴς λέγων οὕτως ἐν τῷ δ′ τῆς ἐξηγήσεως τῶν κυριακῶν λόγων·

16. *συνεγράψατο*] *συνετάξατο* AE[a] GH Nic. — *ἦν δυνατόν* K. *ἠδύνατο* AE[a]. *ἦν δυνατός* cett. Rufin.: ‚Etiam hoc, inquit, presbyter narrabat, quod Marcus interpres fuerit Petri, et quaecunque meminerat ab eo dicta conscripserit. Non tamen per ordinem ea, quae a domino dicta sunt vel facta, digesserit; quia non ipse auditor domini fuerit vel sectator, sed novissime, ut dixi, Petro adhaesit ad usum ac ministerium praedicandi, non ad conscribendos domini sermones. Itaque nihil peccavit Marcus in eo, quod ita quaedam scripserit, quasi qui sparsim audita recordari videatur. Et hoc solum satis egit, ne quid ex auditis omitteret aut aliquid falsum scriberet. Haec de Marco scribit Papias. Sed et de Matthaeo ita refert: Matthaeus quidem scripsit Hebraeo sermone. Interpretatus est autem ea, quae scripsit, unusquisque sicut potuit.' — *περὶ γυναικός*] Cf. Lightfoot, *Contemp. Rev. Octob. 1875* p. 846 sq.

III. Textum constituit Hilgenfeldius (*Ztschr. f. w. Th.* 1875 II p. 262 sq.) praecedentibus Zahnio (l. c. p. 684 sq.) et Overbeckio (*Ueber zwei neue Ansichten v. Zeugnissen d. Papias. Ztschr. f. w. Th.* 1867 I p. 39 sq.). Cf. Grabe, Spicil. II p. 34. p. 231. Routh, Reliq. Sacr. edit. I Tom. I p. 9. p. 23 sq. Zahn in: *Stud. u. Krit.* 1866 p. 680 sq. Overbeck, l. c. p. 39 sq. Iam non diiudicari potest, utrum Apolinarius Hierapolitanus (Cf. Euseb. h. e. IV, 21. 26. 27. V, 16, 1. 19, 1. 2. Euseb. Chron. Olymp. 237. Chron. pasch. ed. Dindorf. p. 13 sq. Hieronym. de vir. ill. c. 26) an Apolinarius Laodicenus (Cf. Hieronym. l. c. c. 104: ‚postea in S. Script. innumerabilia scribens volumina') haec servarit; illud maluit Zahnius (l. c. p. 682 sq.), hoc Overbeckius (l. c. p. 40 n. 3), cui adstipular; cf. Otto, Corp. Apol. Vol. IX p. 485. Dubitare possis an hoc fragmentum revera Papiae tribuendum sit.

„Μέγα δὲ ἀσεβείας ὑπόδειγμα ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιεπάτησεν ὁ Ἰούδας πρησθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον τὴν σάρκα, ὥστε μηδὲ ὁπόθεν ἅμαξα ῥᾳδίως διέρχεται ἐκεῖνον δύνασθαι διελθεῖν, ἀλλὰ μηδὲ αὐτὸν μόνον τὸν τῆς κεφαλῆς ὄγκον αὐτοῦ. τὰ μὲν γὰρ βλέφαρα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ φασὶ τοσοῦτον ἐξοιδῆσαι, ὡς αὐτὸν μὲν καθόλου τὸ φῶς μὴ βλέπειν, τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ μηδὲ ὑπὸ ἰατροῦ [διὰ] διόπτρας ὀφθῆναι δύνασθαι· τοσοῦτον βάθος εἶχεν ἀπὸ τῆς ἔξωθεν ἐπιφανείας· τὸ δὲ αἰδοῖον αὐτοῦ πάσης μὲν ἀσχημοσύνης ἀηδέστερον καὶ μεῖζον φαίνεσθαι, φέρεσθαι δὲ δι' αὐτοῦ ἐκ παντὸς τοῦ σώματος. συρρέοντας ἰχῶράς τε καὶ σκώληκας εἰς ὕβριν δι' αὐτῶν μόνων τῶν ἀναγκαίων. μετὰ πολλὰς δὲ βασάνους καὶ τιμωρίας ἐν ἰδίῳ, φασί, χωρίῳ τελευτήσαντος, ἀπὸ τῆς ὀδμῆς ἔρημον καὶ ἀοίκητον τὸ χωρίον μέχρι τῆς νῦν γενέσθαι, ἀλλ' οὐδὲ μέχρι τῆς σήμερον δύνασθαί τινα ἐκεῖνον τὸν τόπον παρελθεῖν, ἐὰν μὴ τὰς ῥῖνας ταῖς χερσὶν ἐπιφράξῃ. τοσαύτη διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἔκρυσις ἐχώρησεν."

[Textus constitutus est e Catena ad Acta SS. Apostt. ed. Cramer. Oxon. 1838 p. 12 sq. Theophylact. in Act. 1, 18 sq. Catena ad Evang. S. Mtth. et S. Mrc. ed. Cramer. Oxon. 1840 p. 231. Oecum. in Act. 2. Boissonade, Anecd. Gr. Par. 1830 T. II p. 464 sq. Scholion in Act. 1, 18 ap. Ch. F. Matthaei (*Apostelgesch.* 1782 p. 304). Theophyl. Opp. ed. Ven. 1754. T. I p. 154. Euthym. Zigab. in IV Evv. T. I p. 1085 ed. Matth.]

IV.

Παππίας δὲ οὕτως ἐπὶ λέξεως· „Ἐνίοις δὲ αὐτῶν, δηλαδὴ τῶν πάλαι θείων ἀγγέλων, καὶ τῆς περὶ τὴν γῆν διακοσμήσεως ἔδωκεν ἄρχειν καὶ καλῶς ἄρχειν παρηγγύησε." καὶ ἑξῆς φησίν· „Εἰς οὐδὲν δέον συνέβη τελευτῆσαι τὴν τάξιν αὐτῶν."

[Andreas Caesariensis in Apoc. c. 34, serm. 12. edit. Morel. Opp. S. Chrysost. p. 52.]

IV. Cf. Grabe, l. c. p. 33. Routh, l. c. p. 14. p. 36 sq. Zahn, l. c. p. 679. Hilgf. l. c. p. 265 sq. Rettig in: *Stud. u. Krit.* 1831 p. 734 sq. Luecke, *Einleit. in d. Offenb. des Joh.* edit. II 1852. p. 524 sq.

εἰς οὐδὲν δέ Codd. Palat., *εἰς οὐ δέον* Cod. August., *εἰς οὐδὲν δέον* coniecit Luecke p. 529. Verba obscura Luecke adumbravit: *Es habe sich ereignet, dass die Engel ihre Gottesordnung* (?), *ihre Mission* (?), *auf keine Weise geziemend pflichtschuldig erfüllten.* — Haec Andreae verba transscripserunt Oecumenius et Arethas comm. in Apoc. ed. Cramer (Oxon. 1840) p. 360: *Τοῦτο καὶ πατέρων παράδοσις καὶ Παπίου διαδόχου τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, οὗ καὶ ἡ προκειμένη ἀποκάλυψις διαβεβαιοῖ. Παπίας δὲ καὶ ἐπ' αὐτῆς λέξεως οὕτως φησὶ περὶ τοῦ πολέμου* (Apoc. 12, 7), *ὅτι εἰς οὐδὲν συνέβη τελευτῆσαι τὴν τάξιν αὐτῶν.* Lightfootius (*Contemp. Rev.*

V.

Περὶ μέντοι τοῦ θεοπνεύστου τῆς βίβλου (τῆς ἀποκαλύψεως Ἰωάννου scil.) περιττὸν μηκύνειν τὸν λόγον ἡγούμεθα, τῶν μακαρίων Γρηγορίου φημὶ τοῦ θεολόγου καὶ Κυρίλλου, προσέτι δὲ καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων Παππίου, Εἰρηναίου, Μεθοδίου καὶ Ἱππολύτου ταύτῃ προσμαρτυρούντων τὸ ἀξιόπιστον.

[Andreas Caesariensis in praef. in Apoc. p. 2. Routh, Rel. Sacr. I p. 15.]

VI.

Λαβόντες τὰς ἀφορμὰς ἐκ Παπίου τοῦ πάνυ τοῦ Ἱεραπολίτου, τοῦ ἐν τῷ ἐπιστηθίῳ φοιτήσαντος, καὶ Κλήμεντος, Πανταίνου τῆς Ἀλεξανδρέων ἱερέως καὶ Ἀμμωνίου σοφωτάτου, τῶν ἀρχαίων καὶ πρώτων συνῳδῶν ἐξηγητῶν, εἰς Χριστὸν καὶ τὴν ἐκκλησίαν πᾶσαν τὴν ἑξαήμερον νοησάντων.

[Anast. Sinaita, Contempl. anagog. in hexaëm. lib. I. B. PP. Par. 1589. T. I p. 183. Routh, Rel. Sacr. I p. 15. Migne, Patr. Gr. LXXXIX p. 860.]

VII.

Οἱ μὲν οὖν ἀρχαιότεροι τῶν ἐκκλησιῶν ἐξηγητῶν, λέγω δὴ Φίλων ὁ φιλόσοφος καὶ τῶν ἀποστόλων ὁμόχρονος καὶ Παπίας ὁ πολὺς ὁ Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ φοιτητὴς ὁ Ἱεραπολίτης . . . . . καὶ οἱ

1875 Octob. p. 845) et ea quae secuntur a Papiae op. derivare vult. — Dubium non est, quin Andreas ipse (saec. V medio) Papiae libros legerit, Oecumenius vero et Arethas Andreae verba repetiverint.

V. Cf. Hilgf. l. c. p. 266 sq. Rettig l. c. Luecke l. c. p. 524 sq. Lightfoot, *Contemp. Rev.* 1875 Octob. p. 854 sq. — Haec verba demonstrant, Papiam apocalypsin Ioannis agnovisse. *Ist dieses Zeugniss unanfechtbar, so müsste es doch wunderbar zugehen, wenn Papias den Verfasser, welcher an die Gemeinden Asiens schrieb, nicht als den Apostel Asiens anerkannt haben sollte* (Hilgf.). Arethas (Comm. in Apoc. Oxon. 1840 p. 176): *περὶ δὲ τοῦ θεοπνεύστου τῆς βίβλου ἐν ἁγίοις Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ θεῖος τὸν λόγον, καὶ Κύριλλος καὶ Παπίας καὶ Εἰρηναῖος καὶ Μεθόδιος καὶ Ἱππόλυτος, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες, ἐχέγγυοι πιστώσασθαι.*

VI. Cf. P. Halloix, Illust. Eccl. Orient. Scriptt. Vit. et Documm. Tom. II p. 851. Routh, l. c. p. 15. p. 37. Zahn, l. c. p. 656 sq. Hilgenfeld, l. c. p. 267 sq. Lightfoot, *Contemp. Rev.* 1875 Aug. p. 386 sq. Octob. p. 844 sq. — *πανυγίου* coniecit Zahnius pro *πάνυ*. Sed coniectura opus non est; cf. Lightfoot, *Academy* 1876. 29. Jul. — *σὺν τῷ ἐπιστηθίῳ* coniecit Zahnius. *Es bezeugt also hier Anastasius, welcher den Papias zu den ‚alten und ersten miteinander übereinstimmenden Exegeten' rechnet, deren Beispiel er in seiner mystischen Auffassung des Sechstagewerks folge — was Alles er schwerlich ohne Kenntniss seines Buches sagen konnte —, dass Papias mit dem Lieblingsjünger Jesu als seinem Lehrer verkehrt habe* (Zahn).

VII. Grabe, l. c. p. 34. Routh, l. c. p. 15 sq. p. 37. Hilgenfeld, l. c. p. 267. Lightfoot, l. c. p. 386 sq. p. 844 sq. Grave videtur, Anastasium Papiam *exegetam* nominasse.

ἀμφ' αὐτοὺς πνευματικῶς τὰ περὶ παραδείσου ἐθεώρησαν εἰς τὴν Χριστοῦ ἐκκλησίαν ἀναφερόμενοι.

[Anastas. Sinaita, l. c. l. VII p. 269; Graece primus Nolte ea edid. in: *Tüb. Theol. Quartalschr.* 1867 p. 56. Routh, l. c. p. 16. Migne, l. c. p. 962.]

VIII.

Τοὺς κατὰ θεὸν ἀκακίαν ἀσκοῦντας παῖδας ἐκάλουν, ὡς καὶ Παπίας δηλοῖ βιβλίῳ πρώτῳ τῶν κυριακῶν ἐξηγήσεων καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ Παιδαγωγῷ.

[Maximus Confess. Schol. in libr. Dionys. Opp. Dionys. ed. Cord. I p. 32 de eccl. hierarch. c. 2.]

IX.

Ταῦτά φησιν αἰνιττόμενος οἶμαι Παπίαν τὸν Ἱεραπόλεως τῆς κατ' Ἀσίαν τότε γενόμενον ἐπίσκοπον καὶ συνακμάσαντα τῷ θείῳ εὐαγγελιστῇ Ἰωάννῃ. οὗτος γὰρ ὁ Παπίας ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ βιβλίῳ τῶν κυριακῶν ἐξηγήσεων τὰς διὰ βρωμάτων εἶπεν ἐν τῇ ἀναστάσει ἀπολαύσεις. — καὶ Εἰρηναῖος δὲ ὁ Λουγδούνου ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων πέμπτῳ λόγῳ τὸ αὐτό φησι καὶ παράγει μάρτυρα τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων τὸν λεχθέντα Παπίαν.

[Maximus Confess. l. c. p. 422 de eccl. hierarch. c. 7.]

X.

.... οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ Παπίαν τὸν Ἱεραπόλεως ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα, οὐδὲ Εἰρηναῖον τὸν ὅσιον ἐπίσκοπον Λουγδούνων (scil. ἀποδέχεται Στέφανος), ἐν οἷς λέγουσιν αἰσθητῶν τινῶν βρωμάτων ἀπόλαυσιν εἶναι τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν.

[Photius Biblioth. (ed. Bekker 1824 p. 291) Cod. 232 e Stephani Gob. Opp.]

XI.

Μετὰ δὲ Δομετιανὸν ἐβασίλευσε Νερούας ἔτος ἕν, ὃς ἀνακαλεσάμενος Ἰωάννην ἐκ τῆς νήσου ἀπέλυσεν οἰκεῖν ἐν Ἐφέσῳ. μόνος

VIII. Cf. Routh, l. c. p. 8. p. 23. Zahn, l. c. p. 680. Hilgenfeld, l. c. p. 258. Maximus igitur librum Papiae cognovisse videtur.

IX. Cf. Grabe, l. c. p. 34. Routh, l. c. p. 37 sq. Zahn, l. c. p. 657. Hilgenfeld, p. 261. Procul dubio haec verba nituntur in Iren. V, 33, ita ut ex iis effici non possit, Maximum explanationes Papiae legisse; sed videas nr. VIII. Maximi iudicium repetivit Georgius Pachymeres (l. c. p. 428) cf. Halloix, l. c. p. 660. Zahn, l. c.

X. Ex his verbis concludi non potest, Gobarum vel Photium Papiae librum legisse. Irenaeus praesto est.

XI. Cf. Hilgenfeld in: *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1865 p. 78 sq. Holtzmann in: Schenkel, Bibellex. III p. 333. Keim, *Gesch. Jesu v. Nazara* T. III p. 44 sq. 477. Wittichen, *Protest. Kirchenzeit.* 1871 p. 794. Scholten, *d. Ap.*

τότε· περιὼν τῷ βίῳ ἐκ τῶν ιβ' μαθητῶν καὶ συγγραψάμενος τὸ κατ' αὐτὸν εὐαγγέλιον μαρτυρίου κατηξίωται. Παπίας γὰρ ὁ Ἱεραπόλεως ἐπίσκοπος, αὐτόπτης τούτου γενόμενος, ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ τῶν κυριακῶν λογίων φάσκει, ὅτι ὑπὸ Ἰουδαίων ἀνῃρέθη· πληρώσας δηλαδὴ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ τὴν τοῦ Χριστοῦ περὶ αὐτῶν πρόρρησιν καὶ τὴν ἑαυτῶν ὁμολογίαν περὶ τούτου καὶ συγκατάθεσιν. εἰπὼν γὰρ ὁ κύριος πρὸς αὐτούς· Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω; καὶ κατανευσάντων προθύμως καὶ συνθεμένων· Τὸ ποτήριόν μου, φησίν, πίεσθε καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθήσεσθε. καὶ εἰκότως· ἀδύνατον γὰρ θεὸν ψεύσασθαι. οὕτω δὲ καὶ ὁ πολυμαθὴς Ὠριγένης ἐν τῇ κατὰ Ματθαῖον ἑρμηνείᾳ διαβεβαιοῦται, ὡς ὅτι μεμαρτύρηκεν Ἰωάννης, ἐκ τῶν διαδόχων τῶν ἀποστόλων ὑποσημαινάμενος

Joh. in Kleinasien 1872 p. 128. Holtzmann, *Kritik d. Epheser- u. Colosserbriefe.* 1872 p. 322. Keim, *Gesch. Jesu* edit. III p. 42. Grimm in: *Ztschr. f. wissensch. Theol.* 1874 p. 122. Luthardt, *d. joh. Urspr. d. vierten Ev.* 1874 p. 104 sq. Hausrath, *NTliche Ztgesch.* III p. 59. Hilgenfeld, *Einleit.* p. 399 n. 2. Hilgenfeld in: *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1875 p. 258 sq. Lightfoot, *Contemp. Rev.* 1875 *Octob.* p. 852 sq. — Audacius iudicant, qui omnibus dubitationibus expulsis negaverunt, Georgium hanc notitiam re vera e libris Papiae hausisse, etsi concedendum sit nonnulla in fragmento suspiciosa esse; Origenis verba (in Matth. XVI, 6 Opp. III p. 719 sq.) neglegenter repetivisse videtur Georgius; scriptum ibi invenitur: *πεπώκασι δὲ ποτήριον καὶ τὸ βάπτισμα ἐβαπτίσθησαν οἱ τοῦ Ζεβεδαίου υἱοί, ἐπείπερ Ἡρώδης μὲν ἀπέκτεινεν Ἰάκωβον τὸν Ἰωάννου μαχαίρᾳ· ὁ δὲ Ῥωμαίων βασιλεύς, ὡς ἡ παράδοσις διδάσκει, κατεδίκασε τὸν Ἰωάννην μαρτυροῦντα διὰ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον εἰς Πάτμον τὴν νῆσον.* Origenes igitur nihil de Ioanne a Iudaeis interfecto neque quidquam de martyrio Ioannis narravit; Georgius vero vocem *μαρτυροῦντα* falso interpretatus est (iure Lightfootius [l. c. p. 853 n. 1, cf. l. c. 1875 Febr. p. 353] notitiam istam Ioann. Malalae [Chronogr. XI p. 360] de Ignatio contulit: *ἐμαρτύρησε δὲ ἐπὶ Τραϊανοῦ τότε ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος*). Cum autem e sententia Georgii Papias et Origenes idem tradidisse videantur, verisimillimum est, Lightfootii amicum anonymum verum invenisse, quem secutus vir doctissimus scripsit (l. c. p. 852 sq.): *Here we have an obvious error. The fate which really befell Iames is attributed to Iohn. Georgius Hamart. therefore cannot be quoting directly from Papias, for Papias cannot have reported the martyrdom of Iohn. But, on the other hand, Papias seems plainly to have been the ultimate source of his information. The work is precisely and correctly quoted. The general tenor accords with the main object of Papias' book — the exposition of a saying of Christ, and the illustration of it by a story derived from tradition. This being so, the error is most easily explained by a lacuna. In the intermediate authority from whom Georgius got the reference, some words must have dropped out; a line or two may have been omitted in his copy; and the sentence may have run in the original somewhat in this way: Παπίας ... φάσκει ὅτι Ἰωάννης [μὲν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων βασιλέως κατεδικάσθη μαρτυρῶν εἰς Πάτμον, Ἰάκωβος δὲ] ὑπὸ Ἰουδαίων ἀνῃρέθη (in following up the suggestion,*

τοῦτο μεμαθηκέναι. καὶ μὲν δὴ καὶ ὁ πολυΐστωρ Εὐσέβειος ἐν τῇ ἐκκλ. ἱστορ. (III, 1) φησί· Θωμᾶς μὲν τὴν Παρθίαν εἴληχεν, Ἰωάννης δὲ τὴν Ἀσίαν, πρὸς οὓς καὶ διατρίψας ἐτελεύτησεν ἐν Ἐφέσῳ.

[Ex Georg. Hamart. saec. IX Chron. cod. Coisl. ed. Nolte, *Tüb. Theol. Quartalschr.* 1862 p. 466 sq.; cf. Georg. Hamart. Chronic. ed. Ed. de Muralto. 1859. Prolegg. p. XVII sq.]

I have inserted the missing words from the parallel passage in Origen, to which Georgius refers in this very context). Temere vero opinantur neque modo traditionis, sed ipsius Georgii testimonium violant, qui concluserint, Ioannem in Palaestina martyrium perpessum esse; namque si verum esset, apostolum a Iudaeis esse interfectum, — notitia Irenaeo et Eusebio silentibus sane incredibilis, nisi cum Keimio, Scholtenio, ceteris Irenaeum fabulosum quendam presbyterum Ioannem pro apostolo habuisse censueris — iure inde tibi persuaderes, Ephesi apostolum diem suum obiisse. *Hat es in Ephesus keine Juden gegeben, von denen ein Apostel getödtet werden konnte? oder hatten nur die Juden Palästina's den erforderlichen Fanatismus — wenn denn Johannes durchaus von Judenhänden getödtet worden sein soll?* (Luthardt). Sed par erit testimonia adferre, quibus probemus, Christianos in provinciis usque ad tempora Constantini a Iudaeis vexatos, trucidatos esse. Imprimis v. Apoc. Ioann. 2, 9: .... *καὶ τὴν βλασφημίαν ἐκ τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτούς, καὶ οὐκ εἰσὶν ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ σατανᾶ.* 3, 9. Act. Apost., e. gr. 13, 45. 50. 14, 1 sq. 19. 17, 5 sq. 13. 18, 12 sq. 20, 3. 21, 27 sq. Iustin. Apol. I, 31 (p. 72 E): ... *παρὰ πᾶσίν εἰσιν Ἰουδαίοις, οἳ καὶ ἀναγινώσκοντες οὐ συνιᾶσι τὰ εἰρημένα, ἀλλ' ἐχθροὺς ἡμᾶς καὶ πολεμίους ἡγοῦνται, ὁμοίως ὑμῖν ἀναιροῦντες καὶ κολάζοντες ἡμᾶς ὁπόταν δύνωνται κτλ.* I, 36 (p. 76 E). Dial. c. Tryph. 16 (p. 234 C). 95 (p. 323 B). 110 (p. 337 C). 133. Iren. IV, 21, 3. Martyr. Polyc. 13: *ταῦτα οὖν μετὰ τοσούτου τάχους ἐγίνετο, θᾶττον τοῦ λεχθῆναι, τῶν ὄχλων παραχρῆμα συναγόντων ἔκ τε τῶν ἐργαστηρίων καὶ βαλανείων ξύλα καὶ φρύγανα· μάλιστα Ἰουδαίων προθύμως, ὡς ἔθος αὐτοῖς, εἰς ταῦτα ὑπουργούντων;* cf. c. 17. 18. Acta Pionii c. 3. 13 (Ruinart. Act. Martyr. sinc. [Veronae 1731] p. 124). Acta Ioann. 3. (Acta Barnab. auct. Marco vv. ll. et in multis aliis martyrol. et actis apocr., cf. Gass, *D. christl. Märtyrerth.* in: *Ztschr. f. d. hist. Theol.* 1860 p. 317 sq., e. gr. Acta Philippi Heracl. sub Diocletiano martyrium perpessi. In historia apostolorum Hippolyto adscripta [*περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ κυρίου, ὅπου ἕκαστος αὐτῶν ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐτελειώθη;* cf. Fabricius, Hippol. Opp. I App. p. 30 sq. p. 41 sq. Lagarde, Const. App. ex MS Petropol. 147 b — 149 b p. 282 sq.] narratur de Iuda Iacobi: *οὗτος ἐν πάσῃ τῇ Μεσοποταμίᾳ κηρύξας τὸν Χριστὸν ὑπὸ Ἰουδαίων ἀναιρεῖται λίθοις*). Hegesippi fragm. Antimontanista quidam ap. Euseb. h. e. V, 16, 12 c. ann. 200: *ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν πρὸς θεοῦ* (scil. Montanistae), *ἔστι τις τούτων τῶν ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν λαλεῖν ἀρξαμένων, ὅστις ὑπὸ Ἰουδαίων ἐδιώχθη; .... οὐδὲ μὴν οὐδὲ ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων τῶν γυναικῶν τις ἐμαστιγώθη ποτὲ ἢ ἐλιθοβολήθη; οὐδαμόσε οὐδαμῶς.* Tertull. Scorp. 10: ‚Illic constitues et synagogas Iudaeorum, fontes persecutionum.' Apolog. 7. Hippol. Fragm. LVIII (Lag. p. 147). Cyprian., ep. 59, 2 (Hartel p. 667 sq.): ‚nam et gentiles et Iudaei minantur ... venenatam rabiem suam cotidie furosa voce testantur ... Neque enim

XII.

Διέπρεπέ γε μὴν κατὰ τούτους ἐπὶ τῆς Ἀσίας τῶν ἀποστόλων ὁμιλητὴς Πολύκαρπος, τῆς κατὰ Σμύρναν ἐκκλησίας πρὸς τῶν αὐτοπτῶν καὶ ὑπηρετῶν τοῦ κυρίου τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειρισμένος. καθ' ὃν ἐγνωρίζετο Παπίας τῆς ἐν Ἱεραπόλει παροικίας καὶ αὐτὸς ἐπίσκοπος, (ἀνὴρ τὰ πάντα ὅτι μάλιστα λογιώτατος καὶ τῆς γραφῆς εἰδήμων AE^{a}G [ad m.]·H).

[Euseb. h. e. III, 36, 1. 2 ed. Heinichen.]

XIII.

Ἰωάννην τὸν θεολόγον καὶ ἀπόστολον Εἰρηναῖος καὶ ἄλλοι ἱστοροῦσι παραμεῖναι τῷ βίῳ ἕως τῶν χρόνων Τραϊανοῦ· μεθ' ὃν Παππίας Ἱεραπολίτης καὶ Πολύκαρπος Σμύρνης ἐπίσκοπος ἀκουσταὶ αὐτοῦ ἐγνωρίζοντο.

[Euseb. Chronic. (Syncell. 656, 14) post Traian. ann. 1, ed. A. Schoene. Vol. II p. 162.]

XIV.

Papias, Ioannis auditor, Hierapolitanus in Asia episcopus, quinque tantum scripsit volumina, quae praenotavit ‚Explanatio Sermonum Domini.' In quibus quum se in praefatione asserat, non varias opiniones sequi, sed apostolos habere auctores, ait: ‚Considerabam, quid Andreas, quid Petrus dixissent, quid Philippus, quid Thomas, quid Iacobus, quid Ioannes, quid Matthaeus, vel alius quilibet discipulorum domini: quid etiam Aristion et senior Ioannes,

solas gentilium vel Iudaeorum minas cogitare et spectare debemus. Diognet. 5, 17: *ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς ἀλλόφυλοι πολεμοῦνται.* Euseb., Praep. ev. I, 2, 5. 12. Demonstr. ev. I, 2, 8. 6, 62. Cod. Theodos. XVI, 8, 1 [Imp. Constantinus ann. 315]: ‚Iudaeis et maioribus eorum et patriarchis volumus intimari, quod, si quis post hanc legem aliquem, qui eorum feralem fugerit sectam et ad dei cultum respexerit, *saxis aut alio furoris genere, quod nunc fieri cognovimus,* ausus fuerit attentare, mox flammis dedendus est. Cf. l. XVI, 8, 5 p. 1592 ann. 335 et decretum Constantini ann. 336 ad Felicem in Constitt. Sirmond. c. 4 (Haenell p. 455). Omnino conferas Overbeck, *Stud. z. Gesch. der alten K.* I (1875) p. 101 sq. — *Δύνασθε πιεῖν κτλ.*] Cf. Mr. 10, 38 sq. cum parall.

XII. Codici A (Par.) fides habenda non est; multa enim ex libidine versute necnon frivole addidit librarius. accedit, quod haec verba male consentiunt cum h. e. III, 39, 13; cf. Heinichen ad h. l. (edit. II) p. 141 sq. Notandum vero, iam Nicephorum Call. (h. e. lib. III, 2) hoc additamentum legisse, cum scripserit: ..... *Παπίας τε Ἱεραπολίτης ἀνὴρ λόγῳ κεκοσμημένος καὶ τῆς γραφῆς ὡς μάλιστα ἔμπειρος.*

XIII. Arm. legit: ‚Ioannem apost. usque ad Traiani tempora produxisse Iren. tradit. Post quem eiusdem auditores cognoscebantur Papias Ierapolit. et Policarpus.

XIV. Cf. Hier. de vir. illustr. 9.

discipuli domini, loquebantur. Non enim tantum mihi libri ad legendum prosunt, quantum viva vox, usque hodie in suis auctoribus personans.' Ex quo apparet in ipso catalogo nominum, alium esse Ioannem, qui inter apostolos ponitur, et alium seniorem Ioannem, quem post Aristionem enumerat. Hoc autem diximus propter superiorem opinionem, quam a plerisque retulimus traditam, duas posteriores epistulas Ioannis non apostoli esse, sed presbyteri.[1] Hic dicitur mille annorum Iudaicam edidisse δευτέρωσιν, quem secuti sunt Irenaeus et Apollinarius et caeteri, qui post resurrectionem aiunt in carne cum sanctis dominum regnaturum.[2] Tertullianus quoque in libro de spe fidelium et Victorinus Petabionensis et Lactantius hac opinione ducuntur.

[Hieronym. de vir. ill. 18. Opp. ed. Vallarsius T. II p. 859.]

XV.

Porro Iosephi libros et sanctorum Papiae et Polycarpi volumina, falsus ad te rumor pertulit a me esse translata: quia nec otii mei nec virium est, tantas res eadem in alteram linguam exprimere venustate.

[Hieronym. ad Lucinium. Ep. 71 (28) c. 5. Opp. ed. Vall. T. I p. 434.]

1. Abhorret hic Hieronymus ab Euseb. III, 39, 5.

2. De ,Papianistis' cf. Praedest. 32. Cotel. Monum. Eccl. Graec. T. I p. 765. — Hieronym. de vir. ill. c. 8 (de Marco) scripsit: ,Quod cum Petrus audisset, probavit (scil. evang. Marci), et ecclesiis legendum sua auctoritate edidit, sicut Clemens in VI. ὑποτυπώσεων libro scribit et Papias Hierapolitanus episcopus' (Cf. Euseb. III, 39, 15). de vir. ill. 9 (de Ioanne): , ... super qua re (scil. de utroque Ioanne) cum per ordinem ad Papiam auditorem eius (scil. Ioannis) ventum fuerit, disseremus'. Hieronym. in ep. ad Anatolium praefixa commentario Victorini Ep. et Mart. in apocal.: ,Nam et anterior Papias Hierapolites et Nepos . . . . de mille annorum regno ita ut Victorinus senserunt'.

XV. Recte Zahnius (l. c. p. 655): ... *Hieronymus darf kaum als Zeuge aufgeführt werden, da er trotz seiner epistula ad Lucinium das Werk des Papias offenbar niemals gesehen hat.* Omnia, quae Hieronymus [de vir. ill. 18] de Papia atque de opere Papiae attulit, ad Euseb. h. e. III, 39 revocanda sunt. Accedit, quod Hieronym. ipse indicavit, se librum Papiae ad manum non habuisse, ubi dicat: ,Hic *dicitur* mille annorum Iudaicam edidisse δευτέρωσιν etc.' Mutilavit vero Eusebii verba ut solet Stridonensis, hic inconsulto illic de industria, neque fontem nominavit. Ceterum ex Hieronymi verbis concludi potest, ipsius tempore Latinam Papiae operis versionem fuisse nullam, neque certi quidquam compertum habemus, ἐξηγήσεις unquam Latine redditas esse.

XVI.

Refert Irenaeus. . . . . . Papiae auditoris evangelistae Ioannis discipulus . . . . .

[Hieronym. ad Theodoram. Ep. 75 (29) c. 3. Opp. ed. Vall. T. I p. 454.]

XVII.

Σὺν τῷ ἁγίῳ δὲ Πολυκάρπῳ καὶ ἄλλοι θ΄ ἀπὸ Φιλαδελφείας μαρτυροῦσιν ἐν Σμύρνῃ· καὶ ἐν Περγάμῳ δὲ ἕτεροι, ἐν οἷς ἦν καὶ Παπίας καὶ ἄλλοι πολλοί, ὧν καὶ ἔγγραφα φέρονται τὰ μαρτύρια.

[Chronic. pasch. ad Olymp. 235 ed. Dindorf. Vol. I p. 481.]

XVIII.

Incipit argumentum secundum Iohannem.

Evangelium Iohannis manifestatum et datum est ecclesiis ab Io-

XVI. Huebschmannus, vir litterarum orientalium peritissimus, mecum communicavit, Sebeosium Armenium (saec. septimo) in historia Heraclii imperatoris (Patmuthium Sebêosi episkoposi i Heraklu ed. Thadêos Mihrdat Mihrdateanz. Constantinop. 1851. in linguam Rossicam translat. a Patkaniano. Petropoli. 1862), cuius partem aliquam ipse Huebschmannus nuper Germanice versam edidit (*Zur Gesch. Armeniens und der ersten Kriege der Araber. Aus dem Armenischen des Sebêos. Lips.* 1875), p. 198 narrare, Irenaeum *Laodiceae* aliquando fuisse. Qua ex notitia si concludere liceat, Irenaeum Laodicea oriundum fuisse, Hieronymo Irenaeum Papiae discipulum appellanti fides haberi possit, cum urbs Laodicea non procul ab urbe Hierapoli sita fuerit (?).

XVII. Haec auctor chron. ex Euseb. non hausit. Cf. Zahn, l. c. p. 651 sq. Keimius (*Gesch. Jesu 1875* p. 382 n. 1) iure Euseb. h. e. IV, 15, 48 respexit; cf. Lightfoot, *Contemp. Rev.* 1875 Aug. p. 381 sq.

XVIII. Cf. Aberle in: *Tüb. Theol. Quartalschr.* 1864 p. 1 sq. Hilgenfeld in: *Ztschr. f. wissensch. Theol.* 1865 p. 77 sq. Tischendorf, *Wenn wurden u. s. w.* p. 118 sq. Overbeck in: *Ztschr. f. wiss. Theol.* 1867 p. 63 sq. Luthardt, l. c. p. 72 sq. Lightfoot, *Contemp. Rev.* 1875 Octob. p. 851 sq. Pro ‚exotericis' legendum cum Hilgenfeldio et Lightfootio ‚exegeticis'; Lightf. enim probavit, saepius in MSS. OT et EG mutata esse (*in some handwritings of the 7. or. 8. century, where the letters have a round form, the substitution of OT for EG would be far from difficult; the photographs, Nos. 3, 7, 10, 20 in the series published by the Palaeographical Society, will show fairly what I mean*). Deinde Lightfootius suo iure asseveravit ‚id est in extremis' fortasse versionem esse interpretis Latini, qui vocem ‚exotericis' voce ‚externis' reddidit librario quodam ‚extremis' substituente. Apparet enim, hoc fragmentum e Graeco sermone in Latinum versum esse (cf.: ‚adhuc in corpore constituto' = *ἔτι ἐν τῷ σώματι καθεστῶτος*). *Thus purged of errors, the reference to Papias presents no difficulties.* Quae cum ita sint, hypothesis illa, quam Overbeckius quondam protulit, alii exceperunt, abicienda est: ‚*Das in exotericis bezeichne einen an das urspr. Werk später angehängten Bestandtheil, vielleicht fünf weitere Bücher, die man unter dem Titel* exoterica *hinzufügte, um allerlei Fabeleien*

hanne adhuc in corpore constituto; sicut Papias nomine Hierapoli-

aus dem apostolischen und nachfolgenden Zeitalter auf den durch graues Alterthum imponirenden Namen des Papias zu bringen. Man könnte hier an den Gebrauch erinnern, den man in späterer Zeit von der melitonischen κλείς gemacht hat, und von den unter dem Namen des Papias überlieferten Fragmenten das gegenwärtig wohl allgemein als unecht anerkannte lateinische Fragment über die vier Marieen hierherziehen und aus dem unechten Papias herleiten.' (Sed nunc temporis certum est, fragmentum IV Mariarum, quod Grabius [Spicil. SS. Patr. T. II p. 34 sq.] primus evulgavit, *Papiae lexicographo* saec. XI tribuendum esse; cf. Lightfoot, *Ep. to the Galat.* I edit. 1865 p. 259 sq. IV edit. 1874 p. 265 sq. not. 1. Hofstede de Groot, *Basilides* 1868 p. 112 not. 2. Lightfoot, *Contemp. Rev.* 1875 Octob. p. 852 not. 3). Nihil ergo scimus de libris Papiae suppositiciis. Fidem vero anonymo denegare non ausim dicenti, Papiam tradidisse, evangelium Ioannis datum esse ecclesiis ab Ioanne adhuc in corpore constituto. Ea sane, quae secuntur (,disscripsit vero evangelium [scil. Papias] dictante Ioanne recte [cf. fragm. illud ex catena Graec. PP. in S. Ioann. ex antiquiss. Graeco msto. nunc primum in lucem edita a B. Corderio, Antv. 1630: *ὕστατος γὰρ τούτων Ἰωάννης ὁ τῆς βροντῆς υἱὸς μετακληθείς, πάνυ γηραλέου αὐτοῦ γενομένου, ὥς παρέδοσαν ἡμῖν ὅ τε Εἰρηναῖος καὶ Εὐσέβιος καὶ ἄλλοι πιστοὶ κατὰ διαδοχὴν γεγονότες ἱστορικοί, κατ' ἐκεῖνο καιροῦ αἱρέσεων ἀναφυεισῶν δεινῶν ὑπηγόρευσε τὸ εὐαγγέλιον τῷ ἑαυτοῦ μαθητῇ Παπίᾳ εὐβιώτῳ (συμβιώτῳ, συμβιωτῇ*: Lightf. *Academy 29. Juli* 1876 p. 114) *τῷ Ἱεραπολίτῃ, πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν πρὸ αὐτοῦ κηρυξάντων τὸν λόγον τοῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἔθνεσιν*, cf. Tischendorf, Nov. Test. edit VIII T. I p. 968. Aberle, l. c. Hilgf., *Ztschr.* 1865 p. 79. 1875 p. 269 sq. Luthardt, l. c. p. 73. Lightfoot, l. c. p. 854]. Verum Martion haereticus, cum ab eo fuisset improbatus, eo quod contraria sentiebat, abiectus est a Ioanne. Is vero scripta vel epistolas ad eum pertulerat a fratribus, qui in Ponto fuerunt') fabulosa sunt, sed librarius nequaquam dixit, ea e libris Papiae esse desumpta. Lightfootius adnotavit haec (p. 854): *We may supposes that Papias, having reported some saying of St. John on the authority of the elders, went on somewhat as follows: ,And this accords with whath we find in his own Gospel, which he gave to the Churches when he was still in the body*' (*ἔτι ἐν τῷ σώματι καθεστῶτος*). *In this contrast between the story repeated after his death and the Gospel taken down from hi lips during his lifetime, we should haves an explanation of the words ,adhuc in corpore constituto', which otherwise seem altogether out of place.... If St. John's authorship of the Gospel had been mentioned in this incidental way, Eusebius would not have repeated it, unless he departed from his usual practice. On the other hand, the statement that Papias was the amanuensis of the Evangelist can hardly be correct, though it occurs elsewhere. Whether it was derived from a misunderstanding of Papias, or of some one else, it would, be impossible to say. But I venture to suggest a solution. Papias may have quoted the Gospel ,delivered by John to the Churches, which they wrote down from his lips'* (*ὃ ἀπέγραφον ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ*)*; and some later writer, mistaking the ambigous ἀπέγραφον, interpreted it, ,I wrote down', thus making Papias himself the amanuensis. The ,dictation' of St. John's Gospel is suggested, as I have said already, by internal evidence also.*

tanus, discipulus Iohannis carus, in exotericis id est in extremis quinque libris retulit.

[Vatic. Alex. Nr. 14. Bibl. Lat. (Evv.) saec. IX ed. I. M. Thomasius Cardinalis. Opp. I p. 344 Romae. 1747; cf. Tischendorf, Nov. Test. Graece. Edit. VIII crit. mai. 1869 Vol. I p. 967 sq.]

Here again, so far as we can judge from his practice elsewhere, Eusebius would be more likely than not to omit such a statement, if it was made thus casually. This seems to me the most probable explanation of the whole passage. But obviously no weight can be attached to such evidence.

Aberle historiam de Marcione quoque a Papiae libris repetere voluit. At sobrius quisque facile intelleget, hanc fabulam fictam esse ex Iren. III, 3, 4 (Ioann. et Cerinthus. Polyc. et Marcion); iam Philastrius (h. 45) narravit, Marcionem a Ioanne devictum et fugatum esse; Epiphanius (h. 30, 24) de Ebione Ioanni obviam veniente verba fecit; Ioannes Damascenus narravit, Basilidem, τὸν πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ, ab Ioanne fugatum esse (Lipsius, *Quellen d. ältest. Ketzergesch.* p. 12. p. 237); Hieronymus similia de Ioanne et auctore libri, cui inscriptum est ‚Acta Pauli et Theclae‘, tradidit (Schlau, *Acten d. Paul. u. d. Thekla 1877* p. 20 sq.). Victorin. Pett., Schol. in Apocal. c. 11 (Migne, Patrol. Lat. T. V p. 333) scripsit: ‚nam et evangelium perfectae fidei nostrae salutis causa postea scripsit. Cum enim essent Valentinus et Cerinthus et Ebion et ceteri scholae Satanae diffusi per orbem, convenerunt ad illum de finitimis provinciis omnes episcopi et compulerunt eum, ut et ipse testimonium conscriberet‘. Fortunatus denique (saec. VI med.) in carmine ‚Verbum dei, deo natum‘ canit de Ioanne. ‚Hic infernum reserat, Morti iubet, revocat, Quos venenum stravit. Obstruit, quod Ebion, Cerinthus et Marcion Perfide latravit‘.

In Martyrologiis Bedae, Usuardi, Adonis, Notkeri aliorumque recentiorum martyrium Papiae notatum est die XXII mens. Febr. (Cf. Halloix, l. c. T. I. p. 653. Fabricius-Harles, Biblioth. Graec. T. VII, p. 153), sed operae pretium non est, ista transscribere. Martyrologium vetus Romanum et Menaeum Graecorum prorsus silent (Cf. Halloix, l. c. p. 653 sq.); vehementer igitur hallucinatur Halloix (p. 643. p. 660) opinans, Papiam, cuius martyrii Romae una cum Onesimo peracti memoria servata est in actis Simeonis Metaphr. et Laurentii Surii ad diem XVI mens. Febr. (Cf. Henschen ad h. d.), eundem fuisse cum Hierapolitano.

Praeterea haec addere iuvat: Praedest. 32 legimus: ‚Tricesima et secunda haeresis Helceseorum. Hos quidam Helchi nomine pseudopropheta decepit. . . . *Hos Papias presbyter Achaiae (!) obtinuit*‘. Fabricius (l. c. p. 153) scripsit: ‚Allegatur Papias ab Anonymo Graeco in Combefisii manipulo rerum CPol. p. 22‘; hoc opus inspicere mihi non contigit. Plures nomine Papiae attulit e Martyrologiis Halloix (l. c. p. 654). Fabricius alterum Papiam, Laodicenum medicum, cum fratre eiusdem nominis et tertium, glossarii Latini auctorem clarum circ. ann. 1063 (Cf. quae supra diximus), nominavit (l. c. p. 154). Deinde memineris illius Papiae Aphrodisiaei, Hierapolitani aequalis, qui Hadriani Imp. tempore duos centauros, quos nunc in mus. Capitol. admirari licet, lapide exsculpsit; cf. Winkelmann, *Gesch. d. Kunst.* T. XII c. 1. Teuffel, *Realencyclop.* Vol. I P. II (edit. II 1866) p. 1583. Denique adeas Pape-Benseleri *Wörterbuch d. griech. Eigen-*

namen. 1863—70. p. 1129. 1130. Forcellini, Lex. tot. Lat. (Schneebergae 1833) T. III p. 292, ubi nonnullos — haud vero multos — viros nomine Papiae (praecipue ex corpp. inscript. Lat. et Graec.) invenies. Finem huic Papianorum collectioni impositurus moneo, eos errasse qui e Niceph. h. e. III, (2). (18). 20 concluserunt, Nicephori Call. tempore opus Papiae esse lectum; namque Nicephorus, etsi c. 20 scripsit, Papiam Hierapolitanum *multa* (!) scripta reliquisse, quorum quinque tantum, quae dominicorum sermonum explanationem inscripta essent, circumferrentur, tamen Eusebii modo verba repetisse vel potius nonnulla admiscendo adumbrasse est censendus. (Niceph. III, 2 [ed. Fronto Duc. Par. 1630. T. I p. 224]: *Παπίας τε Ἱεραπολίτης, ἀνὴρ λόγῳ κεκοσμημένος καὶ τῆς γραφῆς ὡς μάλιστα ἔμπειρος*, cf. Euseb. h. e. III, 36, 2. Niceph. III, 18 [l. c. p. 247] Papias Petri discipulus nominatur, cf. Euseb. III, 39, 4. Niceph. III, 20 [l. c. p. 251]: *Παπίας .... πολλὰ συγγράμματα τῇ ἐκκλησίᾳ κατέλιπε· πέντε δ' οὖν αὐτῷ μόνα ἐφέρετο· ἃ λογίων κυριακῶν ἐπέγραψεν ἐξηγήσεως*. hic Niceph. Eusebii verba mutilavit). Descripsit vero Menardus (Cf. Keil. in Fabr. Biblioth. T. VII p. 153) in *Hist. civil. eccles. et litter. de la ville de Nismes* (Paris. 1750. T. I p. 67) inventarii rerum in sacristica ecclesiae Nemausiensis reperiundarum argumentum a viro ignoto c. ann. 1218 confectum, in quo leguntur: ‚*Item inveni in claustro librum Papiae, librum de verbis domini*‘ (Cf. Routh, l. c. p. 4 sq.). Adnotavit hic Gallandius (Prolegg. in Bibl. PP. T. I c. X p. 67): .... ‚ut proinde viri eruditissimi recte coniecisse existimentur (*Mem. de Trevoux. Decembr.* 1750. Art. 152), quod Trithemii quoque aetate, ut ipsemet innuere videtur (De Scriptor. Eccl. c. IX), saeculo nimirum XV exeunte eadem exstitisse potuerint, licet Caveus et Fabricius neutiquam id sibi persuadeant.‘ Haec sunt Trithemii verba (Cf. Halloix, l. c. p. 646 sq.): ‚Papias auditor S. Ioannis atque discipulus, Hierapolitanus in Asia episcopus, fidei Christianae constantissimus propagator et defensor, sanctorumque apostolorum discipulus et studiosus imitator scripsit non spernendae auctoritatis opuscula. E quibus exstat opus insigne quinque voluminibus distinctum, quod praenotavit sic: Explanatio sermonum domini, libris quinque. *Alia quae scripsit, non vidimus*‘. Ex his auctoris incerti saec. XIII et Trithemii testimoniis facile tibi persuadeas, veterem Latinam interpretationem operis Papiae saec. XIII et XV exstitisse; at vero, quamquam Trithemii verba omnes paene scrupulos excutere videntur, tamen Zelleri (*Theol. Jahrbb.* 1845 p. 593 sq. n. 2) dubitationem excipio dicentis: *Papias Schrift hat trotz dem von Routh Bemerkten im 14. (15.) Jahrh. schwerlich mehr existirt;* namque 1) Trithemii verba suspiciosam exhibent necessitudinem cum Niceph. h. e. III, 20. 2) nullum superest firmum testimonium Papiani operis Latinae interpretationis. Itaque, etiamsi nullum errorem in narrationem auctoris Nemausiensis irrepsisse certum esset, tamen fidenter affirmari non posset, verum Papiae Hierapolitani opus in bibliotheca ecclesiae Nemaus. exstitisse.

PRESBYTERORUM
RELIQUIAE AB IRENAEO SERVATAE*.

I.

Καθὼς ὑπὸ τοῦ κρείττονος ἡμῶν εἴρηται ἐπὶ τῶν τοιούτων, ὅτι λίθον τὸν τίμιον σμάραγδον ὄντα καὶ πολυτίμητόν τισιν, ὕαλος ἐνυβρίζει διὰ τέχνης παρομοιουμένη, ὁπόταν μὴ παρῇ ὁ σθένων δοκιμάσαι, καὶ τέχνῃ [τέχνην] διελέγξαι τὴν πανούργως γενομένην· ὅταν δὲ ἐπιμιγῇ ὁ χαλκὸς εἰς τὸν ἄργυρον, τίς εὐχόλως δυνήσεται τοῦτον ἀκεραίως [ἀκέραιος ὢν] δοκιμάσαι.

Iren. Praef. ad l. I (Harvey I p. 3 sq.). Graece ap. Epiph. h. 31 c. 9.

II.

Καθὼς ὁ κρείσσων ἡμῶν ἔφη περὶ τῶν τοιούτων, ὅτι τολμηρὸν καὶ ἀναιδὲς ψυχὴ κενῷ ἀέρι θερμαινομένη.

Iren. I, 13, 3 ed. Massuet. (Harvey I p. 119). Graece ap. Epiph. h. 34 c. 2.

III.

Διὸ καὶ δικαίως . . . ὁ θεῖος πρεσβύτης καὶ κήρυξ τῆς ἀληθείας ἐμμέτρως ἐπιβεβόηκέ σοι, εἰπὼν οὕτως·

Εἰδωλοποιέ, Μάρκε, καὶ τερατοσκόπε,
Ἀστρολογικῆς ἔμπειρε καὶ μαγικῆς τέχνης,
Δι' ὧν κρατύνεις τῆς πλάνης τὰ διδάγματα,
Σημεῖα δεικνὺς τοῖς ὑπό σου πλανωμένοις,
Ἀποστατικῆς δυνάμεως ἐγχειρήματα,
Ἅ σοι χορηγεῖ σὸς πατὴρ σατᾶν ἀεί,

* Iam Eusebius h. e. V, 8, 8 monet: *καὶ ἀπομνημονευμάτων δὲ ἀποστολικοῦ τινὸς πρεσβυτέρου, οὗ τοὔνομα σιωπῇ παρέδωκε, μνημονεύει* (sc. *ὁ Εἰρηναῖος*), *ἐξηγήσεις τε αὐτοῦ θείων γραφῶν παρατέθειται.* — Fragmenta fere omnia collegit Routh (Reliquiae ss. Oxon. 1814. Vol. I p. 39—65). Nonnulla contulit et diiudicavit Hilgenf. (*Zeitschr. f. wissensch. Theologie* 1874 p. 243 sqq.). Desunt apud Routhium Irenaei testimonia.

I. Quis ,melior' ille sit, hic indagari non potetst. Vet. Lat.: ,et artificium arguere, quod subdole sit factum. Quum enim commixtum fuerit aeramentum argento, quis facile poterit, rudis cum sit, hoc probare'?

II. Vet. interpres Lat. offert: ,sicut *melior* nobis de talibus prophetis exequitur.' *Melior* ille Marcosios ipsumque Marcum impugnavit atque fortasse in Asia provincia degit (cf. I, 13, 5. Harv. I p. 121). Verisimile est, fragm. I—III uni eidemque tribuenda esse, presbytero nempe eccl. Asiat., qui Marcum in Asia minore animas perducentem impugnavit.

III. vers. 21: *Ἅ σοι κτλ.*] Restituerunt hunc versum Billius, Petavius, Ios. Scaliger ad verba int. Lat.: ,Quae tibi praestat tuus pater Satanas per

Δι' ἀγγελικῆς δυνάμεως Ἀζαζὴλ ποιεῖν
Ἔχων σε πρόδρομον ἀντιθέου πανουργίας.
Καὶ ταῦτα μὲν ὁ **θεοφιλὴς πρεσβύτης**.

Iren I, 15, 6 (Harvey I p. 155 sq.). Graece ap. Epiph. h. 34 c. 11.

IV.

. . sicut quidam dixit **superior** nobis, de omnibus qui quolibet modo depravant quae sunt dei, et adulterant veritatem: In dei lacte gypsum male miscetur. Iren. III, 17, 4 (Harvey II p. 95).

V.

. . quemadmodum ex **veteribus** quidam ait: Quoniam quidem transtulit deus maledictum in terram, ut non perseveraret in homine.

Iren III, 23, 3 (Harvey II p. 126).

VI, 1.

Quemadmodum audivi a quodam **presbytero**, qui audierat ab **his qui apostolos viderant**, et **ab his qui didicerant**: sufficere veteribus de his quae sine consilio spiritus egerunt, eam quae

angelicam virtutem Azazel facere.' Codd. Epiphanii habent: *ἃ σὺ χορηγεῖς ὡς πατὴρ σατανᾶ, εἰ δι' ἀγγελικῆς δυνάμεως ἐγχειρήματα Ἀζαζὴλ ποιεῖν. V.* 6 (cf. Ioann. 8, 44) *steht niemandem besser an als dem Polycarp, welcher den Marcion als Erstgeborenen des Satanas bezeichnet hat* (Hilgf. l. c. p. 244), cf. Polyc. ad Phil. 7. Sed si Polycarpus versuum auctor esset, Marcus iam c. ann. 150 doctrinam in Asia propagasse esset censendus; quod multis verisimile non videbitur. — 2. *πρόδρομον*] scil. *τοῦ ἀντιχρίστου*. — Veterrimum quod scio carmen Christianum haereticos spectans. De canticis Christianis cf. quae ad I Clem. 59, 3 adnotavi, ubi addendum Tertull. Scorp. 7: ,Cantatur exitus martyrum'. Memineris etiam Arii carminum (Philostorg. fragm. lib. II, 2. Hefele, *Conciliengesch.* T. I. edit. II p. 276 sq.).

IV. Nihil obstat, quominus hunc ,superiorem' et ,meliorem' illum pro eodem habeamus. — 8. *gypsum*] *Pliny relates the case of a man of rank who killed himself by drinking a liquid preparation of gypsum:* Exemplum illustre C. Proculeium Augusti Caesaris familiarem subnixum in maximo stomachi dolore gypso poto, conscivisse sibi mortem. Plin. hist. nat. XXXVI, 24 (Harvey ex Mass.). Grabius verba: ,In dei — miscetur' sine iusta causa pro nota in margine apposita habuit.

V. Cf. Gen. 3, 17.

VI. Haec fragmenta a presbytero quodam, qui (ut Papias) apostolorum discipulis magistris usus erat, conscripta traduntur. Perspicuum est, ad litteram verba presbyteri restitui non posse. sed nimis caute Routhius: ,Sunt bonae frugi haec dicta, sive ab ore alicuius, sive a scripto eius accepta.' nam quis sibi persuaserit, haec verba e memoria ab Irenaeo repetita esse. Mihi quidem videtur, illa e libro presbyteri Asiatici adversus Marcionem esse desumpta, unde Irenaeus multa ad Marcionem infestandum hausisse videtur (cf. libellum meum: *Zur Quellenkritik der Gesch. des Gnosticism.* 1873. p. 54 not., ubi Iren. IV, 27—32 ad presbyteri illius librum revocaveram, quod male vetuit Lipsius, *Quellen der ältesten*

ex scripturis esset correptionem. Cum enim non sit personarum Act. 10, 34.
acceptor deus, quae sunt non secundum eius placitum facta, his inferebat congruam correptionem. [Quemadmodum sub David quando persecutionem quidem patiebatur a Saul propter iustitiam, et regem I Reg. 18 sq.
Saul fugiebat et inimicum non ulciscebatur, et Christi adventum psallebat et sapientia instruebat gentes, et omnia secundum consilium

Ketzergesch. p. 57), et re vera non obstant quae legimus IV, 28, 1: ,valde insensatos ostendebant presbyteri eos' etc., Routhio recte respondente: ,Forsitan verba ipsius scriptoris sunt. quem laudat Irenaeus'. Hoc etiam inde concludi potest, quod Irenaeus, ubi verba presbyteri illius transscribere suscepit (IV, 27, 1), admodum accurate eum virum nominat, qui discipulos apostolorum h. e. presbyteros audisset. Verisimile igitur est, eum hanc notitiam ex ipso presbyteri illius libro hausisse. Notandum est, presbyterum illum, cum multa argumenta hauserit ex evv. Mt. et Lc., imprimis ex epp. Pauli, tamen evv. Ioann. nusquam adlegasse (verba IV, 28, 3: ,qui in eum [s. Christum] immiserunt manus et pupugerunt eum', vix ab ipso presbytero conscripta sunt, conscripta vero nihil probant). Nomen presbyteri vix quisquam indagabit, quem diversum fuisse ab eo, qui contra Marcosios scripsit, inde conicio, quod Irenaeus illum maioribus extulit laudibus. Nuperrime Leimbachius (*Das Papiasfragment.* 1875. p. 12 sq. p. 63. p. 81 sq.) probare conatus est, presbyterum illum ex duplice hausisse fonte, cum et apostolorum discipulis et domini μαθηταῖς magistris usus esset: *Von zweierlei apostolischen Ueberlieferungen hatte der Presbyter die Mittheilung empfangen, welche er an Irenäus vererbt, erstens von solchen, welche die Apostel gesehen hatten (= von Apostelschülern), und zweitens von denen, welche — Jünger gewesen waren. So ist das ,didicerant' zu übersetzen. Die Apostelschüler nennt des Irenäus ältester Uebersetzer nicht etwa nur ,discipuli apostolorum', wie z. B. I, 10, 1, sondern auch ,discentes eorum' z. B. III, 12, 13. III, 15, 3. Welche Jünger sind nun in jener Stelle gemeint? Offenbar sind die, welche die Apostel gesehen hatten, nicht nur solche, welche die persönliche Bekanntschaft der Apostel gemacht hatten, aber Heiden geblieben waren, sondern es sind Christen .... Wenn aber ,qui apostolos viderant' ,Apostelschüler' waren, so können ,et ab his qui didicerant' nicht auch Apostelschüler, vielmehr müssen dies andere sein. Das ,et' (statt ,vel'), das zweite ,qui', und die dem Irenäus so geläufige Nebeneinanderstellung der Apostel und Apostelschüler (cf. oben I, 10, 1. III, 12, 13. III, 15, 3) nöthigen uns, etwas Neues in diesem zweiten Satze: ,et ab his qui didicerant', zu vermuthen. Dies absolute ,disco i. e. discipulus sum' deutet darauf hin, dass darunter ,discipuli domini' zu verstehen sind. Dieser ,senior' hat also zwei verschiedene Quellen: erstens Apostelschüler und zweitens Herrenschüler. Diese nennt Irenäus, um eine Steigerung eintreten zu lassen, zuletzt .... Somit ist es doch wohl möglich, unter dem Presbyter einen Schüler von Aposteln zu verstehen und es könnte also schon an Papias (?) gedacht werden.* Etsi haec Leimbachii interpretatio non omnes nobis excussit dubitationes, tamen negare nolumus, virum doctissimum argumenta gravia, quibus sententiam probaret, attulisse. Accedit vero, quod Irenaeus (IV, 32, 1) eundem presbyterum *apostolorum* nominavit *discipulum.*

Ea quae uncis inclusi fortasse ad librum presbyteri revocanda non sunt.

faciebat spiritus, et placebat deo. Quando autem propter concupi- II Reg. 11, 27. scentiam ipse sibi accepit Betsabee Uriae, dixit scriptura de eo: *Nequam autem visus est sermo quem fecit David in oculis domini;* et mittitur ad eum Nathan propheta, ostendens ei peccatum eius, ut ipse, dans sententiam de semetipso et semetipsum adiudicans miseri- II Reg. 12, 1–7. cordiam consequeretur et remissionem a Christo; et dixit ei: *Duo viri fuerunt .... Tu es vir, qui fecisti hoc;* et deinceps reliqua exsequitur, exprobrans eum et enumerans in eum dei beneficia, et quoniam exacerbavit dominum cum fecisset hoc. Non enim placere deo huiusmodi operationes, sed iram magnam imminere domui eius. Compunctus est autem David ad haec, et ait: *Peccavi domino;* et Psalmum exhomologeseos psallebat, adventum domini sustinens, qui abluit et emundat eum hominem qui peccato fuerat obstrictus.

III Reg. 3, 28. Similiter autem et de Salomone, cum perseveraret iudicare recte et sapientiam (dei) enarrare, et typum veritatis templum aedificabat Ps. 71, 7. 8. III Reg. 5 sq. et glorias exponebat dei et adventuram pacem gentibus annuntiabat, III Reg. 4, 32 sq. et Christi regnum praefigurabat, et loquebatur tria millia parabolarum in adventum domini, et quinque millia canticorum, hymnum dicens deo, et eam quae est in conditione sapientiam dei exponebat III Reg. 8, 27. physiologice ex omni ligno et de omni herba et volatilibus omnibus et de quadrupedibus et de piscibus, et dicebat: *Si vere deus,* III Reg. 4, 34. *quem coeli non capiunt, super terram habitabit cum hominibus?* et placebat deo, et omnes eum admirabantur, et omnes reges terrae III Reg. 10, 1 sq. quaerebant faciem eius, ut audirent sapientiam eius quam dederat Mt. 12, 42. illi deus, et regina Austri a finibus terrae veniebat ad eum, sapientiam quae in eo erat scitura; quam et dominus ait in iudicio resurrecturam cum eorum natione qui audiunt sermones eius et non credunt in eum, et adiudicaturum eos: quoniam illa quidem subiecta est annnuntiatae sapientiae per servum dei, hi vero eam quae a filio dei dabatur contemserunt sapientiam. Salomon enim servus erat, Christus vero filius dei et dominus Salomonis. Cum igitur sine offensa serviret deo et ministraret dispositionibus eius, tunc glorificabatur: III Reg. 11, 1–3. cum autem uxores accipiebat ab universis gentibus, et permittebat eis erigere idola in Israel, dixit scriptura de eo: *Et rex Salomon erat . . . patris eius*]. Sufficienter increpavit eum scriptura, sicut dixit presbyter, ut non glorietur universa caro in conspectu domini.

Et propter hoc dominum in ea quae sunt sub terra descendisse, evangelisantem et illis adventum suum, remissione peccatorum exsistente his qui credunt in eum. [Crediderunt autem in eum omnes qui sperabant in eum, id est qui adventum eius praenuntiaverunt et dispositionibus eius servierunt, iusti et prophetae et patriarchae:

quibus similiter ut nobis remisit peccata, quae non oportet nos imputare his, si quominus contemnimus gratiam dei. Quemadmodum enim illi non imputabant nobis incontinentias nostras, quas operati sumus priusquam Christus in nobis manifestaretur, sic et nos non est iustum imputare ante adventum Christi his qui peccaverunt.
Omnes enim homines *egent gloria dei,* iustificantur autem non a Rom. 3, 23.
semetipsis, sed a domini adventu, qui intendunt lumen eius]. In nostram autem correptionem conscriptos esse actus eorum, ut sciremus primum quidem, quoniam unus est deus noster et illorum, cui non placeant peccata, etiamsi a claris fiant; deinde, ut abstineamus a malis. [Si enim hi qui praecesserunt nos in charismatibus veteres, propter quos nondum filius dei passus erat, delinquentes in aliquo et concupiscentiae carnis servientes, tali affecti sunt ignominia: quid passuri sunt qui nunc sunt, qui contemserunt adventum domini et deservierunt voluptatibus suis? Et illis quidem curatio et remissio peccatorum mors domini fuit; propter eos vero qui nunc peccant
Christus non iam morietur, iam enim mors non dominabitur eius; Rom. 6, 9.
sed veniet filius in gloria patris, exquirens ab actoribus et dispen- Mt. 25, 19. Lc. 19, 15.
satoribus suis pecuniam quam eis credidit, cum usuris: et quibus Lc. 12, 48.
plurimum dedit, plurimum ab eis exiget]. Non debemus ergo, inquit ille senior, superbi esse, neque reprehendere veteres; sed ipsi ti-
mere, ne forte post agnitionem Christi agentes aliquid quod non Heb. 10, 26.
placeat deo, remissionem ultra non habeamus delictorum, sed exclu-
damur a regno eius. Et ideo Paulum dixisse: *Si enim naturalibus* Rom. 11, 21. 17.
ramis non pepercit, ne forte (*nec*) *tibi parcat, qui cum esses oleaster, insertus es in pinguedinem olivae, et socius factus es pinguedinis eius;* similiter et plebis praevaricationes videns descriptas esse, non
propter illos qui tunc transgrediebantur, sed in correptionem nostram, I Cor. 10, 6. 11.
et ut sciremus unum et eundem deum, in quem illi delinquebant et in quem nunc delinquunt quidam ex his qui credidisse se dicunt.

Et hoc autem apostolum in epistola quae est ad Corinthios
manifestissime ostendisse, dicentem: *Nolo enim vos ignorare . . .* I Cor. 10, 1—13.
videat ne cadat.

[. . . Cum ergo hic et illic eadem sit in vindicando deo iustitia dei, et illic quidem typice et temporaliter et mediocrius; hic vero vere et semper et austerius; ignis enim aeternus et quae a coelo revelabitur ira dei a facie domini nostri, quemadmodum et David
ait: *Vultus autem domini super facientes mala, ut perdat de terra* Ps. 34, 17.

27. *videns* cum Cod. Ar.; Harvey Cod. Cl. sequens offert *vides.*

33. Quae secuntur theses (IV, 27, 3. 4), licet ex libro presbyteri desumptae, stilum ipsius Irenaei redolent.

memoriam ipsorum, maiorem poenam praestat iis qui incidunt in eam]; valde insensatos ostendebant presbyteri eos qui ex his quae acciderunt his, qui olim deo non obtemperabant, tentant alterum patrem introducere, e contrario opponentes quanta dominus ad salvandos eos qui receperunt eum veniens fecisset, miserans eorum;
Mt. 26, 24. tacentes autem de iudicio eius, et quaecunque provenient his qui audierunt sermones eius, et non fecerunt, et quoniam expediebat
Mt. 10, 15. Lc. 10, 12. eis si non essent nati, et quoniam tolerabilius Sodomae et Gomorrae erit in iudicio quam civitati illi quae non recepit sermonem discipulorum eius. Iren. IV, 27, 1. 2. 28, 1 (Harvey II p. 238—242. p. 244 sq.).

VI, 2.

Qui vero exprobrant et imputant quod profecturus populus iussu dei vascula omnis generis et vestimenta acceperit ab Aegyptiis, et sic abierit, ex quibus et tabernaculum factum est in eremo, ignorantes iustificationes dei et dispositiones eius, semetipsos arguunt, sicut et presbyter dicebat. Iren. IV, 30, 1 (Harvey II p. 248).

VI, 3.

. . Talia quaedam enarrans de antiquis presbyter, reficiebat nos et dicebat: De his quidem delictis, de quibus ipsae scripturae increpant patriarchas et prophetas, nos non oportere exprobrare eis, neque fieri similes Cham, qui irrisit turpitudinem patris sui et in maledictionem decidit, sed gratias agere pro illis deo, quoniam in adventu domini nostri remissa sunt eis peccata: et enim illos dicebat gratias agere et gloriari in nostra salute. De quibus autem scripturae non increpant, sed simpliciter sunt positae, nos non debere fieri accusatores; non enim sumus diligentiores deo, neque super magistrum possumus esse, sed typum quaerere. Nihil enim otiosum est eorum quaecunque inaccusabilia posita sunt in scripturis.

Iren. IV, 30, 4 (Harvey II p. 251).

VII.

Huiusmodi quoque de duobus testamentis senior apostolorum discipulus disputabat, ab uno quidem et eodem deo utra-

10. Omisimus IV, 28, 2. 3. IV, 29, quia Irenaeus hic non ipsa presbyteri verba retulisse videtur.

16. Etiam quae hoc fragmentum excipiunt (IV, 30, 1—4 init.) fortasse e libro presbyteri desumpta sunt, quod etiam inde concludo, quod Irenaeus hic ad effata domini ex evangeliis synopt. hausta provocavit, ut haereticorum iniectiones refutaret.

VII. Quamvis Iren. hic seniorem ,apostolorum discipulum' nominaverit, IV, 27, 1 presbyterum illum ,auditorem eorum qui apostolos viderant' (cf. frgm. VI, 1) appellans, tamen vix dubitandum, quin eiusdem presbyteri

que ostendens. Nec enim esse alterum deum praeter eum qui fecit et plasmavit nos, nec firmitatem habere sermonem eorum qui dicunt aut per angelos aut per aliam quamlibet virtutem aut ab alio deo factum esse hunc mundum qui est secundum nos.

Iren. IV, 32, 1 (Harvey II p. 254).

VIII.

. . καὶ ὡς ἔφη τις τῶν προβεβηκότων, διὰ τῆς (θείας) ἐκτάσεως τῶν χειρῶν (sc. ὁ Χριστός) τοὺς δύο λαοὺς εἰς ἕνα θεὸν συνάγων.

Iren. V, 17, 4 (Harvey II p. 372). Graece ex catena in Reg. Bibl. R. 2433 (Coisl. 211).

IX.

Filius enim, quemadmodum et quidam ante nos dixit, dupliciter intelligitur: alius quidem secundum naturam, eo quod natus sit filius; alius autem secundum id quod factus est, reputatur filius: licet sit differentia inter natum et factum.

Iren. IV, 41, 1 (Harvey II p. 304).

X.

(Ἅπαντα μέτρῳ καὶ τάξει ὁ θεὸς ποιεῖ, καὶ οὐδὲν ἄμετρον παρ' αὐτῷ, ὅτι μηδὲν ἀναρίθμητον). Et bene qui dixit ipsum immensum patrem in filio mensuratum: (mensura enim patris filius, quoniam et capit eum).

Iren. IV, 4, 2 (Harvey II p. 153). Graece ex Ioann. Damasc. Parallelis.

eundem librum hic respexerit; namque argumenta librorum (*περὶ τῶν β' διαθηκῶν?*) ex fragmentis elicienda optime consentiunt. Itaque vix temere quis Irenaeum hic levitatis cuiusdam accusaverit, seniorem illum ipsorum ‚apostolorum' discipulum nominantem; cf. Ziegler, *Irenäus von Lyon* p. 127. At vero Leimbachius gravibus argumentis probare aggressus est, seniorem illum (IV, 27, 1) ab Irenaeo non solum apostolorum discipulorum discipulum sed etiam ipsorum domini discipulorum auditorem nominari.

VIII. Vet. int. Lat.: ‚... et quemadmodum dixit quidam de senioribus, per extensionem manuum (deest *θείας*) duos populos' etc. Iren. pergit: *Δύο μὲν γὰρ αἱ χεῖρες, ὅτι καὶ δύο λαοὶ διεσπαρμένοι εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς· μία δὲ μέση κεφαλή, ὅτι εἷς ὁ θεὸς ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν.* Frgm. VIII et IX presbytero, qui contra Marcionitas scripsit, attribuenda videntur.

IX. Similia ap. Clem. Alex. (cf. Pearson., Vindic. epp. Ignat. P. I. c. 4 p. 297). — 15. factus est] Cod. Ar. habet factum. — 16. inter natum et factum] *γεννώμενον καὶ γενόμενον.*

X. Contra Gnosticos haec scripta esse videntur, ni fallor contra Marcionem, qui docuit, bonum ac superiorem deum subito ac repente (inconsiderate) quae fecit instituisse. Itaque hoc fragmentum iure auctori frgm. VI. et VII. tribuimus.

XI.

Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et quidem multo nobis meliores, non tamen satis potuerunt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum etc.

Iren. Praef. ad l. IV (Harvey II p. 144).

XII.

(Quia autem XXX annorum aetas prima indolis est iuvenis, et extenditur usque ad XL. annum, omnis quilibet confitebitur; a XL. autem et L. anno declinat iam in aetatem seniorem, quam habens dominus noster docebat, sicut evangelium) καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι, μαρτυροῦσιν, οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωάννῃ τῷ τοῦ κυρίου μαθητῇ συμβεβληκότες, παραδεδωκέναι ταῦτα τὸν Ἰωάννην. Παρέμεινε γὰρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων. Quidam autem eorum non solum Ioannem, sed et alios apostolos viderunt, et haec eadem ab ipsis audierunt, et testantur de huiusmodi relatione.

Iren. II, 22, 5 (Harvey I p. 331). Graece ap. Eus. h. e. III, 23, 3).

XIII.

Valde insensatos ostendebant presbyteri eos qui ex his quae acciderunt etc. Iren. IV, 28, 1 (cf. fragm. VI, 1).

XIV.

(Ποῦ οὖν ἐτέθη ὁ πρῶτος ἄνθρωπος; ἐν τῷ παραδείσῳ δηλονότι καθὼς γέγραπται· [Gen. 2, 3]. Καὶ ἐκεῖθεν ἐξεβλήθη εἰς τόνδε τὸν κόσμον παρακούσας). Διὸ καὶ λέγουσιν οἱ πρεσβύτεροι, τῶν

XI. Ex his Irenaei verbis sequitur, complures viros contra Valentinianos disputasse vel libros confecisse. Notandum est, Irenaeum eos ‚multo nobis meliores' appellare, ut illum presbyterum, quem contra Marcosios scripsisse constat (cf. frgm. I—IV).

XII. Errant, qui cum Steitzio (*Jahrbb. f. deutsche Theol.* 1861 p. 135 sq.) opinantur, presbyteros Ioannem secutos narrasse, Iesum aetatem XL vel L annorum habuisse. Iren. provocavit ad presbyteros, ostensurus Christum ‚seniorem' aetatem habuisse; senioris aetatis accuratiorém definitionem ipse addidit, in Ioann. 8, 57 innixam (cf. Credner, *Einleit. in d. N. T.* I p. 215. Luthardt, *Der johann. Urspr. des vierten Evg.'s* p. 223). — 7. indolis] *ὅτι δὲ ἡ τῶν τριάκοντα ἐτῶν ἡλικία ἡ πρώτη τῆς διαθέσεώς ἐστι νέας.* — 10. *πάντες*] *δέ* add. BCD E[ab]R[a] Sch. — 12. *συμβεβληκότες*] *συμβεβηκότες, συμβεβιωκότες* Harv. var. lect. contulit. Vet. Lat.: ‚qui.. apud Ioannem .. convenerunt, id ipsum tradidisse eis Ioannem.' — *ταῦτα*] cum vet. int. Lat. Niceph.; deest. ap. Euseb.

XIII. Discipulus ille presbyterorum, de quo cf. supra ad frgm. VI, 1, magistros citasse videtur (cf. Routh l. c. p. 62).

XIV. 22. *εἰς τόνδε τὸν κόσμον*] Cf. Tatian. Orat. ad Graec. 20 (p. 159 A): *ἐξωρίσθησαν οἱ πρωτόπλαστοι ... ἀπὸ γῆς μὲν ἀλλ' οὐκ ἐκ ταύτης, κρείττονος δὲ τῆς ἐνταυθοῖ διακοσμήσεως.* Paradisum non in hac terra situm fuisse,

ἀποστόλων μαθηταί, τοὺς μετατεθέντας ἐκεῖσε μετατεθῆναι· (δικαίοις γὰρ ἀνθρώποις καὶ πνευματοφόροις ἡτοιμάσθη ὁ παράδεισος, ἐν ᾧ καὶ Παῦλος ἀπόστολος εἰσκομισθεὶς ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ὡς πρὸς ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι), κἀκεῖ μένειν τοὺς μετατεθέντας ἕως συντελείας, προοιμιαζομένους τὴν ἀφθαρσίαν.

Iren. V, 5, 1 (Harvey II p. 331). Graece ex Ioann. Damasc. Parall. (ed. Grabe).

XV.

(Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς σπουδαίοις καὶ ἀρχαίοις ἀντιγράφοις τοῦ ἀριθμοῦ τούτου κειμένου), καὶ μαρτυρούντων αὐτῶν ἐκείνων τῶν κατ' ὄψιν τὸν Ἰωάννην ἑωρακότων, καὶ τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ θηρίου κατὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων ψῆφον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ γραμμάτων sexcentos habebit et sexaginta et sex.

Iren. V, 30, 1 (Harvey II p. 406). Graece ap. Euseb. h. e. V, 8, 5. Ioann. Damasc.

XVI.

. . quemadmodum presbyteri meminerunt qui Ioannem discipulum domini viderunt, audisse se ab eo quemadmodum de temporibus illis docebat dominus et dicebat . . .

Iren. V, 33, 3 (Harvey II p. 417).

XVII.

Ὡς οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι, τότε καὶ οἱ μὲν καταξιωθέντες

Rabbini et Christiani (Alexandrini, Patres, Gnostici) censuerunt. — 3. *ἄρρητα ῥήματα*] Cf. II Cor. 12, 4. Cf. ad hoc fragm. Lightfoot, *Contemp. Rev.* 1875 Octob. p. 843 sq.

XV. Cf. Apoc. 13, 18. Explicationem aenigmatis num. DCLXVI Iren. hic protulit provocans ad presbyteros. — 12. *λόγου κτλ.*] Cod. Ar. offert: ,et ratione docentes, quoniam.'

XVI. Presbyterorum testimonium Iren. attulit, tum Papiae Hierapolit. verba transscripsit (quae hoc frgm. excipiunt verba Papiae sunt, cf. frgm. Papiae I). Conicias in Graeco fuisse: *ὡς ὁ πρεσβύτερος ἀνέμνησεν, ὁ τὸν Ἰωάννην . . . ἑωρακώς, ἀκηκοέναι κτλ.*, sed etiam vet. interpr. Armen. (cf. Harvey II p. 448 sq.) habet: ,quemadmodum presbyteri etc.'

XVII. Ea quae hoc frgm. antecedunt cum quattuor primis vocibus etiam Syriace exstant (cf. Harvey II p. 453); cf. de Andr. Caesar. quae Grabius hic adnotavit (Harvey p. 427 n. 7). — 23. *οἱ πρεσβύτεροι*] ,Papiam, ut mea est opinio, Iren. intellegit, aut fortasse Aristionem et Ioannem quendam seniorem, quorum auditor fuerat' (Feuardent.). ,Haec seniorum dicta Papias in opere suo attulisse videtur, atque eadem ex Papia Irenaeus suppresso auctoris nomine, ut moris tum fuit, desumpsisse. Quod si ita est, fieri quidem potest, ut plura ante haec apud Irenaeum exstantia ad Papiam pertineant' (cf. Routh l. c. p. 28). Re vera verisimillimum est, haec verba ad Papiae librum revocanda esse. Lightfootius (l. c. p. 840 sq.) hanc coniec-

τῆς ἐν οὐρανῷ διατριβῆς, ἐκεῖσε χωρήσουσιν, οἱ δὲ τῆς τοῦ παραδείσου τρυφῆς ἀπολαύσουσιν, οἱ δὲ [τὴν ἁγίαν γῆν καὶ] τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως καθέξουσιν [σὺν πᾶσι τοῖς περὶ αὐτὴν ἀγαθοῖς, ἐπιχορηγουμένοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ]· πανταχοῦ γὰρ ὁ σωτὴρ ὁραθήσεται, (καὶ) καθὼς ἄξιοι ἔσονται οἱ ὁρῶντες αὐτόν. εἶναι δὲ τὴν διαστολὴν Mt. 13, 8. Mc. 4, 8. ταύτην τῆς οἰκήσεως τῶν τὰ ἑκατὸν καρποφορούντων, καὶ τῶν τὰ ἑξήκοντα καὶ τῶν τὰ τριάκοντα· ὧν οἱ μὲν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀναληφθήσονται, οἱ δὲ ἐν τῷ παραδείσῳ διατρίψωσιν, οἱ δὲ τὴν πόλιν Ioann. 14, 2. κατοικήσουσιν. καὶ διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸν κύριον, ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου μονὰς εἶναι πολλάς. τὰ πάντα γὰρ τοῦ θεοῦ, ὃς τοῖς πᾶσι τὴν ἁρμόζουσαν οἴκησιν παρέχει. (Quemadmodum verbum eius ait, ‚omnibus divisum esse a patre secundum quod quis est dignus aut erit.‘ Et hoc est triclinium in quo recumbent ii qui epulantur vocati ad nuptias). Hanc esse adordinationem et dispositionem eorum qui salvantur, dicunt presbyteri apostolorum discipuli; et per huiusmodi gradus proficere, et per spiritum quidem ad filium, per filium autem ascendere ad patrem, filio deinceps cedente patri opus suum, (quemadmodum et ab Apostolo dictum est: *Quoniam oportet regnare eum, quoadusque ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Novissima inimica destruetur mors.* In temporibus enim regni iustus homo super terram exsistens, obliviscetur mori iam. *‚Quando autem dixerit,* inquit, *omnia‘* etc.) (I Cor. 15, 27 sq.)

Iren. V, 36, 1 (Harvey II p. 427 sq.). Graece in append. ad Q. 74 in S. Scr. Anastasii, collatum a Massueto cum MSS. Bibl. R. 2910 et Colb. 1450.

turam optime firmavit; quocum facio asseverans, Irenaeum etiam ea, quae supra fragm. XIV transscripsi, e Papiae libris hausisse.

1. *χωρήσουσιν*] Lat. add.: ‚id est in coelos.‘

2. *τὴν ἁγίαν κτλ.*] Uncis inclusa desunt in vet. int. Lat., quae interpres de industria omisisse videtur. ante verba ‚Paradisi deliciis utentur‘ exhibet Lat. ‚tute‘ e dittographia vocis ‚utentur‘.

4. *σωτὴρ*] Lat. habet ‚deus‘. ‚Ita agere de Christo Origenem in commentariis super evv. pluribusque operibus suis, bene memini, tamquam si alius atque diversus a fidelibus conspectus dominus fuerit pro meritis eorum atque profectu, ingeniose nimis more suo disserentem‘ (Routh l. c. p. 29).

5. *καθὼς*] Lat.: ‚et quemadmodum‘ = *καὶ καθώς*; *καί* deest in Codd. Gr., cf. *Academy, 20. May 1876*, ubi Lightfootius in c. 74 Quaest. ad Orthod. pro *καθώς* ‚*καὶ καθώς*‘ legendum esse proposuit.

6. *ἑκατὸν κτλ.*] Cf. Mt. 13, 23.

10. *μονὰς*] Cf. Ioann. 14, 2: *ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν.* Lat. offert: ‚multas esse apud patrem mansiones.‘ *Also hatte man in dem Kreise, zu welchem auch Papias gehörte, das Johannesev. und beschäftigte sich mit demselben* (Luthardt, *der Joh. Urspr.* p. 72, cf. Zahn, *Stud. u. Krit.* 1866 p. 657). Cf. frgm. XII.

11 sq. *omnibus divisum etc.*] Feuard. Mt. 20, 23 allegavit, Massuet. parabolas de talentis. — 16. *ad filium*] ‚*ad*‘ deest in codd. (add. Grabe).

See Geo. Salmon, The Baptismal Creed of the Early Roman Church, in Contemp. Rev. Aug. 1878, pp. 51-66.

VETUSTISSIMUM ECCLESIAE ROMANAE SYMBOLUM

E SCRIPTIS VIRORUM CHRISTIANORUM QUI PRIMO ET ALTERO P. CHR. N. SAECULO VIXERUNT ILLUSTRATUM.

I. SYMBOLUM ECCLESIAE ROMANAE GRAECE.

(E Psalt. regis Aethelstani. Biblioth. Cotton. [Mus. Brit. Galba A. XVIII][1] cum var. lectionibus textus symb. quod ep. Marcelli Ancyr. ad Iulium episc. Rom. continetur [Epiphan. haer. 52 al. 72 Opp. T. III P. I p. 272 edid. Dind.]).[2]

Πιστεύω εἰς θεὸν πατέρα παντοκράτορα·
Καὶ εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν κύριον ἡμῶν,
τὸν γεννηθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου,
τὸν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου σταυρωθέντα καὶ ταφέντα,
τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, ἀναβάντα εἰς τοὺς οὐρανούς,
καθήμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρός, ὅθεν ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς·
Καὶ εἰς πνεῦμα ἅγιον, ἁγίαν ἐκκλησίαν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, σαρκὸς ἀνάστασιν. Ἀμήν.

1. *πατέρα* om. Epiph. 2. Epiph. praem. *τὸν* ante *υἱόν*. 5. Epiph. praem. *καὶ* ante *τῇ*, *τῶν* ante *νεκρῶν*, *καὶ* ante *καθήμενον* (v. 6). 6. Epiph. *κρίνειν*. 8. Epiph.: *εἰς τὸ ἅγ. πν.* 7. *ἁγί[αν ἐκκλησίαν]* uncis inclusa desunt in psal. Aeth. 9. *ἀνάστα[σιν]* uncis inclusa desunt in psalt. Aeth. — Epiph. add. *ζωὴν αἰώνιον* et om. *Ἀμήν*.

In Cod. Paris. Epiph. (835 nr.) saec. XVI init. deest *εἰς* ante *θεόν*; in margine leguntur: *σῆ κατὰ ῥῆμα τὸ παρὰ Λατίνοις νῦν ἐν χρήσει μικρὸν λεγόμενον σύμβολον*. Idem in Cod. Vratisl. Epiph.; cf. Caspari, l. c. T. III p. 5. p. 34 sq. p. 104 not. 189. Licet in omnibus Epiph. codd. qui supersunt *εἰς* ante *θεόν* desit, tamen vix credendum, Marcellum scripsisse: *πιστεύω θεόν*, cum in omnibus codd. legatur: *εἰς Χριστόν*, *εἰς πνεῦμα*. Caspari censet, eum qui notam marginalem scripsit, symb. vetus eccl. Rom. cum symb. apostolico confudisse, cum saeculo XVI nemo illud reddiderit; at vero librarius scripsit: *κατὰ ῥῆμα*. Itaque haud absimile est, notam illam e pervetusto Epiph. codice originem duxisse.

1) Symbol. in Psalt. Aethelst. Latinis litteris scriptum est: ‚*Pisteu istheu patera panto cratero* etc.'

2) Cf. Caspari, *Ungedruckte, unbeachtete und wenig beachtete Quellen z. Gesch. des Taufsymbols u. d. Glaubensregel.* T. III (1875) p. 3 sq. Caspari, quem hic secutus sum, textus summa cum diligentia contulit et evulgavit. Swainson, *The Nicene and Apostles' Creeds* (1875) p. 153 sq.

II. SYMBOLUM ECCLESIAE ROMANAE LATINE.

(E cod. Laudiano 35 Biblioth. Bodleian. Oxon. saec. VII[1] cum var. lectionibus textus symboli MS Mus. Brit. 2 A. XX saec. VIII a Swainsonio primum evulgati[2] necnon textus symb. a Rufino [Expos. Symb. Apost. Cypr. Opp. edid. Fellus, App. fol. p. 17 sq.] suppeditati[3]).

1) Cf. Caspari, l. c. p. 162 sq.

2) Cf. Swainson, l. c. p. 161 n. 3: *The volume Royal 2 A. XX contains some sections from the Gospels, the Lord's Prayer with a Saxon version, the Apostles' Creed, the Letter to Abgarus, the Fides Catholica.*

3) Cf. fragm. Symb. eccl. Romanae in Dionys. episc. Rom. libell. adv. Sabellianos (Athan. Opp. T. I p. 332), Felicis I episc. Rom. (Galland. Bibl. Patr. T. III p. 542), Leonis I. ep. ad Flav. episc. Constantinop. (Hahn, *Bibliothek d. Symb. u. Glaubensregeln. 2. Ausg.* [1877] § 18. 149. not. 46. 1383—1558. Caspari, l. c. T. III p. 65 sq.) et in Sacramentario Gelasii (Hahn, l. c. § 19. not. 48. 49). De traditione symboli in ecclesia Rom. diligentissima cf. testimonia, quae collegit Caspari, l. c. T. II p. 94. 95 not. 69. 96. 108 sq. not. 78. T. III p. 94 sq.

Caspari (l. c. T. III p. 3 sq.) probavit, illam symboli formam, quam supra exhibuimus, Graece iam saeculo secundo in ecclesia Romana traditam esse (cf. v. Zezschwitz, *Katechetik* T. II P. I [1872] p. 71 sq. Ad. Harnack, *Apost. Symb.* in: *REncykl. f. prot. Theol. u. K.* T. I p. 565 sq.), quod Swainsonius (l. c.) addubitavit quidem, sed minime refutavit. Symbolum eccl. Romanae omnibus ecclesiarum occidentalium symbolis vetustius esse (cf. Hahn, l. c. §§ 20—60), facile intellegitur. Desunt sane hic illic in symbolis eccll. occidd. nonnullis, licet in paucis, vel unicum verbum vel verba quaedam, quae legimus in symb. eccl. Rom. (e. gr. *eius* om. Venantius [Hahn, § 27]; *unicum* om. Nicetas [Hahn, § 25], Augustinus [Hahn, § 30], Pseudoaugustinus [Hahn, § 31], Facundus [Hahn, § 33], Amalarius Fortunatus [Hahn, § 39]; *dominum nostrum* om. Pseudoaugustinus [Hahn, § 31], Amalarius Fortunatus [Hahn, § 39], Venantius [Hahn, § 27], Missale Gall. et Sacram. Gall. [Hahn, § 36]; *nostrum* om. Facundus [Hahn, § 33]; *de Spiritu Sancto et* om. Amal. Fortunatus [Hahn, § 39]; *sub Pontio Pilato* om. Faustus [Hahn, § 38]; *et sepultus* om. Venantius [Hahn, § 27]; *a mortuis* om. Venantius [Hahn, § 27], Sacram. Gall. [Hahn, § 37], Faustus [Hahn, § 38]; pro *unde venturus est iudicare* offert Venantius [Hahn, § 27]: *iudicaturus*); at vero inde concludi nequit, unquam in ecclesia quadam symbolum traditum esse symbolo ecclesiae Romanae brevius vel vetustius, immo omissionibus istis diligenter perlustratis, non poteris quin concedas, etiam in iis particulis, ubi symbolum ecclesiae Romanae longiorem offert formam, vetustatis palmam brevioribus tribuendam non esse symbolis. Quod etiam e symbolis ecclesiae orientalis accurate cum symb. eccll. occidd. collatis evinci potest; cf. Caspari, l. c. T. II p. 112 sq. T. III p. 46—92. v. Zezschwitz, l. c. T. II P. I p. 100 sq. Swainson, l. c. p. 60 sq. Hahn, l. c. § 61—72. § 114 sq. Hort, *Two Dissertations. On the ,Cpolitan' Creed and other eastern Creeds of the fourth century* (1876) p. 73 sq. De gravissimis inter symbolorum eccll. orientt. et occidd. formas differentiis perdocte disputavit Caspari (l. c.; cf. *REncykl. f. prot. Theol. u. K.* T. I p. 569 sq.): *,Die alten morgenländischen Taufbekenntnisse enthalten alle ohne Ausnahme antihäretische Zusätze (antignostische, antimonarchianische, antiarianische, antimarcellische, antipneumatomachische, antiapollinaristische u. antiorigenistische), das eine mehrere,*

Credo in deum patrem omnipotentem,
Et in Christo Iesu filium eius unicum, dominum nostrum,
Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine,
Qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus,
Tertia die resurrexit a mortuis, ascendit in caelis,
Sedet ad dextera patris, unde venturus est iudicare vivos et mortuos,
Et in Spiritu Sancto, sancta ecclesia, remissione peccatorum, carnis resurrectionem.

1. Laud.: *omnipotem.* 2. Brit.: *Iesum Christum.* Ruf.: *Christum Iesum, unicum filium eius.* 3. Ruf.: *ex Maria.* 4. Ruf. (om. *qui*): *crucifixus sub Pontio Pilato.* 5. Brit. et Ruf.: *coelos.* 6. Brit.: *sedit.* — Brit. et Ruf.: *dexteram.* — Brit.: *dei patris.* — Brit. et Ruf.: *inde.* 8. Brit. et Ruf.: *Spiritum Sanctum, sanctam ecclesiam* (Brit. add. *catholicam*). — Brit. et Ruf.: *remissionem.* 9. Laud.: *resurrectionis.* Brit. add. *Amen. in nomine patris et filii et spiritus sancti.*

das andere wenigere. Ebenso haben einzelne Glieder in ihnen oft eine mehr oder weniger freie Form, sei es nun, dass diese darin besteht, dass dogmatische Ausdrücke an die Stelle einfacher historischer gesetzt, oder auch jene und diese miteinander verbunden sind, oder darin, dass das betreffende Glied etwas breiter ausgedrückt ist, oder endlich darin, dass es einen oder mehrere nicht antihäretische Zusätze erhalten hat. Ferner hat in ihnen bisweilen ein einzelnes Glied eine Art Einleitung bekommen, die zugleich den Uebergang von dem vorhergehenden Gliede bildet, gleichwie auch manchmal einzelne mitten in einem Artikel stehende Glieder durch das ‚Verbum credendi' oder durch Verba eingeleitet werden, die ihren Inhalt als Gegenstand des Bekenntnisses oder der Hoffnung bezeichnen. Weiter finden wir in ihnen oft ganze Glieder, die in den abendländischen Taufbekenntnissen fehlen. Umgekehrt fehlen in ihnen oft einzelne Bestandtheile eines Gliedes, oder sogar ein ganzes Glied, oder wird doch ein Glied in ihnen nicht geradezu direkt angeführt. Bisweilen ist in ihnen auch ein einzelnes Glied in eigenthümlicher Weise modificirt. Endlich haben in ihnen ein und das andere Mal einzelne Glieder eine andere Stellung als die gewöhnliche erhalten. Und in Folge von allem diesen tragen sie, das eine in höherem, das andere in geringerem Grade, einen subjectiven, reflexionsmässigen, dogmatischen Character, haben sie ein mehr oder minder buntes Aussehen und sind sie mehr oder minder weitläufig, breit und wortreich.'
Nonnullas symbolorum ecclesiae orientalis notiones hic recensere placet: 1) Pro *πιστεύω* fere semper *πιστεύομεν* (ter repetitum) invenimus. 2) Additur *ἕνα* ad *θεόν* et *κύριον* (Art. 1. 2.). 3) Deus fere semper creator omnium rerum vel creator caeli et terrae nominatur. 4) Initium II. artic.: *καὶ εἰς ἕνα* (vel *τὸν*) *κύριον* (deest *ἡμῶν*) *Ἰησ. Χρ., τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν μονογενῆ.* 5) Saepius additur verbis *γεννηθέντα κτλ.*: *ἐκ σπέρματος Δαβίδ* vel similia. 6) Membra articuli II. in oriente polysyndetice se excipiunt, in occidente asyndetice. 7) Verba *τὸν ἐπὶ Ποντίου Π. σταυρωθέντα καὶ ταφέντα* saepius aut desunt aut mutata sunt. 8) Verba *τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ* saepissime post *ἀναστάντα* inveniuntur. 9) Pro *ἀναβάντα* offerunt *ἀνελθόντα* vel *ἀνερχόμενον* vel *ἀναληφθέντα* vel (*ἁρπαγέντα*). 10) Enuntiatio reditus

TERTULLIANUS.

1. Regula est autem fidei, ut iam hinc quid defendamus profiteamur, illa scilicet, qua creditur unum omnino deum esse nec alium praeter mundi conditorem, qui universa de nihilo produxerit per verbum suum primo omnium demissum; id verbum filium eius appellatum, in nomine dei varie visum a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum ex spiritu patris dei et virtute in virginem Mariam, carnem factum et in utero eius et ex ea natum exisse Iesum Christum, exinde praedicasse novam legem et novam promissionem regni caelorum, virtutes fecisse, crucifixum tertia die resurrexisse, in caelos ereptum sedisse ad dexteram patris, misisse vicariam vim spiritus sancti, qui credentes agat, venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aeternae et promissorum caelestium fructum et ad profanos iudicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione. Haec regula a Christo, ut probabitur, instituta nullos habet apud nos quaestiones nisi quas haereses inferunt et quae haereticos faciunt. Ceterum manente forma eius in suo ordine quantumlibet quaeras et tractes ..... Fides in regula posita est, habet legem et salutem de observatione legis.

1. *defendamus* A (Agobard.) a (Gangn.) mg b (Gelen.) d (Rigalt.); *credamus* B (Leiden.) C (Beat. Rhen.) a c (Pamel.). — 3. *creatorem* Ca. — 4. *demissum* Ad; *emissum* reliqui. — 5. *a patriarchis* Ad; *patriarchis* reliq. — 7. omn. except. A om. primum *et*. — 8. *exisse* Fulv. Ursin.; *egisse* ABCad; *hominem et esse* a mg bc. — 9. *fecisse*, *sedisse ad dexteram patris* BC. Rhenanus haec verba exemisse se dicit codicum fidem secutum. — 10. *sedisse* Abd; *sedere* BCac. — 14. *resurrectione* c; *restitutione* reliq. — 18. *habes* bcd.

[De praescript. haer. 13 sq. Ex recens. Fr. Oehleri. Lips. 1854].

2. Itaque tot ac tantae ecclesiae una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes prima et omnes apostolicae, dum unam omnes probant unitatem communicatio pacis et appellatio fraternitatis et contesseratio hospitalitatis, quae iura non alia ratio regit quam eiusdem sacramenti una traditio.

20. *prima* cum A; cett. *primae*. — *unam* BCabc; una A. — 21. *unitatem* ABCabc; Oehl.: *una* ... *unitate*. — 22. *contestatio* C.

[De praescr. haer. 20].

3. Si haec ita sunt, constat perinde omnem doctrinam quae cum illis ecclesiis apostolicis matricibus et originalibus fidei conspiret

24. *perinde* A; *proinde* reliq. (cf. de Lagarde, *Nachr. v. d. k. Gesellsch. d. Wissensch. z. Gött. 1878 Nr. 1 S. 18*). — 25. *conspirent* A.

Christi confessioni assumptionis non subordinatur. 11) Additur *μετὰ δόξης* vel *ἐνδόξως* vel similis quid verbis *πάλιν ἐρχόμενον*. 12) *Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον* vel *τὸ ἅγ. πνεῦμα* in art. III. offertur, saepius additur *τὸ προφητικόν* vel *τὸ λαλῆσαν ἐν τοῖς προφήταις*. 13) Additur post *ἁγίαν* (*ἁγία*) verbum *καθολικήν* (*καθολική*); in symb. eccl. occid. *catholica* post *ecclesia* locum habet. 14) Saepissime in art. III. *baptisma* memoratur. 15) Verba *ζωὴν αἰώνιον* ubique fere reperiuntur (Cf. Caspari, l. c. p. 86 sq. p. 180 sq. n. 302. 303), Hieronymo (c. Ioann. Hierosol. ad Pammach. n. 28) testante, symbolum ecclesiae Romanae verbis ,carnis resurrectionem' conclusum esse; cf. Rufini Comment. in Symb. Apost. n. 41 (Caspari, l. c. p. 100 sq.).

veritati deputandam, id sine dubio tenentem quod ecclesiae ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a deo accepit .... Superest ergo ut demonstremus an haec nostra doctrina, cuius regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur, et ex hoc ipso ceterae de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis catholicis, quod nulla doctrina diversa. Hoc est testimonium veritatis.

1. *tenentes* ABC. — 2. *suscepit* BCabc. — 3. *haec* Aabcd; om. BC. — 4. *ceterae* A; *an ceterae* reliq.

[De praescr. haer. 21].

4. Non enim ex hoc alius deus, quam creator, et alius Christus quam ex Maria, et alia spes quam resurrectio annuntiabatur.

[De praescr. haer. 23].

5. Quamquam, etsi (*scil. apostoli*) quaedam inter domesticos, ut ita dixerim, disserebant, non tamen ea fuisse credendum est quae aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi quam catholicae in medium proferebant, ut alium deum in ecclesia dicerent, alium in hospitio, aliam Christi substantiam designarent in aperto, aliam in secreto, aliam spem resurrectionis apud omnes annuntiarent, aliam apud paucos.

12. *catholicae* Ad (cf. Caspari, l. c. T. III p. 151 sq. = *ecclesiae catholicae*); *catholice* reliq. et Oehler. — 12. *deum* A; *dominum* BCab. — 13. *aliam* A; *et aliam* Cabc; *in aliam* B. — 14. *aliam in secreto* om. A; *secreto et* Cabc.

[De praescr. haer. 26].

6. Sed et illas (*scil. ecclesias*) recognoscant (*scil. haeretici*) de quarum fide et scientia et conversatione apostolus gaudet et deo gratias agit, quae tamen hodie cum illis correptis unius institutionis iura miscent.

19. *commiscent* bc.

[De praescr. haer. 27].

7. Sed adeo (*scil. haereses*) nec sunt (*scil. apostolicae*) nec probare possunt quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab ecclesiis quoquo modo apostolicis, scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicae.

20. *nec sunt* om. A. — 21 *et* A; *et in* reliq.

[De praescr. haer. 32].

8. Si autem Italiae adiaces, habes Romam, unde nobis auctoritas quoque praesto est .... Videamus quid didicerit, quid docuerit, cum Africanis quoque ecclesiis contesserarit. Unum deum dominum novit, creatorem universitatis, et Christum Iesum ex virgine Maria filium dei creatoris, et carnis resurrectionem; legem et prophetas cum evangelicis et apostolicis literis miscet; inde potat fidem, eam aqua signat, sancto spiritu vestit, eucharistia pascit, martyrium exhortatur, et ita adversus hanc institutionem neminem recipit.

24sq. *auctoritas quoque* A; *quoque auct.* reliq. — 25. *est statuta* B. — *didicerit* A; dixerit BCc. Vatic. — 26. *dominum* om. BCabcd. — 27. *in universitatem* A. — 28. *creatorem et carnis resurrectorem* A. Cf. ad h. l. Caspari, l. c. T. III p.134 sq.

[De praescr. haer. 36].

9. Si haec ita se habent, ut veritas nobis adiudicetur, quicunque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a deo tradidit, etc..... Mea est possessio, olim possideo, prior possideo, habeo origines firmas ab ipsis auctoribus quorum fuit res. Ego sum haeres apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adiuraverunt, ita teneo.

35. *prior possideo* om. BC.

[De praescr. haer. 37].

10. Semel evangelium et eiusdem regulae doctrinam apostolis meis delegaveram; libuit mihi postea aliqua inde mutare. Resurrectionem promiseram, etiam carnis; sed recogitavi, ne implere non possem. Natum me ostenderam ex virgine; sed postea turpe mihi visum est.

[De praescr. haer. 44, ubi Tert. Christum ironice loquentem infert].

11. Cum aquam ingressi Christianam fidem in legis suae verba profitemur, renuntiasse nos diabolo et pompae et angelis eius ore nostro contestamur.

[De spectac. 4. edid. Klussmann. Lips. 1877].

12. Si nulla lex dei prohibuisset idola fieri a nobis .... de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis adversas esse fidei eiusmodi artes. [De idolol. 6].

13. Quod colimus deus unus est, qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum verbo quo iussit, ratione qua disposuit, virtute qua potuit, de nihilo expressit .... Invisibilis est, etsi videatur; incomprehensibilis, etsi per gratiam repraesentetur; inaestimabilis, etsi humanis sensibus aestimetur.

12. *colimus et nos* D (Cod. Paris n. 2616) a (B. Rhen.); *colimus nos* d (Pam.) ex uno cod. Vat. [Apolog. 17].

14. Viros ... in saeculum emisit spiritu divino inundatos, quo praedicarent deum unicum esse, qui universa condiderit etc.

[Apolog. 18].

15. Hunc ex deo prolatum didicimus et prolatione generatum et idcirco filium dei et deum dictum ex unitate substantiae. Nam et deus spiritus .... Ita de spiritu spiritus et de deo deus ... Delapsus in virginem quandam et in utero eius caro figuratus nascitur homo deo mixtus.

19. *dicimus* λ (Cod. Fuld.) c. (Gelen.). — 20. *dei* om. ace (Herald.).

[Apolog. 21].

16. Expedite autem praescribimus adulteris nostris illam esse regulam veritatis, quae veniat a Christo transmissa per comites ipsius.

[Apolog. 47].

17. Denique ut a baptismate ingrediar aquam adituri ibidem, sed et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu, contestamur nos renuntiare diabolo et pompae et angelis eius. Dehinc ter mergitamur amplius aliquid respondentes quam dominus in evangelio determinavit .... Harum et aliarum eiusmodi disciplinarum si legem expostules scripturarum, nullam leges. Traditio tibi praetendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix.

26. *baptismater* sine *a* A (Cod. Agobard.). — *aditur* A. — 27. *sed aliquanto* D (Cod. Florent.). — 29. *amplius non aliquid* B (Cod. Vindob.) C (Cod. Leid.) DE (B. Rhen.) et Magliabechianus. In reliquis et in Gorziensi negatio deest. — 31. *scripturam* A.

[De corona mil. 3 sq.].

18. Credimusne humanum sacramentum divino superduci licere et in alium dominum respondere post Christum?

[Do corona mil. 11].

19. Praescribitur mihi, ne quem alium deum dicam, ne vel dicendo, non minus lingua quam manu, deum fingam neque alium adorem aut quo modo venerer praeter unicum illum, qui ita mandat, quem et iubeor timere, ne ab eo deserar, et de omni substantia

diligere, ut pró eo moriar. Huic sacramento militans ab hostibus provocor . . . Quis hunc militi suo exitum voluit, nisi qui tali sacramento eum consignavit.

2 sq. *sacramento eum* A; *eum sacr.* Editt. [Scorpiace 4].

20. Superest, ne antiquitas (*scil. tempus Vet. Foed.*) suum forte habuerit sacramentum, novitatem Christianam recensere, quasi et de deo aliam ac perinde disciplina quoque aemulam, cuius sophia filios suos iugulare non norit . . . . Quamquam et si omnem hanc persecutionem condicionabilem in solos tunc apostolos destinasset, utique per illos cum toto sacramento, cum propagine nominis, cum traduce spiritus sancti in nos quoque spectasset etiam persecutionis obeundae disciplina, ut in haereditarios discipulos et apostolici seminis frutices.

4. *suum forte* B (Gang.) C (Gelen.) a (Pamel.); *suum quoque* A (Cod. Agobard.) b (Rigalt.). — 5. *novitale Christianam* A. — 6. *proinde* Editt. — 7. *iugulandum etiam norit* A. — 8. *utique illos* A. [Scorpiace 9].

21. Dicendo autem ‚patrem' ‚deum' quoque cognominamus. Appellatio ista et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur . . . Ne mater quidem ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. [De orat. 2].

22. Homo in aqua demissus et inter pauca verba tinctus. [De bapt. 2].

23. (. . ablutione delictorum), quam fides impetrat obsignata in patre et filio et spiritu sancto. Nam si in tribus testibus stabit omne verbum dei, quanto magis dum habemus per benedictionem eosdem arbitros fidei quos et sponsores salutis, sufficit ad fiduciam spei nostrae etiam numerus nominum divinorum? Cum autem sub tribus et testatio fidei et sponsio salutis pignerentur, necessario adicitur ecclesiae mentio, quoniam ubi tres, id est pater et filius et spiritus sanctus, ibi ecclesia, quae trium corpus est.

19. *verbum dei* A; *dei* om. Editt. — 19. *dum* Editt ; om. A (*donum*). — *per* om. A. [De bapt. 6].

24. In quem enim tingueret (*scil. ipse Iesus*)? in paenitentiam? quo ergo illi praecursorem? in peccatorum remissionem, quam verbo dabat? in semetipsum, quem humilitate celabat? in spiritum sanctum, qui nondum ad patrem ascenderat? in ecclesiam, quam nondum apostoli struxerant?

27. *spiritu sancto* A. — 28. *ad patrem ascenderat* A; *a patre descenderat* Amg B (Gelen.) a (Pamel.) b (Rigalt.). Oehl. [de bapt. 11].

25. Ubi fides aucta est credendi in nativitatem, passionem resurrectionemque eius, addita est ampliatio sacramento, obsignatio baptismi vestimentum quoddammodo fidei, quae retro erat nuda, nec potest iam sine sua lege. Lex enim tinguendi imposita est et forma praescripta.

33. *potentiam habuit sine* Amg Ba. [de bapt. 13].

26. Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis et irreformabilis, credendi scilicet in unicum deum omnipotentem, mundi conditorem, et filium eius Iesum Christum, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum a mortuis, re-

38. *tertia* Codd. Vindob. Leid. tres. Vatic. Laurent. Pamel. Rigalt.; *tertio* Beat. Rhen. Gelen.

ceptum in caelis, sedentem nunc ad dexteram patris, venturum iudicare vivos et mortuos per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente cetera iam disciplinae et conversationis admittunt novitatem correctionis, operante scilicet et proficiente usque in finem gratia dei. [De virg. vel. 1].

27. (Ad Gal. 4, 21—26) . . . unum (*scil. testamentum*) a monte Sina in synagogam Iudaeorum, aliud super omnem principatum generans, vim, dominationem . . . . quae est mater nostra, in quam repromisimus sanctam ecclesiam. [Adv. Marc. V, 4].

28. Si subtiliter temptes (*scil. Valentinianos*), per ambiguitates bilingues communem fidem adfirmant. [Adv. Valent. 1].

29. Crucifixus est dei filius . . . et mortuus est dei filius . . . et sepultus resurrexit. [De carne Chr. 5].

30. Qualis autem tortuositas vestra (*scil. Valentinianorum*), ut ipsam *ex* syllabam praepositionis officio adscriptam auferre quaeratis, et alia magis uti, quae in hac specie non invenitur penes scripturas sanctas? *Per* virginem dicitis natum, non *ex* virgine. (*Cf. ea quae secuntur*). [De carne Chr. 20].

31. Varie diabolus aemulatus est veritatem. . . . Unicum dominum vindicat, omnipotentem mundi conditorem, ut et de unico haeresim faciat. Ipsum dicit patrem descendisse in virginem, ipsum ex ea natum, ipsum passum, denique ipsum esse Iesum Christum.

21. *virginem* A (Cod. Vindob.) a (Gangn.) b (Gelen.) c (Pamel.) d (Rigalt.) Codd. Leid., Laurent.; *virgine* B. [Adv. Prax. 1].

32. Itaque post tempus pater natus et pater passus, ipse deus, dominus omnipotens, Iesus Christus praedicatur (*scil. e sententia Prax.*). Nos vero et semper et nunc magis, ut instructiores per paracletum, deductorem scilicet omnis veritatis, unicum quidem deum credimus, sub hac tamen dispensatione quam οἰκονομίαν dicimus, ut unici dei sit et filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil. Hunc missum a patre in virginem ex ea natum, hominem et deum, filium hominis et filium dei, et cognominatum Iesum Christum; hunc passum, hunc mortuum et sepultum, secundum scripturas, et resuscitatum a patre, et in caelo resumptum sedere ad dexteram patris, venturum iudicare vivos et mortuos; qui exinde miserit, secundum promissionem suam, a patre spiritum sanctum paracletum, sanctificatorem fidei eorum qui credunt in patrem et filium et spiritum sanctum. Hanc regulam ab initio evangelii decucurrisse, etiam ante priores quosque haereticos, nedum ante Praxean hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium haereticorum quam ipsa novellitas Praxeae hesterni.

30. *ex ea* A Leid. Laur.; *et ex ea* abcd. — 32. *coelo* ABab Leid. Laur.; *coelos* cd. — 38. *hesternum* abcd Laur.; *externum* A Leid. [Adv. Prax. 2].

33. Ipsa regula fidei a pluribus diis saeculi ad unicum et verum deum transfert. [Adv. Prax. 3].

34. Interim hic mihi promotum sit responsum adversus id quod et de Apocalypsi Iohannis proferunt (*scil. Monarchiani*): Ego domi-

42. *promotum* libri omn.; *promptum* coniec. Oehler. — 43. *et* om. A Leid.

nus qui est, et qui fuit et venit, omnipotens, et sicubi alibi dei omnipotentis appellationem non putant etiam filio convenire. Quasi qui venturus sit non omnipotens, cum et filius omnipotentis tam omnipotens sit quam deus dei filius.

1. *qui est et qui venit* A Leid.; *qui est et qui erat et qui fuit et qui venit* B. — 3. *sit non omnipotens* coniec. Oehler; *non sit omnipotens* d cum Fulv. Urs.; *sit omnipotens* ABabc; *tam omnipotens sit* Leid. — 4. *sit etc.* d ex emend. Fulv. Urs.; *sit dei filius quam deus dei filius* ABabc. Leid. [Adv. Prax. 17].

35. Nec semel sed ter ad singula nomina in personas singulas tinguimur. [Adv. Prax. 26].

36. Filius igitur et moritur et resuscitatur a patre secundum scripturas. Filius ascendit in superiora coelorum, qui et descendit in inferiora terrae. Hic sedet ad dexteram patris; non pater ad suam. Hunc videt Stephanus, cum lapidaretur, adhuc stantem ad dexteram dei, ut exinde sessurum, donec ponat illi pater omnes inimicos sub pedibus suis. Et hic venturus est rursus super nubes caeli talis qualis et ascendit. Hic interim acceptum a patre munus effudit, spiritum sanctum, tertium nomen divinitatis. . . . ., deductorem omnis veritatis, quae est in patre et filio et spiritu sancto secundum Christianum sacramentum.

9. *inferiora* A Leid; *interiora* reliq. — 10. *lapidaretur* ABabc Leid.; *lapidatur* d. Fulv. Urs. — 12. *Et hic* A Leid.; *hic et* reliq. — 14. *numen* abc. [Adv. Prax. 30].

37. Et mortem et sepulturam et resurrectionem Christi mei. [Adv. Iud. 10].

IRENAEUS.

Τοῦ γὰρ Ἰωάννου ἕνα θεὸν παντοκράτορα καὶ ἕνα μονογενῆ Χριστὸν Ἰησοῦν κηρύσσοντος, ...

18. *παντοκράτορα* Codd. Epiph.; *exponente* ex errore Codd. Lat. [Iren. I, 9, 1. Ex recens. W. Harvey. Cantabr. 1857 Opp. I, p. 82. Graece ex Epiph.].

2. Εἰ δὲ ὁ λόγος ὁ τοῦ πατρὸς ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς, ὁ τοῦ μόνου θεοῦ μονογενὴς υἱός, ...

21. *ab uno deo* ex errore Codd. Lat. [Iren. I, 9, 3. Opp. I, p. 84].

3. Οὕτω δὲ καὶ ὁ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ ἐν ἑαυτῷ κατέχων, ὃν διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφε, ...

[Iren. I, 9, 4. Opp. I, p. 87 sq. cf. I, 9, 5. Opp. I, p. 89: *ἡ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κηρυσσομένη ἀλήθεια*].

4. Ἡ μὲν γὰρ ἐκκλησία, καίπερ καθ᾽ ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν εἰς ἕνα θεὸν πατέρα παντοκράτορα, τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰς θαλάσσας καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, πίστιν· καὶ εἰς ἕνα Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας· καὶ εἰς πνεῦμα ἅγιον, τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας καὶ τὰς ἐλεύσεις καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν καὶ τὴν ἔνσαρκον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ ἠγαπημένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἀνακεφα-

24. *καίπερ* om. Codd. Lat. — 25. *seminata et ab apostolis* Codd. Lat. — 27. *mare* Codd. Lat. — 28. *Christum Iesum* Cod. Arund. — 30 sq. *dispositiones dei et adventum* Codd. Lat. — 31 sq. *resurrectionem* Codd. Lat. — 32. *ascensionem* Codd. Lat. — 33. *Iesu Christi* Codd. Lat.

λαιώσασθαι τὰ πάντα καὶ ἀναστῆσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρωπότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν καὶ θεῷ καὶ σωτῆρι καὶ βασιλεῖ κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ πατρὸς τοῦ ἀοράτου πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται αὐτῷ καὶ κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποιήσηται· τὰ μὲν πνευματικὰ τῆς πονηρίας καὶ ἀγγέλους [τοὺς] παραβεβηκότας καὶ ἐν ἀποστασίᾳ γεγονότας καὶ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους καὶ ἀνόμους καὶ βλασφήμους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψῃ· τοῖς δὲ δικαίοις καὶ ὁσίοις καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τετηρηκόσι καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι τοῖς [μὲν] ἀπ' ἀρχῆς, τοῖς δὲ ἐκ μετανοίας, ζωὴν χαρισάμενος ἀφθαρσίαν δωρήσηται καὶ δόξαν αἰωνίαν περιποιήσῃ.

1 sq. *omnem carnem humani generis* Codd. Lat. — 6. *τούς* add. Harv. — *transgressos* Cod. Clar.; *transgressores* Cod. Arund. — 8. *homines* Codd. Lat. — 10. *μέν* Codd. Lat. (*quidem*); deest ap. Epiph. — 11. *δωρήσηται*; *loco muneris conferat* Codd. Lat. — *circumdet* Codd. Lat. [Iren. I, 10, 1. Opp. I, p. 90 sq. Graece ap. Epiph. haer. 31, c. 30].

5. Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρειληφυῖα, καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προέφαμεν, ἡ ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἕνα οἶκον οἰκοῦσα· καὶ ὁμοίως πιστεύει τούτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει καὶ διδάσκει καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἓν στόμα κεκτημένη. Καὶ γὰρ αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιαι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτή. Καὶ οὔτε αἱ ἐν Γερμανίαις ἱδρυμέναι ἐκκλησίαι ἄλλως πεπιστεύκασιν, ἢ ἄλλως παραδιδόασιν, οὔτε ἐν ταῖς Ἰβηρίαις οὔτε ἐν Κέλτοις οὔτε κατὰ τὰς ἀνατολὰς οὔτε ἐν Αἰγύπτῳ οὔτε ἐν Λιβύῃ οὔτε αἱ κατὰ μέσα τοῦ κόσμου ἱδρυμέναι· ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κτίσμα τοῦ θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἷς καὶ ὁ αὐτός, οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῇ φαίνει καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. Καὶ οὔτε ὁ πάνυ δυνατὸς ἐν λόγῳ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προεστώτων, ἕτερα τούτων ἐρεῖ· οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον· οὔτε ὁ ἀσθενὴς ἐν τῷ λόγῳ ἐλαττώσει τὴν παράδοσιν. Μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως οὔσης οὔτε ὁ πολὺ περὶ αὐτῆς δυνάμενος εἰπεῖν ἐπλεόνασεν, οὔτε ὁ τὸ ὀλίγον ἠλαττόνησε.

15. *videlicet quasi unam animam habens et unum cor* Codd. Lat. — 16 sq. *καὶ γὰρ αἱ; nam etsi* (*καὶ γὰρ εἰ*) Codd. Lat. — 20. *in oriente* Codd. Lat. — 23. *οὕτω καί; sic et lumen* Codd. Lat.

[Iren. I, 10, 2. Opp. I, p. 92 sq. Graece ap. Epiph l. c.].

6. Cum teneamus autem nos regulam veritatis, id est, quia sit unus deus omnipotens, qui omnia condidit per verbum suum et aptavit et fecit ex eo quod non erat ad hoc, ut sint omnia .... hic pater domini nostri Iesu Christi.

[Iren. I, 22, 1. Opp. I, p. 188 sq.; cf. I, 16, 3. Opp. I, p. 163: *τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς μόνον θεὸν παντοκράτορα*].

7. Bene igitur habet a primo et maximo capitulo inchoare nos, a demiurgo deo, qui fecit coelum et terram et omnia quae in eis sunt... et solus pater et solus continens omnia [μόνος πάντα κρατῶν] ...

[Iren. II, 1, 1. Opp. I, p. 251; cf. II, 30, 1. Opp. I p. 361 et m. al. loc.].

8. Ex hoc autem quod dominus surrexit a mortuis in tertia die ... et discipulis se manifestavit et videntibus eis receptus est in coelum ... [Iren. II, 32, 3. Opp. I, p. 374].

9. Οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων ὧν κατὰ παντὸς

τοῦ κόσμου ἡ ἐκκλησία παρὰ θεοῦ λαβοῦσα ἐν τῷ ὀνόματι Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου . . . ἐπιτελεῖ.

1 sq. *Χριστοῦ Ἰησοῦ* Codd. Lat.; *Ἰ. Χρ.* Euseb.

[Iren. II, 32, 4. Opp. I, p. 375. Graece ap. Euseb. h. e. V, 7].

10. Et omnes isti. (*scil. evangelistae*) unum deum factorem coeli et terrae a lege et prophetis annuntiatum et unum Christum filium dei tradiderunt nobis. [Iren III, 1, 2. Opp. II, p. 6].

11. Cum autem ad eam iterum traditionem, quae est ab apostolis, quae per successiones presbyterorum in ecclesiis custoditur, provocamus eos, adversantur traditioni . . . Evenit itaque neque scripturis iam neque traditioni consentire eos [Iren. III, 2, 2. Opp. II, p. 7 sq.].

12. Traditionem itaque apostolorum in toto mundo manifestatam, in omni ecclesia adest perspicere omnibus qui vera velint videre, et habemus annumerare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi in ecclesiis et successiones eorum usque ad nos . . . Sed quoniam valde longum est, in hoc tali volumine omnium ecclesiarum enumerare successiones, maximae et antiquissimae et omnibus cognitae, a gloriosissimis duobus apostolis Paulo et Petro Romae fundatae et constitutae ecclesiae eam quam habet ab apostolis traditionem et annuntiatam hominibus fidem per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes confundimus omnes eos, qui quoquo modo vel per sibiplacentiam malam vel vanam gloriam vel per caecitatem et malam sententiam praeterquam oportet colligunt. Ad hanc enim ecclesiam propter potentiorem principalitatem necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his qui sunt undique conservata est ea quae est ab apostolis traditio.

16. *Paulo et Petro* Codd. Clarom. Voss.; *Pet. et Paulo* cett. et editt. — 22. *pontiorem* Cod. Clarom. — 23. *eos* om. Cod. Arund.

[Iren. III, 3, 1. Opp. II, p. 8 sq.].

13. . . . ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν, annuntiantem unum deum omnipotentem, factorem coeli et terrae. . . . Hunc patrem domini nostri Iesu Christi ab ecclesiis annuntiari, ex ipsa scriptura (*scil. ex ep. eccl. Romanae per Clementem ad Corinthios scriptae*) qui velint discere possunt et apostolicam ecclesiae traditionem intelligere.

26. *omnipotentem* om. Codd. Clarom. Voss.

[Iren. III, 3, 3. Opp. II, p. 11. Graece ap. Euseb. h. e. V, 6].

14. [*Post episcoporum eccl. Romanae seriem descriptam*] Τῇ αὐτῇ τάξει καὶ τῇ αὐτῇ διαδοχῇ ἥ τε ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παράδοσις καὶ τὸ τῆς ἀληθείας κήρυγμα κατήντηκεν εἰς ἡμᾶς. Et est plenissima haec ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quae in ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata et tradita in veritate.

30 sq. *τῇ αὐτῇ τάξει κτλ.*; *hac ordinatione et successione* Codd. Lat. — 31. *διαδοχῇ* Codd. Lat. (*successione*); *διδαχῇ* Codd. Euseb.

[Iren. III, 3, 3. Opp. II, 11 sq. Graece ap. Euseb. h. e. V, 6].

15. Πολύκαρπος . . . ταῦτα διδάξας ἀεί, ἃ καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων ἔμαθεν, ἃ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ παραδίδωσιν, ἃ καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ . . . Μίαν καὶ μόνην ταύτην ἀλήθειαν κηρύξας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων παρειληφέναι, τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας παραδεδομένην.

35. *ἃ καὶ παρά*; *quae ab* Codd. Lat. — 36. *ἃ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ* Codd. Lat. (*quae et ecclesiae tradidit*) Ruf. hist. eccl. (*et haec ecclesiae tradebat*); *ἃ καὶ ἡ ἐκκλησία* Codd. Euseb. — 38. *τὴν ὑπὸ κτλ.* Codd. Euseb.; *quam et ecclesiae tradidit* Codd. Lat.

[Iren. III, 3, 4. Opp. II, p. 12 sq.; cf. p. 15. Graece ap. Euseb. h. e. IV, 14].

16. Propter quod oportet . . . quae sunt ecclesiae cum summa diligentia diligere et apprehendere veritatis traditionem. Quid enim? Et si de aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de praesenti quaestione sumere quod certum et re liquidum est. Quid autem si neque apostoli quidem scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis, quibus committebant ecclesias? Cui ordinationi assentiunt multae gentes barbarorum eorum qui in Christum credunt, sine charta vel atramento scriptam habentes per spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes, in unum deum credentes factorem coeli et terrae et omnium quae in eis sunt, per Christum Iesum dei filium. Qui propter eminentissimam erga figmentum suum dilectionem eam quae esset ex virgine generationem sustinuit, ipse per se hominem adunans deo et passus sub Pontio Pilato et resurgens et in claritate receptus, in gloria venturus salvator eorum qui salvantur et iudex eorum qui iudicantur et mittens in ignem aeternum transfiguratores veritatis et contemtores patris sui et adventus eius. Hanc fidem qui sine literis crediderunt, quantum ad sermonem nostrum barbari sunt . . . . Sic per illam veterem apostolorum traditionem, ne in conceptionem quidem mentis admittunt (*scil. barbari Christiani*), quodcunque eorum (*scil. haereticorum*) portentiloquium est, neque enim congregatio fuit apud eos neque doctrina instituta. 23. *neque dum* Cod. Voss. [Iren. III, 4, 1 sq. Opp. II, p. 15 sq.].

17. Omnia igitur talia circumscribere volens discipulus domini (*scil. Ioannes*) et regulam veritatis constituere in ecclesia, quia est unus deus omnipotens, qui per verbum suum omnia fecit et visibilia et invisibilia. [Iren. III, 11, 1. Opp. II, p. 40 sq.].

18. Ὁ παθὼν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου οὗτος κύριος τῶν πάντων.
[Iren. III, 12, 9. Opp. II, p. 63. Graece in Cat. Cram. in Act. Apost. p. 160].

19. Non ergo alterum filium hominis novit evangelium nisi hunc qui ex Maria, qui et passus est; . . . . sed hunc qui natus est Iesum Christum novit dei filium et eundem hunc passum resurrexisse. . .
Ipse est Iesus Christus dominus noster, qui et passus est pro nobis et surrexit propter nos et rursus venturus est in gloria patris ad resuscitandam universam carnem et ad ostensionem salutis, et regulam iusti iudicii ostendere omnibus qui sub ipso facti sunt. Unus igitur deus pater et unus Christus Iesus dominus noster.
[Iren. III, 16, 5 sq. Opp. II, p. 86 sq.].

20. Φανερὸν οὖν, ὅτι Παῦλος ἄλλον Χριστὸν οὐκ οἶδεν ἀλλ' ἢ τοῦτον τὸν καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα καὶ γεννηθέντα.
[Iren. III, 18, 3. Opp. II, p. 96. Graece ap. Theodoret. Dial. III Ἀπαθής].

21. . . quae est in fide nostra; quam perceptam ab ecclesia custodimus et quae semper a spiritu dei . . . . cuius non sunt participes omnes qui non concurrunt ad ecclesiam . . Ubi enim ecclesia, ibi et spiritus dei, et ubi spiritus dei, illic ecclesia et omnis gratia, spiritus autem veritas. Quapropter qui non participant eum . . . effugientes fidem ecclesiae, ne traducantur, reicientes vero spiritum, ut non erudiantur.

42. *currunt* Codd. Claromont. Voss. Feuard. in margine. — 43. *et ubi spiritus dei* om. Cod. Claromont.

[Iren. III, 24, 1. Opp. II, p. 131 sq.].

22. Qui credunt in unum et verum deum et Christum Iesum filium dei. [Iren. IV, 1, 2. Opp. II, p. 146].

23. Neque alium Christum et dei filium exspectabimus, sed hunc qui ex Maria virgine, qui et passus est.

4. *virgine* om. Codd. Ar. et Claromont.

[Iren. IV, 9, 2. Opp. II, p. 170].

24. Unus deus pater qui continet omnia.

[Iren. IV, 20, 6. Opp. II, p. 218].

25. Εἰς ἕνα θεὸν παντοκράτορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, πίστις ὁλόκληρος· καὶ εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν κύριον ἡμῶν, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ τὰς οἰκονομίας αὐτοῦ, δι' ὧν ἄνθρωπος ἐγένετο ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, πεισμονὴ βεβαία· καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ, qui praestat agnitionem veritatis, τὸ τὰς οἰκονομίας πατρός τε καὶ υἱοῦ σκηνοβατοῦν καθ' ἑκάστην γενεὰν ἐν τοῖς ἀνθρώποις καθὼς βούλεται ὁ πατήρ. Γνῶσις ἀληθὴς ἡ τῶν ἀποστόλων διδαχή· καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου, et character corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam quae in unoquoque loco est ecclesiam tradiderunt, quae pervenit usque ad nos custodita sine fictione scripturarum tractatione plenissima, neque additamentum neque ablationem recipiens, et lectio sine falsatione et secundum scripturas expositio legitima et diligens, et sine periculo et sine blasphemia.

6. *εἰς ἕνα ... πίστις;* Clerm. and Ar. and every other MS. omit *in*, and for *fides*, the former reads *fide* (Harvey). — 7. *Χρ. Ἰησ.* Codd. Lat.; *Ἰησ. Χρ.* Ioann. Damasc. — 9. *καὶ εἰς* Ioann. Damasc; *quae est in spiritu* Codd. Lat. — *qui etc.* om. Ioann. Damasc. — 11. *σκηνοβατοῦν; exposuit* Codd. Lat. — *καθ' ἑκάστην κτλ.; secundum quas aderat generi humano* Codd. Lat. — 16. *custodita;* the Arund. reading is followed, as far preferable to that of the Clerm., Voss. and Cod. Vet. of Feuard., *custoditione;* Merc. I.: *custoditio* (Harvey). — *tractatione;* suo iure Harvey: the creed is here meant, the completeness of which is set forth in very similar terms at the end of I, 10, 2. — *plenissima tractatione* Cod. Arund. omittens *neque additamentum; tractatio* al.

[Iren. IV, 33, 7 sq. Opp. II, p. 261 sq. Graece e Parall. Ioann. Damasc.].

26. Omnes enim ii valde posteriores sunt quam episcopi, quibus apostoli tradiderunt ecclesias ... Eorum autem qui ab ecclesia sunt semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eandem esse fidem, omnibus unum et eundem deum patrem praecipientibus, et eandem dispositionem incarnationis filii dei credentibus et eandem donationem spiritus scientibus et eadem meditantibus praecepta et eandem figuram eius quae est erga ecclesiam ordinationem custodientibus et eundem exspectantibus adventum domini et eandem salutem totius hominis, id est animae et corporis, sustinentibus.

23. *ab apostolis* Cod. Arund.; *apostolis* Cod. Clarom.[1]; *apostoli* Vet. Voss.; *apostolorum* Cod. Clarom.[2] — 24 sq. *praecipientibus* Clarom. Vet. Voss.; *recipientibus* Arund. — 27. *eius* om. Arund. — *erga* om. Arund. — 27 sq. Harvey: *καὶ τὸ αὐτὸ σχῆμα τῆς περὶ τὴν ἐκκλησίαν καταστάσεως τηρούντων.* [Iren. V, 20, 1. Opp. II, p. 377 sq.].

27. Ὁρκίζω σε ... κατὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ, ἧς ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. [Iren. in libr. de Ogdoade, ap. Euseb. h. e. V, 20, 2].

IUSTINUS.

1. . . . ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου καὶ πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας θεοῦ (scil. ἄθεοί ἐσμεν), ἀλλ' ἐκεῖνόν τε καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἑπομένων καὶ ἐξομοιουμένων ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατόν, πνεῦμά τε τὸ προφητικὸν σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν.

4. *καὶ τὸν τῶν κτλ.* e contextu huius additamenti difficultas facile explicatur.

[Iust. Apol. I, 6 p. 56 B. Ex recens. Th. de Otto. Ienae. 1876].

2. Ἄθεοι μὲν οὖν ὡς οὐκ ἐσμέν, τὸν δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς σεβόμενοι . . . τὸν διδάσκαλόν τε τούτων γενόμενον ἡμῖν καὶ εἰς τοῦτο γεννηθέντα Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, τοῦ γενομένου ἐν Ἰουδαίᾳ ἐπὶ χρόνοις Τιβερίου Καίσαρος ἐπιτρόπου, υἱὸν αὐτὸν τοῦ ὄντως θεοῦ μαθόντες καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ ἔχοντες, πνεῦμά τε προφητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει ὅτι μετὰ λόγου τιμῶμεν, ἀποδείξομεν. 11. *αὐτόν* Editt. *αὐτοῦ* Codd. [Iust. Apol. I, 13 p. 60 C—E].

3. Τῷ δὲ καὶ τὸν λόγον, ὅ ἐστι πρῶτον γέννημα τοῦ θεοῦ ἄνευ ἐπιμιξίας φάσκειν ἡμᾶς γεγεννῆσθαι, Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν διδάσκαλον ἡμῶν, καὶ τοῦτον σταυρωθέντα καὶ ἀποθανόντα καὶ ἀναστάντα ἀνεληλυθέναι εἰς τὸν οὐρανόν . . . . [Iust. Apol. I, 21 p. 66 E].

4. Ἰησοῦς Χριστὸς μόνος ἰδίως υἱὸς τῷ θεῷ γεγέννηται.

[Iust. Apol. I, 23 p. 68 C].

5. Ἐν δὴ ταῖς τῶν προφητῶν βίβλοις εὕρομεν προκηρυσσόμενον παραγινόμενον, γεννώμενον διὰ παρθένου . . καὶ σταυρούμενον Ἰησοῦν τὸν ἡμέτερον Χριστὸν καὶ ἀποθνήσκοντα καὶ ἀνεγειρόμενον καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνερχόμενον καὶ υἱὸν θεοῦ ὄντα καὶ κεκλημένον.

[Iust. Apol. I, 31 p. 73 A].

6. Ὁ καθ' ἡμᾶς δὲ Ἰησοῦς Χριστὸς σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανὼν ἀνέστη καὶ ἐβασίλευσεν ἀνελθὼν εἰς οὐρανόν. [Iust. Apol. I, 42 p. 80 C].

7. Διὰ δυνάμεως τοῦ λόγου κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς πάντων καὶ δεσπότου θεοῦ βουλὴν διὰ παρθένου ἄνθρωπος ἀπεκυήθη καὶ Ἰησοῦς ἐπωνομάσθη καὶ σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανὼν ἀνέστη καὶ ἀνελήλυθεν εἰς οὐρανόν.

27. *καί* ante *ἀποθανών* deest in Codd. [Iust. Apol. I, 46 p. 83 E].

8. Δύο γὰρ αὐτοῦ παρουσίας προεκήρυξαν οἱ προφῆται· μίαν μέν, τὴν ἤδη γενομένην, ὡς ἀτίμου καὶ παθητοῦ ἀνθρώπου, τὴν δὲ δευτέραν, ὅταν μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν μετὰ τῆς ἀγγελικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς παραγενήσεσθαι κεκήρυκται, ὅτε καὶ τὰ σώματα ἀνεγερεῖ πάντων τῶν γενομένων ἀνθρώπων, καὶ τῶν μὲν ἀξίων ἐνδύσει ἀφθαρσίαν, τῶν δὲ ἀδίκων ἐν αἰσθήσει αἰωνίᾳ . . εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψει.

33. *ἐνδύσει* Maran.; *ἐνδύσῃ* Codd. [Iust. Apol. I, 52 p. 87 A].

9. Ἐπ' ὀνόματος γὰρ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότου θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου τὸ ἐν τῷ ὕδατι τότε λουτρὸν ποιοῦνται. . . . Τὸ τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότου θεοῦ ὄνομα αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπιλέγοντος τοῦ τὸν λουσόμενον ἄγοντος ἐπὶ τὸ λουτρόν . . . καὶ ἐπ' ὀνόματος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἐπ' ὀνόματος πνεύματος ἁγίου, ὃ διὰ τῶν προφητῶν προεκήρυξε τὰ κατὰ τὸν Ἰησοῦν πάντα, ὁ φωτιζόμενος λούεται.

38 sq. *μόνον ἐπιλέγοντες, τοῦτον λουσόμενον ἄγοντες ἐπί* Codd.; emend. Thirlbius. [Iust Apol. I, 61].

10. Διὰ παρθένου ἄνθρωπος γενόμενος . . καὶ ἐξουθενηθῆναι καὶ παθεῖν ὑπέμεινεν, ἵνα ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν θάνατον.
[Iust. Apol. I, 63 p. 96 D].

11. Αἶνον καὶ δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει (scil. ὁ προεστώς).
4. *αἶνον* Codd. AB; *ὕμνον* C. [Iust. Apol. I, 65 p. 97 D].

12. Εὐλογοῦμεν τὸν ποιητὴν τῶν πάντων διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ πνεύματος τοῦ ἁγίου.
[Iust. Apol. I, 67 p. 98 C].

13. Ὁ δὲ υἱὸς ἐκείνου (scil. τοῦ θεοῦ), ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως υἱός . . . . Πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἀνθρώπων, τῶν Χριστιανῶν, ἐπορκίζοντες κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου . . . μὴ ἰαθέντας ἰάσαντο. [Iust. Apol. II, 6].

14.[1]) . . . . καὶ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων θεὸν καὶ πατέρα ἐδόξαζον καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Χριστὸν υἱὸν αὐτοῦ κατήγγελλον . . .
11. coniec. Otto: *καὶ πατέρα θεὸν* aut: *καὶ θεὸν καὶ πατέρα.* — cfr. c. 56. p. 186. 188. 190. 194. c 57. p. 200. c. 58 p. 202. c. 60. p. 210. c. 61. p. 214. c. 114. p. 408. c. 117. p. 420.
[Iustin. Dial. c. Tryph. Ex recens. de Otto. Ienae. 1877. c. 7. p. 32].

15. . . . καὶ νῦν τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν καὶ τὸν πέμψαντα αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν τῶν ὅλων θεὸν ἀθετεῖτε . . .
13 sq. cfr. c. 140. p. 494. — 14. cfr. c. 38. p. 128. c. 96 p. 348.
[Iustin. Dial. c 16. p. 60].

16. . . . . ἐξ ὧν καὶ κύριον τὸν Χριστὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου προφητικοῦ πνεύματος λεγόμενον νοήσετε, καὶ τὸν κύριον πάντων πατέρα ἀνάγοντα αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ καθίζοντα αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ· ὅπερ γίνεται ἐξ ὅτου εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνελήφθη μετὰ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι ὁ ἡμέτερος κύριος Ἰησοῦς Χριστός.
16. cfr. c. 127. p. 456. 458. — 19. cfr. c. 41. p. 140. c. 49. p. 166. c. 50. p. 170. c. 93. p. 338. c. 112. p. 400. c. 113. p. 404. c. 115. p. 412.
[Iustin. Dial. c. 32. p. 106].

17. Ὁ γὰρ Χριστὸς βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς καὶ θεὸς καὶ κύριος καὶ ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος καὶ ἀρχιστράτηγος καὶ λίθος καὶ παιδίον γεννώμενον καὶ παθητὸς γενόμενος πρῶτον, εἶτα εἰς οὐρανὸν ἀνερχόμενος καὶ πάλιν παραγινόμενος μετὰ δόξης καὶ αἰώνιον τὴν βασιλείαν ἔχων κεκήρυκται . .
21. cfr. c. 49. p. 166. 170. – 23. cfr. c. 41. p. 138. — 24. cfr. c. 14. p. 54. c. 110. p. 388. [Iustin. Dial. c. 34. p. 112].

18. . . . ὅτι παθητὸς Χριστὸς προεφητεύθη μέλλειν εἶναι καὶ λίθος κέκληται καὶ ἔνδοξος μετὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, ἐν ᾗ παθητὸς φαίνεσθαι κεκήρυκτο, ἐλευσόμενος καὶ κριτὴς πάντων, λοιπὸν καὶ αἰώνιος βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς γενησόμενος . .
27. cfr. c. 31. p. 102. c. 35. p. 122. c. 49. p. 166. c. 86. p. 310. c. 110. p. 388. c. 118. p. 422. c. 121. p. 436. — 28. cfr. c. 58. p. 202.
[Iustin. Dial. c. 36. p. 122].

19. . . . ὁ ἡμέτερος Χριστὸς ὅτε ἐκ νεκρῶν ἀνέστη καὶ ἀνέβαινεν εἰς τὸν οὐρανόν . . . . ἵνα εἰσέλθῃ οὗτος ὅς ἐστι βασιλεὺς τῆς δόξης, καὶ ἀναβὰς καθίσῃ ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρός, ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.
30. cfr. c. 17. p. 62. c. 85. p. 308. c. 106. p. 378. c. 118. p. 422.
[Iustin. Dial. c. 36. p. 126].

---

1) Ll. ex Dialogo Iustini meum in usum collegit vir doctus Bornemann.

20. . . . τὸν σταυρωθέντα τοῦτον . . . ἄνθρωπον γενόμενον σταυρωθῆναι, καὶ ἀναβεβηκέναι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ πάλιν παραγίνεσθαι ἐπὶ τῆς γῆς καὶ προσκυνητὸν εἶναι . .

[Iustin. Dial. c. 38. p. 128].

21. . . . ὅτι οὗτος, ὃν φῂς ἐσταυρῶσθαι καὶ ἀνεληλυθέναι εἰς τὸν οὐρανόν, ἐστὶν ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ. Ὅτι γὰρ καὶ παθητὸς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν γραφῶν κηρύσσεται καὶ μετὰ δόξης πάλιν παραγίνεσθαι καὶ αἰώνιον τὴν βασιλείαν πάντων τῶν ἐθνῶν λήψεσθαι, πάσης βασιλείας αὐτῷ ὑποτασσομένης.

5. cfr. c. 142. p. 498. [Iustin. Dial. c. 39. p. 134].

22. . . . . σωθήσονται σὺν τοῖς ἐπιγνοῦσι τὸν Χριστὸν τοῦτον τοῦ θεοῦ υἱόν, ὃς καὶ πρὸ ἑωσφόρου καὶ σελήνης ἦν, καὶ διὰ τῆς παρθένου ταύτης τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Δαυῒδ γεννηθῆναι σαρκοποιηθεὶς ὑπέμεινεν, ἵνα διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης ὁ πονηρευσάμενος τὴν ἀρχὴν ὄφις καὶ οἱ ἐξομοιωθέντες αὐτῷ ἄγγελοι καταλυθῶσι, καὶ ὁ θάνατος καταφρονηθῇ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ ἀπὸ τῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ εὐαρέστως ζώντων παύσηται τέλεον, ὕστερον μηκέτ' ὤν, ὅταν οἱ μὲν εἰς κρίσιν καὶ καταδίκην τοῦ πυρὸς ἀπαύστως κολάζεσθαι πεμφθῶσιν, οἱ δὲ ἐν ἀπαθείᾳ καὶ ἀφθαρσίᾳ καὶ ἀλυπίᾳ καὶ ἀθανασίᾳ συνῶσιν.

10. cfr. c. 100. p. 356. c. 108. p. 386. c. 115. p. 412. c. 116. p. 414. c. 118. p. 422. c. 128. p. 458. [Iustin. Dial. c. 45. p. 150].

23. . . . καὶ πιστεύσωσιν ἐπὶ τοῦτον τὸν σταυρωθέντα Ἰησοῦν, ἐπιγνόντες, ὅτι αὐτός ἐστι ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ καὶ αὐτῷ δέδοται τὸ κρῖναι πάντας ἁπλῶς καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἡ αἰώνιος βασιλεία.

19. cfr. c. 35. p. 122. [Iustin. Dial. c. 46. p. 152].

24. Λοιπὸν οὖν καὶ ὅτι οὗτος διὰ τῆς παρθένου ἄνθρωπος γεννηθῆναι κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ βούλησιν ὑπέμεινεν ἀπόδειξον καὶ σταυρωθῆναι καὶ ἀποθανεῖν· δῆλον δὲ καὶ ὅτι μετὰ ταῦτα ἀναστὰς ἀνελήλυθεν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀπόδειξον.

22. cfr. c. 50. p. 170. c. 61. p. 214. c. 63. p. 220. 222. c. 75. p. 270. c. 84. p. 302. c. 87. p. 314. c. 100. p. 356. c. 127. p. 456. — 24sq. contra AB et omn. edd. coniec. Kaye, Otto: *δῆλον δὲ . . . . οὐρανόν*, eiiciunt in fine *ἀπόδειξον* tamquam in marg. adnotatum.

[Iustin. Dial. c. 63. p. 220].

25. . . . ὅτι ἀπ' ἄκρων τῶν οὐρανῶν προέρχεσθαι ἔμελλεν καὶ πάλιν εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους ἀνιέναι ἐμηνύετο, ἀναμνήσθητε, ἵνα καὶ θεὸν ἄνωθεν προελθόντα καὶ ἄνθρωπον ἐν ἀνθρώποις γενόμενον γνωρίσητε. [Iustin. Dial. c. 64. p. 228].

26. Ὡμολόγησά τε καὶ ὁμολογῶ· ἀλλ' οὐχ ὡς δικαιούμενον αὐτὸν διὰ τούτων ὡμολόγησα ὑπομεμενηκέναι πάντα, ἀλλὰ τὴν οἰκονομίαν ἀπαρτίζοντα, ἣν ἤθελεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ τῶν ὅλων ποιητὴς καὶ κύριος καὶ θεός. Καὶ γὰρ τὸ ἀποθανεῖν σταυρωθέντα ὁμολογῶ ὑπομεῖναι αὐτὸν καὶ τὸ ἄνθρωπον γενέσθαι καὶ τοσαῦτα παθεῖν, ὅσα διέθεσαν αὐτὸν οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν.

32. cfr. c. 56. p. 186. c. 108. p. 386. [Iustin. Dial. c. 67. p. 238].

27. Ὡς τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τῶν ὅλων ᾄδοντας καὶ ψάλλοντας τοὺς ἀπὸ πάσης τῆς γῆς γνόντας τὸ σωτήριον τοῦτο μυστήριον, τουτέστι τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τούτους ἔσωσεν, ἐνδιάγοντας

36. cfr. c. 115. p. 412. c. 128. p. 458. c. 133. p. 474. — 38. cfr. c. 13. p. 46. c. 41. p. 138. c. 117. p. 418.

κελεύει, ἐπιγνόντας ὅτι καὶ αἰνετὸς καὶ φοβερὸς καὶ ποιητὴς τοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ὁ τοῦτο τὸ σωτήριον ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου γένους ποιήσας, τὸν καὶ μετὰ τὸ σταυρωθῆναι ἀποθνήσκοντα καὶ βασιλεύειν πάσης τῆς γῆς κατηξιωμένον ὑπ' αὐτοῦ. . .

2. cfr. c. 34. p. 116. [Iustin. Dial. c. 74. p. 264].

28. Καὶ νῦν ἡμεῖς, οἱ πιστεύοντες ἐπὶ τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου Ἰησοῦν κύριον ἡμῶν, τὰ δαιμόνια πάντα καὶ πνεύματα πονηρὰ ἐξορκίζοντες ὑποτασσόμενα ἡμῖν ἔχομεν. Εἰ γὰρ διὰ τῶν προφητῶν παρακεκαλυμμένως κεκήρυκτο παθητὸς γενησόμενος ὁ Χριστὸς καὶ μετὰ ταῦτα πάντων κυριεύσων, ἀλλ' οὖν γε ὑπ' οὐδενὸς νοεῖσθαι ἐδύνατο, μέχρις αὐτὸς ἔπεισε τοὺς ἀποστόλους ἐν ταῖς γραφαῖς ταῦτα κεκηρύχθαι διαῤῥήδην. Ἐβόα γὰρ πρὸ τοῦ σταυρωθῆναι· Δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πόλλα παθεῖν καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ὑπὸ τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων καὶ σταυρωθῆναι καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. Καὶ Δαυὶδ δὲ πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης ἐκ γαστρὸς γεννηθήσεσθαι αὐτὸν κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν ἐκήρυξε καὶ θεὸν ἰσχυρὸν καὶ προσκυνητόν, Χριστὸν ὄντα, ἐδήλωσε.

5 sq. cfr. c. 116. p. 414. c. 117. p. 420. c. 131. p. 468. — 13. cfr. c. 41. p. 140. c. 97. p. 348. c. 100. p. 354. 356. c. 107. p. 382. c. 138. p. 486. [Iustin. Dial. c. 76. p. 272].

29 . . . . οὓς φυλάσσεσθαι προεῖπεν ἡμῖν ὁ ἡμέτερος κύριος, ὡς ἐν μηδενὶ ὑστερεῖσθαι ἡμᾶς, ἐπισταμένους, ὅτι προγνώστης ἦν τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ ἄνοδον τὴν εἰς οὐρανὸν μελλόντων γίνεσθαι ἡμῖν.

19. cfr. c. 45. p. 150. c. 108. p. 384. 386. — 19 sq. cfr. c. 39. p. 132. c. 87. p. 318. [Iustin. Dial. c. 82. p. 296].

30. Ὁ δὲ ἡμέτερος Ἰησοῦς, οὐδέπω ἐνδόξως ἐλθών, ῥάβδον δυνάμεως εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐξαπέστειλε . . . . Καὶ ἰσχυρὸς ὁ λόγος αὐτοῦ πέπεικε πολλοὺς καταλιπεῖν δαιμόνια, καὶ ἐπὶ τὸν παντοκράτορα θεὸν δι' αὐτοῦ πιστεύειν.

23. cfr. c. 34. p. 116. [Iustin. Dial. c. 83. p. 300].

31. . . . . εἰς δὲ μόνον τοῦτον τὸν ἡμέτερον Χριστόν, τὸν ἀειδῆ καὶ ἄτιμον φανέντα . . . ὅς ἐστι κύριος τῶν δυνάμεων διὰ τὸ θέλημα τοῦ δόντος αὐτοῦ πατρός, ὃς καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανόν. . . Κατὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τούτου τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, καὶ διὰ παρθένου γεννηθέντος καὶ παθητοῦ γενομένου ἀνθρώπου, καὶ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ ἀποθανόντος καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν καὶ ἀναβάντος εἰς τὸν οὐρανόν, πᾶν δαιμόνιον ἐξορκιζόμενον νικᾶται καὶ ὑποτάσσεται.

29. cfr. c. 23. p. 82. c. 43. p. 142. 146. c. 48. p. 162. c. 57. p. 200. c. 66. p. 234. 236. — 30. cfr. c. 30. p. 102. — 31 sq. cfr. c. 39. p. 132. [Iustin. Dial. c. 85. p. 304].

32. Εἰ οὖν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Χριστὸν ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων ὁ πατὴρ τῶν ὅλων τὰς πάντων κατάρας ἀναδέξασθαι ἐβουλήθη, εἰδὼς ὅτι ἀναστήσει αὐτὸν σταυρωθέντα καὶ ἀποθανόντα, διὰ τί ὡς κεκατηραμένου τοῦ ὑπομείναντος κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλὴν ταῦτα [illegible]εῖν τὸν λόγον ποιεῖτε;

36. cfr. c. 103. p. 372. [Iustin. Dial. c. 95. p. 344].

33. Μονογενὴς γὰρ ὅτι ἦν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων οὗτος, ἰδίως ἐξ

39. cfr. c. 58. p. 202. c. 61. p. 214. c. 63. p. 222.

αὐτοῦ λόγος καὶ δύναμις γεγεννημένος, καὶ ὕστερον ἄνθρωπος διὰ τῆς παρθένου γενόμενος, ὡς ἀπὸ τῶν ἀπομνημονευμάτων ἐμάθομεν, προεδήλωσα. Καὶ ὅτι σταυρωθεὶς ἀπέθανεν, ὁμοίως προεῖπε.

[Iustin. Dial. c. 105. p. 376].

34. . . ἡμεῖς οἱ διὰ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος ὡς εἷς ἄνθρωπος πιστεύσαντες εἰς τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων θεόν, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρωτοτόκου αὐτοῦ υἱοῦ τὰ ῥυπαρὰ ἱμάτια, τουτέστι τὰς ἁμαρτίας, ἀπημφιεσμένοι, πυρωθέντες διὰ τοῦ λόγου τῆς κλήσεως αὐτοῦ, ἀρχιερατικὸν τὸ ἀληθινὸν γένος ἐσμὲν τοῦ θεοῦ. . .

4 sq. AB et omn. edd. exc. Troll. et Mign. corrupte *πάντες ἔσονται.* Sanavit locum Thirlb. (Otto): *πιστεύσαντες.* Sylb. *πάντες πιστεύοντες.* — 5. cfr. c. 11. p. 40. c 35. p. 118. c. 50. p. 170. c. 55. p. 184. c. 102. p. 364. c. 133. p. 474. — 6. cfr. c. 44. p. 148. c. 95. p. 346. c. 111. p. 396.

[Iustin. Dial. c. 116. p. 416].

35. Τίς δ᾽ ἐστὶν οὗτος, ὃς . . . . Χριστὸς καὶ θεὸς προσκυνητὸς διὰ Δαυΐδ, ... καὶ παθητὸς καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ πάλιν διὰ Ἡσαΐου, καὶ . . . . κέκληται καὶ υἱὸς θεοῦ, εἰ ἐγνώκειτε, ὦ Τρύφων, ἔφην, οὐκ ἂν ἐβλασφημεῖτε εἰς αὐτὸν ἤδη καὶ παραγενόμενον καὶ γεννηθέντα καὶ παθόντα καὶ ἀναβάντα εἰς τὸν οὐρανόν· ὃς καὶ πάλιν παρέσται . . . Ἐπεὶ εἰ νενοήκατε τὰ εἰρημένα ὑπὸ τῶν προφητῶν, οὐκ ἂν ἐξηρνεῖσθε αὐτὸν εἶναι θεόν, τοῦ μόνου καὶ ἀγεννήτου καὶ ἀρρήτου θεοῦ υἱόν. . . [Iustin. Dial. c. 126. p. 450].

36. . . . συναίρεται γὰρ πρὸς τὸ καὶ ἐξ αὐτῆς συνιέναι ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν, ὃν καὶ ἡμεῖς ἐπέγνωμεν Χριστὸν υἱὸν θεοῦ σταυρωθέντα καὶ ἀναστάντα καὶ ἀνεληλυθότα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ πάλιν παραγενησόμενον κριτὴν πάντων ἁπλῶς ἀνθρώπων μέχρις αὐτοῦ Ἀδάμ.

18 sq. cfr. c. 51. p. 174. c. 53. p. 180. — 19 sq. cfr. c. 49. p. 170. c. 96. p. 346. c. 118. p. 422. [Iustin. Dial. c. 132. p. 470].

37. . . . ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν τοῦ παντοκράτορος πατρὸς δύναμιν δοθεῖσαν αὐτῷ παρεγένετο. . . Ὅθεν οἱ πάντοθεν ἄνθρωποι, εἴτε δοῦλοι εἴτε ἐλεύθεροι, πιστεύοντες ἐπὶ τὸν Χριστὸν καὶ ἐγνωκότες τὴν ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ καὶ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἀλήθειαν, ἐπίστανται ἅμα αὐτῷ ἐν τῇ γῇ ἐκείνῃ γενησόμενοι καὶ τὰ αἰώνια καὶ ἄφθαρτα κληρονομήσειν.

25. cfr. c. 46. p. 156. c. 69. p. 250. c. 80. p. 286. c. 81. p. 296. c. 117. p. 420. [Iustin. Dial. c. 139. p 490].

IGNATIUS.

1. Εἰ οὖν οἱ κατὰ σάρκα ταῦτα πράσσοντες ἀπέθανον, πόσῳ μᾶλλον, ἐάν τις πίστιν θεοῦ ἐν κακῇ διδασκαλίᾳ φθείρῃ, ὑπὲρ ἧς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐσταυρώθη.

[Ignat. ad. Ephes. 16, 2; cf. 14, 2. Zahn, *Ignat. v. Antioch.* 1873. p. 590 sq.].

2. . . . πεπληροφορημένους εἰς τὸν κύριον ἡμῶν, ἀληθῶς ὄντα ἐκ γένους Δαβὶδ κατὰ σάρκα υἱὸν θεοῦ κατὰ θέλημα καὶ δύναμιν θεοῦ γεγεννημένον ἀληθῶς ἐκ παρθένου, βεβαπτισμένον ὑπὸ Ἰωάννου,

30 sq. Cf. ad Eph. 18, 2: *ὁ γὰρ θεὸς ἡμῶν Ἰ. ὁ Χρ. ἐκυοφορήθη ὑπὸ Μαρίας κατ᾽ οἰκονομίαν θεοῦ ἐκ σπέρματος μὲν Δαβίδ, πνεύματος δὲ ἁγίου.* 20, 2: *ἐν Ἰ. Χρ. τῷ κατὰ σάρκα ἐκ γένους Δαβίδ, τῷ υἱῷ ἀνθρώπου καὶ υἱῷ θεοῦ.* 7, 2: *εἷς ἰατρός ἐστιν σαρκικός τε καὶ πνευματικός, γεννητὸς καὶ ἀγέννητος, ἐν σαρκὶ γενόμενος θεὸς . . . . καὶ ἐκ Μαρίας καὶ ἐκ θεοῦ, πρῶτον παθητὸς καὶ τότε ἀπαθής, Ἰ. Χρ. ὁ κύριος ἡμῶν.* ad Rom. 7, 3: . . . *Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐκ σπέρματος Δαβίδ.*

ἵνα πληρωθῇ πᾶσα δικαιοσύνη ὑπ' αὐτοῦ· ἀληθῶς ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ Ἡρώδου τετράρχου καθηλωμένον ὑπὲρ ἡμῶν ἐν σαρκί — ἀφ' οὗ καρποῦ ἡμεῖς, ἀπὸ τοῦ θεομακαρίτου αὐτοῦ πάθους —, ἵνα ἄρῃ σύσσημον εἰς τοὺς αἰῶνας διὰ τῆς ἀναστάσεως εἰς τοὺς ἁγίους καὶ πιστοὺς αὐτοῦ εἴτε ἐν Ἰουδαίοις, εἴτε ἐν ἔθνεσιν ἐν ἑνὶ σώματι τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ. [Ignat. ad Smyrn. 1].

3. Κωφώθητε οὖν, ὅταν ὑμῖν χωρὶς Ἰησοῦ Χριστοῦ λαλῇ τις, τοῦ ἐκ γένους Δαβίδ, τοῦ ἐκ Μαρίας, ὃς ἀληθῶς ἐγεννήθη, ἔφαγέν τε καὶ ἔπιεν, ἀληθῶς ἐδιώχθη ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ἀληθῶς ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανεν, βλεπόντων τῶν ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ ὑποχθονίων· ὃς καὶ ἀληθῶς ἠγέρθη ἀπὸ νεκρῶν, ἐγείραντος αὐτὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· οὗ καὶ κατὰ τὸ ὁμοίωμα ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ οὕτως ἐγερεῖ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ οὗ χωρὶς τὸ ἀληθινὸν ζῆν οὐκ ἔχομεν. [Ignat. ad Trall. 9].

4. ... ἀλλὰ πεπληροφορῆσθαι ἐν τῇ γεννήσει καὶ τῷ πάθει καὶ τῇ ἀναστάσει τῇ γενομένῃ ἐν καιρῷ τῆς ἡγεμονίας Ποντίου Πιλάτου· πραχθέντα ἀληθῶς καὶ βεβαίως ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ. [Ignat. ad Magn. 11].

---

§ 1. Regula doctrinae ab apostolis tradita.[1])

Rom. 6, 17: *ὑπηκούσατε εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς.* (I Cor. 15, 1 sq.). II Ioann. 9 sq.: *πᾶς ὁ προάγων καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ θεὸν οὐκ ἔχει· ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ, οὗτος καὶ τὸν υἱὸν ἔχει. εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν.* II Tim. 1, 13. I Tim. 6, 3. 12: *ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν ἐκλήθης καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.* I Tim. 6, 20. II Tim. 4, 3. I Tim. 4, 6. Iud. 3: *ἡ ἅπαξ παραδοθεῖσα τοῖς ἁγίοις πίστις.* 20: *ἡ ἁγιωτάτη ὑμῶν πίστις.* I Clem. 7, 2: *ὁ εὐκλεὴς καὶ σεμνὸς τῆς παραδόσεως ἡμῶν κανών.* (19, 2: *ὁ ἐξ ἀρχῆς παραδεδομένος ἡμῖν τῆς εἰρήνης σκοπός*). Polyc. ad Philipp. 7, 2: *ὁ ἐξ ἀρχῆς παραδοθεὶς λόγος.* Hegesipp. (?) ap. Euseb. h. e. IV, 8, 2: *ἡ ἀπλανὴς παράδοσις τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος;* cf. IV, 22, 4. Polycr. ap. Euseb. h. e. V, 24, 6: *ὁ κανὼν τῆς πίστεως.* Anonym. ap. Euseb. h. e. V, 16, 7: *τὸ κατὰ παράδοσιν καὶ κατὰ διαδοχὴν ἄνωθεν τῆς ἐκκλησίας ἔθος.* Hippol. ap. Euseb. V, 28, 3: *ἡ ἀλήθεια τοῦ κηρύγματος.* Tertull. (add. adv. Marc. I, 20. adv. Valent. 4) Iren. Iustin. Ignat. Memineris Iustini persaepe dicentis: *παρειλήφαμεν, δεδιδάγμεθα, μεμαθήκαμεν.* De regulis Gnosticorum cf. Tertull. de praescr. haer. 42: ‚Mentior, si non etiam a regulis suis variant inter se.' Iren. III, 11, 3: ‚si enim quis regulas (haereticorum) perscrutatur.' I, 21, 5: ‚cum autem (haeretici) discrepent ab invicem et doctrina et traditione'. Tertull. adv. Valent. 1 de Valentinianis: ‚communem fidem adfirmant.' Notum est, Gnosticos imprimis Valentinianos et Basilidianos ad traditionem apostolorum provocasse, e. c. Ptolem. ep. ad Flor. ap. Epiph. h. 33, 7: *ἀξιουμένη τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, ἣ ἐκ διαδοχῆς καὶ ἡμεῖς παρειλήφαμεν, μετὰ καιροῦ κανονίσαι πάντας τοὺς λόγους τῇ τοῦ σωτῆρος διδασκαλίᾳ.* Ep. Pet. ad Iacob. 1 (Clement. ed. de Lagarde p. 3, 12 sq.): *κατὰ τὸν παραδοθέντα αὐτοῖς κανόνα τὰ τῶν γραφῶν ἀσύμφωνα πειρῶνται μεταρρυθμίζειν.* Regula fidei Apellis

1) Conferas quaeso hic et ad ea quae secuntur testimonia Tertulliani, Irenaei, Iustini, Ignatii, quae supra transscripsi.

discipulorum ab Hippolyto nobis servata est; cf. libell. meum: ‚De Apellis gnosi monarchica‘ [1874] p. 23 sq. p. 31 sq. Cf. Matthiae apost. traditiones. Iren. III, 16, 5: ‚blasphemae regulae‘. Tert. adv. Marc. I, 1: ‚regula Marcionis‘.

§ 2. Fides in deum patrem, filium et spiritum sanctum.

Matth. 28, 19 sq. II Cor. 13, 13. Eph. 4, 4 sq. I Cor. 12, 4 sq. Act. 19, 2 sq. I Clem. 58, 2: *ζῇ γὰρ ὁ θεὸς καὶ ζῇ ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον*. 2, 1 sq. 42, 3. 46, 6. 58, 2. Ignat. ad Eph. 9, 1. Magn. 13, 1. 2. Philad. inscr. Mart. Polyc. 14, 1. 2. Ascens. Ies. 8, 18. 9, 27 sq. 10, 4. 11, 32 sq. Iustin. Athenag. Suppl. 10. 24. Theoph. ad Autol. II, 15. Iren. Tertull. Theoph. ad Autol. II, 15: *τριάς*. Tertull. adv. Valent. 17. adv. Prax. 2 sq.: trinitas. Hipp. c. Noët. 14: *τριάς*. Simoniani: Iren. I, 23, 1. Valentinianorum Aeones *Πατήρ, Μονογενής, Ἐκκλησία, Χριστός, Πνεῦμα Ἅγιον, Ἰησοῦς*: Iren. I, 1 sq.

§ 3. *Πιστεύω εἰς θεὸν πατέρα παντοκράτορα.*

Iren. Tertull. (sed formulam: ‚pater omnipotens‘ non habet). Iustin. (in apologiis *παντοκράτωρ* non invenitur, in dialogo sexies, c. 16. 38. 83. 96. 139. 142; Dial. 139: *εἰς τὸν παντοκράτορα πατέρα*. In syntagm. adv. Marc. ap. Iren. IV, 6, 2: ‚qui omnia continet‘). Apud Ignatium deest *παντοκράτωρ*. Mart. Polyc. 19, 2: *δοξάζει τὸν θεὸν καὶ πατέρα παντοκράτορα*. Mart. Perpet. et Felic. 21: ‚omnipotentem deum patrem‘. Hipp. c. Noët. 8: *πατὴρ θεὸς παντοκράτωρ*. — *παντοκράτωρ* (*θεός*): (V. T.). Apoc Ioann. 1, 8. 4, 8. 11, 17. 15, 3. 16, 7. 14. 19, 6. 15. 21, 22 (in formulis liturgicis). I Clem. inscr. 2, 3. (8, 5). 32, 4. (60, 4). 62. 2. Polyc. ad Philipp. inscr. Herm. Vis. III, 3, 5. Sim. V, 7, 4. Mart. Polyc. 14, 1. Mart. Pionii 8. 9. Montan. ap. Epiph. 48, 11. Deest apud Tatianum et Athenagoram. Cohortat. ad Graec. 38. Theoph. ad Autol. I, 4. II, 3. Ap. Iren. raro, sed ‚qui omnia continet‘ saepius. Mart. Felicit. 3. Mart. Symphoriani 6. Clemens Al. ap. Euseb. h. e. VI, 14, 4. Sibyll. Fragm. I, 8. Lib. I, 66. II, 220. 331. Cf. ad notionem huius vocis Caspari, *Quellen* T. III p. 92 sq. p. 209 sq.

A scriptoribus secundi saeculi deus saepissime *πατὴρ τῶν ὅλων, πατὴρ τῶν πάντων, δημιουργὸς καὶ πατήρ, πατὴρ καὶ κτίστης, θεὸς καὶ πατὴρ τῶν ὅλων, δεσπότης καὶ πατήρ, πατὴρ τῆς ἀληθείας, κύριος (δεσπότης) τῶν πάντων, πατὴρ τοῦ κυρίου Ἰ. Χρ., πατὴρ τοῦ υἱοῦ* nominatur, raro vero absolute *πατὴρ θεός* (II Clem. 14, 1: *ὁ πατὴρ ἡμῶν θεός*. Iustin. Apol. I, 36 p. 71 E). Theophilus (ad Autol. I, 4) nomen *πατήρ* ita explicat: *πατήρ* (scil. *ἐστιν ὁ θεός*) *διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πρὸ τῶν ὅλων;* contra audias II Clem. 1, 4: *ὡς πατὴρ υἱοὺς ἡμᾶς προσηγόρευσεν*, et Tertull. de orat. 2 (supra nr. 21). In epp. Ignatii deus saepe *πατήρ* (*Ἰ. Χρ.*) nominatur, raro in ep. I Clem. (cf. 19, 2. 23, 1. 29, 1. 35, 3) et in libro Hermae (sola ecclesia et filius dei deum *πατέρα* vocant, cf. Vis. III, 9, 10. Sim. V, 6, 3. 4. IX, 12, 2), saepius in ep. II Clem. (cf. [1, 4]. 3, 1 sq. 8, 4. 10, 1. 14, 1. 20, 5) et in Barn. ep. (cf. 12, 8: *ὁ πατὴρ πάντα φανεροῖ περὶ τοῦ υἱοῦ*. 14, 6: *ὁ πατήρ* absolute). Etiam Gnostici deum *πατέρα* appellaverunt; e. c. Ptolem. ep. ad Flor. ap. Epiph. h. 33, 3. Ptolem. ap. Iren. I, 1 sq. Apelles ap. Hippol., Philosoph. VII, 38: *ὁ ἀγαθὸς πατήρ*. etc.

Iam in veterrimis formulis sollemnibus *unitas* dei expressa est; cf. N. T. e. c. I Cor. 8, 6. Iud. 4. I Tim. 6, 15 etc. I Clem. 46, 6. II Clem. 20, 5. Ign. ad Magn. 7, 2. 8, 2. Herm. Mand. I, 1: *πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ θεός*. Praed. Petr. ap. Clem. Alex. Strom. VI, 5 p. 759. Iustin. (e. c. in syntagm. adv. Marc. ap. Iren. IV, 6, 2: ‚ab *uno* deo, qui et hunc mundum fecit etc.‘).

Apologett. Iren. Tertull. Presbyt. Noët. damnantes (Hipp. c. Noët. 1). Iidem etiam unitatem Christi in formulis contra Gnosticos confitentur. Sed etiam nonnulli e Gnosticorum scholis unitatem dei agnoverunt; cf. Apellis verba ab Hippolyto servata (Pseudotertull. Epiph. haer. 44, 1. Philastr. haer. 47): *εἷς ἐστιν ἀγαθὸς θεὸς καὶ μία ἀρχὴ καὶ μία δύναμις ἀκατονόμαστος* (Cf. libellum meum ‚De Apellis gnosi monarchica' p. 23 sq. p. 55 sq.) et a Rhodone (ap. Euseb. h. e. V, 13, 6) tradita: *ἔλεγε* (scil. *Ἀπελλῆς*) *μὲν γὰρ μίαν ἀρχήν, καθὼς καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος.* Ptolem. in ep. ad Flor. ap. Epiph. 33, 7: *εἷς γάρ ἐστιν ἀγέννητος ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα ἰδίως, τῶν πάντων ἠρτημένων ἀπ' αὐτοῦ.* Hom. Clem. Cf. Caspari, T. III p. 143 sq. — Non solum a Iustino, Apologetis (Caspari, l. c. p. 147 n. 235), Irenaeo, Tertulliano deus *ποιητὴς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ποιητὴς* (*κτίστης*) *τ. ὅλων, δημιουργὸς τῶν πάντων, ὁ τὰ πάντα ποιήσας* (*διατάξας*), *ὁ πεποιηκὼς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν* (*καὶ τὰς θαλάσσας καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς*) nominatur, sed iam in veterrimis formulis haec additamenta reperiuntur; quorum tria genera discerni possunt: 1) *ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν* (Iren. saepius, cf. supra et II, 1, 1. III, 10, 6. III, 12, 6. IV, 24, 1. Iust. Dial. 74. Melito, Fragm. XVI [Otto, T. IX p. 423]). 2) *ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰς θαλάσσας καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς* (Iren. Mart. Pion. 8. 9. 16. 19: ‚deum omnipotentem, qui fecit coelum et terram et mare et omnia quae in eis sunt.' Act. 14, 15. Apoc. Ioann. saepius, e. c. 10, 6, 14, 7). 3) *ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας* (Herm. Mand. I, 1. Iren. I, 22, 1: ‚qui omnia condidit . . . et aptavit.' Iustin. Dial. 102: *ὁ πάντα ποιήσας*) vel *ὁ ποιητὴς τ. ὅλων* (saepissime) vel ‚creator universalitatis' (Tert. Iren.) vel ‚qui omnia condidit' (Tert.) vel ‚condidit per verbum' (Herm. Vis. I, 3, 4: *ὁ ἀοράτῳ δυνάμει καὶ κραταιᾷ καὶ τῇ μεγάλῃ συνέσει αὐτοῦ κτίσας τὸν κόσμον κτλ.* Praedic. Petri ap. Clem. Alex. Strom. VI, 5 p. 759: *ὃς τὰ πάντα ἐποίησεν λόγῳ δυνάμεως αὐτοῦ . . . τουτέστι τοῦ υἱοῦ.* Apologett. Iren. I, 22, 1 etc.) vel fusius: ‚condidit omnia, visibilia et invisibilia, sensibilia et intelligibilia etc. etc.' (Apologett. Iren. Tertull.). Cf. Caspari, l. c. p. 146 sq.

Iam Hermas formulae Mand. I, 1 addidit: *καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα* (cf. adnot. ad h. l.); cf. Vis. I, 1, 6. II Clem. 1, 8. Iustin. Apol. I, 10. Tatian. 5. 12. Theoph. ad Autol. I. 4 fin. II, 4. 10. Iren. I, 22, 1. V, 3, 2. Tertull. (saepius). Hippol. in Gen. 1 (de Lag. nr. 16 p. 124). Clem. Hom. III, 32 (de Lag. p. 45, 7). Basilidiani ap. Hippol. (Philos. VII, 21 p. 358, 6).

Ibidem (Mand. I, 1) Hermas addidit: *καὶ πάντα χωρῶν, μόνος δὲ ἀχώρητος ὤν.* Similia eademque fusius exposita sunt haud rara: cf. Apologett. Iren. Tert. (*ἀγέννητος, ἀκατονόμαστος, ἀχώρητος, ἀκατάληπτος, ἀόρατος, ἄφθαρτος κτλ.*); cf. Praed. Pet. ap. Clem. Alex. Strom. VI, 5 p. 759.

§ 4. *καὶ εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν κύριον ἡμῶν,*

Χριστὸς Ἰησοῦς: saepius vox *Χριστός* alteram excipit; sed cf. N. T. (I Tim. 6, 13). I Clem. 32, 4. 38, 1. Ign. ad Eph. 1, 1. 11, 1. Magn. inscr. 8, 1. 9, 3. Rom. 1, 1. 2, 2. Philad. 10, 1. 11, 2. Smyrn. 8, 2. Trall. 9, 2. Iust. Dial. 35. Iren. saepius; cf. quae supra transscripsi et add. IV, 6, 3. IV, 8, 1. IV, 21, 1 etc. Tertull. de praescr. 36. Caspari, l. c. T. III p. 67 sq. n. 120—122. p. 58—70.

Cognomina ‚*υἱὸς θεοῦ*' ‚*ὁ κύριος* (*ἡμῶν*)' ab omnibus innumerabilibus

locis repetuntur et coniunguntur. In nonnulis formulis ecclesiasticis Christus παῖς θεοῦ nominatur, cf. quae Barn. 6, 1 collegi et transscripsi, quibus add. I Clem. 59, 2 sq.

Vox μονογενής ante Irenaei tempus perraro invenitur; apud Irenaeum vero et Tertull. saepissime, cf. quae supra transscripsi, quibus addas Iren. III, 16, 6. 7. 9. III, 17, 4. III, 19, 2. V, 17, 2 etc. Deest in N. T. (excepto Ioanne), in scriptis patrum qui dicuntur apostolicorum (Ign. ad Rom. inscr.: μόνος υἱός), in apologiis et dialogo Iustini (Apol. I, 23: Ἰ. Χρ. μόνος ἰδίως υἱὸς τῷ θεῷ γεγέννηται. Apol. II, 6: ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως υἱός; similia haud ita raro. Dial. 105: vox μονογενής e psalmo et ev. Ioann. repetita est), in libris Apologetarum etc. Repperi hanc vocem ev. Ioann. 1, 14. 1, 18 (μονογενὴς θεός). 3, 16: ὁ υἱὸς ὁ μονογενής. 18: ὁ μονογενὴς υἱός. I Ioann. 4, 9: τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ. Mart. Polyc. 20, 2: διὰ παιδὸς αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς Ἰησοῦ Χριστοῦ. Testam. Beniam. 9: ἐν ἐπισκοπῇ μονογενοῦς. Iustin. synt. adv. Marc. ap. Iren. IV, 6, 2: ‚ab uno deo, qui et hunc mundum fecit et nos plasmavit et omnia continet et administrat, unigenitus filius venit ad nos' (Inde elucet, quanta prudentia in investigandis symboli vestigiis uti necesse sit, cum vox μονογενής in scriptis Iustini, quae nunc exstant, excepto uno loco desideretur). Denique memineris Valentinianorum aeonis Μονογενοῦς (Iren. I, 1 sq.). Nullus dubito, quin scripta Ioannis auctoribus symbolorum voces (εἰς) τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ suppeditaverint. Ll. Lc. 7, 12. 8, 42. 9, 38. Hebr. 11, 17. I Clem. 25, 2 (de phoenice) respicienda non sunt.

In nonnullis formulis sollemnibus nomini Christo addita sunt verba: τὸν πρωτότοκον (Rom. 8, 29. Coloss. 1, 15. 18. Apoc. 1, 5. Hebr. 1, 6); cf. Iust. Apol. I, 23. 33. 46. 53. Dial. 84. 85. 110. 116. 138.

§ 5. τὸν γεννηθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου,

πνεύματος ἁγίου: Tertull. Ignat. ad Eph. 18, 2. (Fortasse in veterrimis symboli formulis nil nisi γεννηθέντα ἐκ [Μαρίας τῆς] παρθένου vel διὰ παρθένου exstabat). Sed additamenta, ut κατ' οἰκονομίαν θεοῦ, διὰ δυνάμεως τοῦ λόγου, κατὰ θέλημα θεοῦ, κατὰ δύναμιν θεοῦ etc., perantiqua et haud ita rara, cf. Iren. Ignat. (ad Eph. 7, 2: ἐκ Μαρίας καὶ ἐκ θεοῦ). Iustin. Dial. 61: τὸν ἀπὸ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα. 105: τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα. 23. 63. 75. 76. 87. 127. Audias Barnabam (c. 12, 10): ἴδε πάλιν Ἰησοῦς οὐχὶ υἱὸς ἀνθρώπου ἀλλὰ υἱὸς τοῦ θεοῦ.

ἐκ Μαρίας: Praep. ‚ex' usitatissima est; cf. Tertull. Iren. Iustin. Ignat. Pseudoiust. de resurr. 2; sed saepius apud Iustinum ‚διά' invenitur; cf. Apol. I, 22. 31. 32. 33. 54. 63. Dial. 23. 43. 45. 48. 50. 57. 63. 66. 75. 85. 87. 100. 105. 120. 127. ‚ἀπό': Dial. 43. 66. Valentiniani praep. ‚διά' utebantur, quos Iren. (e. c. I, 7, 2) et Tertullianus (cf. de carne Chr. 20; sed Tertull. uti praepos. ‚ex' defenderet, non ad symbolum, sed ad S. S. provocavit) acerbe corripiunt. Ignat. ad Eph. 18, 2: ὑπὸ Μαρίας ἐκυοφορήθη. Iustin. Dial. 66 init.: ὅτι ἐκ παρθένου γεννητὸς καὶ διὰ παρθένου γεννηθῆναι αὐτὸν διὰ Ἠσαΐου ἐπεπροφήτευτο.

Μαρίας: Tertull. Ignat. Deest ap. Iren. et Iustin. (excepto uno loco, dial. 120: κατὰ οἰκονομίαν τὴν διὰ τῆς παρθένου Μαρίας).

τῆς παρθένου: Tertull. Iren. Iustin. Ignat. Valentiniani et multi ex Gnosticis. Hegesipp. ap. Euseb. h. e. III, 20, 1 et al. ll. Iustinus de Iudao-Christianis verba faciens doctrinam de partu salvatoris non tangit.

Apud Ignat. et Iustin. additamenta inveniuntur: *ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ σάρκα ἐκ γένους Δαβίδ, ἀπὸ γένους τοῦ Ἀβραάμ* (Cf. Ignat. ad Smyrn. 1. ad Eph. 18, 2. 20, 2. ad Rom. 7, 2. ad Trall. 9. Iustin. Apol. I, 32: *διὰ παρθένου τῆς ἀπὸ τοῦ σπέρματος Ἰακώβ.* Dial. 23. 43. 45. 66. 100. Heges. ap. Euseb. h. e. III, 20, 1. Hic illic omnes patriarchae nominantur. Cf. Rom. 1, 3 sq.). — Baptismus Christi in regula ab Ignat. (ad Smyrn. 1) suppeditata commemoratur; cf. Ignat. ad Eph. 18, 2. Iustinus (Dial. c. 88) et Irenaeus (III, 9, 2 sq. III, 17, 1 sq.) in baptismo Christi explicando vehementer iam laboravere; eo mirabiliora videntur illa, quae scripsit Iustinus Dial. 88. 103: *ἅμα τῷ ἀναβῆναι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἰορδάνου, τῆς φωνῆς αὐτοῦ λεχθείσης· υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.*

Apud Tertull., Iren., Iustin., Ignatium in formulis fusius iam explicatur miraculum incarnationis verbis: *ἄνθρωπος γενόμενος, σαρκωθεὶς (ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας), ἐν σαρκὶ γενόμενος, σαρκοποιηθείς, ὑπέμεινεν τὴν γέννησιν*, etc.; similia in symbolis ecclesiarum orientalium, sed cf. ev. Ioann. 1, 14. I Ioann. 4, 2. I Tim. 3, 16. II Clem. 9, 5. Barn. 5, 6. 10. 11. 12, 10. etc. Polyc. ad Philipp. 7, 1. etc. — Tertull. Iren. Ignat. (ad Smyrn. 1. 2. Trall. 9) iam voc. *ἀληθῶς* addunt ad *γεννηθέντα, σταυρωθέντα* etc. Cf. etiam *παθόντα καθὼς ἔπαθεν* illud *κτλ.* ap. presbyter. Noët. damnant. (Hipp. c. Noët 1). Sed etiam Gnostici quidam hoc *ἀληθῶς* non respuere; cf. regulam fidei Apellis ab Hippolyto (Pseudotert. Epiph. h. 44, 2. Philastr. h. 47) servatam: *Χριστὸν δὲ ἥκειν ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν ... καὶ ἐλθόντα οὐ δοκήσει πεφηνέναι, ἀλλὰ ἐν ἀληθείᾳ σάρκα εἰληφέναι, οὐκ ἀπὸ Μαρίας τῆς παρθένου, ἀλλὰ ἀληθινὴν μὲν ἐσχηκέναι τὴν σάρκα ... ἔσχε μὲν σάρκα ἀληθινὴν τούτῳ τῷ τρόπῳ .... καὶ οὕτως πλάσας ἑαυτῷ σῶμα ἀληθινῶς πέφηνεν ἐν κόσμῳ ... εἶτα ἔδωκεν ὁ Χριστὸς ἑαυτὸν παθεῖν ἐν αὐτῷ τῷ σώματι καὶ ἐσταυρώθη ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐτάφη ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀνέστησεν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἔδειξεν αὐτὴν τὴν σάρκα τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· καὶ ἀναλύσας αὐτὴν τὴν ἐνανθρώπησιν ... καὶ οὕτως διαλύσας ἀπ' αὐτοῦ πάλιν τὸ ἔνσαρκον σῶμα ἀνέπτη εἰς οὐρανὸν ὅθεν καὶ ἧκε* (Cf. libr. meum: ‚De Apellis gnosi monarchica' p. 31 sq. p. 19).

§ 6. *τὸν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου σταυρωθέντα καὶ ταφέντα, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, ἀναβάντα εἰς τοὺς οὐρανούς,*

* Longum est, ll. e Tertull., Iren., Iust., Ignat. opp. desumptos hic disponere; quae maximi sunt momenti recensere placet.

ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου: In evv. bis tantum Pilatus *Πόντιος Πιλάτος* nominatur (Mt. 27, 2. Lc. 3, 1; cf. Act. 4, 27). I Tim. 6, 13: *παραγγέλλω ἐνώπιον Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου* (Act. 3, 13. 13, 28). Ignat. ad Magn. 11. Trall. 9, 1. Smyrn. 1, 2. Iustin. Apol. I, 13. 61. II, 6. Dial. 30. 76. 85: *τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου.* (I, 40 Herodes et Pilatus una nominantur, ut Act. 4, 27. Ignat. ad Smyrn. 1, 2. Dial. 103). Cf. Iust. I, 46. Iren. II, 32, 4: *τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Π. Π.* III, 4, 2: ‚passus sub P. P.' III, 12, 9: *ὁ παθὼν ἐπὶ Π. Π.* Tertull. de virg. vel. 1: ‚crucifixum sub P. P.' (Ptolem. ap. Iren. I, 7, 2).

Et *σταυρωθέντα* et *παθόντα* in formulis invenitur; *ἀποθανόντα* post *σταυρωθέντα (παθόντα)* Ignat., Iust., Tertull. (e. c. adv. Prax. 2. 30. de carne 5. adv. Iud. 10) offerunt (I Cor. 15, 3); sed saepissime *ταφέντα (ἀναστάντα)* excipit *σταυρωθέντα (παθόντα)*; cf. Fragm. Murat. 21: ‚passione, resurrectione'. Tertull. de praescr. haer. 13: ‚crucifixum resurrexisse'. de virg. vel. 1: ‚crucifixum resuscitatum'. Iren. I, 10, 1: *πάθος, ἔγερσιν.* III, 4, 2: ‚passus

et resurgens'. III, 16, 5: ‚passus et resurrexit'. III, 18, 3: *παθόντα κ. ταφέντα κ. ἀναστάντα.* Iustin. dial. 132: *σταυρωθέντα κ. ἀναστάντα.* 126: *παθόντα καὶ ἀναβάντα.* 38: *σταυρωθῆναι καὶ ἀναβεβηκέναι* (sed sexcenties Iustinus *ἀποθανόντα* interposuit). Ignat. ad Eph. 20, 1: *πάθος, ἀνάστασις.* Philad. inscr. 9, 2. Smyrn. 2, 1. 12, 2 (sed saepius Ignat. mortem disertis verbis confitetur, cf. etiam Presbyt. Noët. damn. ap. Hipp. c. Noët. 1). In Ascens. Ies. 3, 13. 11, 20 sq. et regula Apellis (cf. supra § 5) mors desideratur.

In regulis et aliis locis patres persaepe pro *ἔπαθεν* ‚*παθεῖν ὑπέμεινεν*' posuerunt; cf. Tertull. (saepissime). Iren. (III, 4, 2). Iust. Apol. I, 63. Dial. 121 et saepius. Barn. 5, 1. 5. 6. II Clem. 1, 2. Polyc. ad Philipp. 1, 2. Ignat. ad Polyc. 3, 2 etc. etc. Apelles: *ἔδωκεν ἑαυτὸν παθεῖν.* De addito ‚*ἀληθῶς*' cf. quae supra § 5 disserui.

Hic illic invenitur additamentum ‚*κατὰ τὰς γραφάς*', cf. I Cor. 15, 3. 4. Tertull. adv. Prax. 2. 30.

καὶ ταφέντα: I Cor. 15, 4. Act. 13, 29. Ap. Ignat. et Iust. desideratur (sed cf. dial. 97. 118: *καὶ ὅτι περὶ τοῦ θάπτεσθαι μέλλοντος καὶ ἀνίστασθαι Χριστοῦ ἦν ἡ προφητεία τοῦ Ἡσαΐου*). Iren. III, 18, 3: *καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα.* Apelles: *καὶ ἐσταυρώθη καὶ ἐτάφη καὶ ἀνέστησεν.* Ascens. Ies. 3, 13: ‚crux, sepulcrum, resurrectio.' Tertull. de carne 5: ‚sepultus resurrexit.' adv. Prax. 2: ‚mortuum et sepultum et resuscitatum.' adv. Iud. 10 etc.

τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν (*ἐκ νεκρῶν* sexcenties): satis erit adnotare verba *τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ* in symbolis et regulis orientalium ubique post verbum *ἀναστάντα* inveniri (Iust. dial. 107 ne adducas caveas). Tertull. offert (de praescr. 13. de virg. vel. 1): ‚tertio die resusc.' Cf. Caspari, *Quellen* T. III p. 70—75. Haud ita raro apud Tertull. ‚resuscitatum (a patre)' invenitur; cf. e. c. de virg. vel. 1. adv. Prax. 2 etc. et Polyc. ad Philipp. 2. (1). 2. 9, 2: *ὁ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀναστάς.* 12, 2. Iustin. Apol. I, 31. Dial. 106. 108. Ignat. ad Trall. 9, 2: *ὃς καὶ ἀληθῶς ἠγέρθη ἀπὸ νεκρῶν, ἐγείραντος αὐτὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.* Eph. 1, 20. Act. 2, 32. *ἔγερσις* Praed. Pet. et Pauli. Aliter Ignat. ad Smyrn. 2, 1: *ὡς καὶ ἀληθῶς ἀνέστησεν ἑαυτόν.* — In nonnulis formulis conversatio Christi post resurrectionem cum discipulis declarata esse videtur; cf. Act. 10, 41 sq. Fragm. Murat. 22. Apelles: *καὶ ἔδειξεν αὐτὴν τὴν σάρκα τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς.* Ignat. ad Smyrn. 3, 1 sq. Valent. ap. Iren. I, 3, 2 et al. loc. Iren. II, 32, 3.

ἀναβάντα εἰς τοὺς οὐρανούς: Ascensio I Cor. 15, 3 sq., ap. Clement. Ignat., Herm., Polyc. non commemoratur; sed cf. Barn. 15, 9: *ἐν ᾗ καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ ἀνέβη εἰς οὐρανούς.* Conicio in veterrimis formulis ascensionem disertis verbis declaratam non fuisse; namque 1) in evv. desideratur (Mr. 16, 19: *ἀνελήφθη εἰς τ. οὐρανὸν καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ.* Lc. 24, 51: *ἀνεφέρετο εἰς τ. οὐρανόν* additamenta sunt). 2) A scriptoribus, qui ante Iustinum vixere, saepissime sessio ad dexteram dei cum resurrectione coniungitur; cf. e. c. Act. 2, 32 sq. Eph. 1, 20: *ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν καὶ καθίσας αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ.* (Posteriore tempore Iren., e. c. III, 18, 3. 16, 9: ‚resurrexit a mortuis, qui est in dextera patris'; cf. v. 6. Presb. Noët. damn. ap. Hipp. c. Noët. 1). 3) Ascensio saeculo secundo variis et diversis terminis exprimitur (*ἠγερθέντα* sane pro *ἀναστάντα* invenimus; sed in formula sollemni ubique *ἀναστάντα* fuisse verisimillimum est). 4) Praedicationem ascensionis incertam fuisse etiam inde colligitur, quod alteri (cf. Lc. 24, 51. Barn. 15, 9) Christum die resurrectionis (primum) in coelum ascendisse putavere, alteri eum post duodeviginti menses demum ad patrem rediisse censuerunt, a quorum partibus non solum Valentiniani (Iren. I, 3, 2) et Ophitae (I, 30, 14; falso opi-

natus est Harvey, Ophitas ex errore IH. M. HMΣ. = Ἰησοῦς μ' ἡμέραις explicasse IH. MHΣI = 18 mensibus) steterunt, sed etiam auctor Ascens. Ies. (c. 9, 16: ,et quum depeculatus est angelum mortis, ascendet [i. e. surget] tertio die et manebit in isto mundo DXLV dies; cf. Dillmann, Ascens. Isaiae [1877] p. 43. p. 57 [ad 11, 21]. p. 64. 73. 75. 80. 82). Iure igitur conicias, praedicationem illam saec. sec. initio pro haeretica habitam non esse.

Ascensio Iesu (die quadragesima) Act. 1, 2 sq. primum narratur, quam symbolum Iustini procul dubio iam continebat. Antiquissimae vero illae formulae liturgicae fuisse videntur, in quibus descensus et ascensus una laudabantur; cf. Rom. 10, 6 sq. Eph. 4, 9 sq. I Pet. 3, 19—22. (Philipp. 2, 9 sq.). Iren. I, 9, 3. Tertull. adv. Prax. 30. etc. De descensu ad inferos cf. quae adnotavi ad Herm. Sim. IX, 16, 5, ubi addas Testam. Beniam. 9 et al. ll., Ascens. Ies. 10, 8 et al. ll. Iustin. dial. 38 crucifixio et ascensio coniunctae sunt.

ἀναβαίνειν: Ioann. 3, 16. 6, 62. 20, 17. Rom. 10, 6. Eph. 4, 9 sq. Act. 2, 34. (Apoc. 11, 12). Barn. 15, 9. Iust. dial. 17. 36. 38. 85. 126. (39). Iren. I, 9, 3. Testam. Beniam. 9. *ascendere:* Tertull. adv. Prax. 30. Barn. 15, 9 (Vet. Lat.). Asc. Ies. 10, 14 [?]. *ascensio:* Iren. I, 10, 1 (Vet. Lat. pro *ἀνάληψις*). *Ἀνάβασις* desideratur. *Ἀναβατικὸν Ἡσαΐου*. *ἀναπέτεσθαι*: Apelles ap. Epiph. *ἀνέρχεσθαι*: Iust. Apol. I, 21. 31. 42. 46. 50. 54. Dial. 34. 39. 63. 85. 108. 132. Presb. Noët. damn. ap. Epiph. h. 56. *ἀνέλευσις*: Dial. 39. 87. Apol. I, 26. *ἀνιέναι*: Iust. Apol. I, 51. *ἄνοδος*: Iust. dial. 82. *πορεύεσθαι*: Act. 1, 10. 11. I Pet. 3, 22. Apelles ap. Hippol. Philosoph. VII, 38. (Ioann. 14, 2). *ἀναφέρεσθαι*: Lc. 24, 51. *ἐπαίρεσθαι*: Act. 1, 9. *tolli:* Tertull. Apol. 21. *ἀναλαμβάνεσθαι*: Mr. 16, 19. Act. 1, 2. 11. 22. I Tim. 3, 16. Pap. ap. Iren. V, 36, 1. Iust. dial. 32. Hipp. c. Noët. 18. *recipi:* Iren. II, 32, 3. III, 4, 2. Tertull. de virg. vel. 1. Apol. 21. Acta Pionii 14. *resumi:* Tertull. adv. Prax. 2. *assumi:* Iren. III, 16, 9. IV, 33, 9. *ἀνάληψις*: Lc. 9, 51. Iren. III, 12, 6. I, 10, 1. III, 16, 8. IV, 33, 13. Testam. Levi 18. Praed. Pauli et Pet. (Hilgf. N. T. IV, p. 59). *Ἀνάληψις Μωϋσέως*. *receptio:* Iren. IV, 33, 9. *assumptio:* Asc. Ies. 3, 18. Iren. III, 12, 6. III, 16, 8. Iren. IV, 33, 9. *ἁρπάζεσθαι*: Apoc. 12, 5. (II Cor. 12, 2. 4. I Thess. 4, 17. Desc. ad Inf. 9). *eripi:* Tertull. de praescr. 13. (24). Apol. 21 (var. l.). de resurr. 24. *διέρχεσθαι τ. οὐρανούς*: Hebr. 4, 14; cf. Asc. Ies. vv. ll. — Nonnulla iam collegit Caspari, l. c. T. III p. 77—81.

§ 7. *καθήμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρός, ὅθεν ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.*

καθήμενον ἐν δεξιᾷ τ. πατρός: (Ps. 110, 1. Mt. 22, 44. Mr. 12, 36. Lc. 20, 42. Act. 2, 34. Hebr. 1, 13). Mt. 26, 64: *καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως κ. ἐρχόμενον ἐπὶ τ. νεφελῶν τ. οὐρανοῦ*. Mr. 14, 62. Lc. 22, 69. Mr. 16, 19: *ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τ. θεοῦ*. Coloss. 3, 1: *οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ καθήμενος*. Eph. 1, 20: *ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν καὶ καθίσας αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ*. I Pet. 3, 22: *ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ θεοῦ πορευθεὶς εἰς οὐρανόν*. Act. 2, 32 sq.: *τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ θεός . . . τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ θεοῦ ὑψωθείς*. Act. 5, 31: *τοῦτον ὁ θεὸς ὕψωσεν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ*. Act. 7, 55. Hebr. 1, 3: *ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς*. 8, 1. 10, 12: *ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ*. 12, 2. (I Clem. 36, 5). Polyc. ad Philipp. 2, 1: *δόντα αὐτῷ δόξαν καὶ θρόνον ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ . . . ὃς ἔρχεται κριτὴς ζώντων κ. νεκρῶν*. Asc. Ies. 10, 14: ,in gloria ascendes et sedebis a dextra mea.' Iacob. ap. Hegesipp. (Euseb. h. e. II, 23, 13): *αὐτὸς κάθηται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκ δεξιῶν τ. μεγάλης δυνάμεως καὶ μέλλει ἔρχεσθαι ἐπὶ τ. νεφελῶν τ. οὐρανοῦ*. Sessio ad dexteram deest in symbolo Iustini (Dial. 32. 36 nihil probatur), in

quo ascensio cum reditu coniuncta erat. Etiam Iren. uno tantum loco (Iren. III, 16, 9: ,qui est in dextera patris') sessionem respicit. At cf. Tertull. de praescr. 13. de virg. vel. 1. adv. Prax. 2. 30. Saepius in regulis additur: 1) omnia Christo regi subiecta esse, cf. Philipp. 2, 9 sq. Polyc. ad Philipp. 2, 1. Iren. I, 10, 1. Iustin. dial. 34. 36. 39. 46. 49. 74. 76. — 2) Christum misisse vicariam vim Spiritus S., cf. Act. 2, 33. Iren. V, 20, 1. Tertull. de praescr. 13. adv. Prax. 2. 30. — 3) per Christum resurrectionem fieri, cf. Iren. I, 10, 1. III, 16, 6. Tertull. de praescr. 13. de virg. vel. 1. Polycr. ap. Euseb. h. e. V, 24, 2.

ὅθεν ἔρχεται κρῖναι ζῶντας κ. νεκρούς: (Ioann. 5, 22). Act. 10, 42: *κριτὴς ζώντων κ. νεκρῶν*. I Pet. 4, 5: *κρῖναι ζῶντας κ. νεκρούς*. II Tim. 4, 1: *τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας κ. νεκρούς*. Barn. 7, 2: *μέλλων κρίνειν ζῶντας κ. νεκρούς*. Polyc. ad Philipp. 2, 1: *ὃς ἔρχεται κριτὴς ζ. κ. ν.* II Clem. 2, 1: *ὡς περὶ κριτοῦ ζώντων κ. ν.* Apollinaris Hierap. (in Praef. Chron. pasch.): *κριτὴς ζώντων κ. ν.* Hegesipp. (ap. Euseb. h. e. III, 20, 6): ... *ὁπηνίκα ἐλθὼν ἐν δόξῃ κρινεῖ ζῶντας κ. νεκρούς*. Iren. in libr. de Ogdoade (ap. Euseb. h. e. V, 20, 2): *ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ ᾗς ἔρχεται κρῖναι ζ. κ. ν.* Iren. III, 12, 7. 13: ,iudicem vivorum et mortuorum'. Tertull. de virg. vel. 1. adv. Prax. 2. etc. Iustin. dial. 118: *κριτὴς ζώντων κ. ν. ἁπάντων*. Saepissime aut solum ,iudex' in regulis Christus dicitur aut iudex omnium hominum aut iudex bonorum et malorum aut dispensator vitae et mortis etc., cf. Tertull. praescr. 13. adv. Prax. 30. Iren. I, 10, 1. III, 4, 2. III, 16, 6. 8. V, 30, 4. Iustin. Dial. 36. 49. 96. 132. 46. 81. 118. In symbolo Iustini igitur simpliciter: *κριτὴς πάντων*.

ὅθεν ἔρχεται: Saepissime *ἐν δόξῃ* vel *ἐνδόξως* adicitur aut *ἐπὶ τῶν νεφελῶν* aut utrumque, hic illic additur *ἀπὸ τῶν οὐρανῶν*; cf. (II Clem. 17, 5). Iustin. Apol. I, 50. 51. 52. Dial. 14. 31. 34. 35. 36. 39. 49 (ter). 86. 110. 121. Hegesipp. ap. Euseb. h. e. III, 20, 6. Polycr. ap. Euseb. V, 24, 2. Iren. ap. Euseb. V, 20, 2. Iren. I, 10, 1. III, 4, 2. III, 5, 3. III, 16, 6. III, 16, 8. V, 30, 4. Tertull. de praescr. 13. adv. Prax. 30. (Asc. Ies. 10, 14: ,in gloria ascendes'). In symbolo Iustini verba exstabant: *πάλιν παραγενησόμενον ἐν δόξῃ*, cf. dial. 38. 34. 132. 39. 49. 86. Apol. I, 52: *ὅταν μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν μετὰ τῆς ἀγγελικῆς στρατιᾶς παραγενήσεσθαι κεκήρυκται*. — *ἡ ἔνδοξος παρουσία*: Dial. 31. 35. 49. 121. (c. 118: *ἡ πάλιν παρουσία*). *πάλιν πάρεσται*: Dial. 126. 14 (*ἐν δόξῃ καὶ ἐπάνω τῶν νεφελῶν*). 110 (*μετὰ δόξης ἐπάνω τ. νεφελῶν*). *ἔνδοξον ἐλευσόμενον*: Dial. 36. *ἐν ᾗ καὶ ἔνδοξος καὶ κριτὴς ἁπάντων ἐλεύσεται*: Dial. 49.

Ut passio et resurrectio, descensus et ascensus in formulis veterrimis comprehendebantur, ita etiam primus et secundus adventus; cf. Philipp. 2, 8 sq. Barn. 7, 9 sq. II Clem. 17, 5. Iust. Apol. I, 52. Dial. 14. 32 sq. 40. 49. 52. 69. 110. 121 etc. Clem. Recogn. I, 49. Fragm. Murat. 19 sq.: ,cum uno ac principali spiritu declarata sint in omnibus omnia de nativitate, de passione, de resurrectione. de conversatione cum discipulis suis ac de gemino eius adventu, primo in humilitate dispectus, quod fuit, secundo in potestate regali praeclarus, quod futurum est'. Iren. adv. haer. IV, 33, 1. 11. Tertull. Apolog. 21. adv. Marc. III, 7. adv. Iud. 14. Cf. fragm. Iren. et Melitonis.

Apellis regula fidei clausa erat verbis: *ἀνέπτη εἰς οὐρανὸν ὅθεν καὶ ἧκε* (Epiph.), quia neque Marcion neque Apelles Christum iudicem rediturum esse putavere.

§ 8. *καὶ εἰς πνεῦμα ἅγιον, ἁγίαν ἐκκλησίαν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, σαρκὸς ἀνάστασιν.*

εἰς πνεῦμα ἅγιον: Cf. quae supra sub § 2 transscripsi. Ignat.: *τὸ πν. τὸ*

ἅγ., τὸ πν., τὸ ἅγ. πν. Tatian 15: τ. πν. τ. ἅγ. Athenag. 10. 24. Cohort. 32. Polycr. ap. Euseb. h. e. V, 24, 2. 5. Iren. supra nr. 4. 21. 25. 26. Herm. II Clem. — τὸ πνεῦμα προφητικόν vel πνεῦμα ἅγιον τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυχός: Iust. Apol. I, 6. 13. 31. 41. 44 (τὸ ἅγ. προφητικὸν πν.). 51. 53. 61. 63. Dial. 43. 49. etc. (Dial. 25. 29: τὸ ἅγ. πν.). Iren. I, 10, 1. Athenag. 10 etc.

ἐκκλησίαν: Tertull. de orat. 2. de baptism. 6. 11. adv. Marc. V, 4. In regulis ap. Iren., Ignat., Iustinum ecclesia deesse videtur, sed cf. Iren. III, 24, 1. IV, 33, 7 sq. V, 20, 1. Ignat. ad Smyrn. 1, 2. 8, 2. Dial. c. Tryph. 63 (42. 116), ubi Iustinus ecclesiam *unam* esse dicit (Cf. Tert. de praescr. 20. Iren. Ignat.). Spiritus Sanctus et ecclesia non solum ab Iren. III, 24, 1 coniunguntur, sed etiam in II Clem. ad Cor. 14, 1 sq. Herm. Sim. IX, 1, 1. Ascens. Ies. 3, 15 etc.

ἁγίαν ἐκκλησίαν: Cf. I Pet. 2, 5: ἱεράτευμα ἅγιον. 2, 9: ἔθνος ἅγιον. Paul. in epp. Apoc. Ioann. Barn. 14, 6: λαὸς ἅγιος. Iust. Dial. 119. Ecclesia perraro *sancta* vocatur, cf. Herm. Vis. I, 3, 4: κτίσας τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Vis. I, 1, 6: ἕνεκεν τῆς ἁγίας ἐκκλησίας. Ignat. ad Trall. inscr.: Ἰγνάτιος ἐκκλησίᾳ ἁγίᾳ. Apoll. ap. Euseb. h. e. V, 18, 5: βλασφημῆσαι εἰς τὸν κύριον καὶ τοὺς ἀποστόλους καὶ τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν. Theoph. ad Autol. II, 14: συναγωγάς, λεγομένας δὲ ἐκκλησίας ἁγίας. Tertull. adv. Marc. V, 4: ‚sanctam ecclesiam.' Martyr. Polyc. inscr.: ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις.

ἡ καθολικὴ ἐκκλησία: Ignat. ad Smyrn. 8, 2: ὥσπερ ὅπου ἂν ᾖ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία. Mart. Polyc. 19, 2: ἡ κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικὴ ἐκκλησία. Anonym. ap. Euseb. h. e. V, 16, 9: ἡ καθόλου καὶ πᾶσα ἡ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησία. Fragm. Murat. 61: ‚in honore tamen ecclesiae catholicae'. 66: ‚quae in catholicam ecclesiam recipi non potest'. Deest ap. Iustin. Apologett. Iren. (III, 15, 2 dicit, orthodoxos a Valentinianis ‚communes et ecclesiasticos' dici). Ap. Tertull. saepius, cf. adv. Marc. IV, 4: ‚Marcion pecuniam in primo calore fidei catholicae ecclesiae contulit'. adv. Marc. III, 22: ‚vera et catholica Hierusalem.' Clem. Alex. saepius, e. c. Strom. VII, 17, 106 sq. Doctr. Apost. (cf. Hilgf., N. T. extr. can. rec. IV p. 85 sq.).

Catholica = ecclesia catholica: Fragm. Murat. 69: ‚in catholica habentur.' Tertull. de praescr. haer. 26: ‚regulam, quam catholicae in medium proferebant.' 30: ‚in catholicae primo doctrinam credidisse'. Cf. Caspari, *Quellen* T. III p. 149 sq.

Tertull. de praescr. haer. 21: ‚communicamus cum ecclesiis catholicis.' Mart. Polyc. 16, 2: ἐπίσκοπος τῆς ἐν Σμύρνῃ καθολικῆς ἐκκλησίας. Mart. Pionii 2: ‚presbyter catholicae ecclesiae' (c. 11). 13: ‚mirabilia, quae in catholica ecclesia contigerunt'. c. 9: ‚cuius ecclesiae? Pionius ait: catholicae' (ter). c. 19: ‚cuius sectae? catholicae.' Hippol. Philos. IX, 12 (p. 460, 37 sq.): καὶ ἐπὶ τούτοις τοῖς τολμήμασιν ἑαυτοὺς οἱ ἀπηρυθριασμένοι καθολικὴν ἐκκλησίαν ἀποκαλεῖν ἐπιχειροῦσι.

Mart. Pion. 18: ‚catholica fides et religio.' Apoll. ap. Euseb. h. e. V, 18, 5: καθολικὴ ἐπιστολή. Iren. III, 11, 8: τέσσαρα καθολικὰ πνεύματα. ibid.: διὰ τοῦτο τέσσαρες ἐδόθησαν καθολικαὶ διαθῆκαι τῇ ἀνθρωπότητι. Tertull. de fuga: ‚necesse est catholice fieri haec.' adv. Marc. II, 17: ‚catholica et summa bonitas.' adv. Marc. IV, 9: ‚per Christum Iesum, catholicum patris sacerdotem.' Iust. dial. 81: καθολικὴ ἀνάστασις. 102: καθολικαὶ καὶ μερικαὶ κρίσεις. Mart. Epipod. et Alex. 3: ‚catholicus cultus'. 5: ‚fides catholica'.

ἄφεσιν ἁμαρτιῶν: Tertull. de bapt. 11. Deest in I et II Clem. ep., ap.

Ignat. Polyc. At videas Barn. 5, 1. 6, 11. 8, 3. 11, 1. 14, 9. 16, 8. Herm. Mand. IV, 3. 4. Iust. Apol. I, 61 sq. Dial. 44. 95. 111. 116. 141. In symbolis ante Tertulliani tempus verba illa fuisse, demonstrari non potest.

σαρκὸς ἀνάστασιν: Tertull. (e. c. supra n. 1. 4. 5. 8. 10. 26) Iren. (e. c. I, 10, 1. V, 2, 1 etc.). Iust. (Dial. 80: *καὶ σαρκὸς ἀνάστασιν γενήσεσθαι ἐπιστάμεθα*). Herm. Sim. V, 7, 2: *βλέπε μήποτε ἀναβῇ ἐπὶ τὴν καρδίαν σου τὴν σάρκα σου ταύτην φθαρτὴν εἶναι.* II Clem. 9, 1: *καὶ μὴ λεγέτω τις ὑμῶν ὅτι αὕτη ἡ σὰρξ οὐ κρίνεται οὐδὲ ἀνίσταται.* Pol. ad Philipp. 7, 2: *ὃς λέγῃ μήτε ἀνάστασιν μήτε κρίσιν εἶναι, οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ.* Caspari (l. c. T. III p. 158) I Clem. 26, 3 suo iure laudavit, ubi in cit. Iob. 19, 26 legitur: *ἀναστήσεις τὴν σάρκα μου ταύτην.* In N. T. desideratur.

Valentiniani in regulis habebant ‚resurrectionem *a mortuis*‘ pro ‚resurr. carnis‘; cf. Iren. II, 31, 2. Tertull. de resurr. 19.

ζωὴν αἰώνιον: In N. T. saepissime (cf. scripta Ioann. I Tim. 6, 12. Iud. 21). II Clem. 8, 4. 6. 5, 5. Herm. Vis. II, 3, 2. III, 8, 4. IV, 3, 5 et saepius. Ignat. ad Eph. 18, 1. ad Polyc. 2, 3. Mart. Polyc. 14, 2; cf. quae Barn. 11, 10 adnotavi. Apud Iustinum desideratur; voces *ἀφθαρσία*, *ἀθανασία*, *ἀλυπία* et similes apud Iust. et Apologett. crebro inveniuntur.

En ea, quae a veterrimis testibus una confirmantur:

Πιστεύω εἰς θεὸν (πατέρα) παντοκράτορα, καὶ εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν κύριον ἡμῶν, τὸν γεννηθέντα ἐκ (διὰ) παρθένου, τὸν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου σταυρωθέντα (παθόντα), τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, καθήμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρὸς ὅθεν ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, καὶ εἰς τὸ πνεῦμα ἅγιον, aut: *ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, ἀναβάντα εἰς τοὺς οὐρανούς, πάλιν παραγενησόμενον ἐν δόξῃ κριτὴν πάντων, καὶ εἰς τὸ πνεῦμα ἅγιον* (Iust.).

EPISTULA AD DIOGNETUM.

§ 1.

Epistulae ad Diognetum unum tantummodo exemplar antiquius ad nostram usque pervenit memoriam: codicem dico Ioannis Reuchlini quondam, postea Argentoratensem, qui misero illo incendio die nono ante Calendas Septembres anni MDCCCLXX. cum tot aliis libris pretiosis in cineres dilapsus est. Hunc saeculo XVI. exeunte Henricus Stephanus et paullo post Ioannes Iac. Beurerus descripserunt, eundemque nostris temporibus I. Car. Th. Ottonis rogatu Eduardus Cunitz accurate contulit [1]. Exponendum igitur est primum de codice illo quondam Argentoratensi, tum de apographis Stephaniano

1. Ita sese rem habere primus, quod sciam, Bunsenius divinavit (Analecta Ante-Nicaena I p. 106). Attamen magno in errore versabatur vir doctissimus dicens, Beureri apographon idem esse quod Lugduni Batav. servetur (vide infra). Recte de hac quidem re Hollenbergius iudicavit (*Der Brief an Diognet* p. 2 sqq.), sed dubius haeret utrum ipso codice Argentoratensi an apographo quodam ex illo facto Stephanus et Beurerus usi sint.

et Beureriano, denique de indiciis quibus comprobetur, apographa illa revera ex ipso codice Argentoratensi fluxisse.

Codicem Argentoratensem secundum Cunitzii relationem ita Otto descripsit:[1] ‚Codex Argentoratensis est bombycinus, sive ex charta gossypina, foliisque minimi modi 260 constat recentiori tempore numeratis. Eo offeruntur: 1⁰. Τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Περὶ μοναρχίας. 2⁰. Τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Λόγος παραινετικὸς πρὸς Ἕλληνας. 3⁰. Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ἔκθεσις πίστεως περὶ τῆς ὀρθῆς ὁμολογίας ἤτοι περὶ τριάδος. 4⁰. Τοῦ αὐτοῦ Πρὸς Ἕλληνας. 5⁰. Τοῦ αὐτοῦ Πρὸς Διόγνητον. Accedunt ab alia manu eaque recentiori: 6⁰. Τῆς Σιβύλλης Ἐρυθραίας στοῖχοι (tres tantum paginas complectentes). 7⁰. Χρησμοὶ τῶν ἑλληνικῶν θεῶν. A priori autem manu sunt: 8⁰. Athenagorae Supplicatio pro Christianis. 9⁰. Eiusdem liber De resurrectione. Quae denique sequuntur scripta Cyrilli Alexandrini, posterioris aetatis tractatus contra Armenios, alia huiuscemodi, manum aperte recentiorem produnt. Pars codicis antiquior, qui ut vides Epistolam quoque ad Diognetum praebet, saeculo decimo tertio exarata est. Fuit quondam Ioannis Reuchlini, quod inscriptio indicat manu illius viri in aversa parte involucri lignei facta (‚Liber graecus Ioannis Reuchlin phorcen‘), postea in Maurimonasterium in Alsatia superiori (‚Ex libb. Abb. Maurimonast. 1560‘) situm, denique tempestate violentae Francici regni conversionis superiori saeculo factae in urbanam Argentorati bibliothecam pervenit. A muribus autem nidum sibi in eo parantibus admodum corrosus est, sed tantummodo altera eius pars detrimentum cepit. Contigit mihi ut Epistolam ad fidem egregii huius codicis, ab Eduardo Cunitz theologo Argentoratensi in meum usum diligenter collati, possem recensere. Vir ille doctissimus inter alia haec mihi perscripsit: *‚Die Schrift im Codex ist durchweg ziemlich gleichförmig und sorgfältig gehalten. Auffallend sind die unleserlichen Stellen, welche gerade mit den im gedruckten Texte vorkommenden Lücken zusammenfallen, obgleich meistens sich noch erkennen lässt dass sie ursprünglich beschrieben waren; doch sind, im Allgemeinen, besonders die ersten Blätter sehr verblichen und auch auf manchen folgenden die Schlusswörter der Zeilen und auch die oberen Ecken der Seiten oft sowohl durch Feuchtigkeit als durch Reibung sehr verwischt. Die Randglossen sind von der Hand des ursprünglichen Librarius‘.*[2]

1. Epistola ad Diogn. Iustini Phil. et Mart. nomen prae se ferens p. 3 sq.

2. Suspicatus est ipse Cunitzius, apographon Beureri ex codice Argen-

Apographon Stephani idem esse quod hodie in bibliothecae academicae Leidensis codice Gr. Voss. Q. 30 invenitur, cum nullo iure negari possit,[1] haec de externa codicis illius a me ipso collati condicione monere sufficiat. Librorum qui sub Iustini nomine in codice Argentoratensi exstabant hic nonnisi duo (4. et 5.) comparent iique inverso ordine, ita ut primum epistula ad Diognetum, tum oratio ad Graecos exhibeatur.[2] Omisit enim Henricus Stephanus ea Iustini opera quae a patre Roberto iam edita erant.[3] Ipsa autem ad Diognetum epistula 17 paginis constat formae quadratae minoris, quarum margines coniecturis notisque variis referti sunt, ita quidem ut ex atramenti colore, partim fusciore atque ipsi textus scripturae congruente, partim pallidiore, intellegi possit alteras statim in epistula describenda adiectas, alteras postmodum in editione paranda additas esse. Quae quidem, utpote merae coniecturae quae paucis exceptis etiam in editione Stephaniana repetuntur, nullius fere pretii sunt; illae vero, cum partim ad lacunas spectent quas in ipso textu litteris explere scriptor non ausus est, partim ad scripturae vitia quae nonnisi in margine emendare placuit, non solum ad lacunarum illarum rationem et ambitum cognoscendum, sed etiam ad mutuam epistulae nostrae codicum relationem perspiciendam plurimum valent. Quamobrem alteras silentio praeterivimus, alteras in apparatum nostrum criticum admisimus.

toratensi petitum esse, sed mox coniecturam certissimam deposuit. Sic enim intellegenda videntur ea quae l. l. secuntur, quamquam aliter sonant: *Die sehr auffallende Uebereinstimmung unseres Strassburger Codex mit den Lesarten des Beurerischen Apographon, welche in den Noten Sylburgs angegeben sind, liessen mich anfangs glauben unsere Handschrift sei dieses Apographon selbst* (?), *da es sich leicht denken liess, dass der Freiburger Professor von dem Codex zu Maursmünster Kenntniss hatte. Aber es finden sich auch manche ausdrückliche Abweichungen, welche wohl hinreichen, die Verschiedenheit dieser Handschriften zu beweisen.*

1, Cf. prae ceteris G. I Snoeck, Specimen theol. etc. p. 18 sqq.

2. In codice a Stephano adhibito orationem ad Graecos pariter atque in codice Argentoratensi epistulam ad Diognetum antecessisse, inde efficitur quod operi πρὸς Ἕλληνας in apographo Stephaniano haec subiecta sunt: ,τοῦ αὐτοῦ πρὸς Διόγνητον Ἐπειδὴ ὁρῶ κράτιστε Διόγνητε', et deinceps: ,Haec scripta iam ante sunt'. Accedunt ipsius Stephani verba (in editione infra laudanda p. 104): ,Oratio haec (sc. πρὸς Ἕλληνας) in eo exemplari unde excerpta est praecedit illam ad Diognetum Epistolam.'

3. Cf. sub inscriptione ,Henr. Steph. lectori' p. 3 (sine numero): ,In quo (sc. vetere exemplari) et nonnulla ex iis quae iam edita sunt eius (sc. Iustini) scripta, et ita etiam duo (πρὸς Διόγν. et πρὸς Ἑλλ.) erant etc.' (cf. ibid. p. 5: ,quae illa paterna editio habet').

Beureri apographon, ab ipso auctore non editum, hucusque reperiri non poterat.[1] Sed lectiones eius ab editione Stephaniana discrepantes, quamquam non omnes ut videtur, et ipse Stephanus in appendice operis sui[2] et Sylburgius in adnotationibus criticis nobis suppeditant. Praeterea discimus eodem Beurerum exemplari usum esse ac Stephanum.[3]

Diximus supra utrumque apographon, et Stephanianum et Beurerianum, e codice illo quondam Argentoratensi fluxisse. Oppones lectionum discrimen, delegabis ad lacunas illas exempli Stephaniani, quae codicis Argentoratensis ope expleri potuerint. Profecto negari non potest, utrumque apographon cum inter se variare, tum a codice Argentoratensi discrepare[4]. Sumendum igitur, tria illa exempla ex totidem aliis exscripta esse? Nullo modo. Nam si lectionum diversitas impediret quominus varios codices ad unum eundemque revocaremus fontem, ubi terrarum exemplum quoddam primitivum invenies? At vero quicunque in codicibus priorum saeculorum conferendis sive transscribendis versati sint, fieri vix posse concedent ut duo apographa ex eodem exemplo petita omni parte inter se conveniant. Et hic insuper de codice agitur multis locis attritu et humore laeso atque ‚a muribus admodum corroso'. Ad lacunas autem quod attinet: hae ipsae documento nobis sunt quo id quod diximus confirmetur. Sufficiet pauca eius rei exempla adferre:

In cap. IV v. 5 pro καταδιαιρεῖν apographon Stephani exhibet κατα (corr. ex καταδ) cum spatio septem fere litterarum vacuo, idemque prima manu in apographo Beureri scriptum fuisse traditur, ubi post alia manu additum erat διαιρεῖν. Quocum conferas quae de codice Argentoratensi Otto retulit: ‚Eamdemque lectionem (sc. κατα-

1. Glasgoviae apographon illud asservari Otto coniecerat. Sed Bunsenio teste codex quem spectabat (cf. Gust. Haenel, Catalogg. librorum mstorum etc. p. 790) nihil continet nisi Sibyllina quaedam (cf. l. c.).

2. Cf. p. 98—106.

3. ‚Uno enim' Steph. inquit (p. 97) ‚eodemque (sc. exemplari) usi sumus, sed ego ante illum'. Testatur etiam orationem ad Graecos ex eodem codice Beurerum exscripsisse.

4. Cf. e. c. 1, 1, ubi ὡς illud apographi Beureriani neque in codice Argentoratensi neque in apographo Stephaniano comparet; 8, 11, ubi προσεδόκα apogr. Beur. exhibet, προσεδόκησεν cod. Argent. et apogr. Steph.; 12, 6, ubi καὶ ὑπὸ apogr. Beur., ὑπὸ absque καὶ cod. Argent. et apogr. Steph. Contra 2, 7 cod. Argent. et apogr. Beur. ἀφυλάκτους praebent, apogr. Steph. ἀφυλάκτως; 2, 10 κἂν cod. Argent. et apogr. Beur., καὶ apogr. Steph.; 7, 2 ἐνίδρυσε cod. Argent. et apogr. Beur., ἐνίδρυτο apogr. Steph. Ne duo quidem inter se conveniunt 9, 1, ubi ἀπαγομένους cod. Argent., ἀγομένους apogr. Steph., ἀταλλομένους apogr. Beur.

διαιρεῖν) cod. Argent. indicavit, quippe qui prima manu καταδ.... εῖν offerat: reliquae literae aliquantum evanuerunt'.[1] Similiter in cap. V v. 7, ubi vocula οὐ post ἀλλ' abest a textu apographi Stephaniani aeque atque apographi Beureriani, utroque ἀλλ' οὐ legendum esse coniciente; namque etiam in codice Argentor. litterae λλ' οὐ postmodum instauratae erant, licet antiqua manu. In cap. VIII v. 2 apographon Stephani pro μέν τινες πῦρ exhibet μὲν .... πῦρ, apographon Beureri, nullo spatio interiecto, μὲν πῦρ. Coniecit Steph. deesse τινές: ,etiam in codice Argent. huius vocis literae deprehenduntur, licet oculos paullulum fugiant'. In cap. X v. 2 post πάντα τὰ ἐν in codice Argentoratensi prorsus evanuerant verba τῇ γῇ; lacuna adest apud Stephanum pariter atque in apographo Beureri. Ibidem paullo inferius post μόνοις in codice Argentoratensi nonnisi prima voculae ἄνω littera superest; reliquae enim, cum locum obtineant in fine lineae, vetustate contritae non comparent. Idem prorsus de codice suo Stephanus testatur scribens: ,In exemplari post μόνοις apparet litera, quae sitne principium vocis ἄνω an vocis ἀτενὲς dubito. Magis tamen in illam quam in hanc coniecturam propendeo'. Beurerus rursus religioni non habuit lacunam tacite explere. In eodem cap. v. 8 inter τὸ πῦρ τὸ et καὶ μαχαρίσεις utrumque apographon hiat; ,etiam codex Argent. habet lacunam, ita quidem ut literae non desint sed palluerint, quum in fine lineae locum habeant. Tamen superesse videntur aliqua vocis προς vestigia'.[1]

Apparet exempla haec explicari non posse nisi ubi sententiam nostram amplexus fueris. Nam si cum Snoeckio conicere velles et codicem Argentoratensem et apographa Stephani Beurerique ad unum atque idem confecta esse exemplar, statuendum tibi esset in codice illo hypothetico iisdem locis scripturam expalluisse vel a muribus corrosam esse ac in codice Argentoratensi; et si cum Hollenbergio Argentoratensem inter et apographa illa quartum quendam codicem intericere velles, obstaret, ut hoc unum proferam, Stephani de codice a se adhibito testimonium, quem ,vetus quoddam exemplar' nuncupat, in quo litterae quaedam ,ita ἐξίτηλοι' erant ,ut oculos omnino fere fugerent.' Tertium vero non datur.[2]

1. Plura eiusmodi in notis textui subiectis invenies.

2. Qui factum sit ut Steph. singulis locis lacunam adesse indicarit ubi in codice Argentoratensi teste Kunitzio ipsius primae manus scriptura evidenter exstabat (cf. e. c. not. ad p. 156 l. 2 et l. 16), iam codice illo orbati expedire non possumus. Sed id ipsum quod posuimus nullam habet dubitationem. Fortasse non errabis coniciens, locis nonnullis antiqua manu scripturam codicis ita instauratam fuisse, ut nostris temporibus

Ipse epistulae textus, capitibus nonnullis exceptis, misere iacet. Ut de lacunis capitum VII et X taceam, quas coniecturis expleri non posse evidens est: restant etiam post Ottonis Hefelii Hoffmanni Hollenbergii Noltii Lachmanni Bunsenii Krenkelii Scheibii aliorum operam et studium in textu sanando collocatum satis multi loci qui emendationem adhuc opperiuntur.[1] Éditiones autem hae sunt:

1592 (Paris.) *ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΤΟΥ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, καὶ λόγος πρὸς Ἕλληνας.* Iustini Philosophi et martyris Epist. ad Diognetum, et Oratio ad Graecos, nunc primum luce et Latinitate donatae ab Henrico Stephano. Eiusdem Henr. Stephani annotationibus additum est Io. Iacobi Beureri de quorūdam locorum partim interpretatione partim emendatione iudicium. Tatiani, discipuli Iustini, quaedam. Excudebat Henricus Stephanus Anno M. D. XCII.

1593 (Heidelb.) S. Iustini phil. et mart. opera ed. Fr. Sylburg.

1615 Paris. S. Iustini phil. et mart. opera ed. Fed. Morelli. Denuo 1636 et (Colon.) 1686.

1742 Paris. S. Iustini opera etc. ed. opera et studio unius ex Monachis Congregationis S. Mauri (Prud. Marani). Denuo Venet. 1746.

1765 Venet. Bibliotheca veterum Patrum ed. A. Gallandi. I.

1777 Wirceb. SS. Patrum opera polemica ed. Fr. Oberthür. III.

1822 Berol. Historiae ecclesiasticae veteris monumenta praecipua ed. Herm. Olshausen. I, 2.

1826 Berol. Opuscula Patrum selecta ed. Georg. Boehl. I.

1839 Tubing. Patrum Apost. opera ed. Car. Ios. Hefele. Ed. 2. 1842, ed. 3. 1847, ed. 4. 1855.

1843 Ienae. S. Iustini phil. et mart. opera ed. I. Car. Th. Otto. II.

1844 Londini. *The Epistles of Barn., Clem., Ign., Polyc., and the Epistle to Diognetus*, ed. (*from the Text of Hefele*) Algernon Grenfell.

1849 Ienae. Corpus Apologet. Christ. saec. sec. ed. I. Car. Th. Otto. III.

1851 Neissae. *Justinus des Märt. Brief an Diognetus*, ed. Hoffmann.

1852 Lipsiae. Epist. ad Diognetum Iustini phil. et mart. nomen prae se ferens, ed. I. Car. Th. Otto. Ed. 2.

1853 Berol. *Der Brief an Diognet*, ed. W. A. Hollenberg.

1854 Londini. Analecta Ante-Nicaena ed. Chr. Car. Ios. Bunsen. I (cpp. XI et XII etiam in Hippolyti editionibus Germanica et Anglica exhibentur).

1857 Lipsiae. Bibliotheca Patrum eccles. selectissima, ed. Guil. Bruno Lindner. I.

iam ab ipsa prima manu illa vix aut ne vix quidem discerni potuisset. Quod factum esse potest postquam Steph. apographon suum confecit. Beurerus autem cum codice Argentor. haud paucas lacunas non agnoscit, quas in apographo Stephaniano invenimus (cf. e. c. ad p. 155 l. 17. 27, p. 159 l. 5, p. 160 l. 23, p. 161 l. 11). Quid igitur si putemus, ipsum Beurerum, ubi de genuina codicis scriptura non dubitasset, eiusmodi instaurationes sibi indulsisse?

1. Ipse perpaucis locis coniecturas meas in textum admisi, cf. p. 156 l. 17, p. 157 l. 3, p. 161 l. 28.

1860 Berol. Capita XI et XII ed. Car. Aug. Credner in: *Gesch. des NTl. Kanon, hg. v. G. Volkmar.*

1860 Lipsiae. Epistola ad Diognetum, ed. Maxim. Krenkel.

1871 Oeniponti. Opuscula SS. Patrum selecta ed. H. Hurter. XV.

1875 Lipsiae. Patrum Apostol. opera etc., rec. etc. O. de Gebhardt, A. Harnack, Th. Zahn. Editio post Dresselianam alteram tertia. Fasc. I (Appendix).

Latinam epistulae versionem Stephanianam Sylburgius alii repetierunt, Maranus alii emendaverunt.

In linguam Germanicam primus Otto Gluesing epistulam nostram transtulit ediditque in libro inscripto: ,Monumenta apostolica. *Der apostolischen Männer S. Barnabä, Hermä, Clementis, Ignatii, Polycarpi, Iustini etc. Briefe und Schriften* (Hamb. 1723)'. Secuntur Aug. Gabr. Gehle in: *Brem- u. Verdische Bibliothek* I, 2. (Hamb. 1753), I. M. Sailer in: *Briefe aus allen Jahrhunderten der christl. Zeitrechnung* I. (Monac. 1800), Anonymus quidam in: *Sämmtl. Werke der Kirchen-Väter* I (Campid. 1830), Fr. Xav. Karker in: *Die Schriften der apostol. Väter* (Vratisl. 1847), Hoffmann l. c., Herm. Scholz in: *Die Schriften der apostol. Väter* (Gutersl. 1865), I. Chrys. Mayer in: *Die Schriften der apostol. Väter* (*Bibliothek der Kirchenväter*, ed. Fr. X. Reithmayr, 1. Campid. 1869), Anonymus denique in: *Protestantische Kirchenzeitung* a. 1872. nr. 15.

Versione Anglica epistulam donavit B. H. C. in: *The Journal of sacred literature. New Series. Edited by John Kitto.* II. Lond. 1852. Denuo eam transtulit Bunsenius in: *Hippolytus and his Age etc.* Lond. 1854.

Translationes Gallicae: *Epitre à Diognet, attribuée à S. Justin etc. traduite de l'original grec* [*par P. le Gras*]. Paris. 1725. *Les Pères de l'Église traduits en français par M. de Genoude* II. Paris. 1838. Capita VII—X Gallice vertit A. Kayser in: *Revue de Théologie* XIII. Paris. 1856.

Belgice capp. I—X vertit W. R. Poolmann in: *Kalender voor de Protestanten in Nederland, Zesde Jaargang.* 1861.[1]

Paraphrasis Neograeca prodiit in libro cui inscriptum est: *Ὁ ἀληθὴς βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ τῶν καθαρῶν πηγῶν τῆς γραφῆς καὶ ἱστορίας. Ὑπὸ Δ. Ι. Κομποθεκρᾶ. Ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολὴ παραπεφρασμένη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ. Ἀθῆναι* 1866.

Siglorum quibus in notis criticis usus sum haec fere explicanda sunt: cod unicus est epistulae codex, tribus illis testibus consentientibus. cod[cz] significat ita in codice Argentoratensi legi teste Cunitzio, reliquis aut tacentibus aut discrepantibus. St[ms] i. e. *apographon Stephani*, St[ed] *eiusdem editio*, Br[ms] *apographon Beureri*, in mg i. e. *in margine;* Bl i. e. *Boehl,* Bn *Bunsen,* Cr *Credner,* Hb *Hollenberg,* Hef *Hefele,* Hg *Hilgenfeld,* Hn *Hoffmann,* Kr *Krenkel,* Le *Lange* (in Röhrii *Krit. Pred.-Bibl.* XXV, 6), Ln *Lachmann* (in editione Bunseniana), Mr *Maranus,* Sch *Scheibe,* Sg *Sylburg.* Lacunas punctis significavi. Ceterum cf. Fasc. I, 1. Proleg. p. XVII.

1. Librorum quos ipse non vidi inscriptiones Otto et Snoeck ll. cc. mihi praebuerunt.

§ 2.

Neque de tempore, quo epistula ad Diognetum conscripta sit, neque de auctore certi quid definiri potest, quia omnino nullus scriptorum veteris et medii aevi testimonium exhibet cui innitamur.[1] Id vero extra omnem dubitationem positum est, Iustinum Martyrem auctorem non esse[2]; namque, ut minora praetereamus, Iustinus certo V. T. usui non supersedisset neque omisisset ostendere, omnia, quae evenerunt vel eventura sunt, in libris sacris V. T. pridem praemonstrata esse, idemque religionem et philosophiam Ethnicorum non tam leviter tractasset neque ritus Iudaeorum eodem habuisset loco cum cultu gentili.[3]

Nuperrime Overbeckius[4], qui singularem epistulae indolem rectius antecessoribus perspexit, summa cum sagacitate probare conatus est, eam non ante Constantinum M. sive aetatem Nicaenam (saec. II et III) scriptam esse. Invenisse enim sibi videtur, hominem quendam ecclesiasticum quarti vel posterioris saeculi cogitationes suas de natura christianismi et de ratione, quae inter fidem Christianam atque religionem et Iudaeorum et Ethnicorum intercederet, composuisse, quas hic illic apologias secundi saeculi imitando[5] in

1. Cf. Overbeck, *Stud. z. Gesch. d. alt. K.* 1875. p. 4: *In der uns bekannten Literatur der alten Kirche und des Mittelalters geschieht des Briefes an Diognet nirgends Erwähnung — auch nicht bei Photius, von welchem Möhler in seiner Patrologie* (S. 170) *Worte die von Justin gesagt sind, durchaus irreführend ohne Weiteres auf den Brief an Diognet bezieht, — und da sich die Spuren seiner Existenz überhaupt nicht über seine handschriftliche Ueberlieferung hinauf verfolgen lassen, diese aber nur Einen Zweig hat, hängt unsere ganze Kunde von diesem Briefe am dünnen Faden einer einzigen Handschrift.* Vestigia epistulae Lipsius in Tertulliani Apologetico detexisse sibi visus est; cf. quae infra not. 15 exhibuimus. Taceo de Bunseni coniecturis.

2. Primus Tillemontius an. 1691 (*Mémoires pour servir à l'histoire eccl.* T. II edit. II 1701 p. 493 sq.) a Iustino epistulam abiudicavit, quem maior pars virorum doctorum secuta est; sunt vero nunc perpauci, quibus contrarium persuaserit Otto (Ep. ad Diogn. Iust. Ph. et M. nomen prae se ferens. Lips. 1852 p. 9—41), postremus epistulae vindicator severus, qui epistulam imprimis contra Semischium (*Justin der Märtyrer.* 1840. P. I p. 172 sq.) defendit.

3. Operae pretium non est, Ottonis argumenta, quibus authentiam epistulae fulcire scrupulosque expellere conatus est, refutare; cf. Snoeck, Specimen theolog. exhib. introduct. in ep. ad Diognet. 1861 p. 66 sq.

4. Overbeck, *Ueber den pseudojustinischen Brief an Diognet. Basel* 1872. *Prgr.*; cf. *Studien u. s. w.* 1 sq.

5. Cf. Overbeck, l. c. p. 81: . . . *die gelehrte* (?) *Kenntniss, welche der Verfasser von der altkirchlichen Apologetik zu besitzen scheint.*

formam epistulae a Iustino M. ad Diognetum, Marci Aurelii Imperatoris praeceptorem, datae redegerit ipsique Iustino M. supposuerit.[6]

Sed veremur, ne Overbeckius licet vero nixus fundamento tamen ad falsa delapsus sit. In iis, quae de methodo argumentandi diversa apud epistulae auctorem et apologetas saeculi secundi obvia disputavit, ubi dilucide ostendit, epistulae auctorem in diiudicando Iudaeorum cultu, in perstringendis Ethnicorum superstitionibus, in explicanda atque probanda Christianae rei veritate prorsus novas rationes sequi novamque munire viam, ultro sine omni fere haesitatione assentior[7], attamen non intellego, quamobrem credendum sit, conditiones temporum ante-Constantinianorum, quas epistula respicit[8],

6. Cf. Overbeck, l. c. p. 73: *Wenn wir nun aber bei der Hypothese stehen bleiben, dass der Brief an Diognet eine Fiction der nachconstantinischen Zeit der Kirche ist, in welcher ein Unbekannter seinen Gedanken über christliches Wesen die Form eines Sendschreibens des Apologeten Justin an den Lehrer Marc Aurels Diognet* (!) *gegeben hat, so mag dieses Resultat u. s. w.* Overbeckius temporis spatium, quo epistula exarata sit, non circumscripsit; cui terminus ,non prius quam post Constantinum M.' verus videbitur, castam illam prudentiam laudabit. Donaldsonius (*A critical history of christian literature and doctrine from the death of the apostles to the Nicene council.* Vol. II Lond. 1866. p. 126 sq.) iam anno 1866 similem de epistula protulit sententiam, cf. Overbeck, l. c. p. 75 sq. *Supernatural Religion* Vol. II p. 37 sq. p. 354 sq. Donaldsonius pro verisimili habet, Graecum quendam Constantinopoli expugnata in Italia saec. XV epistulam scripsisse, utpote Christiani rhetoris potius quam severi apologetae stilum redolentem. Ceterum criticus Anglicus inscriptionem Iustini nomen prae se ferentem parvi pendet et omnino cautissime coniecturam illam proposuit.

7. Cf. Overbeck, l. c. p. 21—58. Sed hic illic audacius indicasse nimiumque probasse videtur, e. c. p. 53: (*Der Brief*) *enthält kein einziges ausdrückliches Schriftcitat, ist aber ... von stillschweigenden Anspielungen auf das Neue Testament — namentlich die paulinischen und johanneischen Schriften durchwoben. Das ist nun wieder christlicher Homilienstil; eine solche Darstellung ist aber in der altchristlichen Apologetik nicht bloss ganz gegen die Regel, sondern wäre darin auch ganz widersinnig, wenn doch einem Heiden gegenüber Anspielungen dieser Art rein verloren waren.* Quibus verbis Overbeckius nil nisi hoc probavit, epistulam ante ann. circ. 170 scriptam non esse; neminem enim offendere debet, quod tempore post Irenaeum apologeta Christianus tacite multa ex N. T. hausta orationi inseruit, etiamsi deficerent exempla aequalia (sed cf Athenag. Supplicat. Clem. Protrept.). Quid vero sibi voluerit criticus, ubi dicit, (*es*) *wäre darin auch ganz widersinnig, wenn doch* etc. etc., non intellego. Etiam ex iis, quae protulit Overbeckius de ratione, quae inter auctoris epistulae et Pauli apostoli theologiae genus intercesserit (cf. p. 56 sq.), nihil effici potest. Auctor ep. Barnabae, Marcion, Irenaeus respondebunt. Optimum Overbeckii argumentum p. 49 sq. invenies.

8. Cf. ep. c. 1. 7. 10. Inde efficitur, Christianos tum temporis ab Ethnicis vexatos et trucidatos esse. Concedo

fictas esse ipsamque propterea suppositiciam[9], praesertim cum Overbeckio non contigerit, proferre e saeculis IV—XV scripta, quae aliquam prae se ferant cum hoc singulari libello necessitudinem aut certe generi theologiae ab auctore propositae cognata sint.[10] Sin vero epistula saec. IV vel V haud minore cum difficultate inseri potest, quam saec. II fin. vel saec. III[11], quid est cur censeamus, eam tum demum a falsario quodam Iustini nomen callide praestruente compositam esse? Accedit, quod e scriptis secundi saeculi haud pauca nominari possunt, quae in suo genere certe singularia sunt.

Ab altera vero parte illi, qui Overbeckii coniecturam aspernantur, persuadere nobis non potuerunt, fieri non posse, quin epistula alio tempore ac secundo saeculo exeunte confecta sit.[12] Id quidem in confesso est, eam ad libros Christianos ante Iustinum vel Tatianum conscriptos referri non posse[13], sed utrum c. annos 170—200 (180—200)[14], an potius intra annos 200—300 (180—300)

Overbeckio, eos errasse, qui alia praeter illa saec. II vel III certa vestigia in epistula indagasse sibi videntur. hoc vero asseverari potest, christologiam epistulae saec. II vel III speciem magis prae se ferre quam saec. posteriorum, et admodum miror, Overbeckium p. 68 dixisse: *so auffällig sie (die Christologie) im zweiten Jahrhundert wäre;* nihil enim, quod offendere possit theologiae sec. saeculi peritum, in ep. repperi. Ceterum cf. Gass, *Ztschr. f. w. Theol.* 1874 IV p. 475.

9. Overbeckius hoc quidem certis argumentis probavit, auctorem epistulae minime inter secundi vel tertii saeculi *apologetas* numerari posse, at vero vix sobrio persuaserit, fieri non posse, quin epistula post saeculum tertium scripta sit.

10. Quae Overbeckius p. 58—68 attulit, minime sufficiunt; etiam hoc non intellego, cur Ethnicus, qui rei Christianae veritati explorandae incubuerit, talia non quaerere potuerit, quae c. 1 — sane disposita ab ipso auctore — legimus (contra Overbeckium l. c. p. 71 sq.).

11. Recte Lipsius (LCB. 1873 N. 40 p. 1251): *Die Ansicht des Briefs vom Judenthum ist auch bei einem späteren Verfasser nicht unterzubringen.*

12. Hilgenfeldium, Lipsium, Gassium, Keimium dico.

13. Postremi Snoeckius (l. c.) et Nitzschius (*Grundriss d. christl. Dogmengesch.* 1870 p. 108 sq., cf. Luthardt, *D. joh. Ursprung u. s. w.* 1874 p. 67 sq.) asseveraverunt, epistulam ante an. 150 scriptam esse. Immo vero: usque ad an. 1872 fere omnes critici hanc sententiam defenderunt. Maxime vero meriti sunt et Overbeckius et adversarii eius, quod opinionem istam irritam esse certis probaverunt argumentis. Overbeckius p. 68 iure dicit, christologiam in epistula prolatam excultiorem esse ea quam Iustinus vindicavit christologiae specie.

14. Hilgenfeldius (*Zeitschr. f. wiss. Theol.* 1872 II p. 285) ann. 161—180, Lipsius (l. c.) an. c. 180, Gassius (l. c.) alterum saec. sec. dimidium, Keimius (*Protest. KZ.* 1873 N. 13. 14. *Celsus* 1873 p. 272 sq.) an. 176—180 respici vult. Keimii argumentatio in c. 7, 4 innititur (cf. *Gesch. Jesu.* edit. II [III. *Bearbeitg.*] 1875 p. 375 sq. Overbeck, l. c. p. 83 sq. Lipsius, l. c.).

confecta sit, firmis argumentis diiudicari nequit. Priorem sententiam ut commendaret, Lipsius rationes haud viles, licet vix certas proposuit[15]; Zahnius posteriorem sententiam vindicavit[16]; equidem vero confiteor, me ea in re nihil exploratum habere, nisi hoc unum, epistulam ad Diognetum scriptam esse inter annos 170—310[17] a viro quodam, cui controversiae gnosticae usui fuerunt ad rem Christianam recte definiendam atque adornandam, quem, si audeas, quasi Marcionem catholicum nuncupare possis[18] vel certe talem, qui verissimas Tatiani cogitationes cum nonnullis Alexandrinorum placitis eleganter coniunxit.[19] Loci, ubi epistula scripta sit, vestigia adeo desunt, ut ne coniectura quidem divinari possit.

Capp. 11 et 12 non ad hanc epistulam pertinent, sed homiliae alicuius partem continere videntur. Unde desumpta sint, nescimus. Quid sibi velint verba illa ‚ἀποστόλων γενόμενος μαθητής' non intellego. Procul dubio fragmentum post saec. II exitum scriptum est, fortasse tempore multo posteriore; cf. 11, 6. Zahnius (*Gött. Gel. Anz. 1878. 2. St. p. 62*) 11, 4 cum Herm. Sim. IX, 12, 1 sq. contulit.

15. Lipsius, l. c. p. 1251 ll. exhibuit, ubi convenit epistulae cum Tertulliani Apologetico: c. 2 cum Apol. 12. c. 5. cum Apol. 1 (ad nat. I, 1). c. 3 cum Apol. 21. c. 8 cum Apol. 46. c. 7 eum Apol. 21. c. 6—7 cum Apol. 50. c. 10 cum Apol. 39. c. 5 cum Apol. 37. c. 1 cum Apol. 37. c. 5 cum Apol. 32; quibus allatis pergit: *Referent zweifelt nicht, dass das Original nicht bei dem Plagiator Tertullian, sondern nur in dem Briefe an Diognet gefunden werden kann, womit sich die Abfassung des Letzteren zu Ende des II. Jahrhunderts von selbst ergiebt.* At non sufficiunt illa, neque certum est, alterum alterum transscripsisse; cf. Overbeck, l. c. p. 84 sq.

16. Zahn, *Gött. Gelehrt. Anz.* 1873. Nr. 3. Zahnius opinatur, epistulam inter ann. 250—310 scriptam esse; Overbeckius l. c. p. 89 addit: *(Zahn's) Ansicht möchte ich im Allgemeinen gar nicht unbedingt als unmöglich abweisen.*

17. Cf. Lardner, *Glaubwürdigkeit d. ev. Gesch.* II, I p. 205.

18. Similia iam protulerunt Bunsenus, Hilgenfeldius, Lipsius. *So gut wie Markion (den Weissagungsbeweis verschmäht hat), so gut konnte das auch ein Katholiker aus dem Ende des zweiten Jahrhunderts, der sich bei aller Zurückweisung der markionitischen Häresie doch in der religiösen Werthschätzung der christlichen Offenbarung mit ihr wieder berührte* (Lips. l. c. p. 1250).

19. Admodum miror, Overbeckium fere nusquam Tatiani Orationem ad Graecos et Clementis Alex. Protrepticon cum ep. ad Diogn. contulisse, cum nulla supersint scripta, quae maiore cum fructu hic in examen vocentur (cf. e. c. Protrept. V, 64—66 Dind. cum Diogn. 8; Protrept. vv. ll. cum Diogn. 2). Bene vero scio, iudicium in textu prolatum multis offensioni futurum esse.

1825 *Tübinger Theolog. Quartalschrift* p. 444 sq.: *Ueber den Brief an Diognetos.* Cf. Moehler, *Gesammelte Schriften* T. I [1839] p. 19 sq. *Patrologie* [1840] p. 164 sq.
1828 (a Grossheim, De ep. ad Diognet., quae fertur Iust. Mart., commentatio.)
1832 Credner, *Beiträge u. s. w* T. I p. 50.
1840 Semisch, *Justin d. Märt.* I p. 172 sq. Cf. „*Diognet*" in: Herzog, RE. III p. 407 sq.
1842 Otto, *Beziehungen auf paul. Briefe bei .... dem Verf. d. Briefs an Diognet. Zeitschr. f. d. hist. Theol.* II p. 41 sq. cf. l. c. 1841 II p. 80 sq. 1843 I p. 43 sq.
1845 Dorner, *Entwickelungsgesch. d. L. v. d. Person Chr.* T. I p. 409 sq.
Otto, De ep. ad Diognet. S. Just. Phil. et Mart. nomen prae se ferente. (edit. secunda) 1852.
1846 Hefele, *Tüb. Theol. Quartalschr.* III p. 460 sq.
1852 Bunsen, *Hippolyt u. s. Zeit.* T. I p. 138 sq.
1853 Hilgenfeld, *Die Apostolischen VV.* p. 1. p. 9 sq.
Hollenberg, *Der Brief an Diognet. Berlin.*
1854 Zeller, *Apostelgesch.* p. 50 sq.
(Nolte in: Scheiner, *Zeitsch. f. kath. Theol.*)
1856 Kayser, *La lettre à Diognète. Rev. de Théologie.* p. 265 sq.
1857 Lechler, *Apost. u. Nachapost. Ztalter.* edit. II p. 493 sq.
1860 Credner, *Gesch. d. NTlichen Kanon.* p. 58 sq.
Fr. Baudouin, *L'épitre à Diognète. Thèse, Strasbourg.*
Stelkens, *Ueber d. Brief an Diognet. Prgr. Recklinghausen.*
1861 Snoeck, Specimen theol. exhibens introductionem in ep. ad Diognet. Lugd. Bat.
1862 Scheibe, *Theol. Studd. u. Krit.* p. 576 sq.
1863 Baur, *D. Christenth. u. die Kirche der 3 ersten Jahrh.* edit. III p. 373.
1865 Baur, *Vorlesungen üb. die Dogmengesch.* T. I P. I p. 255.
1866 Tischendorf, *Wann wurden uns. Evv. u. s. w.* edit. IV p. 40.
(Donaldson, *A critic. history of christ. literature and doctrine.* Vol. II p. 126 sq.)
Riggenbach, *D. Zeugnisse f. d. Ev. Joh.* p. 139 sq.
Alzog, *Grundriss d. Patrologie* (edit. II 1869 p. 45 sq.)
1867 Scholten, *D. ältesten Zeugnisse u. s. w.* p. 101.
1868 Davidson, *An introduct. to the N. T.* Vol. II p. 270. 399. Vol. I p. 101.
Ewald, *Gesch. des Volkes Israel.* edit. II T. VII p. 250 sq.
1870 Nitzsch, *Dogmengesch.* p. 108 sq.
1872 *Protest. Kirchenzeitung* N. 15.
Overbeck, *Ueber d. pseudojust. Brief an Diognet. Prgr.*
1873 Hilgenfeld, *D. Brief an Diognetos. Ztschr. f. w. Th.* II p. 270 sq.
Lipsius, *Lit. Central-Blatt* N. 40.
Keim, *Protest. Kirchenzeitung.* N. 13. 14.
Keim, *Celsus Wahres Wort* p. 272 sq.
Zahn, *Götting. Gelehrt. Anzeig.* N. 3.
1874 Gass, *Zeitschr. f. w. Theol.* IV p. 474 sq.
The Academy 15. Jan. Nr. 64 [Overbeck].
Supernatural Religion. Vol. II p. 37 sq. p. 354 sq.
Luthardt, *D. joh. Urspr. d. vierten Ev.'s.* p. 67 sq.
Reuss, *Gesch. d. h. Schriften N. T's.* edit. V T. II p. 16.

1875 Overbeck. *Studien z. Gesch. d. alten Kirche. Heft I* (*Ueber den pseudo-just. Brief an Diognet.* p. 1 sq. edit. altera auctior).
Keim, *Geschichte Jesu.* edit. II (*3te Bearbeitung*) p. 375 sq.

1877 *Iustin Martyr's Epistle to Diognetus and the Oration to the Gentiles* (*Church Quarterly Review Apr.*).
Hort, *The Epistle to Diogn. Letter* (*Acad. 12. May*).

§ 3.

[ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ] ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ.

I. Ἐπειδὴ ὁρῶ, κράτιστε Διόγνητε, ὑπερεσπουδακότα σε τὴν θεοσέβειαν τῶν Χριστιανῶν μαθεῖν καὶ πάνυ σαφῶς καὶ ἐπιμελῶς πυνθανόμενον περὶ αὐτῶν, τίνι τε θεῷ πεποιθότες καὶ πῶς θρησκεύοντες αὐτὸν [τόν] τε κόσμον ὑπερορῶσι πάντες καὶ θανάτου καταφρονοῦσι, καὶ οὔτε τοὺς νομιζομένους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων θεοὺς λογίζονται οὔτε τὴν Ἰουδαίων δεισιδαιμονίαν φυλάσσουσι, καὶ τίνα τὴν φιλοστοργίαν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους, καὶ τί δήποτε καινὸν τοῦτο γένος ἢ ἐπιτήδευμα εἰσῆλθεν εἰς τὸν βίον νῦν καὶ οὐ πρότερον· ἀποδέχομαί γε τῆς προθυμίας σε ταύτης καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ, τοῦ καὶ τὸ λέγειν καὶ τὸ ἀκούειν ἡμῖν χορηγοῦντος, αἰτοῦμαι δοθῆναι ἐμοὶ μὲν εἰπεῖν οὕτως ὡς μάλιστα ἂν ἀκούσαντά σε βελτίω γενέσθαι, σοί τε οὕτως ἀκοῦσαι ὡς μὴ λυπηθῆναι τὸν εἰπόντα.

II. Ἄγε δὴ καθάρας σεαυτὸν ἀπὸ πάντων τῶν προκατεχόντων σου τὴν διάνοιαν λογισμῶν, καὶ τὴν ἀπατῶσάν σε συνήθειαν ἀποσκευασάμενος, καὶ γενόμενος ὥσπερ ἐξ ἀρχῆς καινὸς ἄνθρωπος, ὡς ἂν καὶ λόγου καινοῦ, καθάπερ καὶ αὐτὸς ὡμολόγησας, ἀκροατὴς ἐσόμενος· ἴδε μὴ μόνον τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀλλὰ καὶ τῇ φρονήσει τίνος ὑποστάσεως ἢ τίνος εἴδους τυγχάνουσιν οὓς ἐρεῖτε καὶ νομίζετε θεούς.

* *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς διόγνητον* cod (vide supra p. 143) | 1. *ὑπερεσπουδακότα*: praem *ὡς* Br^{ms}, non it. St$_{ms}$. Concessit quidem St, vocula *ὡς* in Beureri apographo conspecta, factum esse posse ut et ipse eam legisset atque ut inutilem omisisset; non autem dixit se eius meminisse. Sumendum igitur, ni fallor, illud *ὡς* inde ortum esse quod Br, scriptura codicis non satis accurate perspecta, lineolam quampiam vel priorem litterae *υ* partem, longe illam, ut saepius fit, productam, male pro compendio habuerit quo *ὡς* in codicibus minusculis qui dicuntur exprimi solet. | 4. *αὐτὸν τόν τε* em Ln (Sch): om *τὸν* cod, coniecit *αὐτόν τε τὸν* St | 6. *τὴν* sec: *τὶν* cod^{cz} | 9. *γε*: maluerunt *τε* Bn Sch | 11. *ἀκούσαντα* em St: *ἀκοῦσαι* cod, coniecit *τὸν ἀκούσαντα* (om *ἂν* et *σε*) Otto | *τε*: coniecerunt *δὲ* St al; sed ‚apud classicos quoque scriptores *μὲν* particulam excipit *τε* coniunctiva' (Otto) | 16. *καθάπερ* scriptum super *ὡς* in St^{ms} | 18. *ἐρεῖτε*: coniecit *αἱρεῖτε* Sg, *αἰνεῖτε* Ln; sed cf Steph. Thes. s. v. *ἐρέω* (‚etenim praesentis instar utuntnr recentiores' Otto, qui voc. *καλεῖτε* v. 5. contulit)

2. οὐχ ὁ μέν τις λίθος ἐστὶν ὅμοιος τῷ πατουμένῳ, ὁ δ' ἐστὶ χαλκὸς οὐ κρείσσων τῶν εἰς τὴν χρῆσιν ἡμῖν κεχαλκευμένων σκευῶν, ὁ δὲ ξύλον ἤδη καὶ σεσηπός, ὁ δὲ ἄργυρος χρήζων ἀνθρώπου τοῦ φυλάξαντος ἵνα μὴ κλαπῇ, ὁ δὲ σίδηρος ὑπὸ ἰοῦ διεφθαρμένος, ὁ δὲ ὄστρακον, οὐδὲν τοῦ κατεσκευασμένου πρὸς τὴν ἀτιμοτάτην ὑπηρεσίαν εὐπρεπέστερον; 3. οὐ φθαρτῆς ὕλης ταῦτα πάντα; οὐχ ὑπὸ σιδήρου καὶ πυρὸς κεχαλκευμένα; οὐχ ὃ μὲν αὐτῶν λιθοξόος ὃ δὲ χαλκεὺς ὃ δὲ ἀργυροκόπος ὃ δὲ κεραμεὺς ἔπλασεν; οὐ πρὶν ἢ ταῖς τέχναις τούτων εἰς τὴν μορφὴν τούτων ἐκτυπωθῆναι ἦν ἕκαστον αὐτῶν ἑκάστῳ εἰκάζειν μεταμεμορφωμένον; οὐ τὰ νῦν ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης ὄντα σκεύη γένοιτ' ἄν, εἰ τύχοι τῶν αὐτῶν τεχνιτῶν, ὅμοια τοιούτοις; 4. οὐ ταῦτα πάλιν τὰ νῦν ὑφ' ὑμῶν προσκυνούμενα δύναιτ' ἂν ὑπὸ ἀνθρώπων σκεύη ὅμοια γενέσθαι τοῖς λοιποῖς; οὐ κωφὰ πάντα, οὐ τυφλά, οὐκ ἄψυχα, οὐκ ἀναίσθητα, οὐκ ἀκίνητα; οὐ πάντα σηπόμενα, οὐ πάντα φθειρόμενα; 5. ταῦτα θεοὺς καλεῖτε, τούτοις δουλεύετε, τούτοις προσκυνεῖτε· τέλεον δ' αὐτοῖς ἐξομοιοῦσθε. 6. διὰ τοῦτο μισεῖτε Χριστιανούς, ὅτι τούτους οὐχ ἡγοῦνται θεούς. 7. ὑμεῖς γὰρ αἰνεῖν νομίζοντες καὶ οἰόμενοι, οὐ πολὺ πλέον αὐτῶν καταφρονεῖτε; οὐ πολὺ μᾶλλον αὐτοὺς χλευάζετε καὶ ὑβρίζετε, τοὺς μὲν λιθίνους καὶ ὀστρακίνους σέβοντες ἀφυλάκτους, τοὺς δὲ ἀργυρέους καὶ χρυσοῦς ἐγκλείοντες ταῖς νυξί, καὶ ταῖς ἡμέραις φύλακας παρακαθιστάντες, ἵνα μὴ κλαπῶσιν; 8. αἷς δὲ δοκεῖτε τιμαῖς προσφέρειν, εἰ μὲν αἰσθάνονται κολάζετε μᾶλλον αὐτούς, εἰ δὲ ἀναισθητοῦσιν ἐλέγχοντες αἵματι καὶ κνίσαις αὐτοὺς θρησκεύετε. 9. ταῦθ' ὑμῶν τις ὑπομεινάτω, ταῦτα ἀνασχέσθω τις ἑαυτῷ γενέσθαι. ἀλλὰ ἄνθρωπος μὲν οὐδὲ εἷς ταύτης τῆς κολάσεως ἑκὼν ἀνέξεται, αἴσθησιν γὰρ ἔχει καὶ λογισμόν· ὁ δὲ λίθος ἀνέχεται, ἀναισθητεῖ γάρ. οὐκοῦν τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ ἐλέγχετε. 10. περὶ μὲν οὖν τοῦ μὴ δεδουλῶσθαι Χριστιανοὺς τοιούτοις θεοῖς

1. *ὁ δ' ἐστὶ*: ‚fort. levissima mutatione, quum *ὁ μέν τις* praecedat, scripseris *ὁ δέ τις*' Otto | 3 sq. *φυλάξαντος*: fort. *φυλάξοντος* (St al) | 9. *τούτων* sec: maluit *ταύτην* Bl | *ἕκαστον* em Mr: *ἕκαστος* cod | 10. *εἰκάζειν* em Ln: *ἔτι καὶ νῦν* cod, coniecit *ὡς ἔτι καὶ νῦν* Nolte (ap. Hef) | 11. *τοιούτοις*: coniecit *τούτοις* St | *ταῦτα*: *ταὐτὰ* scribi vult Sch | 12. *ὑμῶν* em St (tacite): *ἡμῶν* cod[cz] et St[ms] (eti Br[ms]?) | 15. *τούτοις* sec. corr. ex *τούτους* St[ms] | 16. *τέλεον δ' αὐτοῖς ἐξομ.* cod[cz] (‚ita quidem ut verba *δ' αὐτοῖς*, licet alia manu sint renovata, primitivam tamen lectionem contineant'): *τέλεόν τε* (*ε* scripto supra *τ*) *α . . . οι ἐξομ.* St[ms] (*τέλεόν τε . . . ἐξομ.* St[ed]), *τέλεον δὲ* (corr. ex *τε* alia manu) *αὐτοῖς ἐξομ.* Br[ms]. Vix haec sana sunt, neque sanantur coniectura Bunsenii *ἐξομοιοῦτε* | 17. *αἰνεῖν* em Ln: *οἱ νῦν* cod | 18. *οἰόμενοι*: coniecit *σεβόμενοι* Ln | 20. *ἀφυλάκτους* c. St[ms] (ex emendatione?): *ἀφυλάκτως* cod[cz] et Br[ms] | 21. *παρακαθιστάντες* em Kr: *παρακαθίσαντες* cod | 27. *ἀνέχεται* (ita et St[ed]): *ανε . . .* St[ms] (in mg *ἀνέχεται*) | *αἴσθησιν αὐτοῦ* c. cod[cz] et Br[ms]: *αἴσθησιν α . . . .* St[ms] (in mg *ἀναισθησίαν αὐτῶν*), coniecit *αἴσθησιν οὐκ ἔχειν* St ([ed], ubi *α[ὐτοῦ]* post *αἴσθ.* om), *αἴσθησιν αὐτῶν* Le

πολλὰ μὲν [ἂν] καὶ ἄλλα εἰπεῖν ἔχοιμι· εἰ δέ τινι μὴ δοκοίη κἂν ταῦτα ἱκανά, περισσὸν ἡγοῦμαι καὶ τὸ πλείω λέγειν.

III. Ἑξῆς δὲ περὶ τοῦ μὴ κατὰ τὰ αὐτὰ Ἰουδαίοις θεοσεβεῖν αὐτοὺς οἶμαί σε μάλιστα ποθεῖν ἀκοῦσαι. 2. Ἰουδαῖοι τοίνυν εἰ μὲν ἀπέχονται ταύτης τῆς προειρημένης λατρείας, καλῶς θεὸν ἕνα τῶν πάντων σέβειν καὶ δεσπότην ἀξιοῦσι φρονεῖν· εἰ δὲ τοῖς προειρημένοις ὁμοιοτρόπως τὴν θρησκείαν προσάγουσιν αὐτῷ ταύτην, διαμαρτάνουσιν. 3. ἃ γὰρ τοῖς ἀναισθήτοις καὶ κωφοῖς προσφέροντες οἱ Ἕλληνες ἀφροσύνης δεῖγμα παρέχουσι, ταῦθ' οὗτοι καθάπερ προσδεομένῳ τῷ θεῷ λογιζόμενοι παρέχειν μωρίαν εἰκὸς μᾶλλον ἡγοῖντ' ἄν, οὐ θεοσέβειαν. 4. ὁ γὰρ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς καὶ πᾶσιν ἡμῖν χορηγῶν ὧν προσδεόμεθα, οὐδενὸς ἂν αὐτὸς προσδέοιτο τούτων ὧν τοῖς οἰομένοις διδόναι παρέχει αὐτός. 5. οἱ δέ γε θυσίας αὐτῷ δι' αἵματος καὶ κνίσης καὶ ὁλοκαυτωμάτων ἐπιτελεῖν οἰόμενοι καὶ ταύταις ταῖς τιμαῖς αὐτὸν γεραίρειν, οὐδέν μοι δοκοῦσι διαφέρειν τῶν εἰς τὰ κωφὰ τὴν αὐτὴν ἐνδεικνυμένων φιλοτιμίαν· τῶν [μὲν] μὴ δυναμένοις τῆς τιμῆς μεταλαμβάνειν, τῶν δὲ δοκούντων παρέχειν τῷ μηδενὸς προσδεομένῳ.

IV. Ἀλλὰ μὴν τό γε περὶ τὰς βρώσεις αὐτῶν ψοφοδεές, καὶ τὴν περὶ τὰ σάββατα δεισιδαιμονίαν, καὶ τὴν τῆς περιτομῆς ἀλαζονείαν, καὶ τὴν τῆς νηστείας καὶ νουμηνίας εἰρωνείαν, καταγέλαστα καὶ οὐδενὸς ἄξια λόγου [οὐ] νομίζω σε χρῄζειν παρ' ἐμοῦ μαθεῖν. 2. τό τε γὰρ

1. *μὲν ἂν* em Ln: om *ἂν* cod (addi voluit *ἂν* post *ἔχοιμι* Kr) | *κἂν* c. cod^{cz} (*κὰν*) et Br^{ms}: *καὶ* St^{ms} (Kr) | 2. *πλείω* c. cod^{cz} (‚evidenter, prima manu') et Br^{ms}: om St^{ms}, spatio vacuo relicto (in mg *πλείω*) | 5. *καλῶς* em Hg (*Ztschr. f. wiss. Theol.* 1873 p. 275): *καὶ εἰς* cod, coniecit *καὶ εἰ* St (qui post *πάντων* addi voluit *κτιστὴν*) Sg, *καὶ ὡς* Otto, *κτιστὴν* Ln (it. Bn, non omisso *καὶ*) | 6. *σέβειν — φρονεῖν*: coniecit *δεσπότην εὐσεβεῖν — ἀξίως φρονοῦσιν* Kr (excidisse putans *διδάσκουσιν* sive *παραγγέλλουσιν*), *σέβεσθαι δεσπότην ἀξιοῦσι, φρονοῦσιν* Sch (Overbeck), *σέβειν — φρονοῖεν ἂν* Hn, *σέβειν — φρονίμως* Bn | 7. *ταύτην*: coniecit *ταύτης* Bn, (*αὐτῷ*,) *ταὐτὸν* Kr | 10. Cod^{cz} in mg glossam praebet ‚a muribus ex parte corrosam': *ὅτι ὁ θεὸς ... δεῖς ἐστ .. οὐδενο ... προσφ ... αὐτῶ ὡς ... εἰρηκ ... γὰρ ἐκῶν ... ρῶν ὑμῶ ... ἐξήτησε* (sic?) | *εἰκὸς*: coniecit *ὡς εἰκὸς* vel *εἰκότως* St | *ἡγοῖντ'*: maluit *ἡγοῦντ'* Bn | 11. *οὐ*: coniecit *ἢ* St | 14. *κνίσης* ex *κνίσεις* corr. cod^{cz} | 16. *εἰς τὰ* (cod^{cz} ‚evidenter'): ... *τὰ* St^{ms} (in mg *εἰς τὰ*) | 16 sq. *ἐνδεικνυμένων* em St: *ἐνδεικνύμενοι* cod^{cz}, *ἐνδεικνυμένοις* St^{ms} (et Br^{ms}?) | 17. *τῶν μὲν μὴ δυναμένοις* (*-μένων* Ln) edidi: *τῶν μὴ δυναμένων* cod, coniecit *τὰ μὴ δυνάμενα* St (Otto) | 18. *τῶν δὲ δοκούντων* em Ln: *τὸ δὲ δοκεῖν τινα* cod, coniecit *τῷ γε δοκ. τ.* St, *τῷ δὲ δοκ. τ.* Mr, *τῷ δὴ δοκ. τ.* Nolte (Hef). Lacunam suspicati sunt St Sg (qui supplendum esse censuit *πάμπαν ἐστὶν ἠλίθιον*) Hn (*τίνα ἂν νοῦν ἔχοι* seu *γελοῖον καὶ ἄτοπον ἂν εἴη*), glossam Otto, qui *τὸ δὲ — προσδεομένῳ* eiecit | 19. *τό γε*: maluit *τό τε* Bn | 20. *τὴν τῆς*: coniecit *τὴν περὶ τῆς* St | 21. *οὐδενὸς* cod^{cz} (et Br^{ms}? vertit ‚omnis expertia rationis'): *οὐδὲν* St^{ms} (in mg *οὐδενὸς*) | 22. *οὐ* add St: om cod (eti Otto) | *τό τε*: coniecit *τὸ μὲν* Bn

τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ κτισθέντων εἰς χρῆσιν ἀνθρώπων ἃ μὲν ὡς καλῶς κτισθέντα παραδέχεσθαι, ἃ δ' ὡς ἄχρηστα καὶ περισσὰ παραιτεῖσθαι, πῶς οὐκ ἀθέμιστον; 3. τὸ δὲ καταψεύδεσθαι θεοῦ ὡς κωλύοντος ἐν τῇ τῶν σαββάτων ἡμέρᾳ καλόν τι ποιεῖν, πῶς οὐκ ἀσεβές; 4. τὸ δὲ καὶ τὴν μείωσιν τῆς σαρκὸς μαρτύριον ἐκλογῆς ἀλαζονεύεσθαι ὡς διὰ τοῦτο ἐξαιρέτως ἠγαπημένους ὑπὸ θεοῦ, πῶς οὐ χλεύης ἄξιον; 5. τὸ δὲ παρεδρεύοντας αὐτοὺς ἄστροις καὶ σελήνῃ τὴν παρατήρησιν τῶν μηνῶν καὶ τῶν ἡμερῶν ποιεῖσθαι, καὶ τὰς οἰκονομίας θεοῦ καὶ τὰς τῶν καιρῶν ἀλλαγὰς καταδιαιρεῖν πρὸς τὰς αὐτῶν ὁρμάς, ἃς μὲν εἰς ἑορτάς, ἃς δὲ εἰς πένθη· τίς ἂν θεοσεβείας καὶ οὐκ ἀφροσύνης πολὺ πλέον ἡγήσαιτο δεῖγμα; 6. τῆς μὲν οὖν κοινῆς εἰκαιότητος καὶ ἀπάτης καὶ τῆς Ἰουδαίων πολυπραγμοσύνης καὶ ἀλαζονείας [ὡς] ὀρθῶς ἀπέχονται Χριστιανοί, ἀρκούντως σε νομίζω μεμαθηκέναι· τὸ δὲ τῆς ἰδίας αὐτῶν θεοσεβείας μυστήριον μὴ προσδοκήσῃς δύνασθαι παρὰ ἀνθρώπου μαθεῖν.

V. Χριστιανοὶ γὰρ οὔτε γῇ οὔτε φωνῇ οὔτε ἔθεσι διακεκριμένοι τῶν λοιπῶν εἰσὶν ἀνθρώπων. 2. οὔτε γάρ που πόλεις ἰδίας κατοικοῦσιν οὔτε διαλέκτῳ τινὶ παρηλλαγμένῃ χρῶνται οὔτε βίον παράσημον ἀσκοῦσιν. 3. οὐ μὴν ἐπινοίᾳ τινὶ καὶ φροντίδι πολυπραγμόνων ἀνθρώπων μάθημα τοιοῦτ' αὐτοῖς ἐστὶν εὑρημένον, οὐδὲ δόγματος ἀνθρωπίνου προεστᾶσιν ὥσπερ ἔνιοι. 4. κατοικοῦντες δὲ πόλεις Ἑλληνίδας τε καὶ βαρβάρους ὡς ἕκαστος ἐκληρώθη, καὶ τοῖς ἐγχωρίοις ἔθεσιν ἀκολουθοῦντες ἔν τε ἐσθῆτι καὶ διαίτῃ καὶ τῷ λοιπῷ βίῳ, θαυμαστὴν καὶ ὁμολογουμένως παράδοξον ἐνδείκνυνται τὴν κατάστασιν τῆς ἑαυτῶν πολιτείας. 5. πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι·

3. *οὐκ ἀθέμιστον* edidi (*οὐκ ἀθέμιτόν ἐστι* St): *οὐ θέμις ἐστί* cod, coniecit *θέμις ἐστί* Hef (it. Otto, addens coniecturam *οὖν θέμις ἐστί*), *οὐ μέθης ἐστίν* Ln | 5. *μαρτύριον* cod^{cz} (,perspicue') et Br^{ms}: *μαρτύῤ* St^{ms} (in mg *μαρτύριον*) | 6. *χλεύης* cod^{cz} (,perspicue') et Br^{ms}: *χλ* .... St^{ms} (in mg *χλεύης*) | 7. *τὴν* cod^{cz}: om St^{ms} (et Br^{ms}?) | 8. *μηνῶν* cod^{cz} (et Br^{ms}?): *μ* .... St^{ms} (in mg *μηνῶν*) | 9. *καταδιαιρεῖν*: *κατα* .... St^{ms} (prius *κατα∂* scriptum erat, sed *∂* expunctum) et Br^{ms} (hic alia manu additum *διαιρεῖν*), *κατα∂* .... *εῖν* cod^{cz} (reliquae litterae aliquantum evanuerunt'), coniecit *καταρρυθμίζειν* St | 11. *ἡγήσαιτο* em Ln (Sch): *ἡγήσεται τὸ* cod, coniecit *ἡγήσηται τὸ* St | 12. *ὡς* add Bn: om cod, add *ὅτι* St al | 13. *σε* et in cod^{cz} (alia manu) et in St^{ms} substitutum pro *τε* prius scripto | 16. Cod^{cz} in mg hanc offert notam ,a muribus paullisper corrosam': *ἔνθεν περ[ὶ] Χριστια[νῶν] ἄρχετα[ι]* | *ἔθεσι*: *ἔσθεσι* cod^{cz} | 20. *μάθημα τοιοῦτ'* em van Hengel (ap. Ott.): *μαθήματι τοῦτ'* cod, coniecit *μάθημα τοῦτ'* Mr, *μάθημά τι τοῦτ'* St (it. omisso *τοῦτ'* Kr) | *εὑρημένον* em St (Br): *εἰρημένον* cod (Otto al), coniecit *ἠρημένον* Sg | 20 sq. Cod^{cz} in mg hanc praebet glossam: *ὅτι δόγματος ἀ[νθρωπίνου] οἱ Χριστιανοὶ οὐκ ἀντιλαμβάνονται, ἀ[λλὰ Χριστοῦ]. οὐδὲ γάρ, φησιν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό.* | 22. *καὶ* sec em Otto: *ἐν* cod, coniecit *καὶ ἐν* Mr

μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ πάνθ᾿ ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη πατρίς ἐστιν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρὶς ξένη. 6. γαμοῦσιν ὡς πάντες, τεκνογονοῦσιν· ἀλλ᾿ οὐ ῥίπτουσι τὰ γεννώμενα. 7. τράπεζαν κοινὴν παρατίθενται, ἀλλ᾿ οὐ κοινήν. 8. ἐν σαρκὶ τυγχάνουσιν, ἀλλ᾿ οὐ κατὰ σάρκα ζῶσιν. 9. ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ᾿ ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται. 10. πείθονται τοῖς ὡρισμένοις νόμοις, καὶ τοῖς ἰδίοις βίοις νικῶσι τοὺς νόμους. 11. ἀγαπῶσι πάντας, καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται. 12. ἀγνοοῦνται, καὶ κατακρίνονται· θανατοῦνται, καὶ ζωοποιοῦνται. 13. πτωχεύουσι, καὶ πλουτίζουσι πολλούς· πάντων ὑστεροῦνται, καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν. 14. ἀτιμοῦνται, καὶ ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται· βλασφημοῦνται, καὶ δικαιοῦνται. 15. λοιδοροῦνται, καὶ εὐλογοῦσιν· ὑβρίζονται, καὶ τιμῶσιν. 16. ἀγαθοποιοῦντες ὡς κακοὶ κολάζονται· κολαζόμενοι χαίρουσιν ὡς ζωοποιούμενοι. 17. ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς ἀλλόφυλοι πολεμοῦνται καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων διώκονται, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἔχθρας εἰπεῖν οἱ μισοῦντες οὐκ ἔχουσιν.

VI. Ἁπλῶς δ᾿ εἰπεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχή, τοῦτ᾿ εἰσὶν ἐν κόσμῳ Χριστιανοί. 2. ἔσπαρται κατὰ πάντων τῶν τοῦ σώματος μελῶν ἡ ψυχή, καὶ Χριστιανοὶ κατὰ τὰς τοῦ κόσμου πόλεις. 3. οἰκεῖ μὲν ἐν τῷ σώματι ψυχή, οὐκ ἔστι δὲ ἐκ τοῦ σώματος· καὶ Χριστιανοὶ ἐν κόσμῳ οἰκοῦσιν, οὐκ εἰσὶ δὲ ἐκ τοῦ κόσμου. 4. ἀόρατος ἡ ψυχὴ ἐν ὁρατῷ φρουρεῖται τῷ σώματι· καὶ Χριστιανοὶ γινώσκονται μὲν ὄντες ἐν τῷ κόσμῳ, ἀόρατος δὲ αὐτῶν ἡ θεοσέβεια μένει. 5. μισεῖ τὴν ψυχὴν ἡ σὰρξ καὶ πολεμεῖ μηδὲν ἀδικουμένη, διότι ταῖς ἡδοναῖς κωλύεται χρῆσθαι· μισεῖ καὶ Χριστιανοὺς ὁ κόσμος μηδὲν ἀδικούμενος, ὅτι ταῖς ἡδοναῖς ἀντιτάσσονται. 6. ἡ ψυχὴ τὴν μισοῦσαν ἀγαπᾷ σάρκα καὶ τὰ μέλη· καὶ Χριστιανοὶ τοὺς μισοῦντας ἀγαπῶσιν. 7. ἐγκέκλεισται μὲν ἡ ψυχὴ τῷ σώματι, συνέχει δὲ αὐτὴ τὸ σῶμα· καὶ Χριστιανοὶ κατέχονται μὲν ὡς ἐν φρουρᾷ τῷ κόσμῳ, αὐτοὶ δὲ συνέχουσι τὸν κόσμον. 8. ἀθάνατος ἡ ψυχὴ ἐν θνητῷ σκηνώματι κατοικεῖ· καὶ Χριστιανοὶ παροικοῦσιν ἐν φθαρτοῖς, τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀφθαρσίαν προσδεχόμενοι. 9. κακουργουμένη σιτίοις καὶ ποτοῖς ἡ ψυχὴ βελτιοῦται· καὶ Χριστιανοὶ κολαζόμενοι καθ᾿ ἡμέραν πλεονάζουσι μᾶλλον. 10. εἰς τοσαύτην αὐτοὺς τάξιν ἔθετο ὁ θεός, ἣν οὐ θεμιτὸν αὐτοῖς παραιτήσασθαι.

2 sq. *ὡς πάντες*: ‚Exspectabas addita esse fere haec verba: *ἀλλ᾿ οὐ ποιοῦνται διγαμίας* ... aut legendum est saltem *γαμοῦσιν ὡς πάντες καὶ τεκνογ.* (ita Bn), *ἀλλ᾿ κτλ.*‘ Otto | 4. *ἀλλ᾿ οὐ* cod[cz] (‚litteris *λλ᾿ οὐ* paullulum renovatis, sed antiqua manu‘): *ἀλλ᾿* .. St[ms] (in mg *ἀλλὰ* et *ἀλλ᾿ οὐ*) Br[ms] | *κοινήν*: coniecerunt *κοίτην* Mr Bn, *πάντη κοινήν* vel (omisso *οὐ*) *ὁσίως κοινήν* Sg | 11. *δικαιοῦνται*: praem *οὐ* Kestnerus (ap. Ott.) vertens: ‚*man verleumdet sie, sie rechtfertigen sich nicht*‘. | 22. *μὲν ὄντες* (St): *μένοντες* cod | 33. *τοσαύτην*: coniecit *τοιαύτην* Ln (Bn)

VII. Οὐ γὰρ ἐπίγειον, ὡς ἔφην, εὕρημα τοῦτ' αὐτοῖς παρεδόθη, οὐδὲ θνητὴν ἐπίνοιαν φυλάσσειν οὕτως ἀξιοῦσιν ἐπιμελῶς, οὐδὲ ἀνθρωπίνων οἰκονομίαν μυστηρίων πεπίστευνται. 2. ἀλλ' αὐτὸς ἀληθῶς ὁ παντοκράτωρ καὶ παντοκτίστης καὶ ἀόρατος θεός, αὐτὸς ἀπ' οὐρανῶν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν λόγον τὸν ἅγιον καὶ ἀπερινόητον ἀνθρώποις ἐνίδρυσε καὶ ἐγκατεστήριξε ταῖς καρδίαις αὐτῶν, οὐ καθάπερ ἄν τις εἰκάσειεν ἄνθρωπος, ὑπηρέτην τινὰ πέμψας ἢ ἄγγελον ἢ ἄρχοντα ἤ τινα τῶν διεπόντων τὰ ἐπίγεια ἤ τινα τῶν πεπιστευμένων τὰς ἐν οὐρανοῖς διοικήσεις, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τεχνίτην καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων, ᾧ τοὺς οὐρανοὺς ἔκτισεν, ᾧ τὴν θάλασσαν ἰδίοις ὅροις ἐνέκλεισεν, οὗ τὰ μυστήρια πιστῶς πάντα φυλάσσει τὰ στοιχεῖα, παρ' οὗ τὰ μέτρα τῶν τῆς ἡμέρας δρόμων [ἥλιος] εἴληφε φυλάσσειν, ᾧ πειθαρχεῖ σελήνη νυκτὶ φαίνειν κελεύοντι, ᾧ πειθαρχεῖ τὰ ἄστρα τῷ τῆς σελήνης ἀκολουθοῦντα δρόμῳ, ᾧ πάντα διατέτακται καὶ διώρισται καὶ ὑποτέτακται, οὐρανοὶ καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς, γῆ καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ, θάλασσα καὶ τὰ ἐν τῇ θαλάσσῃ, πῦρ, ἀήρ, ἄβυσσος, τὰ ἐν ὕψεσι, τὰ ἐν βάθεσι, τὰ ἐν τῷ μεταξύ· τοῦτον πρὸς αὐτοὺς ἀπέστειλεν. 3. ἆρά γε, ὡς ἀνθρώπων ἄν τις λογίσαιτο, ἐπὶ τυραννίδι καὶ φόβῳ καὶ καταπλήξει; 4. οὐμενοῦν· ἀλλ' ἐν ἐπιεικείᾳ [καὶ] πραΰτητι ὡς βασιλεὺς πέμπων υἱὸν βασιλέα ἔπεμψεν, ὡς θεὸν ἔπεμψεν, ὡς [ἄνθρωπον] πρὸς ἀνθρώπους ἔπεμψεν, ὡς σώζων ἔπεμψεν, ὡς πείθων, οὐ βιαζόμενος· βία γὰρ οὐ πρόσεστι τῷ θεῷ. 5. ἔπεμψεν ὡς καλῶν, οὐ διώκων· ἔπεμψεν ὡς ἀγαπῶν, οὐ κρίνων. 6. πέμψει γὰρ αὐτὸν κρίνοντα, καὶ τίς αὐτοῦ τὴν παρουσίαν ὑποστήσεται; . . . 7. [οὐχ ὁρᾷς] παραβαλλομένους θηρίοις, ἵνα ἀρνήσωνται τὸν κύριον,

3. *ἀληθῶς ὁ* (om *ἀληθῶς* Sted, non item Stms): coniecit *ὁ ἀληθῶς* Sch | 4. *αὐτὸς*: maluit *αὐτοῖς* Sch | 5. *ἅγιον* codcz et Brms: *ἁ* .... Stms (in mg ‚lego *ἅγιον*') | 6. *ἐνίδρυσε* codcz et Brms: *ἐνίδρυτο* Stms, *ἐνίδρυται* Sted | 7. *ἄνθρωπος* em Bn: *ἀνθρώποις* cod, fort. leg. *ἀνθρώπων*, cf v. 3 | 12. *ἥλιος* add St (‚vel *ὁ ἥλιος*'): om cod, add (*ὁ*) *ἥλιος* alii ante (Hef) vel post (Otto) *φυλάσσειν* | 13. *σελήνη*: praem *ἡ* Otto | 15. *οὐρανοῖς*: praem *τοῖς* Otto | 19. *ἐπιεικείᾳ καὶ* (‚vel *ἐν*' St): om *καὶ* cod | 20. *βασιλεὺς*: *βασι* .... Stms(ed *βασιλεὺς*) | 21. *ἄνθρωπον* add Ln (Bn): om cod, fort. omisso *ἄνθρωπον* pro *πρὸς ἀνθρώπους* legendum *πατὴρ ἀνθρώπων* | 24. *κρίνοντα*: coniecit *κρινοῦντα* St (Bn) | *ὑποστήσεται κτλ*: exstat lacuna et in codcz et in Stms (et in Brm?), in utroque his verbis in mg adscriptis: *οὕτως καὶ* (om *καὶ* St) *ἐν τῷ ἀντιγράφῳ εὗρον ἐγκοπήν, παλαιοτάτου ὄντος* (pro *παλαιοτάτῳ ὄντι*, ut St monuit). Multa desiderari putavit St, nihil nisi *οὐχ ὁρᾷς* (quod Stephano debetur) Hef; Sg hoc prope modo lacunam expleri posse censuit: *καὶ ταύτην δὲ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ἀνενδοιάστως παραδοκῶντας τοὺς κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν ἐπ' αὐτὸν πεπιστευκότας, οὐδὲν τοπαράπαν ἐστὶ τὸ ἐκφοβεῖν ἢ δουλαγωγεῖν δυνάμενον. οὐχ ὁρᾷς γὰρ πολλαχοῦ κεφαλοτομουμένους τε καὶ σταυρουμένους καὶ παραβαλλομένους κτλ* (cf Iust. Dial. c. Tryph. c. 110)

καὶ μὴ νικωμένους; 8. οὐχ ὁρᾷς ὅσῳ πλείονες κολάζονται, τοσούτῳ πλεονάζοντας ἄλλους; 9. ταῦτα ἀνθρώπου οὐ δοκεῖ τὰ ἔργα, ταῦτα δύναμίς ἐστι θεοῦ· ταῦτα τῆς παρουσίας αὐτοῦ δείγματα.

VIII. Τίς γὰρ ὅλως ἀνθρώπων ἠπίστατο τί ποτ' ἐστὶ θεός, πρὶν αὐτὸν ἐλθεῖν; 2. ἢ τοὺς κενοὺς καὶ ληρώδεις ἐκείνων λόγους ἀποδέχῃ τῶν ἀξιοπίστων φιλοσόφων; ὧν οἱ μέν τινες πῦρ ἔφασαν εἶναι τὸν θεόν (οὗ μέλλουσι χωρήσειν αὐτοί, τοῦτο καλοῦσι θεόν), οἱ δὲ ὕδωρ, οἱ δ' ἄλλο τι τῶν στοιχείων τῶν ἐκτισμένων ὑπὸ θεοῦ. 3. καίτοι γε εἴ τις τούτων τῶν λόγων ἀπόδεκτός ἐστι, δύναιτ' ἂν καὶ τῶν λοιπῶν κτισμάτων ἓν ἕκαστον ὁμοίως ἀποφαίνεσθαι θεόν. 4. ἀλλὰ ταῦτα μὲν τερατεία καὶ πλάνη τῶν γοήτων ἐστίν· 5. ἀνθρώπων δὲ οὐδεὶς οὔτε εἶδεν οὔτε ἐγνώρισεν, αὐτὸς δὲ ἑαυτὸν ἐπέδειξεν. 6. ἐπέδειξε δὲ διὰ πίστεως, ᾗ μόνῃ θεὸν ἰδεῖν συγκεχώρηται. 7. Ὁ γὰρ δεσπότης καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων θεός, ὁ ποιήσας τὰ πάντα καὶ κατὰ τάξιν διακρίνας, οὐ μόνον φιλάνθρωπος ἐγένετο ἀλλὰ καὶ μακρόθυμος. 8. ἀλλ' οὗτος ἦν μὲν ἀεὶ τοιοῦτος, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται· χρηστὸς καὶ ἀγαθὸς καὶ ἀόργητος καὶ ἀληθής, καὶ μόνος ἀγαθός ἐστιν· 9. ἐννοήσας δὲ μεγάλην καὶ ἄφραστον ἔννοιαν ἀνεκοινώσατο μόνῳ τῷ παιδί. 10. Ἐν ὅσῳ μὲν οὖν κατεῖχεν ἐν μυστηρίῳ καὶ διετήρει τὴν σοφὴν αὐτοῦ βουλήν, ἀμελεῖν ἡμῶν καὶ ἀφροντιστεῖν ἐδόκει· 11. ἐπεὶ δὲ ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ ἀγαπητοῦ παιδὸς καὶ ἐφανέρωσε τὰ ἐξ ἀρχῆς ἡτοιμασμένα, πάνθ' ἅμα παρέσχεν ἡμῖν, καὶ μετασχεῖν τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ νοῆσαι ἃ τίς ἂν πώποτε προσεδόκησεν ἡμῶν;

IX. Πάντ' οὖν ἤδη παρ' ἑαυτῷ σὺν τῷ παιδὶ οἰκονομηκώς, μέρχι μὲν τοῦ πρόσθεν χρόνου εἴασεν ἡμᾶς ὡς ἐβουλόμεθα ἀτάκτοις

1. *κολάζονται* cod^{cz}: *κολάζοντες* St^{ms} (et Br^{ms}?) | 2. *ταῦτα κτλ*: maluit *ταῦτα ἀνθρώπου* (vel *ἀνθρώπων*) *δοκεῖ τὰ ἔργα;* St | 3. *δείγματα* em St (tacite): *δόγματα* cod^{cz} et St^{ms} (eti Br^{ms}?) | 5. *ἀποδέχῃ*: *ἀποδέχοι* Bn (tacite) | 6. *μέν τινες πῦρ* cod^{cz} (ubi vocis *τινες* litterae ‚oculos paullulum fugiunt'): *μέν ..... πῦρ* St^{ms} (in mg *τινές*), *μὲν πῦρ* Br^{ms} | 9. *δύναιτ'*: maluerunt *δύναιντ'* St al | 10. *θεόν*: coniecit *θεός* Bn | 12. *εἶδεν* (Br^{ms}?): *εἶπεν* cod^{cz} et St^{ms} (non item St^{ed}) | 13. *μόνῃ* (eti St^{ms}): *μόνον* cod^{cz} | 17. *καὶ ἀγαθὸς*: haec redundare videntur (St); nisi forte pro *ἀγαθὸς* legendum *ἀγανὸς* (Hn) | 18. *ἀνεκοινώσατο* em (Ln?, Bn errore: St): *ἣν ἐκοινώσατο* cod, coniecit *ταύτην ἐκοιν*. Otto, post *παιδί* aliqua excidisse putarunt St al (Kr) | 21. E regione verborum *ἐπεὶ δὲ κτλ* cod^{cz} in mg haec exhibet eademque St in suo codice invenit (et Br?): *ὅτι ἐκρύπτετο τοσούτους χρόνους τὸ μυστήριον τῆς ἁγίας τριάδος, μέχρι τοῦ βαπτίσματος τοῦ ἐν ἰορδάνῃ* | 23. *τῶν* cod^{cz} et St^{ms}: om St^{ed} (et Br^{ms}?) | *ἰδεῖν κ. νοῆσαι* (*κ. κατανοῆσαι* Mr) *ἃ τίς* em Ln: *ἰδεῖν κ. ποιῆσαι. τίς* cod^{cz} et Br^{ms}, *ἰδεῖν ......ῆσαι.. τίς* St^{ms} (coniecit *ἰδεῖν κ. ἀκοῦσαι. ἃ τίς*) | 24. *προσεδόκησεν* cod^{cz} et St^{ms}: *προσεδόκα* Br^{ms} | 25 sq. *Πάντ' οὖν ἤδη — μὲν τοῦ* em Ln: *πάντ' οὖν ᾔδει — οἰκονομικῶς*. (hucusque cap. VIII in edd ante Bn, tum cap. IX:) *μέχρι μὲν ουν τοῦ* cod

φοραῖς φέρεσθαι, ἡδοναῖς καὶ ἐπιθυμίαις ἀπαγομένους, οὐ πάντως ἐφηδόμενος τοῖς ἁμαρτήμασιν ἡμῶν, ἀλλ' ἀνεχόμενος, οὐδὲ τῷ τότε τῆς ἀδικίας καιρῷ συνευδοκῶν, ἀλλὰ τὸν νῦν τῆς δικαιοσύνης δημιουργῶν, ἵνα ἐν τῷ τότε χρόνῳ ἐλεγχθέντες ἐκ τῶν ἰδίων ἔργων ἀνάξιοι ζωῆς, νῦν ὑπὸ τῆς τοῦ θεοῦ χρηστότητος ἀξιωθῶμεν καὶ τὸ καθ' ἑαυτοὺς φανερώσαντες ἀδύνατον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ τῇ δυνάμει τοῦ θεοῦ δυνατοὶ γενηθῶμεν. 2. ἐπεὶ δὲ πεπλήρωτο μὲν ἡ ἡμετέρα ἀδικία καὶ τελείως πεφανέρωτο ὅτι ὁ μισθὸς αὐτῆς κόλασις καὶ θάνατος προσεδοκᾶτο, ἦλθε δὲ ὁ καιρὸς ὃν θεὸς προέθετο λοιπὸν φανερῶσαι τὴν ἑαυτοῦ χρηστότητα καὶ δύναμιν (ὢ τῆς ὑπερβαλλούσης φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης τοῦ θεοῦ), οὐκ ἐμίσησεν ἡμᾶς οὐδὲ ἀπώσατο οὐδὲ ἐμνησικάκησεν, ἀλλὰ ἐμακροθύμησεν, ἠνέσχετο, ἐλεῶν αὐτὸς τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἀνεδέξατο, αὐτὸς τὸν ἴδιον υἱὸν ἀπέδοτο λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν, τὸν ἅγιον ὑπὲρ ἀνόμων, τὸν ἄκακον ὑπὲρ τῶν κακῶν, τὸν δίκαιον ὑπὲρ τῶν ἀδίκων, τὸν ἄφθαρτον ὑπὲρ τῶν φθαρτῶν, τὸν ἀθάνατον ὑπὲρ τῶν θνητῶν. 3. Τί γὰρ ἄλλο τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἠδυνήθη καλύψαι ἢ ἐκείνου δικαιοσύνη; 4. ἐν τίνι δικαιωθῆναι δυνατὸν τοὺς ἀνόμους ἡμᾶς καὶ ἀσεβεῖς ἢ ἐν μόνῳ τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ; 5. ὢ τῆς γλυκείας ἀνταλλαγῆς, ὢ τῆς ἀνεξιχνιάστου δημιουργίας, ὢ τῶν ἀπροσδοκήτων εὐεργεσιῶν· ἵνα ἀνομία μὲν πολλῶν ἐν δικαίῳ ἑνὶ κρυβῇ, δικαιοσύνη δὲ ἑνὸς πολλοὺς ἀνόμους δικαιώσῃ. 6. ἐλέγξας οὖν ἐν μὲν τῷ πρόσθεν χρόνῳ τὸ ἀδύνατον τῆς ἡμετέρας φύσεως εἰς τὸ τυχεῖν ζωῆς, νῦν δὲ τὸν σωτῆρα δείξας δυνατὸν σώζειν καὶ τὰ ἀδύνατα, ἐξ ἀμφοτέρων ἐβουλήθη πιστεύειν ἡμᾶς τῇ χρηστότητι αὐτοῦ, αὐτὸν ἡγεῖσθαι τροφέα, πατέρα, διδάσκαλον, σύμβουλον, ἰατρόν, νοῦν, φῶς, τιμήν, δόξαν, ἰσχύν, ζωήν, περὶ ἐνδύσεως καὶ τροφῆς μὴ μεριμνᾶν.

X. Ταύτην καὶ σὺ τὴν πίστιν ἐὰν ποθῇς, κατάλαβε πρῶτον μὲν

1. *ἀπαγομένους* cod^{cz}: *ἀγομένους* St^{ms}, *ἀπαλλομένους* Br^{ms} | 3. *νῦν* em Hef et van Hengel: *νοῦν* cod | 6. *φανερώσαντες*: *-τας* St^{ms}, per errorem; namque in mg *τες* (*ες* compendio usitato) posuit, idque ni fallor ad similitudinem ipsius codicis | 8 sq. *μισθὸς αὐτῆς* cod^{cz} et Br^{ms}: *μισθὸς* . . *τῆς* St^{ms} (om etiam *τῆς* St^{ed}), coniecit *μισθὸς ἁμαρτίας* vel *μ. τῆς ἁμ.* St | 11. *ὢ τῆς* em Otto (*ὦ* Mr): *ὡς τῆς* cod^{cz} (‚voculae *ως της* renovatae quidem sunt, sed apparet eas iam prima manu fuisse exaratas') et Br^{ms}, *ὡς* ... St^{ms} (in mg *τῆς*), coniecit *ὑπὸ τῆς* St | *καὶ ἀγάπης τοῦ θεοῦ* em St (om *τοῦ θεοῦ*) Le: *μία ἀγάπη τοῦ θεοῦ* cod^{cz} et Br^{ms}, *μία ἀγάπη* ...... St^{ms} | 13. *ἐλεῶν* em Ln: *λέγων* cod (om *λέγων* Hef, om *ἠνέσχ.* — *ἀνεδέξατο* Otto suadente Sg), coniecit *ἑκὼν* Nolte | 14. *ἀνόμων*: praem *τῶν* Otto | 27. *περὶ* — *μεριμνᾶν*: ‚fort. glossema' Otto | 28. *ποθῇς* St^{ed} (notat dubium esse utrum sic an *ποθήσῃς* in codice legatur): *ποθήσῃς* cod^{cz} et Br^{ms}, *ποθη* St^{ms}, coniecit *ἐπιποθήσαις* (om *ἐὰν*) Ln | *κατάλαβε* edidi: *καὶ λάβῃς* cod, coniecit *καὶ λάβοις* Ln, nihil mutandum esse, sed apodosin excidisse censuit Kr

ἐπίγνωσιν πατρός. 2. ὁ γὰρ θεὸς τοὺς ἀνθρώπους ἠγάπησε, δι' οὓς ἐποίησε τὸν κόσμον, οἷς ὑπέταξε πάντα τὰ ἐν [τῇ γῇ], οἷς λόγον ἔδωκεν οἷς νοῦν, οἷς μόνοις ἄ[νω] πρὸς αὐτὸν ὁρᾶν ἐπέτρεψεν, οὓς ἐκ τῆς ἰδίας εἰκόνος ἔπλασε, πρὸς οὓς ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, οἷς τὴν ἐν οὐρανῷ βασιλείαν ἐπηγγείλατο καὶ δώσει τοῖς ἀγαπήσασιν αὐτόν. 3. ἐπιγνοὺς δέ, τίνος οἴει πληρωθήσεσθαι χαρᾶς; ἢ πῶς ἀγαπήσεις τὸν οὕτως προαγαπήσαντά σε; 4. ἀγαπήσας δὲ μιμητὴς ἔσῃ αὐτοῦ τῆς χρηστότητος. καὶ μὴ θαυμάσῃς εἰ δύναται μιμητὴς ἄνθρωπος γενέσθαι θεοῦ· δύναται θέλοντος αὐτοῦ. 5. οὐ γὰρ τὸ καταδυναστεύειν τῶν πλησίον οὐδὲ τὸ πλέον ἔχειν βούλεσθαι τῶν ἀσθενεστέρων οὐδὲ τὸ πλουτεῖν καὶ βιάζεσθαι τοὺς ὑποδεεστέρους εὐδαιμονεῖν ἐστίν, οὐδὲ ἐν τούτοις δύναταί τις μιμήσασθαι θεόν, ἀλλὰ ταῦτα ἐκτὸς τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος· 6. ἀλλ' ὅστις τὸ τοῦ πλησίον ἀναδέχεται βάρος, ὃς ἐν ᾧ κρείσσων ἐστὶν ἕτερον τὸν ἐλαττούμενον εὐεργετεῖν ἐθέλει, ὃς ἃ παρὰ τοῦ θεοῦ λαβὼν ἔχει, ταῦτα τοῖς ἐπιδεομένοις χορηγῶν θεὸς γίνεται τῶν λαμβανόντων, οὗτος μιμητής ἐστι θεοῦ. 7. Τότε θεάσῃ τυγχάνων ἐπὶ γῆς ὅτι θεὸς ἐν οὐρανοῖς πολιτεύεται, τότε μυστήρια θεοῦ λαλεῖν ἄρξῃ, τότε τοὺς κολαζομένους ἐπὶ τῷ μὴ θέλειν ἀρνήσασθαι θεὸν καὶ ἀγαπήσεις καὶ θαυμάσεις, τότε τῆς ἀπάτης τοῦ κόσμου καὶ τῆς πλάνης καταγνώσῃ, ὅταν τὸ ἀληθῶς ἐν οὐρανῷ ζῆν ἐπιγνῷς, ὅταν τοῦ δοκοῦντος ἐνθάδε θανάτου καταφρονήσῃς, ὅταν τὸν ὄντως θάνατον φοβηθῇς, ὃς φυλάσσεται τοῖς κατακριθησομένοις εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, ὃ τοὺς παραδοθέντας αὐτῷ μέχρι τέλους κολάσει. 8. τότε τοὺς ὑπομένοντας ὑπὲρ δικαιοσύνης θαυμάσεις τὸ πῦρ τὸ πρόσ[καιρον], καὶ μακαρίσεις, ὅταν ἐκεῖνο τὸ πῦρ ἐπιγνῷς . . .

1. *πατρός* cod[cz] et Br[ms]: *π* . . . . St[ms] (in mg: ‚videtur esse *πε͂ρ*' | 2. *ἐν τῇ γῇ*: *ἐν* . . cod, coniecit *ἐν αὐτῷ* Bl (Bn); sed in cod[cz], ‚in quo prorsus evanuit lectio primitiva, spatii angustia duas tantum literas requirit, ut . . haud dubie *τῇ γῇ* legendum sit; scilicet in eo codice, ut in aliis, litera *η* supra lineam poni solet, hic igitur supra literas *τ* et *γ*'. Idem lacunae spatium testatur St, qui ad eam explendam primo *τῇ γῇ* in mg adscripserat, tum *τῇ* expunxit. | 3. *ἄνω* Br[ms]: *ἀ* . . cod[cz] et St[ms] | *αὐτὸν*: coniecit *οὐρανὸν* (*ουνον* pro *αυτον*) Ln | *ἐπέτρεψε* cod | 5. *καί*: praem *ἣν* Bn | 11. *ἀσθενεστέρων*: *ἀ* . . . *νεστέρων* St[ms] (in mg: ‚lego *ἀσθενεστέρων*') | 14. *ἀναδέχεται*: . *ναδέχεται* St[ms], superscripto *ανα* | *κρείσσων*: *κρείσσω*. St[ms] | *ἕτερος* St[ms], non it. St[ed] | 15. *ὃς ἃ* (van Hengel): *ὅσα* cod | 18. *οὐρανοῖς*: coniecit *ἀνθρώποις* (*ανοισ* pro *ουνοισ*) Sg | 21. *ἐπιγνῷς* em Ln: *ἐπιγνώσῃ* cod | *ὅταν* sec: coniecit *τότε* translator in *Protest. Kirchenz.* | 23. *τὸ πῦρ* cod[cz]: om *τὸ* St[ms] (et Br[ms]?) | 24. *κολάσει*: *κο* . . . . . St[ms] (in mg *κολάσει*) | 25. *θαυμάσεις* ex v. 7 irrepsisse censuit Kr | *τὸ πρόσκαιρον* (‚vel *τὸ ἐπίγειον*') Sg: in cod[cz] post *τὸ* ‚superesse videntur aliqua vocis *προς* vestigia', *τὸ* . . . . . St[ms] (et Br[ms] ut vdtr) | *καὶ* cod[cz] in mg (‚tamquam additamentum, quod tamen a prima manu videtur profectum esse') et St[ms] in mg: om St[ed] (et Br[ms]?), coniecit *καὶ τότε αὐτοὺς* Sg | 26. In cod[cz] mg et in St[ms] (eti in Br[ms]?) haec exstat librarii nota: *καὶ ὧδε ἐγκοπὴν εἶχε τὸ* (*εἶχεν ὑ* cod[cz]) *ἀντίγραφον*

[XI. Οὐ ξένα ὁμιλῶ οὐδὲ παραλόγως ζητῶ, ἀλλὰ ἀποστόλων γενόμενος μαθητὴς γίνομαι διδάσκαλος ἐθνῶν, τὰ παραδοθέντα ἀξίως ὑπηρετῶν γινομένοις ἀληθείας μαθηταῖς. 2. τίς γὰρ ὀρθῶς διδαχθεὶς καὶ λόγῳ προσφιλὴς γενηθεὶς οὐκ ἐπιζητεῖ σαφῶς μαθεῖν τὰ διὰ λόγου δειχθέντα φανερῶς μαθηταῖς; οἷς ἐφανέρωσεν ὁ λόγος φανείς, παρρησίᾳ λαλῶν, ὑπὸ ἀπίστων μὴ νοούμενος, μαθηταῖς δὲ διηγούμενος, οἳ πιστοὶ λογισθέντες ὑπ' αὐτοῦ ἔγνωσαν πατρὸς μυστήρια. 3. οὗ χάριν ἀπέστειλε λόγον, ἵνα κόσμῳ φανῇ, ὃς ὑπὸ λαοῦ ἀτιμασθείς, διὰ ἀποστόλων κηρυχθείς, ὑπὸ ἐθνῶν ἐπιστεύθη. 4. Οὗτος ὁ ἀπ' ἀρχῆς, ὁ καινὸς φανεὶς καὶ παλαιὸς εὑρεθεὶς καὶ πάντοτε νέος ἐν ἁγίων καρδίαις γεννώμενος· 5. οὗτος ὁ ἀεί, [ὁ] σήμερον υἱὸς λογισθείς, δι' οὗ πλουτίζεται ἡ ἐκκλησία καὶ χάρις ἁπλουμένη ἐν ἁγίοις πληθύνεται, παρέχουσα νοῦν, φανεροῦσα μυστήρια, διαγγέλλουσα καιρούς, χαίρουσα ἐπὶ πιστοῖς, ἐπιζητοῦσι δωρουμένη, οἷς ὅρκια πίστεως οὐ θραύεται οὐδὲ ὅρια πατέρων παρορίζεται. 6. εἶτα φόβος νόμου ᾄδεται καὶ προφητῶν χάρις γινώσκεται καὶ εὐαγγελίων πίστις ἵδρυται καὶ ἀποστόλων παράδοσις φυλάσσεται καὶ ἐκκλησίας χάρις σκιρτᾷ. 7. ἣν χάριν μὴ λυπῶν ἐπιγνώσῃ ἃ λόγος ὁμιλεῖ δι' ὧν βούλεται, ὅτε θέλει. 8. ὅσα γὰρ θελήματι τοῦ κελεύοντος λόγου ἐκινήθημεν ἐξειπεῖν μετὰ πόνου, ἐξ ἀγάπης τῶν ἀποκαλυφθέντων ἡμῖν γινόμεθα ὑμῖν κοινωνοί.

XII. Οἷς ἐντυχόντες καὶ ἀκούσαντες μετὰ σπουδῆς εἴσεσθε ὅσα παρέχει ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν ὀρθῶς, οἱ γενόμενοι παράδεισος τρυφῆς, πάγκαρπον ξύλον, εὐθαλοῦν, ἀνατείλαντες ἐν ἑαυτοῖς, ποικίλοις καρποῖς κεκοσμημένοι. 2. ἐν γὰρ τούτῳ τῷ χωρίῳ ξύλον γνώσεως καὶ ξύλον ζωῆς πεφύτευται· ἀλλ' οὐ τὸ τῆς γνώσεως ἀναιρεῖ, ἀλλ' ἡ παρακοὴ ἀναιρεῖ. 3. οὐδὲ γὰρ ἄσημα τὰ γεγραμμένα, ὡς θεὸς ἀπ' ἀρχῆς [ξύλον γνώσεως καὶ] ξύλον ζωῆς ἐν μέσῳ παραδείσου ἐφύτευσε, διὰ γνώσεως ζωὴν ἐπιδεικνύς. ᾗ μὴ καθαρῶς χρησάμενοι οἱ ἀπ'

1. *ζητῶ*: coniecit *ζηλῶ* Bn | 2. *ἀξίως* em Hb (Cr): *ἀξίοις* cod | 3. *ὑπηρετῶν* em Ln: *ὑπηρετῶ* cod | 4. *προσφιλὴς* em Mr: *προσφιλεῖ* (Br^{ms}, *προσφιλ . . εῖ* St^{ms}. ‚Tale interstitium, sed perbreve, etiam in codice Argent. invenitur, ita tamen ut, quum ibi radendo habeat ortum, prorsus nihil supplendum sit') cod, coniecit *προσφίλως* Cr | *γενηθεὶς* St^{ms}: *γεννηθεὶς* cod^{cz} (Br^{ms}?) St^{ed} et rell. ante Bn | 5. *δειχθέντα*: *δειχ . . . . .* St^{ms} (in mg *δειχθέντα*) | 6. Cod^{cz} in mg hanc praebet notam, ‚cuius tamen paucis tantum literis murium dentes pepercerunt': [*ὅτι*] *οἱ ἄνδρες* [*οὐκ ἔγνω*]*σαν μυ*[*στήρια*] *τοῦ πατρός* | 6 sq. *διηγούμενος*: coniecit *ἐξηγούμ.* vel *ἐκδιηγούμ.* St, *διηχούμενος* Ln | 10. *καὶ παλαιὸς* cod^{cz} et Br^{ms}: *καὶ . . . . . .* St^{ms} et ^{ed} (coniecit *καὶ ἀρχαῖος*) | 11. *ὁ* sec add Ln: om cod | 12. *ἡ* om St^{ms}, non it. St^{ed} | 15. *ὅρκια* em Ln: *ὅρια* cod | 16. *εὐαγγελίων*: fort. legendum *εὐαγγελιστῶν* | 18. *χάρις*: coniecit *χαρὰ* Ln | 20. *μετὰ πόνου* ante *γινόμεθα* l. sq. poni voluit Cr | 23. *τρυφῆς*: coniecit *τρύγης* Hn | 24. *ἀνατείλα . . . .* St^{ms} | 28. *ξύλον γνώσεως καὶ* add Bn: om cod

ἀρχῆς πλάνῃ τοῦ ὄφεως γεγύμνωνται. 4. οὐδὲ γὰρ ζωὴ ἄνευ γνώσεως, οὐδὲ γνῶσις ἀσφαλὴς ἄνευ ζωῆς ἀληθοῦς· διὸ πλησίον ἑκάτερον πεφύτευται. 5. ἣν δύναμιν ἐνιδὼν ὁ ἀπόστολος τήν τε ἄνευ ἀληθείας προστάγματος εἰς ζωὴν ἀσκουμένην γνῶσιν μεμφόμενος
I Cor. 8, 1. λέγει· *Ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.* 6. ὁ γὰρ νομίζων εἰδέναι τι ἄνευ γνώσεως ἀληθοῦς καὶ μαρτυρουμένης ὑπὸ τῆς ζωῆς, οὐκ ἔγνω· ὑπὸ τοῦ ὄφεως πλανᾶται, μὴ ἀγαπήσας τὸ ζῆν. ὁ δὲ μετὰ φόβου ἐπιγνοὺς καὶ ζωὴν ἐπιζητῶν ἐπ' ἐλπίδι φυτεύει, καρπὸν προσδοκῶν. 7. Ἤτω σοι καρδία γνῶσις, ζωὴ δὲ λόγος ἀληθής, χωρούμενος. 8. οὗ ξύλον φέρων καὶ καρπὸν [αἱ]ρῶν τρυγήσεις ἀεὶ τὰ παρὰ θεῷ ποθούμενα, ὧν ὄφις οὐχ ἅπτεται οὐδὲ πλάνη συγχρωτίζεται· οὐδὲ Εὔα φθείρεται, ἀλλὰ παρθένος πιστεύεται· 9. καὶ σωτήριον δείκνυται, καὶ ἀπόστολοι συνετίζονται, καὶ τὸ κυρίου πάσχα προέρχεται, καὶ καιροὶ συνάγονται καὶ μετακόσμια ἁρμόζεται, καὶ διδάσκων ἁγίους ὁ λόγος εὐφραίνεται, δι' οὗ πατὴρ δοξάζεται· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.]

1 sq. *οὐδὲ — οὐδὲ*: maluit *οὔτε — οὔτε* Bn | 4. *ἀληθείας*: ‚alius legerit *ἀγάπης*‘ Otto | 7. *ὑπὸ*: praem *καὶ* Br^{ms} (Bn Cr), add *δὲ* Sg, *τε* Hef | *μὴ* cod^{cz} Br^{ms} St^{ms}: miro errore solam litteram *μ* St edidit, cum ipse *μη* (*η* supra *μ* posito) ex codice suo exscripsisset. | 9. *Ἤτω*: add *οὖν* Br^{ms} | 9 sq. *χωρούμενος*: coniecit *χορηγούμενος* Bn | 10. *καρπὸν αἱρῶν* (Otto): *καρπὸν . . ρῶν* cod^{cz} (‚ante *ρῶν* exciderunt duae tantum literae, in quarum locum secunda manus syllabam *ευ*, quamquam non satis perspicue, substituit‘) et St^{ms}, *καρποῦ ἐρῶν* Br^{ms}, coniecit *καρπὸν ἐκπληρῶν* Sg, *καρπὸν χωρῶν* Bn | 11. *θεῷ*: maluit *θεοῦ* Sg | *ποθούμενα* cod^{cz} et St^{ms}: *πορούμενα* Br^{ms}, coniecit *εὐπορούμενα* Bn | 12. *οὐδὲ Εὔα*: coniecit *Εὔα οὐδὲ* Bn. Ad oram haec adscripta exhibet cod: *ὅτι τὴν εὔαν* (*εὖαν* St^{ms}) *μὴ* (om *μὴ* St^{ms}) *φθειρομένην, παρθένον ἀποκαλεῖ· φθαρεῖσαν* (*φθαρῶσαν* St^{ms}) *δὲ τῆς παρακοῆς πάντως εἰσεδέξατο τὸ ἐπιτίμιον, δηλονότι φθαρεῖσαν.* | 14. *καιροὶ* em Sg: *κηροὶ* cod (quod ‚non satis evidenter‘ St se legisse testatur, quamquam in St^{ms} nullum dubitationis indicium), coniecit *κληροὶ* Bn, *χοροὶ* Mr (Hef), *πηροὶ* Ln | *μετακόσμια* em Cr: *μετὰ κόσμου* cod, coniecit *πάντα μετὰ κόσμου* Bn | *ἁρμόζεται*: coniecit *ἁρμόζονται* Sg (Otto al).

INDICES

AD BARNABAE EPISTULAM.

INDEX LOCORUM VETERIS TESTAMENTI.

INDEX LOCORUM NOVI TESTAMENTI.[2]

---

1. Quae a Barnaba ll. 6, 13. 7, 4 sq. 11, 9. 10. 12, 1. 16, 5. 6 citantur, in bibliis et in libris apocryphis, quos nunc habemus, desiderantur.

2. Omnes hic exhibuimus N. T. locos, quos aliqua ex parte cum ep. Barnab. conferre licet.

3. Praeterea cf. Mt. 5—7 cum Barn. 19.

4. Notandum vero in cap. 11 Barnab. ep. aquam et crucem, in cap. 12 sanguinem et crucem esse coniunctas.

INDEX VOCABULORUM.

---

1. Heydecke Barnab. ep. capp. 19–20 conferri iussit cum Rom. 12. 13. Gal. 5, 13 –6, 10. Eph. 4, 22 sq. Coloss. 3. I Thess. 4. 5.
2. Praeterea Barnab. ep. capp. 5–6 cum ep. ad Hebr. compares.

Typis exscripserunt Ackermann et Glaser. Lipsiae.

BARNABAE EPISTULA

GRAECE ET LATINE

RECENSUERUNT ET ILLUSTRAVERUNT

PAPIAE QUAE SUPERSUNT
PRESBYTERORUM RELIQUIAS AB IRENAEO
SERVATAS VETUS ECCLESIAE ROMANAE
SYMBOLUM EPISTULAM AD DIOGNETUM

ADIECERUNT

OSCAR DE GEBHARDT **ADOLFUS HARNACK**

PATRUM APOSTOLICORUM OPERA
FASC. I PART. II ED. II

LIPSIAE
J. C. HINRICHS
1878

3 2044 021 156 971

FEB 1 0 1994
JUL 1 5 1994
BOOK DUE

WIDENER
WIDENER
FEB 1 7 2004
FEB 1 0 2001
CANCELLED
BOOK DUE

